

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TURKISH STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

TARİH

EDITÖR

Dr. Sibel ÜST

YUSUF ZİYA YÖRÜKAN'IN HAYATI, ESERLERİ VE İSLAM TARİHÇİLİĞİ

*Zekeriya AKMAN**

ÖZET

Yusuf Ziya Yörükan, 1887 yılında Selanik'te doğmuştur. Osmanlı Devletinin son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde okumuş, bunun yanı sıra dini alanlarda dönemin hocalarının vermiş oldukları özel derslere devam etmiştir. Anadolu'nun farklı şehirlerinde edebiyat öğretmenliği yapmış ve bu görevinin yanı sıra akademik çalışmalarına da devam etmiştir. Daha sonra Üniversitelerde çalışmaya başlayan Yusuf Ziya Yörükan, İstanbul ve Ankara üniversitelerinde İslam Dini tarihi, Mezhepler tarihi ve felsefe hocası olarak görev yapmıştır. Hayatını kaybetmiş olduğu 5. 6. 1954 tarihine kadar hocalık görevine, akademik ve ilmi çalışmalarına devam etmiştir. Yusuf Ziya Yörükan, İslam düşüncesinin birçok alanı ile ilgilenmiştir. Felsefe, kelam, Türk tarihi, İslam tarihi, Dinler tarihi, Mezhepler tarihi ve hadis gibi alanlarda çok sayıda çalışmalar yapmış ve bu ilim dallarına dair soru ve iddialara cevaplar vermiştir. Çok sayıda kitap ve makaleler yazmıştır. Özellikle Alevilik, Bektaşilik ve Türklerin eski inançları ile ilgili çalışmaları ön plana çıkmıştır.

Yusuf Ziya Yörükan, branşı İslam tarihi olmayan bir akademisyendir. Bazen yazmış olduğu bir kitabın içerisinde İslami ilimlerin birçok alanı ile ilgili bilgilere yer vermiştir. İslam Dini Tarihi ve Peygamberimiz isimli kitaplarında Hz. Peygamberin hayatını anlatmıştır. İslam tarihçilerinden farklı bir tarzda konuları ele alarak değerlendirmiştir. Kitaplarında, İslam tarihinde meydana gelmiş olayları anlatırken, bunlarla bağlantılı olabilecek dini ve hukuki konulara da yer vermiştir. Öğretici bir tarzda yazmış olduğu eserleri, okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu makalede onun Hz. Muhammed'in hayatını anlatan kitaplarını tanıtmaya ve İslam tarihçiliğini değerlendirmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Ziya Yörükan, İslam, İslam Tarihi, Hz. Muhammed, Siyer.

* Dr. Bakan Müşaviri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, El-mek: zekeriyaakman@hotmail.com

LIFE, WORKS AND ISLAMIC HISTORIOGRAPHY OF YUSUF ZİYA YÖRÜKAN

ABSTRACT

Yusuf Ziya Yörükan was born in 1887 in Salonika. He lived in late Ottoman and early Republican era and graduated from Faculty of Literature of Istanbul University. Besides, he attended special courses on religion from the lecturers of the era. He continued his academic studies while working as a teacher of literature in several Anatolian cities. Later, he lectured in Istanbul and Ankara Universities on the subjects of history of Islam, history of madhabs and philosophy. He served as a lecturer until his death on 5th of June, 1954. Yusuf Ziya Yörükan, studied on many aspects of Islamic thought. He wrote many articles and books on Philosophy, Kelam, History of Turks, History of Islam, History of religions, History of Madhabs, Hadith and replied to controversial claims within these areas. Particularly his studies on Alevism, Bektashism and faith of ancient Turks became prominent.

Yusuf Ziya Yörükan's major was not Islamic History. Some of his books included the information concerning several aspects of Islamic sciences. In his books named "History of Islam" and "Our Prophet" Yusuf Ziya Yörükan explained the life of Hazrat Prophet. He dealt with and evaluated topics differently from Historians of Islam. While recounting the events occurred in the history of Islam, he included in his books religious and legal issues that might be associated with them. His works that were written in a didactic style were studied as textbooks in schools. In this article we tried to introduce his books which explain life of Hazrat Muhammad and evaluate his historiography of Islam.

Key Words: Yusuf Ziya Yörükan, Islam, History of Islam, Hz. Muhammad, Prophetic biography.

Giriş

Tarih, konusu itibariyle her zaman çok sayıda insanın dikkatini çekmiş olan bir bilim dalıdır. Hz. Muhammed'in hayatı İslam tarihi içerisinde büyük öneme sahiptir. Birçok kişi, bu nedenle Hz. Peygamber'in hayatının aynı zamanda İslam'ın tarihi olduğunu ve bu yönüyle büyük önem arz ettiğini belirtmiştir.¹ Hz. Peygamber'den hemen sonra, onun sözleri ve hayatı yazılmaya ve kaydedilmeye başlanmıştır. Böylece Hz. Muhammed'in hayatını anlatan siyer kitapları ortaya çıkmıştır. Hz. Muhammed'den sonra başlamış olan siyer yazıcılığı günümüze kadar devam etmiştir.

Hz. Muhammed'in hayatı İslami ilimlerle uğraşmış olan çok sayıda ilim adamının dikkatini çekmiş ve bu konuda eserler yazmışlardır. İslami ilimlerle ilgili çalışma yapmış olan bir kısım ilim adamı, sadece İslam tarihi ve Hz. Muhammed'in hayatına dair kitaplar yazmışlardır. Fakat bazı âlimler ise çalışmalar yapmış olduğu fıkıh, hadis, tefsir, kelam, Dinler tarihi, Mezhepler tarihi gibi ilimlerin yanı sıra Hz. Muhammed'in hayatına ve İslam tarihine yönelik eserler yazmışlardır. Çünkü bu Dinin Peygamber'i ve kurucusu olan Hz. Muhammed'in hayatı ve döneminde meydana gelen olaylar, aynı zamanda bütün İslami ilimleri de ilgilendirmektedir. Bu nedenledir ki, çok

¹ Kılıçzade, Hakkı, *İtikadat-ı Batılaya İlanı- Harb*, İstanbul, 1332, s. 111.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

sayıda ilim adamı, üzerinde çalışmış olduğu bilimlerin yanı sıra Hz. Muhammed'in hayatına dair de kitaplar yazmışlardır.

Yusuf Ziya Yörükan, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış olan bir akademisyendir. Üniversitelerde Dinler tarihi ve Mezhepler tarihi dersleri okutmuştur. Darülfünun İlahiyat Fakültesi, İstanbul Üniversitesi İslam Tetkikleri Enstitüsü ve Ankara İlahiyat Fakültesinde hocalık yapmıştır. Okutmuş olduğu derslerde İslam Dini'nin tarihi'ne ve dolayısıyla Hz. Muhammed'in hayatına yönelik ders notları hazırlamıştır. Okullarda ders kitabı olarak okutulmak üzere Peygamberimiz isminde bir kitap yazmıştır. Yine üniversite de okutmuş olduğu ders notlarından, İslam Dini Tarihi diye bir eser oluşturmuştur. Bu kitaba baktığımız zaman farklı bir bakış açısıyla yazılmış olduğunu görürüz. Fakat buna rağmen, kitap yine de Hz. Muhammed'in hayatını anlatan bir çalışma niteliğindedir.

Yusuf Ziya Yörükan'ın hayatı ve bazı ilim dallarındaki hizmetleri ve yeri konusunda ilmi çalışmalar yapılmıştır.² Fakat Peygamberimizin hayatına dair kitapları bulunan Yusuf Ziya Yörükan'ın bu yönü ve İslam tarihine dair kitapları konusunda herhangi bir çalışmaya rastlamadık. Bizde bu makalemizde Yusuf Ziya Yörükan'ın hayatını, eserlerini ve İslam tarihine dair yazmış olduğu kitapları tanıtmaya çalıştık. Yusuf Ziya Yörükan'ın İslam tarihçiliğini, eserlerinde takip etmiş olduğu metodolojiyi belirlemeye ve değerlendirmeye çalıştık. Makalemizde eserlerinin muhtevasına mümkün olduğu kadar az yer vererek, onun üslubunu, metodunu ve kaynaklarını değerlendirmeyi hedefledik.

Hayatı

Yusuf Ziya Yörükan, 1303 (1887) yılında Selanik'te doğmuştur. Babası Yakup Efendi aynı şehirde Eski Saray Müderrisi olarak görev yapmaktaydı. İlim ehli bir aileden gelen Yusuf Ziya, ilk tahsilini Selanik'te medresede yapmıştır. Daha sonra Selanik Selimiye Mektebine başlamış ve 1315 (1899) yılında buradan mezun olmuştur. 1321 (1905) yılında rüştiyeden mezun olan Yusuf Ziya Yörükan, daha sonra Selanik Daru'l- Muallimin'i ibtidai ve rüşti kısımlarında tahsil görmüştür. İstanbul'daki Sahn Medresesi'nde eğitimine devam etmiş ve 1335 (1919) yılında buradan mezun olmuştur. Yusuf Ziya Yörükan medrese tahsilinden sonra İstanbul Darülfünun'u Felsefe Bölümü'ne kayıt yaptırmış ve 1838 (1922) yılında buradan mezun olmuştur.³

Yusuf Ziya Yörükan, 1922 yılında Medresetül- Mütahhasisin'de doktora denk gelen ruus imtihanını vererek felsefe doktoru unvanını almıştır. Tez olarak Şehabeddin Sühreverdi ve felsefesini çalışmıştır. Sühreverdi'nin Hayakilün-Nur isimli eserini, Nur Hikâyeleri adıyla tercüme etmiştir.⁴ Yusuf Ziya Yörükan'ın bu tercümesi, tezin tamamlayıcı kısmıdır. Tezinin 451 sayfadan oluşan basılmamış nüshası, Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kitaplığında bulunmaktadır.⁵

Yusuf Ziya Yörükan tercüme etmiş olduğu Sühreverdi'nin eserini, Nur Hikâyeleri ismiyle 1922 yılında Hilmi Ziya Ülken ile birlikte çıkardığı Mihrab dergisinde yayınlamıştır. Yusuf Ziya'nın bu tercümesi Mihrab dergisinde 1922-1921 yılları arasında on dört yazı halinde yayınlanmıştır.⁶

² Bknz. Yavuz, Köktaş, "Yusuf Ziya Yörükan ve İslam Dini Tarihi Eserindeki Hadis ve Sünnetle İlgili Düşünceleri", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, IV, sayı, 2, 2004, s. 75-93, Erkan, Küp, **Yusuf Ziya Yörükan'ın Dinler Tarihi Bilimindeki Yeri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010.

³ Hilmi Ziya Ülken, "Yusuf Ziya Yörükan", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, I-II, Ankara, 1954, Turhan Yörükan, "Prof. Yusuf Z. Yörükan'ın Hayatı, Eserleri ve Alevilik İle İlgili Görüşleri", Yusuf Ziya Yörükan, **Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar**, İstanbul, 2006 s. 15-16.

⁴ Ülken, **agm**, s. 89.

⁵ Turhan Yörükan, **age**, s.16.

⁶ Ülken, **agm** s. 89.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Yusuf Ziya Yörükan 7 Aralık 1927 (1912) de Selanik Daru'l Muallimin'inde öğretmen olarak görev yapmaya başlamıştır. Ekim 1923'e kadar Selanik ve İstanbul'daki çeşitli okullarda öğretmenlik ve idarecilik yapmıştır. Ekim 1923'ten itibaren Sahn Medresesi Kısım-i Âlisi'nde felsefe, terbiye ve içtimaiyat muallimliğine tayin olmuştur.⁷ 1925 yılı sonlarında yeni kurulmuş olan, Daru'lfünun İlahiyat Fakültesi'nde İslam Mezhepleri Tarihi muallimi olarak tayin edilmiştir. Bir müddet sonra da aynı fakültenin müdürlük görevini üstlenmiştir. Yusuf Ziya, bu dönemde Anadolu'da çeşitli bölgelere seyahat etmiş, Aleviler ve Tahtacılar arasında dolaşarak araştırmalar yapmıştır. Bu dönemde yapmış olduğu araştırmaları Fakülte dergisi'nde "Tahtacılar" ismiyle yayınlamıştır. 1933 yılında yeni Üniversite kurulduğu zaman İlahiyat Fakültesi kapatılmış, onun yerine Edebiyat Fakültesine bağlı İslam Tetkikleri Enstitüsü kurulmuştur. Yusuf Ziya, burada da Türk Dinleri ve Mezhepler Tarihi derslerini okutmuştur. Birkaç yıl bu görevi sürdürdükten sonra Enstitü'nün öğrenci bulamaması nedeniyle kapatılmasından sonra, Yusuf Ziya İstanbul'daki liselerde, felsefe ve tarih öğretmenliği yapmaya başlamıştır. Lise öğretmenliği yaptığı dönemde İlmi faaliyetlerine devam etmiş, Türk Tarih Kurumu tarafından kendisine verilmiş olan İbni Heykelin *Kitabu'l Memalik ve'l-Mesalik* adlı eserini tercüme etmiştir. 1942 yılında Diyanet İşleri Müşavere Heyeti azalığına tayin olmuştur. Bu dönemde dini bir dergi çıkartarak, derginin Anadolu'da yayılması ve din terbiyesinin daha akılcı ve modern bir şekil alması için çaba harcamıştır. Diyanet İşleri İkinci Başkanlığı görevini de bir müddet yürüten Yusuf Ziya, 1949 yılında İlahiyat Fakültesinin kurulmasıyla tekrar üniversitede çalışmaya başlamıştır. Ankara Üniversitesine bağlı olarak kurulmuş olan İlahiyat Fakültesinde İslam Dini Mezhepleri Profesörü olarak tayin olmuştur. 1950 yılında kurulmuş olan İlahiyat Fakültesi dergisinde yazıları yazmaya başlamıştır.⁸ 1954 yılı Ortalarına kadar İlahiyat Fakültesinde İslam Dini tarihi, İslam mezhepleri ve kelim dersleri okutulmuştur.⁹

Yusuf Ziya Yörükan 05.06.1954 tarihinde geçirmiş olduğu kalp krizi neticesinde hayatını kaybetmiştir.¹⁰

Yusuf Ziya, üniversite ve liselerde farklı alanlarda dersler okutmuştur. İslami ilimlerin birçoğu ile ilgilenmiş ve farklı alanlarda araştırmalar yapmıştır. Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilen Yusuf Ziya, Osmanlıcaya ve Türk lehçelerine hâkim biri olarak bilinmektedir. Kendi gayretiyle yeterli derecede Fransızca'yı da öğrenmiştir. Okutmuş olduğu felsefe ve felsefe tarihi derslerinde batı kaynaklarından da yararlanmıştır. Çok yönlü bir ilim adamı olan Yusuf Ziya, aynı zamanda iyi bir vatanseverdir. Balkan harbine gönüllü olarak katılmış ve kendisiyle birlikte medrese öğrencilerinin katılımını da sağlamıştır. İstanbul işgal altındayken halkın maneviyatını yükseltecek, onlara vatan ve millet sevgisi aşılayacak hareketlere ön ayak olmuştur. Derslerinde, konferanslarında ve verdiği vaazlarda Türk örf ve geleneğini yüceltici, vatan sevgisini pekiştirici konuşmalar yapmıştır.¹¹ Yusuf Ziya, mensubu olduğu Yörük toplumunun sorunlarıyla da ilgilenmiş ve Anadolu da birçok bölgeyi dolaşmıştır.

Yusuf Ziya Yörükan, İslami ilimlerin birçok alanında çalışmalar yapmıştır. Özellikle Dinler tarihi, İslam dini tarihi, mezhepler tarihi ile ilgili çalışmaları ön plana çıkmıştır. Yusuf Ziya'nın Hz. Peygamber ve onun hayatı ile ilgili yapmış olduğu çalışmaları bugüne kadar ön plana çıkmamıştır veya onun mezhepler tarihi alanında yapmış olduğu çalışmaların gerisinde kalmıştır.

⁷ Turhan Yörükan, *age*, s.15.

⁸ Ülken, *agm*, s. 89-90.

⁹ Köktaş, *agm*, s. 76.

¹⁰ Köktaş, *agm*, s. 18.

¹¹ Turhan Yörükan, *age*, s.18-19.

Eserleri

Yusuf Ziya Yörükan, hem halka yönelik hem akademik çalışmalar mahiyetinde çok sayıda kitap ve makale yazmıştır. Üniversitede İslam Dini ve mezhepleri tarihi hocası olarak görev yapmış olan Yusuf Ziya Yörükan, felsefe, kelam, mezhepler tarihi, ahlak, İslam tarihi gibi alanlarda çalışmaları bulunmaktadır.

Yusuf Ziya Yörükan'ın ilmi kişiliği, özellikle Dinler tarihi, mezhepler tarihi yönüyle ele alınmış, bu konuda çalışmalar yapılmıştır. Fakat onun İslam tarihçiliği ve bu alanda yapmış olduğu çalışmalar ele alınmamıştır. Yusuf Ziya'nın yazmış olduğu eserlere baktığımızda İslam tarihi ve Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili değerli çalışmalar yaptığını görmekteyiz. Bizde bu çalışmamızda onun İslam tarihine dair eserlerini tanıtmaya çalıştık.

Kitapları

- 1- Hz. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslam Dini Tarihi.
- 2-Peygamberimiz.
- 3- İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler, İmamı Âzam Ebu Hanife ve İmam Ebu Mansur-ı Maturidi.
- 4- Müslümanlık
- 5- Müslümanlık ve Kuran-ı Kerim'den Ayetlerle İslam Esasları.
- 6- Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar.
- 7- Heyakılun-Nur Tercümesi ve İshrakiyye Felsefesi.
- 8- Muhyiddin- Arabî ve Fusus Tercümesi.
- 9- Şeyh Sühreverdi'nin Hayatı ve Felsefesi.
- 10- Şehristani'nin Hayatı ve Eseri.
- 11-İslam Mezheplerinin Tetkikinde Usul.
- 12-İslam Ahlakçıları'nın Terbiye Nazariyeleri.
- 13-İhvan-ı Safa, İbn Sina ve Gazali'nin Ahlak Nazariyeleri.
- 14- Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm.
- 15- Müslümanlıkta Dini Tefrika.
- 16- Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler.

İslam Tarihi Alanındaki Çalışmaları

- 1- Hz. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslam Dini Tarihi:

Yusuf Ziya'nın bu eseri dört cilt olarak tasarlanmış bir çalışmanın birinci bölümüdür. İslam dini ve mezhepleri serisi şeklinde bir çalışma düşünülmüş ve bunu dört cilt olarak ele almıştır. Birinci kitapta; Sahabe devrinin sonuna kadar, Müslümanlığın kuruluş devrini, ikinci kitapta; Kelam tarihini, üçüncü kitapta; Mezhepler tarihini dördüncü kitapta; Sûfilik, Tarikatçılık ve Alevilik tarihini yazmayı planlamıştır.

Yusuf Ziya'nın bu eseri, serisinin ilk kitabıdır. İlahiyat Fakültesi'nde okutmuş olduğu ders notlarının bizzat kendisi tarafından gözden geçirilmesi ve genişletilmesi neticesinde oluşmuş bir çalışmadır. Yusuf Ziya'nın kendi ifadesiyle bu kitapta "Müslümanlığın nasıl kurulduğunu, hangi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

esaslar üzerine bina edildiğini ve bu esasların en sağlam delillerle Kur'an ayetlerinden ibaret olduğunu gösterir.”¹² 440 sayfadan oluşan bu kitap altı bölüm içermektedir.

Birinci bölümde; Yusuf Ziya bu bölümde İslam öncesi Arap Yarımadasını ve Arapları tanıtmıştır. Arapların İslamiyet öncesindeki dini yapılarını inançlarını ve bazı geleneklerini tanıtmıştır.

İkinci bölümde; Hz. Peygamber'in doğumundan başlayarak Medine'ye hicrete kadar ki dönem anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde; Hicretten başlanarak Hudeybiye Antlaşmasına kadar olan dönemdeki olaylar kronolojik bir sıra ile anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde; Hicretin 6, 7 ve 8. Yıllarında meydana gelen olaylar ve gelişmeler anlatılmıştır.

Beşinci bölümde; Hicretin 9. Yılından başlayarak Hz. Muhammed'in vefatına kadar ki dönem anlatılmıştır.

Altıncı bölümde; Hz. Muhammed'in maddi ve manevi mirası, Kur'an ve sünnet hakkında bilgilere yer verilmiştir.

2 – Peygamberimiz:

Yusuf Ziya Yörükân'ın okullarda ders kitabı olarak okutulması amacıyla yazmış olduğu bu kitap, İstanbul Kanaat Matbaası tarafından basılmıştır. Bu eser Evkaf-ı İlmiye Matbaası tarafından da 1926 yılında basılmıştır.

Üç yüz otuz beş sayfadan oluşan bu kitapta, Hz. Muhammed'in hayatı, doğumundan vefatına kadar anlatılmıştır. Kitap yirmi ders şeklinde planlanmış ve bunlarda, kronolojik bir sıra içerisinde Hz. Peygamber'in hayatı anlatılmıştır. Yusuf Ziya Yörükân'ın Peygamberimiz isimli bu eseri, Cumhuriyet döneminde okullarda ders kitabı olarak okutulmak üzere Hz. Muhammed hakkında yazılmış olan önemli bir çalışmadır.

Türk Tarihi ve Tetkik Cemiyeti tarafından yazdırılmış olan “Tarih, II. Orta Zamanlar” adlı kitap bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. M. Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Akçuraoglu Yusuf Bey, Hasan Cemil Bey, Afet Hanımefendi, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemseddin Bey, Şemsi Bey ve Yusuf Ziya Bey tarafından yazılmış olan bu kitapta, Hz. Peygamberin hayatına dair bilgilere de yer verilmiştir. Fakat Yusuf Ziya Bey, bu kitabın tek müellifi olmadığı için ve hangi bölümün onun tarafından yazıldığı bilinmediği için, bu kitabı çalışmamız içerisinde değerlendirmeye almadık.¹³

Makaleleri

Yusuf Ziya Yörükân'ın tespit edebildiğimiz seksen altı civarında makalesi bulunmaktadır. Bu makaleler çoğunlukla felsefe, mezhepler tarihi ve dinler tarihi alanlarında yazılmıştır. Tespit edebildiğimiz makaleleri şunlardır;

Darulfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuasında Yayınlananlar:

“İhvan-ı Safâ”, Sayı 1, s. 183–192, 1925. “Şehristanî –Milel ve Nihel’de Mezhepler Nasıl Yazılmıştır? I”, Sayı 3, s. 263–314, 1926. “Şehristanî –Milel ve Nihel’de Mezhepler Nasıl Yazılmıştır? II”, Sayı 5–6, s. 187–277, 1927. “Anadolu Alevileri ve Tahtacılar”, Sayı 8, s. 107–150, 1928. Sayı 12, s. 61–80, Sayı 13, s. 55–80, 1929. Sayı 14, s. 73–80, Sayı 15, s. 66–80, Sayı 17, s.

¹² Yusuf Ziya Yörükân, **H. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslam Dini Tarihi**, İstanbul, 2006, s. 11.

¹³ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, **Tarih II. Orta Zamanlar**, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

72-70,1930. Sayı 19, s. 66-80, Sayı 20, s. 57-80, 1931. "İslâm Menabiinde Şamanlık", Sayı 21, s. 36-58, 1931. "Onuncu Asır İptidalarında Yazılmış Olan Ebu Dûlef Seyahatnamesine Nazaran Orta Asya'da Türk Boyları ve Bunların Dinî Vaziyetleri", Sayı 22, s. 51-64, Sayı 23, s. 39-52, 1932. Şehristani'nin Kelama Dair Üç Eseri", Sayı 3, 1926. "Mezhepler Hakkında Yazılan Kadim Kitaplara Bir Nazar", Sayı 3, s. 5-6, 1926. "Ahmet İbni Hanbel Kitabı Reddi'-i Cehmiyye Metin Ve Tercümesi", Sayı 5-6.

Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisinde Yayınlananlar:

"İslâm İlm-i Hâli", Sayı I, s. 5-21, 1952. "Kitabu Tefsir-il Esmâi ves-sıfat Hakkında", Sayı I, s. 104-109, 1952. "İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı A'zam Ebu Hanîfe", Sayı 2-3, s.3-19, Sayı 4, s. 71-87, 1952. "Bir Fetva Münasebetiyle -Fetva Müessesesi, Ebussuud Efendi ve Sarı Saltuk", Sayı 2-3, s. 137-160, 1952. "Vahhabîlik", Sayı I, s. 51-67, 1953. "İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler ve Ebu Mansur-i Matürîdî", Sayı 2-3, s. 127-142, 1953.

Sebilürreşad Mecmuasında Yayınlananlar:

"Din Aleyhtarlığı Komünizm Yoludur: Kudret Gazetesine Cevap", I, Sayı 6, s. 89-90, 1948. "Şah İsmail'in Yeni Bir Propagandacısı", I, Sayı 16, s. 243-244, 1948. " 'Hakka Doğru' Gazetesine", II, Sayı 43, s. 379-382, Sayı 45, s. 307-310, 1949.

Mihrab Dergisinde Yayınlananlar:

"Hadîs-i Şerîf", Sayı I, s. 1-6, 1339. "İslâm Filozofları-Sühreverdî I", Sayı I, s. 27-32, 1339. "Ebu Sufyan ile Herakliyüs'ün Mülâkatı", Sayı 2, s. 43-48, 1339. "Sühreverdî II" Sayı 2, s. 43-48, 1339. "Sühreverdî III.", Sayı 3, s. 73-76, 1339. "Terbiyevî Bir Tetkik İstanbul'da Yetişen İlk Feylesoflarımızdan Kınalızâde Ali Efendi'nin Terbiye Hakkındaki Efkâr ve Telâkkisine Bir Nazar", Sayı 4, s. 100-105, 1340. "Sühreverdî IV", Sayı 4, s. 118-122, 1340. "Nasîr Tusî'nin Terbiye Hakkındaki Fikrî-Çocuk Terbiyesi", Sayı 5, s. 132-140, 1340. "Sühreverdî V", Sayı 5, s. 145-150, 1340. "Ali Emîrî", sayı 6, s. 187-191, 1340. "Sühreverdî VI", Sayı 7, s. 213-215, 1340. "Sühreverdî VII", Sayı 8, s. 245-248, 1340. "Sühreverdî VIII, Sayı 11, s. 347-350, 1340. "Şeyh Sühreverdî'nin Sahsiyeti ve Seciyesi IX", Sayı 12, s. 379-381, 1340. "Tahlil ve Tenkid-Terbiye Musahabeleri", Sayı 13-14, s. 385-393, 1340. "Şeyh Sühreverdî'nin Hâdis-i Katli X", Sayı 13-14, s. 456-462, 1340. "Şeyh Sühreverdî'nin Hâdis-i Katli XI", Sayı 15-16, s. 483-486, 1340. "Hindistan'da İstiklâl Mücahidleri", Sayı 17-18, s. 545-548, 1340. "Tercüme- Heyakilü'n-Nûr - Şehabeddin-i Sühreverdî'den", Sayı 17-18, s. 578-595, 1340. "Şeyh Sühreverdî'nin Felsefesi XII", Sayı 17-18, s. 596-609, 1340. "Şeyh Sühreverdî'nin Felsefesi XIII", Sayı 19-20, s. 657-685, 1340. "Din Tedrisatı-Muallimlerle Muhasebe", Sayı 23, s. 785-789, 1340. "İslâm Tarihi - Hüseyin Cahid Bey'in "İtalyancadan Tercüme ve Neşrettiği Leone Caetani'nin İslâm Tarihi Hakkında İntikad", Sayı 25, s.1-13; Sayı 26, s. 49-57; Sayı 27, s. 97-107, 1341. "Meânî-i Kur'an ve Kur'an Tercümesi Hakkında Münakaşa ve İzmirli İsmail Hakkı Bey'den İztizah", Sayı 28, s. 159-164, 1341. "Şeyh Bedreddin- Bu Nâm ile İntişa Eden Eser-i İlmî Hakkında İntikad", Sayı 28, s. 173-180, 1341.

İslam Türk Ansiklopedisi Mecmuasında Yayınlananlar:

"Dinî, İnkılâb ve Islahat Hakkında", II, Sayı 73, s. 9-10, 1947. "Dincilik Düşman Bir Fikir midir?", II, Sayı 76, s. 4-6, 1947. "Müslümanlık Hakkında Yanlış Telkinler", II, Sayı 83, s. 12-14, 1947. "İlme, Ulemaya Açık Mektup Sahibi Salih Yeşil'e Cevap", II, Sayı 88, s. 2-7, 1947. "Evkaf İdaresi Çöküyor, Korkunç Bir Akıbete Gidiyor", II, Sayı 89, s. 2-4, 1947. "Vakıflar İdaresi Korkunç Bir Akıbete Gidiyor", II, Sayı 96, s. 5-8, 1948. "Din Namına Yanlış Fetvalar Veren Hakka Doğru Gazetesine", II, Sayı 96, s. 5-8, 1948. "Din Maarifi ve Din Tedrisatı" II, Sayı 98, s. 2-5, 1948.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Kutlu Bilgi Mecmuasında Yayınlananlar:

“Kutlu Bilgi”, Sayı. I, s. 1, 1944. “Konuşma”, Sayı I, s. 2–4, 1944. “Ahlâkımızın Kökleri”, Sayı I, s. 5–9; Sayı 2, s. 37–40, 1944. “Müslümanlığın Öğütleri”, Sayı I, s. 10–11, 1944. “Vatandaşlık Öğütleri”, Sayı I, s. 14–16, 1944. “Aile Terbiyesinde Ana–Babanın Mükellefiyeti”, Sayı 2, s. 33–36, 1944. “Kur’an Şiir ve Kanunları”, Sayı 2, s. 56–61, 1944. “Kur’an Öğretici”, Sayı 2, s. 64, 1944. “Köy ve Köylü”, Sayı 3, s. 81–82, 1944. “Kur’an Öğretici”, Sayı 3, s. 81–82, 1944. “Bilgi Zevki”, Sayı 4, s. 97–100, 1944. “Kur’an Nedir?”, Sayı 4, s. 113–117, 1944. “Bayram ve Kurban”, Sayı 4, s. 128, 1944. “İlim ve Din”, Sayı 5, s. 129–132, 1944. “Halka Din Bilgisi”, Sayı 5, s. 159–160, 1944. “Din ve Ahlâk–Adl ü İhsan Emrinin Tefsiri”, Sayı 6, s. 161–166, 1945. “Allah onların gönüllerini ve kulaklarını mühürledi Âyeti’nin Tefsiri ve İrade–i Cüz’iyye Meselesi”, Sayı 6, s. 185–188, 1945. “Diyânet Nedir?”, Sayı 7, s. 193–197, 1945. “İslâm Nedir”, Sayı 8, s. 225–229, Sayı 9, s. 257–261, 1945. “Toprak Tasarrufu Tarihine Bir Bakış”, Sayı 8, s. 253–256, 1945. “Üç Mektup”, Sayı 3, s. 69, 1944.

Hayat Mecmuasında Yayınlananlar:

“Anadolu’da Alevî Köyleri ve Bunların İtikad ve Âdetleri”, III, Sayı 56, s. 7–8, Sayı - s. 5–6, Sayı 59, s. 18–20; Sayı 60, s. 15–16, 1928. “Bir Tenkid’e Cevap”, III, Sayı 63, s. 17, 1928. “Tahtacı Oymaklarına Dair Bilgiler”, III, Sayı 68, s. 15–16, 1928.

Milli Mecmuada Yayınlananlar:

“Halk Bilgisi Sahasında Muallime Hanımlarından Beklenen Hizmetler”, II, Sayı. 116, s. 26–27, 1929. “Muallimlerde ve Memurlarda Mefkûrecilik”, II, Sayı. 118, s. 34–35, 1929. “Dil Tetkikinin Verdiği Heyecan”, XII, Sayı. 144–145, s. 321–322, 1933.

Yücel Mecmuasında Yayınlananlar:

“Bir Ankete Cevap –Dinin Tekâmülü ve Ezan’ın Türkçe Okunması Hakkında”, Sayı 7, s. 11–13, 1950.¹⁴

İslam Tarihi alanında yazılmış iki makalesi bulunmaktadır:

Yusuf Ziya’nın “ İslam Tarihi” başlığıyla yazmış olduğu bu makale üç bölüm halinde, Mihrab dergisi’nde yayınlanmıştır. Makale, Caetani’nin İslam Tarihi kitabının, Hüseyin Cahit tarafından tercüme edilerek yayınlattılması nedeniyle yazılmıştır. Yusuf Ziya’nın bu makalelerinde Caetani’nin İslam Tarihi adlı eserini değerlendirmiş ve bazı eleştiriler getirmiştir. Yusuf Ziya’nın bu makalesi derginin üç sayısında seri halinde aynı başlıkla yayınlanmıştır.¹⁵

Yusuf Ziya Yörükân’ın İslam tarihi ile ilgili sayılabilecek bir diğer makalesi, “Ebu Süfyan ile Heraklius Mülakatı”dır. Makalede, Ebu Süfyan ve Bizans Kralı Heraklius arasındaki görüşmeyi ve diyalogu anlatmıştır. Bu konudaki rivayetleri açıklayarak Hz. Muhammed’in vasıfları hakkında bilgi vermiş ve diğer dinlerin mensupları tarafından, onun Peygamber olduğunun bilindiğini belirtmiştir.¹⁶

İslam Tarihçiliği

Üniversitede Dinler tarihi ve Mezhepler tarihi dersleri okutan Yusuf Ziya Yörükân’ın bilimsel çalışmaları ve eserlerinin çoğunluğu da bu alanlarla ilgilidir. Bunların yanı sıra Hz. Peygamber’in hayatını anlatan kitaplarda yazmıştır. Yusuf Ziya Yörükân’ın Hz. Peygamber’in

¹⁴ Yusuf Ziya Yörükân’ın yazmış olduğu makaleler için Bknz. Yaşar Kutluay, “Yusuf Ziya Yörükân’ın Makaleleri”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, III, Sayı 1-2, 1954, Ülken, **agm**, s. 89-90, Köktaş, **agm**.

¹⁵ Yusuf Ziya Yörükân, “ İslam Tarihi”, **Mihrab**, 1 K. Sani 1341, Sayı. 25, Şubat 1341, Sayı. 26, Mart 1341, Sayı. 27, 1.

¹⁶ Yusuf Ziya Yörükân, “ Ebu Süfyan ile Heraklius’un Mülakatı”, **Mihrab**, K. Evvel 1339, Sayı. 2.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

hayatı ve İslam tarihi ile ilgili kitapları, İslam tarihçilerinin eserlerinden metot ve muhteva olarak bazı farklılıklar arz etmektedir. Çok yönlü bir ilim adamı olan Yusuf Ziya Yörükan Hz. Peygamberi ve onun hayatını kendine has bir bakış açısıyla ele almıştır. Kitaplarında tarihi olayları kronolojik bir sıra ile anlatmanın yanı sıra, bazı konularda ayrıca açıklamalarda bulunmuştur. Dolayısıyla onun, Hz. Peygamberin hayatını anlatan kitaplarında fıkıh, kelim gibi İslami ilimlere dair bilgiler de bulunmaktadır.

Yusuf Ziya Yörükan'ın kullanmış olduğu kaynaklara baktığımızda Tevrat ve İncil'den çok sayıda alıntı yapmakta olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelişini anlatırken, ilk ayetin "oku"¹⁷ ile başladığını dolayısıyla İslam'ın okumaya ve ilme önem verdiğini belirtmiştir. Hemen sonrasında bu konuda Tevrat ve İncildeki ilk ayetlere atıfta bulunmuştur. Kur'anın son ayetinde ise "Bugün dininizi ikmal eyledim"¹⁸ denilerek İslam dininden Allah'ın razı olduğu belirtilmiştir. Musa'ya gelen ilk ayette "Gel seni Firavuna irsal edeyim ve kavmim Ben-i İsraili Mısırdan çıkarasın"¹⁹ denildiği gibi Tevrat'ın son ayetinde "Rab Sina'dan geldi ve onlara Sairden tulu eyledi ve Paran Dağından parladi. On binlerce kutsalıyla birlikte geldi. Sağ elinde halkı için alev alev yanan ateş vardı."²⁰ İncil'in ilk ayetinde "İşte sevgili oğlum budur ve ondan razıyım."²¹ Son ayette ise "Ey Allahım beni niçin terk ettin"²² denilmektedir. Yusuf Ziya Yörükan her üç kitaptaki ilk ve son ayetleri vererek bunlar arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Bu kıyaslama neticesinde "Umum insanlara gönderilen Peygamberin, yalnız Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa olduğunu ve onun hayatında, İslamiyet'in ikmal edildiğini gösterir."²³ Şeklinde kanaatlerini belirtmiştir. Yusuf Ziya Yörükan, bu ayetleri örnek verdikten sonra tüm insanlara gönderilen peygamber'in Hz. Muhammed olduğunu ve Allah'ın böylece İslam Dinini tamamlamış olduğunu belirtmiştir. Hz. Musa'nın özellikle kavmini kurtarmak ve daha sonrada Hz. Muhammed'in Mekke dağlarından çıkacağını müjdelemekle emrolunduğunu, Hz. İsa'nın da İncil'in son ayetine bakılırsa kendinden bahsederek ve dininin tamamlanmadığını ifade etmiştir. Hz. Muhammed'in ise ilim ve irfan ile başlamış olduğu dini vazifesini, Kur'anın son ayetinde ifade edildiği gibi, dini tebliğ görevini tamamladığını belirtmiştir. Yusuf Ziya Yörükan, Hz. Muhammed'in bu yönü ile başarıya ulaşan bir peygamber olduğunu vurgulamıştır.²⁴ Yusuf Ziya Yörükan, Peygamberimiz isimli eserinde, Medine'de yaşayan Yahudilerin de yeni bir peygamber beklediğini, Kitab-ı Mukaddes'te müjdelenen "Nebi-i Mev'ud'un" gelme zamanı olduğuna inandıklarına dair rivayetlere yer vermiştir.²⁵

Yusuf Ziya, Hz. Peygamberin hayatını anlatırken diğer din mensuplarının eleştirilerini de göz önünde bulundurmuş ve adeta onlara da cevap vermiştir. Bazı müsteşriklerin "İlk Müslümanlığı bir eşraf birliği gibi veya köleler gizli cemiyeti gibi göstermelerinin yersiz olduğunu bu ilmi hakikatlerden anlayabiliriz. Hristiyan münekkitle de gördüğümüz bu yanlış mütalaalar onların bu hadisleri Hz. İsa'nın ilk devrine benzetmek istemelerinden ileri gelmektedir. Bakınız ellerdeki İncillerde Hz. İsa'ya kardeşlerinin asla inanmadıkları kaydedilmektedir. ... İncillerin izahına göre zaten adedi onu geçmeyen ve İsa ile seyahat halinde gezinen havariler şurada, burada gezinirlerdi. İsa seyahatlerinde kötü kadınların evlerinde kalır, ekseri zamanlarda O'nun peşine genç kadınlar takılırdı. Mesele, Hazreti İsa ile Hazreti Muhammed arasında bir mukayese yapmak değil, İslam dini tarihini, tamamen objektif ve bitaraf bir müşahede, bir ilim adamı gözüyle

¹⁷ Kur'an-ı Kerim, Alak, 96/1.

¹⁸ Kur'an-ı Kerim, Maide 5/3.

¹⁹ Kitab-ı Mukaddes, Çıkış, 3/10.

²⁰ Kitab-ı Mukaddes, Tesniye, 33/2.

²¹ Kitab-ı Mukaddes, Matta, 3/17.

²² Kitab-ı Mukaddes, Matta, 27/46.

²³ Yusuf Ziya Yörükan, **Peygamberimiz**, Kanaat Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, trsz, s. 8-9.

²⁴ Yörükan, **age**, s. 9-10.

²⁵ Yörükan, **age**, s. 111.

araştırmak lüzumu karşısında bu gibilerin tarihi hakikatleri, nasıl bir zihniyet içinde, şuuraltı saiklerle incelediklerini göstermektedir.”²⁶ Diyerek onların görüşlerini eleştirmiştir.

Bu örneklerden de görmekteyiz ki Yusuf Ziya, Hristiyan ve Yahudilerin de eleştirilerini göz önünde bulundurmuş ve Hz. Peygamber’in hayatını anlatırken gerekli gördüğü yerlerde, görüşlerini İncil ve Tevrat’tan da örnekler vererek açıklamıştır.

Yusuf Ziya İslam Dini Tarihi Kitabının önsözünde ”Kitaptaki hakikati kavramak ve mukayeselere imkân vermek için dini hadiseler tarih sırasıyla ve sebepleriyle gösterilmiş ve hadiseden ne gibi neticeler çıktığı da araştırılmıştır. Bilhassa Peygamber’in hayatındaki dinî inkişaf ve tekâmül üzerinde durulmuş, Müslümanlığın geniş, kolaylaştırıcı ve insan fıtratına uyan bir yol olduğunu belirtmiştir.”²⁷ Diyerek kitabında uygulamış olduğu metot hakkında bilgi vermiştir.

Hiz. Peygamberin hayatını anlatmış olduğu İslam Dini Tarihinin giriş bölümünde Arap Yarımadasındaki inançlar ve dini yapı üzerine durmuştur. Bu çerçeve de Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik, Putperestlik ile ilgili tanıtıcı bilgilerde vermiştir.²⁸

Diğer dinler ile mukayese yaparken İslam Dininde vahyin korunduğunu vurgulamaktadır. Korunma olayının yalnız İslam için geçerli olduğunu, Hiz. Muhammed’e gelen ilk vahiyden itibaren son vahye kadar hepsinin dikkatle zaptedilip korunduğunu, bunun yanı sıra Hiz. Peygamber’in hayatının da, doğumundan ölümüne kadar bütün teferruatıyla kaydedildiğini belirtmiştir.²⁹ “Hiz. Muhammed kılıç kucağında oturmakta iken Gatafanlılardan Gavres isimli bir kişinin iman etmek bahanesiyle huzura çıktığını ve kılıcı görmek ister gibi hemen kılıcı ele aldığını fakat elinin kılıcı çektiği gibi kaldığını ifade eden bir rivayet mevcuttur. Bu rivayete yer veren Yusuf Ziya Yörükân Kur’an-ı Kerimdeki ‘Ey Hakiki Müminler bazıları size el uzattıkları zaman Rabbiniz o eli durdurduğu vakit ...’”³⁰ Ayetini vererek ilahi korumaya işaret etmiştir.³¹

Yusuf Ziya Yörükân, Hiz. Peygamberin hayatına yönelik yazmış olduğu her iki kitabında da yararlanmış olduğu kaynakları, çoğunlukla metin içerisinde vermiştir. Dipnotlarda ise, açıklamasına ihtiyaç hissettiği konu, isim ve kelimeler ile ilgili izahatlara yer vermiştir.

Yusuf Ziya Yörükân’ın çoğunlukla ilk dönem İslam Tarihi Kaynaklarını kullandığını görmekteyiz. Buhari, Ahmet bin Hambel gibi hadis kitaplarının yanı sıra güncel tarihçileri de referans göstermiştir.³²

Yusuf Ziya, klasik İslam tarihi kaynaklarından çok uzun nakiller yaparak rivayetçi bir metot izlemiştir. Hiz. Muhammed’in soyunu anlatırken, babası Abdullah’ın, dedesi tarafından kurban edilmek istenmesi konusuna değinmiştir. “Abdu’l – Muttalib’in, o zamanki âdete uyararak erkek evladından en sevgilisi olanını Kâbe’ye kurban edeceğini nezrettiğine ve bunun yüz deve kurban edilmek suretiyle yerine getirildiğine ve Hazret-i Muhammed’in ben iki kurbanın oğluyum diye bir hadis ifade ettiğine dair rivayetler tenkide muhtaçtır. Abdu’l-Muttalib’in evlatları arasında Hiz. Muhammed’in doğumundan ölümüne kadar en çok sevilen ve hürmet kazanan oğlu, Abdullah’tı. Abdullah, Beni Zühre reisi Vehb’in kızı Âmine ile evlendi; kısa bir zaman sonra Suriye’ye bir ticaret seferi yapmış olan bu genç, eşini hamile bırakarak yirmi beş yaşında hayata gözlerini yumdu.”³³ Diyerek bu konudaki rivayetlerinde tenkide muhtaç olduğunu belirtmiştir.

²⁶ Yörükân, **İslam Dini Tarihi**, s. 55.

²⁷ Yörükân, **age**, s. 12.

²⁸ Yörükân, **age**, s. 13-16.

²⁹ Yörükân, **age**, s. 14.

³⁰ **Kur’an-ı Kerim**, Maide, 5/11.

³¹ Yörükân, **Peygamberimiz**, s. 184.

³² Bknz. Yörükân, **İslam Dini Tarihi**, s. 44-46-48-54.

³³ Yörükân, **age**, s. 36.

Bundan kendisinin Abdullah'ın kurban edilmek istenmesi olayına şüphe ile yaklaştığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in on iki yaşındayken amcası Ebu Talib ile birlikte Şam'a giderken Busra'ya uğramaları burada, Rahip Bahira'nın Hz. Muhammed'de peygamberlik işaretleri görmesi olayına kısaca değinmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Muhammed'in evlenmeden hemen önce ve sonra ticaret amacıyla Şam'a giderken tekrar Busra'ya uğradığını Bahira'nın yerine görev yapan Rahibinde aynı şekilde Hz. Muhammed'de Peygamberlik alametleri görmesi ve onlara bir tehlikeyle karşılaşmamaları için Mekke'ye geri dönmelerini tavsiye etmesini detaylı bir şekilde anlatmıştır.³⁴

Yusuf Ziya Yörükan kitaplarında, Dozy³⁵ ve Caetani³⁶ gibi batılı tarihçilerin tercümeleri yayınlanan eserlerindeki, Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili bazı iddialarını da cevaplandırmıştır. Batıda Hz. Peygamber'in hayatı hakkında yazılmış olan bazı eserlerin Türkçeye tercüme edilmeleri, o dönemdeki ilim adamlarını da etkilediğini görmekteyiz. Çünkü bu dönemde özellikle batı yanlısı olan kişiler, bu eserlere ve tercümelerine övgüyle yaklaşmışlardır. II. Meşrutiyet sonrası İslam tarihi alanında üç önemli eser tercüme edilmiştir. Bunlardan Dozy'nin "*Tarih-i İslamiyet*" i Abdullah Cevdet tarafından, Corci Zeydean'ın "*İslam Medeniyeti*" Zeki Megamiz, Seyyid Emir Ali'nin "*Musavver Tarihi İslam*" adlı eseri de Mehmet Rauf tarafından Türkçeye çevrilmişlerdir. Bu üç eserden, Dozy'nin Tarih-i İslamiyet adlı eseri İslam tarihçiliğine en çok tesir eden eserlerden biri olmuştur. Dozy bu eseri, İslamiyeti ve Hz. Muhammedi hafife alan ifadelerle doludur.³⁷ Bu nedenle Dozy'nin kitabı ve içerisinde yer alan iddiaları, sonraki dönemde İslam tarihi ile ilgili çalışma yapmış çok sayıda yazar tarafından eleştirilmiştir.

Diğer yandan bazı İslam âlimleri de bu eserleri ve Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili öne sürdükleri iddiaları eleştirmişlerdir.

Yusuf Ziya, Dozy ve Caetani'in kitaplarında iddia etmiş olduğu bazı konuları eleştirmiştir. Vahiy konusunu anlatırken; "Bu vakayı Dr. Dozy isteri, Sprenger, tasavvuf, Muir, saralılık, L. Caetani ise kâhinlerde olduğu gibi cin ve şeytan işi nazariyeleri ile şerh ve izaha çalışırlar. Lakin bütün izahlar İsa'nın ahvaline Yuhanna'nın vahyine ve kısmen Beni İsrail kâhinlerinin hallerine bildikleriyle mukayese suretiyle yapılmıştır... İncil'in birçok yerinde İsa'nın cinlerle ülfet ettiği, Mecidli Meryem'den cinler çıkardığı yazılıdır. Ruh, melek, vahiy akidesini perçinleyen bu vesikalar dururken ve bunlar imanla ve hüsnüniyetle kabul edilmiş iken Hz. Muhammed'e gelen vahiy hastalıkla, sihirbazlıkla izaha kalkmak yersiz düşmektedir."³⁸

Yine Caetani'nin görüşleri ile ilgili; "Mösyö Caetani 'Muhammed, Allah'ın Resulu olarak ortaya çıkmamış bu mefhuma senelerce fikirlerini yaydıktan sonra varmıştır. Bu fikre vardıktan sonra ise, artık Müslümanlıkta ehemmiyeti haiz olan Allah değil, Muhammed olmuştur' diyor. Hâlbuki bu Muharir 'Kumfenzir' hitabının ilk nazıl olan ayet olduğunu kabul ediyor ve Müzemmil Sûresi'nde 'İnna erselna ileyküm resulen' denildiğinden zühul ediyor. Bundan başka Hz. Muhammed Allah'lık rolüne kalkmamış ve kendi şahsına asla kıymet vermemiştir. Onun en ziyade iftihar duyduğu şey Allah'ın kulu oluşudur; Bütün Kur'an bunun şahididir. Caetani'yi bu yanlış görüşlere sevk eden şey yaşadığı muhitin tesirlerinden kurtulamayışı, Kur'an-ı İncil'e Muhammed'i İsa'ya Müslümanlığı Hristiyanlığa benzetmek isteyişidir."³⁹ Şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.

³⁴ Yörükan, *age*, s. 41-42.

³⁵ Reinthart Pieter Anne Dozy, *Tarih-i İslamiyyet*, Çev. Abdullah Cevdet, Mısır, 1908.

³⁶ Leone Caetani, *İslam Tarihi*, Çev. Hüseyin Cahid, İstanbul, 1924.

³⁷ Mehmet Coğ, *II. Meşrutiyet Dönemi İslam Tarihçiliği*, Basılmamış Doktora Tezi, s. 41, Ankara 2004.

³⁸ Yörükan, *age*, s. 52-53.

³⁹ Yörükan, *age*, s. 53.

Yusuf Ziya Yörükan, Hz. Peygamber'in hayatını anlatırken çok defa konu ile ilgili Kur'an ayetlerinin meallerini vermiştir. Bu nedenle kitaplarında vermiş olduğu ayet mealleri fazlaca yer kapsamaktadır.⁴⁰

Yusuf Ziya Yörükan, Hz. Peygamber dönemi ile ilgili anlatılan ve hakkında farklı rivayetler bulunan konularda, ilk dönem İslam tarihçilerinin görüşlerini, aynen verdiğini görmekteyiz. Garanik hadisesini⁴¹ anlatırken Necm Sûresi'ndeki 1-25 ayetleri vermiş ve konu ile ilgili İbn İshak, İbn Hişim ve İbn-i Esirde geçen rivayetlere yer vermiştir.⁴²

Miraç hadisesini anlatırken mucize konusuna değinmiştir. Mucizeyi açıklamış ve bununla bağlantılı olarak miraç olayını değerlendirmiştir. Miraç olayında konuyu tarihçi gibi değil, kelimacı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Olayı nakletmenin yanı sıra adeta buna inanılması gerektiğinin sebeplerini ve delillerini ortaya koyarak anlatmaya çalışmıştır.⁴³ Miraç olayında Hz. Muhammed'in Allah'ı görüp görmemesi, ru'yetin kalp ile mi, yoksa başka bir yol ile mi olduğuna dair rivayetlere ve hadislerle yer vermiştir.⁴⁴

Yusuf Ziya Yörükan kitaplarında, Hz. Muhammed'in yapmış olduğu bazı konuşmalara ve bu konudaki rivayetlere tam metin olarak yer vermiştir. Hz. Peygamber'in Medine'ye ilk gidişinde kıldırılmış olduğu Cuma namazında okumuş olduğu hutbenin tam metnini vermiştir.⁴⁵ Hz. Muhammed'in Medine'ye geldiğinde yayımladığı beyannamenin, İbn Hişam'dan naklettiği, tam metnine yer vermiştir.⁴⁶ Yusuf Ziya ayrıca bu beyanname ile ilgili rivayetleri de değerlendirmiştir. Yusuf Ziya Yörükan kitaplarında, önemli bulmuş olduğu bazı konuşmaların tam metnine yer vermiştir. Bu çerçevede, Hz. Muhammed'in diğer devletlerin başkanlarına göndermiş olduğu mektupların tam metnine yer vermiştir.⁴⁷ Yine Hz. Peygamberin Veda Hutbesinin tam metnine yer vermiştir.⁴⁸ Hz. Muhammed'in Mukavvis'a göndermiş olduğu dine davet mektubunun resmine, metnine ve tercümesine yer vermiştir.

Yusuf Ziya Yörükan, Hz. Peygamber'in hayatını kronolojik bir sırayla anlatmış fakat olaylar arasında İslam dini ile ilgili, fıkıh veya kelim'a dair bazı konuları da ele alarak açıklamıştır. Medine dönemini anlatırken, din işlerin nasıl tanzim edildiğini de açıklamıştır. Ayrıca İslam'daki ibadetleri namaz, oruç, kurban, zekât ve ezan gibi başlıklar altında tanıtmıştır.⁴⁹ Yusuf Ziya Yörükan, ayrıca bazı başlıklar altında İslam Dini'nin esasları ile ilgili bilgiler vermiştir. "Dini Hükümlerde Hikmet ve Maslahat" başlığı altında İslam Dini'nin bu konudaki prensiplerini ayetler ile açıklamıştır.⁵⁰ Hz. Peygamberin eşleri ile ilgili bilgi verirken tesettür konusuna geçmiş ve İslam'ın örtünme konusundaki görüşlerini açıklamıştır.⁵¹

Yusuf Ziya Yörükan, Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili olayları anlatırken, o dönem için gündeme gelmiş hukuki konulara da yer vermiş ve bunları açıklamıştır. Hayber seferini anlatırken o esnada gündeme gelmiş dini meseleleri de belirtmiş ve açıklamıştır. Bu sefer esnasında fal, kuş uçurtmak, muta nikâhı gibi konuların İslamiyet'teki yerini ve dinin bunlara bakışını

⁴⁰ Bknz. Yörükan, *age*, s. 47-49-53-57-60, Yörükan, *Peygamberimiz*, s. 112-143-161.

⁴¹ Bu konudaki rivayetler için Bknz. İbn İshak, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 217-218, Beyrut, 2004, İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, cilt, I, s. 174-175, Kahire, 2001, Taberi, *Tarihü'l-Taberi*, II, s. 338, Kahire, ts.

⁴² Yörükan, *İslam Dini Tarihi*, s. 65.

⁴³ Yörükan, *age*, s. 76-77.

⁴⁴ Yörükan, *age*, s. 78.

⁴⁵ Yörükan, *age*, s. 93-94.

⁴⁶ Yörükan, *age*, s. 98-101.

⁴⁷ Yörükan, *age*, s. 241-249.

⁴⁸ Yörükan, *age*, s. 318-320.

⁴⁹ Yörükan, *age*, s. 107-123.

⁵⁰ Yörükan, *age*, s. 141-151.

⁵¹ Yörükan, *age*, s. 169-170.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

değerlendirmiştir.⁵² “Müslümanlıkta Fal ve Tettayyür (Kuş uçurmak) ve bilhassa şerre yormak (teşe’um) yasaktır. Peygamber halkı dine davet ederken batıl inançları ve cahiliyet hurafelerini terk edeceğine söz alır, ondan sonra Müslümanlığı tebliğ ederdi. Böyle iken kendisi Hayber seferinde Hayberlilerin elinde avadanlıklar görünce bunlardan Hayber’in harap olacağını istidlal ile tefül etmiştir. (Fal bakmıştır). Âlimlerden bazıları tefülün cevazını bu vakadan çıkarırlar, bunun mensuh olduğunu söyleyenler vardır. Yolda Amir İbn Ekva’nın şiirleri terennüm edilirdi. Peygamber kendisine sana cennet vacip oldu diye müjde vermişti; buda askeri teşvik için musikinin ve askeri yüreklendirmek için şarkı söylemenin makul ve meşru olduğunu gösterir. Hayber’den geldiği zaman Cafer, Peygamber’i görünce etrafında Habeş usulü raks ederek, sekerek dönüp dolaştığı da nakledilmektedir... Binaenaleyh hadise sevinç zamanlarında milli ve ecnebi raksların yapıldığına ve bunların cevazına delalet eder. Araplarda ehlî eşek eti yemek adetti. Bu harpte eşek eti (katır buna dâhildir) yemek men edilmiştir. Yabani eşek etini yemek bil ittifak caizdir. At eti, Şafilere göre caiz, Hanefiler’e göre mekruhtur; mekruh oluşunu da tenzihi ve tahrimi olarak kabul edenler vardır. Bu ihtilaflar eşek hakkındaki hükmün illetini tayindeki ihtilafa racidir. Azı dışlerine sahip yırtıcı hayvanların eti de bu harpte haram kılınmıştır. Pençeli kuşlarda keza”⁵³ şeklinde bu sefer esnasında gündeme gelen konuları nakletmiştir.

Bu açıdan bakıldığında Yusuf Ziya Yörükan, tarihi olaylar ile bazı dini prensiplerin ortaya çıkışı ve ilgisini çok güzel bir şekilde izah etmiştir.

Hiz. Peygamberin vefatından sonra yaşanan hilafet tartışmalarına değinmiştir. “Birçok eserde emirler bizden vüzerâ sizden tabiri kullanılır. Ebu Bekir’in emirler Kureys’ten vezirler Ensar’dan demesi üzerinde durulabilir. Taberi emir sizden vezir bizden sözünü Sa’d’ın söylediğini veyahut kabul ettiğini rivayet eder. Evvelâ vezir tabirinin o dönemlerde kullanılıp kullanılmadığını incelemek lazımdır. İkinci olarak birçok eserde ‘El eimmetü min Kureys’ hadisini Ebu Bekir’in delil olarak kullandığı kaydedilmektedir. Peygamber’in kendinden sonra hilafetten veya imametten bahsettiği kaviyen sabit olmadığına göre imamlar kureys’tendir demesi düşündürücü bir keyfiyettir. Nitekim Ömer’in sözünde kureys yerine muhacirler kelimesi kullanılmıştır. Peygamber’de vasiyetlerinde muhacir ve ensar tabirini kullanmıştı. Müslümanlık kabile asabiyetini kaldırdığı ve bir İslam kardeşliği teşkil ettiği halde kabile isimlerinin ileri sürülmesi pekte uygun gelmiyor.”⁵⁴ Diyerek Halifelik ile ilgili tartışmalar üzerine görüşlerini belirtmiştir.

Hiz. Peygamberin vefatında teşhiz işlerinin, Hiz. Ali, Abbas ve Üsâme tarafından yürütüldüğünü belirtmiş bu konuda Caetani’nin iddialarının doğru olmadığını belirtmiştir.⁵⁵

Yusuf Ziya Yörükan İslam Dini Tarihi adlı eserinde, Hiz. Peygamber’in hayatını anlattıktan sonra, Hiz. Muhammed’in bıraktığı miras başlığı altında, Kur’an-ı Kerim ve hadislerin, onun mirası olduğunu belirtmiş ve bunları tanıtmıştır.

Yusuf Ziya Yörükan, ders kitabı olarak yazmış olduğu Peygamberimiz kitabında, Hiz. Muhammed’in vasıflarının ve özelliklerinin tanıtılmasını amaçlamıştır. Hiz. Muhammed’in üstün vasıflarını anlatarak onun son Peygamber olduğunu, ayetler ile açıklamıştır.⁵⁶ Yine Peygamberin hayatının bilinmesi üzerinde durmuş ve bunun önemini açıklamıştır. Peygamberin hayatının hangi metotla öğrenilmesi gerektiğini açıklamıştır. Hiz. Muhammed’in hayatının, Kur’an, hadis ve ilk dönem İslam tarihi kaynaklarından öğrenilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷

⁵² Yörükan, *age*, s. 223-224.

⁵³ Yörükan, *age*, s. 223-226.

⁵⁴ Yörükan, *age*, s. 337.

⁵⁵ Yörükan, *age*, s. 339.

⁵⁶ Yörükan, *Peygamberimiz*, s. 6-8.

⁵⁷ Yörükan, *age*, s. 10-15.

Peygamberimiz kitabında konular ile ilgili harita, kroki ve şehir planına yer vermiştir. Kitabın ilgili yerlerinde ismi geçen savaş meydanlarının krokilerine ve Mekke ve Medine gibi şehirlerin planlarına yer vermiştir. Hicret bahsinde, Mekke Medine arasındaki yolu gösteren haritaya yer vermiştir.⁵⁸ Medine'nin şehir planını vermiştir. Bedir Savaşını anlatırken savaş bölgesinin krokisine yer vermiştir.⁵⁹ Yusuf Ziya Yörükân, Peygamberimiz isimli eserinde harita ve krokiler vererek böylece okuyucuya olayların geçtiği mekânların görsel olarak tanıtılmasını sağlamış ve kolay öğrenilmesini hedeflemiştir.

Yusuf Ziya Yörükân, Hz. Peygamberin hayatını anlatmış olduğu her iki kitabında da sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Peygamberimiz adlı kitabını muhtemelen orta dereceli okullarda okutulmak üzere yazmıştır. Bu nedenle kitapta konular özet bir şekilde verilmiştir. İlahiyat Fakültesinde okutmuş olduğu ders notlarından oluşturduğu, "İslam Dini Tarihi" adlı kitabında ise konular daha kapsamlı ve detaylı ele alınmıştır. Peygamberimiz kitabında anlatmış olduğu olayların çoğunlukla kaynağını belirtmemiştir.

Yusuf Ziya Yörükân'ın Hz. Peygamberin hayatını anlatan ve ders kitabı olarak yazılmış olan bu eserlerinin amacı İslamiyet'in daha iyi kavranması, imanın kuvvetlendirilmesi, Hz. Muhammed'in örnek alınması gerektiğinin yeni nesiller tarafından kavranmasını sağlamaktır. Yusuf Ziya bu eserin yazılış amacını şöyle açıklamıştır; "Peygamberimizin hayatı fazilet ve namuskârlık açısından en asil bir örnektir. O doğduğu günden vefatına kadar düşünceleri, fiilleri ve hareketleri itibarıyla daima hayır heva, hakşinas, her zaman adil ve lütufkâr yaşamıştır. Hayatı boyunca kadirşinas olmuştur. Kibir ve gururdan uzak durmuştur. Böyle bir hayatın nasıl geçirildiğini öğrenmek ve kendine örnek edinmek asil bir harekettir. Peygamberimizin hayatını öğrenmekle İslamiyet'in ne suretle neşredildiğini, Peygamberimizin nasıl hareket ettiğini kendisine karşı yapılan zulümlere nasıl dayandığını ve sabrettiğini öğrenmiş olacağız. Peygamberimizin hareketleri, sözleri, ahvali, Kur'an'ın yolundan ve İslamiyet'in kanunlarının tatbikinden başka bir şey değildir. Peygamberimizi öğrenmek İslamiyet'i öğrenmektir."⁶⁰

Yusuf Ziya Yörükân'ın Hz. Peygamberin hayatını anlatırken, doğumu, çocukluğu, evlenmesi ve ilk vahyin gelmesi gibi konularda vermiş olduğu bilgiler, klasik siyer kitaplarındakilerle aynıdır. Bu yönüyle farklı bir yaklaşım ve yeni yorumlar getirmemiştir.

Yusuf Ziya Yörükân'ın Hz. peygamberin hayatını anlatmış olduğu her iki kitabında da amacı tarih öğretmekten ziyade İslam dinini kavratmaktır.⁶¹

Yusuf Ziya Yörükân, Hz. Peygamber'in hayatını anlatmış olduğu eserinde çoğu siyer kitabında yer alan Hz. Muhammed'in göğsünün yarılması olayına değinmemiştir. Sadece Hz. Muhammed'in sütannedeyken kendisinde bazı faklı hallerin müşahade edildiğini belirtmekle yetinmiştir.⁶² Bu konuda olayın gerçekleşme şekli ve zamanı hakkında hadis ve İslam tarihi kaynaklarında farklı rivayetler bulunmaktadır.⁶³

⁵⁸ Yörükân, *age*, s. 10-129.

⁵⁹ Yörükân, *age*, s. 137-151.

⁶⁰ Yörükân, *age*, s. 10-12.

⁶¹ Yörükân, *age*, s. 183.

⁶² Yörükân, *age*, s. 30-31.

⁶³ Bu konudaki rivayetler için Bknz. Buhari, , *Camiu'Sahih*, Salat 1, Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, İman 74, İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut, 1987, I, s.578, İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-Eser*, Beyrut, ts, cilt. I, s. 247-248, Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, Beyrut, 1990, II, s. 261, Ebu Nuaym, *Delailu'n-Nübuve*, Beyrut, 1986, I, s. 219-220, Diyarbekri, *Tarihu'Hamis Fi Ahvali'l-Enfesi'l-Nefis*, Beyrut, ts, cilt. I, s. 261.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Yusuf Ziya Yörükan, Hilful-Fudul cemiyetinin Hz. Muhammed'in teklifi üzerine kurulduğunu belirtmiştir.⁶⁴ Hz. Muhammed'in bu cemiyete katıldığı kaynaklarda yer almaktadır, fakat onun teklifiyle kurulduğu konusunda rivayetler farklıdır.⁶⁵

Yusuf Ziya Yörükan yazmış olduğu kitaplarda tarihi olayları anlatırken günümüz ile de bağlantı kurmaya çalışmıştır. Hz. Muhammed'in doğumunu anlatırken, Mevlid Kandil'ine vurgu yapmıştır. Hz. Muhammed'in evsaflarından bahsederken bunların herkes için örneklik teşkil ettiğini ifade etmiştir.

Yusuf Ziya Yörükan, Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin diğer dinlerin mensupları tarafından da bilinmesi konusu üzerinden detaylı bir şekilde durmuştur. Nitekim Ebu Süfyan'ın Bizans Kralı Heraklius ile görüşmesini ve Hz. Muhammed ile ilgili aralarında geçen diyalogu anlatan bir makale yazmıştır.⁶⁶

Yusuf Ziya Yörükan ayrıca Ebu Süfyan Heraklius diyaloguna, Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili yazmış olduğu her iki kitabında da yer vermiştir.

Sonuç

Yusuf Ziya Yörükan, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış ve İslami ilimlerin birçok alanı ile ilgili kitap ve makaleler yazmış, bir ilim adamıdır. Yusuf Ziya Yörükan yazmış olduğu İslam Dini Tarihi ve Peygamberimiz isimli kitaplarında Hz. Muhammed'in hayatını ve İslam'ın ilk yıllarında meydana gelen olayları anlatmıştır.

Yusuf Ziya Yörükan'ın Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili yazmış olduğu kitaplar, öğretici bir tarzda kaleme alınmıştır. Bu kitaplar okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Kitaplarında anlatmış olduğu olaylarda ve vermiş olduğu bilgilerde Kur'an ayetlerini, Hz. Peygamberin hadislerini ve ilk dönem siyer kaynaklarını kullanmıştır. Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili anlatmış olduğu bilgiler, klasik İslam Tarihi kaynaklarındaki ile aynıdır. Bu yönüyle Yusuf Ziya Yörükan, olaylara farklı bir yorum getirmemiştir. . Yusuf Ziya Yörükan'ın çalışmaları II. Meşrutiyet döneminden sonra başlayan tarih yazıcılığındaki yeni zihniyetin önemli ürünlerindendir. Yani rivayetçi tarzın yerine neden nasılcı, kısmen sorgulayarak, halka tarihi sevdiren hurafelerden uzak ilmi ve akla yatkın izahlarla yazılmış kitaplardır.

Yusuf Ziya Yörükan, kendi döneminde yapılmış olan tercüme eserlerin etkisinde kalmamıştır. Batılı müsteşrikler tarafından yazılmış olan ve Türkçeye tercüme edilen eserler, birçok konuda klasik İslam tarihi kaynakları ile ters düşmekteydi. Yusuf Ziya Yörükan çalışmalarında bu tercüme eserlere bazen atıfta bulunarak bunları tenkit etmiştir. Fakat olayları anlatışı klasik İslam tarihi kaynakları ile aynıdır ve bu yönü ile tercüme eserlerin etkisinde kalmamıştır.

Yusuf Ziya Yörükan, Hz. Peygamberin hayatını anlatırken, fıkıh, kelam ve hadis gibi İslami ilimlerin alanları içerisinde bulunan konulara ve bunların açıklanmasına da yer vermiştir. Bu yönüyle kitapları, Hz. Peygamberin hayatını anlatan çoğu eserden farklıdır. Çünkü onun kitaplarında, Hz. Muhammed'in hayatının yanı sıra İslami ilimlerin birçok alanına dair bilgiler bulmak mümkündür.

Yusuf Ziya Yörükan kitaplarında, Hz. Muhammed'in hayatını kronolojik bir sırayı takip ederek anlatmıştır. Klasik Siyer kaynaklarının yanı sıra bazen güncel eserlerden de alıntı yapmıştır.

⁶⁴ Yusuf Ziya Yörükan, **Peygamberimiz**, s. 35.

⁶⁵ Bu konudaki rivayetler için Bknz. İbn Sa'd, **et-Tabakatü'l-Kübra**, cilt, I, s. 106-107, İbn Kesir, **el-Bidaye**, Kahire, 1992, III, s. 456.

⁶⁶ Yusuf Ziya Yörükan, "Ebu Süfyan ile Heraklius'un Mülakatı", **Mihrab**, K. Evvel 1339, sayı. 2, s. 43-48.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Dinler tarihi ile ilgili çalışmış olması nedeniyle İslam tarihindeki olayları anlatırken, bazen diğer dinlerin kitaplarından da referanslar göstermiş ve mukayese yapmıştır. Yusuf Ziya Yörükan kitaplarında, Hz. Muhammed'in kişiliğine ve evsaflarına yönelikte bilgiler vermiş ve onun örnek alınmasının gerektiğini okuyucularına tavsiye etmiştir.

KAYNAKÇA

- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, **Camîu'Sahih**, İstanbul, 1993.
- CAETANÎ, Leone, **İslam Tarihi**, Çev. Hüseyin Cahid, İstanbul, 1924.
- ÇOĞ, Mehmet, **II. Meşrutiyet Dönemi İslam Tarihçiliği**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- DIYARBEKRÎ, Muhammed b. Hasen, **Tarihu'Hamis Fi Ahvali'l-Enfesi'l-Nefis**, Beyrut, ts.
- DOZY, Reinhart Pieter Anne, **Tarih-i İslamiyyet**, Çev. Abdullah Cevdet, Mısır, 1908.
- EBÛ NUAYM el-İsfehânî, **Delâilü'n-Nübüvve**, I-II, Beyrut, 1986.
- İBN İSHÂK, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Beyrut, 2004.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, Kahire, 1992.
- İBN SA'D, Muhammed b. Mani, **et-Tabakatü'l-Kübra**, cilt, I, Kahire, 2001.
- İBN SEYYİDİNNÂS, Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed, **Uyûnü'l-Eser**, Beyrut, ts.
- İBNÜ'L- ESİR, Mecdüddîn Ebu'Saâdât el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-Tarih**, I-XI, Beyrut, 1987.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, **Sahîhu'l Müslim**, Beyrut, 1991.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya"Yusuf Ziya Yörükan", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, I-II, Ankara, 1954,
- KILIÇZADE, Hakkı, **İtikadat-ı Batılâya İlanı- Harb**, İstanbul, 1332.
- Kitabı Mukaddes Şirketi, **Kitab-ı Mukaddes**, Çıkış, 3/10, Tesniye 33/2, Matta 3/17, Matta 27/46.
- KÖKTAŞ, Yavuz, "Yusuf Ziya Yörükan ve İslam Dini Tarihi Eserindeki Hadis ve Sünnetle İlgili Düşünceleri", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, IV, sayı, 2, s. 75-93, 2004.
- KUTLUAY, Yaşar "Yusuf Ziya Yörükan'ın Makaleleri", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, III, Sayı 1-2, 1954.
- KÜP, Erkan, **Yusuf Ziya Yörükan'ın Dinler Tarihi Bilimindeki Yeri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerir, **Tarihü'l-Taberi**, Kahire, ts.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, **Tarih II. Orta Zamanlar**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.
- YÖRÜKAN, Turhan "Prof. Yusuf Z. Yörükan'ın Hayatı, Eserleri ve Alevilik İle İlgili Görüşleri", Yusuf Ziya Yörükan, **Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar**, İstanbul, 2006.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya **H. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslam Dini Tarihi**, İstanbul, 2006.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, "İslam Tarihi", **Mihrab**, sayı. 25, 1 K. Sani 1341, Sayı. 26, 1 Şubat 1341, Sayı. 27, 1 Mart 1341.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya “ Ebu Süfyan ile Heraklius’un Mülakatı”, **Mihrab**, sayı. 2, K. Evvel 1339.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya **Peygamberimiz**, Kanaat Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, trsz.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed, **Tarihu'l-İslâm**, Beyrut, 1990.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Turkish Studies

International Periodical For The Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

TARİH SAYISI

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları **www.turkishstudies.net**'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları
yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 8/2 Winter 2013

TURKISH

STUDIES

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Sahibi/Owner

The European Youth, Economic and Social Studies Association
Avrupa Gençlik, Ekonomik ve Sosyal Çalışmalar Derneği

Editor

Sibel ÜST

Editor Yardımcıları

Ramazan BÖLÜK-Muhammet Raşit MEMİŞ-Hanife ALKAN-
Mehmet Burak ÇAKIN-Ruhat ALP

Yayın Kurulu/Editorial Board

Fatma S. KUTLAR OĞUZ - Orhan K. TAVUKÇU
Ali AKAR-Dursun Ali TÖKEL
M. Vefâ NALBANT-Caner KERİMOĞLU
Ülkü ELİUZ-Mitat DURMUŞ
Yavuz BAYRAM-İsrafil BABACAN
Mehmet Dursun ERDEM – Tuncay BÜLBÜL
Cemalettin KÖMÜRCÜ

Danışma Kurulu/Board of Advisory

Ahmet BURAN- Gürer GÜLSEVİN
Turgut KARABEY-Mehmet AYDIN-Ramazan KORKMAZ

Genel Koordinatör/General Coordinator

Yavuz BAYRAM

Kaynakça Sorumluları/Persons for Bibliography Process

Süleyman Kaan YALÇIN
Murat ŞENGÜL - Veysel İbrahim KARACA
Kadri H. YILMAZ

Yabancı Dil Uzmanları

Yusuf AYDIN - Muhammet Raşit MEMİŞ

Baskı Sorumluları/Persons for Print Process

Özgür AY
Önder SEZER

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

Dış Temsilciler Koordinatörü/General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Dış Temsilciler/Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL-Zeki KARAKAYA
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDAMOEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDÛ
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA
Kazakhstan	Gülnar KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV-Osman KÖSE
Azerbaijan	Vusale MUSALİ
Uzbekistan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Hungary	Bülent BAYRAM
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Hakemler/Referees

Prof. Dr. Marcel ERDAL	Frankfurt University
Prof. Dr. Han-woo CHOİ	Eurasia University
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN	Oslo University
Prof. Dr. Robert DANKOFF	Univercity Of Chicago
Prof. Dr. Walter ANDREVS	Washington University
Ass. Prof. Yuu KURIBAYASHI	Okayama University
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞGİN	Konya Üniversitesi
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Ü.
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN	Manchester University
Prof. Dr. Filiz KILIÇ	Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Funda TOPRAK	Yıldırım Beyazıt Ü.
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Halûk Harun DUMAN	Marmara Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

Prof. Dr. Hasan AKAY
Prof. Dr. Hatice AYNUR
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN
Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Prof. Dr. İlhan GENÇ
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL
Prof. Dr. Menderes COŞKUN
Prof. Dr. Metin AKKUŞ
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ
Prof. Dr. Mukim SAĞIR
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Prof. Dr. O. Kemal TAVUKÇU
Prof. Dr. Osman YILDIZ
Prof. Dr. Öcal OĞUZ
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ
Prof. Dr. Songül TAŞ
Prof. Dr. Şener DEMİREL
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ

Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ
Doç. Dr. Abdülhalim AYDIN
Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK
Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
Doç. Dr. Ahmet YİĞİT
Doç. Dr. Alaattin KARACA
Doç. Dr. Alparslan CEYLAN
Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Doç. Dr. Bayram Ali KAYA
Doç. Dr. Bekir ÇINAR
Doç. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN
Doç. Dr. Erdoğan ERBAY
Doç. Dr. Erhan AYDIN
Doç. Dr. Fatma AÇIK
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR
Doç. Dr. Gül TUNÇEL
Doç. Dr. Güray KIRPIK

Sakarya Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Dokuz Eylül Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Atatürk Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Kırıkkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Girne Amerikan Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Gazi Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ankara Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Goethe University
Ege Üniversitesi

Dumlupınar Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Hacette Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ
Doç. Dr. Hüseyin GÜFTA
Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK
Doç. Dr. İsmail TAŞ
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Doç. Dr. Mehmet ÇOG
Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK
Doç. Dr. Mehmet Naci ÖNAL
Doç. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ
Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
Doç. Dr. Mehmet ZAMAN
Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ
Doç. Dr. Musa ÇİFÇİ
Doç. Dr. Mustafa ALKAN
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Mustafa GENCER
Doç. Dr. Mustafa ÖZSARI
Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
Doç. Dr. Nadir İLHAN
Doç. Dr. Nesrin T. KARACA
Doç. Dr. Osman KÖSE
Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ
Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Doç. Dr. Sami KILIÇ
Doç. Dr. Serkan ŞEN
Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK
Doç. Dr. Tarık ÖZCAN
Doç. Dr. Turgut TOK
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ
Doç. Dr. Ülkü GÜRSOY
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM
Doç. Dr. Yunus BALCI
Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG

Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Adem İŞCAN
Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN
Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Ali Emre ÖZYILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Alpaslan OKUR
Yrd. Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Alptekin YAVAŞ
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Ayfer YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Bülent BAYRAM

Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Mustafa Kemal Ü.
Adıyaman Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Çankırı Karatekin Ü.
Karadeniz Teknik Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Fatih Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Uşak Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Balıkesir Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Gazi Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Pamukkale Üniversitesi
Fatih Üniversitesi

Niğde Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Ü.
Nevşehir Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
İstanbul Arel Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ordu Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

Yrd. Doç. Dr. Cafer GARİPER	Süleyman Demirel Ü.
Yrd. Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL	Ondokuz Mayıs Ü.
Yrd. Doç. Dr. Ebru Burcu YILMAZ	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul AYDIN	Doğu Akdeniz Ü.
Yrd. Doç. Dr. Esen DURMUŞ	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih AYDIN	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih USLUER	TOBB Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Faysal Okan ATASOY	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOLAK	Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Funda KARA	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Galip GÜNER	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ARI	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halil ERDEMİR	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halit KARATAY	Abant İzzet Baysal Ü.
Yrd. Doç. Dr. Hasan BAKTIR	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA	Mehmet Akif Ersoy Ü.
Yrd. Doç. Dr. Huriye ALTUNER	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KOPAR	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İlyas YAZAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmet ŞANLI	Eskişehir Osmangazi Ü.
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER	Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih KANTER	Ardahan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI	Gaziantep Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mesut TEKŞAN	Ç. Onsekiz Mart Ü
Yrd. Doç. Dr. Metin ARIKAN	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat KACIROĞLU	Bozok Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Musa Şamil YÜKSEL	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN	Yıldırım Beyazıt Ü.
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERTÜRK	Muğla Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA	Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mücahit COŞKUN	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nafi YALÇIN	Melikşah Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nedim BAKIRCI	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ	Muş Alparslan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ	Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ	Gaziosmanpaşa Ü.
Yrd. Doç. Dr. Özgür AY	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özlem NEMUTLU	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Refika ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan CANIM	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU	Balıkesir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sedat MADEN	Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN	Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selma BAŞ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

Yrd. Doç. Dr. Sema ÇETİN BAYCANLAR
Yrd. Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Serdar Uğurlu
Yrd. Doç. Dr. Seval ŞAHİN GÜMÜŞ
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU
Yrd. Doç. Dr. Sezai COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST
Yrd. Doç. Dr. Soner AKPINAR
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN
Yrd. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
Yrd. Doç. Dr. Şaban DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN
Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN
Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Tuba Işinsu İSEN-DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Tuğça Poyraz TACOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL
Yrd. Doç. Dr. Turhan ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY
Yrd. Doç. Dr. Yunus AYATA
Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖRE
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Dr. İlyas KARABIYIK
Dr. Murat ŞENGÜL
Dr. Nezir TEMUR

Çukurova Üniversitesi
Osmaniye Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Mimar Sinan -GS Ü.
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Eskişehir Osmangazi Ü.
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
TOBB Ekonomi ve Tek. Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Dumlupınar Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Adnan Menderes Ü.
Cumhuriyet Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ
Prof. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN
Prof. Dr. Ali AKAR
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ
Prof. Dr. Ali YILDIRIM
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA
Prof. Dr. Cabbar İŞANKUL
Prof. Dr. Cemal KURNAZ
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
Prof. Dr. Eyüp BAŞ
Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR
Prof. Dr. Filiz KILIÇ
Prof. Dr. Funda TOPRAK
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE
Prof. Dr. H. Seval KÖSE
Prof. Dr. Halûk Harun DUMAN
Prof. Dr. Hasan AKAY
Prof. Dr. Hatice AYNUR
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN
Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Prof. Dr. İlhan GENÇ
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Mazhar BAĞLI
Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN
Prof. Dr. Menderes COŞKUN
Prof. Dr. Metin AKKUŞ
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ
Prof. Dr. Mukim SAĞIR
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Prof. Dr. O. Kemal TAVUKÇU
Prof. Dr. Osman YILDIZ
Prof. Dr. Öcal OĞUZ
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN
Prof. Dr. Rahim TARIM
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ
Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ
Prof. Dr. Songül TAŞ
Prof. Dr. Şener DEMİREL

Dumlupınar Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Edebiyat İnstitüsü Bilimler Akademisi
Gazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Nevşehir Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Fatih Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Atatürk Üniversitesi
Kırıkkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Girne Amerikan Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Gazi Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ü.
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ankara Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Fırat Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR
Prof. Dr. Tahir BALCI
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR
Prof. Dr. Yavuz ASLAN
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ

Fırat Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Goethe University
Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulhalim AYDIN
Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Doç. Dr. Adem İŞCAN
Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
Doç. Dr. Ahmet YİĞİT
Doç. Dr. Alaattin KARACA
Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ
Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Doç. Dr. Bekir ÇINAR
Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN
Doç. Dr. Ergün SERİNDAĞ
Doç. Dr. Erhan AYDIN
Doç. Dr. Fatma AÇIK
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT
Doç. Dr. Funda KARA
Doç. Dr. Gencay ZAVOTCU
Doç. Dr. Gül TUNÇEL
Doç. Dr. Güray KIRPIK
Doç. Dr. Hakan SAZYEK
Doç. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ
Doç. Dr. Halil ÇELTİK
Doç. Dr. Halit KARATAY
Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ
Doç. Dr. Hüseyin GÜFTA
Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK
Doç. Dr. İdris KADIOĞLU
Doç. Dr. İlhan EKİNCİ
Doç. Dr. İsmail TAŞ
Doç. Dr. İsrail BABACAN
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Doç. Dr. Mehmet ÇOG
Doç. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK
Doç. Dr. Mehmet Naci ÖNAL
Doç. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ
Doç. Dr. Mehmet TAŞDEMİR
Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
Doç. Dr. Mehmet ZAMAN
Doç. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

Fırat Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
9 Eylül Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Hacette Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Mustafa Kemal Ü.
Adıyaman Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Çankırı Karatekin Ü.
Karadeniz Teknik Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Fatih Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ
Doç. Dr. Musa ÇİFÇİ
Doç. Dr. Mustafa ALKAN
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Mustafa GENCER
Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR
Doç. Dr. Mustafa ÖZER
Doç. Dr. Mustafa ÖZSARI
Doç. Dr. Mustafa YAVUZ
Doç. Dr. Mustafa YILDIZ
Doç. Dr. Nadir İLHAN
Doç. Dr. Nergis BİRAY
Doç. Dr. Nesime CEYHAN
Doç. Dr. Nesrin TAĞIZADE-KARACA
Doç. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN
Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ
Doç. Dr. Osman KÖSE
Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Doç. Dr. Sami KILIÇ
Doç. Dr. Selim YILMAZ
Doç. Dr. Serkan ŞEN
Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK
Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL
Doç. Dr. Turgut TOK
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ
Doç. Dr. Ülkü GÜRSOY
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM
Doç. Dr. Yunus BALCI
Doç. Dr. Yusuf ÇETGENDAĞ

Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK
Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER
Yrd. Doç. Dr. Ahmet BENZER
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet TARCAN
Yrd. Doç. Dr. Alpaslan OKUR
Yrd. Doç. Dr. Aydın BEDEN
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Aynur BOZKURT BOSTANCI
Yrd. Doç. Dr. Ayşe DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Ayşe GÜLER
Yrd. Doç. Dr. Bahar GÜDEK
Yrd. Doç. Dr. Banu YAMAN
Yrd. Doç. Dr. Bülent BAYRAM
Yrd. Doç. Dr. Canse OSKAY
Yrd. Doç. Dr. Deniz MELANLIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Durmuş AKALIN
Yrd. Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL
Yrd. Doç. Dr. Elmas ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Emine NAS
Yrd. Doç. Dr. Erdal ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Gamze Elif TANINMIŞ
Yrd. Doç. Dr. Gürbüz ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. H. Harika DURGUN

Eskişehir Osmangazi Ü.
Uşak Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Abant Gzzet Baysal Ü.
Atatürk Üniversitesi
Bahçeşehir Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Mersin Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Nevşehir Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Fatih Üniversitesi

Niğde Üniversitesi
Nevşehir Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dicle Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Kırıkkale Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Mersin Üniversitesi
Kırıkkale Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Recep Tayyip Erdoğan Ün.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Çağ Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

Yrd. Doç. Dr. Hale SUCUOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Halil ERDEMİR	Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Huriye ALTUNER	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hülya TAŞ	Uludağ Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hülya YAZICI OKUYAN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin GÖNEL	Nevşehir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim İSLAM	Harran Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KOPAR	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ	Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI	Gaziantep Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muhammet Fatih GENÇ	Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Muzaffer MALKOÇ	Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Necati ÇAVDAR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nermin YAZICI	Başkent Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurgün KOÇ	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nuri BALTACI	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salim PİLAV	Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN	Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Serdar UĞURLU	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Serdar YAVUZ	Adıyaman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST	Yıldırım Beyazıt Ü.
Yrd. Doç. Dr. Soner AKPINAR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN	Fırat Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şenay YAPICI	Amasya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şükran DİLİDÜZGÜN	İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tolga BAŞAK	Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tuba Işınsu İSEN DURMUŞ	TOBB Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tuğça Poyraz TACOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Murat ŞENGÜL	Fırat Üniversitesi
Dr. Nezir TEMUR	Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

EDİTÖRDEN...

Değerli Tarih Araştırmacıları,

Turkish Studies dergisi 2006 yılında “Türk Dili ve Edebiyatı” ile “Tarih” sahalarındaki makalelere yer veren bir dergi olarak yayın hayatına başladı. İlk sayıdan itibaren çok yoğun bir ilgiyle karşılaştık. “Tarih” alanından gelen yazıların artışıyla Turkish Studies ekibi, “History Studies” dergisinin kurulmasına ön ayak oldu. Bu sürecin akabinde Turkish Studies, yönünü edebiyat alanına çevirmiş ve tarih alanından gelen yazılara kapılarını kapatmıştı.

Ancak YÖK’ün doçentlik başvurularında, birçok üniversitenin öğretim üyesi alımında ULAKBİM indeksini zorunlu kılması ve sizlerin de bu yöndeki talepleri doğrultusunda Turkish Studies dergisi tekrar tarih alanından yazılar kabul etmeye başladı.

Sizlerden gelen önerilerle 8. yılımızda dergi formatımızda değişiklik yoluna gittik ve Turkish Studies çatısı altında, tarih alanına has yılda dört sayı çıkarma kararı aldık.

Böylece tarih alanındaki yazılar diğer alan makaleleri içinde kaybolmayacak, atıf alabilirlik oranları da artacaktır. Bununla birlikte tarih sahasındaki bir araştırmacı, alana tahsis edilmiş sayılarımızı kolaylıkla tarayabilecektir.

2013 Mart döneminde 8/2 sayımız, Turkish Studies – Tarih ismiyle yayımlandı. Sayımızda hakem sürecini tamamlamış 19 adet makale bulunmaktadır. Turkish Studies – Tarih’te başta Tarih, Tarih Eğitimi ve tarih alanıyla ilgili olabilecek diğer bütün alan yazıları yayımlanabilmektedir.

Bundan sonraki Turkish Studies – Tarih sayımız Haziran 2013’te 8/5 olarak yayımlanacaktır. Bu sayımıza emek veren başta dergideki arkadaşlarıma, hakemlerimize ve yazarlarımıza çok teşekkür ederim. Yeni sayımızın Türklük Bilimine hayırlı olması dilekleriyle...

Dr. Sibel ÜST

25.03.2013, ANKARA

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

TARİH SAYISI

Zekeriya AKMAN

YUSUF ZİYA YÖRÜKAN'IN HAYATI, ESERLERİ VE İSLAM TARİHÇİLİĞİ
LIFE, WORKS AND ISLAMIC HISTORIOGRAPHY OF YUSUF ZİYA
YÖRÜKAN
1-17

Hamza ALTIN

II. MEŞRUTİYET DEVRİ PEDAGOGLARINDAN SABRİ CEMİL VE AMELİ
FENN-İ TEDRİSİ
THE PEDAGOGUE OF SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD "SABRİ CEMİL
AND HIS WORK OF ART "AMELİ FENN-I TEDRİS"
19-35

Salih BAYRAM

VIZIER AND ALİM GIVING POLITICAL ADVICE: ETHICAL
ARGUMENTATION IN ASAFNAME AND USUL AL-HİKAM
BİR VEZİR İLE BİR ALİMİN SİYASETLE İLGİLİ TAVSİYELERİNİN
KARŞILAŞTIRILMASI: ASAFNAME VE USULÜ'L HİKEM'DE KULLANILAN
AHLAKİ GEREKÇELER
37-45

Haktan BİRSEL

Olcay Özkaya DUMAN

ENTELLEKTÜEL BİR KADRO HAREKETİ OLARAK HATAY HALKEVİ
DERGİSİ
JOURNAL OF COMMUNITY CENTER AS AN INTELLECTUAL GROUP
MOVE
47-58

Doğan DUMAN

1925 YILINDA İSTANBUL ERKEK LİSESİNDE ÖĞRENCİLERE VERİLEN
BİR SÜRGÜN CEZASI VE DÖNEMİN EĞİTİM ANLAYIŞI
AN EXILE OF ISTANBUL BOYS' HIGH SCHOOL STUDENTS IN 1925 AND
THE POLICY OF EDUCATION
59-72

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013

H.Hande DUYMUŞ FLORIOTI

Elvan ESER

KUTSAL KİTAPLAR VE MİTOLOJİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA ESKİ
YAKINDOĞU'DA RÜYA OLGUSU VE ALGISİ ÜZERİNE
*ON THE FACT AND PERCEPTION OF DREAMS IN ANCIENT NEAR EAST
IN LIGHT OF THE HOLY BOOKS AND THE MYTHOLOGICAL SOURCES*
73-87

Murat HANILÇE

VATAN TOPRAKLARINDAKİ İMZA: TÜRK YER ADLARI, ZİLE KAZASI
ÖRNEĞİ (1455-1575)
*THE SIGNATURE ON HOMELAND: TURKISH SETTLEMENT NAMES, A
CASE STUDY OF ZİLE (1455-1575)*
89-135

Oktay KIZILKAYA

Tolga AKAY

KAFKASYA MUHACİRLERİNİN SURİYE VİLAYETİNE İSKÂNI VE
KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR
*THE SETTLEMENT OF CAUCASIAN REFUGEES TO SYRIA PROVINCE
AND THE HARDSHIPS ENCOUNTERED*
137-152

Nurgün KOÇ

ŞEYH SAİT AYAKLANMASI
SHEIKH SAID REBELLION
153-166

Uğur KURTARAN

SULTAN BİRİNCİ MAHMUD DÖNEMİ (1730-1754) ISLAHAT
HAREKETLERİ
SULTAN MAHMUD PERIOD (1730-1754) REFORM MOVEMENTS
167-179

Gülperi MEZKİT

SÖZLÜ TARİH KURAMI BAĞLAMINDA ANKARA-KILIÇLAR KÖYÜNÜN
KURULUŞU VE KILIÇ DEDE'NİN EFSANEVİ KİŞİLİĞİ
*THE EMERGENCE OF VILLAGE OF KILIÇLAR IN ANKARA AND
LEGENDARY PERSONALITY OF KILIÇ DEDE IN THE CONTEXT OF ORAL
HISTORY THEORY*
181-187

Celal MUTLUER

THE PLACE OF HISTORY LESSONS IN GLOBAL CITIZENSHIP
EDUCATION: THE VIEWS OF THE TEACHER
*TARİH DERSLERİNİN KÜRESEL VATANDAŞLIK EĞİTİMİNDEKİ YERİ:
ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ*
189-200

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013*

13Emin ÖZDEMİR

ISLAH ÇALIŞMALARINDAN İLGASINA MEDRESELERE İSLAMCI BİR
BAKIŞ; SEBİLÜRREŞAD'DA TEVHİD-İ TEDRİSAD KANUNU VE
UYGULAMALARI

*AN ISLAMIST VIEW, FROM THE REFORMS TO THE ABOLISHMENT OF
MEDRESAHS: THE LAW OF UNIFICATION OF EDUCATION AND ITS
PRACTICES IN SEBİLÜRREŞAD*

201-215

Ali ÖZKAN

ARNAVUTLUK'UN ÜÇ SİMGESİ: HACI ETHEM BEY CAMİ, SAAT
KULESİ VE İSKENDER BEY HEYKELİ

*THE THREE SYMBOLS OF ALBANIA: HACI ETHEM BEY MOSQUE,
CLOCK TOWER VE SKENDERBEG STATUE*

217-237

Ali Efdal ÖZKUL

THE CONSULS AND THEIR ACTIVITIES IN CYPRUS UNDER THE
OTTOMAN ADMINISTRATION (1571-1878)

*OSMANLI İDARESİNDE KIBRIS ADASINDA FAALİYET GÖSTEREN
KONSOLOSLAR VE FAALİYETLERİ (1571-1878)*

239-283

Yusuf SAĞIR

GÂZÎ HÜSEYİN PAŞA'NIN GİRİT'TEKİ VAKIF ESERLERİ
FOUNDATIONS BY GAZÎ HUSEYİN PASHA IN CRETE

285-301

Muammer ULUTÜRK

KONYA KÜLTÜR VE TARİHİ AÇISINDAN “ANIT” DERGİSİ

ANIT JOURNAL IN TERMS OF CULTURE AND HISTORY OF KONYA

303-318

H. Neşe ERİM – Aslıhan NAKİBOĞLU

OSMANLI BÜROKRASİSİNDE YENİLEŞME: TÜTÜN NİZAMNAMESİ
OTTOMAN BUREAUCRACY INNOVATION: REGULATION OF TOBACCO

319-344

Filiz ÇOLAK

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ULAŞIM
POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ

*A GENERAL OVERVIEW OF THE TRANSPORTATION POLICY OF THE
TURKISH REPUBLIC IN THE ATATÜRK ERA*

345-364

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2 Winter 2013*

II. MEŞRUTİYET DEVRİ PEDAGOGLARINDAN SABRİ CEMİL VE AMELÎ FENN-İ TEDRİS'İ

*Hamza ALTIN**

ÖZET

Hayatı hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığımız Sabri Cemil, II. Meşrutiyetin ilanı sırasında Dârülmuallimin-i Rüşdi'de müdürlük vazifesini yürütmekte idi. Balkan Savaşı'ndan sonra Bursa ve Şam'da görev yaptı.

Sabri Cemil'in en çok tanınan eseri 1326 yılında Üsküp'te yayınlandığı bilinen **Amelî Fenn-i Tedris** isimli kitabıdır.

İnsana ekmek, su, hava lazım olduğu gibi eğitimimin de zaruri olduğunu söyleyen Sabri Cemil'in düşüncesine göre eğitim anahtarının açamayacağı kilit yoktur. Ona göre muallimin yollarından en emin olanı öğrenciye öğrenmek hevesinin kazandırılmasıdır. Dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biri de öğrenci eğitim alırken yalnız okuma yazma makinesi olmamalı aynı zamanda ahlaklı, soru soran ve araştıran bir kimse olmalıdır. Aynı zamanda eğitim çocuğa şahsiyet kazandırmalıdır.

Eğitimde yalnızca teorik bilgileri uygun bulmayan Sabri Cemil, bunun yeterli olamayacağını aynı zamanda tatbikata da yer verilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Ayrıca çocukların eğitim öğretiminde aceleye karşı çıkan Sabri Cemil, çocuklara yaşına göre muamele yapılması taraftarıydı.

Eğitimde ev ödevlerinin önemini savunan Sabri Cemil, özellikle yazılı ev ödevlerinin öğrencilerin öğrendiklerini pekiştirme açısından çok faydalı olduğunu iddia etmekteydi.

Sabri Cemil'in fikrince bir milletin ve devletin yükselmesinde veya yıkılmaya yüz tutmasında o memleketteki öğretmenlerin büyük payı vardır. Ona göre muallimlerde bulunması gereken iki tane temel özellik olmalıdır; muallimler evvela ciddi bir tahsil görmelidirler, ikinci olarak ise öğrendiklerini vatan evlatlarına öğretmede hiçbir fedakârlıktan çekinmemelidirler.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Öğretmen, Öğrenci, Okul.

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Tarih Böl., El-mek: h-caferoglu@hotmail.com

**THE PEDAGOGUE OF SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD
“SABRI CEMIL AND HIS WORK OF ART “AMELÎ FENN-I
TEDRİS”**

ABSTRACT

That we are not fully acknowledged enough information about Sabri Cemil, he was the school principal of the Darulmuallîn-i Rüşdî (The Scholl for Training Secondary School Teachers) at the time of the Second Constitutional Period. After the Balkan Wars, he worked in Bursa and Damascus.

The most well-known work of Sabri Cemil is **Amelî Fenn-i Tedris** that was published in the city of Skopje in the year of 1326.

According to what Sabri Cemil says, teaching is crucial to humans as we are supposed to have daily necessities such as bread, water and air. There is not any locks that cannot be opened by “education”. In his opinion, the trustable way of teaching is that all the learners should gain the enthusiasm for learning. The other most important point is that not only learners/students should pursue their reading/writing skills; but also they should learn how to inquire, criticize and research their field of interest, besides this, they should be moral during education. Moreover, education should make learners gain a personality.

Sabri Cemil who opposed to only the theoretical knowledge in teaching thought that only theoretical knowledge is not enough besides theoretical knowledge, there must be practical teaching at education. Besides, Sabri Cemil opposed to the haste in teaching-learning process and was in favour of treating kids according to their age.

Defending the importance of homeworks in education, Sabri Cemil claimed that written homeworks were beneficial with regards to enhance their knowledge.

According to what Sabri Cemil says, There is a great contribution of teachers at the rise or collapse of the state in the hometown. According to him, there must be two basic characteristics that teachers are supposed to have. The teachers first of all must have strict education, and secondly they should feel free to make self sacrifice to their citizens in teaching and learning.

Key Words: Teaching, Teachers, Students, School.

Hayatı ve Eserleri

Hayatı hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığımız Sabri Cemil, II. Meşrutiyetin ilanı sırasında Dârulmuallimîn-i Rüşdî’de müdürlük vazifesini yürütmekte idi. I. Balkan Savaşı’na kadar bu görevde kaldı. 1912 yılında İstanbul’a gelen Sabri Cemil, Maarif Nezareti’nce Balkan bozgunuyla birlikte, bölgeden gelen öteki muallimler gibi, ülkenin diğer coğrafyasında istihdam

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013*

edildi. Bu çerçevede önce Bursa, sonra ise I. Dünya Savaşı'na kadar kaldığı Şam'da görev yaptı.¹ Cumhuriyet Devri'nde de eğitim hizmetlerine devam etti.²

Sabri Cemil'in en çok tanınan eseri rumi 1326 yılında Üsküp'te yayınlandığı bilinen **Ameli Fenn-i Tedris** isimli kitabıdır. Fakat onun bu eserinden önce **Tanrı Elçisi Hz. Muhammed'in Şemail-i Şerifleri** adıyla bir kitap yayınladığı da iddia edilmektedir.³ Öte yandan Sabri Cemil, Üsküp'te Yeni Mektep isimli bir dergi yayınlamaktaydı. Bu dergi, Mustafa Sâti Bey tarafından yayınlanıp ülkenin her tarafına dağıtılan İstanbul Dârülmuallimîn'in yayın organı Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası'nın bir benzeri idi.

Tanın, Tedrisat-ı İbtidâiye, Yeni Fikir, Yıldız vb. gazete ve dergilerde makaleler yayınlayan Sabri Cemil çeviri çalışmalarında da bulundu.⁴

Eğitim Anlayışı

İnsana ekmek, su, hava lazım olduğu gibi eğitimimin de zaruri olduğunu söyleyen Sabri Cemil'in düşüncesine göre eğitim anahtarının açamayacağı kilit yoktur. Ona göre "*Cemiyet-i beşeriyeyi refah ve saadete kavuşturan maariftir*"⁵. O, insanların "*maarif asrı*"na girmesini istemekteydi. Söz konusu asrın elbette en önemli ögesi çocuklardı. Çocukların eğitimini göz ardı ederek "*devr-i dilârâ*"ya ulaşmak söz konusu olamazdı. Bu, toplum olarak gelişip büyümenin olmazsa olmazıydı.⁶ Sabri Cemil, çocuklar için yazdığı bir şiirde okulun, eğitimin önemini çok açık bir şekilde vurgulamaktaydı.⁷

Sabri Cemil'e göre muallimin öğretme yollarından en emin olanı, öğrenciye öğrenmek hevesinin aşılmasıdır. Özen gösterilmesi gereken önemli hususlardan biri de öğrenci eğitim alırken yalnız okuma yazma makinesi olmamalı, aynı zamanda ahlaklı, soru soran ve araştıran bir kimse olmalıdır.⁸ Aynı zamanda eğitim çocuğa şahsiyet kazandırmalıdır. Eğitimci, çocuğa "*İzzet-i nefisten mahrum birer koyun yavrusu*" gibi davranmamalıdır.⁹ Vakıa "*Terbiyeden maksat çocuğu mümkün mertebe insan yapmaktır*".¹⁰

Çocukların eğitim öğretiminde aceleye karşı çıkan Sabri Cemil, çocuklara yaşına göre muamele yapılması taraftarıydı.¹¹ Örneğin Kur'an-ı Kerim eğitimi için çocuğun okuyup yazmasını beklemek gerekir. Biran evvel hatim etsin diye "*Mini mini çocuğu henüz anlayamayacağı şeyler altında zebun etmek neşe-i tahsilini kırmaktan başka bir şeye yaramaz*".¹² Bununla birlikte Sabri Cemil'e göre okul, bir çocuğa din terbiyesini mükemmel bir şekilde verebilmelidir.¹³

¹ Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ankara 1996, s. 83.

² Hamdi Hasan, "Mekedag, onya Türk Çocuk Edebiyatının İlk Eseri", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S:12, İstanbul 1998, s.118.

³ Hamdi Hasan, **agm**, s. 118.

⁴ Sabri Cemil, "Türkiye Haricinde Mektepler", **Yeni Mektep**, S: 5, Eylül 1327, s. 140-144.

⁵ Sabri Cemil, "Zavallı Maarif, Zavallı Muallimler", **Yıldız**, S: 31, 11 Teşrin-i Evvel 1325, s. 2.

⁶ Recai Özcan, Makedonya'da "Çocuk Edebiyatı'nın Kaynaklarına Bir Bakış", **Hikmet**, Kasım 2009, s. 86.

⁷ Uzun olan şiir, şu mısralar ile nihayet bulmaktaydı:

"Bu bilgiyi, düşünmeyi, çalışmayı işte hep

Bize verdi anne gibi sevdiğimiz şu mektep". Bkz: Sabri Cemil, "Çocuk ve Mektep", **Yeni Fikir**, S: 21, 1 Mayıs 1330, s. 664-665.

⁸ Sabri Cemil, **Ameli Fenn-i Tedris**, Kosova Matbaası, Üsküp 1326, s. 18.

⁹ Sabri Cemil, "Mekteplerimizde Meskenet", **Yeni Mektep**, S: 1, Nisan 1327, s. 13.

¹⁰ Sabri Cemil, "Tabiatların Tetkik ve Islahı", **Yeni Mektep**, S: 6, Teşrin-i Evvel, 1327, s. 161.

¹¹ Sabri Cemil, "Az ve İyi", **Yeni Mektep**, S: 1, Nisan 1327, s. 3-4.

¹² Sabri Cemil, **age**, s. 31.

¹³ Sabri Cemil, **age**, s. 35; Sabri Cemil bu amaçla çocuklar için dinî şiirler de kaleme almıştır. Bkz: Sabri Cemil, "Allah", **Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası**, S: 7, 15 Ağustos 1326, s. 19.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Eğitimde yalnızca teorik bilgileri uygun bulmayan¹⁴ Sabri Cemil, bunun yeterli olamayacağını aynı zamanda tatbikata da yer verilmesi gerektiğini düşünmekteydi. “*Demirci dükkânında, kunduracı yanında bir çırak nasıl elleriyle çalışırsa bir mektep çocuğu da öylece mektepte çalışmalıdır*”.¹⁵ Misal; din eğitiminde namaz konusu verilirken eksiksiz bir şekilde abdest aldırılmalı ve usûlüne uygun olarak namaz kıldırılmalıdır.¹⁶ Gerçekte Sabri Cemil’in eğitim düşüncesinde “*amelî*” olmak vardı. Ona göre “*İlimler fikre bir ziynet versin diye öğrenilmez, bunlar insanların manevi ihtiyaçlarından evvel maddi hacetlerini istifa için talim olunur*”.¹⁷ Fakat dersler sadece sınıflarda amelî okutulmakla kalmamalıdır. Aynı zamanda okul dışına gezintiler yapılmalıdır.¹⁸ Ancak söz konusu gezinti dersleri bir program çerçevesinde icra edilmelidir.¹⁹

Sabri Cemil’in eğitimde, dikkate alınması gerektiğini savunduğu, diğer isteklerini şöyle sıralamak mümkündür:

Eğitimde kullanılan dil açık ve sade bir Türkçe olmalı, mümkün mertebe ıstılah kullanımından uzak durulmalıydı²⁰. Aslında, O, Türkçenin sadeleştirilmesinden yanaydı. Bu konuda “*Tenzil olsa da zül değildir*” demektedir.²¹ Toplumun bütün katmanlarına ulaşabilecek eserler verebilmek için dilin sade olması gerekir diyen²² Sabri Cemil, “*Harften Evvel Lisan*”ın üzerinde durmaktaydı.²³

Onun fikrince muallim, öğrencileri soru sormaya teşvik etmeli, onların sorularından çekinmemeliydi. Çünkü “*Hakiki bir muallim bir meseleyi bilmese de öğrenip cevap vermeğe her zaman muktedirdir*”.²⁴ Muallim soruyu bütün sınıfa sormalı ve cevap için uygun bir müddet beklemeliydi.²⁵

Sabri Cemil, eğitim öğretim işinde muallimlerden başka elemanlardan da faydalanılabileceğini söylemekteydi. Örneğin el işi dersinde bu dersin hakkını verebilecek muallimler yetişinceye kadar bu dersi “*terbiyeli*” bir marangoz okutabilirdi.²⁶

Eğitimde ev ödevlerinin önemini savunan Sabri Cemil, özellikle yazılı ev ödevlerinin öğrencilerin öğrendiklerini pekiştirme açısından çok faydalı olduğunu iddia etmekteydi.²⁷

Sabri Cemil, eğitimde maarif müfettişlerinin gereğine inanmakla birlikte, muallimin asıl müfettişinin vicdanı olması gerektiğini, “*mübarek*” bir işle uğraştığının şuurunda olması icap ettiğini düşünmekteydi.²⁸

Sabri Cemil, ders yoğunluğundan da şikâyet etmekteydi. Yaşı itibarı ile “*İstedliğini yapmak, istediğini yemek isteyen*”²⁹ çocuklar için derslerin çokluğu, ders saatlerinin uzunluğu, görevlerin nihayetsizliği, onları tembelliğe itmekteydi. Bunun önüne geçilmeliydi.³⁰

¹⁴ Sabri Cemil, **age**, s. 79.

¹⁵ Sabri Cemil, “Amelî Olalım”, **Yeni Mektep**, S: 3, Haziran 1327, s. 65.

¹⁶ Sabri Cemil, **age**, s. 35.

¹⁷ Sabri Cemil, “Amelî Olalım”, s. 65.

¹⁸ Sabri Cemil, “Gezinti Dersleri”, **Yeni Mektep**, S: 5, Eylül 1327, s. 129.

¹⁹ Sabri Cemil, **agm**, s. 131.

²⁰ Sabri Cemil, **age**, s. 35.

²¹ Sabri Cemil, “Lisanımız Sadeleşmelidir”, **Yıldız**, S: 29, 20 Eylül 1325, s. 3.

²² Recai Özcan, **agm**, s. 86.

²³ Sabri Cemil, “Harften Evvel Lisan” **Tanin**, S: 1626, 27 Mayıs 1329, s. 3.

²⁴ Sabri Cemil, **age**, s. 36.

²⁵ Sabri Cemil, “Dikkat Melekesi”, **Yeni Mektep**, S: 13, Mayıs 1328, s. 390.

²⁶ Sabri Cemil, **age**, s. 103.

²⁷ Sabri Cemil, **age**, s. 142.

²⁸ Sabri Cemil, **age**, s. 144.

²⁹ Sabri Cemil, “Çocukta Mesuliyet Fikri”, **Yeni Mektep**, S: 11, Mart 1327, s. 322.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra eğitim alanında da birçok şeyin değişeceğini düşünen Sabri Cemil, eski devir eğitiminin tembel, zorba ve baskıcı olduğunu “*hürriyet*”³¹ döneminde bunlara yer olmadığını ve yeni bir eğitim anlayışını hâkim kılmanın lüzumuna inanmaktaydı.³²

Aynı zamanda şair olan Sabri Cemil, çocukların eğitimine yardımcı olmak, onlara vatan, millet aşkını aşılamak amacıyla çok sayıda şiir kaleme aldı.³³ Eğitim için yazdığı şiirlerin bir örneği şu şekilde idi:

Gel kardeşim sen de say
Dört beş altı...zor mudur?
Bak ne kolay sayılır
Yedi sekiz dokuz on
Kim sayarsa aşk olsun
Kim bilmez böyle saymak
Ona oyun hep yasak
Ben bunları öğrendim
Duydunuz ya efendim!
Ben istemem bal şeker
Bir aferin pek yeter!³⁴

Eğitimde çocukların manevi duygularını önemseyen Sabri Cemil, bu konuda da şiirler kaleme aldı.³⁵

Esasen on bir civarında çocuk şiir kitabı yazan Sabri Cemil, Makedonya çocuk edebiyatının öncüsü olmakla kalmamış aynı zamanda Türk Edebiyat tarihinde de çocuk edebiyatının en önemli isimlerinden biri olmuştur.³⁶ Bazı şiirlerinde batıda örnekleri görüldüğü üzere, hayvanları konuşturarak eğitim üzerine düşüncelerini açıklamaktaydı.³⁷

Sabri Cemil'in eğitim anlayışında öne çıkan konulardan biri de çocuk bahçesi yani anaokulu fikri idi. Ona göre çocuk bahçeleri bir okuldu. Çocuğa doğrudan müdahale edilmeyen bu yerde, çocuk tabîî olarak büyüyecekti.³⁸ Çünkü iptidai mektepleri aile terbiyesinin noksanlıklarını tamamlayamıyordu.³⁹ O, bu konuda şöyle devam etmekteydi:

³⁰ Sabri Cemil, “Tembellik” **Yeni Mektep**, S: 10, Şubat, 1327, s. 290.

³¹ Sabri Cemil, “Hürriyet”, **Yeni Mektep**, S: 3, Haziran 1327, s. 84-87.

³² Sabri Cemil, **age**, s. 6.

³³ Sabri Cemil “Şiir-i Seraser” **Yıldız**, 25 Teşrin-i Evvel, 1325, S: 33, s. 2; “Türk Çocuğunun Dileği”, **Yeni Fikir**, S: 15, 1 Eylül 1329, s. 483-484; “Ümidi Kesmeyelim” **Yeni Fikir**, S: 18, 1 Kanun-ı Evvel 1329, s. 562-563; “Oğlumun Düşüncesi”, **Yeni Fikir**, S: 19, 1 Kanun-ı Sani 1329, s. 606-607; “Çiftçiliği Sev”, **Yeni Fikir**, S: 20, 15 Mart 1330, s. 632,633 ; “Rum İlini Unutma”, **Yeni Fikir**, Temmuz 1329, S: 13, s. 399-400; Mustafa Ergün, **age**, s. 87.

³⁴ **Yeni Mektep**, S: 12, Nisan 1328, s. 374.

³⁵ Sabri Cemil, “Ey Muhammed” **Yeni Mektep**, S: 8, Kanun-ı Evvel 1328, s. 245-246.

³⁶ Hamdi Hasan, **agm**, s. 118.

³⁷ Sabri Cemil, “Fikr-i Hayat”, **Yeni Mektep**, S: 6, Teşrin-i Evvel 1326, s. 188; Sabri Cemil, “Keçi Kavgası”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, S: 4, 15 Mayıs 1326, s. 172,173; Sabri Cemil, “Maymunla Ceviz”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, S: 4, 15 Mayıs 1326, s. 173.

³⁸ Mustafa Ergün, **age**, s. 84.

³⁹ Sabri Cemil, “Çocuk Bahçeleri”, **Yeni Fikir**, Teşrin-i Evvel 1329, S: 16, s. 498.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

“...Düşünmüyorlar ki iyi terbiye almak mecburiyetinde bulunan, hayatı alacağı terbiyeye merbut olan Osmanlıların en esası ihtiyacı işte böyle “çocuk bahçelerine”dir.”⁴⁰

Eserin İçeriği

Sabri Cemil, **Amelî Fenn-i Tedris** isimli kitabın önsözünde eseri hangi amaçla kaleme aldığını belirtmektedir. O kitabını Gabriel Compayre'nin aynı adı taşıyan eserini esas alarak yazdığını söyledikten sonra şöyle devam etmekteydi:

“...Fikrimce bütün ilkokul muallimlerine ve dolayısı ile bütün millete faydalı bir hizmet arz ettim. Burada ilkokul programımız dışında görülecek bazı bahislerle derslerin ileride programa konulacağı şüphesiz görüldüğünden bunları atmayı uygun bulmadım”.⁴¹

Sabri Cemil, eserini tanıtırken Amelî Fenn-i Tedris'in Fenn-i Terbiye'de bulunan genel kuralların tatbikatından başka bir şey olmadığını yazmaktaydı.

Sabri Cemil, eserini 14 bölüm halinde yazmıştı. Kitabın bölümleri şunlardı:

1. Öğretim Yöntemleri, 2. Alfabe, Okuma ve Yazının Öğretimi, 3. Kur'ân ve Din Dersinin Öğretimi, 4. Eşya Dersinin Öğretimi, 5. Türkçenin (Lisanî Osmanî) Öğretimi, 6. Tarih Dersinin Öğretimi, 7. Coğrafya Dersinin Öğretimi, 8. Matematik ve Tabiat Bilgisinin Öğretimi, 9. Ahlak ve Medeni Bilgilerin Öğretimi, 10. Resim ve Müzik Derslerinin Öğretimi, 11. Jimnastik, El İşleri ve Diğer Derslerin Öğretimi, 12. Ödül ve Ceza, 13. Disiplin 14. Yönetim ve Öğretime Ait Özel İşlemler.⁴²

Öğretim Yöntemleri

Sabri Cemil, birinci derste öğretim yöntemleri üzerinde durmakta ve her muallimin mutlaka bu teknikleri bilmesi gerektiğini gerekçeleriyle birlikte izah etmekteydi.

Sabri Cemil, muallimlerin öğretim yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmalarının gerekçelerini şöyle açıklamaktaydı:

1. Öğretilecek bilginin kendine ait özelliği.
2. Öğrencilerin zihinsel gelişim düzeyinin birbirlerinden farklı olması.
3. Her öğretim kademesinde ayrı öğretim yöntemlerinin takip edilmesi zorunluluğu.⁴³

Alfabe, Okuma ve Yazının Öğretimi

İkinci dersin başlığı “*Elifba, Kıraat ve Yazının Suret-i Talimi*” ismini taşımaktaydı. Bu derste okumanın çeşitli dereceleri, okumayı öğrenmenin yolları, alfabenin öğrenimine başlamanın yolları, okuma ve yazmanın aynı zamanda öğrenimi gibi konuları işlemekteydi.

Sabri Cemil, okumayı derecelere ayırmanın lüzumuna inanmaktaydı. İlk olarak öğrenci, harfleri tanımaya başlar, onların isimlerini bilir. İkinci olarak okumayı söker, son olarak ise düzgün ve usûlüne uygun okumaya başlar.⁴⁴

Sabri Cemil, eski usûlle, yani harflerin isimlerini öğretip birleştirilmesine karşı çıkmaktaydı. Örneğin “Ağaç” kelimesini öğretirken, “a”, “ğ”, “a”, “ç” yerine “a-ğaç” olarak öğretilmelidir diyordu.⁴⁵

⁴⁰ Sabri Cemil, “**agm**”, s. 497.

⁴¹ Sabri Cemil, **age**, s. 5.

⁴² Mustafa Şanal, “Türkiye’de Öğretmen Okullarında Okutulan Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açıdan Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2002, s. 397.

⁴³ Sabri Cemil, **age**, s. 9; Mustafa Şanal, **agt**, s. 398.

⁴⁴ Sabri Cemil, **age**, s. 19.

Sabri Cemil, çocuğun okumasını beklemeden eline kurşun kalem vererek harfleri yazmaya başlamadan elinin alışmasına gayret gösterilmesi gerektiğini söylemekteydi.⁴⁶ “*Hat ile kıraati aynı zamanda tedris etmek*” gerektiğini düşünmekteydi.⁴⁷

Okuma (kıraat) dersinde öğrencinin sadece hafızası işletilmemeli, bu ders aynı zamanda hayal ve muhakeme gücünün artmasına da hizmet etmeliydi.⁴⁸

Öğrencinin güzel yazı yazabilmesi için Sabri Cemil’in bazı tavsiyeleri vardı:

1. Öğrencinin vücudu yemek yerken aldığı şekli almalıdır.
2. Bacaklar önde olmalı, çapraz yahut geriye kaydırılmamalıdır.
3. Sol kol sıraya bırakılmalı, vücudu desteklemeli, sol el açık ve defter üzerinde olmalıdır.
4. Defter biraz sağa (Fransızca yazarken sola) meyilli olmalıdır.
5. Kalem sağ elde olmalı ve ilk üç parmak arasında hafifçe tutulmalıdır.
6. Yazı yazarken baş çok hafif eğilmeli ve kâğıda fazla sokulmamalıdır.⁴⁹

Kur’ân ve Din Dersinin Öğretimi

Sabri Cemil, Kur’ân-ı Kerîm’in öğretiminde iki yöntemden bahsetmekteydi; bunlardan biri hece yöntemi, diğeri ise hece öğretildikten sonra düz kıraat biçiminde Kur’ân-ı Kerîm’in okunmaya başlandığı yöntemdir. Heceye başlamadan önce çocuklara harfler, hareketler telaffuz edilmiş biçimleriyle anlatılmalıdır.⁵⁰

Eşya Dersinin Öğretimi

Kitaptaki bölümlerden biri de “*Durus-ı Eşya*” dır . Bu bölümde eşya dersinin ne anlama geldiği, eşya dersinin kuralları, derslerin hazırlanışı, mektep müzesi vb. konular ele alınmaktaydı.

Sabri Cemil’e göre bu ders “*Çocuğa fikr-i mücerret hâsıl etmek için*” gerekliydi. Ayrıca Eşya Dersi çocuğun beş duyu organının daha iyi işlemesine yardımcı olabilirdi.⁵¹

Sabri Cemil, eşya dersinin amacına uygun olarak okutulması için “*Mektep Müzesi*”ni gerekli görmekteydi. Bu şekilde muallim ders için gerekli eşyayı hazır bulabilir. Bu müzelerin hazırlanmasında bizzat öğrenciler rol almalıdır.⁵² Hatta bu müze yeni gelen öğrenciler tarafından yeniden oluşturulabilir.⁵³

Türkçe’nin (Lisanî Osmanî) Öğretimi

Sabri Cemil’in fikrinde Türkçe dersinin amaçlarından biri de söylemeyi öğretmek olmalıydı. Çünkü toplumdaki statüsü ne olursa olsun bütün insanlar, nezaket ve suhuletle isteklerini ifade etmek isterler.⁵⁴

⁴⁵ Sabri Cemil, *age*, s. 20; Bu konuda ayrıca Bkz: Sabri Cemil, “Harflerimizi Nasıl Telaffuz Etmeli”, *Yeni Mektep*, S: 9, Kanun-ı Sani, 1327, s. 257-259.

⁴⁶ Sabri Cemil, *age*, s. 23.

⁴⁷ Sabri Cemil, *age*, s. 25.

⁴⁸ Sabri Cemil, *age*, s. 24.

⁴⁹ Sabri Cemil, *age*, s. 27.

⁵⁰ Mustafa Şanal, *agt*, s. 405.

⁵¹ Sabri Cemil, *age*, s. 38.

⁵² Sabri Cemil, *age*, s. 40.

⁵³ Sabri Cemil, *age*, s. 41.

⁵⁴ Sabri Cemil, *age*, s. 46.

Öğrencilerin kelime hazinelerinin artması ifade gücünün kuvvetlenmesi için muallim, çocuklara bir takım hikâyeler ve küçük mektuplar yazdırmalıdır.⁵⁵ Onların anlamını bilmediği kelimeleri kullanmasına karşı çıkmalı, kısa ve sade cümlelerle konuşmalarını telkin etmelidir.⁵⁶ Sabri Cemil'in fikrinde bu ders de amelî olarak öğretilir.⁵⁷

Tarih Dersinin Öğretimi

Bu kısımda tarih öğreniminin amacı, Tarih öğreniminin zihnin gelişimi üzerindeki tesiri, Tarih ve Coğrafya ilişkisi, Tarih öğreniminde muallim ve öğrencilere düşen görevler vb. konuları ele alınmaktadır.

Eski savaşları, adetlerimizi en cahil insanların bile anlatıp dinlemekten zevk aldığını belirten Sabri Cemil, "*Küçük Osmanlılara*" tarih belletmenin maksadının onlarda vatan düşüncesini, sevgisini geliştirmek olduğunu söylemektedir.⁵⁸ Bu cümleden olarak ilkokullarda genel tarih yerine Osmanlı tarihi okutulmalıydı. Fakat Osmanlı tarihini daha iyi anlatmak için kısmen genel tarih verilebilir. Bu konuları ilkokul öğrencisinin seviyesine uygun olarak fazla detaya inmeden vermek icap eder.⁵⁹ Ayrıca muallim, öğrenci için en fazla yararlı olacak konuları seçmeli ve tarihin karanlıklarında kaybolmamaya dikkat etmeli konuyu bir şekilde güncelleştirmeli,⁶⁰ çocukların dersi papağan gibi ezberlemelerine karşı çıkmalıdır.⁶¹ Tarih dersine çocukların ilgisiz kalmamaları bu ders ile alakadar olmaları tamamen "*Muallimîn Sanatına*" ait bir şeydir.⁶² Muallim konuları anlatırken kitaba bağlı kalmamalı, konuyu kendi kendine tasvir etmelidir.⁶³

Coğrafya Öğretimi

Bu bölümde Coğrafyanın tanımı, Coğrafyanın öğrencilere kazandırdıkları, Coğrafyanın bölümleri, Coğrafya ile ilgili haritalar ve kitaplar üzerinde durulmaktadır.

Sabri Cemil, Coğrafyayı kısaca yeryüzünün tasviri olarak açıklamaktaydı. Coğrafya yer küremiz üzerinde meydana gelen her türlü olayla ilgilenmektedir.⁶⁴ Coğrafya öğreniminde güdülen amaç, tarih öğreniminkine çok benzer. Eserde bu fikir şöyle açıklanmaktadır:

"*Tarih-i Osmanî vatanın ruhu ise Coğrafya-i milli de bedenidir.*"

Coğrafya sayesinde öğrenci, vatan coğrafyasını tanır, yakın tarihte kaybedilen ve hâlihazırda korunan ülke hudutları hakkında bilgi sahibi olur. Aynı zamanda Coğrafya dersi sayesinde öğrenciler, ülkenin doğa güzellikleri, eşsiz iklimi hakkında bilgi sahibi olur ve mukaddes vatan toprağını daha iyi tanıdığı için de vatan sevgisi artar.⁶⁵

⁵⁵ Sabri Cemil, *age*, s. 48.

⁵⁶ Sabri Cemil, *age*, s. 53.

⁵⁷ Sabri Cemil, "Amelî Olalım", s. 67.

⁵⁸ Sabri Cemil, *age*, s. 55.

⁵⁹ Sabri Cemil, *age*, s. 56-57.

⁶⁰ Sabri Cemil, *age*, s. 58; Sabri Cemil, kaleme aldığı makalelerde de öğrencilerin Tarih dersinde tarihi haritalar çizmesi gerektiğini, eğer imkân dâhilinde ise geçmişten kalan medeniyet eserlerini ziyaret etmelerini salık vermekteydi. Bkz: Sabri Cemil, "Amelî Olalım", s. 68-69.

⁶¹ Sabri Cemil, *age*, s. 63.

⁶² Sabri Cemil, *age*, s. 59.

⁶³ Sabri Cemil, *age*, s. 64.

⁶⁴ Sabri Cemil, *age*, s. 65.

⁶⁵ Sabri Cemil, *age*, s. 66.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Coğrafya öğretiminde araç gereç olarak çeşitli atlaslardan ve haritalardan yararlanılmalıdır. Eskiden bunlardan yararlanılmadığı için Coğrafya öğrenilemiyor ancak ezberleniyordu.⁶⁶

Matematik ve Tabiat Bilgisinin Öğretimi

Bu bölümde hesap ve önemi, zihin hesapları, ilkokullarda Hendese (Geometri), Tabiat Bilgisi ve Tabiat Bilgisi'nin öğreniminin zorunluluğu gibi konulara yer verilmiştir.

Sabri Cemil'e göre hesap bilmek, okuma yazma bilmekten çok daha önemli ve gereklidir. Örneğin köylü okuma yazma bilmeyebilir ama çalıştığı yevmiyenin, sattığı buğdayın yahut hayvanın parasını hesap edebilir.⁶⁷

Matematik konuları içerisinde zihin hesaplarının ayrı bir yeri vardır. Jimnastik vücut için ne ise zihin hesapları da fikir için odur. Zihin hesapları günlük hayatta herkese, özellikle de ticaretle uğraşan kimselere, çok lazım olur.⁶⁸

Tabiat dersi öğrenciye birçok faydalı bilgi vermek yanında ona gözlem ve inceleme özelliğini kazandırır. Bu özelliği kazanan çocuk "*Lakayt nazarlardan kaçan*" birçok konuyu kendisi araştırarak bulmaya gayret sarf eder.⁶⁹

Tabiat dersinin öğrenimi için okul gezileri çok isabetlidir. Söz konusu geziler civarda bulunan tarlalara, çiftliklere, ormanlara, fabrikalara, bir taş ocağına yahut bir telgraf dairesine yapılabilir.⁷⁰

Ahlak ve Medeni Bilgilerin Öğretimi

Bu bölümde, ahlak terbiyesi, ahlak öğrenimi, kalp ile öğrenim, tefekkür ile terbiye, muallimin örnek olması, nazarî ahlak, medeni bilgilerin lüzumu, medeni bilgiler ve tarih, medeni bilgiler ve siyaset vb. konular ele alınmaktadır.

"*Terbiye-i Ahlakiye'nin umûmî ve nazarî bir şey*" olduğunu ifade eden Sabri Cemil, bunun düzenli bir ders şekline sıkıştırmanın doğru olmadığını fakat bununla birlikte, bir ilim gibi, ilimin en yücresi olarak ayrıca öğretilmesi gerektiğini de düşünmekteydi.

Bir ahlak dersi ne kadar iyi öğretilir ise öğretilsin, bu ders tek başına namuslu bir insan yetiştirmeye yetmez; ancak bunu destekler.⁷¹

Resim ve Müzik Öğretimi

Sabri Cemil, resim dersinin çocukların eğitiminde diğer dersler kadar önemli olduğunu düşünmekteydi. Bu konuda şunları ifade etmekteydi:

"*Mekatib-i ibtidâîmizin hâlihazır programlarında resim dersi görünmüyor. Fakat lüzum ve ehemmiyetine binaen bunun da yakında ilave edileceği şüphesizdir*".⁷²

Bu bölümde ilkokullarda Resim, resmin çeşitleri, çocuklarda resim merakı, ilkokullarda Musiki, musikinin faydaları vb. konular ele alınmaktadır.

⁶⁶ Sabri Cemil, *age*, s. 70- 71; Sabri Cemil, Coğrafya dersinde de konuyu iyi anlamaları için geziye çıkarılmalarını ve gezilen yerlerde dağları, ovaları, akarsuları yerinde görmelerini önermekteydi. Bunun mümkün olmadığı durumlarda sınıfta konuyla ilgili haritalar çizdirilmeliydi. Bkz: Sabri Cemil, "Amelî Olalım", s. 69.

⁶⁷ Sabri Cemil, *age*, s. 73.

⁶⁸ Sabri Cemil, *age*, s. 75.

⁶⁹ Sabri Cemil, *age*, s. 78.

⁷⁰ Sabri Cemil, *age*, s. 79.

⁷¹ Sabri Cemil, *age*, s. 80.

⁷² Sabri Cemil, *age*, s. 93.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Resim sadece boş vakti olanlara veya sanatkârlara has bir uğraşı değildir. Resim “*Fünûn gibi terbiye üzerine tesiri*” olan bir derstir.⁷³

Küçük çocuğa resimden daha uygun bir şey olamaz. Çünkü resim onun ellerini, gözlerini meşgul eder. Çocuklar resimle ilgilenmeye çok meraklıdırlar. Çocuklar ellerine bir kâğıt kalem geçirdi mi etrafında gördüğü adamları, evleri, ağaçları, hayvanları kendi kendine çizmeye başlarlar. Çocuğun bu ilgisini kullanarak ona, resimle, el, göz ve fikir terbiyesi verilebilir.⁷⁴

Musiki dersi en küçük sınıflarda bile icra edilebilir. Çok küçük çocukların terbiyesinde bu ders kullanılabilir.⁷⁵ Musiki çocuklar tarafından sevilir, onlar için koşmak oynamak kabilinden bir ihtiyaçtır.⁷⁶

Jimnastik, El İşleri ve Diğer Derslerin Öğretimi

Bu bölümde el işleri ve beden idmanları, jimnastik ve gayesi, el işlerinin önemi, el işlerinde takip olunacak düzen, ziraat metotlarının öğrenimi, kız mekteplerinde el işleri, iğne işleri, ev idaresi vb. konular ele alınmaktaydı.

El işleri ve beden eğitimi ilkokullarda mühim bir yer işgal etmelidir. Çünkü bu dersler el maharetini, vücudun zindeliğini, çevikliğini sağlar. Gelecek nesiller için beden eğitimi ve jimnastik çok önemlidir. Zira “*Sağlam fikir sağlam vücutta bulunur*”.⁷⁷

Ülkenin şartları göz önüne alındığında çocukların şimdiden beden eğitimi dersinde askeri eğitim benzeri bir eğitim almaları hatta mümkünse silah atma talimleri yapmaları yarınlar için önemlidir.⁷⁸

Sabri Cemil’e göre İslâm Dini’ndeki namaz tıp açısından bakıldığında vücudun sağlığı, zindeliği için önemlidir. Alele ihtiyaç duyulmayan bir jimnastiktir. Üstelik namaz öncesinde alınan abdest ile de vücuda bu anlamda katkı sağlarız.⁷⁹

El işlerinin faydalarını üç başlık altında açıklamak mümkündür:

1. Bedene faydası.
2. Fikre faydası.
3. Topluma faydası.⁸⁰

Okullardaki el işi dersi genel olarak meslek terbiyesi belli hudutlar içerisinde kalmalı, okulun bir fabrika olmadığı unutulmamalıdır. Okulda ancak el sanatlarının zevki öğrencilere verilebilir.⁸¹

Ödül ve Ceza (Mükâfat ve Mücazat)

Bu kısımda okulda disiplin ve disiplini sağlama yolları, mükâfat, mükâfat-ı mahsusa, sitayişler ve diğer mükâfatlar, mükâfat tevzi. Mücazat (ceza), tembih, takdir ve teftiş konuları ele alınmaktadır.

⁷³ Sabri Cemil, *age*, s. 92.

⁷⁴ Sabri Cemil, *age*, s. 94.

⁷⁵ Sabri Cemil, *age*, s. 95.

⁷⁶ Sabri Cemil, *age*, s. 96.

⁷⁷ Sabri Cemil, *age*, s. 98.

⁷⁸ Sabri Cemil, *age*, s. 100.

⁷⁹ Sabri Cemil, *age*, s. 99.

⁸⁰ Sabri Cemil, *age*, s. 102.

⁸¹ Sabri Cemil, *age*, s. 104.

Öğrenciler okuldaki bütün davranışlarının karşılığını, olumlu veya olumsuz görmelidirler. Öğrenciler iyi bir şey yaptıkları zaman ödüllendirilmelidirler. Aksi takdirde “Gözleri yıldırılmış olur”.⁸²

Öğrenciyi disipline etmek, daha çok ders çalışmasını sağlamanın yollarından birisi de rekabettir. Ancak bu yöntemi çok iyi ve yerinde kullanmak gerekir. Aksi takdirde şu sorunlar ortaya çıkar:

1. Çocukların dikkati asıl görevlerinden mükâfata çevrilebilir.
2. Çocukların bazılarında gurur, ötekilerinde mahcubiyet hâsıl olabilir.
3. Çocuklar arasında kin ve hasede sebebiyet verilebilir.
4. Öğrenciler ömür boyu kendilerine farklı davranılmasını istemek gibi yanlış tutum içerisine girebilirler.⁸³

En iyi mükâfatlar maddi olmayan mükâfatlardır. Bu cümleden olarak öğrenci hakkında sitayişle bahsetme çok uygun bir mükâfat çeşididir.⁸⁴

Eğitimde mücazat (ceza) da önemli bir araçtır. Öğrenciye verilecek en iyi ceza yöntemlerinden biri onu sevdiği şeylerden mahrum etmektir.⁸⁵ Tembih ve takdir de mücazat olarak kullanılabilir. Fakat muallim yerli yersiz bunları kullanacak olursa, örneğin sık sık takdir ederse bir müddet sonra öğrenci üzerinde hiçbir etkisi kalmaz.⁸⁶

Sabri Cemil, öğrencilere yazı ve ezber cezasını da uygun bulmaktaydı. Okuldan kaçan bir çocuğa “Yalancının evi yanmış kimse inanmamış, ben de bir daha yalan söylemeyeceğim” veya “Mektepten kaçanlar haylaz olurlar, cahil kalırlar”, “Mektebe her gün seve seve geleceğim” cümleleri ceza olarak yazdırılırsa etkili olabileceğini savunmaktaydı.⁸⁷

Muallim ceza verirken şu noktalara dikkat etmelidir:

1. Ceza işlenen suç ile orantılı olmalıdır.
2. Ceza çok sık verilmemelidir.
3. Cezalar tedricen verilmeli, önce hafif cezalardan başlanmalıdır.
4. Verilen ceza, suç ile irtibatlı olmalıdır. Kavga eden çocuğu oyun arkadaşlarından mahrum etmek gibi.⁸⁸

Disiplin

Sabri Cemil, bu bölümde disiplin tedbirleri, zaman cetvelini disiplin aracı olarak kullanma, sıkı bir nezaretin lüzumu, muallimler in disiplini sağlama adına öğrencilerin ebeveyni ile görüşmesi vb. konular ele almaktaydı.

Hakiki disiplin, disipline aykırı bir olay olmadan, alınan tedbirlerle onu keşfetmek ve olay cereyan etmeden ortadan kaldırmaktır. Muallimlerin nüfuzunu kullandığı iyi bir okulda cezaya müracaat etmeye gerek kalmaz.⁸⁹

⁸² Sabri Cemil, *age*, s. 112.

⁸³ Sabri Cemil, *age*, s. 113-114.

⁸⁴ Sabri Cemil, *age*, s. 115.

⁸⁵ Sabri Cemil, *age*, s. 117.

⁸⁶ Sabri Cemil, *age*, s. 118.

⁸⁷ Sabri Cemil, *age*, s. 120.

⁸⁸ Sabri Cemil, *age*, s. 121.

⁸⁹ Sabri Cemil, *age*, s. 124.

Muallimlerin ders dışında da öğrenciyle ilgilenmesi, bazı zamanlar eve kadar onlara refakat etmesi, ders dışındaki faaliyetlerini gizlice takip etmeleri okul disiplini açısından fevkalade yarar sağlar.⁹⁰

Disiplini sağlamada muallimin öğrenci yakınlarıyla görüşmesinin çok faydası olacağını ifade eden Sabri Cemil, şunları dile getirmekteydi:

“Muallimler, inzibat hususunda, çocukların pederleri, biraderleri, dayı ve amcaları ile görüşmeksizin bir şeye muvafık olamazlar”.⁹¹

Yönetim ve Öğretime Ait Özel İşlemler

Son bölümde, bazı ders araç ve gereçleri, kitaplar, defterler, yazı tahtası, eğitim-öğretimde maddi ve manevi hazırlık, ev ödevleri, okul müzesi, eğitimde teftiş ve müfettiş ile Mekatib-i ibtidâîye ders programı ve Mekatib-i ibtidâîye mahsus talimat vb. konular yer almaktaydı.⁹²

Öğretmen ve Öğretmenlikle ilgili Fikirleri

Sabri Cemil, öğretmenlik mesleğinin çok önemli olduğunu düşünmekteydi. **Amelî Fenn-i Tedris** isimli eserinin önsözünde bu fikrini şu cümlelerle dile getirmekteydi:

“Muhterem ve mazlum milletimiz hüner ve marifete çok susamıştır. Onu kandırarak, ona hayat verecek sizsiniz”.⁹³

Sabri Cemil’in fikrinde bir milletin ve devletin yükselmesinde veya yıkılmaya yüz tutmasında o memleketteki muallimlerin büyük payı vardır. Ona göre muallimlerde bulunması gereken iki tane temel özellik olmalıdır; muallimler evvela ciddi bir tahsil görmelidirler, ikinci olarak ise öğrendiklerini vatan evlatlarına öğretmede hiçbir fedakârlıktan çekinmemelidirler.

Muallimlerin hakkıyla işlerini yapabilmeleri için okudukları kitaplar, muallim okullarında gördükleri dersler yetmez. Onların *“Hakiki muallim olabilmeleri”* ve *“Öğrendiklerini öğretebilmeleri için”* mutlaka Fenn-i Terbiye ve Tedris bilmeleri gerekir. Zira bu *“feraset”* ve *“tecrübeden”* çok daha fazla önemlidir.⁹⁴

Ailelere *“Küçükler her şeyden ziyade sevmeyi severler”*⁹⁵ diyen Sabri Cemil muallimlerin de çocukları sevmesi gerektiği düşüncesindedir. O, bu konu hakkına şu ifadeyi kullanmaktaydı:

“Çocukları seviniz. Biliniz ki bütün mesainizin en kıymetli mükâfatı bu muhabbettir; bu muhabbetle temin olunan neşve-i muvaffakiyettir”.⁹⁶ Ayrıca şunları eklemekteydi:

“Çocukların iyi huylu olmalarını, iyi iş yapmalarını istemez miyiz? O halde onların kalplerine temas etmek kendilerinde hak, hayır, vazife fikirleri uyandırmak iktiza eder”.⁹⁷

Fakat muallimin çocukları sevmesi kâfi değildir aynı zamanda kendisini de öğrencilere sevdirmesi gerekir.⁹⁸

⁹⁰ Sabri Cemil, **age**, s. 128.

⁹¹ Sabri Cemil, **age**, s. 129.

⁹² Sabri Cemil, **age**, s. 135.

⁹³ Sabri Cemil, **age**, s. 3.

⁹⁴ Sabri Cemil, **age**, s. 4. Sabri Cemil, bu düşüncelerinin yanında, öğretmenin başarılı olması için refah içerisinde yaşamasını istemekteydi. Öğretmen “Temin-i idare”den artan parasıyla kitap, gazete vb. alabilmeliydi. Bkz: Sabri Cemil, “Zavallı Maarif, Zavallı Muallimler”, s. 3.

⁹⁵ Sabri Cemil, “Bir Genç Valideye Mektup”, **Yeni Fikir**, S: 17, Teşrin-i Sani 1329, s. 529-531.

⁹⁶ Sabri Cemil, **age**, s. 6.

⁹⁷ Sabri Cemil, “Amelî Olalım”, s. 70.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Muallim, öğrencilerini ayrı ayrı tanımalı, öğrenme kabiliyetleri hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Bu konuda muallim bir hekim gibi olmalı öğrencisinin sıkıntılarına vakıf olmalıdır.⁹⁹

Muallim, Psikoloji yani “İlm-i Ahvâl-i Ruh ilmi”yle de mücehhez olmalıdır. Çünkü söz konusu ilimin kaideleri en nitelikli bir mürebbiden daha önemli bir rehberdir.¹⁰⁰

Sabri Cemil’e göre bir muallimin irfan ve zekâyâ sahip olması fevkalade güzel bir özellik olmasına karşın yine de yetersizdir. Muallim, mutlaka terbiye kurallarını bilmek zorundadır ve muallimin sadece öğrenme yolunu bilmesi yetmez aynı zamanda öğretme yollarını da bilmesi gerekir.¹⁰¹ Bu cümleden olarak muallim çocukları içinde bulunduğu “atâlet-i fikriye”den kurtarması gerekir. Bunun çaresi de öğretmenlerin eğitim öğretim tekniklerinde gizlidir.¹⁰² Bu nedenle “Çocuğun fikirlerini o cansız satırlar arasından kurtarmak, nazarını maddi şeyler üzerine tevcih etmek iktiza eder”.¹⁰³

Sabri Cemil’in üzerinde önemle durduğu meselelerden biri de dikkat hadisesidir. “Muallim ancak şakirdanın dikkatini birkaç dakika celb edebildiği gün muvaffakiyetinden emin olabilir”.¹⁰⁴ Bu sebeple öğretmen talebenin merak ve dikkatini çekmeyi bilmelidir. Sabri Cemil, bahsedilen konuda şöyle devam eder “Buna muvaffak oldunuz mu öğrenmek, öğretmek meselesi muntazam bir makine gibi işler”.¹⁰⁵

Dikkati toplamanın çeşitli yöntemleri bulunabilir. Örneğin öğretmen bir imla dersinde masaya çiçek bırakarak öğrencinin dikkatini oraya toplar ve çiçek ile ilgili sorular yöneltir.¹⁰⁶

Bununla birlikte öğretmen öğrenciyi iyi gözlemlemelidir. Örneğin esneyen çocuk her zaman dersi dinlemiyor denilemez bunun sebepleri vardır ve öğretmen bu konu hakkında bilgi sahibi olmalıdır.¹⁰⁷

Sabri Cemil’e göre öğretmen aynı zamanda öğrencilerin derste dikkatini devam ettirmelerini sağlamalı, onların derste uyuklamalarına mani olmalıydı. Bunun yolu olarak seçilen yöntemi de şöyle eleştirmektedir:

“Çocukların saatlerce başı dimdik, kolları bağlı oturmasını istemek hareket-i kanuna muğayir olmakla bitabi büyük bir insafsızlıktır.”¹⁰⁸ Öğretmen çocukların uyumalarını önlemek için devamlı yerinde oturmamalı bazen öğrenciler arasında gezmeli ve onları da ders işleme sürecine katmalıdır.¹⁰⁹ Sabri Cemil, bir makalesinde ise şunları belirtmekteydi: Muallim sınıfın düzeni için bazen sınıf içerisinde gezebilir fakat bütün öğrencileri göz önünde bulundurmak için yerinde oturmalıdır.¹¹⁰

⁹⁸ Sabri Cemil, **age**, s. 132. Sabri Cemil, özellikle tembel öğrencilerin ve bazı velilerin öğretmeni “garazkâr” olarak gördüklerini belirtmekteydi; Sabri Cemil, “Muallimler Hep Garazkâr” **Yıldız**, S: 27, 2 Eylül 1325, s. 4.

⁹⁹ Sabri Cemil, **age**, s. 133.

¹⁰⁰ Sabri Cemil, “Muhtasar İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri ve Tedrisata Tatbiki” **Yeni Mektep**, S: 1, Nisan 1327, s. 17.

¹⁰¹ Sabri Cemil, **age**, s. 17.

¹⁰² Sabri Cemil, “Mekteplerimizde Meskenet”, s. 12.

¹⁰³ Sabri Cemil, “Amelî Olalım”, s. 67.

¹⁰⁴ Sabri Cemil, “Dikkat Melekesi”, s. 385-391.

¹⁰⁵ Sabri Cemil, “Canlı Bir İmla Dersi”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, S: 12; 15 Nisan 1327, s. 250.

¹⁰⁶ Sabri Cemil, “**agm**”, s. 251.

¹⁰⁷ Sabri Cemil, “Niçin Esneriz”, **Tedrisat Mecmuası**, S: 66, Nisan 1341, s. 225-230.

¹⁰⁸ Sabri Cemil, “Derste uyku”, **Yeni Fikir**, Kanun-ı Sani, 1329, S: 19, s. 604.

¹⁰⁹ Sabri Cemil, **agm**, s. 605.

¹¹⁰ Sabri Cemil, “Dikkat Melekesi”, s. 390.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Sabri Cemil'in anlayışına göre sınıfta öğretmen değil, talebe aktif olmalıdır. Öğretmen, talebenin “*fikrini ateşlemeli*”, öğrencinin kendisine sakladıklarını söylemesi için onu teşvik etmelidir.¹¹¹

Muallim, Türkçeyi çok iyi kullanabilmeli, telaffuzu mükemmel olmalı, açık ve anlaşılır bir dil kullanılmalıdır.¹¹² Sabri Cemil'in fikrinde muallim çok sessiz konuşmaması gerektiği gibi, fazlaca da bağırmasındır. Böyle yaparsa öğrencileri gürültüye alıştıırır.¹¹³

Muallim, her şeyden önce bir mürebbidir. O sadece fikre değil, kalbe de temas etmeli, vicdana da nüfuz etmelidir. Bunun için muallim, çocukların eğitimi için söylediği şeyleri kendisi bizzat yaşmalı¹¹⁴ ve onlara örnek olmalıdır.¹¹⁵

Muallim, iki sınıftan fazlasını idare etmek mecburiyetinde kaldığı zaman bir kalfanın yardımına başvurmalıdır. Ancak ona derste neler anlatacağı, dersi nasıl işleyeceği konusunda en ince ayrıntısına kadar bilgi vermelidir.¹¹⁶

Gelişmiş ülkelerde öğretmenin araç ve gereçlerini hazırlamadan sınıfa girmediğini belirten,¹¹⁷ Sabri Cemil'in kanaatine göre muallim, derse hazırlıklı gelmeli, derste yapacaklarını önceden planlamalı, derste kullanacağı araç ve gereçleri daha önceden hazırlamalıdır.¹¹⁸ Derslerde araç ve gereçlerden faydalanmalı, bu şekilde öğrencilerin konuyu daha iyi öğrenmeleri sağlanmalıdır. Örneğin tarih dersinde harita, atlas ve tarihi resimlerden faydalanmalıdır.¹¹⁹ Öğrencinin gözü önünde derse hazırlıklı ilgili hiçbir şey yapmamalıdır.¹²⁰ Sabri Cemil, bu konuda **Yeni Fikir** dergisinde muallimlere örnek olmak amacıyla birçok örnek plan yayınlamıştır.¹²¹

Esasen Sabri Cemil, muallimlerin bir program çerçevesinde hareket etmesini önemsemekteydi:

“*Dârümuallimînle mahsus yeni tanzim edilmiş olan tedrisat programı, o muallim için seneden seneye tatbik ve ikmal edilecek bir rehberdir. Bu programın bir nüshası bütün muallimlere tevzi olunmalıdır*”.¹²²

Sabri Cemil'in fikrinde muallim-i evvelin başkanlığında bir okulda bulunan bütün muallimlerin hazır bulunduğu, haftada veya ayda bir konferans teşkil edilmelidir. Bu konferanslara kasabada bulunan bütün muallimlerin iştirak etmesi daha faydalıdır. Yaz tatillerinde ise vilayetteki bütün muallimlerin bir araya gelebileceği büyük toplantılar tertip edilmeli, bilgi alış verişinde bulunulmalıdır.¹²³ Amaç öğretmenlerin kendisini geliştirmesi ve yenilikleri takip etmesidir. Sabri Cemil'e göre “*Terakki ve tecdid ihtiyacını her muallim kalbinde his etmelidir*”.¹²⁴

¹¹¹ Sabri Cemil, “Canlı Bir İmla Dersi”, s. 250.

¹¹² Sabri Cemil, **age**, s. 47.

¹¹³ Sabri Cemil, “Dikkat Melekisi”, s. 390.

¹¹⁴ Sabri Cemil, **age**, s. 83.

¹¹⁵ Sabri Cemil, **age**, s. 85.

¹¹⁶ Sabri Cemil, **age**, s. 136.

¹¹⁷ Sabri Cemil, “Amelî Olalım”, s. 66.

¹¹⁸ Sabri Cemil, **age**, s. 137, 138.

¹¹⁹ Sabri Cemil, **age**, s. 58.

¹²⁰ Sabri Cemil, **age**, s. 137, 138.

¹²¹ Sabri Cemil, **Yeni Mektep**, S: 6, Teşrin-i Evvel, 1326, s. 180-181.

¹²² Sabri Cemil, “Muallimler İşbaşına”, **Yeni Fikir**, S: 20, 15 Mart 1330, s. 626.

¹²³ Sabri Cemil, **age**, s. 138.

¹²⁴ Sabri Cemil, “Muallimler İşbaşına”, s. 626

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Sabri Cemil'in düşüncesine göre muallim daha iyi çalışabilmek için birçok defter tutmalıydı. Zaten bu muallim talimatnamesine göre mecburdu. Bu defterler: Demirbaş eşya, künye, yoklama, gelir, gider, teftiş ve sağlık durumu ile ilgili defterden oluşmak üzere yedi taneydi.¹²⁵

Muallimden tam anlamıyla verim alabilmek için, muallimin çalışma şartları, maddi ve manevi anlamda düzeltilmelidir. Özellikle köy mekteplerinin görevleri çok ağırdır. Bunlar ayda 150–200 kuruşa geçinmek zorunda bırakılmışlardır.¹²⁶ Bu rakamlarla köyde muallimlik yapmak çok zor olduğunu düşünen,¹²⁷ Sabri Cemil, çare olarak muallimlerin maaşlarının artırılmasını ve 3-4 yıl köyde çalışanların şehirlere tayin edilmesini istemektedir.¹²⁸ Aslında genel olarak Sabri Cemil, öğretmenlerden yüksek verim almak için onları maddi sıkıntıdan kurtarmak lazım geldiğini ileri sürmekteydi. Ona göre gelişmiş ülkelerdeki öğretmenlerin böyle bir sıkıntısı yoktur.¹²⁹

Sabri Cemil'in fikrinde köy mualliminin karşılaştığı güçlükler sadece ekonomik değildir. Meselenin başka boyutları da vardır. Öncelikle muallim gittiği yerde bir yabancı ve yalnızdır:

*“Onlar ekseriya öyle bir halk arasında yaşarlar ki ne tabiatları aynıdır, ne ihtiyaçları ne de arzuları... Ecnebi bir memlekette yaşar gibi olurlar. Konuşacak birkaç dost tedarik etseler bile, bu hal bazı kere muallimîn aleyhine haset, kin, garaz gibi fena kapılar açar”.*¹³⁰

Sabri Cemil, öğretmen yetiştirme alanında Dârülmualimînler'i çok önemsiyordu. Söz konusu kurumların öğretmen yetiştirme alanında çok önemli bir boşluğu doldurduğundan hareketle şöyle demektedir:

*“Memleketimiz artık ümidvar olabilir. Çünkü bu dakikada Türkiye’de otuz yedi Dârülmualimîn bir fabrika faaliyetiyle çalışıyor”.*¹³¹

KAYNAKÇA

AKYÜZ Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.

ERGÜN Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları, Ankara 1996.

HASAN Hamdi, Makedonya Türk Çocuk Edebiyatının İlk Eseri, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S:12, (1998), s.117-123.

ÖZCAN Recai, “Makedonya’da “Çocuk Edebiyatı’nın Kaynaklarına Bir Bakış”, **Hikmet**, S:14 (2009) s. 80-92.

Sabri Cemil, **Amelî Fenn-i Tedris**, Kosova Matbaası, Üsküp 1326.

Sabri Cemil, “Harften Evvel Lisan”, **Tanin**, S: 1626, (1329), s. 3-4.

Sabri Cemil, “Keçi Kavgası”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, S: 4, (1326), s. 172-173.

Sabri Cemil, “Maymunla Ceviz”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, S: 4, (1326), s. 173.

¹²⁵ Sabri Cemil, **age**, s. 139.

¹²⁶ Sabri Cemil, devletin öğretmenler arasında maaş farklılıklarını ortadan kaldırması gerektiğine inanmaktaydı. Bkz: Sabri Cemil, “Zavallı Maarif, Zavallı Muallimler”, s. 4.

¹²⁷ Sabri Cemil, “Köy Mektepleri, Köy Muallimleri”, **Yeni Mektep**, S: 7, Teşrin-i Sani 1327, s. 193-196.

¹²⁸ Mustafa Ergün, **age**, s. 84.

¹²⁹ Sabri Cemil, “Muallimlerin Atisi”, **Yeni Mektep**, S: 12, Nisan, 1328, s. 354.

¹³⁰ Sabri Cemil, “Köy Mektepleri, Köy Muallimleri”, s. 195; Bununla birlikte Sabri Cemil, köydeki eğitimi önemsemekte, köyün eğitim yoluyla kalkınmasına inanmaktaydı. Bkz: Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul 2001, s. 270, 272.

¹³¹ Sabri Cemil, “Muallimlerin Atisi”, s. 353.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

-
- Sabri Cemil, “Allah”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, S: 7, (1326), s. 19.
- Sabri Cemil, “Canlı Bir İmla Dersi”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, S: 12, (1327), s. 250-253.
- Sabri Cemil, “Niçin Esneriz”, **Tedrisat Mecmuası**, S: 66, (1341), s. 225-230.
- Sabri Cemil , “Türk Çocuğunun Dileği”, **Yeni Fikir**, S: 15, (1329), s. 483-484.
- Sabri Cemil , “Ümidi Kesmeyelim” **Yeni Fikir**, S: 18, (1329), s. 562-563.
- Sabri Cemil , “Oğlumun Düşüncesi”, **Yeni Fikir**, S: 19, (1329), s. 606-607.
- Sabri Cemil , “Çiftçiliği Sev”, **Yeni Fikir**, S: 20, (1330), s. 632-633.
- Sabri Cemil , “Rum İlini Unutma”, **Yeni Fikir**, S: 13, (1329), s. 399-400.
- Sabri Cemil, “Çocuk Bahçeleri”, **Yeni Fikir**, S: 16, (1329), s.495-500.
- Sabri Cemil, “Derste uyku”, **Yeni Fikir**, S: 19, (1329), s. 602-606.
- Sabri Cemil, “Muallimler İşbaşına”, **Yeni Fikir**, S: 20, (1330), s. 624-627.
- Sabri Cemil, “Bir Genç Valideye Mektup”, **Yeni Fikir**, S: 17, (1329), s. 529-531.
- Sabri Cemil, “Çocuk ve Mektep”, **Yeni Fikir**, S: 21, (1330), s. 664-665.
- Sabri Cemil, “Türkiye Haricinde Mektepler”, **Yeni Mektep**, S: 5, (1327), s. 140-144.
- Sabri Cemil, “Mekteplerimizde Meskenet”, **Yeni Mektep**, S: 1, (1327), s. 11-15.
- Sabri Cemil, “Tabiatların Tetkik ve Islahı ”, **Yeni Mektep**, S: 6, (1327), s. 161-164.
- Sabri Cemil, “Az ve İyi”, **Yeni Mektep**, S: 1, (1327), s. 3-4.
- Sabri Cemil, “Gezinti Dersleri”, **Yeni Mektep**, S: 5, (1327), s. 129-131.
- Sabri Cemil, “Dikkat Melekesi” ,**Yeni Mektep**, S: 13, (1328), s. 385-391.
- Sabri Cemil, “Çocukta Mesuliyet Fikri”, **Yeni Mektep**, S: 11, (1327), s. 321-324.
- Sabri Cemil, “Tembellik” **Yeni Mektep**, S: 10, (1327), s. 289-294.
- Sabri Cemil, “Hürriyet”, **Yeni Mektep**, S: 3, (1327), s. 84-87.
- Sabri Cemil, “Ey Muhammed” **Yeni Mektep**, S: 8, (1328), s. 245-246.
- Sabri Cemil, “Fikr-i Hayat”, **Yeni Mektep**, S: 6, (1326), s. 186-188.
- Sabri Cemil, “Harflerimizi Nasıl Telaffuz Etmeli”, **Yeni Mektep**, S: 9, (1327), s. 257-259.
- Sabri Cemil, “Amelî Olalım”, **Yeni Mektep**, S: 3, (1327), s. 65-70.
- Sabri Cemil, “Köy Mektepleri, Köy Muallimleri”, **Yeni Mektep**, S: 7, (1327), s. 193-196.
- Sabri Cemil, “Muallimlerin Atısı”, **Yeni Mektep**, S: 12, (1328), s. 353-355.
- Sabri Cemil, “Muhtasar İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri ve Tedrisata Tatbiki”, **Yeni Mektep**, S: 1, (1327), s. 16-17.
- Sabri Cemil, **Yeni Mektep**, S: 6, (1326), s. 180-181.
- Sabri Cemil, **Yeni Mektep**, S: 12, (1328), s. 374.
- Sabri Cemil, “Muallimler Hep Garazkâr” **Yıldız**, S: 27, (1325), s. 3-4.
- Sabri Cemil, “Zavallı Maarif, Zavallı Muallimler”, **Yıldız**, S: 31, (1325), s. 2-4.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Sabri Cemil, “Lisanımız Sadeleşmelidir”, **Yıldız**, S: 29, (1325), s. 3-5.

Sabri Cemil, “Şiir-i Seraser” **Yıldız**, S: 33, (1325), s. 2

ŞANAL Mustafa, **Türkiye’de Öğretmen Okullarında Okutulan Meslek Dersi Kitaplarının Pedagojik Açıdan değerlendirilmesi**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002.

VIZIER AND ALIM GIVING POLITICAL ADVICE: ETHICAL ARGUMENTATION IN ASAFNAME AND USUL AL-HIKAM

Salih BAYRAM*

ABSTRACT

This article provides a parallel reading of Lutfi Paşa's *Asafname* and Hasan Kafi's *Usul al-Hikam*, both 16th century Ottoman siyasetnames. These books, the former penned by a prominent member of the bureaucracy and the latter by a middle ranking scholar, were compared in terms of the religious references they make, and the justifications they provide for specific recommendations. It was found, as was expected, that *Usul* uses religious references and religious justification more frequently than *Asafname* does. However, formal/rule-based justification, a larger ethical category encompassing the religious as well as traditional and legal justification and defined in opposition to utilitarian/consequentialist justification, was used more frequently by *Asafname*. Despite its heavily religious language and the religious background of its author, *Usul* used utilitarian arguments more frequently than formal ones when making recommendations. This finding suggests that, of the two main schools of legal reasoning in Islamic law, ahl el-ra'y and ahl al-hadith, Hasan Kafi was probably closer to the former. The article also develops a novel method for the content analysis of political advice, identifying recommendation chains that consist of two parts: recommendation itself, and the justification provided for the recommendation. This way, it becomes possible to make quantitative analyses of the overall tone of argumentation in the texts under study.

Key Words: siyasetname, Asafname, Usul al-Hikam, ethics

BİR VEZİR İLE BİR ALİMİN SİYASETLE İLGİLİ TAVSİYELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: ASAFNAME VE USULÜ'L HİKEM'DE KULLANILAN AHLAKİ GEREKÇELER

ÖZET

Bu makalede 16. yy. Osmanlı siyasetnamelerinden Lutfi Paşa'nın *Asafname*'si ile Hasan Kafi Akhisari'nin *Usulü'l Hikem*'i karşılaştırılacaktır. Birincisi sadrazamlık da dahil olmak üzere birçok üst düzey görevde bulunmuş bir devlet adamı tarafından, diğeri ise çeşitli vilayetlerde kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuş bir din adamı tarafından kaleme alınmış olan bu iki eser, kullandıkları dini referansların içeriği ve siyasetle ilgili tavsiyelerinin ne şekilde gerekçelendirildiği bakımlarından paralel bir okumaya tabi

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi. sbayram@yalova.edu.tr

tutulmuştur. Beklendiği üzere dini referansların ve dini içerikli gerekçelerin *Usulül'l Hikem*'de *Asafname*'den daha fazla kullanıldığı görülmüştür. Bununla beraber, daha geniş bir kategori olan ve hem dini, hem geleneksel, hem de yasal gerekçelendirmeyi içeren kurallara dayalı/formel argümanların *Asafname*'de daha fazla kullanıldığı görülmüştür. Dini bir eğitim alan ve dini referansları metin içinde sıkça kullanan Akhisari ise *Usulül'l Hikem*'deki siyasetle ilgili tavsiyelerini kuralcı değil, daha çok faydacı argümanlarla desteklemiştir. Bu bulguya dayanarak, Akhisari'nin erken dönem İslam hukukundaki iki temel yaklaşım olan eh-i rey ve ehl-i hadis'ten birincisine daha yakın olduğu söylenebilir. Makale ayrıca siyasi tavsiyelerin içerik analizi için kullanılabilecek bir yöntem de önermektedir. Buna göre bütün tavsiyeler biri tavsiyenin kendisi, diğeri de tavsiyenin gerekçesi olmak üzere iki parçadan oluşan terkipler olarak değerlendirilebilir. Bu yöntem kullanıldığında, incelenen metinlerin içerdikleri ahlaki argümanların sayısal bir analizini yapmak mümkün hale gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: siyasetname, Asafname, Usulül'l Hikem, ahlak.

Lütfi Pasha's (1488-1563) *Asafname* is one of the earliest, and probably the most cited¹ Ottoman example of the mirror for princes literature. Hasan Kafi Akhisari's (1544-1615) *Usul al-Hikem fi Nizam al-Alem* was written in 1596, somewhat later than *Asafname*, and is also an important piece in this literature.²

The two works, both of the 16th century Ottoman writing and accurately classified as *siyasetnames*, also differ in two important respects. First, their authors have different socio-economic and educational backgrounds. Lütfi Pasha is a high-ranking member of the scribal bureaucracy, who held, among others, the office of Vezir-i Azam for two years during the reign of Suleyman the Magnificent. Hasan Kafi is properly classified as a middle-ranking member of the ulema, who served as qadi and muderris in different provinces. Another differences is that *Asafname*, as indicated by its name, is addressed at fellow viziers; whereas *Usul al-Hikam* is addressed at rulers in general, among them the Sultan and the imperial bureaucracy.

It will be the aim of this article to examine how differences in authors' backgrounds and audiences addressed implicate on the content of these books. In other words, two works containing political advice will be compared and contrasted over a number of content characteristics, with emphasis on religiosity and the form of ethical arguments.

Initial Observations

At the outset, the two books³ are different in their organization, in how they present/classify their subject matter. *Asafname* proceeds as a listing of recommendations neatly organized under four issue areas: first, vizier's relations with the Sultan; second, management of military campaigns; third, management of the treasury; and fourth, management of the people (*tedbir-i re'aya*). Under each heading, relevant recommendations are listed. Following some individual recommendations, Lutfi Paşa also offers reasons or justifications for the specific recommendation; although for most recommendations, no explicit justification is offered. *Usul al-Hikam* is also organized in four main chapters, after a somewhat longer introduction, but the chapters are organized on the basis of goals and specific recommendations, not administrative issue areas. The first and the last chapters, which state goals to be achieved and ways of achieving them,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

are on “things that bring out order in the sultanate” and “things that bring God’s help and victory”, respectively. The second and third chapters are reserved for specific recommendations: the former recommends “*müşavere* (consultation with others), *istihare* (asking for divine guidance through a dream), *rey* (opinion) and *tedbir* (management)”, and the latter makes the case that “the use of war tools is a must”.

Another content characteristic closely related to the different overall organization is the ordering of individual recommendation chains. In *Asafname*, most of the time the justification follows the recommendation: “Do this, for it is such and such”. An example from the text would be “*Ve beytü’l-mal namına olan akçeyi Bab-ı Humayun’da varisi gelince saklayalar. (...) Zira emval-i halk bi-vech dahil-i mal-ı padişahi olmak fena-yı devlete daldır*”⁴, where the author suggests that non-claimed estates be kept in the treasury until the heirs arrive, for transferring people’s wealth to the Sultan without due process leads to the demise of the state. In *Usul al-Hikam*, on the other hand, justification comes first, followed by the recommendation: “If you want this, do such and such.” An example from the text would be “*Dinür ki padişahlığın sebatı adl iledür*”⁵, where the author anonymously cites that persistence of the sultanate is possible only with justice.

Although it is possible that different ordering is a result of personal preferences on the part of the authors, it might also result from the different levels of specificity, which forms a third content characteristic on which the books diverge. The advice in *Asafname* is very specific and much to the point, whereas *Usul al-Hikam*’s advice is framed in very general terms. If the proposals were to be turned into law, a whole constitution could be carved out of *Usul al-Hikam*, especially from the first chapter, whereas *Asafname*’s proposals are fit for making regulations, for the Prime Minister’s office.

Religious Language

Uğur counts *Asafname* among those *siyasetnames* that contain few references to Quran and hadith and few stories. *Usul al-Hikam*, on the other hand, is counted among those *siyasetnames* that make heavy use of those.⁶ İpşirli also makes the argument that the most important aspect of *Usul al-Hikam* that sets it apart from contemporary Ottoman *siyasetnames* is its heavy use of quotes from Quran, hadith and famous people.⁷ So religiosity is a good beginning point to start comparing the two works.

To detect religiosity in language, all religious words and phrases were coded and counted. In all, religious personalities, religious terms, and religious expressions common in the language were coded, as well as quotes from Quran and hadith. The first category consisted of references to Allah, to the prophets including Muhammed, to companions of the Prophet, and associated praise words/phrases. The second category consisted of religious terms of a somewhat technical nature, like fard, dar al-Islam, tevekkul, sharia, etc., most of which have a strict definition in the fiqh literature. The third category consisted mostly of Arabic phrases common in the language, the utterance of which seems to result more from linguistic conventions than religious intent, like inşaallah and maşaallah in modern Turkish, but also including phrases not common today, like bi-‘avnillahi te‘ala, ne‘üzü billah, ez‘af-ı ‘ibadullah, cennet-mekan, firdevs-aşıyan, etc. These three were not counted when they appeared in quotations from Quran and hadith, which were treated as separate categories.

Overall, *Asafname* contained 99 religious references and *Usul al-Hikam* 329 (see Table 1). Considering that *Asafname* is an approximately 5600-word piece, and *Usul al Hikam* a 9800-word one, these figures mean that Lutfi Paşa used a religious expression once every 57 words, and Hasan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Kafi, a religious scholar, used a religious expression once in every 30 words, indicating a more frequent usage. Broken down into constituent categories, the distinction becomes more clear.

Table 1. Religious references

	Quran	Hadiths	“Allah”	“Prophet(s)”	“Companions”	Technical Terms	Common Phrases
Asafname	3	1	15	7	6	30	37
Usul al-Hikam	13	15	80	39	32	131	18

Usage of common phrases like inşallah and maşaallah, which constitutes the category with the highest hits in *Asafname*, and whose religious character is debatable, is very rare in *Usul al-Hikam*. On the other hand, religious terms with a technical definition in the fiqh literature, which are arguably the most meaningful measure of religiosity, make up a huge proportion of all the religious references in this book. Hasan Kafi being a qadi and muderris with a strong background in religious disciplines, among them fiqh, probably accounts for the latter. Lower usage of common phrases, on the other hand, is a mystery at first look. However, it may be explained by the fact that *Usul al-Hikam* is a translation, where the author was probably more concerned with being accurate than following linguistic conventions. Still, this is an interesting difference between two authors with different backgrounds and how much of it is actually attributable to translation and how much to personal preferences or to social/educational backgrounds is an open question.

Religious Justification

Whenever a recommendation is supported by a verse from Quran, a hadith, or a story/citation from Prophet's companions and earlier prophets, then there is religious justification for this specific recommendation. In addition, the author himself may argue, without citing any evidence from religious sources, that this act is a religious requirement (*fard*, *wajib*), that it leads to other-worldly benefits or that God likes it, etc., which again constitutes an instance of religious justification. Separate from religiosity in language use, this measure should serve as a better indicator of the ideological commitments of the two authors.

Asafname makes use of religious justification 6 times for 5 separate recommendations. *Usul al-Hikam* makes use of religious justification 58 times for 30 separate recommendations. These figures, of course, are more meaningful when weighed against other types of justification.

Legal and Traditional Justification

Legal justification is present whenever the content of a recommendation is said to be law. Traditional justification is present when a recommendation is supported by the practice of past rulers, viziers or peoples.

These categories are most of the time exclusive and have easy-to-follow rules. In two cases, however, additional elaboration was needed. One is the case of Prophet's or companions' practice, which could be coded both as traditional and religious justification. Religious justification coding was preferred in this case to isolate tradition that doesn't have religious roots. A second problem emerged with the practice of past Ottoman Sultans, which could be coded both as traditional and legal justification. In this case, double coding was preferred. For it is more difficult to separate traditional from legal justification, than to separate traditional from religious.

Thus a total of four categories emerged: Religious, traditional, legal and traditional/legal. Religious/legal category, although not ruled out, was not observed. The distribution of these categories in the two advice books is shown in Table 2.

Table 2. Formal justifications

	Religious	Legal	Traditional	Traditional/Legal
Asafname	(10,2%) 6	(59,3%) 35	(8,5%) 5	(22%) 13
Usul al-Hikam	(76,3%) 58	(0%) 0	(23,7%) 18	(0%) 0

Usul al-Hikam contains no legal justification, whereas in *Asafname* legal justification is the most frequently used category, accounting for a larger proportion of all justifications than the religious, traditional and traditional/legal categories combined. *Usul al-Hikam* uses more of pure traditional justification than *Asafname* does, whereas combined with the traditional/legal category, *Asafname*'s use of traditional justification makes up a higher percentage.

Utilitarian vs. Formal Justification

Religious, legal and traditional justifications together form the category of formal/rule-based ethical arguments, as opposed to utilitarian/consequentialist ethical arguments. The distinction between deontological and teleological theories of ethics is a well-established one, and together, the two are thought to contain a rather large chunk of moral theorizing, if not all. Thomas R. O'Connor distinguishes between deontological and teleological theories on the basis of "(1) the inherent nature of the act -- or (2) the consequences of the act."⁸ The idea that morality consists of following certain rules regardless of their consequences is a deontological position, as captured by Kant's notion of duty. If, on the other hand, the morality of an act is to be judged on the basis of its consequences, then we have a teleological position. Formalism and utilitarianism, as formulated by Kant and Mill, are usually given as two specific theories best exemplifying these two approaches; when they are not used interchangeably, that is. For the purposes of this paper, the adjectives 'formal', 'rule-based' and 'deontological' will be used interchangeably, as well as 'utilitarian', 'consequentialist' and 'teleological'.

Although the distinction between the two approaches is well established at a theoretical level, at the empirical level things get blurred. Not everyone has a professed systematic approach in dealing with ethical matters –which is very unlikely indeed, unless they are theoreticians-, nor, in case there is a professed approach, does it have to conform to this categorization. Yet it is possible to make use of this distinction at the theoretical level in an empirical study, with a little twist.

The twist is, 'formal' and 'utilitarian' become attributes of individual justifications, not whole systematic theories. Justification is part of a recommendation chain, which consists of a recommendation –a proposed course of action- and a justification –the reason offered for taking this course of action-. The justification is said to be utilitarian when the offered reason for acting in a certain manner is a certain benefit associated with that action. The justification is formal when the offered reason for acting in a certain manner is that act being a rule. The rule could be a law, a religious requirement, or a custom, among others, but that is a secondary consideration.

The justification in a recommendation chain, in turn, can be a recommendation in another chain. For example, consider the following. "You should act that way, for it is the law."-"Go with the law, for following the law brings such and such benefits." The justification in the former chain

Turkish Studies

is formal, whereas the latter contains utilitarian justification. Conversely, a utilitarian justification could be a recommendation in another chain with formal justification: “You should do such and such, for it brings those benefits.”-“You should seek those benefits, for God wants you to.” This is to stress that it is not the content of the recommendation, but nature of the justification, that is taken into account in this coding. Thus, Hasan Kafi makes a utilitarian argument when he recommends that rulers follow the sharia for it brings victory in the battle.

Giving prominence to justification, not to the content of recommendation, has an extra benefit in the sub-category of religion: It is always contested what constitutes a religious course of action, and based on the same religious sources, people may, and did, come up with wildly different recommendations for appropriate course of behavior in all religions, including Islam. For example, if we were following a content-based approach, Hasan Kafi’s recommendation that rulers observe the five daily prayers⁹ would be safe to code as a religious recommendation, whereas doing the same with the recommendation of forcing idle people into one of four classes, which he attributes to “Muslim wise men”¹⁰, is debatable and creates coding problems which could only be overcome by a pre-prepared list of ‘Islamic requirements’. Coding justifications, not the recommendations, on the other hand, allows one to work with an empty basket of what constitutes religious requirements, without subscribing to any particular understanding of Islam. Same reasoning also applies to legal and traditional categories; we can code legal and traditional justification without knowing much about the actual content of the Ottoman laws or traditions¹¹.

Recommendation Chains as Text-analytical Tools

Recommendation chains could be used as text-analytical tools in two ways: First would be to seek meta-chains of recommendations, where individual rings lead to another, finally reaching an ultimate justification, which is not justified by reference to anything else. One or more such ultimate justifications could thus be reached. This would allow us to make a hierarchical evaluation between individual justifications in a meta-chain, and accord them a value in relation to their place in the chain. Another way to make use of recommendation chains would be to count instances of different categories of justifications, and make an overall assessment based on their relative weights, ignoring possible meta-chains. The former was not chosen for two reasons: First is the difficulty of making up meta-chains of recommendations, which would include a lot of human judgment based on partial evidence. Spotting individual chains, on the other hand, is much easier due to spatial clues. Second, although hierarchized meta-chains allow us to make an analysis qualitatively different from individual chain counts, it ignores valuable information at another level. If all the justifications in a text are utilitarian, which then are tied to a formal ultimate justification in one sentence, this would hardly constitute enough grounds for describing the text in question ultimately formal. The one-sentence ultimate formal justification could also be no more than lip-service.

Utilitarian and Formal Justifications in *Asafname* and *Usul al-Hikam*

In all, 270 recommendation chains were coded in *Usul al-Hikam* for 116 separate recommendations, and 106 chains in *Asafname* for 84 separate recommendations. In some of the chains, utilitarian and formal justifications were inseparable, which were double coded. This occurred when, for example, a religious source was cited in support of a recommendation, and the citation itself contained a utilitarian argument. Consider the following citation for the recommendation of consultation with others: “Hazret-i Süleyman peygamber -selamu'llahi aleyh-oğluna hitab idüp dimiş: "Ey benüm oğulcuğum! Bir maslahatı kat' eyleme, ta ki bir sahib-i re'y olana danışmayınca. Zira kaçan ki bir işi müşavere ile işlesen mahzun olmazsın."” Here we have

religious, hence formal, justification for a prophet is cited in support of consultation, but the prophet himself makes a utilitarian argument saying “If you consult others, you won’t regret”.

Lutfi Paşa used formal arguments 49,1 percent of the time when he made a recommendation, whereas Hasan Kafi used them 11,1 percent of the time (see Table 3). Hasan Kafi offered more mixed justifications than Lutfi Paşa, using utilitarian and formal arguments together 17,4 percent of the time, as opposed to 6,6 percent. Purely consequentialist arguments made up 71,5 percent of all the justifications in *Usul al-Hikam*, and 44,5 percent of all the justifications in *Asafname*.

Table 3. Utilitarian vs. formal justifications

	Utilitarian	Formal	Util. & formal	Sum
Asafname	(44,3 %) 47	(49,1 %) 52	(6,6%) 7	106
Usul al-Hikam	(71,5 %) 193	(11,1 %) 30	(17,4%) 47	270

Overall, Hasan Kafi used less rule-based justifications than Lutfi Paşa did (28,5% to 55,7%), and about 60 percent of the time when he used one, he took care to support them with consequentialist arguments. Lutfi Paşa supported rule-based arguments with consequentialist ones about 12 percent of the time. Most of the formal justifications in *Usul al-Hikam* were religious ones (75 percent), whereas it was legal justifications that made up the greatest portion of the formal arguments in *Asafname* (81 percent).

Hasan Kafi seems to give more importance to utilitarian arguments when he makes a recommendation, and Lutfi Paşa seems to give about equal weight to formal and utilitarian arguments, with a slight preference for formal ones. If we were to take these books as representative works of their respective authors, and the authors as representative members of the scribal bureaucracy and the ulema, it would be possible to argue that ulema were more concerned with giving consequence-oriented, if general, advice than formal/religious ones, and scribal bureaucracy equally concerned with giving consequence-oriented and formal/legal advice, in a specific manner; at least when it comes to giving political advice. Without further studies covering more authors of the two classes, however, these conclusions are bound to remain speculations.

The conclusions are reasonably valid for the two books at hand, however, and at least a passing attempt at explaining them is due. Since Lutfi Paşa’s approach is an even-handed one, and one that is expected of a bureaucrat with executive powers, I will focus on the –rather unexpectedly- low usage of formal/religious justification as opposed to utilitarian ones in *Usul al-Hikam*, written by a qadi and a muderris. –Inter-book differences are also expected, since the two authors are from different backgrounds. – Part of the explanation, it would seem at first look, has to do with the focus on justifications rather than content of the recommendations; if a coding based on recommendations were employed, leaving aside all the practical considerations, *Usul al-Hikam* would probably appear a lot more religious in character than the current coding suggests. That is, the majority of the recommendations are probably religious in character. This information, however, was already hinted at in the first part of the paper, where all the religious references were coded regardless of context; and it is, nevertheless, knowledge of a different sort which doesn’t

form the pivotal focus of this study, and one which doesn't help much in explaining the lower usage of formal/religious justifications in making recommendations. If anything, a heavy load of religiosity in the content of the recommendations, if such were found to be the case, would make the sparse use of religious justification all the more curious.

Part of the explanation probably has to do with the way recommendation chains were used as analytical tools in this study. Instead of spotting ladderized/hierarchized meta-chains of recommendations, and evaluating the books in light of the ultimate justifications that would appear, individual recommendation chains were counted and a quantitative analysis based on frequencies was preferred. It may well be the case that the utilitarian arguments, which make up 71,5 percent of all individual recommendation chains in *Usul al-Hikam*, are all placed in the lower ladders of meta-chains of recommendations, and lower ladders should be given less weight in evaluating the overall position of a text in terms of justifications used. The reason why this is not attempted is purely practical; coding meta-chains in a high-ambiguity textual environment – arising from the need to take the totality of the book into consideration at once – would have to involve making a lot of difficult decisions with little assistance from spatial clues. Even if we were to get a more balanced overall picture after a ladderized analysis – which we may just as well not – we would still have to account for the numerical ascendancy of utilitarian arguments. This we may partially achieve by looking at a particular tension in the history of legal schools of thought in Islam.

“Istihsan is Nine-tenths of the Law”¹²

Standard accounts of the history of madhabs in Islam usually start with two “ancient schools”, Muhammed Fadel notes. These are *ahl al-ra’y* and *ahl al-hadith*, the former making heavy use of informal practical reasoning, the latter of custom in legal argumentation. Prior to the arrival of al-Shafi‘i and the birth of *Usul al-Fiqh*, jurists were classified according to how much weight they gave to practical reasoning relative to Prophet’s custom. This division was overcome by al-Shafi‘i’s “great synthesis”, so the conventional account goes, bringing Iraqis’ and Hijazis’ methods together, and finer distinctions were made between legal schools of later ages. Fadel argues that the “‘conventional wisdom’ in the study of Islamic legal history” may be attaching too much importance to the codification of *usul*. In particular “one is tempted to question whether al-Shafi‘i’s insistence on adherence to a rigorous method had the impact on legal argument that is commonly supposed. What if legal reasoning within the ancient schools continued by developing their own criteria for legitimate argumentation (...)?”¹³

The division between ancient schools does indeed seem to have persisted. Elaborate and rather heated discussions around whether *qiyas*, *ijma*, *istihsan* and *istislah*, among others, constitute valid bases for legal argumentation can be read as revolving around this basic question: Are there extra-textual bases for valid argumentation, and if so, what is the position of such arguments vis-à-vis text-based argument? The fineries of the debate over what constitutes valid *qiyas*, the most widely accepted “derivative source”, are testimony to the burning nature of the question.

One such derivative source, *istislah*, and the related notion of *maslaha* -utility-, are especially relevant to our discussion of formal vs. utilitarian arguments. It seems that Hasan Kafi is a close follower of the Iraqi ancient school of *ra’y*. Imam Malik is reported to have said “*Istihsan* is nine-tenths of law.” For Hasan Kafi, *istislah* is –literally– nine-tenths (88,9 %) of ethical argumentation.

Notes

1. Ahmet Uğur describes *Asafname* as “the perfect example and leader” of the genre in Turkish. Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri* (İstanbul: Kültür ve Sanat Yayınları, 1985), 89.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

According to Virginia H. Aksan, it is one of the two most often cited political writings of the 16th century, along with Mustafa Ali's Nushat al-Selatin. Virginia H. Aksan, "Ottoman political writing, 1768-1808," *International Journal of Middle East Studies* 25, no. 1 (1993): 54.

2. *Usul al-Hikam* is also considered, along with other works of this author, an important part of contemporary Bosnia's Ottoman/Muslim heritage. Muhammed Aruçi notes, in his article on Hasan Kafi Akhisari in TDV İslam Ansiklopedisi, that his tomb in Akhisar (Prusac) is a place of visit and a street in Sarajevo is named after Hasan Kafi. His works were incorporated in the state educational programs in Bosnia and Herzegovina in 1995.

3. The versions used for this study are transcriptions by Mübahat S. Kütükoğlu for *Asafname*, and Mehmet İpşirli for *Usul al-Hikam*. Both scholars made use of multiple copies of the originals in preparing their transcriptions. İpşirli also made some editing work in the form of moving words and phrases back and forth, for the Turkish version of the *Usul al-Hikam* is a piece-meal translation of the original Arabic version, done by Hasan Kafi himself. See Mübahat S. Kütükoğlu, *Lütfi Paşa Asafnamesi* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991) and Mehmet İpşirli, "Hasan Kafi el-Akhisari ve devlet düzenine ait eseri Usulü'l-Hikem Fi Nizami'l-Alem," *Tarih Enstitüsü Dergisi* 10-11 (1979-1980): 239-278.

4. Kütükoğlu, *Asafname*, 10-11.

5. İpşirli, Hasan Kafi, 254.

6. Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri*, 110.

7. İpşirli, Hasan Kafi, 242.

8. Thomas R. O'Connor, "Theories of moral or ethical behavior" Lecture Notes for Ethics in Criminal Justice, <http://faculty.ncwc.edu/toconnor/415/415lect02.htm> (9 February, 2006), The two (2) basic philosophical systems. For a similar classification of ethical theories, see William J. Talbott, PHIL 240: Introduction to Philosophical Ethics, <http://faculty.washington.edu/wtalbott/phil240/phil240.htm> (9 February, 2006).

9. İpşirli, Hasan Kafi, 262.

10. "... pes bu makule kimesne ehl-i İslam hükeması katunda kendi haline konmamak gerekdür, belki ibram olunup, cebr ile esnaf-ı erba'adan birine ilhak olunmak gerekdür." İpşirli, Hasan Kafi, 252.

11. The idea of separating justification from recommendation was used in other contexts too. Most significantly, John Rawls's notion of 'overlapping consensus' is based upon a distinction between shared principles and varying justifications for these principles based on different traditions. Even if the reasons for accepting certain principles are different, as long as there is consensus over the content of the principles, this could be a basis for living together in a society consisting of people with different fundamental moral views. The idea of overlapping consensus was also employed in the search for a universal basis for human rights. This study makes use of the distinction between justification and recommendation not to search for an overlapping consensus in recommendations, but in a rather contrary mission, to explicate differences in justification.

12. Imam Malik. Quoted in Muhammed Fadel, "'Istihsan is nine-tenths of the law': The puzzling relationship of usul to furu' in the Maliki madhhab," in *Studies in Islamic Legal Theory*, ed. Bernard G. Weiss, (Leiden: Brill, 2002), 161.

13. Fadel, *Istihsan*, 165.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

ENTELEKTÜEL BİR KADRO HAREKETİ OLARAK HATAY HALKEVİ DERGİSİ

*Haktan BİRSEL**

*Olca Öz kaya DUMAN***

ÖZET

İskenderun Sancağı'nda, Sancağın Bağımsızlık, Türk kültür mücadelesi ve Türkiye'ye iltihakın gerçekleşmesi yönünde faaliyetler entelektüel bir kadro tarafından yürütülmüştür. Bu mücadelelerin yürütülmesinde ve koordine edilmesinde İltihak sonrası süreçte aynı entelektüel kadro bu defa Hatay Halk Evi bünyesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Hatay Halk Evi, faaliyetlerine Sancak bölgesinin Anavatana katılımın gerçekleşmesinden sonra da gerek Türk Kültürünün yerleşmesi ve gerekse de diğer grupların Türk kültürünü benimsemesi kapsamında çalışmalarına devam etmiştir.

Bu çerçevede Halk Evi tarafından yayınlanan Hatay isimli dergi, Hataylıların Türk Kültürü altında birleşmesi ve bu ortak kültürü benimseme konusunda önemli bir vasıta olmuştur. Hatay dergisi bir yıl kadar yayınlanmış ve daha sonra yayımdan kaldırılmıştır. Fakat bu kısa yayım hayatı boyunca döneme ait önemli bilgiler aktarmış ve çalışmalar yapmıştır.

Hatay'da, Hatay Halkevi Dergisi, Modern Türkiye'nin kabul ettiği tüm inkılâp hareketlerinin yürütücüsü ve taşıyıcısı olarak görülmüştür. Bu misyon Hatay'ın İltihak ile beraber yaşamın hemen hemen her alanında yeniden yapılandırılmaya çalışılacağı yeni dönemin eğitim kolu, kültür okulu olmuştur. Hatay entelektüellerine önemli bir saha oluşturan Halkevi Dergisi, çağdaş ve modern yaşamı öngören yazılarıyla halkın bilinçlenmesi ve eğitilmesi yönünde faaliyet yürütmüştür. Kemalist ideolojinin ve Atatürk inkılâp hamlelerinin Hatay'ın özgün tarihsel geçmişi ve toplumsal dokusu içerisinde yer almasını sağlayacak yayınlar yapan Hatay Halkevi Dergisi Türkiye ve Misak-ı Milliye ait Hatay'ın kimlik ve aidiyet noktasında sesi ve vicdanı olmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İskenderun, Sancak, Hatay, Halkevi, Basın

* Dr., Türk Silahlı Kuvvetleri, El-mek: haktanbirsels@gmail.com

** Okt. Mustafa Kemal Üniversitesi, El-mek: oozkayaister@gmail.com

JOURNAL OF COMMUNITY CENTER AS AN INTELLECTUAL GROUP MOVE

ABSTRACT

The Turkish cultural struggle and the activities to be a part of Turkey were carried out by an intellectual group of people in Sanjak of Iskenderun, Turkey. In the post-rule phase, the same intellectual group played an important role in execution and coordination of the struggle, this time within the Community Center.

Hatay Community Center has continued its studies after Sanjak has joined the Mainland to both spread the Turkish culture and other groups to appropriate the Turkish culture.

In this framework, the journal, "Hatay", published by the Community Center has played a critical role in adaptation of the local community in Hatay to the Turkish culture. The journal was published for about a year and then was stopped. However, important means of information was shared throughout this short timeframe of publication.

The journal of Hatay Community Center is acknowledged in Hatay as a carrier of the revolution movement accepted by Modern Turkey. This mission has caused a reconstruction of almost every aspect of life in Hatay and has shaped an educational path as well as a cultural revolution within the new era. The Community Journal, that constitute an important field for the intellectuals of Hatay, played a substantial role in gaining public awareness and educating the local community through articles on contemporary and modern life. The journal of Hatay Community Center and Misak-I Milli have progressed activities to voice the identity of Hatay by publishing Hatay's iconic history through Kemalist ideology and through Atatürk's reforms

Key Words: Iskenderun, Sanjak, Hatay, Community Center, Media

Giriş

Fransa'nın İskenderun Sancağı'na yönelik ilgisinin hukuksal çerçevesi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru İngiltere Fransa arasında yapılan "Sykes-Picot Antlaşmasına dayanmaktadır. İngiltere ve Fransa arasında imzalanan bu anlaşma bir esas kabul edilmiş ve Anadolu'nun güneyinden itibaren Suriye ve Lübnan bölgelerini içine alan coğrafya, Mondros Ateşkes antlaşması ile Fransa'nın işgal alanı haline getirilmiştir (Geraud, 1920: 5).

Söz konusu antlaşma ile Fransa, Orta Doğu'nun kuzey bölümünde Suriye-Lübnan hattında kalıcı bir yerleşme imkânı elde etmiştir. (Sander, 2007: 346). Bu durumun tam anlamı ile legal hale gelmesi Haziran 1920'de Milletler Cemiyeti'nin 22. maddesi Fransa lehine işletilmesi ile gerçekleşmiş ve Sancak bölgesini de içine alacak şekilde Suriye ve Lübnan bölgeleri, Fransa'nın mandater yönetimine tahsis edilmiştir (Sofuoğlu, 2005: 2).

1918 yılında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında başlayan Türk Milli Mücadelesi ile bütün bu bölge Fransa için kaos ortamına dönüşmüştür. Bu dönemin kaotik ortamını en iyi şekilde Hatay'da Fransız İşgaline karşı verilen mücadelede önemli role sahip olanlar arasında bulunan Nuri Aydın Konuralp ortaya koymaktadır: "...Mondros Mütarekesinden sonra Hatay'ın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

İçtimai, siyasi ve kültürel merkezi olan Antakya’da “eşraf” denilen aileler arasındaki ihtilaf ve ihtiraslar kabarmaya başladı. Bu aileler esas itibarıyla iki zümreye ayrılırlar: İlki Askeri şahısların (tumar, has, zeamet sahiplerinin) meydana getirdiği emniyet kuvvetleridir. İkincisi ise Merkezi düşüncelerin icabı iskân edilen şeyh ve hocaların meydana getirdiği zümrelerdir. Askeri şahısların teşkil ettiği eşraf “İttihat ve Terakki” partisinde, ikinci sınıf eşraf ise “Hürriyet ve İtilaf” cemiyetinde yerlerini almışlardır... Bu zümre “El Ehaül Arabi” Cemiyeti ile işbirliği yapmaya başlamışlardı. Bunlar bütün harp boyunca Arap milliyetçileri ile işbirliği yaparak, her fırsattan istifade ederek bilhassa cahil halkı Türkiye aleyhine tahrikten de geri durmuyorlardı (Konuralp, 1970: 4).

Fransa, mandater yönetim sayesinde bu bölgeye yerleşirken Anadolu’nun güneyindeki Mondros Ateşkes Antlaşmasından kendisine ayrılan parça üzerinde de mücadele etmeye devam etmiştir. Bu bölge Fransa tarafından kısaca “Cilisié” Anadolu’nun güneyinde Mersin-Osmaniye hattını içine alan Kilis Bölgesi olarak isimlendirilmiştir (Geraud, 1920: 5). Fakat Milli Mücadele dönemi içinde buradaki Türk milli kuvvetlerinin güçlü direnişi karşısında tutunamayacağını anlayan Fransa, 1921 yılı içinde Türkiye ile Ankara Antlaşması imzalanmış ve Türkiye ile Suriye arasındaki sınır kesin şeklini almıştır. Antlaşmanın en önemli dezavantajı, Atatürk tarafından açıklanan Misak-ı Milli sınırlarına göre İskenderun Sancağı’nı dışarıda bırakmış olmasıdır (Ada, 2005: 28).¹ Bununla beraber Türk hükümeti tarafından Sancak bölgesi unutulmamış ve Antlaşma metnine Sancak bölgesinde Türklerin yaşam haklarının korunması ve Türk dili ve kültürünün engellenmesine yönelik baskı yapılmaması konusunda önemli ifadeler konulmuştur (Antlaşmanın 7. maddesine Sancak bölgesinde özel bir yönetim kurulması, Türk halkının kendi kültürlerini geliştirmeleri ve Türkçenin resmi dil olması ifadeleri mevcuttur).

Milli Mücadelenin Türkiye’nin lehine tamamlanmasının ardından yapılan Lozan Antlaşması ile Türkiye, bağımsız bir devlet olarak uluslararası toplumun içinde yerini almıştır. Lozan’da Sancak bölgesinde Ankara Antlaşması esaslarının sürdürüleceği ile ilgili hususlar yeniden tescil edilmiştir.

Müteakip dönem iki dünya savaşı arası dönemdir. Atatürk yönetimindeki Türkiye tarafından Sancak bölgesi ile ilişkiler üst seviyede sürdürülmüş ve burada anavatanı katılmak isteyen gruplar ile iletişim içinde kalınmıştır. Bunun yanı sıra Fransa tarafından mandater bölgede Fransız kültürel yapısının yerleşmesine yönelik önemli faaliyetler yürütülmüştür. Bunların en başında eğitim dili olarak orta ve lise düzeyi okullarda Fransızcanın ağırlıklı olması, Fransızca eğitim verilen yeni okullar açılması, misyonerlik faaliyetleri kapsamında bölgesel çalışmalar ve bölgenin Fransız kültürünü benimsemesi için birçok Fransız müfettişin görevlendirilmesi sayılabilir (Piolet, 1905: 2).

1930’lu yıllara gelindiğinde yeni bir dünya savaşının başlama ihtimalinin belirmesi sonucunda Fransa mandater yönetimi sona erdirmeye niyetini ortaya koymuştur. Türkiye’nin dışarıda bırakıldığı toplantıların ardından Fransız planı ortaya çıktığında mandater bölgede Suriye ve Lübnan bağımsız devletlerinin kurulacağı ve Sancak bölgesinin de Suriye devleti toprakları içinde yer alacağı görülmüştür. Bunun üzerine İskenderun Sancağı problemi, bütün dünya siyasi merkezlerini meşgul edecek ve Milletler Cemiyeti ortamında görüşülmesini gerektirecek ölçüde önem kazanmıştır.

Bu gelişmelerin ardından genel çoğunluğun ve kültürel varlığın daha çok Türkler tarafından oluşturulduğu Hatay, özellikle 1936 ile başlayan süreçte hem siyasal hem de kültürel

¹ 1919 yılı başlarına gelindiğinde bir büyük Savaş artık sona ermişti; ancak Hatay’ın içinde bulunduğu bölgede istikrar ve düzenin oluşmasının önünde birçok engel bulunmaktaydı. Hatay’da sosyal-siyasal bölünme en kalın çizgileri ile ortaya çıkmıştır.

açıdan görece hareketli bir dönem geçirmeye başlamıştır. Özellikle basın yolu ile başlayan kültürel faaliyetler, bölgedeki örtülü pasif direniş ve mücadelenin ardında yatan önemli bir motor gücünü oluşturmuştur. 1936 yılı Fransa'nın Suriye üzerinden manda yönetimini kaldırıp uzun vadede Suriye'ye bağımsızlık vereceğini beyan ettiği yıldır ki 1936-1937 yılları bu söylem üzerine ciddi faaliyetlerin ve mücadelelerin bölgede Hataylılar ve Türkiye tarafından başlatıldığı zor yıllardır. Bunun yanı sıra Türkiye tarafından da desteklenen Sancak, Fransa ve Suriye etkisi altında kendi bağımsızlığını sağlamak ve üzerinde kurulmak istenen baskıya karşı gelme faaliyetlerini ortaya koymada geç kalmamıştır.

1936 yılının sonlarına doğru Fransa'nın niyetlerinin ortaya çıkması ile beraber süratle gerek Türkiye, gerekse Sancaktaki Müdafaa-i Hukukçular tarafından Hatay Milli Mücadelesinin sağlanmasına yönelik fikri seferberlik çerçevesinde kültürel propagandalara hız verilmeye başlanılmıştır.

Tam bu dönemde Türkiye'de 1932 yılından itibaren Atatürk'ün desteği ile mahalli kültürel ögelerin canlandırılması ve Türkiye'nin hedeflediği çağdaşlaşmanın halka anlatılması maksadıyla “*Halk Evleri*” kurulmaya başlanmıştır. 1936 yılı itibarı ile Sancak bölgesinin bağımsızlığı ile ilgili çalışmalar başladığında propagandaların tek elden planlanması ve yönlendirilmesi için böyle bir oluşuma ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda Sancak'ta Halkevi teşkili için bu görev, Atatürk'ün direktifleri ile Cumhuriyet Halk Partisinin Umumi Heyetinde bulunan Rahmi Apak'a verilmiş, Ankara ile başlatılan temasların ardından Hatay'da Halkevlerinin örgütlenmesini gerçekleştirmek üzere Sancak'a gönderilmiş ve Sancak'ın Türkiye'ye katılımına kadar bu önemli görev için bu bölgede bulunmuştur (Selçuk, 1971: 66).

Bu çalışmaların sonunda 1937 yılı ortalarına doğru Antakya'da yerel bir spor kulübü olan “*Le Genç Spor*” isim değiştirilmiş ve “*La Maison Du Peuple D'Antioch*” yani Antakya Halkevi kurulmuştur. Esas merkezi Antakya olan Halkevi, kısa bir süre içinde de Reyhanlı ve Belen kazalarında şubelerini açmıştır (Bazantay, 1939: 14).

Devamında ise Hatay'da Suriye etkisi altında kalan gençlerin kurmuş olduğu El Ehaül Arabi (Arap Kardeşliği), El'urube (Arapçılık), Usbet-ül Arabül Kavmi (Arap Milliyetçiliği mücahitleri)² v.s. cemiyet mensupları tarafından başlatılan tedhiş hareketlerine karşı koymak maksadıyla Hatay'ın bütün ilçe ve bucaklarında merkeze bağlı birer halkevi zümreleri kurulmuş ve buralarda Sancak Türklerinin haklı mücadeleleri için çalışmalar organize edilmeye başlanmıştır (Watenpugh, 1996: 370). Böylece 20 Temmuz 1937'de ilk olarak Antakya'da daha sonra ise Reyhaniye'de açılan halkevleri, Beylan, Kırıkhan ve İskenderun ile devam etmiş ve kısa sürede muhtelif köylere âlimler ve öğretmenler gönderilerek köylüye okuma-yazma öğretilmeye başlanmıştır (Yenigün, 1937: 1).

Aynı zamanda Sancak'ta kurulan halkevleri okuma yazma seferberliğini “*Okuma Odaları*” yönünde gelişen taleplere göre şekillendirmiş ve önemli faaliyetler yürütmüştür. Sancak'ta bu yönde beliren istek basına şu şekilde yansımıştır; “*Okuma zaruri ihtiyaçların en başında gelir. Türk harflerini öğrenmeye başladıktan sonra, bu ihtiyaç daha geniş ölçüde kendini göstermeye*

² Bu gibi teşekküller Hatay'da özellikle işgalle başlayan Sancak yılları gerek Fransız Manda yönetimi gerekse Suriye tarafından maddi ve manevi desteklenerek bölgede ayrılıkçı, Arapçı politikalara yönlendirilmişlerdir. Usbet-ül Amelil ya da Arab-ül Kavmi, Vatani Partisi taraftarlarına Usbeci ya da Urubacı adı verilmiştir. Sancak sınırları içerisinde ve dışında çeşitli propagandalarla muhalif faaliyetler yürüten bu gruplar yayın organları olan El Urube gazetesi ile de Milliyetperver Yeni Mecmua ve daha sonraları Yeni Gün gazeteleri ile uğraşmışlardır. Ayrıca Vahdet'ül Arabiye adı ile gayr-i Türklerden oluşan bir grubun kurduğu bu cephede de Hatay bağımsızlığı ve Türkiye aleyhtarı propagandalar yapılmış şehirde bazı taşkınlıklar düzenlenmiştir. Tüm bu gruplar Sancak'ta Türk Halk Partisi ve faaliyetlerine karşı propagandalar geliştirmiştir. Bu grupların Usbet-ül Amelil Kavmi ile İttihadi Vatanilerin “Cephe-i Müttehide-i Vatanîyye” adı altında birleşerek 1938 yılı itibarı ile Sancak'ta başlayan seçimlerde yoğun bir aleyhte propaganda faaliyetleri yürütmüşlerdir.

başlamıştır. Okuma ve yazmanın kolaylaştığı bu günlerde, gazete ve kitap sevgisinin köylere kadar yayıldığını görüyoruz. Şehre inmeye hazırlanan bir baba, çocuğunun gazete siparişiyle karşılaştığı vakit muhakkak çok sevinç duyuyor. Bu, memleket için iyi bir kazançtır. Yalnız şunu itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki, son bir iki sene zarfında okuyacak bir şey bulamamaktayız. Bulduğumuz gazeteler de tam manasıyla bizi tatmin etmemektedir. Türkiye’de çıkan kitap ve broşürleri hiç görmüyoruz. Gazetelerde reklamını okuduğumuz neşriyatı getirtirmek için vasıta bulamıyoruz. Genç Spor Kütüphanesi’nde okumadığımız eser kalmadı. Gelen gazetelerin pahalılığı yüzünden alamıyor, kahvelerdeki okuyamıyoruz... Bu vazife karşısında Halkevlerine düşen büyük ve milli bir zafer var okuma odaları açmak... Her şeyden önce bütün Ankara, İstanbul gazetelerini getirmek şarttır. Kardeş Türkiye Halkevleriyle yapılacak kısa muhabere neşriyatların bedava bir suretle getirilmesine kaft gelir...” (Yenigün, 1937: 2). Halkevleri özellikle Türkiye’den getirilebilecek kitapları bünyesinde oluşturabileceği “okuma odaları” ile halka sunabilmiş ve bu yöndeki ihtiyacı genel anlamda karşılayabilmiştir. 24 Temmuz 1937 tarihine gelindiğinde, Halk Partisi öncülüğünde önceden planlanan yerde halk evi açma projesi tamamlanmıştır (Yazganalp, 1937: 58). Faaliyette bulunan Halkevlerinde, Heyeti Temsiliye sekreteri Vedi Münir Karabay azalardan Abdullah Mursal ve Memet Tecirli görevdeki yerlerini almıştır (Payaslı, 2011: 219).

Hatay’da kurulan halkevleri, Türkiye’de kurulan halkevlerinin dokuz koluna karşın üç kola sahiptir. Bunlar emniyet kolu, hukuk kolu, propaganda koludur. Emniyet kolu, belleri tabancalı halk polisleri tarafından idare edilen bu kolun yöneticisi Türkiye’den gelen komiser Fehmi Kasapbaşı tarafından idare edilmiştir. Hukuk kolu ise gene Türkiye’den gelen adliyeciler tarafından kurulan Sulh mahkemeleri vasıtası ile vatandaşlar arasında meydana gelen davaları sulh yoluyla halletmeye çalışmışlardır. Propaganda kolu ise, bu kola mensup olanlar gerek şehir içinde gerekse köylerde olsun yapılacak halk oylamasında nasıl rey kullanabilecekleri açıklanarak halkı seçime hazırlamayı amaçlamıştır (Konuralp, 1970: 153).

Bu gruba verilen görevler, Sancak halkını bilgilendirmek, bilinçlendirmek, bölgede meydana gelen asılsız propagandalara karşı mücadele etmektir. Bu konuyu Konuralp eserinde şöyle açıklamıştır. “Benim silahlı mücadele teşkilatını yaptığım Yukarı Kuseyr ve Yayladağı dolaylarında bir ekiple çıkarak oralarda propaganda yapmakla görevlendirildikten bu semtin bütün köylerini dolaşarak köy camilerinin mimberlerine çıkıp şu şekilde konuşmalara başladık. Yanımda hukukçulardan Abdullah Fevzi Atahan ile güzel Kuran okuyan hafız Selahattin bulunuyordu. Konuşmalar şu şekilde devam ediyordu: Türkiye ile Fransız hükümeti arasında Hatay davasını adil bir şekilde halletmeğe karar vermişlerdir. Avrupa’nın çeşitli tarafsız devletleri tarafından gönderilecek olan müşahit heyet önünde herkes ya “Ben Türkiye’yi istiyorum” diyecek ve yahut ben “Suriye Hükümetini istiyorum” diyecek. Bu reylerden hangisi çokluk kazanırsa, yani Türkiye’yi isteyen çokluk kazanırsa burası Türkiye’nin olacak. Ben Arabım diyen çokluk kazanırsa burası Suriye’nin olacak”. Bu açıklamalara göre Konuralp, Sancak’taki halkevleri, Ankara Hükümeti’nin de desteği ve telkini ile gerekli tedbirleri aldığı yönünde halkı bilgilendirmeye ve cesaretlendirmeye çalışmıştır.

Halkevleri, “Hatay Halkevleri Dergisi”ni Hatay ismi ile 19 Şubat 1944 tarihinde her ayın 19’unda Antakya CHP Basımevinde çıkarmaya başlamıştır. Dergi 12 sayfa halinde küçük ebatta Antakya Halkevi İdarehanesinde bastırılmıştır. Dergi üçüncü sayısından itibaren Yeni Gün basımevinde hazırlanmaya başlanmıştır. Dergi, tarih, edebiyat, sanat, kültür ve spor gibi alanlara yönelik hazırlanmış yazılara yer vermiştir. Dergi 11 ve 12. sayısının birlikte yayınlandığı sayısı ile kapak sayfasında verdiği bilgiye göre Hatay Halkevleri Dergisinin tüm Hatay Halkevlerinin Kültür dergisi olarak çıkmaya devam edeceği şeklindedir. Derginin elimizde bulunan son sayısı da bu iki sayıdır.

Derginin İmtiyaz sahibi Halkevi Müdürü Selahattin Özel, Neşriyat Müdürü, Halkevi Dil, Edebiyat kolu başkanı Ziya Kılıçözlü, teknik işlere bakan ise Hayrettin Çizer'dir. Derginin yazar kadrosu içerisinde, Vedi Münir Karabay, Ziya Kılıçözlü, Hayrettin Çizer, Ruhi Tekan, Nafi Miskioğlu, Etem Yılmaz Ergenekonlu, Hikmet Turhan Dağlıoğlu, Niyazi Çıtakoğlu, Şükrü Oğuz, Selahattin Kutlu, M.Özdoğan, Latif Günal, Remzi Siliöz, Nezih Karaman, Şükrü Balcı, Turgut Üner, Nahide Gülser gibi önemli kişiler vardır.

Hatay mücadelesinin Türkiye ve Hataylılar açısından büyük bir başarı ve sevinçle sonuçlanmasının ardından II. Dünya Savaşı'nın bitimine yakın zamanlarda çıkarılan Hatay Halkevleri Dergisi, bölgenin kültür ve eğitim politikasının önemli bir aracı olarak görev yapmıştır. Dergi, ilk sayısının dördüncü sayfasında yayım gerekçelerini açıklıkla belirtmiştir. Buna göre dergi; Cumhuriyet'in temel ilkelerini ve bu ilkelere bağlılığı, Türk kültürünün (dil, tarih, coğrafya) her alanda ve her fırsatta korunması ve geliştirilmesi hedefleri üzerine oturtulmuştur. Bu kuruluş gerekçesi, 1938 ve 1939'lu yılların ardından Hataylılar için oldukça hayati bir önem taşımıştır. "Ey Kahraman İnönü, Ey kurtaran ve Yaşatan!" sözleri ile yayım hayatına ilk kapak sloganı ile giren Hatay Halkevleri Dergisi, yayım politikası ve yazım üslubu ile ilgili fikir vermektedir.

Hatay Halkevleri Dergisi özellikle ilk sayısında henüz birkaç sene önce başarı ile tamamlanmış olan Hatay Milli Mücadelesine geniş yer vererek Tarihi hafıza ve belleği beslemeye çalışmış ve bunun üzerinden toplumsal birlik ve beraberliğin devamlılığı için önemli mesajlar vermiştir. "Hatay Türkü, müstevliye her fırsatta karşı koymakta devam etti. Bu karşı koyuş "Asi gibi sessiz, Asi gibi derin, Asi gibi amansızdı" şeklinde devam eden yazıda Hatay bağımsızlık mücadelesinin kararlılığını ve kuvvetini ortaya koymaya çalışmıştır (Kılıçözü, 1944: 4).

Hatay Halkevleri dergisi özellikle Hatay mücadelesinin önemli isimlerinden Vedi Münir Karabay'ın yazılarına geniş yer vermiştir. Karabay'ın derginin ilk sayılarından itibaren başlattığı "Hatay Meselesi, Nasıl Başladı, Nasıl Bitti" yazı dizisi geniş bir okuyucu kitle ile buluşmuştur.

Bu çerçevede Hatay Halkevi dergisinin Türkiye'nin diğer şehirlerinde teşkil edilmiş olan Halkevi dergilerinden daha önemli bir misyona sahip olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, heterojen bir nüfus yapısını koruyarak sonradan Anavatan'a katılması ve Türkiye'nin bir parçası olmakla birlikte halen kendi içinde kozmopolit kültürünü korumaya meyilli olmasıdır. Bu nedenle de yüklendiği görev çok önem taşımaktadır. Bu bağlamda konunun öneminin farkında olan Hatay Halkevi yetkilileri de Hatay isimli dergiyi kısıtlı imkânlarını kullanarak çıkarmaya başlamıştır. Dergiler incelendiğinde, Hatay bölgesinin kültürel ve coğrafi bakımdan Orta Doğu'dan ziyade Anadolu'nun bir parçası ve açık bir şekilde bir Türk yurdu olduğunu açıklamak ve halka bu alanda bilgi vermeye yöneldiği görülmektedir. Dolayısıyla sadece bir yıl kadar çıkmış ve döneminden önemli bir kesit sunan derginin içeriklerine kısa bir bakış atılması ve Hatay coğrafyası ile yaşayanları hakkında dönemine özgü hususların öğrenilmesi bakımından değerli bir kaynak durumundadır.

Hatay Dergisinin İçerik Analizi

Hatay'da "Hatay Halkevleri Dergisi" 19 Şubat 1944 tarihinden itibaren aylık olarak 12 sayfa halinde Antakya CHP Basımevinde çıkarılmaya başlanmıştır.³ Üçüncü sayısından itibaren ise Yeni Gün basımevinde basılmaya devam etmiştir. Dergi tarih, edebiyat, sanat, kültür ve spor gibi alanlara yönelik hazırlanmış yazılara yer vermiştir. Dergi 11 ve 12 sayısını birlikte yayınlamış ve bu sayının kapak sayfasında verilen bilgiye göre Hatay Halkevleri Dergisinin tüm Hatay Halkevlerinin Kültür dergisi olarak çıkmaya devam edeceği ifade edilmiş fakat sonraki sayılar yayınlanmamıştır. Derginin elimizde bulunan son sayısı da bu iki sayıdır. Türkiye ve Hatay ile

³ Derginin 14 basılı nüshası dijital ortamda mevcut değildir. Elde edebildiğimiz bu nüshalar sadece orijinal belge olarak Antakya Cemil Meriç İl Halk Kütüphanesi Süreli Yayınlar Arşivinde bulunmaktadır.

ilgili faaliyetlere yer veren dergide, coğrafi çalışmalardan genel yaşamı ilgilendiren hususlara kadar geniş bir yelpazede yazı mevcuttur. Bu açıdan dergi, zengin bir kültürel içeriğe sahiptir.

Ortalama olarak 12-15 sayfadan oluşan Hatay dergisinin ilk sayısında, derginin neden çıkarıldığı ile siyasi, kültürel ve çevresel konulara yer verilmiştir. Derginin hangi maksatla çıktığı üzerine yazı hazırlayan Ziya Kılıçözü, Hatay halkının Türkiye'ye, Türk kültürüne ve Atatürk'e bağlılığını vurgularken, Hatay'da verilen mücadeleyi "*Asi gibi sessiz, asi gibi derin ve asi gibi amansız*" olarak tanımlamıştır (Hatay, 1944: 1/4), Özellikle de Hatay'da Türkçe konuşulacağına ve okullarda Türkçe öğretilceğine dikkat çekerken, Hatay Halk Evi tarafından çıkarılan Hatay dergisinin, Türk kültürünün yaygınlaşması ve yerleşmesi için öncülük yapacağını ifade etmiş ve bunu derginin en önemli amacı olduğunu belirtmiştir.

Bu kapsamda aynı sayının içinde öne çıkan makalelerden birisi de Karabay tarafından hazırlanan "*Hatay Meselesi*" isimli çalışmadır (Hatay, 1944: 1/8). Çalışmada öncelikle İskenderun Sancağının 1918 yılından itibaren Fransa tarafından işgal edilme süreci ve daha sonra Fransızların bu bölgede Türkleri ve Türk kültürü ile yaşayan insanların baskı altına alınması konuları üzerinde durulmaktadır. Özellikle Türkiye ile Fransa arasında yapılan antlaşma maddeleri içinde Sancak bölgesinde Türk kültürünün korunması konuları olmasına rağmen Fransa tarafından Sancakta görevlendirilen memurların baskı oluşturduğu ve buna Sancağın Türk halkının hiçbir dönemde müsaade etmediği ifade edilmektedir. Dergide ayrıca coğrafi çalışmalara da yer verilmiştir. Bu kapsamda 1937 yılından itibaren Ankara Üniversitesi tarafından Anadolu'nun güneyinde uzman heyetler tarafından önemli çalışmalar yapıldığı ve bu çalışmaların son durağı olarak da Hatay'a gelindiği anlaşılmaktadır.

Bu coğrafi incelemelere, Hatay meselesinin devamı ile diğer konularla beraber, Hatay'ın ikinci sayısından itibaren yer vermeye başlanılmıştır. Dergideki bölgenin coğrafi özelliklerini ortaya koyan makaleden anlaşıldığı üzere 1937 yılından itibaren heyet, Doğu Toroslar üzerinden Maraş, Antep, İslâhiye, Kilis, Mersin, Dört Yol ve Payas merkezlerinde ve kırsalında coğrafi tetkiklerde bulunmuşlardır. Bu çerçevede Hatay dergisinde yer alan makalede, Çitakoğlu; "*değişik medeniyet ve harsların kalemi ile işlenmiş olan tabiatın büyük bir titizlikle yarattığı yeşil, mavi, sarı gibi en doğal renkleriyle tarihi bir mozaik gibi süslediği Türk-Hatay, her bakımdan anayurdumuzun ayrılmaz ve bölünmez bir bütünüdür. Biz yaptığımız Güney Anadolu incelemelerimiz çerçevesinde Hatay'ın doğal şartlar bakımından Türkiye'mizin ayrılmaz bir parçası olduğunu ispata çalışmaya yönelik incelemeler yapmak için burada bulunmaktayız*" şeklinde çalışmalarının amaçlarını özetlemiştir (Hatay, 1944: 2/5).

İkinci sayıda Hatay Meselesi makalesinde Fransa'nın Sancak bölgesini Suriye'ye bırakılması planına yönelik önemli bilgilere de rastlanmaktadır. Sancak bölgesinin Suriye'ye bağlanması üzerine Şam'da Suriye Vatani Partisi tarafından güçlü propagandalar yürütülmüştür. Bu kapsamda partinin gençlik teşkilatı lideri konumunda olan Fahri Barudi'nin ifadelerine bu makalede yer verilmiştir. Barudi Sancağın Suriye'den ayrılmasına karşıdır ve düşüncelerini; "*Suriye'nin en tabii sözleri ve en işlek mahreçleri Tarablüs ve İskenderun muntikalarıdır. Tarablüs halis bir Arap ülkesi ve Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu halde Fransa Tarablüs halkının muhalefetine rağmen bu memleketi büyük Lübnan'a ilhak etmiştir. Sancak da bir Arap memleketi olmasına rağmen tesadüf olunur ki oraya Türk kültürü ve Türkiyecilik zihniyeti hâkim olmuştur. Türkiye daimi surette bu sancağın mukadderatı ile alakadar olmakta olduğu gibi Sancak Türkleri de Türkiye'ye ilhak etmek için uğraşıp duruyorlar*" şeklinde ifade etmektedir (Hatay, 1944: 2/10).

Üçüncü sayıda politik ve sosyal-kültürel konulara yer verildiği görülmektedir. Milli Mücadele için bir dönüm noktası olarak kabul edilen II. İnönü zaferinden bahsedilmekte, Hatay'da

bir bahar akşamı tasvir edilmekte ve Hatay kültürü içinde önemli bir yeri olan yöresel düğünler anlatılarak, Hatay'ın coğrafi özelliklerinin açıklanmasına devam edilmiştir.

Özellikle Hatay kültürüne bir örnek teşkil eden “*Bir Bahar Akşamı*” isimli yazıda “*Çekik, kara badem gözlü yanık tenli yurdumun güzel kadınları esmer tenlerinin altında kan ve hayat kaynaşan heykel vücutlu kızları yanımdan telaşlı adımlarla geçiyorlar. Bir bahar akşamının yanan ışıklarında altın dizili renkli başlığı ve levant endamı ile köylü kadını cidden bir tablodur. Güneşin kıızıl fırçası ile boyanan bu portreler ruhumda sanat ihtilali yapmaktadır. Gözüm tekrar ufka ilişti. Şimdi güneş beyaz kolda tutmuş bir çiçek aşısı. Canlıların yuvaya doğru yürüyüşü devam ediyor. Nöbet değiştiren kuşlar ve böcekler şimdi yeni bir konserin uvertürünü yapıyorlar. Gün eriyor, dağlar morarıyor. Bahar, her yerde bahar, akşam her yerde akşamdır. Fakat, Antakya’da bahar, Antakya’da akşam, kokudan, renkten ve sestten bir tufandır*” şeklinde yapılan tasvirler ile Hatay’da insanların, doğanın ve kültürün oluşturduğu güzellikler manzumesinin bir kesitini betimlemektedir (Hatay, 1944: 3/13).

Dördüncü sayı 19 Mayıs 1943 tarihinde çıkarılmıştır. Türkiye’de bayram kutlamaları ile eş zamanlı olarak yapılan kutlamalara ve gençler arasında düzenlenen maraton koşusuna yer verilirken, özellikle Hatay konulu olarak düzenlenen ve ilk defa açılan resim sergisi bölgenin kültürel faaliyetlere önem verdiğini vurguladığı görülmektedir. Makaleye göre 30 civarında yerel resim sergilenmiş ve resim sanatının Hatay’da geliştirilmesi için çok çaba sarf edileceği ifade edilmiştir (Hatay, 1944: 4/11).

Beşinci sayıda özellikle 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı’na, Atatürk’ün Büyük Nutkundan seçilmiş bölümlere yer verilmiş İsmet İnönü tarafından 19 Mayıs bayramı vesilesiyle yaptığı konuşmadaki; “*Sevgili evlatlarım, bu güzel bayram gününde bana yurdumuzun köşelerinden bayrak ve sınır toprağı getirdiniz. Değerli armağanınıza yürekten teşekkür ederim. Sınır toprağı ve Türk bayrağı gibi aziz olarsınız. Vatan sizden yurdun müdafaasını, yurdun memurluğunu istiyor. Cemiyetimiz ve aileleriniz cesaretli olmanızı bekliyor. Neşe ile istikbale güvenerek yetismeye çalışınız. Sizin elinizde Türkiye yüksek ve çok mamur olsun. Bu bayram gününde Atatürk’ün kutsal adını vicdanlarımızın engin sevgi ve saygıları ile yâd edelim. Atatürk geleceğin en kıymetli teminatını sizlerde gördü ve gösterdi. Bugün de ailelerinizin ve hepimizin en iyi dileklerimizi ve en ince dikkatlerimiz sizin üzerindedir*” cümlelerine, dergi de özel bir sayfada yer verilmiştir (Hatay, 1944: 5/1).

19 Eylül 1944’de ve takip eden ayda çıkarılan sekizinci ve dokuzuncu sayılarda 30 Ağustos Zafer Bayramı’na, Atatürk’ün Hatay’a verdiği öneme ve Hatay kültürüne yer verilmiştir. Bu çerçevede Türk dili üzerine Kılıçözü tarafından alınan “*Türkçemiz*” isimli makale, bölgede Türkçenin yerleşmesine verilen büyük öneme atıf yaptığı görülmektedir. Özellikle Kılıçözü’nün; “*Türk dili, Osmanlı Devleti’nin kurulduğu günlerde bozulmaya, Arap ve Acem kelimeleri Türkçe’nin yerini almaya başlamıştı. Bu niçin böyle oldu?, Osmanlılar Türk değil miydi?, Neden bu dilleri kendi dillerden üstün tuttu? gibi sorular da akla gelmektedir*” ifadeleri yazının can damarlarını oluşturmaktadır (Hatay, 1944: 9/2). Ayrıca bu sayıda Hatay’ın Arap kültürü ile hiçbir alakası olmadığını ve tam aksine Anadolu ile güçlü kültürel bağları olduğunu kanıtlayan halk hikâyeleri olarak isimlendirilen “*Bozlaklar*” adlı bir makale yer almaktadır. Makale de bozlaklar olarak isimlendirilen yöresel halk hikâyelerinden bahsedilmekte ve Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde anlatılan bu eserlerin Hatay köylerinde de rastlanıldığı ifade edilmektedir (Hatay, 1944: 9/6).

Hatay dergisinin onuncu sayısı tamamı ile Atatürk’e ayrılmıştır. Dergide yer alan altı makalenin de tamamının Atatürk’ün Hatay’a verdiği önem üzerine şekillenmiştir. Özellikle “*Ata ve Hatay*” isimli makalede yer alan anekdotlar dikkate değer ölçüde ilgi çekicidir. Bu anekdotlardan bir tanesine aşağıda yer verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

1922 yılında idi. Ankara'ya Hataylı gençlerden bir grup gitmişti. Bu gençler Atatürk'ün yanına çıkarıldıkları vakit Ankara'ya gidişlerini ve büyük önderi ziyaret edişlerini şu cümlelerle ifade etmişlerdi; *Türkün Kâbe'sine geldik, ayaklarınıza yüz sürmekle kutsal ödevimizi yapmaya çalışıyoruz. Bizi kurtar Paşamız. Yabancı esaretine tahammül edemiyoruz. Milli benliğimiz çiğneniyor. Irz ve namuslarımız ayaklar altında kalıyor. Beşikteki masumlardan, mezarın kenarına kadar gelmiş ihtiyarlarımız, genç kızlarımızdan ak saçlı ninelerimize kadar size yalvarıyoruz, bizi esarete bırakmayınız, Anavatan'a kavuşturunuz Paşamız.* Bunun üzerine Atatürk şu şekilde cevap vermişti. *Antakyalılar, İskenderunlular, müsterih olunuz, sizi kurtaracağız. O çevre, Türkün kırk asırlık beşiğidir, esir kalamaz ve kalmayacaktır. Siz yalnız çalışınız. Ne yönde çalışmak gerektiği sorulduğunda ise büyük Atatürk; Antakyalılar, çalışınız, her türlü çalışınız, durmadan çalışınız, zamanı geldiği vakit kurtulacak ve kurtarılacaksınız, demiştir.*" (Hatay, 1944: 10/7). Ayrıca dergide kültürel etkinliklere de yer verilmeye devam edilmiştir. Hataylılar için ayrı bir kültürel değeri olan "*Bezge Hanım Bozlağı*" önemli bir yerel eser olarak yer almıştır (Hatay, 1944: 10/14).

Derginin son iki sayısı 1944 yılının son ayında beraber yayınlanmıştır. Bu sayılarda özellikle Hatay konu olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda dergide Hatay'da kültürel faaliyetler, derginin hedefleri ve Hatay gelenekleri kapsamında önemli verilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Halk evlerinin yayın prensiplerine değinen baş makalede yayın prensipleri genel olarak üç ana başlık altında toplanmıştır. Bunlardan ilki, bu dergilerin mahalli özelliklerinin bozulmaması ve mahalli kültür hazinelerinin öne çıkarılması için çalışmalara katkı sağlaması ile ilgilidir. Bu kapsamda yöresel gelenek ve görenekler, günlük yaşam kesitleri bu dergilerle halka ulaştırılmalıdır. İkincisi, Halk evi dergileri kültür, sanat etkinliklerinde öncülük yapmalı ve bunların yaygınlaşmasına ve halk tarafından kullanılmasına yardımcı olmalıdır. Üçüncüsü ise, dergilerde ekonomik, tarihsel konular ele alınmalı ve mahalli renkte geçmiş ile bugün beraber yorumlanmalıdır (Hatay, 1944: 11-12/2).

Derginin içinde dikkati çeken diğer bir yazı da "*Yanlı Tanınan Hatay*" çalışmasıdır. Çalışmada Hatay'a Anadolu'dan ilk gelen memurların, burası ile ilgili izlenimlerinin iyi olmadığı, fakat kısa bir süre sonra değiştiği anlatılmaktadır. Özellikle burasının şark hizmeti veya çöl hizmeti olarak nitelendirildiği, Arap ve Rum asıllı vatandaşların kendi dillerini veya Türkçeyi kötü bir lehçe ile konuşmaları nedeniyle Hatay'a herhangi bir sebeple gelenlerin çok rahatsız olduklarından bahsedilmekte ve yazı, "*şanlı bir kurtuluş tarihi yazmış olan Türk Hatay'ın çektiği Arap'ın dilindendir, çölündendir*" cümleleri ile sona ermektedir (Hatay, 1944: 11-12/5).

Derginin diğer bölümlerinde Hatay'a özgü gelenekler kapsamında Hatay'da doğum adetleri incelenmiştir. Bu çerçevede, doğumun yaklaşması ile yakın akrabalara hemen haber gönderilmesi, gelmeyenlerin veya haberi olmayanların loğusa bayanın yanına yedi gün boyunca girmelerinin yasak edilmesi, doğum yaklaştığında bayana kırmızı bir elbise giydirilmesi ve başına mavi bir duvak konulması ve nazarlık asılması, bayan çok üzüntülü doğurursa çukurda çok çekti, bayan doğumda hastalanırsa kürsü devrildi denilmesi, doğumun ardından yedinci gün ziyafet verilmesi gibi ilgi çekici yöresel adetler anlatılmaktadır (Hatay, 1944: 11-12/7). Derginin bu sayılarının ilerleyen bölümlerinde Hatay tarihi ve Hatay'da tarihi eserler isimli çalışmalar yer almakta ve bu son sayıların tamamen yöresel çalışmalar içerdiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Hatay Halkevi kurulduğu 1937 yılından itibaren Türklerin birleşmesi, yerel halkın tek ses haline gelmesi ve bir tarih kültür birliği yaratma misyonunu üstlenmiştir. Özellikle 1936 yılı sonrası Sancak sınırları içerisinde ve kısmen de Milliyetperver bazı gazete ve mecmualarla da dışarıda başlayan mücadele kendini yazın sahasında göstermiştir. Sancak sınırları içerisinde Yeni Mecmua, Yeni Gün Gazeteleri ile başlayan kültür mücadelesi sancak sınırları dışarısında Halep'te

Vahdet, Beyrut'ta ise Yıldız gazeteleri ile kuvvetlendirilmiştir. Bu mücadele entelektüel bir kadro hareketidir ki bu kadro hareketi Hatay'ın bağımsızlık, Türk kültür ve iltihak hamlelerinde esası oluşturmuştur. Bu durum Hatay'ın bağımsızlık ve kültürel mücadelesinin en özgün tavrıdır. Hatay entelektüelleri fikirlerini halka ulaştırabilecekleri kalemleri vasıtasıyla kimi gazete ve mecmualarda varlık göstermeye çalışarak halkı kenetleyip topyekün bir kültür mücadelesi sahası oluşturmuşlardır. Bu sürecin önemli halkalarından biri olan Hatay Halkevleri Dergileri aynı görevle bu aydınların ve dolayısı ile halkın İltihak sonrası yazın okulu olmuştur. Bu görev ile Hatay Halkevleri dergileri özellikle gündelik yaşam ile ilgili pek çok bilgi ve tecrübeyi içerisinde barındırdığı yazılarında dönemin siyasal ve politik potansiyeli konusunda da önemli ölçüde bilgi sağlamıştır. Kemalizm'in ve Cumhuriyet Halk Partisinin temel prensipleri gibi Türk İnkılaplarının Hatay'da simgesel aracı olarak da görünen Hatay Halkevleri dergileri genel bir okuyucu kitlesi ile karşılaşmıştır. Halkı siyasal, sosyal, kültürel pek çok alanda bilgilendirmek ve bilinçlendirmek üzere titizlikle ele alınan konular kritik edilmiştir. Halkevlerinin kültür kolu olan Halkevleri dergileri bu anlamda son derece önemli bir yere sahiptir.

Halkevi, Hatay'ın anavatanına katılması sonrasında da bu bölgede heterojen nüfus yapısının Türk kültürü içinde harmanlanması, Türklerin Türk ve yerel kültürü tanımaları için sergiler, kurslar, tiyatro ve müsamereler, konferanslar, okuma odalarının düzenlenmesi, köylere kadar eğitimcilerin gönderilmesi gibi faaliyetleri yürütmüştür. Bu çalışmaların bir sonucu olarak da 1944 yılından itibaren Hatay Halk Evi dergisi çıkarılmaya başlanmıştır. Yukarıda da içerikleri incelendiği üzere derginin kültür faaliyetlerine daha çok eğildiği açıktır. Fakat bir yıl sonra yayından kaldırılması, Hatay ve civarında yaşayan ve henüz Türk kültürünü ve Türk dilini tam olarak öğrenememiş olanlar açısından önemli bir eksiklik yaratacaktır.

KAYNAKÇA

- ADA, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918- 1939)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005
- BAZANTAY, Pierre, **Conflic De Nationalites Au Proche-Orient, (Le Sandjak D'Alezandrette 1934-1939)**, <http://www.haybachdban.org/Armenie Occidentale/Departement-Interieur/Analyse/LE-SANDJAK-D-ALEXANDRETTE-Rapport-N%C2%B03.pdf>, E.D. 9 Ocak 2013.
- GERAUD, Henry, **Le Rapport De La Politique Civilisatrice De La France, 19 Aout 1920** <http://www.haybachdban.org/Armenie- Occidentale/Departement- AffairesInternationales/Rapport/LA POLITIQUE CIVILISATRICE DE LA FRANCE Rapport N%C2%B01 .pdf> , E.D. 9 Ocak 2013.
- KONURALP, Nuri, Aydın, **Hatay Kurtuluş ve Kurtarıls Mücadelesi Tarihi, İskenderun Hatay Postası Gazete ve Basımevi**, 1970, Antakya.
- MELEK, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, Ankara.
- PAYASLI, Volkan, "Halkevlerinin Hatay'daki Faaliyetleri ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılım Süreci Üzerindeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme(1937-1939)", **İnternational Journal Of History Studies**, Volume 3/1, 2011.
- PİOLET, Pere, J. B., **Les Missions, Catholique Françaises**, Librairie Armand Colin, 1905, Paris.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih (İlkçağdan 1918'e)**, İmge Yayınları, 2007, İstanbul.
- SELÇUK, Hamdi, **Hatay'ın O Günleri**, Özdemir Basımevi, 1971, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

- SOFUOĞLU, Adnan – DAĞISTANLI, Adil, **İşgalden Katılıma Hatay**, Siyasal Yayınevi, 2008, Ankara.
- SOFUOĞLU, Adnan, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)’ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı. 61, Cilt. XXI, Mart 2005, Ankara.
- SÜLKER, Kemal, “Okuma Odalarına İhtiyaç Var”, **Yeni Gün Gazetesi**, Antakya 21 Aralık 1937.
- WATENPAUGH, Keith, “Zaki al-Arsuzi, the Alexandretta Crisis, and the Formation of Modern Arab Nationalism in Syria”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.28, No.3, Cambridge University Press, 1996
- YAZGANALP, Tarık Mümtaz, **Çizgiler ve Bilgiler**, 1935, Halep.
- YeniGün Gazetesi**, Antakya 20 Temmuz 1937.

HATAY HALK EVİ DERGİLERİ

- KILIÇÖZÜ, Ziya, “Hatay”, **Hatay Halk Evleri Dergisi**, Yıl 1, Sayı 1, 19 Şubat 1944.
- KILIÇÖZÜ, Ziya, “Hatay Neden Çıkıyor”, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 1, 19 Şubat 1944.
- KARABAY, Vedi Münir, “Hatay Meselesi”, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 1, 19 Şubat 1944.
- ÇITAKOĞLU, Niyazi, “Hatay’ın Coğrafi Durumu”, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 2, 19 Mart 1944.
- KARABAY, Vedi Münir, “Hatay Meselesi”, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 2, 19 Mart 1944.
- İZER Hayrettin, “Bir Bahar Akşamı”, **Halk Evi Dergisi**, Yıl.1, Sayı 3, 19 Nisan 1944.
- ÇAĞLAR Hayrettin, “Resim Sergisi”, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl.1, Sayı 4, 19 Mayıs 1944.
- Milli Şef İnönü’nün 19 Mayıs Nutkundan, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 5, 19 Haziran 1944.
- KILIÇÖZÜ, Ziya, “Türkçemiz”, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 9, I. Teşrin 1944.
- KUTLU, Selahattin, “Bozlaklar”, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 9, I. Teşrin 1944.
- OĞUZ, Şükrü, “Ata ve Hatay”, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 10, II. Teşrin 1944.
- “Bezge Hanım Bozlağı”, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 10, II. Teşrin 1944.
- “Halk Evi Dergilerinin Yayın Prensipleri”, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 11-12, Aralık 1944.
- KARAMAN, Nesih, “Yanlış Tanınan Hatay”, **Hatay Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 11-12, Aralık 1944.
- SİLİÖZ, Remzi, “Hatay’da Doğum Adetleri”, **Halk Evi Dergisi**, Yıl. 1, Sayı 11-12, Aralık 1944.

EK.1

Hatay Halkevi Dergisinden Örnekler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

1925 YILINDA İSTANBUL ERKEK LİSESİNDE ÖĞRENCİLERE VERİLEN BİR SÜRGÜN CEZASI VE DÖNEMİN EĞİTİM ANLAYIŞI

*Doğan DUMAN**

ÖZET

Eğitimi toplumsal değişimde bir araç olarak kullanmak birçok siyasal iktidarın başvurduğu bir yöntemdir. Cumhuriyet'in kurucuları da eğitimin bu işlevinden yararlanabilmek için eğitim faaliyetleriyle yakından ilgilenmiş; okul, öğretmen ve öğrenci sayısını artırmaya çaba göstermişlerdir. Özellikle öğretmenlik mesleğinin tüm dünyada çağdaşlaşmanın en önemli araçlarından biri olması nedeniyle de öğretmenliğe ve milli eğitime başından beri büyük önemle yaklaşmışlardır. Daha Kurtuluş Savaşı devam ederken toplumu mücadeleye ikna etmek ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yanında yer almalarını sağlamak için öğretmenlere ve eğitime çok önem verilmiştir. Bu önem Cumhuriyet'in ilk yıllarında artarak devam etmiştir. Öğretmenlerin ücretlerinde iyileştirmeler yapılırken, toplumsal statülerinin de güçlendirilmesine özen gösterilmiştir. Öğretmenler, okulda ve toplumda Cumhuriyet rejiminin birer temsilcisi olarak konumlandırılmışlardır. Çünkü onlar yeni rejimin değerlerini topluma benimsetmekle yükümlü kabul edilmekteydiler. Köklü değişimlerin sağlandığı Cumhuriyet'in ilk yıllarında da öğretmenler kendilerine yüklenen bu misyonu başarıyla yerine getirmişler ve yeni rejim ile devrimlerin kabul görmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim, toplumu dönüştürücü en etkili araç olarak kabul edilince doğal olarak eğitim sisteminin baş aktörlerinden biri olan öğretmenlerin konumunun güçlendirilmesi de bir zorunluluk olmuştur. Özellikle Mustafa Necati'nin bakanlık yaptığı dönemde öğretmenlik mesleğinin saygınlığı artırılmış ve bu saygınlığı zedeleyecek herhangi bir girişime izin verilmemiştir. Makalede, 1925 yılında İstanbul Erkek Lisesi'nde Arapça dersi öğretmenine karşı yapılan bir saygısızlıktan hareketle dönemin eğitim politikası ve okullarda uygulanan disiplin cezaları değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Öğretmenler, öğrenciler, İstanbul Erkek Lisesi, disiplin cezası.

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, El-mek: dogan.duman@deu.edu.tr

AN EXILE OF ISTANBUL BOYS' HIGH SCHOOL STUDENTS IN 1925 AND THE POLICY OF EDUCATION

ABSTRACT

One of the main strategies for political parties is to use education as a means to achieve their aims. The founders of the Republic were involved in the educational activities and changes and endeavored to increase the number of school, staff and students. The main concern was teacher education and national education system as teaching profession was one of the most significant indicators of modernity. Even during the independence war, there were remarkable efforts to persuade teachers and to get their support the Turkish Grand National Assembly. This priority prevailed in the first years of the Republic and the steps were taken to ameliorate their salaries and enhance their standing in the society. Teachers were seen as representatives of the regime in the schools and society as their mission was to spread the values of the republic to every strata of the society. Teachers managed to achieve this mission successfully and played a significant role in establishing the revolutions and foundation of the republic.

Education was considered as the most influential transformative power in the society in the first decade of the Republic, hence the need arose to strengthen the stance of teachers. During the term when Mustafa Necati served as a minister of education, the profession kept its dignity and attempts were thwarted to ruin the image of teaching profession. This study aims at evaluating and assessing discipline punishments and educational policy of Turkey revolving around the case study of a disrespectful attitude of students towards their Arabic teacher in Istanbul Boys' School in 1925.

Key words: Lecturers, students, Istanbul Boys' High School, disciplinary punishment.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti, laik ve demokratik bir ulus-devlet oluşturma yolunda köklü devrim ve reformlar gerçekleştirdi. Bunların toplum tarafından benimsenmesi ve yeni rejimin kökleşip varlığını koruyabilmesi devrime inanmış öğretmenlerle mümkündü.¹ Bu yüzden Atatürk, milli eğitime başından beri büyük önemle yaklaştı. Daha Kurtuluş Savaşı'ı devam ederken toplumu mücadeleye ikna etmek ve Ankara hükümetlerinin yanında yer almalarını sağlamak için öğretmenlere ve eğitime çok büyük bir önem verdi. Savaşın en zorlu dönemlerinde bile maaşlarını alamayan öğretmenlerin durumlarıyla ilgilenip, Maarif Müdürlüklerine ve valiliklere yazılar yazarak, öğretmenleri örgütleyerek, onlara 17 Temmuz 1921'de bir Maarif Kongresi toplattırarak, kongrenin açış konuşmasını yaptı.² Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra da birçok yerde ve

¹ Cemil Öztürk, "Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme", **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.284.

² Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.33. Kurtuluş Savaşı döneminde eğitim sorunları ve öğretmenlerin konumuna ilişkin ayrıntılı bilgi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda, gerek genel olarak eğitimin, gerekse öğretmenlerin toplumu değiştirmesi ve dönüştürmesi üzerindeki etkisine ve önemine sık sık vurgu yaptı. O'nun, "*Öğretmenler, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır*" sözü, öğretmenlerin ve eğitim sisteminin, yeni tip bir insan yetiştirmedeki önemini ve gerekliliğini gösteren önemli bir sözdür. Atatürk bu sözüyle, bir yandan öğretmenin önemini vurgularken, diğer yandan yetiştirilecek bireylerin çağdaş olup olmamasının tamamıyla öğretmenin elinde olduğunu da ifade etmekte ve aynı zamanda öğretmene çok önemli bir misyon yüklemektedir. O, öğretmenleri çağdaş, yüzünü Batı'ya dönmüş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni hedeflerini hayata geçirecek çağdaşlık ordusunun neferleri olarak görmektedir. Atatürk'e göre eğitimin ve öğretmenin ilk hedefi Batı normlarını içselleştirmek ve bu hedefe ulaşmak için çaba harcamaktır. Elbette ki bu hedefe ulaşmanın yolu, bu değerleri benimsemiş öğretmen kadrosuna sahip olmaktır.³

Öte yandan öğretmenlik mesleğinin, 18. yüzyıldan beri tüm dünyada çağdaşlaşmanın en önemli araçlarından biri olduğu bilinmektedir.⁴ Öğretmenlik mesleğinin bu işlevinin farkında olan Cumhuriyet'in kurucu önder kadrosu bu nedendir ki, öğretmenlere ve öğretmenlik mesleğine büyük önem vermiştir. Öğretmenler Cumhuriyet ideolojisinin en büyük savunucuları ve bu ideolojinin aktarıcıları olarak düşünüldükleri için de, ekonomik durumları iyileştirilmeye ve toplumsal statüleri yükseltilmeye çalışılmıştır.⁵ Bunlar yapılırken okulda öğrenci karşısında da saygınlığının ve otoritesinin her zaman korunmasına büyük özen gösterilmiştir.

Cumhuriyet'in Kurulması ve Öğretmenler

Cumhuriyet'in ilanı öğretmenler arasında genellikle iyi karşılanmıştır. Bazı yerlerde öğretmenler yeni rejimin anlamını halka anlatmak için toplantılar ve törenler bile yapmışlardır.⁶ Cumhuriyet döneminde gittikçe yaygınlık kazanan örgün eğitim aracılığı ile gerek yetişkinlere, gerekse çocuklara genel eğitimin yanında siyasi eğitim de verilmiştir. Siyasi eğitimin verilmesinde öncelikle öğretmenlerden yararlanılmıştır. Çünkü yeni rejimin ve gerçekleştirilmesi düşünülen diğer devrimlerin eğitim aracılığı ile topluma daha kolay benimsetilebileceği düşünülmüştür. Örneğin Tunçay'a göre özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde öğretmenler aracılığı ile eğitime, "*eğitim-dışı, hatta eğitimin gerçek hedeflerine aykırı, bir rejim propagandacılığı işlevi yüklenmiştir.*"⁷ Öğretmenlere okulda siyasi eğitim görevi ise, devlet adamlarının sözleri, genelgeler ve ders programları aracılığı ile verilmiştir. Öğretmenlere bu görevin bizzat bakanlarca verildiği de bilinmektedir.⁸ Örneğin Maarif Vekili Şükrü Bey Kasım 1924 tarihli bir genelgede öğretmenlere şöyle seslenmiştir: "*Taassuba, cehalete, meskenete, maziye karşı açılan cihatta daima sizinle beraberim. Bu yolda mesainiz*

için bkz. Yahya Akyüz, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)*, Doğan Basımevi, Ankara 1978.

³ Mustafa Çapar, *Türkiye'de Eğitim ve "Öteki Türkler"*, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara 2006, s.291.

⁴ Öztürk, *agm.*, s.283.

⁵ Bu konuda bkz. A. Ferhan Oğuzkan, "Orta Dereceli Okul Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.598-601.

⁶ Akyüz, *age*, s.254.

⁷ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s.237. "Kemal (Atatürk)'in başarısının sırrı, geniş ölçüde, eğitim düzeltiminin sıkı uygulamasına yakıştırılabilir. Yeni köy ve orta eğitim öğretmenleri kuşağı, -CHP üyelerinin yanı sıra- Kemalist ülküleri yayan ve Türk gençliğinin kafalarını eğiten gayretli bir kadro oluşturdular. Öğretmenler Kemal'in en sadık propagandacıları oldular." F. Frey, "Education-Turkey", Ward-Rustow, Pol. Modernization in Japan and Turkey, s.223-224. Aktaran Tunçay, *age*, s.238.

⁸ İsmail Güven, *Türkiye'de Devlet, Eğitim ve İdeoloji*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000, s.91.

*Cumhuriyeti tarsin edecektir.*⁹ Maarif Vekili'nin konuşmasından da anlaşılacağı gibi, geçmişin kimi değer yargılarına karşı mücadele verirken öğretmenlerin en büyük destekçisi bizzat bakanın kendisi olacaktır.

Türkiye Muallimler Birliği'nin 22 Ağustos 1924'de Ankara'da topladığı ve Mustafa Kemal'in de katıldığı kongrede ise Maarif Vekili Vasıf Bey, kongreyi açış konuşmasında, bu toplantının *"terbiye ve irfan esaslarını tespit ve tedvin"* edeceğini belirterek, Türk kültür tarihi üzerinde durmuştur. Bakan konuşmasında ayrıca Osmanlı eğitim sistemine de değinerek, III. Selim döneminden beri aydınların, milleti sosyal ve kültürel durgunluktan kurtarmak istediklerini ama başaramadıklarını belirtmiştir. O'na göre Cumhuriyet rejimi ise, Türk milletinin uygar dünyada layık olduğu yeri almasını sağlayacaktı. *"Türk milletini kendi milli varlığına ve milli benliğine isal eden bu inkılabı hazm edemiyenleri"*de Türk gençliği eğitim aracılığıyla tanıyacak ve onlara asla izin vermeyecekti. Bakan, toplantıda öğretmenlerin *"yeni bir varlık ve hayatın en kuvvetli dayanakları olduğunu, eski hurafe, gelenek ve batıl inançlardan kurtulan milleti yeni bir iman, ruh ve fikirle çağdaş medeniyet zümresine katacaklarını"*da ifade etmişti.¹⁰ Türk milletini çağdaş *"medeniyet zümresine katma"* görevinin öğretmenlere verilmesi, onların toplumda değişimin öncüsü konumuna getirilmek istendiğinin de göstergesidir.

Cumhuriyet döneminde öğretmenlik mesleğinin gelişmesi, öğretmenlerin sayıca ve nitelik bakımından duyulan ihtiyacı karşılayacak biçimde yetiştirilmeleri için büyük çaba harcanmıştır. Örneğin 1913-1914 yılı istatistiklerine göre Osmanlı döneminde 21 erkek öğretmen okulunda toplam 1550 öğrenci ve 151 öğretmen bulunurken, 1923-1924 yılında 13 erkek öğretmen okulunda 2560 öğrenci, 203 öğretmen; 7 kız öğretmen okulunda ise 1430 öğrenci ve 205 öğretmen bulunmaktadır.¹¹ Rakamlardan da anlaşılabilirceği gibi öğretmen okullarının sayısında artış olmamakla birlikte, mevcut erkek öğretmen okullarının (Darülmualimin) yanısıra, kız öğretmen okulları da (Darülmualimat) açılmış ve bu okullarda okuyan öğrenci sayıları geçmişle kıyaslandığında yaklaşık üç kat artırılmıştır.

Cumhuriyet Türkiye'sinin, ulus-devletin kuruluşu ve biçimlenmesi sürecinde eğitimden beklentisi çok yüksekti. Bu nedenle de eğitime olanaklar çerçevesinde çok önem verildi. Osmanlı-İslam kültürü ve geleneğinden radikal bir kopuşla, *"muasır medeniyet"* denilen Batı uygarlığını ve kültürünü kitlelere benimsetme projesi uygulanmaya çalışılırken, *"eğitim"* tartışmasız en önemli araç olarak görülmüştü. Köklü toplumsal değişim ve dönüşüm yaşayan başka toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de, ulus-devlet kurma sürecinde, yeni toplumu yaratmak ve yaratılan yeni toplumun ihtiyaçlarına ve değerlerine uygun yeni insanı yetiştirmek için, eğitime çok merkezi bir rol biçilmiştir.¹²

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim, toplumu dönüştürücü en etkili araç olarak görülünce doğal olarak eğitim sisteminin baş aktörlerinden biri olan öğretmenlerin konumunun güçlendirilmesi de bir zorunluluk olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte başta Atatürk'ün girişimleri olmak üzere öğretmenlik mesleğine büyük önem verilmeye başlanmıştı. Özellikle Mustafa Necati'nin bakanlık yaptığı dönemde öğretmenlik mesleğinin saygınlığı daha da artırılmıştır.

⁹ Akyüz, *age*, s.263.

¹⁰ Ergün, *age*, s.75-76.

¹¹ Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 217-218. Genel anlamda Osmanlı'nın son dönemindeki okul, öğrenci, öğretmen sayıları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sayısal verileri karşılaştırmak için bkz. Alkan, *age*.

¹² Fatma Gök, "75 Yılda İnsan Yetiştirme, Eğitim ve Devlet", *75 Yılda Eğitim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.4.

20 Aralık 1925'ten öldüğü tarih olan 1 Ocak 1929'a kadar üç yıl bakanlık yapan Mustafa Necati, daha çok öğretmenlik mesleğinin gelişmesi ve öğretmenlerin özlük haklarının iyileştirilmesi için çalışmış bir bakan olarak dikkat çekmiştir. Ağırlıklı olarak eğitimin icraat yönüyle uğraşan Mustafa Necati, öğretmen yetiştirilmesine büyük önem vermiştir. Mustafa Necati, idealist, milliyetçi bir bakan olarak, öğretmenlerin yeni rejimin ideolojisinin yayıcısı olduklarını sürekli telkin etmiştir.¹³

Mustafa Necati'nin bakanlık yaptığı sürede gerçekleştirdiği işler şöyle sıralanabilir: Genel Eğitim Yasası 1926 yılında meclisten çıkartılarak, bu yasa ile Talim Terbiye Dairesi, Dil Heyeti, Maarif Eminlikleri kuruldu. Bundan başka yeni bir ilköğretim programı hazırlanarak, toplu öğretim uygulamaya konuldu. 1925'te Ankara'da Musiki Muallim Mektebi ile Konya'da Orta Muallim Mektepleri açıldı. Latin alfabesinin kabulü ve bu harflerin öğretilmesi ile ilgili okuma-yazma seferberliği çerçevesinde Millet Mekteplerinin açılması hep O'nun bakanlığı döneminde gerçekleştirilen faaliyetlerdendir.¹⁴

Bakanlığı döneminde öğretmenlerin kişisel sorunları, sıkıntıları ve karşılaştıkları zorluklar ile ilgilenilmesi için valiliklere, milli eğitim müdürlüklerine kesin yönergeleri olan ayrıntılı genelgeler gönderilmiştir.¹⁵ Mustafa Necati, öğretmenlere hizmet aşkı aşılamak ve onları hizmet için geliştirmek amacıyla, birçoğu çeviri olan kitaplar yayımlatmış ve bunları okullara göndermiştir. Çağdaş eğitim ilke ve yöntemlerini konu edinen bu kitaplar, Türkiye'de eğitim biliminin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Görev yapan milli eğitim bakanları içerisinde onu öne çıkaran ve unutulmaz kılan en belirgin özelliği ise öğretmenlere olan sevgi ve saygısıdır, içtenliğidir. Öğretmen ve öğretmen adaylarına yazdığı mektuplar bunun kanıtıdır. Örneğin 1927'de İzmir Öğretmen Okulu'nu bitirip Erganimaden'e atanan bir öğretmen anılarında şunları belirtmiştir: *"Aradan bir ay geçmeden harcırah bakiyelerimizle techizat bedellerinin vilayetten telle gönderildiğini öğrendiğim zaman hayret etmişim... Sebebinin iki gün sonra anladım. Necati, hepimize "genç arkadaşlar" diye başlayan bir mektupta: "Neredesin? Nerede yatıp kalkıyorsun?" diyordu ki bu acelenin sebebi bu idi. Mektubun sonunda, istediğin bir şey var mı?" sorusu vardı. Yeni mezunun ne gibi bir dileği olabilirdi? Kitap istedim. Umduğumdan fazla gönderdiği gibi, Hayat ve Muhit mecmualarına da birer yıllık abone yapmıştı."*¹⁶ O'nun bu özelliği, bakanlık ile öğretmenler arasındaki diyalogu başlatmış ve bu durum, bakanlıkta başarıya ulaşmasında en büyük etken olmuştur. Yine onun zamanında, öğretmenlerin maaşları yeterli bir düzeye ulaşmış ve öğretmenlerin toplum içindeki saygınlığı artmıştır.¹⁷ Deyim yerindeyse Mustafa Necati, öğretmeni, öğrencinin ve toplumun karşısında bilgiyi, erdemi, otoriteyi, özetle Cumhuriyet'in değerlerini temsil eden bir sembole dönüştürmek istemiştir.

Cumhuriyet yöneticilerinin gözünde öğretmen, toplumun dönüştürülüp çağdaşlaştırılmasında öncü görevi üstlenen bir zümre olarak öne çıkarılınca, öğretmenlik mesleğinin saygınlığına ve otoritesine yönelebilecek davranışların hoşgörülmesi de mümkün değildi.

¹³ Çapar, *age*, s.305.

¹⁴ İbrahim Arslanoğlu, *Kastamonu Öğretmen Okulları (1884-1977)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998, s.16-17.

¹⁵ M. Rauf İnan, "Mustafa Necati", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.665.

¹⁶ Adil Arıkan, "Hazin Bir Grup", *Öğretmen*, Ocak 1959, S.:135, s.6. Aktaran Akyüz, *age*, s.230.

¹⁷ Necdet Sakaoglu, "Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Örgütü", *75 Yılda Eğitim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.121.

İstanbul Erkek Lisesinde Bir Disiplinsizlik Örneği

Cumhuriyet ilan edildiğinde ülkeyi yönetenlerin topluma sunabilecekleri eğitim olanakları son derece sınırlıydı. 1923-1924 yılında ülkedeki ilkokulların sayısı bile beş bini bulmuyor (4894), on binin biraz üzerinde (10238) öğretmenin görev aldığı bu okullarda yaklaşık 342 bin öğrenci bulunuyordu. Bu okulların neredeyse tamamı büyük kasaba ve kentlerde toplanmıştı. Lise ve hatta bazen ortaokul, il merkezleri için bile ayrıcalıktı. Çünkü tüm ülkede sadece 72 ortaokul ve 28 lise vardı. Buralarda okuyan toplam öğrenci sayısı yedi binin (5905 ortaokul, 1241 lise) biraz üzerindeydi.¹⁸ Büyük kentlerde bulunan okullar ise ülkenin gözde okulları olarak kabul edilebilirdi. İstanbul Erkek Lisesi de bu okullardan biriydi.

Türkiye'nin köklü okullarından biri olan İstanbul Erkek Lisesi'nin temelini, ilk özel okul olarak açılan "Numune-i Terakki Mektebi" oluşturmaktadır. Bu okul, Bahriye emekli yüzbaşı Mehmet Nadir Bey tarafından 1884 yılında açıldı. Okul kısa zaman içerisinde gelişerek modern bir eğitim kurumuna dönüştü. Maarif Nezareti 1896 yılında okulu satın alarak devletleştirdi. Okulun adı 1909 yılında "İstanbul Leyli İdadisi" olarak değiştirildi. Bu dönemde okul, Sultan Mahmut Türbesi arkasındaki Bezm-i Alem Sultan'ın yaptırmış olduğu binada bulunuyordu. Okul, 1910 yılında "İstanbul Lisesi" adını aldı. Böylece "lise" kelimesi ilk defa bu düzeydeki okullar için kullanılmaya başlandı. 1913 yılında okulun adı "İstanbul Sultanisi"ne çevrildi. Okulda yine ilk, orta ve lise kısımları bulunuyordu. Fransız lise müfredatı uygulanıyor, ilk kısımdan itibaren Fransızca okutuluyordu. Aslen İngiliz olan ve Osmanlı tabiiyetine geçen okulun Beden Terbiyesi Öğretmeni Ahmet Robenson 1912 yılında İstanbulspor Kulübü'nü kurdu. Ayrıca okulda "Keşşaf" adlı bir izci teşkilatı oluşturulmasına da öncülük etti. Bu izci teşkilatından 41 kişi Çanakkale Savaşlarına gönüllü olarak katıldı ve tamamı şehit oldu. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın dönüm noktalarından biri olan Sakarya Savaşı'na gönüllü olarak katılan izcilerin tamamı bu defa da "gazi" olarak geri döndüler. 1917 yılında okulun Almanca öğretim yapmasına karar verildi ve Almanya'dan 22 Alman öğretmen getirildi. Edebiyat ve tarih dersleri dışındaki diğer dersler Almanca okutulmaya başlandı. 1919'da okul, Saraçhanebaşı'ndaki Münir Paşa Konağı'na taşındı ise de bir süre sonra Mercan Sultanisi'ne nakledildi ve 1923'te Sultani Devresi sona erdi. 1923 yılında okulun adı "İstanbul Erkek Lisesi" oldu ve Beyazıt'taki Fuat Paşa Konağı'na nakledildi. 1933 yılında ise Atatürk'ün isteği ile günümüzdeki binasına yerleşti.¹⁹

Türk eğitim tarihinin önemli kurumlarından biri olan İstanbul Erkek Lisesi 1925 yılı Ekim ayında tatsız bir olayla basının gündeminde yer aldı.

1925 yılı Ekim ayında lise ikinci sınıfta okuyan bir grup öğrencinin Arapça dersi öğretmenin sandalyesine şaka amacıyla iğne koymaları, olayın kısa sürede okul içi bir sorun olmaktan çıkıp önce basına daha sonra ise Milli Eğitim Bakanlığı'na, oradan da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e kadar uzamasına neden oldu. Söz konusu olay 17 Ekim 1925'te basına yansıdı. Akşam gazetesi "Bir Tard Vak'ası" başlığı ile olay hakkında şu haberi vermekteydi:

"İstanbul Erkek Lisesi onuncu sınıf talebesi derse gelen Arabi mualliminin oturacağı sandalyeye iğne koymak küstahlığında bulunduklarından ve bu cür'eti gösteren talebeyi meydana çıkarmadıklarından dolayı mektebden tard edilmişlerdir.

Mekteb idaresinin verdiği bu tard kararı pek münasibdir. Sınıflarımızda talebenin hürmet mecburiyetinde olduğu inzibat kaideleri doğrudan doğruya memleket kanunlarının

¹⁸ Turhan Oğuzkan, "Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumlarının Gelişmesi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.296.

¹⁹ www.istanbullisesi.k12.tr/ ET: 8 Ocak 2013.

küçük bir mukayesâtından ibaretdir. Bu kaideye riayet etmeyen sınıflar, mektebdeki ferdlere değil, doğrudan doğruya ilmin mehâbet ve maneviyatına tecavüz etmiş ad edilmeli ve o suretle tecziye edilmelidirler. İstanbul Lisesinin onuncu sınıfına mensub beş altı talebe bu sabah ellerinde bir kâğıd parçasına alelâde bir yazı ile yazılmış bir tekzip getirerek, altına iğne konulan muallimin vücuduna iğne batdıktan sonra gülmediklerini yazmışlar ve İkdâm gazetesinde sınıf heyet-i umumiyesinin bu harekete güldüğü şeklinde yazıldığı haberi tekzip etmek istemişlerdir. Bir muallimin altına iğne koyacak kadar mekteb ve sınıf inzibatına riayetkâr olmayan efendilerin bu müracaatını nazar-ı dikkate almağa bile layık görmedik.”²⁰

Görüldüğü gibi okul yönetimi tarafından öğrencilere verilen uzaklaştırma cezası normal karşılanmakta ve öğrencilerin davranışının cezasız kalmasının ülkede geçerli olan yasalara ve bilime saygısızlık olacağı belirtilmektedir.

Bu arada sınıfça okuldan uzaklaştırılan 43 öğrenci suçsuz olduklarını belirterek İstanbul’daki gazete bürolarını ziyaret edip destek istediler.²¹ Öğrenciler ayrıca vali Süleyman Sami Bey’i de ziyaret ederek, öğretmen sandalyesine iğne yerleştirenlerin kendileri olmadıklarını, sınıf kapısının sürekli açık olması nedeniyle dışarıdan herhangi bir kimsenin de bunu yapmış olabileceğini belirterek suçsuz olduklarını dile getirdiler.²² Okul yönetiminin olayın sorumlularını ortaya çıkaramaması ve olaydan hareketle eğitim politikasının basında geniş bir şekilde tartışılmaya başlanması ve sorgulanması üzerine Milli Eğitim Bakanlığı olayın soruşturulması için bir müfettiş görevlendirdi.

Basında Eğitim Sistemine İlişkin Değerlendirmeler

Soruşturma devam ederken de gazetelerde Cumhuriyet’in eğitim politikası, yeni rejimin amaçları ve gençliğin disipline edilmesi konularında ayrıntılı değerlendirmeler sürdürüldü. Örneğin Vakit gazetesinden Mehmet Asım okullardaki disiplinsizlikten şöyle yakınıyordu:

“... İstanbul Lisesinde meydana çıkan hadise maarif hayatımızda mühim bir yaranın vücuduna işaret etmiştir. Bu yarada mekteblerimizde disiplin denilen halin pek çok zayıflamış olduğunu göstermiştir. Lise derecesinde bir tahsil seviyesine gelmiş olan talebeler içinde her kime karşı, her ne maksatla olursa olsun muallimlerden birinin sandalyesine çuvaldız şeklinde bir iğne dikilmesi müsamaha ile geçilemeyecek bir şeydir.

Malum olduğu üzere Cumhuriyet hükümeti son zamanlarda bilhassa nizam ve intizam işleri ile alâkadar olmaktadır. İstiklâl mahkemeleri bile halk arasında mesela külhan beyliğe karşı şiddetli bir mücadele açmıştır. Bundan maksad umumi surette memleketde nizam ve intizam fikirlerini yerleştirmektir. Hatta sarıkların çıkarılarak yalnız muayyen bir sınıf insanlara hasr edilmemesi alelumum kıyafetlerin tanzim ve tensikine ihtimam olunması aynı maksad ile yapılmaktadır.

Nizam ve intizama bu kadar kıymet ve ehemmiyet atf eden bir idarenin mekteplerde talebe tarafından muallimlerine çuvaldız ile suikastlar tertib edilecek kadar disiplinin bozulmasına karşı müsamaha edilmesi kabil midir? Bu gibi ahvale karşı müsamaha edildiği

²⁰ Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1925. “İstanbul Erkek Lisesinde müessif bir hadise”; **Hakimiyet-i Milliye**, 17 Ekim 1925. “İstanbul Lisesi onuncu sınıf talebesi mugayir-i inzibat hareketleri üzerine kamilen mektebdan tard olunmuşlardır.”

²¹ **Akşam**, 18 Ekim 1925; **Vakit**, 18 Ekim 1925.

²² **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1925.

takdirde gençliğin terbiyegâhı olan müessesât-ı irfanımızın istikbalinden ümidini kesmek zaruri değil midir?

Vaziyet bu nokta-i nazardan muhakeme edilince şuna kanaat edilir ki memleketin selameti için mekteblerde talebe tarafından muallimlere karşı yapılacak her türlü tecâvüz-kâr fi'leri şiddetle takib ve tecziye etmek bir vazifedir. Bu vazifenin ifası için icab ederse bütün bir sınıf talebesi mektebden tard edilebilir.”²³

Mehmet Asım, toplum ve devlet düzeninin sağlanabilmesi için en küçük birimlerde bile sıkı disiplini savunup öğrencilere verilen cezayı onaylarken, öğretmenlere de dikkati çekmekte ve öğrencilerden gelen bu tür saygısızca hareketlerin kimi öğretmenlerin sınıf içerisinde gerekli otoriteyi kuramamalarından kaynaklandığını belirtmektedir.

“...Denildiğine göre bazı mekteblerde bazı muallimler talebeye karşı büyük bir lâubâlilik ile hareket etmektedir. Mesela sınıf içinden muallim henüz dışarı çıkmamış iken elbisesini değiştiren, traş olan talebeler bulunduğu söylenmektedir.

Görülüyor ki mekteblerde disiplin mes'elesini yalnız talebe cephesinden mütalaa etmek gayr-i kâfidir. Aynı zamanda inzibatsızlık gösteren talebe hakkında ne kadar şiddet ile hareket edilirse talebeyi inzibatsızlığa sevk eden amiller hakkında da o derecede şiddet ile muamele edilmelidir. Mekteblerimizde disiplin mes'elesi ancak böyle iki cepheden yapılacak muntazam, devamlı bir tenkîl hareketi ile hal edilebilir.”²⁴

Özelde eğitimdeki sorunların, genelde ise toplumdaki diğer sorunların ancak katı bir disiplin ve cezalandırma yöntemi ile çözülebileceğini belirtenlerin yanı sıra, sorunu sosyal, ekonomik ve psikolojik boyutu ile ele alan ve suç işleyen öğrencilere ceza verilirken daha insafli olunması gerektiğini belirtenler de vardır. Bunlardan biri olan Necmeddin Sadak, Akşam gazetesindeki köşesinde olayı şöyle değerlendiriyordu:

“Birkaç gündür gazeteler, kafile halinde sokak sokak dolaşan, mektebden maarife, maarifden vilayete, vilayetden gazete idarehanelerine başvurarak nihayet melaciesiz kalan mekteb çocuklarının macerasını nakl ediyorlar. Bunlar muallimlerinin iskemlesine iğne koydukları ve asıl mücrim bulunmadığı için topdan tard edilmiş bir sınıf talebesidir. Eğer mekteb idaresi kararında ısrar eder, yahud Maarif Vekâleti bu umumi cezayı tasvib ederek başka bir şekl-i al göstermezse, onuncu sınıfa kadar gelmiş ve tahsil çağının sonuna varmağa muvafak olmuş bu gençler, bir an içinde bütün ümidlerinin ve zahmetlerinin boşa gittiğini göreceklerdir. Karanlık İstanbul bu gençlere, kim bilir ne meçhul akibetler hazırlayacaktır!

Nazariyat itibarıyla düşünülecek olursa bu hal onların cezasıdır. Cari olan kaide mucibince, bu çocuklar âmillerinin elim cezasını çekeceklerdir. Çünkü mualliminin sandalyesine iğne koymak küstahlığında bulunan talebeyi afv, yahud müdafaa etmek kabil değildir. Burada, bütün efkâr-ı umumiyenin takbih etdiği bu hareketi hafif ve kabil-i avf göstermek niyetinde değiliz. Bilakis, mekteblerin intizam ve inzibatı, tahsil için en birinci şart olduğuna kaniiz. Bu zabt ve rabt bozacak, başkalarına fena misaller hazırlayacak bu nevi hareketlere karşı hiç müsamaha edilmemelidir. Diğer taraftan, asıl mücrim olan, yani bu hareketi bizzat tasavvur ederek mevki-i icraya koymuş olan bir veya birkaç talebe meydana çıkarılmadığı için bütün bir sınıf talebesinin tecziye edilmesi haklı mıdır, değil midir, bunu da münakaşa edecek değiliz. Doğrudan doğruya ve umumi surette ‘tard cezası’ hakkında bazı şeyler söylemek istiyoruz.

²³ Mehmet Asım, “Mekteblerde Disiplin”, **Vakit**, 20 Ekim 1925.

²⁴ Mehmet Asım, **agm**.

Devlet, çocukları, gençleri tahsil etdirirken yalnız bunların birer ferd olarak menfaatlerini ve istikballerini düşünüyor; asıl idare ile mükellef olduğu eyet-i ictimaiyenin istikbalini nazar-ı dikkate alıyor. Tahsilin mecburi oluşu bundan ileri gelir; yine bunu içindir ki devlet, her sene bütçesinde maarife tahsisat ayırır, binaaleyh, maarifden devletin beklediği gaye, cemiyete faydeli insanlar hazırlamaktır. Bir çocuğun iyi tahsil ve terbiye görerek yetişmesi, yalnız kendisi için bir hayır değil, millet için de bir faide, hak, bir zarurettir.

Eğer tahsil ve terbiyeyi, bir takım insanlara bahş edilmiş bir imtiyaz, sırf ferdi bir menfaat suretinde telakki etmek kabil olsaydı, herhangi bir çocuğu kolundan tutub dışarı atmak ve bütün istikbalini mahv etmek, mantiki bir ceza addedilebilirdi. Halbuki tahsil etmek adam olmak hayat-ı ictimaiyeye faydeli, hiç olmazsa mazarrâtı dokunamayacak bir anasır olmak, bir imtiyaz değil, bir mecburiyettir. Bu nokta-i nazardan tard cezası, devlet ve maarif telakkisine tamamıyla zıd bir harekettir. Bir mektebden tard edilen talebe, badema kendisine bütün tahsil ve terbiye müesseselerinin kapalı kaldığını görmeğe, yani yetişmemeye, adam olmamağa mahkum bir genç demektir. Böyle bir ceza, hayat-ı ictimaiyeye muzır anasırlar hazırlamaktan başka bir işe yaramaz. Mekteblerden şimdiye kadar şu veya bu sebeble tard edilen talebe arasında kimbilir inkişafa müsteid istiadadla, memlekete hayırı dokunacak ne kadar zekalar vardı ve bunlar bir gencin, ihtiyari bir hatası yüzünden sönmeğe, faydeli olacak iken mazarrat vermeğe mahkum edilmişlerdir!

Mekteblerde zabt ve rabdı ihlal eden, fena ahlaklı çocuklar varsa, eğer bazen bir talebe, başka bir suretle tecziyesi kâfi gelmeyecek ağır bir cürm işlerse, tatbik edilecek muamele, onu istikbalin, serseri, hırsız, katil hazırlayan korkunç ümitsizliklerine atmak değil, bilakis terbiye ve ıslah etmektir. ...Bunun içindir ki tard cezasını ortadan kaldırmak, umumi mektebler dahilinde ıslah hali kabil olmayan, yahud ağır cürümler işleyen talebeye mahsus ıslahhaneler vücuda getirmek lazımdır. Bahusus bu milletin yetişen zekaları, hatta okuma yazma bilenleri o kadar azdır ki, bunların içinden ara sıra birkaç danesini, gayr-i kabil-i tamir ceza ile sokağa fırlatmak ve artık onlarla hiç meşgul olmamak çok ağır bir mes'uliyet-i ictimaiyedir. Hırsızlar, katiller için bile ıslah-ı hal edecek ve onları daha uslu olarak tekrar hayata çıkaracak bir hapishane vardır.”²⁵

Yine konuya ilişkin Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir başyazıda da bu sorun, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren okulların içine düştüğü krizin bir uzantısı olarak değerlendirildi. Yazıda, bu tür sorunların sadece İstanbul'daki okullarda yaşanmadığı vurgulanmakta ve buna benzer olayların yaygın olduğuna değinilerek, bundan hareketle milli eğitim sisteminin yeniden gözden geçirilmesi istenmekteydi. Ayrıca yazıda öğrencilerin cezalandırılıp olayın kapatılmasının son derece basit ve geçici bir çözüm olduğu belirtilirken, sınıf mevcutlarının kalabalık olmasına dikkat çekilmekteydi. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'e ise çağrıda bulunularak, eğitimdeki diğer sorunların da tartışmaya açılması istenmekteydi.²⁶

Basında öğrencilere verilen cezanın çok ağır olduğu yönünde haberlerin çıkması üzerine, Maarif Vekâleti, okul yönetimi tarafından verilen cezayı uygun görmeyip, daha geniş bir soruşturma için bakanlık müfettişi Saffet Bey'i görevlendirdi. Bu arada cezalandırılan öğrenciler de sorun hakkında bakanlığı bilgilendirmek amacıyla aralarından iki kişiyi temsilci seçerek Ankara'ya gönderdiler.²⁷ Okuldan uzaklaştırılan öğrencilerin bir bölümünün İstanbul

²⁵ Akşam, 23 Ekim 1925.

²⁶ Cumhuriyet, 20 Ekim 1925, “Bir Mektep Hadisesi”.

²⁷ Akşam, 24 Ekim 1925.

dışından gelen yatılı öğrenciler olması başka bir sorunu da gündeme getirdi. Çünkü ailelerinden uzakta eğitim gören bu gençlerin okul dışında barınabilecekleri başka bir yerleri yoktu. Bu nedenle açıkta kalan öğrenciler geçici bir süre için Darülaceze'ye yerleştirildiler.²⁸

Olaya ilişkin basında yapılan değerlendirmelerin çoğunda bu olayın sadece basit bir disiplinsizlik hareketi olarak geçirilemeyeceği yönündedir. Ortak kanıya göre, ülkenin geleceği okullarda verilecek olan eğitime dayandırılmıştır. Bu nedenle, ülkesini ve ulusunu her şeyden çok seven, yürürlükteki yasalara ve büyüklerine saygıda kusur etmeyen bir gençliğin yetiştirilmesi öncelikli amaç olmalıdır.²⁹

Arapça öğretmenine karşı yapılan “*terbiyesizlik*” nedeniyle bir sınıfın tamamının cezalandırılmasının ağır bir karar olduğu anlayışı yaygınlık kazanıp öğrencilere daha uygun bir cezanın verilmesi düşünülürken, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in TBMM’nin açılışı nedeniyle yaptığı konuşmada “*okullarda disiplinin sağlanmasının eğitim yaşamının en önemli ilkesi*” olduğunu belirtmesi ve son zamanlarda okullarda yaşanan olaylara da dikkat çekmesi,³⁰ soruşturmanın boyutunu bir anda değiştirdi. Bu konuşmadan hemen sonra bakanlık soruşturmayı genişleterek, sorumluları en kısa sürede cezalandırmaya karar verdi.³¹ Olayın basına yansımından hemen sonra soruşturma için bakanlık müfettişi Saffet Bey görevlendirilmişti. Saffet Bey, öğrencilerle tek tek görüşerek yazılı ve sözlü savunmalarını almış fakat bir sonuca ulaşamamıştı.³² Soruşturmanın kısa sürede tamamlanması kararı üzerine Maarif Vekâleti Heyet-i Teftişine Reisi Nafiz Bey de soruşturmaya katıldı.

Soruşturmada öğrencilerin hiçbirinin suçu üstlenmemesi ve suçlu hakkında da herhangi bir bilgi vermemesi karar vermeyi güçleştirmekteydi. Soruşturma devam ederken, Cumhuriyet gazetesi birinci sayfadan “*Bir Merdlik Vazifesi*” başlığı ile öğrencilere şu çağrıda bulundu:

“Tahkikat devam ediyor. Fakat İstanbul Lisesinde Arabi mualliminin iskemlesine çuvaldız koyan yaramaz çocukların kim olduğu bir türlü meydana çıkarılamıyor. Bu yüzden de elliye karib genç sokaklarda sürünüyorlar. Belki de tahsilden mahrum kalacaklar.

Bu vaziyetde hâcenin iskemlesine çuvaldız koyan yaramazın ve yaramazların uhdesine bir merdlik vazifesi tevcih ediyor ki o da çuvaldız vak’asının kahramanı veya kahramanları kendileri olduğunu söyleyerek itiraf-ı kusur etmek ve bi günah arkadaşlarının tahsiline mani olmamaktır.

*O yaramaz gençler, bu merdliği gösterecek olurlarsa mekteb idaresi değilse bile efkâr-ı umumiye kendilerini afv edecektir. Çünkü Türk gençliğine yaraşan ve şeref veren bir merdlik göstermiş olacaklardır. Yaramazlık afv edilir, fakat namerdlik asla...”*³³

Bakanlık müfettişleri soruşturmayı 16 Kasım’da tamamlayarak, hazırladıkları raporu Ankara’ya gönderdiler. Bakanlık müfettişlerinin, Arapça öğretmenine karşı yapılan saygısızca davranışta sınıfta bulunanların tamamının birlikte hareket ettikleri sonucuna varmaları üzerine, sınıftaki toplam 43 öğrencinin okul ile ilişkilerinin kesilmesi ve İstanbul dışındaki liselere sürgün edilmeleri cezası verildi.³⁴

²⁸ Cumhuriyet, 24 Ekim 1925.

²⁹ Yapılan değerlendirmeler için bkz. Vakıt, 20 Ekim 1925; Cumhuriyet, 20 Ekim 1925; Akşam, 23 Ekim 1925.

³⁰ Vakıt, 6 Kasım 1925. “Reis-i Cumhuremiz sene-i ictimaiye bidayeti münasebetiyle Büyük Millet Meclisinde irad etmiş oldukları nutuklarında mekteblerimizde inzibatın hayat-ı maarifin en lâ-büdd esası olduğunu işaret buyurmuşlardı...”

³¹ Vakıt, 6 Kasım 1925.

³² Bkz. Cumhuriyet, 27 Ekim 1925; Hakimiyet-i Milliye, 28 Ekim 1925.

³³ Cumhuriyet, 6 Kasım 1925.

³⁴ Akşam, 30 Kasım 1925.

Okullarda sıkı bir disiplin anlayışı ile hareket etmek ve disiplini bozucu davranışlar karşısında sessiz kalmamak geleneği Osmanlıdan devralınmıştı. Özellikle II. Abdülhamit döneminde okul disiplinine aykırı davranışların, okuldan bir süreliğine uzaklaştırmak, başka okullara sürgün edilmek veya öğrencilikten uzaklaştırmak gibi sert şekilde cezalandırıldığı görülmektedir. 1889 yılı sonbaharında İstanbul'da Galatasay Lisesi'nde ve 1903 yılı Kasım ayının sonlarında Manastır'da yaşanan olaylar buna örnek olarak verilebilir.³⁵ Okuldan uzaklaştırmak ve sürgün cezaları dışında işlenen kabahatin niteliğine göre, ihtar, tekdir, öğrenciyi diğerlerinden ayrı bir sıraya oturtma, şubesinden ayırıp ek ödevler verme, ayakta bekletme, teneffüslerde ya da yemek aralarında sınıfta bekletme³⁶ gibi cezalar da verilmekteydi.

Osmanlı eğitim kurumlarında disiplinin sağlanması konusunda standart uygulamaların olmadığı da görülmektedir. Örneğin mahalle mektep eğitimi, eğitimin merkezindeki hocası ve keyfice uygulanan fiziksel şiddetiyle öğrencilere dehşet saçarken, "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye" vakfı tarafından yönetilen bir yatılı okul olan "Darüşşafaka"da farklı bir disiplin anlayışı vardı. Örneğin bu okulda keyfi cezalar yoktu. Burada disiplin ve ahlak eğitimi, çocukları yüksek notlardan esirgeyerek, lezzetli yemeklerden mahrum bırakarak veya hafta sonu evci iznini ayda bir keze indirmek suretiyle veriliyordu. Eğer dayak cezası uygulanacaksa, bu da son derece formel bir biçimde gerçekleştirilirdi; okulun bütün öğrencileri toplantı salonuna çağırılır, cezalı öğrencinin adı yüksek sesle okunur, neden ceza aldığı ilan edilir, işlediği suçun gerektirdiği sopa sayısı açıklanır, son olarak da herkesin huzurunda ceza uygulanırdı. Osmanlının ilk özel okullarından biri olan "Nümune-i Terakki"de³⁷ ise öğretmenlerin çoğu öğrencilere genellikle kibar ve sabırlı davranmaktaydılar.³⁸

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği yıllarda da eğitim faaliyetlerine büyük önem verilirken okullardaki disiplini bozucu hareketlere izin verilmemiştir. 1920 yılında Ankara Sultanisi'nde bazı öğrencilerin okuldan atılması, bazılarının da sürgün edilmesiyle sonuçlanan olay disiplin konusundaki hassasiyeti göstermektedir. Söz konusu olay, aralarında daha sonra Türkiye'nin tanınmış hukukçularından biri olacak olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun da bulunduğu bir grup öğrencinin, okulda yaşanan bir dizi sorunun okul yönetimi tarafından çözülmemesi ve bunun üzerine yaklaşık elli öğrencinin bir dilekçe ile TBMM Başkanlığı'na başvurmaları ile yaşandı. Dilekçenin dönemin Maarif Vekili Rıza Nur'a ulaşması üzerine olayın boyutu değişti. Rıza Nur, okul müdürünün meclise şikayet edilmesini "münasebetsizlik" olarak değerlendirip şikayetçi öğrenciler hakkında derhal soruşturma başlattı. Ankara Maarif Müdürlüğü'nün yürüttüğü soruşturma sonucunda dilekçeye imza atan öğrencilere çeşitli cezalar verildi. Maarif Vekili Rıza Nur Bey, Ankara Sultanisi'ne gelerek cezaları kendisi öğrencilere tebliğ etti. Buna göre üst sınıflardan altı öğrencinin okuldan kesin olarak atılmalarına (Bu ceza daha sonra Kastamonu Sultanisi'ne sürgüne çevrildi), altı öğrencinin Konya Sultanisi'ne sürülmesine ve geri kalan öğrencilerin de birer "tekdir'i aleni" cezası ile cezalandırılmasına

³⁵ Benjamin C. Fortna, **Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**, Çev.: Pelin Sıral, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.187-201. Ayrıca Tanzimat dönemi eğitim kurumlarında disiplinin sağlanmasına ilişkin bir çalışma için bkz. Zeki Salih Zengin, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s.116-125.

³⁶ Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.219.

³⁷ Maarif Nezareti tarafından 1896 yılında satın alınıp devlet okuluna dönüştürüldü. 1909 yılında da "İstanbul Leyli İdadisi" oldu. Yani *Numune-i Terakki* makaleye konu olan İstanbul Erkek Lisesi'nin ilk halidir. Bkz. www.istanbullisesi.k12.tr/ (ET: 08 Ocak 2013).

³⁸ Somel, *age*, s.326.

karar verildi.³⁹ Kurtuluş Savaşı'nın yürütüldüğü olağanüstü bir dönem de bile bizzat bakanın okullardaki disiplin sorunlarıyla doğrudan ilgilenmesi, eğitime ve okullardaki disiplin konusuna verilen önemi göstermektedir.

Geçmişten gelen uygulamaların da etkisiyle okuldan uzaklaştırma ve sürgün cezaları Cumhuriyet'in ilk yıllarında “*öğrenciyi disipline etme yöntemi*” olarak sık sık uygulanmaktadır. Örneğin İstanbul Erkek Lisesi'nde soruşturma devam ederken, İstanbul Sanayi Mektebi'nde de 20 öğrenci eğitim gördükleri mimari şubesinin kapatılarak marangozluk şubesine aktarılması kararına karşı çıktıkları için okuldan uzaklaştırma cezası almışlardır.⁴⁰ Yine aynı günlerde İstanbul'da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında, gösterileri ön sıralarda izleme konusunda Galatasaray ve İstanbul Erkek Lisesi'nde eğitim gören öğrenciler arasında yaşanan tartışma da soruşturma açılmasına neden olmuştur.⁴¹ Bu olayların yaşanmasından kısa bir süre sonra Milli Eğitim Bakanı olan Mustafa Necati de, o sıralarda sık sık görülen öğrenci boykotları ve çeşitli disiplinsizlikler karşısında, okullarda güçlü ve bilinçli bir disiplin ve erdemli bir manevi hayatın hakim olmasını istemiştir.⁴² Bakanın bu açıklamasından da anlaşılmaktadır ki, Cumhuriyet yönetimi okullarda kesin bir disiplin sağlamada kararlıdır.

Sonuç

Türk milli eğitim sistemi Cumhuriyet'in ilk yıllarında, o dönemde bir çok ülkede olduğu gibi henüz öğrenci merkezli bir anlayışa sahip olmadığı için, disiplin konularında öğrenciye karşı yaklaşım, genelde sorunun temelini inip çözüm aramaktan çok, ağırlıklı olarak cezalandırma yöntemine dayanmaktadır. Osmanlıdan kalma bir alışkanlığın da etkisiyle, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitimin her kademesinde “*itaat kültürü*”nün devam ettirildiği görülmektedir. Örneğin Maarif Vekaleti'nin 19 Aralık 1923 tarihli bir genelgesinde “*mektepler Cumhuriyet esaslarına sadık kalmayı telkine mecburdur*” ve 8 Eylül 1924 tarihli genelgede de, “*çocuklarımız kalplerinde ve ruhlarında Cumhuriyet için fedâkâr olmak mefkûresini taşımalıdır*”⁴³ denilmektedir. Bu anlayış doğrultusunda okullarda genç kuşaklar ideolojik bir eğitimden geçirilirken, disiplinden de ödün verilmemiş, özellikle öğretmenlere yönelik saygısızlığa ve genel anlamda disiplini bozucu davranışlara müsamaha edilmemiş, bu tür davranışlar sert şekilde cezalandırılmıştır.

Öte yandan özellikle İstanbul Erkek Lisesi'nde yaşanan ve soruşturma konusu olan olay bağlamında, özelde eğitimdeki sorunların, genelde ise toplumdaki diğer sorunların ancak katı bir disiplin ve cezalandırma yöntemi ile çözülebileceğini belirtenlerin yanı sıra, sorunu sosyal, ekonomik ve psikolojik boyutu ile ele alan ve suç işleyen öğrencilere ceza verilirken daha insafli olunması gerektiğini belirtenler de vardır. Bunlar, okullarda cezalandırma yöntemi ile disiplini sağlamaya çalışmanın doğru bir eğitim anlayışı olmadığını savunmaktadır.

Fakat eğitim kurumlarında disiplinin öncelikle öğrencinin cezalandırılması ile sağlanamayacağını savunanlara rağmen, Cumhuriyet'in ilk yıllarında farklı okullarda yaşanan çeşitli olaylara karşı verilen tepkilere ve alınan kararlara bakıldığında, bu dönemde okullarda otoriteyi ve disiplini koruma adına çok ağır, hatta kimi zaman insafsızca denilebilecek cezaların uygulandığı görülmektedir. Bu cezalar, o dönemde eğitim sorunlarına ilişkin değerlendirme yapan kimi gazeteci ve yazarlara göre gereklidir ve bu konuda asla ödün verilmemelidir. Çünkü

³⁹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Milli Mücadele Anılarım**, Hil Yayınları, İstanbul 1983, s.85-89.

⁴⁰ Bkz. **Vakit**, 24 Ekim 1925; **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1925.

⁴¹ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1925.

⁴² Ergün, **age**, s.39.

⁴³ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıcından 1985'e)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2. baskı, Ankara 1985, s.309.

onlara göre devrim, toplumun her alanında “nizam ve intizamı” sağlamaya çalışırken “gençliğin terbiyegâhı olan müessesât-ı irfanımızın” (okulların) bunun dışında tutulması mümkün değildir. Katı disiplini eğitimin bir parçası olarak savunanlara göre okullarda özellikle öğretmenlere karşı her türlü saygısızlık anında cezalandırılmalıdır. Çünkü bu düşüncede olanlar, öğretmenlere rejimin koruyucusu misyonunu yükleyerek, onları aynı zamanda sınıfta öğrencinin karşısında devlet otoritesinin temsilcisi olarak konumlandırmaktadır. Bu yaklaşımın Cumhuriyet’in ilk döneminde aslında siyasal otorite ve eğitim bürokrasisi tarafından da büyük ölçüde kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle öğretmene karşı saygısızlık ve itaatsizlik, aslında siyasal otoriteye yönelik bir tür davranış olarak algılanmakta ve bu davranışlar sert bir şekilde cezalandırılmaktadır.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Vakit

Kitap ve Makaleler

AKYÜZ Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıcından 1985’e)**, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 2. baskı, Ankara 1985.

AKYÜZ Yahya, **Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940)**, Doğan Basımevi, Ankara 1978.

ALKAN Mehmet Ö., **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

ARSLANOĞLU İbrahim, **Kastamonu Öğretmen Okulları (1884-1977)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998.

ÇAPAR Mustafa, **Türkiye’de Eğitim ve “Öteki Türkler”**, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara 2006.

ERGÜN Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

FORTNA Benjamin C., **Mekteb-i Hümayun:Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**, Çev.: Pelin Siral, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

GÖK Fatma, “75 Yılda İnsan Yetiştirme, Eğitim ve Devlet”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.1-9.

GÜVEN İsmail, **Türkiye’de Devlet, Eğitim ve İdeoloji**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000.

İNAN M. Rauf, “Mustafa Necati”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.657-674.

Mehmet Asım, “Mekteplerde Disiplin”, **Vakit**, 20 Ekim 1925.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

-
- OĞUZKAN Ferhan, “Orta Dereceli Okul Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.593-623.
- OĞUZKAN Turhan, “Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumlarının Gelişmesi”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.281-315.
- SAKAOĞLU Necdet, “Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Örgütü”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.111-118.
- SOMEL Selçuk Akşin, **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- ÖZTÜRK Cemil, “Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme”, **75 Yılda Eğitim**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 283-311.
- TUNÇAY Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara 1981.
- VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet, **Milli Mücadele Anılarım**, Hil Yayınları, İstanbul 1983.
- ZENGİN Zeki Salih, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004.

Erişim Adresleri

www.istanbullisesi.k12.tr/ (ET: 08. 01. 2013).

KUTSAL KİTAPLAR VE MİTOLOJİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA ESKİ YAKINDOĞU'DA RÜYA OLGUSU VE ALGISI ÜZERİNE

*H.Hande DUYSUMUŞ FLORIOTI**

*Elvan ESER***

ÖZET

Tarih boyunca hemen hemen her topluma ait yazılı kaynaktan zikredilen rüya olgusu, Eski Yakındoğu toplumlarında, insanlarla tanrılar arasında bir iletişim ve kehanet vasıtası olarak algılanmıştır. Kutsal Kitaplar'da da yer alan ve anlam bulan bu yaklaşım, Eski Yakındoğu¹ toplumlarına ait yazılı kaynaklar arasında önem arz eden mitolojik anlatılarda da yer almaktadır. Nitekim, Eski Mezopotamya toplumlarının rüyaya yüklediği anlam, daha sonraki dönemlerde Anadolu'nun merkezinde güçlü bir devlet kurmuş olan Hititler'e de geçmiş, mitolojik ve destansı anlatılarda yer bulmuştur. Söz konusu toplumlarında rüyanın algılanışı ile ilgili olarak ortak payda, rüyaların geleceğe dair ipuçları içerdiği inancı ile bağlantılı olup önemli bir kehanet vasıtası olarak kabul edilmiş olmasıdır. Gerçekten, insanlar gördükleri rüyalarda, ilahî bir mesaj aramışlar ve geleceğe dair kehanette bulunmuşlardır. Görülen kötü bir rüya ise, kötü bir geleceğin habercisi olarak algılanmış ve yorumlanmıştır. Bu durum, günümüzde de birçok kültür ve inanışta yer alarak, kültürel bir süreklilik olarak devam etmektedir.

Eski Yakındoğu toplumlarında geleceğe dair önemli bir hususu merak eden ve bu yönde bir ipucu elde etmek isteyen insanlar, bir arınma ritüelinin ardından tapınaklarda ya da önemli kült merkezlerinin bulunduğu şehirlerde geceleyerek (uykuya yatarak) o gece gördükleri rüyalarda akıllarındaki soru ile ilgili olarak ilahî bir mesaj, bir işaret beklemişlerdir. Bu uygulama, İslam geleneğinde var olan "istihareye yatma" uygulamasını hatırlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Yakındoğu, Rüya, Kehanet, Kutsal Kitaplar, Mitolojik Kaynaklar.

*Yrd.Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi ABD, hhduymus@pau.edu.tr, Denizli.

** Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, eserelvan@hotmail.com, Denizli.

¹ Eski Yakındoğu ile Eskiçağ'da Mezopotamya (Sumer, Asur, Babil toplumları), Anadolu (özellikle Hitit toplumu), Mısır, İran ve Suriye-Filistin uygarlıklarının kurulduğu bölge ve bu bölgede yaşamış olan toplumlar kastedilmektedir.

ON THE FACT AND PERCEPTION OF DREAMS IN ANCIENT NEAR EAST IN LIGHT OF THE HOLY BOOKS AND THE MYTHOLOGICAL SOURCES

ABSTRACT

In all of the Ancient Near East civilization written sources, the fact of a dream was perceived, as the omen and connection means between human and gods by this societies. It had the same meaning in The Holy Books and the Ancient Near East mythological sources. Hittite civilization that established strong and an important state in Central Anatolia, were influenced by the Ancient Mesopotamian civilizations about dream's meaning and perception. It was understood that dreams were accepted as the omen means. Because it could be quided regarding the future. Ancient civilizations tried to find some clues about the future from their gods in their dreams. When they saw bad dreams, they communly accepted it as a bad future. We have the same perception about this, nowadays.

It is worth to state that the Ancient Near East civilizations's people who wondered the future and tried to get clues for it, firstly had a purification ritual and then they spent the night (slept) in temples or cities of the important cult centers. They expected to see the dream about their questions from gods at that night. Islam traditions has the same practise and it is called "asking for divine guidance through a dream".

Key Words: Ancient Near East, Dream, Omen, The Holy Books, Mythological Sources.

Giriş

Psikoloji, Din, Felsefe ve Tarih gibi birçok bilim dalının ilgi alanına giren rüya konusu, farklı disiplinlerde uzmanlaşan birçok bilim adamı tarafından ele alınmış ve rüya ile ilgili olarak farklı tanımlamalar yapılmıştır. Modern sözlük ve eserlerde ise rüyanın birbirine yakın anlamlarda açıklanmış olduğunu görmekteyiz. Buna göre rüya, *"Uyku sırasında oluşan, bilincin ve iradenin denetiminden bütünüyle bağımsız bir biçimde oluşan ruhsal haller"*², *"Uyku sırasında canlı, çarpıcı görsel ve işitsel varsanılarla (halüsinasyon) ortaya çıkan yaşantı"* ve *"Bir kimsenin uyku sırasında zihninden geçen hayal dizisi, düş"* şeklinde tanımlanabilir³.

Kutsal Kitaplar'dan İlkçağ yazın kaynaklarına hemen hemen her dönemde ve millette rüya olgusunun ve algısının önem taşıdığını görmekteyiz. Bugün, M.Ö. II. ve I.Binyıllar'da yaşamış olan Babil ve Asur toplumlarına ait rüya tabletlerinin olduğu bilinmektedir. Rüyalarında kötü ruhlarla karşı karşıya geldiklerine inanan Babilliler, rüya tanrıçası olarak kabul ettikleri *Mamu*'dan yardım istemişlerdir. Mısırlılar ise, rüyayı tanrıdan gelen bir mesaj olarak kabul etmişlerdir⁴. Mısır

² Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul 2002, s. 276.

³ Kadriye Yılmaz-Kamile Çetin, "Rüyalar ve Niyazî-i Mısırî'nin Tab'bîrâtü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinde Rüyaların Dili", **Turkish Studies**, Vol.2/4 Fall, 2007, s. 1066 vd.

⁴ Eski Mısır rüyaları için bkz. A.Leo Oppenheim, "The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyria Dream-Book", **Transactions of the American Philosophical Society**, New Series, Vol.46, No.3, 1956, s. 251 vd.

rüya tanrısı *Serapis* adına yapılan tapınaklarda, kâhinler ve rüya tabircileri otururlardı⁵; rüya görmek isteyenler ise gece boyunca bu tapınaklarda kalırlardı. Çinliler, rüya kaynağı olarak fizikî ve astrolojik faktörleri göz önünde bulundurmışlardır. Hindistan’da ise, M.Ö. 1500-1000 yıllarına dayanan Veda’larda rüya listeleri ele geçmiştir. Buna göre, kötü rüyalardan arınmak için özel hazırlanmış sularda yıkanmak gerekirdi. Gecenin farklı zamanlarında görülen rüyaların, olayların gerçekleşme zamanı ile alâkası olduğu düşünülmekteydi. V. yüzyılda Eski Yunan’da ruhun rüya esnasında vücudu terk edip tanrılarla görüştüğü kabul ediliyordu. Ünlü Yunan hekimi Hipokrat, rüyalara büyük ölçüde bedenî yönden bir işaret olarak önem vermiş; ancak, bazı rüyaların ilahî olduğunu da kabul etmişti. Roma’da ise Yunan etkisi ile rüyalara önem verilmiştir. Romalı meşhurlardan birçoğunun rüyaları, M.Ö. II. yüzyılda yazıya geçirilmiştir. II.yüzyılda Batı Anadolu’da yaşamış ve bir Eskiçağ entelektüeli olan Aristides, rüyaları vasıtasıyla Eski Yunan-Roma dünyasında tartışılmaz bir yere sahip olan Tanrı Asklepios ile bağlantı kurduğuna inanmış ve bu vesile ile hastalıklarına şifa aramıştır⁶. Bugün Bergama harabelerinde görülen meşhur hastanenin tedavi metodu da hastanın göreceği rüyalar temeline dayanmaktaydı⁷. Buraya gelen hasta içeri girince evvela adaklarını keser, ardından havuza girerdi. Şayet iyi olacaksa havuz su verirdi. Su verilen hasta, 50 m. kadar aynalı bir koridorda yürürken “*Hasta, iyi olacaksın!*” şeklinde bir takım sesler duyduğunu iddia ederdi. Hasta daha sonra borulardan geçişlerin olduğu bir odaya alınırdı. Doktorun tedavisi hastanın o gece göreceği rüyaya göre yapılırdı⁸. Bu bağlamda, İlkçağ insanı rüyaların, geçmişten ve gelecekteki işaretler verdiğine inanıyor ve doğru bilginin bu işaretlerin yorumlanmasıyla oluşacağını düşünüyordu. Libyalı Synesius, Tanrısal mesajların rüyalar vasıtasıyla, efendi-köle ayırt etmeksizin herkese açık olduğunu çünkü rüya görmek için herhangi bir alet ve edevata ihtiyaç olmadığını yazmaktadır⁹.

Tüm bu bilgiler, farklı din ve kültürlerle sahip olsalar da hemen hemen her toplumda rüyanın önemli bir olgu olduğuna dikkat çekmektedir. Gerçekten rüya, tarihten günümüze her dönem insanoğlunun ilgi duyduğu konulardan birisi olmuştur. Rüya konusunda bütün kültürlerde önemli denebilecek düzeyde bir birikimden söz edilebilir. Dinler ve kültürler, rüyaları anlamlandırma ve ondan birtakım sonuçlar çıkarmayı sağlayan formüller sunmuşlardır. Kültürel etkileşim sonucu rüya konusundaki birikimler artmış ve bir sonraki kuşağa aktarılmıştır. Bu işleyişin yanında, birçok düşünür, bilim insanı ve araştırmacı rüya konusunu ilgi alanlarına alıp, açıklamaya çalışmış ve bu konu hakkında teoriler geliştirmişlerdir¹⁰.

1.Kutsal Kitaplar’da Rüya

Rüya olgusu üzerine din bilimciler de uzun yıllar derin araştırmalar yapmışlardır. Özellikle semavi din bilginleri bu hususta titizlikle çalışmışlardır. Kutsal kitaplarda yer alan ve birbirleriyle

⁵ Eski Mısır’da rüya yorumcuları saray görevlileri arasında yer alıyorlardı. Buna en güzel örnek, Hz. Yusuf’un firavunun veziri olmasıdır. Mısır Firavunu, Hz. Yusuf’un rüyasını nasıl yorumladığını öğrenince onu huzuruna çağırır. “Firavun, Hz. Yusuf’un tabirini çok beğenir. Onun hikmet sahibi bir kişi olduğunu anlar. Mührünü parmağından çıkarır ve Hz. Yusuf’un parmağına takar. Ona ince keten elbise giydirip boynuna altın bir zincir takar. Bütün Mısırlılara onun önünde diz çöktürür. Artık Hz. Yusuf Mısır firavunun veziri olmuştur”. Bkz. Ekrem Memiş, **Eskiçağda Yaşanmış Büyük Aşklar**, Ekin Yay., Bursa 2006, s.145; **Tevrat**, Tekvin, 41/1-44.

⁶ Turhan Kaçar, “Bir Tedavi Yöntemi Olarak Aelius Aristides’in Rüyaları”, **Toplumsal Tarih 170**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008, s.72.

⁷ Bu uygulama, Eski Yunan ve Roma toplumlarında oldukça yaygın olarak kullanılmakta idi. Bu husus, Jeffrey B. Pettis tarafından 2006’da **Journal of Religion and Health**, Vol.45, No.1, s.113-129’da yayınlanan “Earth, Dream and Healing: The Integration of Materia and Psyche in the Ancient World” başlıklı makalede detaylı olarak ele alınmıştır.

⁸ Yılmaz-Çetin, **a.g.m.**, s.1066-1067.

⁹ Kaçar, **a.g.m.**, s.74 ve 75.

¹⁰ Özer Çetin, “Jung Psikolojisinde Rüya”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIX., S. 2, Bursa 2010, s. 250.

örtüşen rüya anlatılarının taşıdığı mesajlar uzun tartışmalara sebebiyet vermiştir. Bunlar arasında Hz. Yusuf'un, Hz. Yakup'un ve Firavun'un rüyaları en meşhur olanlarındandır.

Hz. Yakup'un on iki oğlu içinde en çok sevdiği ve kendisine en yakın olanı Yusuf'tur. Çünkü Yusuf, onun yaşlılığında doğmuştur. Yakup'un Yusuf'a olan bu sevgisini diğer kardeşleri kıskanır. Bir gün Yusuf, düşünce kardeşleriyle birlikte bir tarlada buğday demeti bağladıklarını, kendi demetinin kalkıp dikildiğini, ötekilerin demetlerinin ise kendisinininkinin çevresinde toplanıp eğildiğini gördüğünü söyler. Kardeşleri: *"Başımıza kral olup bizi sen mi yöneteceksin?"* deyip ondan büsbütün nefret ederler. Yusuf, diğer bir rüyasında ise Güneş, Ay ve on bir Yıldız'ın kendisine secde ettiğini görür. Bu rüyayı babası ve kardeşlerine anlattığında babası: *"Ne biçim düş bu! Ben, annen, kardeşlerin gelip önünde yere mi eğileceğiz?"* diyerek onu azarlar¹¹.

Tevrat'a göre, Hz. Yakup ise yolda gördüğü bir rüya esnasında, Rab ile konuşmuş, uyanınca başını koyduğu taş zeytinyağı dökerek kutsamış ve ardından taşı anıt olarak dikmiştir: *"Tanrı benimle olur, gittiğim yolda beni korur, bana yiyecek, giyecek sağlarsa, babamın evine esenlik içinde dönersem, Rab benim Tanrım olacak. Anıt olarak diktiğim bu taş, Tanrı'nın evi olacak. Bana vereceğin her şeyin onda birini sana vereceğim"*¹² demektedir.

Sa'lebî, Kısas-ı Enbiya'sında imam Suddî ise, firavunun bir rüya gördüğünü, korkup kederlendiğini nakletmektedir. Buna göre firavun, rüyasında Kudüs tarafından gelen bir ateş gördü. Bu ateş, Mısır'a kadar uzanıp, firavunun evlerini yaktı. Fakat sadece Kıptiler'e zarar verdi, İsrailoğulları ise kurtuldular. Uyanınca hemen kâhin ve münecimlerden rüyayı tabir etmelerini istedi. Onlar dediler ki: *"İsrailoğulları içinden bir çocuk dünyaya gelecek, Mısırlılar'ın helâkına ve senin krallığının yok olmasına sebep olacak. Doğacağı zaman da iyice yaklaştı"*. Bu haber üzerine telâşlanan firavun, Hz. Musa doğduğu sıralarda, iki İbrani ebesine İbraniler'den doğacak erkek çocukların öldürülmesini emretmiştir¹³.

Yukarıdaki örneklerde rüyanın dini boyutu dikkat çekmektedir. Jung da rüyanın dini bir yönü olduğunu savunan düşünürler arasındadır. Bununla birlikte o, din- rüya ilişkisinde Yahudi rüya öğretisinden etkilenmiştir ve Talmud'un rüyaya getirdiği açıklamaları referans olarak almıştır. Talmud'da geçen *"Rüya kendisinin yorumudur"* ve *"Yorumlanmamış rüya okunmamış mektup gibidir"* açıklamalarını prensip olarak kabul etmektedir. Yahudi rüya öğretisinin oluşumunda etkili olan Yahudi düşünürler rüyaların dini boyutuna oldukça önem vermişlerdi. Rüya konusunda Jung'u etkileyen Yahudi bilgin Solomon Almoli'ye göre; rüyaların en önemli işlevi tanrıyla kul arasındaki iletişimi sürekli kılmalarıdır. Bu nedenle rüyalar yaratanın yol gösterici sesidir. İçsel bir kılavuz olan rüya Tanrı'nın insanlığa hediyesi olup, asıl amacı insana yardım etmektir¹⁴.

Tevrat'ta olduğu gibi İncil'de de rüya¹⁵ olgusuna sıklıkla yer verilmiştir. Hristiyan dünyası rüyaların tanrısal bir mesaj olup olmadığı konusunda uzun tartışmalara girmiştir. Baskın gelen fikrin ana savunucularından olan St. Thomas Aquinas'a göre rüya ilâhi bir ses ve elçidir. Bu yaklaşımın tanrı-insan ilişkisinde insana dinamizm getireceği düşünülmektedir. Birey dini içerikli rüyalarını tanrının mesajı olarak gördüğünde inancı daha da pekişecek tanrı-kul bağı güçlenecektir. Böylece dinin yaptırım gücü artacaktır¹⁶. Bu düşüncelerin temelini çok eski zamanlarda aramamız

¹¹ **Tevrat**, Tekvin, 37/1-11.

¹² **Tevrat**, Tekvin, 28/20-22.

¹³ **Tevrat**, Çıkış 1,15.

¹⁴ Çetin, **a.g.m.**, s. 259.

¹⁵ Meryem, Yusuf ile nişanlanır; evlenme zamanı gelmeden, Yusuf Meryem'in gebe olduğunu anlar. Meryem'i gizlice bırakmayı düşünürken, rüyasında bir melek, Meryem'in Kutsal Ruh'tan gebe kaldığını söyler. Melek Yusuf'a Meryem'i karısı olarak almasını ve bebeğe İbranice "Kurtarıcı" anlamındaki bir sözcükle "İsa" (Jesus) adını vermesini söyle; çünkü "O halkımı günahlardan kurtaracaktır. Bkz. S. H. Hooke, **Ortadoğu Mitolojisi**, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Yay. Ankara 1991, s. 200.

¹⁶ Çetin, **a.g.m.**, s. 259-260.

pek de yersiz olmayacaktır. Zira Antik Mısır inancında da tanrılar doğrudan rüyada görünüp insanlardan kendileri için ibadet etmelerini bekliyor ya da bir uyarıda bulunuyorlardı. Kimi zaman ise kendilerine sorulan bir soruya cevap veriyorlardı¹⁷.

İslamiyet'te de rüya olgusu ağır basmaktadır. Hadisler bize bu hususta ipuçları verir: “Sizin en doğru rüya göreniniz, en doğru sözlü olanınızdır”, “Ey insanlar! Müjdeleyici hadiselerden sadece sâdik rüyalar kaldı. Onu sâlih kişi görür veya onun hakkında görülür”.

Kur'an-ı Kerim'de rüya, Allah'tan müjde olan sâlih rüya, şeytanın üzüntü vermek için gösterdiği rüya ve kişinin kendi kendine konuştuğu (vesvese yaptığı, uyanırken meşgul olduğu) şeyler olmak üzere üçe ayrılmıştır. Peygamberlerin gördüğü rüyalar salih rüyalar. Örneğin: “Bir gün Allah Rasulü (sallallahu aleyhi vesellem) bir rüya gördü. Kendisi bir merdivenden çıkarken Ebu Bekir hazretleri de iki basamak gerisinde onu takip etmekteydi. Rüyasını anlatınca Sıddık-i Ekber tarafından yorumlandı ve “Ya Rasulullah! Ben sizden iki küsur sene sonra vefat edeceğim” dedi. Netice aynen öyle çıktı.

Yine bir gün Allah Rasulü (S.A.S) bir rüya gördü. Kendisini siyah bir koyun takip etmekte, onun arkasında ise beyaz bir koyun vardı. Keza bu rüyayı da Ebû Bekir hazretleri tevil etti ve dedi ki; “Size önce Araplar, sonra da onların eliyle Arap olmayanlar tâbi olacaktır.” Aynen tahakkuk etti¹⁸. Tüm bu bilgiler, farklı din ve kültürlerde rüyanın taşıdığı öneme dikkat çektiği gibi, rüyaların ilahî bir mesaj olarak algılanmış olmasına da vurgu yapmaktadır.

2.Mitolojik Kaynaklarda Rüya

İlkçağ insanının rüya algısı ve olgusu üzerine yapılan bir araştırmada devreye mutlaka mitler girmektedir. Toplumun en eski kültür taşları olan mitler, ilkel insanların kâinatı anlama ve yorumlama çabalarının ürünü olan birtakım kutsal hikâyeleri içermektedirler. Zaman zaman yanlış olarak, mit yerine kullanılan mitoloji terimi ise, aslında mit bilimi yani bu kutsal hikâyeleri inceleyen bilim anlamına gelmektedir¹⁹.

Mitlerin gerçekliliği her ne kadar tartışmalı olsa da bizce, bahsi geçen dönemdeki yazılı kaynakların sınırlılığı, mitolojik belgeleri tarihsel gerçeklik boyutunda önemli kılmaktadır. Unutulmamalıdır ki mitler, sosyal bilimler adına yapılan birçok araştırmanın temel kaynaklarından birisi olma özelliğini taşımaktadır²⁰. Öte yandan, mitolojik metinlerde olayların takip ettiği belirli bir silsile vardır. Buna göre, gelecekte olacakları anlatan rüyalar, ana karakterler arasında geçen konuşmalar, talimat ve tavsiye veren tanrılar²¹ örgüsü birbirini izlemektedir. Bu yönüyle ele alındığında rüya, mitlerin vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır²².

Bilgin Saydam “Masallar, mitler ve rüyalar aynı kumaştan biçilmiştir. Üçü de bilinç dışının ürünüdür” derken benzer bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Psikanalizin öncülerinden Karl Abraham ve Otto Rank, mitleri halkların kitle rüyaları olarak tanımlarlar. Campbell'e göre;

¹⁷ Haydar Dönmez, “Eskiçağ İnsanın Düş Anlayışı”, *İdol Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, S. 9, Ankara 2001, s. 41.

¹⁸ İsmail Köksal, “Rüyaların Fıkhi Boyutu”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2 (2008), s. 35-40.

¹⁹ Ömer Yılar, “Mit-Efsane ve Eğitim”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 11, Erzurum 2005, s. 383-384.

²⁰ Bu çerçeveden bakıldığında mitoloji; edebiyatçılar için klasik edebiyatın kökenlerini, teologlar ve ilâhiyatçılar için dinler tarihinin başlangıçtaki boyutlarını, halk bilimcileri ve etnologlar için örf, adet, gelenek kısaca sanat ve kültür boyutlarını içermektedir. Bkz. Zeki Cemil Arda, “Anadolu ve Avrupa Mitolojisinde İçerik ve Motif Karşılaştırması”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.9, Ankara 1999, s. 1.

²¹ Enrietta Mccall, “Mezopotamya Mitleri”, Çev. Bircan Baykara, Phoenix Yay., Ankara 2011, s. 114.

²² Eski Yunan mitolojisinde de rüya ile ilgili kayıtlara rastlanılmaktadır. Bkz. Muhammet Kuzubaş, “İlkellere Ait Anlatılarda Rüya Motifi”, *Turkish Studies*, Vol.2/1, Winter 2007, s.306, 308.

rüya kişiselleştirilmiş mit; mit ise kişisellikten arındırılmış rüyadır. Nasıl ki bir rüya kişinin geçmiş ve bilinçaltı ile ilgili ise bir mit de o mit'in içinden çıktığı toplumun geçmişi ve kolektif bilinçaltı ile ilgilidir. Nasıl bir rüya onu gören kişiye özü hakkında önemli bir gerçeği işaret ediyorsa, bir mit de bütün insanları ilgilendiren önemli psikolojik gerçekliğin göstergesi olabilir²³. Bu düşünceden hareketle, çalışmamızda büyük ölçüde mitolojik unsurlara yer verilecektir. Ancak, çalışmanın kaynağını sadece mitolojik belgelerle sınırlı tutmanın büyük eksiklik olacağı endişesiyle, Eski Yakınoğu toplumlarının siyasi ve sosyal hayatına dair her türlü belgenin de incelenmesi gerektiğini belirtmek isteriz. Bununla birlikte çalışmamızın sınırları gereği, Eski Mezopotamya toplumları ile Anadolu'da Hititler üzerinde durulacaktır.

2.1. Eski Mezopotamya'da Rüya

İlkçağ insanları üzerindeki rüya yaptırımının en bariz örneği, Gudea Silindirleri olarak adlandırılan Sumer yazıtlarında görülmektedir. Metinde Lagaş Kralı Gudea'nın, Tanrı Ningirsu'ya sunulmak üzere bir tapınak inşa etmesi konu edinilmektedir. Kraliyet yazıtları olan Gudea silindirleri, Lagaş kralı Gudea tarafından Tanrısı Ningirsu için yapılan tapınağın anısına M.Ö. yaklaşık 2125 yılında yazılmıştır²⁴. Dicle ırmağı, Lagaş şehrinin topraklarını kaplamaya başlayınca ve tarlalara verim getirmeye son verince, Gudea bir rüya yolu ile tanrının isteğini öğrenir, fakat rüyayı yorumlayamaz. O zaman ana tanrıça Gatumdug'un tapınağına yönelir ve şöyle seslenir:

“Anne, sana rüyamı anlatayım. Rüyamda, gövdesi göğü dolduran bir adam vardı, gövdesi dünyayı dolduran. Başındaki taç onun tanrı olduğunu gösteriyordu, yanında Gatumdug kuşu vardı. Fırtınalar ayaklarının dibindeydi. Sağ ve solunda iki aslan yatıyordu. Bana kendisi için bir ev yapmamı emretti. Fakat kimdi bilmiyorum. O anda gün önümde doğdu. Bir kadın göründü, kimdi, kim değildi? Bir elinde saf çivi tutuyordu, ötekinde gök yıldızlarının sergilendiği çamur bir tablet. Kendinden geçmişti, aynı, düşünülüyordu gibi. Ve rüyamda ikinci bir adam göründü, bir savaşçı, elinde, bir ev diagramı çizmiş olduğu bir lapis lazuli tablet tutuyordu. Bana bir karmaşa sunulmuştu, üstünde alfandan bir tuğla kalıbı ve kalıbın içinde kader tuğlası vardı. Ve kralın sağında yüklü bir merkep vardı.

Çobanım, dedi tanrıça, senin için rüyayı okuyacağım(yorumlayacağım).Gövdesi yeri ve göğü dolduran, tacı tanrılığını gösteren ve sağında ve solunda iki aslan, yanında Gmdugud kuşu duran adam, tanrı, kardeşim Ningirsu'dur. Sana emri, tapınağı Eninnu'yu inşa etmendir. Önünden yükselen güneş, senin koruyucu tanrın Ningizzida idi. Onun yılan formu, güneş gibi dünyadan yükselir. Çivi ve burçların tabletini elinde tutan, düşünülüyordu gibi kendinden geçmiş olan kadın, kız kardeşim Nisaba idi, sana, tapınağı inşa etmen için uğurlu yıldızları gösteriyordu. İkinci, savaşçı, lapis lazuli tablet tutan adam, tanrı Nindub'du. Sana tapınağın tasarımını gösteriyordu. Ve yüklü hayvan, kralın sağında duran, bu sendin, görevin için hazırlanıyordun...

..... Kral uyandı. Uyumuştur. Kendine geldi, düşteydi. Ve tapınak inşa edilebildiğinde, tanrı onun türbesine taşındı²⁵.

Eski Yakınoğu insanının zihninde, rüyanın tanrısal mesaj olarak algılanması bağlamında, en güzel örneklerden birisi de Sumerliler'in Tufan destanında karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatıya göre Gök Tanrısı Anu, savaş yanlısı olan danışmanları Enlil, Ninurta, Ennugi ile bir toplantı yapar. Bu dörtlü toplantı sırasında aldıkları ani kararla birlikte büyük bir tufan oluşturarak, başta insanlar olmak üzere tüm yaranılmışları yok etmeyi kararlaştırırlar. Bu sırada Bilgelik Tanrısı Ea'da bu

²³Abdullah Temizkan-Erhan Aktaş, “Türk Devlet Geleneğinde İktidarın Meşrulaştırılmasında Rüyanın Kullanılması”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S. 33, 2012, s. 14-15.

²⁴ Mustafa Yiğitoğlu, “Antik Yakın Doğu Mitlerinde Tanrı”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.1, Karabük 2012, s.120.

²⁵ Joseph Campbell, **Batı Mitolojisi (Tanrının Maskesi)**, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yay., Ankara 1995, s. 103-104.

mecliste bulunmaktadır ancak, alınan tufan kararı onun hiç hoşuna gitmemiştir. Fakat çoğunluğun sesine uymak zorunda kalmıştır. Tufan kararına engel olamayacağını anlayan Ea, en azından bir kısım insanı bu felaketten kurtarabilmek adına, Tufan anlatısının başkahramanı olan Utanapiştım'le²⁶ irtibata geçer. Utanapiştım'e bir gemi yapmasını, böylelikle bu felaketten yanındakilerle birlikte kurtulabileceğini söyler. Neticede olarak Ea'nın isteğini gerçekleştiren Utanapiştım ve yandaşları bu büyük kıyamdan kurtulurlar. Ancak o ve yanındakilerin hayatta kalışı Tanrılar Meclisi'nde hiç de hoş karşılanmaz, tanrılar bu olayı kendilerine karşı yapılmış bir ihanet olarak algırlar. İhanetin sorumlusu olarak da Bilgelik Tanrısı Ea'yı görürler. Ea ise yaptığı savunmasında, tanrısal sırları açıklamadığını, bir rüya aracılığıyla bunu vahiy ettiğini bildirir²⁷:

“Kim bunları kurtardı, kim haber verdi bütün ölümlüler tufanla yok olacaktı” diye orada olanlardan yanıt bekliyordu. Oğlu Savaş Tanrısı Ninurta, babasına dönerek “Kim olacak, böyle bir şeyi Ea'dan başka kim yapabilir! dedi. O an tanrı Ea büyük bir hışımla ortaya atılarak, “Ey silahşor Enlil! Hiç düşünmeden, yüreğin acımadan nasıl böyle bir tufan yaparsın! Günahlı olan günahını çeksin. Başkaldıranların cezası verilsin. Böyle bir tufan yapıp her şeyi yok edeceğin yerde, insanların arasına bir kurt sokup, onları azalttırsaydın! Bir tufan yapacağın yerde, bir kutluk olup ülke harap olsaydı! Tufan yerine Salgın Hastalık Tanrısı İnra'yı çıkartıp insanları öldürtseydin daha iyi olacaktı. Üstelik Tanrıların sırrını doğrudan doğruya söylemedim. Yalnız akıllı Utanapitışim'e bir rüya gördürdüm”²⁸.

Eski Yakındoğu insanı için rüyaların bir diğer fonksiyonu ise, kehanetler içermesi ve gelecekle ilgili bilgiler vermesidir. Bugün pozitif bilim de rüya konusunda buna benzer bir yaklaşım sunmaktadır. Jung'a göre rüyalar gelecekle ilgili tahminlerden ziyade yaşanacak olayların kesin habercisidir²⁹. Eski Yakındoğu tarihi sürecinde bu yaklaşımın en somut örneği, Sumerliler'in muazzam eseri Gılgamış³⁰ destanında görülmektedir.

Destanın çalışmamızı ilgilendiren bölümünün ana hatlarına baktığımızda; halkı tarafından çok sevilen Gılgamış her şeye sahip olmasına rağmen, kendisine denk ve arkadaşlık edebileceği hiç kimseyi bulamamaktadır. Onun bu durumuna üzülen tanrılar ona arkadaş olması için vahşi bir hayvan olan Enkidu'yu yaratırlar. Yakın bir tarihte Enkidu'nun geleceği ise Gılgamış'a iki farklı rüyayla tanrılar tarafından bildirilir. Bir rahibe tarafından ehlileştirilen Enkidu Gılgamış'ın en yakın dostu ve yardımcısı olur. Diğer yarısını bulduğuna inanan Gılgamış ortağı olan Enkidu ile birlikte Çam Ormanı'ndaki devi yani, Humbaba'yı öldürmeye giderler. Bu yolculuk sırasında Gılgamış kehanet içeren iki rüya daha görür. Bunun ardından gelen serüven Gılgamış ile aşk tanrıçası İştar arasında yaşanır. İştar Gılgamış'a evlenme önerisinde bulunur. Gılgamış bunu reddeder. Onuru kırılan İştar Gılgamış'ı öldürmek için yeryüzüne bir boğa gönderir. Gılgamış, Enkidu'nun da yardımıyla boğayı öldürür. Enkidu rüyasında, boğayı öldürdüğü için tanrılar tarafından ölüme mahkûm edildiğini görür. Destanın bundan sonraki bölümüyle ilgili tabletler bulunamamıştır. Ama

²⁶ Tufan anlatısının da Utanapiştım dindar, tanrı korkusu bilen rüyalarında devamlı olarak tanrısal mesaj alan bir kral olarak tasvir edilmiştir. Bk. S. N. Kramer, **Tarih Sümer'de Başlar**, Çev. Muazzez İlmiye Çığ, TTK Yay., Ankara 1998, s. 129.

²⁷ Muazzez İlmiye Çığ, **Gılgameş**, Kaynak Yay., İstanbul 2000, s. 64-71.

²⁸ Çığ, **a.g.e.**, s. 71.

²⁹ Çetin, **a.g.m.**, s. 260.

³⁰ Sumer mitolojisinin başkahramanı olan Gılgamış, Akad mitolojisinde de önemli bir kişiliktir. Gılgamış destanına göre, üçte ikisi tanrı, üçte biri insan olarak yaratılmıştır. Gılgamış, aynı nitelikte ve çok az değişikliklerle Babil destanlarında da başkahramanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Uruk kralı olarak 120 yıl egemenlik sürdüğü söylenen bu tanrı-kral Sumer kral listelerinde, tufandan sonra ülkeyi yönetmiş, ikinci hanedan soyundan Uruk Hanedanının beşinci kralı olarak görülmektedir. Bkz. Özdemir Özbay, **Dünya Mitolojisi ve Nartlar**, Kafkas Derneği Yay., Ankara 1999, s. 127.

destanın devamının yer aldığı Gılgamış'ın Enkidu için yaktığı ağıtı, düzenlediği görkemli cenaze törenini, sonunda Enkidu'nun ölümler dünyasına göçtüğünü anlatan tabletler bulunabilmiştir³¹.

I. Tablet, Gılgamış'ın bir göktaşı ve bir yıldız hakkında gördüğü iki rüya ile sona erer. İkisi de güçlü bir ortağın Gılgamış'a geleceği ve birbirlerini sevecekleri anlamlarında yorumlanır. Ama bu olumluluklara rağmen II. Tablet, Enkidu'nun savaşarak gelmesi ve şehvete doğru giderken Gılgamış'ın yolunu kesmesiyle sona erer. Güreş maçının neticesinde iki karakter savaşmak için değil, arkadaş olmak için yaratıldıklarını fark ederler. Hemen ardından, bir bağırsıyla el bastıran, bir sözüyle yangın çıkartan ve bir nefesiyle ölüm getiren Çam Ormanı'ndaki dev, Humbaba'yı(eski uyarlamalarda Huwawa) öldürmek için birlikte tehlikeye atılmaya karar verirler. Uruk'un yüce danışmanları böyle bir plana karşı çıkarlar, ama III. Tablet'in başında bu tehlikeli görev üzerinde uzlaştıkları ve güzel tavsiyeler verdikleri anlatılır. Danışmanların tavsiyelerini alarak Gılgamış ve Enkidu yüce kraliçe Ninsun'a danışmaya giderler. Ninsun, Enkidu'nun arkadaşını koruması, böylece Gılgamış'ın sağ salim dönmesi için Güneş Tanrısı Şamaş'a adak adar. Maalesef kötü durumda olan IV. Tablet iki arkadaşın yola çıkmalarını, azıklarının yemelerini ve kamp kurmalarını anlatmaktadır. Hem kendi karakterlerine hem de destan geleneğine sadık bir şekilde devam eden yazıda Gılgamış'ın "fazlasıyla üzücü" iki rüya gördüğü ve Enkidu'nun bu rüyaları Humbaba'ya karşı yaptıkları yolculuklarının başarılı geçeceği şeklinde yorumladığı anlatılır. V. Tablet, arkadaşının Humbaba'nın sığınağına varmalarını anlatır. VII. Tablet iyi korunmamıştır ve başındaki yaklaşık yirmi satır eksiktir. Neyse ki Hititçe uyarlamasıyla kısmen tamamlanabilmektedir ve bu satırda Gökyüzünün Boğası'yla yaptıkları büyük dövüşün ertesinde Enkidu'nun gördüğü rüyayı anlatmaktadır. Gılgamış arkadaşını dinledikten sonra "gözyaşlarına boğulur". Büyük tanrılara yalvarmaya gider. Enkidu kaderine küser ve ilk önce kendisini kötü yola düşüren Şamhat'ı lanetler. Enkidu'nun öfkesi diner ve Şamhat'ı affeder. Hastalanır ve rüyalarında kendi ölümünü ve yer altı dünyasına gidişini görür. Yataklara düşer, on iki gün boyunca yatar ve gittikçe güçsüzleşir. VIII. Tablet'in başındaki dokunaklı konuşmada, Gılgamış arkadaşına veda eder. Onun için yas tutacakların listesini yapar: Uruk'un yaşlıları, kırlar, araziler, mersin, çam ve selvi ağaçları³².

Kehanet içeren diğer bir rüya örneği ise, Babil Kralı Nabukadnezar'ın gördüğü ardıl iki rüyadır³³ ki biz burada bu rüyalardan sadece ilkinizi sizlerle paylaşacağız. Bilindiği gibi Babil kralı Nabukadnezar idaresindeki ordu M.Ö.587'de Kudüs'ü kuşatmış ve M.Ö.586'da şehri ele geçirmiştir. Başta din adamları olmak üzere seksen kadar Yahudi lider idam edilmiştir. Dönemin Yahudi kralı Zedekias kör edilmeden önce bütün oğulları gözlerinin önünde boğdurulmuş, kendisi de zincire vurularak Babil'e götürülmüştür. Böylece Yahuda Krallığı işgal edilmiş, surları, Süleyman Mabedi, kaleleri yakılıp yıkılmıştır. Netice olarak Yahudiler siyasi bir topluluk olarak uzun yıllarca tarih sahnesinden silinmiş ve Yahudiler'in büyük Babil Sürgünü başlamıştır³⁴. Nabukadnezar Babil'e getirilen İsraililer arasından kral soyundan gelme ya da soylu bazı gençlerin seçilip saraya getirilmesini emretmiştir. Bu gençler kusursuz, yakışıklı, her konuda bilge, bilgili, öğrenmeye yetenekli, sarayda görev almaya uygun nitelikte kişiler olmalıydı. Babil âlimleri onlara Kildaniler'in dilini ve yazısını öğretecekti. Seçilen gençlerin arasında Yahudalılar'dan Daniel'de

³¹Daha geniş bilgi için Bkz. Çığ, *Gılgamış*.

³²Mccall, *a.g.e.*, s. 60-67; Oppenheim, *a.g.m.*, s.213 vd.

³³Bu rüyanın gerçekliği tartışmalı olup, bu konuda kaynak gösterilebilecek tek eser Tevrat'tır. Encyclopaedia Judaica'nın Nabukadnezar maddesinde, Daniel kitabında yer alan bu anlatının efsanevi bir hikâyeden ibaret olduğu, bu hikâyede geçen Nabukadnezar isminin yanlışlık taşıdığı iddia edilmektedir. Burada geçen Nabukadnezar ismi yerine Nobanidus yazılması gerektiği savunulmaktadır. Zira Kurman Yazmaları'ndaki Aramca bir metinde Daniel Kitabı'ndaki Nabukadnezar'ın rüyasının anlatıldığı kısma benzer Nobanidus'a ait rüyalar aktarılmaktadır. Bk. Ali Osman Kurt, "Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezar ve Koror Örneği", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, Sivas 2006,s.428, dipnot 28.

³⁴Ali Uğur, *Dünya Gündemindeki İsrail*, Burak Yay., İstanbul 1982, s.34.

vardı. Bununla birlikte Daniel'e Babil Sarayı'nda Belteşassar denmeye başlanmıştı. Yahudilerin Babil esareti devam ederken Kral Nebukadnessar bir rüya gördü³⁵. Nabukadnezar rüyasını yorumlaması için Babil'de bulunan bütün falcı, kildani ve büyücülerinden yardım ister, ancak hiç biri kralın rüyasını yorumlayamazlar. Netice olarak rüyayı yorumlayabilen tek kişi Nabukadnezar'ın Beltesassar dediği Daniel olmuştu³⁶.

Nebukadnessar'ın gördüğü rüya hakkında:

"Kral, rüyasının ne anlama geldiğini söylesinler diye sihirbazları, falcıları, büyücüler, yıldızbilimcileri çağırttı. Hepsini gelip kralın önünde durdular. Kral: *"Beni üzüntüyle sarsan bir düşün gördüm. Ne anlama geldiğini öğrenmek istiyorum"* dedi. Yıldızbilimciler Aramice: *"Ey kral, sen çok yaşa!"* dediler, *"Düşünü bu kullarına anlat ki, ne anlama geldiğini söyleyelim."* Kral: *"Gördüğüm düşün ve ne anlama geldiğini bana açıklamazsanız, kararım kesin, paramparça edileceksiniz"* diye karşılık verdi: *"Evleriniz de çöplüğe çevirilecek. Ama düşün ve ne anlama geldiğini açıklayabilirseniz, sizi büyük armağanlarla ödüllendirip onurlandıracağım. Onun için bana düşün ve ne anlama geldiğini açıklayın."*

Onlar yine: *"Ey kral, düşün bu kullarına anlat ki, ne anlama geldiğini söyleyelim"* dediler. Bunun üzerine kral: *"Kararımın kesin olduğunu bildiğiniz için zaman kazanmak istediğinizi anlıyorum"* dedi, *"Ama düşün ne olduğunu bana açıklamazsanız, sizin için tek ceza vardır. Durumun değişeceğini umarak bana yalan yanlış şeyler söylemek için aranızda anlaşmışsınız. Şimdi bana düşün ne olduğunu söyleyin ki, ne anlama geldiğini açıklayabileceğinizi anlayayım."* Yıldızbilimciler: *"Yeryüzünde senin bu isteğini yerine getirecek tek kişi yoktur"* diye yanıtladılar: *"Kaldı ki, büyük, güçlü hiçbir kral bir sihirbazdan, falcıdan ya da yıldızbilimciden böyle bir şey istememiştir. Kralın isteğini yerine getirmek güçtür. İnsanlar arasında yaşamayan ilahlardan başka krala bunu açıklayabilecek kimse yoktur."* Buna çok öfkelenen kral, Babil'deki bütün bilgelerin öldürülmesini buyurdu. Böylece hepsinin öldürülmesi için buyruk çıktı. Daniel'le arkadaşlarının öldürülmesi için de adamlar gönderildi. Daniel Babil'in bilgelerini öldürmeye giden kralın muhafız alayı komutanı Aryok'la bilgece, akıllıca konuştu. Aryok'a: *"Kralın buyruğu neden bu denli sert?"* diye sordu. Aryok durumu Daniel'e anlattı. Bunun üzerine Daniel krala gidip düşünün ne anlama geldiğini söyleyebilmesi için zaman istedi. Sonra evine dönüp olup bitenleri arkadaşları Hananya'ya, Mişael'e, Azarya'ya anlattı. Göklerin Tanrısı'na yakarmalarını istedi; öyle ki, Tanrı onlara lütfedip bu gizi açıklasın ve kendisiyle arkadaşları Babil'in öbür bilgeleriyle birlikte öldürülmesinler. Gece giz bir görümde Daniel'e açıklandı. Bunun üzerine Daniel göklerin Tanrısı'nı övdü. Şöyle dedi: *"Tanrı'nın adına öncesizlikten sonsuzluğa dek övgüler olsun! Bilgelik ve güç O'na özgüdür. O'dur zamanları ve mevsimleri değiştiren. Kralları tahttan indirir, tahta çıkarır. Bilgelere bilgelik, Anlayışlılara bilgi verir. Derin ve gizli şeyleri ortaya çıkarır, Karanlıkta neler olduğunu bilir, Çevresi ışıqla kuşatılmıştır. Ey atalarımın Tanrısı, Sana şükreder, seni överim. Sen ki, bana bilgelik ve güç verdin, Senden istediklerimizi bana bildirdin Ve kralın düşününü bize açıkladın."*

Daniel'in rüyayı yorumlaması hakkında:

Daniel, kralın Babil'in bilgelerini öldürmeye atadığı Aryok'a giderek: *"Babil'in bilgelerini yok etme"* dedi: *"Beni krala götür, düşünün ne anlama geldiğini açıklayacağım."* Aryok onu hemen krala götürdü ve, *"Sürgündeki Yahudalılar arasında kralın düşününü yorumlayabilecek birini buldum"* dedi. Kral, öbür adı Belteşassar olan Daniel'e: *"Gördüğüm düşün ve ne anlama geldiğini bana söyleyebilir misin?"* diye sordu. Daniel şöyle

³⁵ Tevrat, Daniel, 1-21/2-1.

³⁶ Kurt, a.g.m., s.428.

yanıtladı: “Kralın açıklanmasını istediği gizi ne bir bilge, ne falcı, ne de sihirbaz açıklayabilir. Ama gökte gizleri açıklayan bir Tanrı var. Gelecekte neler olacağını Kral Nabukadnezar’a O bildirmiştir. Yatağında yatarken gördüğün düş ve görümler şunlardır: “Sen, ey kral, yatarken gelecekle ilgili düşüncelere daldın, gizleri açan da neler olacağını sana bildirdi. Bana gelince, ey kral, öbür insanlardan daha bilge olduğum için değil, düşünün ne anlama geldiğini bilesin, aklından geçenleri anlayasın diye bu giz bana açıklandı. “Ey kral, düşünde önünde duran büyük bir heykel gördün. Çok büyük ve olağanüstü parlaktı, görünüşü ürkütücüydü. Başı saf altından, göğsüyle kolları gümüşten, karnıyla kalçaları tunçtan, bacakları demirden, ayaklarının bir kesimi demirden, bir kesimi kildendi. Sen bakıyordun ki, bir taş insan eli değmeden kesilip heykelin demirden, kilden ayaklarına çarparak onları paramparça etti. Demir, kil, tunç, gümüş, altın aynı anda parçalandı; yazın harman yerindeki saman çöpleri gibi oldular. Derken bir rüzgâr çıktı, hiç iz bırakmadan hepsini alıp götürdü. Heykele çarpan taşsa büyük bir dağ oldu, bütün dünyayı doldurdu. “Gördüğün düş buydu. Şimdi de ne anlama geldiğini sana açıklayalım. Sen, ey kral, kralların kralısın. Göklerin Tanrısı sana egemenlik, güç, kudret, yücelik verdi. İnsanoğullarını, yabanıl hayvanları, gökteki kuşları senin eline teslim etti. Seni hepsine egemen kıldı. Altından baş sensin. Senden sonra senden daha aşağı durumda başka bir krallık çıkacak. Sonra bütün dünyada egemenlik sürecek tunçtan üçüncü bir krallık çıkacak. Dördüncü krallık demir gibi güçlü olacak. Çünkü demir her şeyi kırıp ezer. Demir gibi tümünü kırıp parçalayacak. Ayaklarla parmakların bir kesiminin çömlekçi kilinden, bir kesiminin demirden olduğunu gördün; yani bölünmüş bir krallık olacak bu. Öyleyken onda demirin gücü de bulunacak, çünkü demiri kille karışık gördün. Ayak parmaklarının bir kesimi demirden, bir kesimi kilden olduğu gibi, krallığın da bir bölümü güçlü, bir bölümü zayıf olacak. Demirin kille karışık olduğunu gördüğüne göre halklar evlilik bağıyla birbirleriyle karışacaklar ama, demirin kille karışmadığı gibi onlar da birbirine bağlı kalmayacaklar. “Bu krallar döneminde göklerin Tanrısı hiç yıkılmayacak, başka halkın eline geçmeyecek bir krallık kuracak. Bu krallık önceki krallıkları ezip yok edecek, kendisiyse sonsuza dek sürecek. İnsan eli değmeden dağdan kesilip gelen taşın demiri, tuncu, kili, gümüşü, altını parçaladığını gördün. Ulu Tanrı bundan sonra neler olacağını krala açıklamıştır. Düş gerçek, yorumu da güvenilirdir³⁷.”

Bu yorum üzerine Kral Nabukadnezar, Daniel’i Babil’e vali olarak atadı, ayrıca onu Babil’in bütün bilgilerinin başkanı seçti³⁸. Nabukadnezar’ın rüyasında gördüğü putun parçalanması olayı ise, Daniel tarafından Nabukadnezar’ın krallığıyla birlikte yok olacağı şeklinde yorumlanmış apaçık bir kehanetti³⁹.

“Kurigalzu, Esagila’ya girdi. Ruhlar ona yaklaştı ve ...Yatağında uyumaya başladığında, bir rüya gördü”⁴⁰ şeklinde başlayan Geç Babil dönemine ait olan ve halen British Museum’da sergilenen bir tablette ise, Kasit krallarından Kurigalzu’nun, Tanrı Bel’in tapınağında yapılan bir arınma ritüelinin ardından, Esagila tapınağında uyuyarak rüyasında Tanrı’dan bir mesaj almayı beklediğinden bahsedilmektedir⁴¹. Bu uygulama, İslami gelenekte var olan ve abdest yoluyla

³⁷ Tevrat, Daniel, 2/1-45.

³⁸ Tevrat, Daniel, 2/48.

³⁹ Kurt, a.g.m., s.427.

⁴⁰ 5. ^mku-ri-gal-zu <DIŠ>a-na é-sag-il i-te-ru-u[b x x (x)]

6 .za-qí-qí it-hu-šu-map u-uh-pu-ú-hu-ú su ? bu x[x (x)]

7.sa-lil ina ma-a-a-IL-ti-sú ^mku-ri-gal-zu šutta(MAŠ.GI₆)

i-na-[tal]. Çivi yazılı metnin devamı için bkz. Irving L.Finkel, “The Dream of Kurigalzu and the Tablet of Sins”, *Anatolian Studies*, Vol.33, Special Number in Honour of the Seventy-Fifth Birthday of Dr.Richard Barnett, 1983, s.78 vd.

⁴¹ Finkel, a.g.m., s. 75-76.

temizlendikten sonra istihareye yatma uygulamasını hatırlatmaktadır. Aynı uygulama, sonraki dönemlerde Anadolu’daki Hititler’de de görülecektir⁴².

Kehanet ve rüya yorumu geleneğinin Sumer ve Babil toplumlarının yanı sıra Asurlular’da da var olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Asur Kralı Asurbanipal’e ait olan Ninive Kütüphanesi kalıntıları arasında kopyaları yapılmış Babil rüya tabletleri bulunmuştur. Asurlular için rüyalar bir kehanetti. Onlar rüyaların mutlaka bir uzmanca doğru yorumlanması gerektiğine inanıyorlardı. Rüya yorumcuları mesleklerinde başarılı olabilmek için rüya kehanetleri koleksiyonundan yararlanıyordu. “Asur Rüya Kitabı” adı verilen bu koleksiyon on bir tableten oluşuyordu. Bunların birincisiyle sonuncusu, büyülere ve yıkım ya da hastalıkları önceden bildiren kötü rüyaların etkilerini yok etmeye yönelik gerekli törenlere ayrılmıştır. Bu koleksiyonda uyuyan kişileri uğursuz rüyalara karşı koruyacak törenlere de yer verilmiştir⁴³.

Asur rüya kitabından birkaç örnek vermek gerekirse:

“Eğer bir adam rüyasında elma yerse, o kalbinin arzuladığına sahip olacak”⁴⁴.

“Eğer bir adama rüyasında birisi sedir verirse, o, babasını ya da ilk oğlunu kaybedecek”⁴⁵.

“Eğer bir adama birisi rüyasında bal verirse, o kalbinden geçen arzuya kavuşacak”⁴⁶.

“Eğer bir adama birisi rüyasında su verirse, onun günleri (ömrü) uzun olacak”⁴⁷.

“Eğer bir adama birisi rüyasında şarap verirse, ömrü kısa olacaktır”⁴⁷.

2.2. Eski Anadolu’da Rüya

Birçok toplumun inanç sisteminde olduğu gibi, eski Anadolu toplumlarının inancında da insanlar tanrıların gazabından korkmaktaydılar. Öyle ki, tanrıları hoş tutmak kralın öncelikli görevleri arasında idi. Bu yüzden kral tanrıların tapınaklarını ziyaret etmek ve erdemli bir kişiliğe sahip olmak zorundaydı. Eğer tanrıları kızdıracak bir harekette bulunursa, bu öfkenin nedenini bulmak, kusurunu düzeltmek ve af dilemek de yine kralın göreviydi. Böyle durumlarda işlenen kusurun ne olduğunu bulmak son derece zordu, çünkü tanrılar insan biçiminde düşünülmüş olsalar da, kusurun niteliğini açıklamak için kullarının karşısına çıkmamaktaydılar. Bu noktada tıpkı Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi, rüyalar devreye giriyordu, tanrılar taleplerini rüyalar aracılığıyla yeryüzü halkına iletliyordu⁴⁸. Anadolu coğrafyası için beklide bu inancı en güzel anlatan mitolojik hikâye Avcı Keşşi olarak adlandırılan Hurri kökenli Hitit masalıdır.

Söz konusu edebî metinde evlendikten sonra av yapmayı ve tanrılara kurban sunmayı ihmal eden bir avcı olan Keşşi’nin, annesinin sızlanmaları üzerine tekrar ava gidişiyse birlikte bu av sırasında gördüğü, kötülük haber veren, yedi rüyadan bahsedilmektedir⁴⁹.

⁴² Bu hususa çalışmanın sonraki bölümünde değinilecektir.

⁴³ Dönmez, **a.g.m.**, s. 41-42.

⁴⁴ Oppenheim, **a.g.m.**, s. 272.

⁴⁵ Oppenheim, **a.g.m.**, s.277.

⁴⁶ Oppenheim, **a.g.m.**, 279.

⁴⁷ Oppenheim, **a.g.m.**, 280.

⁴⁸ J.G.Macqueen, **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2001, s.129.

⁴⁹ Güngör Karauğuz, **Hitit Mitolojisi**, Çizgi Kitapevi, Konya 2001, s. 169 vd.

Masalın genel temasına bakıldığında ise; Keşşi hünerli bir avcıdır o denli başarılıdır ki onun avları tanrıların günlük geçimini sağlamaya yetmektedir. O her gün av dönüşü tanrılar için birçok kurban sunmaktadır. Ancak günlerden bir gün Keşşi Sintalimeni adında bir kıza âşık olur ve onunla evlenir. Bu evlilikle birlikte Keşşi'nin av hayatı da bitmiştir. Keşşi artık sadece eşiyle vakit geçirmek istemektedir. Bu durum başta tanrılar olmak üzere Keşşi'nin annesini de rahatsız etmektedir. Bu durum üzerine oğluna sürekli telkinlerde bulunan yaşlı kadın onu tekrar ava çıkmaya ikna eder. Ancak işler Keşşi'nin umduğu gibi gitmez. Keşşi Natara Dağı'na gittiği zaman kızgın tanrılar ondan avlanabileceği tüm hayvanları saklamışlardır. Bir insan tanrıları unutursa, tanrılar da onu unutturdu. Avcı Keşşi eli boş eve dönmek için üç ay boyunca aç susuz dağlarda dolaşmıştır. Sonunda yorgunlukta bir ağaç altında uyuya kalmıştır. İşte metnin bu kısmından sonra Keşşi'nin tanrısal mesajlar içeren yedi rüyası anlatılmaktadır:

Akadca, Hurrice ve Hititçe versiyonları bulunan “Avcı Keşşi ve Karısı” adlı masalın ilgili yerlerinin tercümesi şöyledir;

“[] Keşşi sen [] dağlarda ye [], onun giysisi üzerinde [] uzanır [].

Keşşi [ikinci defa bir rüya] gördü.

O [üçüncü bir rüya] gördü. Natara Dağı'ndan [] şehrine yukarı getirdi. [] ve []. Ve hizmetçileri onun annesine gitti.

O dördüncü bir rüya gördü. Bazaltan ağır bir taş parçası gökyüzünden düştü ve hizmetçiler ve “tanrının adamı” onun altında ezildi.

O beşinci defa bir rüya gördü: Keşşi'nin tanrı babaları bir ateş tutuşturuyorlardı.

O altıncı defa bir rüya gördü: Ağaçtan yapılmış bir halka Keşşi'nin boynundaydı ve aşağıda bir kadının ayak bileği, Keşşi'nin ayak bileğinin üzerine yerleştirilmişti.

O yedinci defa bir rüya gördü. Keşşi aslanların arkasından gitti. Ve o kapıdan çıkarken, o kapının önünde sfenks ve yılanlar buldu.

Ertesi sabah güneş doğduğunda, Keşşi bir sesle uykudan uyandı ve annesine akşam gördüğü rüyaları anlatmaya başladı.

Keşşi annesine sordu: [Biz nasıl] davranacağız? Dağa gidecek miyiz? Dağda ölecek miyiz? Dağda bana [o]lur mu? Annesi Keşşi'yi şöyle yanıtladı: “Rüyaların anlamı şudur. Bütün çimenler büyür. Rüyalar, [] şehrinin []. Onun aşağısından bir nehir akar. [] günde [] orman [] ölmeyeceğiz. [] mavi yün []”⁵⁰.

Metnin geri kalan kısmı kırıktır. Bu masalda da açıkça görüldüğü gibi Tanrılar iletmek istedikleri mesajlar için en ideal yol olarak rüyaları kullanmışlardır. Gerçekten, Hititler, tanrıların rüya yoluyla da insana isteklerini bildirebildiklerine inanmaktaydılar. Rüya aracılığıyla görünüp, dileklerini söyleyebilirler, herhangi bir nedenle kızmışlarsa, bunu açıklayabilirlerdi. İnsan, rüya yoluyla suçundan arındırılmasını tanrılardan dileyebilirdi. Ayrıca, doğal olarak görülen rüyanın yanı sıra, bir tür rüya falı denilebilecek, istihare rüyaları vardı ki, bunlar, Hititçe'de şuppi šeşk [dinsel bakımdan temiz uyku (incubation)] terimi ile ifade olunmuştur. Bu, belirli bir konuda tanrılardan yanıt almak için, dinsel yönden temizlenerek, rüya görmek için uykuya yatmaktı. Rüya unsurunun en önemli rol oynadığı dönem III. Hattuşili (MÖ 1275-1250) devri olmuştur.

⁵⁰ Karauğuz, a.g.e., s. 210-211.

III. Hattuşili’nin zaman zaman rüyasına girerek öğütler veren⁵¹ Şamuha kenti İstar’ı [Aşk ve Savaş Tanrı(ça)sı], Lawazantiya kenti (Elbistan/ Kara Höyük) İstar’ının rahibinin kızı Puduhepa ile evlenmesini rüya yoluyla kendisine bildirmiştir⁵². Nitekim Hattuşili:

“Tanrının emriyle, Rahip Bentipsarri’nin kızı Puduhepa’yı zevceliğe aldım”⁵³ demektedir. Bunun yanında sürekli “kötü rüyalar” gören bir insanın ruh hastası olduğuna dair bir inanç da vardı⁵⁴.

Mesaj olarak rüyaları kullananlar salt tanrılar değildi. Hitit inancına göre ölümler dünyası, yaşayan insanların dünyasına karşı sıkı sıkıya kapalı olmasına karşın, kendilerinden devamlı olarak korkulan ölü ruhlarının bir takım yollar bulup, yeryüzü halklarının arasına sızmayı başardıkları inancı da mevcuttu. Ruhlar insanlara rüyalar aracılığıyla gözükmek, özellikle kendilerine gerekli kurbanlar sunulmadığı durumlarda, insanları rüyalar aracılığıyla rahatsız etmekteydiler⁵⁵. Bunlara ek olarak, Hitit toplumunda rüya yorumu ve ölü yıkama gibi işlerin genellikle ihtiyar kadınlar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır⁵⁶.

Sonuç

İlahî mesajlar içerdiğine inanılan rüyaların oluşum sürecinin, modern çağda bile hala gizemini koruması, araştırmacıları bu konu üzerinde çalışmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda Psikoloji, Din, Felsefe ve Tarih gibi bilim dalları rüya konusu ile ilgilenmiş ve bu bilim dallarında uzmanlaşan bilim insanları rüya ile ilgili araştırmalar yapmışlardır. Bu çalışmada, Eski Mezopotamya ve Anadolu (Hitit) toplumlarında rüya olgusu ve algısı üzerine tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Rüya olgusu, dinsel kaynaklarda olduğu gibi, mitolojik kaynaklarda da büyük yer işgal etmiş ve hemen hemen her toplumda ve kültürde rüyaya belirli manalar yüklenmiştir. Ancak ortak payda, rüyaların Tanrısal bir mesaj içerdiği ve geleceğe dair ipucu sunabildiği yönündedir. Gerçekten, hem Mezopotamya hem Anadolu toplumlarında rüyalar, bir kehanet vasıtası olarak algılanmışlardır. Bunun için rüya yorumcularına başvuran bu toplumlar, gördükleri kötü rüyaların etkilerinden kurtulmak için de çeşitli yollar denemişlerdir.

Yaptığımız bu derleme çalışmasında, rüyaların büyük ölçüde yer aldığı mitolojik belgelerden yola çıkarak, Mezopotamya ve Anadolu toplumlarına ait söz konusu belgeleri irdelemeye çalıştık. Burada gördük ki, Gudea örneğinde olduğu gibi, krallar yaptıkları ya da yapacakları icraatları meşrûlaştırmak amacıyla da rüyaları kullanmışlardır. Nitekim, dinin ve tanrıların önemli olduğu Eski Yakındoğu toplumlarında rüyaların Tanrısal mesajlar içerdiğine

⁵¹ III.Hattuşili küçükken bir hastalığa yakalanmış ve bu nedenle rahip olarak yetiştirilmesi için tapınağa verilmiştir. Bu olayı otobiyografisinde şu şekilde anlatmaktadır: “Efendim İstar, kardeşim Muvattali’yi babam Murşili’ye rüyasında gönderdi: “Yıllar, Hattuşili için kısıdır; o sağlıklı değildir. Onu bana ver;o, benim rahibim olsun. O zaman sağlıklı olur” ve babam beni, küçük çocuğunu aldı ve beni tanrıçanın hizmetine verdi”. İşte bu nedenden ki, Hattuşili, Hitit tahtında kaldığı sürece İstar’ın kendisini koruduğuna inanmış ve önemli olaylarda onun desteğini almak için çeşitli sunumlarda bulunmuştur. Bkz. Ali Dinçol, “Hititler”, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, C.1, Görsel Yay., Ankara 1982, s.42,47; Oppenheim, **a.g.m.**, s.198.

⁵² Murat Orhun, “Hititler’de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüskler’deki Uzantısı”, **Akademik Bakış**, C.3, S.5, Kış 2009, s.235, dipnot.11;Oppenheim, **a.g.m.**, s.197.

⁵³ Ahmet Ünal, “Eski Anadolu’da Feminizmin Öncülerinden Bir Kraliçe Portresi: Kizzuwatnalı Puduhepa”, **İdol Dergisi**, Sayı 24, Ankara 1980, s.9.

⁵⁴ Ahmet Ünal, “Hitit Tıbbının Ana Hatları”, **Belleten**, XLIV/175, TTK Yay., Ankara 1980, s.493 vd.

⁵⁵ Ahmet Ünal, “Hititlerde Ölümlere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler”, **Anadolu (Anatolia) XIX**, (1975-1976), Ankara 1980, s.167 vd.

⁵⁶ Füzûzan Kınal, “Eski Anadolu’da Kadının Mevkii”, **Belleten**, XX/79, TTK Yay., Ankara 1956, s.366.

inanılması, doğal olarak rüyaya yüklenen anlamı da önemli kılmaktadır. Bu bağlamda, saray ve tapınaklarda yer alan rüya yorumcularının önemli devlet kademelerine getirilmeleri de bu önemin bir sonucu olsa gerektir.

Rüya ile ilgili kayıtlar incelendiği zaman genellikle rüyanın, bir kahraman veya kral tarafından görüldüğü anlaşılmaktadır. Rüya gören, neler yapması gerektiği hususunu gördüğü rüyanın yorumuna göre belirlemiştir. Bazen de ne yapması gerektiğini bilemeyen insanoğlu, dualar edip kurbanlar sunarak, rüyalarında, tanrılardan bu anlamda bir işaret, bir yardım beklemişlerdir. Burada önemli olan rüyanın yüklendiği dinsel misyondur ve bu misyonu tarih boyunca hemen hemen her toplumda görmek mümkündür. Hatta günümüzde İslam geleneğinde yer alan istihareye yatma uygulaması, hem Eski Mezopotamya hem Hitit toplumunda benzer şekilde uygulanmıştır. Uykudan önce İslam'da abdest yoluyla arınma söz konusu iken, adı geçen toplumlarda bir arınma ritüelinin ardından rüyaya yatma söz konusudur.

KAYNAKÇA

- ARDA, Zeki Cemil; “Anadolu ve Avrupa Mitolojisinde İçerik ve Motif Karşılaştırması”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi**, S.9, Ankara 1999, s.1-6.
- CAMPBELL, Joseph; **Batı Mitolojisi (Tanrının Maskesi)**, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Yay., Ankara 1995.
- CEVİZCİ, Ahmet; **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul 2002.
- ÇETİN, Özer; “Jung Psikolojisinde Rüya”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIX., S. 2, Bursa 2010, s.249-269.
- ÇİĞ, Muazzez İlmiye; **Gılgamesh**, Kaynak Yay., İstanbul 2000.
- DİNÇOL, Ali; “Hititler”, **Anadolu Uygurlukları Ansiklopedisi**, C.1, Görsel Yay., Ankara 1982, s.17-120.
- DÖNMEZ, Haydar; “Eskiçağ İnsanın Düş Anlayışı”, **İdol Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi**, S. 9, Ankara 2001, s.41-44.
- FİNKEL, Irving L.; “The Dream of Kurigalzu and the Tablet of Sins”, **Anatolian Studies**, Vol.33, Special Number in Honour of the Seventy-Fifth Birthday of Dr.Richard Barnett, 1983, pp.75-80.
- HOOKE, S. H.; **Ortadoğu Mitolojisi**, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Yay. Ankara 1991.
- KAÇAR, Turhan ; “Bir Tedavi Yöntemi Olarak Aelius Aristides’in Rüyalari”, **Toplumsal Tarih** 170, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2008, s.72-76.
- KARAUĞUZ, Güngör; **Hitit Mitolojisi**, Çizgi Kitapevi, Konya 2001.
- KINAL, Füzuran; “Eski Anadolu’da Kadının Mevkii”, **Belleten**, XX/79, TTK Yay., Ankara 1956, s.355-366.
- KÖKSAL, İsmail; “Rüyaların Fıkhî Boyutu”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13/2 (2008), s.35-54.
- KRAMER, S. N.; **Tarih Sümer’de Başlar**, Çev. Muazzez İlmiye Çığ, TTK Yay., Ankara 1998.
- KURT, Ali Osman; “Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nabukadnezar ve Koror Örneği”, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, X/2, Sivas 2006, s.423-443.

- KUZUBAŞ, Muhammet; “İlkellere Ait Anlatılarda Rüya Motifi”, **Turkish Studies**, Vol.2/1, Winter 2007, s. 305-316.
- MACQUEEN, J.G.; **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2001.
- MCCALL, Enrietta; “**Mezopotamya Mitleri**”, Çev. Bircan Baykara, Phoenix Yay., Ankara 2011.
- MEMİŞ, Ekrem; **Eskiçağda Yaşanmış Büyük Aşklar**, Ekin Yay., Bursa 2006.
- OPPENHEİM, A.Leo; “The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East. With a Translation of an Assyria Dream-Book”, **Transactions of the American Philosophical Society**, New Series, Vol.46, No.3, 1956, s.179-373.
- ORHUN, Murat; “Hititler’de Karacığer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüskler’deki Uzantısı”, **Akademik Bakış**, C.3, S.5, Kış 2009, s.231-250.
- ÖZBAY, Özdemir; **Dünya Mitolojisi ve Nartlar**, Kafkas Derneği Yay., Ankara 1999.
- PETTİS, Jeffrey B.; “Earth, Dream and Healing: The Integration of Materia and Psyche in the Ancient World”, **Journal of Religion and Health**, Vol.45, No.1, Spring 2006, s.113-129.
- TEMİZKAN, Abdullah - AKTAŞ, Erhan; “Türk Devlet Geleneğinde İktidarın Meşrulaştırılmasında Rüyanın Kullanılması”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S. 33, 2012, s.13-22.
- Tevrat**, Tekvin, Yeni Yaşam Yay., İstanbul 2009.
- UĞUR, Ali; **Dünya Gündemindeki İsrail**, Burak Yay., İstanbul 1982.
- ÜNAL, Ahmet; “Hititlerde Ölülere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler”, **Anadolu (Anatolia) XIX**, (1975-1976), Ankara 1980, s. 165-174.
- ÜNAL, Ahmet; “Eski Anadolu’da Feminizmin Öncülerinden Bir Kraliçe Portresi: Kizzuwatnalı Puduhepa”, **İdol Dergisi**, Sayı 24, Ankara 1980, s.5-16.
- ÜNAL, Ahmet; “Hitit Tıbbının Ana Hatları”, **Belleten**, XLIV/175, TTK Yay., Ankara 1980, s.475-496.
- YILAR, Ömer; “Mit-Efsane ve Eğitim”, **Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 11, Erzurum 2005, s.383-392.
- YILMAZ, Kadriye-ÇETİN, Kamile; “Rüyalar ve Niyazî-i Mısırî’nin Tab’bîrâtü’l-Vâkı’ât Adlı Eserinde Rüyaların Dili”, **Turkish Studies**, Vol.2/4 Fall, 2007, s. 1066-1076.
- YİĞİTOĞLU, Mustafa; “Antik Yakın Doğu Mitlerinde Tanrı”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.1, Karabük 2012, s.119-126.

VATAN TOPRAKLARINDAKİ İMZA: TÜRK YER ADLARI, ZİLE KAZASI ÖRNEĞİ (1455-1575)

*Murat HANİLÇE**

ÖZET

Toplumların kültür hazineleri içerisinde önemli bir paya sahip olan yer adları, ait oldukları toplumların hafızalarını canlı tutar ve kültürün geçmişten geleceğe aktarılmasında önemli rol oynar. Bir ulusun dil, tarih ve coğrafi özellikleri âdeta bu adlarda hayat bulur. Bu makalede 1455-1575 yılları arasında Zile kazası yer adları, arşiv kayıtlarına göre ele alınmıştır. İlk olarak, Zile kazasının kısa bir tarihi verilip kazaya bağlı nahiyelerin günümüzdeki yerleri ortaya konmuştur. Zile adı üzerinde durulduktan sonra kazadaki yer adları çevre ve insanla ilgili özelliklere göre toponimi biliminin metotları çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Çalışmanın amacı Zile yer adlarını tespit edip Tokat, Yozgat ve Çorum ili yer adlarının kökenlerine katkı sağlamaktır.

Çalışmanın çerçevesi, büyük ölçüde, XV ve XVI. yüzyıla ait mufassal tahrir defterlerine dayalı olarak çizilmiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda Zile kazası ve bu kazaya bağlı 7 nahiyede mufassal tapu tahrir defterlerine kaydedilen toplam 557 yerleşim birimi bulunmaktadır. Bu toplamın 13'ü Zile kaza merkezindeki mahallelerden, 188'i köylerden, 339'u mezralardan, 1'i kaleden, 8'i kışlaklardan, 1'i yaylaklardan, 6'sı merkez ve 1'i ise mezra grubundan meydana gelmektedir. 6 merkezden 1'i mezra grubuna aitken 5'i nahiye merkezi konumundadır. Zile kazası dâhilinde aslında 3 kale olup bunlardan Halka-i Hass nahiyesindeki Ağcakale, kale olarak defterlere kaydedilmişken Karahisar-ı Behramşah kalesi nefs-i nahiye ve Danişmend-i Bahşayış kalesi ise Karadığın mezrası ile beraber köy (karye) olarak belirtilmiştir. Mezra, yaylak ve kışlaklar genellikle geçici ya da mevsimlik yerleşim birimleri sayılmakla beraber özellikle 1575'de bu mezralardan bazılarının nüfus barındırdıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zile, Acacı ve Özi Kavağı, Halka-i Hass, Hüseyinabad, Karahisar-ı Behramşah, Kızılkünbed, Kuştaş, Meşhedabad, Yeni Müslüman, toponimi, yer adı.

* Öğr. Gör. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: murat.hanilce@gop.edu.tr

THE SIGNATURE ON HOMELAND: TURKISH SETTLEMENT NAMES, A CASE STUDY OF ZILE (1455-1575)

ABSTRACT

Settlement names having an important place in the cultural treasures of societies keep alive the memories of their own societies and play an important role in the transferring of the culture from the past to the future. Linguistic, historical and geographical characteristics of a nation are enlivened in these names. In this article, settlement names of the district of Zile are examined according to archive documents between 1455 and 1575. Firstly, a short history of the district of Zile was given and the present-day places of the sub-districts attached to the district were determined. After the examination of the name of Zile (Zela), the settlement places in the district were classified according to the characteristics concerned with environment and people in the framework of the methods of toponymy science. The aim of the article is to determine the settlement places of Zile and provide contribution with the origins of the settlement names of the provinces of Tokat, Yozgat and Çorum.

The framework of the study is drawn to a great degree as being based on the the XV and XVIth century detailed tahrir registers. During the XV and XVIth centuries, there are a total of 557 settlement places recorded in detailed tahrir registers in the district of Zile and 7 sub-districts attached to this district. This total consists of 13 quarters attached to the center of the district, 188 villages, 339 hamlets, 1 fortress, 8 sheltered places, 1 mountain pasture, 6 centers and 1 group of hamlets. One of the 6 centers is belonged to 1 group of hamlets, the other 5 centers are the sub-district centers. In reality, there are 3 fortresses in the district of Zile. These are Ağcakale fortress in the sub-district of Halka-i Hass, Karahisar-ı Behramşah fortress in the sub-district of Karahisar-ı Behramşah and Danişmend-i Bahşayış fortress together with the hamlet of Karadiğın. Although hamlets, mountain pastures and sheltered places are counted as temporary or seasonal settlement places in general, some of these hamlets is determined to have population in the year of 1575.

Key Words: Zile, Acacı ve Özi Kavağı, Halka-i Hass, Hüseyinabad, Karahisar-ı Behramşah, Kızılkünbed, Kuştaş, Meşhedabad, Yeni Müslüman, toponimy, settlement name.

1. GİRİŞ

Verilişinde pek çok etkenin bulunduğu yer adları, bir coğrafyanın, toprak parçasının oraya yerleşen halklar tarafından vatanlaştırılmasının ilk ve en önemli aşamasını teşkil eder. (Akar, 2006: 51). Gerçekten de insanlar üzerinde yaşadıkları ve hâkimiyet kurdukları sahalardaki yerleşmelere isim verirken yerleşmenin bulunduğu yerin fizikî özelliklerinin yanısıra beşerî ve iktisadi özelliklerini de dikkate almakta ve o yerleşmeye kendi dil, kültür, örf ve âdetlerine en uygun isimleri vermektedir. Bu sebeple, yerleşmenin coğrafi, tarihî ve genel karakterini tanımada rol oynayan yer adlarının önemi büyüktür. (İbret, 2003: 53)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Özel adlar ve özellikle kişi adlarını inceleyen bilim dalı *onomastik*, bu bilimin yer adları ile uğraşan alt kolu ise toponimdir¹ (Yediyıldız, 1984: s. 25). Batıda adbilimin bir alt kolu olarak gelişmeye başlayan yer adları bilimi, yalnızca dilbilimin konusu olarak kalmamış, tarih, sosyoloji, antropoloji, biyoloji gibi değişik bilim dallarının da ilgilendikleri bir alan haline gelmiştir. Tarih boyunca değişik kültürlerin yerleşme ve geçit alanı olmuş olan ülkemizde ise toponomi çalışmaları 1920'lerden itibaren başlamış ve bu alanda birçok araştırma eseri kaleme alınmıştır (İnan, 1987; Eren, 1965; Baykara, 1988; Budak, 2001; Sakaoğlu, 2001). 1984 yılında Türk Yer Adları Sempozyumu düzenlenmiş ve burada yer adları ile ilgili birçok sorun ve çalışma yöntemi konunun uzmanları tarafından dile getirilmiştir. Bildiriler ve makaleler dışında Türkiye'deki yer adları ile ilgili lisansüstü düzeyde çalışmalar da her geçen gün artmaktadır (Kurgun, 2002; Palancı, 1996; Şenel, 2003; Yıldırım, 2006). Ancak bu çalışmalar genellikle Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri tarafından yapılmakta olup genellikle mevcut yer isimleri üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmalara ek olarak Osmanlı arşiv belgelerinden yola çıkılarak yapılacak geniş çaplı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Kronik tarih kitapları, seyahatnameler, şer'iyye sicilleri ve benzeri, kıymeti haiz kaynaklar Türkiye yer adları konusunda yeterince seferber edilememiştir. Bu tarihî kaynakların yalnız sınırlı bir kısmı, bazı araştırmacılar tarafından incelenmiştir (Sarı, 2000; Açıkgöz, 2004).

Bölgesel bir çalışma niteliği taşıyan bu makalede, Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Sivas eyaleti merkez sancağına bağlı Zile kazasındaki yer adları ele alınacaktır. Bölge, 1071 Malazgirt zaferinden günümüze kadar kesintisiz olarak Türk yerleşim alanı olması nedeniyle Anadolu'daki Türk kültürünün en eski ve en derin izlerini taşıması bakımından önemlidir. Çalışmanın ana kaynakları, 1455-1600 dönemini kapsayan 1455, 1520 ve 1575 yıllarına ait *tapu-tahrir defterleri*². 15-16. yüzyıllardaki bu yer adlarının günümüzde ne kadarının mevcut olduğunu tespit etmek için İçişleri Bakanlığı tarafından 1928'de basılan "Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları" ile 1933'te yayımlanan "Köylerimiz" isimli genel kitaplara, Tokat İl yıllıklarına ve modern haritalara müracaat edilmiştir. Adı geçen defterlerdeki yerleşme yerleri (köy, mezraa, kışlak ve yaylak) adları; kelime yapıları ve kökenleri, günümüzde idari olarak bağlı oldukları il ve ilçe merkezleri bakımından tablolaştırılmıştır. Aşağıda bu tablo çerçevesinde Zile bölgesinin yer adları önce kelime yapısı ve köken açısından değerlendirilmiştir. Ardından yer adları kategorilere ayrılarak her bir kategorideki isimler hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca bütün bu değerlendirmelerin daha iyi anlaşılabilmesi ve kıyaslamalar yapılabilmesi için ekler kısmında 1455-1600 dönemi Zile kazası yer adları listesine de yer verilmiştir.

2. ZİLE KAZASI YER ADLARI

Zile geçmişten günümüze Anziliya, Zelid, Zela, Gazala, Silay ve Karkariye gibi adlar almıştır. Bunlardan Zelitis'in Persler döneminde Zile'yi de içine alan bir bölge olduğu öne sürülmektedir. Zile (Zela) adı³, kutsal yol ya da geçit anlamında Sila yani S(wa)-ıla (Luwi dili) kelimesinden türemiş de olabilir (Umar, 1993: 825).

¹ Onomastiğin yer adları dışında başka alt dalları da bulunmaktadır. Antroponimi şahıs adlarıyla, hidronimi ise deniz, nehir, göl gibi su adlarıyla ilgilenmektedir. Kütükoğlu, M. (1991), *Tarih Araştırmalarında Usul*, 2. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, s.15.

² BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *TD (Tapu Tahrir Defteri)* 2, s.241-362; *BOA TD* 79, s.191-303; TKGM (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü), TKA (Tapu ve Kadastro Arşivi), *TD* 12, s. 126a-210b.

³ Zile geçmişten günümüze Anziliya, Zelid, Zela, Gazala, Silay ve Karkariye gibi adlar almıştır. Bunlardan Zelitis'in Persler döneminde Zile'yi de içine alan bir bölge olduğu öne sürülmektedir. Bu konudaki tartışma için Bk. Altındal, B. (2011), *Zela'dan Zile'ye Tarihi Yolculuk*, İstanbul, s. 45. Zile adıyla ilgili farklı bir yorum da Charles Textier tarafından yapılmıştır. Textier'e göre, Bitinya Krallarından Nicomede'nin oğlu Zielas bu bölgeye hâkim olmuş ve Pont memleketindeki bölge adını bundan almıştı. Bk. Textier, C. (2002), *Küçük Asya*, Cilt: 3, çev. Ali Suat, İstanbul, s. 163, 168 ve 169. Zile müftülerinden Arif Kılıç ise Zile Kalesinin Roma kumandanlarından *Sula* tarafından yapıldığını öne sürüp ismi bu kumandana dayandırma gayretinde olmuştur. Danişmendliler döneminde adının "mübarek vatan"

Anadolu’da eski bir yerleşim merkezi olan Zile’nin M.Ö. 1900 yıllarında Ninova Melikesi Semiramis tarafından kurulduğu düşünülmektedir⁴. Sırasıyla Hititler, Frigler ve Pontus egemenliğinde yaşayan Zile şehri daha sonra Roma İmparatorluğu’nun Anadolu’daki önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir⁵. Roma İmparatorluğu’nun ikiye ayrılmasına bağlı olarak Zile, 395’te Doğu Roma sınırları içerisinde kalmıştır. 1071 Malazgirt Zaferi’nden kısa bir süre sonra Zile’de günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam edecek Türk egemenliği başlamıştır⁶.

1398’de Osmanlı padişahlarından Yıldırım Bayezid’in Kâdı Burhanettin Devleti’ne son vermesiyle Zile Osmanlı idaresi altına girmiştir (Gökbilgin, 1979: 404). Osmanlı Devleti 1413 yılında Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği’nin yanında üçüncü bir idari birim olarak Rum Beylerbeyliği’ni kurunca Zile de bu eyalete dâhil edilmiştir (Şimşirgil, 1989: 290–291). Zile, 1455 tarihli tahrir defterinde nahiye olarak geçmekte, ancak merkezi nefs-i şehîr olarak gösterilmektedir. 1520 ve 1575 tarihli defterlerde ise Sivas livasına bağlı kaza olarak anılmaktadır. XVI. yüzyıl içerisinde Zile, merkezinde 13 mahalle ve 39 köy ile 17 mezra bulunduran bir kazadır. Ayrıca, kazaya bağlı 8 nahiye bulunmaktaydı. 17. yüzyılda Sivas’a bağlı bir sancak haline getirilen Zile, 1847 yılından itibaren Amasya’ya bağlı bir kaza olarak karşımıza çıkmaktadır (Sezen, 2006: 538). 1880’de ise sancaklık statüsü kazanan Tokat’a bağlanan Zile kazası günümüze kadar bu özelliğini korumuştur (Açıkel, 2004: 333-334). 15. ve 16. yüzyıllarda Zile kazasını oluşturan nahiyeler şunlardır:

*Acacı*⁷ ve *Özi Kavağı Nahiyesi*: İncelen dönemde 1 nefs, 24 köy ve 26 mezra adı tespit edilen nahiye, günümüzde Yozgat iline bağlı Kadışehri⁸ ile Çekerek ilçesi ve bu ilçelerin kırsalını kapsamaktaydı. Nahiye sınırları içerisinde bulunan Kadışehri köyü Kadışehri ve Hacıköy köyü ise Çekerek ilçe merkezlerinin çekirdeğini oluşturmıştır.

anlamında Silay olarak korunduğu ve yine şehre *Karkariye* adı verildiği de Kılıç tarafından belirtilmiştir. Arif Kılıç’tan naklen, Bk. Altındal, *age*, s. 46. İncelediğimiz defterlerden 2 numaralı Tapu Tahrir defterinde ise Zili şeklinde anılmış olup diğer defterlerde açık bir şekilde Zile adına rastlanmaktadır. Evliya Çelebi de seyahatnamesinde Zili adına nispetle Türklerdeki halı, kilime “zili” dendiği, bölgede dokumacılığın yaygın olmasına dayanarak şehrin adının buradan geldiğini dile getirmiştir. Bk. Altındal, B. (2011), *age*, İstanbul, s. 180.

⁴ Strabon (1969), *Coğrafya (Geographika)*, çev. A. Pekman, Kitap XII, Bölüm III, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 55-56. Ancak Zile’ye 25 km. uzaklıktaki Maşathöyük’te yapılan kazılar sonucunda elde edilen bulgular Zile’nin tarihinin daha eskilere dayandığını ortaya koymuştur. Bk. Altındal, B. (2011), *age*, s. 19.

⁵ Zile’nin Türk egemenliğine kadar geçirdiği dönemler hakkında ayrıntılı bilgi için Bk. Meral, Y. ve S. (1982), *Her Yönüyle Zile*, Sanem Matbaacılık, s. 17-18; Kılıç, A. , *Zile Tarihi*, Çağrı Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, Zile, s. 16-17.

⁶ Atalar, M. M. (1988) “Zile’nin Tarihçesi”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun, s. 305-307. 1071’de Türklerin Anadolu’da yerleşme amaçlı fetihlerinin başlamasıyla beraber Zile, Danişmendliler tarafından fethedilmiştir. Zile’nin Danişmendliler tarafından fethi tarihiyle ilgili çeşitli görüşler ortaya sunulmakla beraber, şehrin fetih tarihinin 1074 olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bk.: Sevim, A. (1988), *Anadolu’nun Fethi: Başlangıçtan 1086’ya Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, s. 82-83. 1166’da Nizameddin Yağlıbasan’ın ölümü üzerine tekrar Bizans egemenliğine geçen şehir, kısa süre sonra Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan tarafından ele geçirilmiştir. Şahin, M., Karabacak, Y. (2005), *Coğrafi, Tarihi, İdari, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Zile*, Tofset Matbaacılık, Tokat, s. 23. Moğolların 1243 Köseadağ Savaşı’yla Anadolu Selçuklularını zayıflatmasının ardından şehre 1365’te Eretna Beyliği ve 1381’de ise Kadı Burhaneddin Devleti hâkim olmuştur. Bk: Şimşirgil, A. (1991), “Osmanlılar İdaresinde Zile Şehri (1455-1574)”, *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, s. 231-243.

⁷ Cumhuriyet döneminde yapılan idari değişiklikler sonucu Acacıhöyük adıyla bir köye dötüşen nahiye 1944’te Hacıköy’ün Yozgat’a bağlı Çekerek ilçesine dönüştürülmesiyle bu ilçeye bağlanmıştır. 30. 12. 1998 tarihinden itibaren belde hüviyeti kazanmıştır. Belde belediye meclisinin “Acacı” kelimesinin söyleniş zorluğunu ve bir mana içermemesini öne sürerek yaptığı başvurular sonucu 2000 senesinde Bakanlar Kurulunun aldığı kararla Acacı ismi kaldırılarak buraya Bayındırhöyük adı verilmiştir. Gerçekten de Acacı adının nerden geldiğini ortaya koymak güçtür. Bölgede halk arasında yaygın Acecihöyük efsanesine göre Aca adı, eski tarihlerde burada yaşayan bir kralın Ece adlı kızına ithafen buraya verilen Ece isminin bozulmuş şekli olabilir. Ayrıntılı bilgi için bk: Koç, B. (2003), *Tarihi ve Kültüriyle Çekerek*, Çekerek Belediyesi Yayını, Ankara, s. 146-149.

⁸ Kadışehri ilçesinin geçmiş dönemleri ve günümüzdeki durumu ile ilgili Bk. *Dünden Bugüne Kadışehri Belediyesi* (tarihsiz), Kadışehri Belediyesi, Ankara, s. 1-2.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Halka-i Hass Nahiyesi: Merkezi bulunmayan bu nahiye 19'u köy, 17'si mezra ve 1'i kale olmak üzere 37 toplam yerleşim birimine sahipti. Dikmesöğüt ve Ovacık gibi yaşayan köy isimlerine bakıldığında Halka-i Hass nahiyesinin de günümüzde Yozgat ili Kadışehri⁹ ilçesi sınırları içerisinde yer aldığı düşünülebilir. 1944'te Çekerek'e bağlı bir nahiyeye dönüşen Kadışehri, 1990 senesinde Yozgat ili ilçelerinden biri olmuştur (Sezen, 2006: 263).

Hüseyinabad Nahiyesi: 46'sı köy, 142'si mezra, 7'si kışlak ve 2'si nefis olmak üzere toplam 197 köy ile Zile kazası içerisinde en çok yerleşim birimine sahip olan Hüseyinabad, 1455 tarihli defterde vilayet, 1520 tarihli defterde kaza ve son olarak 1575 tarihli defterde Zile kazasına bağlı bir nahiye olarak kaydedilmiştir. Nahiye merkezi Yapa-i Cedid köyüdür. Hüseyinabad günümüzde Çorum ili Alaca ilçesi sınırları içerisinde kalmıştır. Ayrıca bazı mezraları ise Yozgat ili Sorkun ilçesi dâhilinde bulunmaktadır. Hüseyinabad sınırları içerisinde Alacalar adıyla bir köy bulunmakla beraber bu köyün Alaca adına katkısını ortaya koyacak yeterli veriye ulaşmamız mümkün olmamıştır. Yine, 1455 tarihli defterde Hüseyinabad adı yerine Hüseyinova adı tercih edilmiştir¹⁰. Alaca¹¹, 1846'da Bozok'a bağlı bir kaza, 1867'de Çorum merkeze bağlı nahiye haline gelmiştir. Bu tarihten sonra da Çorum sınırları içerisinde kalmıştır (Sezen, 2006: 20).

Karahisar-ı Behramşah Nahiyesi: 16 köyü, 82 mezrası, 1 kışlağı, 1 kale ve nahiye merkezi ile toplam 101 yer adı tespit edilebilen Karahisar-ı Behramşah günümüzde Yozgat'ın Kadışehri ile Akdağmadeni¹² sınırları içerisinde yer almaktadır. Selçuklu dönemi tarihî kaynaklarında Karahisar-ı Behramşah'a ilişkin ilk kayıt, Sultan I. Alâaddin Keykubad döneminde (1220-1237) Sivas-Kırşehir kervan yolu üzerindeki Karahisar-ı Behramşah ve yöresinin Mengücek meliki Nasıreddin Behramşah'a, Erzincan kentinin teslimi karşılığında iktâ olarak verildiğine ilişkindir (Özcan, 2008: 92-93). 17. yüzyılda Zile'ye ve 1846'da Yozgat'a bağlı bir kaza iken bu tarihten sonra kaza vasfını yitirmiştir (Sezen, 2006: 278). Diğer adı Muşalim kalesi¹³ olan Karahisar-ı Behramşah kalesi bugün Yozgat ili Akdağmadeni Muşalı köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Yeri konusunda Wittek ayrıntılı bilgi vermektedir.¹⁴

⁹ Kadışehri, Çekerek ve Eski (Aydıncık) 1921 yılına kadar Zile sınırları içerisinde kalmış ancak 1921 yılında çıkarılan bir kanunla her ikisi Devecidağı kazası adı altında birleştirilip Yozgat sınırlarına katılmıştır. Bk. Bekir Altındal, *age*, s. 157.

¹⁰ Şemseddin Sami ve Ali Cevat'ın kayıtlarına bakıldığında Hüseyinabad'ın Zile'den sonra Yozgat'a bağlandığı, 1919 yılında ise Çorum'a bağlı ilçe olduğu anlaşılmaktadır. Bk.: *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt: 3, s. 2042.

¹¹ Çorum ili Alaca ilçesinin tarihi seyri ile ilgili daha detaylı bilgi için Bk.: Geçmişten Geleceğe Alaca (2002), Alaca Kaymakamlığı Yayını, Yozgat, s. 3-35.

¹² 1815'e kadar herhangi bir yerleşmeye sahip olmayan Akdağmadeni bu tarihten itibaren bölgede gümüş ve kurşun yataklarının işletmeye açılmasıyla giderek önem kazanmıştır. 1830'da nüfusu iyice artan yöre, 1839'da nahiye, 1860'ta da kazaya dönüştürülmüştür. Bu açıdan bakıldığında araştırmamıza konu oluşturan dönemlerde Karahisar-ı Behramşah'ın yörede canlılık sahibi olduğu ancak Akdağmadeni'nin öne çıkmasıyla beraber canlılığını yitirdiği de öne sürülebilir. Bk.: *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt:10, s. 7651.

¹³ Behramşah'la ilgili diğer bir görüş ise onun Birinci İzzeddin Keykavus'un büyük beylerinden Emir-i Meclis Mubarezeddin Behramşah olduğu ve kendi adıyla bilinen kaleyi inşa ettirdiği şeklindedir. Kalenin XIII. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği ve güney kısmının zamanla yerleşime açıldığı da düşünülmektedir. Müşalim adı yerel bir idarecinin oğlu Ali Beyin (öl. 1471) babası ve gerçek adı Nusret olan Müşalim'den gelmektedir. Bu bölge Müşalim ailesinin yıllarca tasarrufunda kalmıştır. Malikâne hissesi Karahisardaki Ali Şir zaviyesi ile Karabıyık ve Ağcakoca Zaviyeleri'ne ait iken, divani hisseleri ise Zile (Tokat) zaimi Müşalim'in sülalesinden olan ve yukarıda adı geçen Ali Bey'in oğluna ait idi. Bölgenin ahalisi Dulkadirli Şehsuvaroglu Ali Bey'in tasarrufundaki topraklarda çalışan Çongar ve Ulu-yörük taifelerinden oluşmaktaydı. Bk.: Arslan, L. (2005), H. 963/M. 1556 Tarihli Mufasssal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağı'nın Ekonomik ve Demografik Yapısı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 116.

¹⁴ Kale eteğindeki ovanın güneydoğu kıyısında, kaleden 10 km. ileride maden ocağı işletilen Akdağ vardır. Dolayısıyla kale, bu kasabanın kuzeybatı yönündedir. Kale, adını yakınındaki Müşalim köyünden alır. Selçuklular zamanında İkinci Keyhüsrev döneminde (1236-1246) yaptırılmıştır. Ancak Wittek ismin nereden geldiğini izah edememiştir. Bk.: Wittek, P. (1969), "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Yer Adları", çev. Mihri Eren, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, Konya, s. 236-240. Karahisar-ı Behramşah'ın tarihi gelişimi ve Akdağmadeni'ne dönüşümü ile ilgili detaylı bilgi için Bk. Yurtlu,

Kızılkünbed nahiyesi: 13 köyü, 14 mezrası ve 1 yaylakı bulunan Kızılkünbed nahiyesi bugün Yozgat ili Çekerek ve Aydıncık ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Hatta bu nahiye sınırları içerisinde yer alan Eski köyü, Aydıncık ilçesinin merkezine dönüşmüştür¹⁵.

Meşhedabad Nahiyesi: 16 köy, 20 nahiye ve 1 nefis olmak üzere 37 yerleşim birimi adı tespit ettiğimiz Meşhedabad bugün Zile sınırları içerisinde kalmıştır. Bugün Yalınyazı, Zile Boztepe beldesine bağlıdır (Altındal: 2011: 118).

Kuştaş Nahiyesi: 8 köy ve 12 mezra kaydı bulunan Kuştaş bugün Zile sınırları içerisinde iğdir nahiyesi ve kırsalını kapsayan bir bölgedir.

Yenimüslüman Nahiyesi: Halen Zile içerisinde bulunan ve eski adını yeni isimleriyle birlikte korumaya devam eden nahiye, Yıldıztepe (Boztepe) beldesi ve kırsalını kapsamaktaydı (Altındal, 2011: 118).

XV. ve XVI. yüzyıllarda Zile kazası ve bu kazaya bağlı 7 nahiye mufassal tapu tahrir defterlerine kaydedilen toplam 557 yerleşim birimi bulunmaktadır. Bu toplamın 13'ü Zile kaza merkezindeki mahallelerden, 188'i köylerden, 339'u mezralardan, 1'i kaleden, 8'i kışlaklardan, 1'i yaylaklardan, 6'sı merkez ve 1'i ise mezra grubundan meydana gelmektedir. 6 merkezden 1'i mezra grubuna aitken 5'i nahiye merkezi konumundadır. Zile kazası dâhilinde aslında 3 kale olup bunlardan Halka-i Hass nahiyesindeki Ağcakale kale olarak defterlere kaydedilmişken Karahisar-ı Behramşah kalesi nefis-i nahiye ve Danişmend-i Bahşayış kalesi ise Karadığın mezrası ile beraber köy (karye) olarak belirtilmiştir. Mezra, yaylak ve kışlaklar genellikle geçici ya da mevsimlik yerleşim birimleri sayılmakla beraber özellikle 1575'de bu mezralardan bazılarının nüfus barındırdıkları tespit edilmiştir¹⁶. Öte taraftan, Karahisar-ı Behramşah nahiyesinde 7, Acacı ve Özikavağı'nda 4 Kızılkünbed'de 3 ve Hüseyinabad'da 10 mezra birden çok mezrayı içinde barındırmaktadır. (Bk. Ekler). İncelememize konu oluşturan toplam 557 yer adından 153'ünün günümüzde yaşadığı görülmüştür. Bunlardan 89 köy, köy özelliğini sürdürerek bugüne ulaşmıştır. 4 köy ve 1 mezra ilçe merkezine dönüşmüştür. 51 mezra köy olarak varlığını devam ettirmektedir. 3'ten fazla köy ve 2 mezra belde haline gelmiştir. 1 kışlak ve 2 kale köy durumundadır. Bu yerleşim birimlerinin büyük çoğunluğu Zile'de olmak üzere, Yozgat'a bağlı Kadışehri, Çekerek, Aydıncık, Akdağmaden, Saraykenti ve Sorgun ilçeleri ve Çorum'a bağlı Alaca ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu da incelediğimiz yerleşim birimlerinin %27,28'ine tesadüf etmektedir. Ancak yapılacak saha araştırmaları ile mezraların yoğun olduğu bu bölgede bazı eski yerleşim yeri isimleri mevki adlarında karşımıza çıkabilecektir.

Tablo.1. XV. ve XVI. Yüzyıllarda Zile Kazası ve Nahiyelerinde Yerleşim Birimleri

İdari Birim	Mahalle	Köy	Mezra	Kale	Kışlak	Yaylak	Nefs	Mezari	Toplam
Zile Kazası	13	39	17	0	0	0	0	0	69
Acacı ve Özi Kavağı Nahiyesi	0	24	26	0	0	0	1	0	51
Halka Hass Nahiyesi	0	19	17	1	0	0	0	0	37
Hüseyinabad Nahiyesi	0	46	142	0	7	0	2	0	197
Karahisar-ı Behramşah Nahiyesi	0	16	81	0	1	0	1	1	100
Kızılkünbed Nahiyesi	0	13	14	0	0	1	0	0	28
Kuştaş Nahiyesi	0	8	12	0	0	0	0	0	20
Meşhedabad Nahiyesi	0	16	20	0	0	0	1	0	37
Yeni Müslüman Nahiyesi	0	7	10	0	0	0	1	0	18
Toplam	13	188	339	1	8	1	6	1	557

H. (2001), Geçmişten Günümüze Akdağmadeni, Ankara, s. 22-30. Hakkı Yurtlu'nun belirttiğine göre Karahisar-ı Behramşah'taki Karamağan (Karamağara) mezrası ise bugün Yozgat Saraykent ilçe merkezidir.

¹⁵ Aydıncık 2003, Aydıncık Belediyesi Tanıtım Yayınları, Ankara, s. 7-8.

¹⁶ Zile kazası sınırları içerisinde nüfus barındıran Zile'de 1, Meşhedabad'da 2, Kuştaş'ta 2, Kızılkünbed'de 4, Karahisar-ı Behramşah'da 5 ve Hüseyinabad'da 12 ve toplamda 26 adet mezra tespit edilmiştir. Örnek olarak Hüseyinabad'da Söğüdüzü, Küçükviran ve Ağcakışlak mezralarına bakılabilir. (TD 2, s. 200 b, 206b, 204 a.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

2.1. Zile Kazası Yer Adlarının Kelime Yapıları

Yer adları her şeyden önce bir kelimedir ve herhangi bir adın sahip olduğu tüm özellikleri bünyesinde taşır. (Şahin, 2007: 2) Zile kazası içerisinde incelediğimiz yer adlarının tamamı bir ve basit yapıda kelimelerden oluşan bir özelliğe sahip değildir. Tablo 2. de de görüleceği üzere, Zile yer adlarında yer alan kelime sayıları 1 ile 4 arasında değişmektedir. Toplam 557 ismin 526'sı, bir diğer ifadeyle % 94,4'ü 1 ya da 2 kelimeden kuruludur. Geriye kalan dilim içerisinde 27 isim 3 kelimeden oluşurken, yalnız 4 isim 4 kelimeden meydana gelmektedir. Bir kelimeden kurulu yer adları çoğunlukla basit ya da türemiş isimlerden oluşurken; 2 ve daha fazla kelimeden kurulu yer adları çoğunlukla isim ya da sıfat tamlaması ya da birleşik isim formatındadır.

Tablo 2. Zile Yer Adlarının Kelime Sayıları

Kelime sayısı	Zile merkez	Zile Köy	Acacı	Halka-i Hass	Hüseyinabad	Karamsar-ı Behramşah	Kızılkünbed	Kuştaş	Meşhedabad	Müslüman	Toplam	%
1	6	33	27	24	70	48	16	15	22	10	271	48,653
2	6	22	23	13	105	47	12	5	14	8	255	45,78
3	1	1	1	0	20	3	0	0	1	0	27	4,847
4	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	4	0,718
Toplam	13	56	51	37	197	100	28	20	37	18	557	100

Zile kazası yer adları köken bakımından çeşitlilik göstermektedir. Kazadaki yer adlarının köken olarak dayandığı başlıca diller Türkçe, Arapça ve Farsçadır. Bu adların köken oranlarının dağılımına bakıldığında, Türkçe adların % 60,8'lik oranla ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Birleşik yer adlarındaki Türkçe isimler de dikkate alındığında Türkçe adların oranı % 80,56'ya ulaşmaktadır. Basit yapıda bir kelimeden oluşan Arapça kökenli yer adları, 47 adet ve % 8,43'lük oran ile Türkçe kökenli adların ardından ikinci sırada yer almaktadır. Arapça ve Farsça daha çok şahıs isimlerinde kendini gösterirken aynı durum değerlendirmeye alınan İbranice isimler için de söz konusudur.

Türkçe kökenli kelimeler ile özellikle Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yan yana getirilerek birleşik yer adı oluşturulması dildeki etkileşimi örneklendiren bir tablo ortaya koymaktadır. Bu etkileşim, hiç şüphesiz Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce İslam'ı kabul edip Selçuklularla birlikte İran kültürüyle daha yoğun etkileşim içine girmesi ile açıklanabilir. Bu yönüyle Zile kazasındaki yer adları Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan vatan arayışının bir yol haritası gibidir ve bir şekilde bu yol üzerindeki durakların her birinin de izlerini içerisinde taşımaktadır.

15 ve 16. asırda Zile kazasında oldukça az sayıda muhtemelen Ermenice ya da Luwice kökenli ancak Türkçe fonetiğe göre kaydedilmiş yer adlarına da tesadüf edilmiştir. Bunların adedi 27 olup tüm yer adları içinde yaklaşık % 5'lik bir orana sahiptir.

Tablo 3. Zile Kazası Yer Adlarının Kökenleri

Dil-İdari Birim	Zile Nefs	Zile Köyler	Acacı ve Özi Kavağı	Halka-i Hass	Hüseyinabad	Karahisar-ı Behramşah	Kızılkünbed	Kuştaş	Meşhedabad	Yeni Müslüman	Toplam	%
A	6	3	5	2	16	6	0	3	4	2	47	8,43
A+F	0	1	3	1	5	2	0	0	1	0	13	2,33
A+F+T	0	1	1	0	10	2	0	0	0	0	14	2,51
A+İ+T	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0,17
A+T	3	5	4	2	31	7	2	1	1	2	58	10,41
F	1	3	0	1	5	4	0	1	1	0	16	2,87
İ	0	0	0	0	0	0	1	1	2	0	4	0,71
İ+A	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0,17
İ+T	0	0	1	1	1	0	1	0	0	0	4	0,71
R	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	3	0,53
R+T	0	0	1	0	1	2	0	0	0	0	4	0,71
T	3	41	29	26	106	62	24	13	22	12	338	60,68
T+F	0	1	3	2	9	7	0	1	3	1	27	4,84
Diğer	0	1	2	2	9	5	0	0	3	1	23	4,12
Diğer+A	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0,17
Diğer+T	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	3	0,53
Toplam	13	56	51	37	197	100	28	20	37	18	557	100

Kısaltmalar: A: Arapça; F: Farsça; İ: İbranice; R: Rumca; T: Türkçe.

3. ZİLE KAZASI YER ADLARININ KATEGORİLERİ

Yer isimleri, son zamanlarda birçok araştırmacının tercih ettiği çalışma alanlarından birisidir.

Yaşanılan yerin sesi, toprağın kokusu olarak nitelendirilen bu isimler; şahıs adlarından, meyve sebze isimlerine, hayvan adlarından renk isimlerine, hükümdar isimlerinden bir ülkenin kahramanlarına kadar birçok ismi taşımaktadır. Yer isimleri, bir bölgenin tarihini, kültürünü, siyasi yapısını yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Zile kazası yer adlarını iki ana kategoride toplamak mümkündür: Çevre ve insan. Çalışmamızda ilk olarak Zile kazasında çevreye dayalı olarak konulan yer isimleri üzerinde durulacaktır.

3.1. Çevreyle İlgili Adlar

Göçebe, yarı göçebe ve yerleşik Türk toplulukları en eski çağlardan beri, arazi parçalarını adlandırıp belirtmede, âdeta bir coğrafyacı titizliğiyle hareket etmişlerdir. Yerleşme tarihi çok eskilere uzanan Anadolu'nun XI. yüzyıldan beri Türkleşmeye başlamasına karşılık, yer adlarının büyük çoğunluğunun Türkçe adlardan oluşmasında, burada hâkimiyet kuran Danişmendli Beyliği, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları gibi güçlü ve büyük Türk devletlerinin önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. Zile kazasındaki yerleşim birimleri de Danişmendlilerin bölgeye egemen

olmasının hemen ardından Türkçe isimlerle tanışmıştır. Türkler, bu bölgede adlandırma yaparken Zile'nin coğrafi özelliklerinden büyük ölçüde yararlanmışlardır.

3.1.1.Çevreyle İlgili Olarak Tabiat ve Fizik Koşullarına Dayanan Adlar:

a.Coğrafya Adları: Zile kazasındaki coğrafi yer adları büyük bir çoğunlukla yükseltileri ifade eden öyük ve düzlükleri ifade eden alan; su kaynaklarını ifade eden dere ve pınar gibi kelimelerle kurgulanmıştır.

Öyük, toprak tepe ve höyük anlamlarına gelmektedir. Tarih boyunca türlü nedenlerle yıkılan yerleşme bölgelerinde, yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntılarının gömülü bulunduğu yayvan tepeye de öyük denmektedir (<http://tdkterim.gov.tr/bts/10.01.2011>). Zile kazası içerisinde toplam 16 yerleşim yerinde öyük adı geçmektedir¹⁷. Çadıröyüğü mezarı adını üzerinde çadır kurulan bir tepeden almış olmalıdır. Yine bu isim Türklerin göçebe yaşantılarının bir uzantısı olan çadır kültürünü Zile bölgesine taşımaları bakımından önemlidir. Hangahöyüğü ise tepe ile üzerindeki mimari yapıyla kurulan bir bağ anımsatmaktadır. Ediköyük, tepenin ayak giyimine benzer görüntüsüyle ilişkilendirilebilir. Adını yalnız öyük ibaresinden alan 3 köyün varlığı Zile, Acacı ve Özikavağı ve Yenimüslüman'daki yerleşimin köklerinin oldukça eskiye dayandığının göstergesidir. Ortaöyük mezarı (Hüseyinabad) Çunkar boyuna mensup Çunkar cemaatinin geçici yerleşim yeri idi. Bu cemaat Uluyörük Türkmen tifesindendi. (Halaçoğlu II, 2009:573).

Tablo 4. Adını Öyükten Alan Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Nahiyesi	Yerleşim Birimi	Nahiyesi
Çadıröyüğü mz.	Hüseyinabad	Müslimöyük mz.	Hüseyinabad
Edik ¹⁸ öyük mz.	Hüseyinabad	Ortaöyük mz.	Hüseyinabad
Gököyük mz.	Hüseyinabad	Öyük Köyü	Acacı ve Özi Kavağı
Külöyük mz.	Hüseyinabad	Öyük ky.	Yeni Müslüman
Hangahöyüğü mz.	Karahisar-ı Behramşah	Öyük ky.	Zile
Kuşakluöyük mz.	Karahisar-ı Behramşah	Yatmışöyüğü mz.	Karahisar-ı Behramşah

Alan kelimesinin sözlükteki ilk anlamı, açıklık ve düzlük yerdir. Etrafı tepelerle çevrili çukur yer ve koyaklar için de kullanılan bir tabirdir. Orman içindeki düz ve ağaçsız yerler de alan olarak tanımlanmaktadır. Zaman zaman kır ve ova gibi arazi parçalarını da tanımlamaktadır. Çayır, çimenlik gibi geniş arazi parçalarına da alan denebilmektedir.¹⁹ Zile'de alan adı ile isimlendirilmiş 11 yerleşim birimi görülmektedir. Bu yerleşim birimlerinden 8'i Tablo 5.'te gösterilmiştir.²⁰ Bu yerleşim yerlerinden 2 köy yalnızca alan kelimesi ile isimlendirilmiştir. Demürcüalanı mezarı adını bir meslekten almıştır. Dorualanı üzerinde atların yayıldığı bir bölgeyi işaret etmektedir. Kilisealanı ise daha önce bölgede bir kilisenin varlığına delil oluşturmaktadır. Sarualan, bölgenin rengi ve bitki örtüsüyle özdeşleşen bir isimdir. Sovukalan bölgenin iklim özelliklerine bir göndermedir.

¹⁷ Bunlardan Zile kaza merkezine bağlı Karaöyük köyü., Hüseyinabad'a bağlı Saruisaöyük mezarı (2 adet) ve Ortaöyük mezarı, Karahisar- Behramşah'a bağlı Karacaöyük mezarı. daha aşağıda cemaat adları içerisinde ele alındığından buradaki tabloya eklenmemiştir.

¹⁸ Edik, köylü çizmesi, patik, çocuk ayakkabısı, mest, yünden örülen, çok kısa konçlu çorap, köylü yemenisi, pabuç, terlik, ayakkabı, fotin, karda yürümeye yarayan ayakkabı anlamlarına gelmektedir. Bkz: *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(10.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(10.01.2012)). Ayrıca, Kırşehir'nde Ediği adında bir Türkmen cemaatinin adı geçmektedir. Uzak bir ihtimal de olsa Ediköyük mezarı adı bu cemaatten verilmiş olabilir. Halaçoğlu, Y. (2009), *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, s. 413.

¹⁹ *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(10.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(10.01.2012)).

²⁰ Kuştaş'taki Bayadalanı ile Acacı ve Özi Kavağı'ndaki Alan-ı İğdir mezarları cemaat ve Hüseyinabad'daki Mezidalanı mezarı şahıs isimlerine dahil edildiğinden ayrıca bu tabloda belirtilmemiştir.

Tablo 5. Alan Adı Verilen Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Alan ky.	Kızılkünbed	Karı ve Dorualanı mz.	Meşhedabad
Alan ky.	Acacı ve Özi Kavağı	Kilisealanı mz.	Acacı ve Özi Kavağı
Demürcüalanı mz.	Acacı ve Özi Kavağı	Sarualan mz.	Hüseyinabad
İncüalanı mz.	Karahisar-ı Behramşah	Sovukalan mz.	Acacı ve Özi Kavağı

Pınar, yerden kaynarak çıkan su, kaynak ve memba anlamlarını içerdiği gibi çeşme²¹ yerine de kullanılan bir tabirdir (<http://tdkterim.gov.tr/bts/10.01.2012>). Bu tabir, 23 yerleşim biriminin adının verilmesinde tercih edilmiştir. Acacı ve Özi Kavağı'nda bulunan *Acıpınar* köyü adını suyun tadından almıştır. *Akpınar* ise suyun rengiyle alakalı olmalıdır. *Büyükpınar*, *Ulupınar* ve *Yağlupınar* isimleri suyun akım kuvvetiyle ilişkilendirilebileceği gibi var olan bir çeşmenin boyutuyla da ilgili olabilir. *Çatakpınar*, *Kayacıkpınarı* ve *Senirpınar* suyun kaynağının coğrafi yapısıyla ilgili yer adları içerisinde değerlendirilebilir. Kurupınar adı, büyük olasılıkla var olan bir su kaynağının zaman içerisinde ortadan kalkması ya da azalması ile özdeşleştirilebilir. Mazi, meşe ağacı için kullanılan bir tabir olup *Mazıpınarı* mezrasının adı, meza sınırları içerisinde bulunan bir meşe ağacının gövdesinden çıkan su kaynağı ile ilişkili olarak verilmiş olabilir. *Eskipınar* yıpranmışlıkla, *Saraypınar* ise mimari yapıyla izah edilebilir. *Nefs-i Pınar-ı Yazır Kışlağı* mezrası boy ve cemaat adlarında da ele alındığı için buradaki tabloya dâhil edilmemiştir.

Tablo 6. Adını Pınardan Alan Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Acıpınar ky.	Acacı ve Özi Kavağı	Kayacıkpınarı mz.	Karahisar-ı Behramşah
Akpınar ky.	Hüseyinabad	Kurupınar ky.	Zile
Akpınar mz.	Karahisar-ı Behramşah	Kurupınar ky.	Meşhedabad
Akpınar mz.	Kızılkünbed	Mazıpınarı mz. ²²	Hüseyinabad
Büyükpınar mz.	Hüseyinabad	Saraypınar mz.	Hüseyinabad
Büyükpınar mz.	Karahisar-ı Behramşah	Saraypınarı mz.	Hüseyinabad
Çatak ²³ pınar ky.	Hüseyinabad	Senir ²⁴ pınar mz.	Zile
Eskipınar mz.	Hüseyinabad	Senirpınar mz.	Acacı ve Özi Kavağı
Karapınar ky.	Hüseyinabad	Ulupınar mh.	Zile
Karapınar mz.	Karahisar-ı Behramşah	Yağlupınar ²⁵ mz.	Hüseyinabad
Karapınar mz. (2)	Hüseyinabad		

Zile kazasında adını dere ve çay gibi akarsulardan alan 11 yerleşim adı tespit edilmiştir. Bunlardan *Bellidere* ve *Derebaşı mezraları*, adlarını derelerin doğrultusundan almıştır. Zira belli kelimesi yörede “*beri taraf*” anlamında kullanılmaktadır. *Derekınık* ve *Haramideresi* adları daha ziyade boy ve cemaat adlarıyla bir öbek oluşturmuştur. *Derekışla* adı, derenin bulunduğu bölgenin kullanım amacıyla ilgilidir. *Kozludere*, dereye yakın yerde ceviz ağaçlarının çokluğundan verilmiş bir yer adı olmalıdır. *Yellüdere*, bölgenin rüzgâra açık bir alan olmasına bağlı olarak tercih edilen bir isimdir. *Yunakderesi*²⁶ ise derenin aynı zamanda çamaşır yıkamakta da kullanıldığına kanıt oluşturmaktadır.

²¹ *Güncel Türkçe Sözlük*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(11.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(11.01.2012)).

²² *Mazi*, selin getirdiği mil, meşe ağacı ve meyvesi için kullanılan bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Bk: *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(11.01.2011\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(11.01.2011)).

²³ *Çatak*, iki dağ yamacının kesişmesi ile oluşmuş dere yatağıdır. *Güncel Türkçe Sözlük*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(11.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(11.01.2012)). Çatak, aynı zamanda su akıntılı yerler, dağlarda derin dereler için de kullanılan bir tabirdir. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(11.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(11.01.2012)).

²⁴ *Senir*, iki dağ arasındaki sırt için kullanılan bir isimdir. *Güncel Türkçe Sözlük*; “Yükseklik, tepe, doruk” anlamlarını da içeren bir kelimedir. “Dağların vadiye bakan yamacı” için de senir denir. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(10.01.2011\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(10.01.2011)). Bu adla Türkman Ekradı tairesinden bir cemaate de rastlanmıştır. Türkay, C. (1981), *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, Tercüman Kaynak Eserler Serisi:1, İstanbul, s. 670.

²⁵ *Yağlı* kelimesi, “güçlü, canlı (toprak, harç vb. için), bol, çok” anlamlarına sahip bir kelimedir. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(10.01.2011\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(10.01.2011)).

²⁶ Yunak, “kirli giysi ve çamaşır yıkanan yer” anlamında bir kelimedir. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(13.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(13.01.2012)).

Tablo 7. Adını Dere ve Çay Gibi Akarsulardan Alan Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Bellidere mz.	Hüseyinabad	Kozludere ky.	Meşhedabad
Damderesi mz.	Karahisar-ı Behramşah	Kuruçay ky.	Acacı ve Özi Kavağı
Derebaşı ky.	Zile	Yelludere mz.	Hüseyinabad
Derekınık ky.	Meşhedabad	Yenideresi mz.	Hüseyinabad
Derekışla ky.	Zile	Yunakderesi mz.	Karahisar-ı Behramşah
Haramideresi mz.	Acacı ve Özi kavağı		

Zile kazasında pınar ve dereden başka, ismini su ile ilgili özelliklerden adını almış 8 yerleşim birimi daha vardır. *Ilisu*²⁷ adı bir ılıcadan verilmiş olabileceği gibi *Ilisu Yazır* hem ılıca hem de bir boy adı ile ilgilidir. *Göllücek*, *Gölyurdu* ve *Gölcük* isimleri çevrede bulunan durgun sulardan verilmiştir. *Böğet*, daha çok akarsu önlerine yapılan yapay setleri çağrıştırmaktadır. *Koylan* ise akarsuların çevrilen yerinden verilmiş olabilir (*Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/13.01.2012>).

Tablo 8. Adını Su İle İlgili Özelliklerden Alan Diğer Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Göllücek mz.	Hüseyinabad	Ilisu Yazır mz.	Karahisar-ı Behramşah
Gölyurdu mz.	Hüseyinabad	Pirböğet ky.	Hüseyinabad
Gölcük mz.	Meşhedabad	Taşböğet ky.	Hüseyinabad
Ilisu ky.	Kızılkünbed	Koylan ky.	Hüseyinabad

b. Bölge Adları: Adını başı, burnu, boynu, boğazı, meydanı gibi bölge adlarından alan 12 yer ismi tespit edilmiştir. *Burun* ile ilgili 2, *derbent* ile ilgili 1, *dere* ile ilgili 2, *gök* ile ilgili 3, *köy* ve *şehir* gibi yerleşim birimleri ile ilgili 3 isim bu yolla verilmiştir.

Tablo 9. Bölge Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Ağaçşehir mz.	Karahisar-ı Behramşah	Derekışla ky.	Zile
Bozburunviranı mz.	Hüseyinabad	Gökkışlağı mz.	Hüseyinabad
Burnuköy ky.	Halka-i Hass	Gökçekışla mz.	Hüseyinabad
Daruboğazı mz.	Hüseyinabad	Koyluk mz.	Karahisar-ı Behramşah
Derbent ky. ²⁸	Kuştaş	Kızılca köy mz.	Karahisar-ı Behramşah
Derebaşı ky.	Zile	Yanköy mz.	Karahisar-ı Behramşah

c. Madenlerden Adını Alan Yerleşim Birimleri: Adı madenlerden verilmiş 3 yere rastlanmıştır. Bunlar: Zile merkez *Kurşunlu*²⁹ köyü, Hüseyinabad *Boladcık* ve Karahisar-ı Behramşah *Bolad*³⁰ mezarlarıdır. Bu kategoride adını kaya, taş, kum, toprak gibi doğal özelliklerden alan 18 yerleşim birimi daha ele alınmıştır. Kaya ve taştan adını alan 13 yer adı tespit edilmiştir. Kum, toprak ve kille ilgili 4 ve kireçle ilgili 1 isim verilmiştir.

²⁷ *Ilisu* “ılıca” anlamına gelmektedir. *Tarama Sözlüğü* 1967, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(12.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(12.01.2012)). *Ilıca* ise, “sıcak su çıkan yer, suyu sıcak olarak yerden çıkan hamam, kaplıca, çermik, kudret hamamı” anlamlarına sahiptir. *Güncel Türkçe Sözlük*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(13.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(13.01.2012)). Adana Tarsus dolaylarında İlisu adıyla bir cemaat de bulunmaktaydı. Türkay, *age*, 429.

²⁸ *Derbent*, “İki dağ arasındaki geçit yeri, boğaz” anlamlarına gelen bir kelimedir. *Tarih Terimleri Sözlüğü* 1974, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(13.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(13.01.2012))

²⁹ Bu adla Alanya ve Niş’te yörükler taifesinden bir cemaat yaşamaktaydı. Türkay, *age*, s. 553.

³⁰ *Polat*, “demir” kelimesinin karşılığıdır. *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(13.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(13.01.2012)).

Tablo 10. Adını Basit Taşlardan Alan Yerleşim Birimleri

Yerleşim birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Ballukaya mz.	Hüseyinabad	Kayadibi mz.	Hüseyinabad
Belkaya ky. ³¹	Yeni Müslüman	Kaydibi mz.	Kızılkünbed
Çavul ³² Çirilmiş mz	Karahisar-ı Behramşah	Kayalutaş mz	Hüseyinabad
Daşlık mz.	Hüseyinabad	Kazankaya ky.	Kızılkünbed
Derkis Kaya mz	Hüseyinabad	Killik ³³ ky	Hüseyinabad
Gözlükaya mz.	Meşhedabad	Kireçlü ky.	Zile
İnkaya mz.	Acacı ve Özikavağı	Kuştaş nh.	Kuştaş
Kaluntaş mz.	Hüseyinabad	Senirkaya mz.	Acacı ve Özikavağı
Kasın ³⁴ ky.	Meşhedabad	Tezekçi ³⁵ ky.	Karahisar-ı Behramşah
Kayacıkönü mz.	Hüseyinabad	Zeytun taş mz.	Hüseyinabad

Değerli taşlardan ismini alan tek yerleşim birimi Karahisar- Behramşah nahiyesindeki *İncüalan mezarıdır*.

d. Mevsime ve İklim Dayalı Özelliklerden Verilen Yer Adları: İklim özelliklerine dayalı olarak isim verilen 6 yerleşim birimi ile karşılaşılmıştır. Bunlardan 3'ü rüzgâr, diğerleri ise sıcaklıkla ilgilidir. Halka-i Hass nahiyesindeki *Barkar*³⁶ mezarı adını poyrazdan almış olup muhtemelen bölge kuzeydoğudan esen rüzgârlara açık olmalıdır. *Yelten*³⁷ yele karşı havalı bir yer olmalıdır. Hüseyinabad'daki *Yellüdere mezarı* ise bölgedeki derenin rüzgârlı bir alanda kalmasıyla ilintili olarak verilmiştir. Halka-i Hass'daki *İli mz* ise adını suyun ılıkliğinden almıştır. Hüseyinabad'daki *Farah* ve Acacı ve Özi Kavağı'ndaki *Sovukalan* mezarları ise bölgelerin soğukluğunu dile getiren özelliklerle isimlendirilmiştir.

Tablo 11. Adını İklim Özelliklerinden Alan Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Barkar mz.	Halka-i Hass	Sovukalan mz.	Acacı ve Özikavağı
Farah mz.	Hüseyinabad	Yellüdere mz.	Hüseyinabad
İli mz.	Halka-i Hass	Yelten ky.	Halka-i Hass

e. Günleri İçeren Yer Adları: Zile'de haftanın günlerine dayalı verilen herhangi bir yerleşim adına rastlanmamıştır. Ancak Zile merkez *Gündoğmaz mezarı* ve *Güngörmez köyü* gün içerisinde güneşi görme durumuna göre isimlendirildikleri için bu kategoride değerlendirilmiştir.

f. İçinde Sayı Bulunan Yer Adları: Zile kazasında içinde rakam geçen 6 yer adı bulunmaktadır. 2 rakamı 1 kez kullanılırken 3 rakamı 4 kez tercih edilmiştir. 1 rakamı ise hiç kullanılmayıp onun yerine *yalnuz* sıfatı tercih edilmiştir. *Üçler mezarı* adının kaynağı olan üçler

³¹ Bel: "Dağ sırtlarında geçit veren çukur yer" demektir. *Güncel Türkçe Sözlük*; "belen", "sıradag", "üzeri yassı tepe" için de kullanılan bir tabirdir. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(14.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(14.01.2012)).

³² Çavul: "Büyük kar ve buz kütlelerinin, sürükleyip getirdiği taş yığını" dır. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(13.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(13.01.2012))

³³ Kil: "İslandığı zaman kolayca biçimlendirilebilen yumuşak ve yağlı toprak"ı tanımlamak için kullanılan bir tabirdir.. *Güncel Türkçe Sözlük*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(15.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(15.01.2012)).

³⁴ Kasın: "Selin getirdiği kum, çöp, birikinti, mil" i karşılayan bir sözcüktür. *Büyük Türkçe Sözlük*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(16.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(16.01.2012)).

³⁵ Tezek : "İri toprak parçası" nı ifade eden bir kelimedir. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(16.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(16.01.2012)).

³⁶ Barkar: "Poyraz". *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(17.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(17.01.2012))

³⁷ Yelten: "Yele karşı havalı yer" anlamında kullanılan bir kelimedir. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(17.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(17.01.2012)).

kavramı üzerinde durmakta fayda vardır. Alevilik inancında üçler, beşler, yediler ve kırklar kültü bulunmaktadır. Üçler Allah, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi ifade etmektedir.³⁸

Tablo 12. Adında Rakam Bulunan Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Nahiyesi	Yerleşim Birimi	Nahiyesi
İküköy mz.	Acacı ve Özi Kavağı	Üçkabağaç mz.	Karahisar-ı Behramşah
Üçğaç ky.	Halka-i Hass	Üçtaş nh.	Kuştaş
Üçler mz.	Karahisar-ı Behramşah	Yalnuzağaç ky.	Zile
Üçkarağaç mz.	Karahisar-ı Behramşah		

g. Renklerle İlgili Yer Adları: Renk adları, büyük ölçüde yerleşim yerlerinin arazi durumu, bitki örtüsü ve iklim özelliklerindeki renk unsurlarının ön plana çıkarılarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Örneğin *boz* kelimesi ile yapılan yer adlarının bulunduğu bölgenin kıraç, *gök/yeşil* kelimeleri ile oluşturulmuş yer adlarının bulunduğu yerin ise ormanlık yahut yeşillik bir alan olduğu anlaşılmaktadır. Yer adlarındaki renkler, yalnızca arazinin fizikî görünümünü bildirmekle kalmayıp yönleri de sembolik olarak ifade ederler. Türk dilinde, *kök* doğuyu, *kızıl* güneyi, *ak* batıyı *kara* da kuzeyi sembolize etmektedir (Gabain, 1969: 109). Bu bakımdan yer adlarında geçen yukarıdaki dört rengin aynı zamanda birer yöne işaret ettiğini hatırdan uzak tutmamak gerekir. Ayrıca, Türk kültüründe renkler, iyilik, güzellik, temizlik, kötülük gibi başka anlam derinliklerine de sahiptir (Genç, 1999: 9). Zile kazası yer adlarında renge bağlı adlandırmalar, önemli bir katman oluşturmaktadır. Kazanın yer adlarında dilimizde kullanılan 14 renk tamlayan unsur olarak görülmektedir.

Zile kazasında renk ögesi içeren toplam 84 yer adı bulunmaktadır. Beyaz rengin yerini tutan *ağca*, *ak* ve *akça* renkleri toplam 17, kırmızı rengin yerini tutan *ala* ve *alaca* 5, çakır 4, kara ve karaca 29, *sarı* 9 ve *kızıl* ile *kızılca* 10 yerleşim birimi adında karşımıza çıkmaktadır. *Gök* ve *gökçe* 9, *boz* ise bir yerleşim yeri adının verilmesinde kullanılmıştır. En çok kullanılan renk kara ve akıdır. Kara kelimesi renk anlamının yanı sıra büyüklük, güçlülük, ululuk, şiddetlilik, olumsuzluk ve uğursuzluk anlamlarını yüklenmiştir (Karadoğan, 2004: 93). Muğla ölçeğinde renkler ve yer adlarını çalışan Ali Akar da bölgede bu renklerin ilk iki sırada olduğunu tespit etmiştir (Akar, 2006: 53).

Tablo 13. Renk İçeren Yer Adları

Yerleşim Bir.	Nahiye	Yerleşim Bir.	Nahiye	Yerleşim Bir.	Nahiye	Yerleşim Bir.	Nahiye
Akçaköy mz.	Hüseyina.	Alacalar ky.	Hüseyina.	Karahisar mz.	Karahisar	Karacaömer mz.	Kızılkünbed
Bozburunviranı mz.	Hüseyina.	Alakilise mz.	Hüseyina.	Karamağan mz.	Karahisar	Karapiri ky.	Karahisar
Ağcağıl mz.	Hüseyina.	Çakırköy mz.	Yenim.	Karapınar mz.	Karahisar	Saruhaçı mz.	Karahisar
Ağcasoku mz.	Hüseyina.	Çakırçalı mz.	Yenm.	Karasoku mz.	Karahisar	Saruisa mz.	Kuştaş
Ağcakışla mz.	Hüseyina.	Çakırlı mz.	Hüseyina.	Karaviran mz. (3)	Karahisar	Saruhaçı mz.	Hüseyina.
Ağcaviran ky.	Hüseyina.	Çakır mz.	Kızılkünbed	Karamuk mz.	Karahisar	Saruisaöyük mz.	Hüseyina.
Akpınar ky.	Hüseyina.	Gök kş.	Hüseyina.	Karacaöyük mz.	Karahisar	Saruisa mz.	Hüseyina.
Ağcaöz mz.	Kızılkünbed	Gökçekışla mz.	Hüseyina.	Karacaviran ky.	Acacı ve Ö.K.	Sarukamış mz.	Hüseyina.
Akpınar mz.	Kızılkünbed	Gökçelü mz.	Hüseyina.	Karadiğin mz.	Hüseyina.	Sarualan mz.	Hüseyina.
Ağcaviran ky.	Kuştaş	Gökçeminare mz.	Hüseyina.	Karadonlu mz.	Hüseyina.	Sarufakiholuğ u mz.	Hüseyina.
Ağcaasma mz.	Karahisar	Gökviran mz.	Hüseyina.	Karapınar ky.	Hüseyina.	Sarukalaycı mz.	Hüseyina.

³⁸ Alevilikle ilgili üçler, beşler, yediler ve kırklar kültleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bk. Arslanoğlu, İ., "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/20-33-134.pdf> (18.01.2012).

Ağcaşehir mz.	Karahisar	Gökviran mz.	Meşheda	Karacalu mz.	Hüseyina.	Kızılca ky.	Zile
Ağcakale kl.	Halka-i Hass	Gököyük mz.	Hüseyina.	Karacakaya mz.	Hüseyina.	Kızılcaın ky.	Yenimüsl.
Ağcakuş mz.	Hüseyina.	Gökyerviranı mz.	Hüseyina.	Karaköselü ky.	Hüseyina.	Kızılöz mz.	Halka-i Hass
Aksaray ky.	Zile	Gözkemin mz.	Hüseyina.	Kızkaracalu ky.	Hüseyina.	Kızılcaaköy mz.	Karahisar
Akbaş mz.	Karahisar	Karadığın mz.	Zile	Karagevenlik mz.	Hüseyina.	Kızılcaakınık mz.	Meşheda.
Akpınar mz.	Karahisar	Karagazi mz.	Zile	Karakızkavağı	Hüseyina.	Kızıllu mz.	Meşheda.
Akviran mz.	Karahisar	Karaöyük mz.	Zile	Karnıkara mz.	Hüseyina.	Kızılca ky.	Meşheda.
Alacamescid mh.	Zile	Karahisar kl.	Karahisar	Karapınar mz.	Hüseyina.	Kızılca kışla mz.	Hüseyina.
Alayundlu ky.	Halka-i Hass	Karahisar kş.	Karahisar	Karadığın mz.	Hüseyina.	Kızıllar ky.	Hüseyina.
Alacakilise mz.	Karahisar	Diğer Üç Karaağaç mz.	Karahisar	Kara..taş mz.	Hüseyina.	Kızılkünbed nh.	Kızılkünbed

h. Yıpranmışlık, Bakımsızlık ve Bırakılmışlık İfadeleri İçeren Yer Adları: Zile’de yıpranmışlık bildiren kelimelerle kurgulanmış yer adları içerisinde viran kelimesini içerenler çoğunluğu teşkil etmektedir. Viran yıkık, harap olma durumlarını bildiren bir sözcük olmasına karşı Zile yer adlarında geçen şekliyle kökleri eskilere dayanan yerleşim yerlerini ifade etmektedir. Zile’de içerisinde viran kelimesi geçen toplam 23 yer adı örneğine rastlanmıştır.

Tablo 14. Viran Kelimesi İçeren Yer Adları

Yerleşim birimi	Nahiye	Yerleşim birimi	Nahiye	Yerleşim birimi	Nahiye
Ağcaviran mz.	Hüseyina.	Gökyerviranı mz.	Hüseyina.	Özlüviran mz.	Hüseyina.
Ağcaviran mz.	Kuştaş	Göynülviranı mz.	Karahisar	Salviran mz.	Halka-i Hass
Ahurviran mz.	Halka-i Hass	Hallaçoğlurıranı mz.	Hüseyina.	Sofularıranı mz.	Karahisar
Akviran mz.	Karahisar	Kafir (Gavur)ıranı mz.	Zile	Tahirıranı mz.	Karahisar
Aykudfakihıranı mz.	Hüseyina.	Karacaviran ky.	Acacı ve Ö.	Uzunviran mz.	Acacı ve Ö.
Bozburunıranı mz.	Hüseyina.	Karaviran mz. (4)	Karahisar	Veyisviran mz.	Halka-i Hass
Gökviran mz.	Hüseyina.	Kolviran mz.	Hüseyina.	Viran mz.	Hüseyina.
Gökviran mz.	Meşheda.	Küçükviran mz.	Hüseyina.		

Hüseyinabad’da *Kırık*³⁹, *Yalınca*⁴⁰, *Malamad*⁴¹ ve *İsadağılmış* ile Karahisar-ı Behramşah’taki *Harab ve Başı* mezraları adlarında da yıpranmışlık göstergeleri bulunmaktadır.

i.Çevreyi İlgilendiren Sıfatlardan Kurgulanmış Yer Adları: Eski, 4 yerde karşımıza çıkarken, eskimişliğin başka bir ifadesi olan köhne 2 yer adında geçmiştir.

Tablo15. Eski Kelimesi İçeren Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiyesi	Yerleşim Birimi	Nahiyesi
Eski ky.	Kızılkünbed	Eskiköy ky.	Kızılkünbed
Eskikışla mz.	Hüseyinabad	Hamzaköy-i Köhne	Acacı ve Özi Kavağı
Eskipınar mz.	Hüseyinabad	Köhnebaba mz.	Hüseyinabad
Eskiyapar ky.	Hüseyinabad		

³⁹ Konargöçer Türkmen taifesinden olup Sivas Yeniil’de bahsi geçmektedir.. Türkay, *age*, s.106.

⁴⁰ *Yalınca*, “çıplak, yoksul” anlamlarına gelmektedir. Bk. *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(20.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(20.01.2012)). Ayrıca Hüdavendigâr sancağında “Yalınca” adıyla bir Türkmen cemaati bulunmaktadır. Türkay, *age*, s. 762.

⁴¹ *Malamad*, “bozgun, ezik, dağınık” anlamlarını içermekte olup söz konusu yerleşim biriminin bir bozgun sonucu dağınık ve harap bir hal yaşamasıyla özdeşleştirilebilir. Bk. *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(15.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(15.01.2012)).

Büyük 2 yer adında geçmekte iken bu kelimeyi karşılayan Farsça büzürk üç ve Türkçe kökenli ulu da iki kez kullanılmıştır. Küçük 5 yer adında tercih edilmiştir.

Tablo 16. Büyük ve Küçük Kelimelerini İçeren Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Büyükpınar mz.	Hüseyinabad	Ulupınar mh.	Zile
Büyükpınar mz.	Karahisar-ı Behramşah	Müminler-i Büyük mz.	Hüseyinabad
Hırka-i Büzürk ky. ⁴²	Hüseyinabad	Müminler-i Küçük mz.	Hüseyinabad
Hırka-i Küçük ky.	Hüseyinabad	Sultan Seküsü Ulya ky.	Karahisar-ı Behramşah
Küçük Çiflik mz.	Meşhedabad	Yararlık-ı Büzürk mz.	Hüseyinabad
Küçükviran mz.	Hüseyinabad	Yararlık-ı Küçük mz.	Hüseyinabad
Uluköy ky.	Acacı ve Özikavağı		

Yeni kelimesi 7 yerde kullanılırken 1 yerde yeniye karşılık gelmek üzere Arapça kökenli cedid kelimesi kullanılmıştır.

Tablo 17. Yeni Kelimesi İçeren Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Yapa-i Cedid ky.	Hüseyinabad	Yenice ky.	Hüseyinabad
Yeni Müslüman nh.	Yeni Müslüman	Yeniceköy ky.	Acacı ve Özi Kavağı
Yeni Yapar ky.	Hüseyinabad	Yenideresi mz.	Hüseyinabad
Yenice ky.	Zile		

XV. ve XVI. yüzyılda Zile kazasında eski ve yeni kelimelerini içeren yer adları dışında çevreyi ilgilendiren diğer sıfatlardan da üretilmiş yer adları bulunmaktadır. Bunların sayısı 8 adettir. *Çorak*, *Kıraç* ve *Kuruca* adı, kurak, tuzlu ve tarıma elverişsiz bir arazi parçasını anımsatırken, *Kuru* ise su kaynaklarıyla ilgili verilmiş adlar olarak düşünülmelidir. Bunların dışında *Yapar* ve *Yapa* isimleri cemaat adlarını çağrıştırmaktadır.

Tablo 18. Çevreyi İlgilendiren Sıfatlar İçeren Diğer Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Çorak mz.	Kızılkünbed	Kuruçay ky.	Acacı ve Özi Kavağı
Kıraçöz mz.	Karahisar-ı Behramşah	Kuruköy mz.	Kızılkünbed
Kurucaemlak mz.	Hüseyinabad	Kurupınar ky.	Zile
Kurucakışla mz.	Hüseyinabad	Kurupınar ky.	Meşhedabad

Bu isimler dışında bir de Karahisar-ı Behramşah'ta *Musacık-ı Köklü* ⁴³*Yol Başı mezarı* bulunmaktadır. Burdaki *köklü* bir cemaat adına da karşılık gelebilir.

j. Taşın, Toprağın Durumuna (topografik şekillere) Bağlı Yer Adları: Zile'de adını topografik şekillere bağlı 8 yer adı tespit edilmiştir. Tokatçukuru muhtemelen Zile'nin de bugün içinde bulunduğu Tokat şehri ile onu anımsatan bir çukurdan kaynaklanmıştır. *Duma*⁴⁴, *Yumrucaktaş*, *Çeğellü*⁴⁵ ve *Daşlık* adları taşın şekline dayalı olarak verilmiştir. Meşhedabad ve Karahisar-ı Behramşah'taki *Çatak*⁴⁶ mezarları ise iki dağa yamacının kesişmesi sonucu ortaya çıkan dere yataklarından esinlenilerek konulmuş adlara sahiptir.

⁴² Türkman taifesinden *Harkalı* ya da *Hırkalı* adıyla Maraş'ta bir cemaat adına rastlanmıştır. Türkay, *age*, s. 419.

⁴³ Karahisar-ı Şarki ve Konya'da *Köklü* ya da *Köklüler* adıyla bir cemaat bulunmaktadır. Türkay, *age*, s. 538.

⁴⁴ Duma, "tümsek, çıkıntı, yuvarlak taş" anlamlarını taşıyan bir kelimedir. *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁴⁵ *Çeğel*, "çakıl, taş yığını" anlamlarını içermektedir. *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁴⁶ *Güncel Türkçe Sözlük*. [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

Tablo 19. Topografik İsimler

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Tokatçukuru mz.	Zile	Çatak mz.	Meşhedabad
Duma mz.	Zile	Çeğellü-i Muhtesib mz.	Karahisar-ı Behramşah
Yumrucaktaş mz.	Hüseyinabad	Çeğellü mz.	Karahisar-ı Behramşah
Çatak mz.	Karahisar-ı Behramşah	Daşlık mz.	Zile

k. Arazinin Kullanılış Biçimine Uygun Olarak Verilen Adlar: Zile’de arazinin kullanılışına göre verilmiş 29 yerleşim yer adı bulunmaktadır. *Ağcakışla* ve *Yazıkışla*⁴⁷ gibi mezarlar bazı toplulukların kışlak yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. *Çalman*⁴⁸ ile *Toklu*⁴⁹ ve *Göynük*⁵⁰ mezarları hayvan barınaklarıyla ilgili isimlerdir. *Tamubağı*, *Dutlubağ*, *Çelebağı*, *Çiftlik*, *Bağluca* isimleri ile anılan yerler arazinin işleniş biçimine örnektir. *Kürdük*⁵¹ dibi arazinin durumuyla ilgili bir yer adı iken *Sökülü*⁵² mezarı ve *Sultan Seküsü*⁵³ köyü yüksek yerlerdeki düzlüklere işaret etmektedir. *Yoncalık* ve *Kırlar* isimleri büyük ölçüde hayvanların otlatıldığı alanları ifade etmektedir.

Tablo 20. Arazinin Kullanılış Biçimine Göre Verilen Adlar

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Ağcakışla mz.	Hüseyinabad	Kırlar ky.	Zile
Bağluca ky.	Zile	Kırlar mz.	Meşhedabad
Bağluca mh.	Zile	Kışlacıkaya mz.	Hüseyinabad
Bahçe mz.	Karahisar-ı Behramşah	Kızılcaışla mz.	Hüseyinabad
Bahçecük mz.	Karahisar-ı Behramşah	Küçükçiftlik mz.	Meşhedabad
Çalman mz.	Hüseyinabad	Kürdükdibi mz.	Karahisar-ı Behramşah
Çelebibağı mz.	Hüseyinabad	Sökülü mz.	Karahisar-ı Behramşah
Çiftlik ky.	Karahisar-ı Behramşah	Sultan Seküsü ky.	Karahisar-ı Behramşah
Çiftlik ky.	Meşhedabad	Sultan Seküsü-i Ulya ky.	Karahisar-ı Behramşah
Çiftlik ky.	Halka-i Hass	Tamubağı mz.	Hüseyinabad
Çiftlik mz.	Zile	Toklu ⁴⁹ mz.	Hüseyinabad
Çiftlik mz.	Acacı ve Özi Kavağı	Yaylak mz.	Kuştaş
Dutlubağ mz.	Hüseyinabad	Yazıkışla mz.	Hüseyinabad
Göynük mz.	Karahisar-ı Behramşah	Yoncalık ky.	Halka-i Hass
Hass mz.	Karahisar-ı Behramşah		

l. Çevredeki Yapılarla İlgili Yer Adları: Çevredeki yapılar da yer adlarının belirlenmesinde etkileyici bir role sahiptir. Adı çeşitli yapılardan verilmiş Zile’de toplam 41 yer adı tespit edilmiştir. *Ağcakale*, *Bağdadhisarı*, *Balçıkhisar*, *Hisarcık*, *Hisarözü*, *Kale*, *Kalecikaya*, *Karahisar*, *Koçhisar* isimleri savunma amaçlı yapıların birer görüntüsüdür. *Hangah*⁵⁴, *Kızılkünbed*,

⁴⁷ Yazı, “düz yer, ova, kır” yerleri tasvir etmek için kullanılan bir sözcüktür. *Güncel Türkçe Sözlük*, [http://tdk.terim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdk.terim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁴⁸ *Çalman*, “üstü açık, çalılarla ve taşlarla çevrilmiş ağıl”dır. *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, [http://tdk.terim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdk.terim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁴⁹ *Toklu*, bir yaşında erkek koyundur. *Tarama Sözlüğü 1971*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(15.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(15.01.2012)).

⁵⁰ *Göynük*, üstü açık, çalılarla ve taşlarla çevrilmiş ağıldır. *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, [http://tdk.terim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdk.terim.gov.tr/bts/(22.01.2012)). Bu adı taşıyan bir de Ekrad taifesi bulunmaktadır. Niğbolu Şumnu’da ve Beyşehirli Kireli kazasında izlerine rastlanmıştır. *Türkay, age*, s. 83.

⁵¹ *Kürdük*: Kuytu yerlere toplanmış kar ya da kum yığınıdır. *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, [http://tdk.terim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdk.terim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁵² *Sökü*: Ormandan ya da meradan açılan tarladır. *Güncel Türkçe Sözlük*, [http://tdk.terim.gov.tr/bts/\(15.01.2012\)](http://tdk.terim.gov.tr/bts/(15.01.2012)).

⁵³ *Seki*, “Toprak üstündeki yükseklik, doğal set, ormanlık, kayalık ya da dağ başındaki düzlük, tarla ve bahçelerdeki basamak biçiminde düzlükler, yer, arsa, tarla, .meyilli, su tutmayan yer” anlamlarına gelmektedir. *Büyük Türkçe Sözlük*, [http://tdk.terim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdk.terim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁵⁴ *Tekke* manasında Farsça kökenli bir kelimedir. Pakalın, M.Z. (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, III. Baskı, MEB Yayınları, Ankara, s. 730.

*Meşhed*⁵⁵, *Zaviye* ve *Mescid* isimleri ise dini yapıların birer ifadesidir. Bu açılardan ele alındığında Zile kazası yer isimlerinde tercih edilen yapı isimlerinin büyük bir çoğunluğunu savunma ve dini amaçlı binaların oluşturduğu söylenebilir. Hüseyinabad'daki *Gerdekkaya* ise, Eskiçağlardan kalan oda şeklinde bir mezardan adını almıştır. (Koç, 2001: 88).

Tablo 21. Yapı Adları

Yerleşim Birimi	Nahiyesi	Yerleşim Birimi	Nahiyesi
Ağcakale	Halka-i Hass	Karahisar-ı Behramşah kalesi	Karahisar-ı Behramşah
Aksaray ky. Zile	Zile	Karahisar-ı Behramşah kışlağı	Karahisar-ı Behramşah
Alacakilise mz.	Karahisar-ı Behramşah	Kervansaray mz.	Hüseyinabad
Alacamescid mh.	Zile	Kızılkünbed nh.	Kızılkünbed
Alakilise ky.	Hüseyinabad	Kilise ky.	Acacı ve Özi Kavağı
Aşurkışlası mz.	Karahisar-ı Behramşah	Kilisekaya mz.	Hüseyinabad
Avansaray mz.	Hüseyinabad	Kiliseköy mz.	Karahisar-ı Behramşah
Bağdadhisarı ky.	Zile	Koçhisar ky.	Hüseyinabad
Bağcıkhisar ky.	Zile	Mescid-i Sakayan mh.	Zile
Bağcıkhisarı ky.	Hüseyinabad	Mescid-i Zaviye Mh.	Zile
Bezirhane mz.	Hüseyinabad	Meşhed mz.	Karahisar-ı Behramşah
Cami mh.	Zile	Meşhedabad nh.	Meşhedabad
Gerdekkaya ky.	Hüseyinabad	Minare Mh.	Zile
Hacıhasan Mescidi mh.	Zile	Oluğuzun ky.	Karahisar-ı Behramşah
Hangah öyüğü mz.	Karahisar-ı Behramşah	Pirköprü mz.	Karahisar-ı Behramşah
Hisarcık ky.	Meşhedabad	Salma mz.	Acacı ve Özi Kavağı
Hisarcık mz.	Yeni Müslüman	Saraycık mz.	Karahisar-ı Behramşah
Hisarözü ky.	Acacı ve Özi Kavağı	Saraypınar mz.	Hüseyinabad
Kale Mh.	Zile	Sarufakiholuğu mz.	Hüseyinabad
Kalecikkaya mz.	Hüseyinabad	Uluşınar mh.	Zile
Karahisar mz.	Karahisar-ı Behramşah		

*Salma*⁵⁶ üç tarafı toprakla çevrili bir ağılı yani bir hayvan barınağını çağrıştırırken, *Bezirhane*⁵⁷ yağ üretimi ya da alışverişi yapılan bir mekan., *Avansaray*⁵⁸ eyvan kelimesinden bozma bir ismi, *Saru Fakih Oluğu*⁵⁹ ise su ile ilgili bir yapıyı anımsatmaktadır.

3.1.2. Bitkilerle İlgili Yer Adları:

Zile'de 15 ve 16. yüzyıldaki yer adlarına bakıldığında ağaç isimlerinin de yer adlarına esin kaynağı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ağaçları meyve verenler ve meyvesiz olanlar şeklinde iki alt kategoride değerlendirmek mümkündür. Meyve veren ağaçlar 6 yerleşim biriminin isminde öne çıkmaktadır. Bu yerleşim yerlerinin birinde İğde, 4'ünde koz (ceviz) ve 1'inde erik ağacı ismi tercih edilmiştir.

⁵⁵“Şehitlik” anlamında bir kelimedir. Bk.: Devellioğlu, F. (2010), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 26. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, s. 731.

⁵⁶ “Birkaç evlek asma bağı ya da gül bahçesi, tarlada ekin ekmek için ayrılan toprak parçası, üstü ve üç tarafı kapalı ağıl”. *Büyük Türkçe Sözlük*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(25.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(25.01.2012)).

⁵⁷ *Bezir*: Yağ *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/ \(25.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/ (25.01.2012)).

⁵⁸ *Avan*: “Devlet memuru” anlamında bir kelimedir. *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*; eyvan.” Özellikle Güney-doğu Anadolu evlerinde avluya bakan, önü açık, üstü kapalı, yüksekçe döşemesi olan, ortasında bir de küçük havuzu bulunan oturma yeri”dir. *Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012))

⁵⁹ *Oluk*: “Hayvanların yem yedikleri, su içtikleri taş ya da ağaçtan oyulmuş yalak, içinde üzüm ezilen çam ağacından oyulmuş tekne, sepicilerin içinde derileri yıkadıkları ağaç tekne”dir. *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)). “Evlad-ı Saru Fakih” adıyla Yörükân taifesinden Kayseriye sancağında bir cemaat adına tesadüf edilmiştir. Türkay, *age*, s. 361. Ayrıca *Saru fakih* ya da fakihli, fakılı biçimlerinde anılan Adana, Maraş civarında konargöçer Türkmen yörükân taifesinden bir cemaat bulunmaktadır. Türkay, *age*, s.653.

Tablo 22. Meyve Veren Ağaçların Adını Taşıyan Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
İde ky. ⁶⁰	Zile	Kozludere ky.	Meşhedabad
Kozca mz.	Hüseyinabad	Kozlukaya mz.	Meşhedabad
Kozcuğaz mz.	Karahisar-ı Behramşah	Oyumerik ⁶¹ mz.	Kuştaş

Meyve veren ağaçlara oranla meyvesiz ağaçlar yer isimlerinde daha sık kullanılmıştır. Bunlar içerisinde söğüt ve kavak çoğunluğu teşkil etmektedir. Bu durum bölgenin bitki örtüsü içerisinde söğüt ve kavağın önemli bir paya sahip olduğunu ortaya koyduğu gibi, insanların âdeta söğüt ve kavak ağacı gibi sulak yerleri tercih ettiğini de gözler önüne sermektedir.

Tablo 23. Meyvesiz Ağaçların Adını Taşıyan Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Çortu ⁶² mz.	Kızılkünbed	Sidrelü mz. ⁶³	Hüseyinabad
Dikmesöğüt ky.	Halka-i Hass	Söğütözü ky.	Yenimüslüman
Divankavağı mz.	Hüseyinabad	Söğütözü ky.	Hüseyinabad
Düşükkavak mz.	Karahisar-ı Behramşah	Söğütözü mz. (4)	Hüseyinabad
Karaağaç mz.	Karahisar-ı Behramşah	Sultankavağı mz.	Hüseyinabad
Karakızkavağı	Hüseyinabad	Üçağaç ky.	Halka-i Hass
Kavacık mz. ⁶⁴	Meşhedabad	Üçkabağaç mz.	Karahisar-ı Behramşah
Kavak ky.	Karahisar-ı Behramşah	Üçkaraağaç ⁶⁵ mz.	Karahisar-ı Behramşah
Kavakağacı mz.	Hüseyinabad	Yalnuzağaç ky.	Zile
Kavaközü mz.	Hüseyinabad	Yatankavağı ky.	Hüseyinabad
Özikavağı ky.	Acacı ve Özi Kavağı		

Az da olsa Zile yer adlarında meyve ögesi de kullanılabilmiştir. Zile merkezde *Çekle*⁶⁶ ile *Payamı*⁶⁷ mezraları adlarını meyvelerden almış olmalıdır. Sebze isimleri ise Kuştaş'taki *Tomara* ile Hüseyinabad'daki *Kabakkavsuvan* mezralarının isimlerinde tercih edilmiştir. *Tomara*⁶⁸, pazyıya benzer, sapları pişirilerek yenen, kendi kendine yetişen bir çeşit bitkidir. Zile'de, tahıllar ve baklagillerden verilen yer adları da bulunmaktadır. Bunlar: Hüseyinabad'daki *Sarukamış*, *Kamışçık*⁶⁹; Karahisar-ı Behramşah'taki *Şolan ve Evik*⁷⁰ ile *Zavar*⁷¹ mezralarıdır.

Adını farklı çiçek türlerinden alan yerleşim yerlerinin sayısı 5 tane olup 2'si daha ziyade yabancı çiçeklerden kaynaklanan yer adlarına örnek oluşturmaktadır. Bunlar: Zile'deki *Minahoş* ve Karahisar-ı Behramşah'taki Karşu *Menekşeli* mezralarıdır. Acacı ve Özi Kavağı'nda ve Karahisar-ı Behramşah'da *Güllük* mezraları ile Hüseyinabad'daki *Gülözü* mezraları isimleri bir süs çiçeği diyebileceğimiz gülden türetilmiştir.

⁶⁰“İğde ağacı”. *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁶¹“Ağaç veya fidan ocağı, bu ocağa dikilen bitki, içine başka bir şey sığacak büyüklükte olan delik veya yüz”. *Tarama Sözlüğü 1971*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁶²“Yabancı ardıc ağacı”. *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁶³“Cenneteki son ağaç”. *Kişî Adları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁶⁴79 numaralı defterde karye olarak geçmektedir. Köyün adı 17. yüzyılda köyde türbesi ve zaviyesi bulunan Şeyh Eylük'ten dolayı Şeyheylük şeklinde değişmiş; 1981 yılında ise bu isim yerine Yeşilce adı kullanılmaya başlanmıştır.

⁶⁵“Ağaç veya fidan ocağı, bu ocağa dikilen bitki, içine başka bir şey sığacak büyüklükte olan delik veya yüz”. *Güncel Türkçe Sözlük*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁶⁶*Çekle*, çağla kelimesinin halk dilindeki şeklidir ve “olmamış meyve”dir. *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁶⁷*Payam*: “Badem”. *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁶⁸*Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(22.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(22.01.2012)).

⁶⁹“Buğdaygillerden, sulak, nemli yerlerde yetişen, boğumlu, sert gövdesi olan bitkiler”. *Güncel Türkçe Sözlük*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(28.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(28.01.2012)).

⁷⁰“Bir çeşit buğday”. *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(28.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(28.01.2012)).

⁷¹“Hayvanlara yedirilmek için hazırlanan tahıl kırmısı.; iri öğütülmüş un; tazi”. *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*; “Çorum Alaca'da iri bulgur için kullanılan bir tabir”. *Zanaat Terimleri Sözlüğü 1976*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(28.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(28.01.2012)).

Çeşitli bitki parçaları da (dal, budak, çubuk..) yer adlarının verilmesinde belirleyici olabilmektedir. Zile kazasında bu şekilde bitki parçalarından adını alan iki yerleşim birimi tespit edilebilmiştir. Bunlar: Meşhedabad'daki *Çubuk* ve Hüseyinabad'daki *Yapracık* mezralarıdır. Bitki ve bitki parçaları dışında yerleşim birimlerinin kurulduğu yerlerdeki bitki örütüsü de yer adlarına ilham verebilmektedir. Zile kazasında 10 yerleşim biriminin adı bitki örütüsünü çağrıştıran özelliklerden verilmiştir.

Tablo 24. Bitki Örtüsünü Çağrıştıran Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Çakırçal ⁷² mz.	Yenimüslüman	Karagevenlik mz.	Hüseyinabad
Çamluca mz.	Karahisar-ı Behramşah	Korucuk mz.	Zile
Çomruk mz.	Zile	Oduluk mz.	Hüseyinabad
Dikmen ⁷³ nma'a Hamrik mz.	Karahisar-ı Behramşah	Pervazlık mz. ⁷⁴	Hüseyinabad
Beriçayır mz.	Hüseyinabad	Sazlı mz.	Karahisar-ı Behramşah

3.1.3. Hayvanlarla İlgili Yer Adları:

Zile'de adını hayvanlardan alan 23 yer adı tespit edilmiştir. Bunlardan 6'sı yabancı hayvan isimleridir: Zile'deki *Donuzlu*⁷⁵ köyü ve *Kurtamaz mezarı*; Acacı ve Özikavağı'ndaki *Başkurd* ve *Kurdbaşı mezarı*; Halka-i Hass'daki *Dilküler mezarı*; Karacahisar-ı Behramşah'daki *Tekir*⁷⁶ *Meşhedi* mezarı adları bu yolla verilmiştir.

Hüseyinabad'daki *Sülünlüce mezarı*⁷⁷, Karahisar-ı Behramşah'taki *Sülün* ile Kuştaş'taki *Yapalak*⁷⁸ mezarı ve yine Kuştaş'taki *Yapalak* köyü isimlerini yırtıcı kuşlardan almışlardır. Zile *Güvercinlik* köyü ve *Ağcakuş* mezarı ise adlarını evcil nitelikli kuşlardan almıştır.

Kazada evcil hayvanlardan adını alan yerleşim yerleri ise Zile *Koşaathu mezarı*, Acacı ve Özikavağı *Hıcır*⁷⁹ köyü, Yenimüslüman *Taylu*⁸⁰ mezarı, Hüseyinabad *Koyunluyusufözü* ve *Güdüllü*⁸¹ mezarı, Meşhedabad *Karı ve Dorualanı*⁸² mezarıdır. Halka-i Hass'taki *Petek*⁸³ karyesi ise aracılıkla ilgili bir üretim aracından adını almıştır.

⁷² Çal: "Taşlık yer, çıplak tepe; kireçli toprak.; ormanlık, fundalık; sulu, düz ova.; maki ile örtülü engebeli alan. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, Çakar: "Mavi, hareli ela". Büyük Türkçe Sözlük, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(28.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(28.01.2012)).

⁷³ Dikmen: "Koni biçiminde sivri tepe, dağların en yüksek yeri, yayla, dik arazideki orman, dikilerek meydana gelen ağaçlık". *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(28.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(28.01.2012)).

⁷⁴ Pervazlı adıyla Yörükân taifesinden Bozok ve Maraş'ta bir cemaat adına rastlanmıştır. *Türkay, age*, s. 627.

⁷⁵ Diyarbekir eyaleti Mardin kazasında Yörükân taifesinden cemaat. *Türkay, age*, s. 335.

⁷⁶ "Postu siyah çizgili ve benekli, kül renkli kedi". *Kişî Adları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(28.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(28.01.2012)).

⁷⁷ "Sülüngillerden, kuyruğu çok uzun, eti yenilen bir kuş". *Güncel Türkçe Sözlük*, "Buzağı". *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*; "Tavuksular (Galliformes) takımının, sülüngüler (Phasianidae) familyasından, 80 cm kadar uzunlukta, Avrupa'dan Kafkasya'ya kadar olan bölgede yaşayan bir tür." *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)).

⁷⁸ "Bir tür baykuş". *Tarama Sözlüğü 1972*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)).

⁷⁹ "Koyun". *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)).

⁸⁰ "Üç yaşına kadar olan at yavrusu". *Güncel Türkçe Sözlük*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)).

⁸¹ "Kedi yavrusu, kuyruksuz, kuyruğu kesik hayvan, kısa, bodur, gelişmemiş". "Saçta ve fırında pişirilen, mısır ya da buğday unundan yapılan ekmek, ekmek somunu". *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)). Yörükân taifesinden bir cemaat. *Türkay, age*, s.383. Güdüllü diye de ifade edilmektedir.

⁸² "Gövdesi kızıl, ayakları ve yeleleri koyu renkli olan, yağız (at), kızıl (at donu). *Güncel Türkçe Sözlük*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)).

⁸³ Eğer bey ise Boynuyğun aşiretinde böyle bir cemaat adı var. Büyük olasılıkla boya dayalı bir yerleşim adı da olabilir. *Türkay, age*, s. 234.

Tablo 25. Adında Hayvanlarla İlgili İbareler Bulunan Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Ağcakuş mz.	Zile	Kurtamaz mz.	Zile
Başkurd mz.	Acacı ve Özi Kavağı	Kuştaş Nh.	Kuştaş
Dilküler mz.	Halka-i Hass	Petek ky.	Halka-i Hass
Donuzlu ky.	Zile	Sülün mz.	Karahisar-ı Behramşah
Güdül mz.	Hüseyinabad	Sülünlüce mz.	Hüseyinabad
Güvercinlik ky.	Zile	Tankuş ky.	Kızılkünbed
Hıçır ky.	Acacı ve Özi Kavağı	Taylu mz.	Yenimüslüman
Karı ve Dorualanı mz.	Meşhedabad	Tekirmeşhedi mz.	Karahisar-ı Behramşah
Kırım mz.	Hüseyinabad	Üçtaş Nh.	Kuştaş
Koşaatlı mz.	Zile	Yapalak ky.	Kuştaş
Kurdbaşı mz.	Acacı ve Özi Kavağı	Yapalak mz. (2)	Kuştaş

3.2. İnsanlara ve Toplumlara Dayanan Adlar:

Zile’de 15 ve 16. yüzyıllara ait yer adları içerisinde insana dair özellikler önemli bir yer tutmaktadır. İnsanın beslenme kültüründen ötür durumuna kadar birçok özellik bu isimlerde hayat bulmaktadır. Öte taraftan, isimler de öne çıkan bir özellikte tarihî şahsiyetleri ve cemaatleri içinde fazlasıyla barındırmasıdır. Örneğin, şahıs isimleri âdeta tarihî bir geçit töreni gibidir. Danişmend-i Bahşayış Danişmendlileri, Keykavus Selçukluları, Cengizhan Moğolları, Temürhan Timurluları anımsatan isimler olup bu geçit töreninde tarihe tanıklık etmemizde büyük rolleri vardır.

3.2.1. Fiziksel Yaşayış İle İlgili Adlar:

a. Yiyecekler ve İçeceklerden Verilen Yer Adları: Zile’de içeceklerden adını alan herhangi bir yerleşim birimine tesadüf edilmemiştir. Ancak değişik yiyeceklerden adını alan 7 yerleşim birimine rastlanmıştır. Acacı ve Özi Kavağı *Keşlik*⁸⁴ ve Dumi mezarası içerisindeki keş kelimesi peynire işaret ederken dum kelimesi ise sulu gıdalarla ilgilidir. *Bazlambaç*⁸⁵ köyü ve *Çörek* mezarası isimleri ise yöreye özgü unlu gıda mamullerinden adını almıştır. *Kozlar* mezarası ise bir yandan bir cemaat adını çağrıştırırken bir yandan da cevize işaret etmektedir.

Tablo 26. Yiyecek ve İçeceklere Dayalı Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Bazlambaç ky.	Kızılkünbed	Kavurga mz.	Hüseyinabad
Çörek mz.	Kızılkünbed	Keşlik mz.	Acacı ve Özi Kavağı
Dumi mz.	Acacı ve Özi Kavağı	Kozlar mz.	Meşhedabad
Dumi mz.	Kuştaş		

b. Çeşitli Eşyalardan Adını Alan Yerleşim Birimleri: Zile’de değişik türde gündelik eşyalardan ismini alan 14 yerleşim birimi tespit edilmiştir. Su konacak kaplardan ismini alan tek yerleşim birimi Hüseyinabad’daki *Güğüm mezarası*dır. Meşhedabad’daki *Küplüce* ile Hüseyinabad’daki *Boduç* mezarası ve *Kapaklı* köylerinin isimlerinde ise mutfak levazımatlarının isimleri kullanılmıştır. Çeşitli aletler ve takımlardan adını alan 10 yer ismi okunmuştur: Zile *Palani*⁸⁶ köyü, *Sacayak* mezarası ve *Yaba* köyü; Hüseyinabad *Sokucak* mezarası (2), *Ağcasoku* mezarası; Yeni Müslüman *Kopaç*⁸⁷ köyü; Karahisar-ı Behramşah *Borulu* ve *Karasoku*⁸⁸ mezaraları;

⁸⁴ “Yağı alınmış yoğurttan ya da süttten yapılan peynir.” *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)).

⁸⁵ “Mısır, arpa, darı ve buğday unlarından yapılan mayalı, mayasız, yağlı, yağsız, şekerli, şekersiz, ince ve kalın pişirilen saç ekmeği”. *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)).

⁸⁶ Bozok’ta ve Malatya sancaklarında Balanlı-Balanlı diye bir cemaat adı var. Türkay, *age*, s. 223.

⁸⁷ “İnce ve dar ağızlı bir çeşit çapa.” *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)).

⁸⁸ “Tahıl dövmeye yarayan büyük taş dibek., dibekte, havanda dövme işini yapan tokmak.” *Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)).

Kuştaş Yaba mezarısı. Kesici aletlerden adını alan tek yerleşim birimi ise Hüseyinabad'daki Balçak⁸⁹ mezarısıdır.

Tablo 27. Adım Eşya ve Aletlerden Alan Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Ağcasoku mz.	Hüseyinabad	Kopaç ky.	Yenimüslüman
Balçak mz.	Hüseyinabad	Küplüce mz.	Meşhedabad
Boduç mz.	Hüseyinabad	Palani ky.	Zile
Borulu mz.	Karahisar-ı Behramşah	Sacayak mz.	Zile
Güğüm mz.	Hüseyinabad	Sokucak (2) mz.	Hüseyinabad
Kapaklı ky.	Hüseyinabad	Yaba ky.	Zile
Karasoku mz.	Karahisar-ı Behramşah	Yaba mz.	Kuştaş

c.Savaş ve Askerlikle İle İlgili Yer Adları: Zile yer adları içerisinde savaş ve askerliğe dair isimler de bulunmuştur. Bunların sayısı 4 tane olup 1'si Zile'de diğer 3'ü ise Hüseyinabad Nahiyesi'ndedir.

Tablo 28. Savaş ve Askerlikle İlgili Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
İsadoğancı ⁹⁰ ky.	Hüseyinabad	Mühimmatini mz.	Hüseyinabad
Mescid-i Sakayan mh.	Zile	Sakalar mz.	Hüseyinabad

d.Giyim Eşyaları ve Kumaş Maddeleri ile İlgili Yer Adları: Türklerin Zile'de verdikleri yerleşim adları içerisinde giyim eşyaları ve kumaş maddelerine de rastlanmıştır. Hüseyinabad'daki Ediköyük mezarısı adı ayak giyiminde tercih edilen edikle ilgilidir. Kumaş maddeleri ile ilintili olarak *Acacı* ve *Özikavağı Oltan*⁹¹ ve *Oltanköy* mezarısı isimleri dikkat çekmektedir. Hüseyinabad'daki *Hırka-i*⁹² *Büzürk* ve *Hırka-i Küçük* köyleri, *Kuşak mezarısı*; Karahisar-ı Behramşah'taki *Kabluyün* ve *Kuşaköyük* mezarıları, Zile'deki *Yünlü* köyü yün ve yünlü dokumalara çağrışım yapmaktadır.

Tablo 29. Giyim Eşyaları ve Kumaş Maddeleri ile İlgili Yer Adları

Yerleşim birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Ediköyük mz.	Hüseyinabad	Kuşak mz.	Hüseyinabad
Hırka-i Büzürk ky.	Hüseyinabad	Kuşakluöyük mz.	Karahisar-ı Behramşah
Hırka-i Küçük ky.	Hüseyinabad	Oltan mz. (2)	Acacı ve Özikavağı
Kabluyün mz.	Karahisar-ı Behramşah	Yünlü ky	Zile

e. Adım Yapı Kısımlarından Alan Yer Adları: Zile'de farklı mimari yapıların tümünü değil de bir bölümünü içeren yer adları da bulunmaktadır. Bunlar 7 adet olup aşağıda Tablo 30'da gösterilmiştir.

⁸⁹“Kabza, kabzanın demir siperi”. *Büyük Türkçe Sözlük*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (29.01.2012).

⁹⁰ “Hassa kuşbazları denilen tımarlı avcılardan bir takımın adı.” *Tarih Terimleri Sözlüğü 1974*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (29.01.2012).

⁹¹ *Oltan*: “Kesilip dikilmeye hazırlanmış yemeni, eskiyen yemeni, ayakkabı altına vurulan pençe, mest ve yemeni yüzünü köseleye tutturmak için yapılan iri dikiş, çarığın içine konulan bez ya da deri parçası, çarık ipi. *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (30.01.2012).

⁹² Köyün adının "Hırka-i Kebir " olduğu ve "Hırka Baba" tepesi eteğinde kurulmasından aldığı bilinmektedir. Köyün isminin anlatılan efsanesi "Hüseyin" adında bir Velinin hırkasının bu bölgede olması ve "Hırka Baba " tepesine bu isim verilmesinden gelir. <http://www.buyukhırka.com/sb/index.php/beldemiz.html> (21.01.2012).

Tablo 30. Adını Yapı Kısımlarından Alan Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Ahuncuk ky.	Halka-i Hass	Taşagıl mz.	Acacı ve Özi Kavağı
Ayvancık mz.	Hüseyinabad	Tonus mz.	Halka-i Hass
Gökçeminare mz.	Karahisar-ı Behramşah	Manar mz.	Karahisar-ı Behramşah
Minare mh.	Zile		

3.2.2. Duygusal Yaşayış İle İlgili Adlar:

Zile yer adları içerisinde doğrudan insan duygularını içinde taşıyan iki yer adı tespit edilmiştir. Bunlar: Acacı ve Özi Kavağı'ndaki İmrek⁹³ ile Karahisar-ı Behramşah'taki Sevgülü mezralarıdır. Aile bireyleri ile ilgili yer adları daha çok akrabalık ilişkilerini içeren türden olup Zile'de bu şekilde 12 yerleşim adı bulunmaktadır. Bunlardan yalnız ikisi eş anlamında *karı* kelimesini içerirken diğer 10 tanesi *veled*, *zade* ya da *oğlan* biçiminde daha çok erkek evladı içeren isimlerdir.

Tablo 31. Adını Akrabalık Türlerinden Alan Yerleşim Birimleri

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Ayveledi	Karahisar-ı Behramşah	İlyasoğlanı mz.	Acacı ve Özi Kavağı
Bekleroğlanı	Kızılkünbed	Karibasın mz.	Hüseyinabad
Caferoğlanı mz.	Hüseyinabad	Karuköy mz.	Karahisar-ı Behramşah
Doğanoğlanı mz.	Kızılkünbed	Mesudoğlanı mz.	Acacı ve Özi Kavağı
Hacızade mz.	Karahisar-ı Behramşah	Recepoglu mz.	Hüseyinabad
İlyasoğlanı ky.	Halka-i Hass	Veledikköy mz.	Hüseyinabad

Zile'de dine ilişkin birtakım özellikler içeren yer adları da tespit edilmiştir. Bunların sayısı 23 tanedir. Bu isimler içerisinde hacı, fakih, şeyh, abdal gibi unvanlar dışında kul, iman ve ümmet kelimelerini içeren dine dair kavramlar da bulunmaktadır. Pirakbaş ismi ise daha çok mezhepsel bir çağrışım yapmaktadır. Doğrudan İslam dinini çağrıştıran isimler yanında yörenin eski ev sahiplerini ifade eden kâfir ismi de yer adları içerisinde değişik kelimelerle beraber tercih edilmiştir.

Tablo 32. Din ile İlgili Yer Adlar

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Alaeddinhacı mz.	Hüseyinabad	Kuldan mz.	Karahisar-ı Behramşah
Aykutfakihviranı mz.	Hüseyinabad	Kuldan mz.	Meşhedabad
Azadkul mz.	Acacı ve Özikavağı	Müslimöyük mz.	Hüseyinabad
Bekirabdal mz.	Hüseyinabad	Pirakbaş mz.	Hüseyinabad
Çokçakul mz.	Zile	Saruhacı mz.	Hüseyinabad
İman ky.	Halka-i Hass	Şeyh ky.	Acacı ve Özikavağı
İnekulu mz.	Hüseyinabad	Şeyh mz.	Hüseyinabad
İsa Fakılı mz.	Hüseyinabad	Şeyhköy mz.	Acacı ve Özikavağı
Kâfir ky.	Yenimüslüman	Şeyhkulu mh.	Zile
Kafirviranı ky.	Zile	Ümmet mz.	Meşhedabad
Karapiri ky.	Karahisar-ı Behramşah	Yenimüslüman nh.	Yenimüslüman
Köhnebaba mz.	Hüseyinabad		

3.2.3. Kişilerin Varlıkları İle İlgili Yer Adları:

Yeni bir köy veya kasabanın kuruluşunda, oraya yeni bir ad aramaya hacet kalmaksızın, yerleşen topluluğun adı verilir. Nitekim Anadolu bunun mükemmel örnekleriyle doludur. Bu isimler bize, aynı adı taşıyan boy, aşiret, cemaat gibi grupların nasıl bir yayılma gösterdiklerini de anlatır. Doğu veya Güneydoğu Anadolu'daki bir köy adının Rumeli topraklarında da olması, bu dağınık yayılmanın güzel bir örneğidir (Kütükoğlu, 1991: 15).

⁹³ "Seven, düşkün" anlamlarına gelen bir Türkçe kelimedir. *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)).

a. Vücut Kısımları İçeren Yer Adları: Vücut kısımlarını içeren 5 isimden biri kol, biri baş, biri karın ve son ikisi taban gibi insan uzuvlarını içerisinde barındırmaktadır.

Tablo 33. Vücut Kısımlarına Dayalı Yer Adlar

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Abagol/Ebegol? mz.	Hüseyinabad	Tabana (Dabana) ky.	Halka-i Hass
Delübaş mz.	Hüseyinabad	Tabanıyavaş mz.	Hüseyinabad
Karnıkara mz. (2)	Hüseyinabad		

Uzuvlar dışında insan vücudunda ortaya çıkan tüyler de yer adları içerisinde kendine yer bulabilmiştir. Bunların sayısı 3 olup Halka-i Hass'daki *Kösemelik* mezrası yüzün tüysüzlüğüyle ilgilidir. Hüseyinabad'daki *Gılman*⁹⁴ mezrası ve *Perçem köyü*⁹⁵ adları ise doğrudan insan vücudundaki tüylerle ilgili yer adları arasında değerlendirilebilir.

b. Rütbeler (Unvanlar), Mevkiler İçeren Yer Adları: Türkler, yer adları verirken rütbelere, unvanlar ve kişilerin mevkilerinden de yararlanabilmiştir. Zile kazasında 18 yer adı bu çeşit bir yaklaşımla verilmiştir. *Gazi* unvanı 3, *diğîn* (tigin) unvanı 5, *kadı* görevi 1, *emir* unvanı 1, *bey* 2, *sultan* 3, *melik* 2 yerleşim biriminde isim olarak kullanılmıştır. *Ladıcık* ise büyük olasılıkla Hellenistik dönemden gelen ve Pontus devletinde kral ailesinden birçok kraliçe ve prensesin taşıdığı bir unvan olarak ötekilerden farklı bir yere oturtulabilir.

Tablo 34. Rütbelere, Unvanlar, Mevkiler İçeren Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Arslangazi ky.	Meşhedabad	Karagazi mz.	Zile
Baydiğîn mz.	Acacı ve Özikavağı	Maturabey mz.	Karahisar-ı Behramşah
Baydiğîn ky.	Zile	Ladıcık ky. ⁹⁶	Halka-i Hass
Beyyurdu mz.	Hüseyinabad	Osmanpaşa ky.	Hüseyinabad
Emirsaraç mz.	Karahisar-ı Behramşah	Sultaneymirce ⁹⁷ emz.	Hüseyinabad
Gaziköy ma'a Ermenid mz.	Kızılkünbed	Sultanmehmed mz.	Hüseyinabad
Kadışehir ky.	Acacı ve Özikavağı	Taht-ı melik mz.	Hüseyinabad
Karadiğîn mz. (3)	Hüseyinabad	Uzunmelik mz.	Hüseyinabad

c. İnsanı İlgilendiren Sıfatlar ve Eylemler İçeren Yer Adları: İnsanı ilgilendiren değişik sıfat ve eylemlerden adını alan Zile kazasında toplam 13 yer adı bulunmuştur. Bunlardan *Ağrık*⁹⁸ mz adı bir hastalık durumuna, *Doymuş* ihtiyaçların giderilmesine, *Gederik*⁹⁹ gitmek eylemine, *Üzmüş*¹⁰⁰ üzülmeye eylemine, *Yararlık* faydalı olma haline dayalı isimler gibi gözükmektedir.

⁹⁴ “Kabarıncı saçlı kimse”. *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü*, [http://tdkterim.gov.tr/bts/\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)). Gılmanlar, Gılmanlı, adına Kütahya sancağı Dağardı kazasında Yörükân taifesinden bir cemaat vardır. *Türkay, age*, s. 374.

⁹⁵ “Başlarını tıraş edenlerin tepede bıraktıkları saç tutamı”. *Güncel Türkçe Sözlük*, [\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)). Perçemli adıyla içel sancağı Anamur kazasında yörükandan bir cemaat var. *Türkay, age*, s. 626.

⁹⁶ Ladıcık, Lâdik kelimesinden geliyor olabilir. Hellenistik çağda özellikle Selevkoslarda ve Pontus devletinin kral ailesinde birçok kraliçenin ve prensesin taşıdığı bir isim olan Laodikeia'dan bozma bir kelime. Pontus bölgesinde Amasya'ya ve Tokat iline bağlı Niksar ilçesinde birer Lâdik var. Bk. Umar, *age*, s. 505. Zile'deki Ladıcık adı da bu adlarla aynı olmalıdır.

⁹⁷ Mezraya adını veren Sultan Eymirce'nin hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Emirci veya Emirce Sultan'a ait menakıbnamede Emir-i Çin Osman olarak bilinir. Sultan Eymirce zaviyesi ile ilgili Bk.: Kapusuzoğlu, S. B. (1999), *Yozgat Medreseleri, Tekke ve Zaviyeleri*, Ankara, s. 67-80.

⁹⁸ “Ağrılı, ağrıyan” anlamında bir kelimedir. *Tarama Sözlüğü 1967*, [\(29.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(29.01.2012)).

⁹⁹ Geder, bağ çubuklarını çelikleme, merkep, alın yazısı, çuval, keder ve kader anlamlarında da kullanılmaktadır. [\(19.02.2013\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(19.02.2013)).

¹⁰⁰ Üz ova, düzlük anlamlarında da kullanılan bir kelimedir. [\(19.02.2013\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(19.02.2013)).

Tablo.35 İnsanı İlgilendiren Sıfatlar ve Eylemler İçeren Yer Adları

Yerleşim birimi	Nahiye	Yerleşim birimi	Nahiye
Ağrik mz.	Acacı ve Özi Kavağı	Kurubey mz.	Halka-i Hass
Dilmek mz.	Karahisar-ı Behramşah	Sapmaz mz.	Hüseyinabad
Doymuş mz.	Hüseyinabad	Üzmüş mz.	Hüseyinabad
Doymuş mz.	Kızılkünbed	Yararlık-ı Küçük	Hüseyinabad
Gederik ky.	Zile	Yavihsan ky.	Halka-i Hass
Gözaçan mz.	Hüseyinabad	Yararlık-ı Büzürk	Hüseyinabad
İkiyüzlü mz.	Karahisar-ı Behramşah		

d. Verilen Yer

resmi görevler ve gruplarından kaynaklanan yer adları da vardır. Bunların sayısı 5 olup *incüger* ve *kalaycı* isimleri zanaat kollarına işaret ederken; *kethüda*, *muhtesib* ve *yazıcı* ise resmi görev ya da görevlilere ilişkin verilmiş yer adları olarak düşünülebilir.

Mesleklerden Adları: Zile’de çeşitli esnaf

Tablo 36. Mesleklerden Verilen Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
İncüger mz.	Karahisar-ı Behramşah	Sarukalaycı mz.	Hüseyinabad
Kethüda mh.	Zile	Yazıcı mh.	Zile
Muhtesib ky.	Karahisar-ı Behramşah		

e. İnsan (kişi) Adı Verilen Yerleşim Birimleri: Adını doğrudan kişi adlarından alan 22 yerleşim birimi bulunmaktadır. Bunlardan yalnız 1’i Ermeni ismi olup bu köyün bir diğer adı da *Killik’tir*. Bunların dışındaki isimlerin önemli bir kısmı Arapça, Farsça ve İbraniceden fonetiği değiştirilerek Türkçeye geçmiş isimlerdir.

Tablo 37. İnsan (kişi) Adları İçeren Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Ahmed ky.	Kuştaş	Mesud İğlal mz.	Acacı ve Özi Kavağı
Battal mz.	Hüseyinabad	Musa mz.	Acacı ve Özi Kavağı
Baydar mz.	Acacı ve Özi Kavağı	Musa mz.	Acacı ve Özi Kavağı
Hamzacık ky.	Zile	Musa mz.	Kuştaş
Hasan ky.	Yenimüslüman	Okar mz. ¹⁰¹	Hüseyinabad
Keykavus mz.	Hüseyinabad	Öğretçi ky. ¹⁰²	Karahisar-ı Behramşah
Mahmud ky.	Kuştaş	Sarumusa mz.	Kuştaş
Hasan mz. (2)	Hüseyinabad	Sergis ky. (nam-ı diğer Killik) ¹⁰³	Hüseyinabad
Hüseyin mz. (2)	Hüseyinabad	Tuğrul mz.	Hüseyinabad
Mergub ky. ¹⁰⁴	Zile	Yunus mz.	Acacı ve Özi Kavağı

f. Kişilerin Fiziksel Özelliklerini Yansıtan Yer Adları: Kişilerin engel durumlarını içeren Zile’de tek yer adı Hüseyinabad’daki *Sağır Piri Kışlası*’dır.

g. Tarihi Kişi Adları İçeren Yer Adları: Bazı tarihi şahsiyet isimleri de Zile’de yer adı olarak verilebilmiştir. Bunların sayısı 9 tanedir. Zile merkez *Danışmend-i Bahşayış Kalesi*¹⁰⁵ ile

¹⁰¹ Telli balıkçıl kuşlarına verilen bir isim olan Okar erkek ismi olarak da kullanılmaktadır. <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (19.02.2013).

¹⁰² Öğret beğenilen aranılan anlamında bir kelime olup kız ve erkek ismi olarak da kullanılmaktadır. <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (19.02.2013).

¹⁰³ Bu köyde, Karkın boyundan Uluyörük taifesinden Tutuş Etraki Cemaati sakindi. Halaçoğlu, V, s. 2234.

¹⁰⁴ Aranan ve beğenilen anlamlarında olan Mergup kelimesi Arapça kökenli olup şahıs adı olarak da kullanılmaktadır. <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (19.02.2013).

¹⁰⁵ Tufan Gündüz, Danışmendli Beyliği sahasında içinde Danışmend adı geçen Amasya kazasında 2, Tokat kazasında 2, Sivas kazasında 3 ve Zile kazasında 1 yer adı tespit etmiştir. Zile’deki Danışmend-i Bahşayış kalesini bir köy olarak ele alan Gündüz, buranın adının büyük olasılıkla Danışmendli beyliğinden ziyade bir şahıstan verildiğini öne sürmüştür. Buranın aynı zamanda Tokat Yörüklerinin kışlağı olduğunu belirtmiştir. Kaynak olarak da 387 nolu Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum defterini vermiştir. (Cilt II, s. 457.). Bk. Gündüz, T. (2005), XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danışmendli Türkmenleri, Yeditepe Yayınları, I. Baskı, İstanbul, s. 35-36.

Yeni Müslüman Arslan-ı Danişmend¹⁰⁶ mezarı isimleri büyük olasılıkla Danişmendliler döneminden kalan ve tarihî şahsiyetlere dayalı olarak verilmiş isimler olmalıdır. Karadığın (Zile-Hüseyinabad 3), Baydığın köyü (Zile) ve Baydığın¹⁰⁷ mezarı (Acacı ve Özikavağı) isimleri ise tigin kelimesinin bozulmuş şekilleri olarak öne çıkmaktadır. Cengizhan ve Temürhan mezarları (Hüseyinabad) ise Moğol istilası ve Timur'un Anadolu'ya girişinin izlerini taşıyan yer adları şeklinde tasvir edilebilir. Yeni Müslüman'daki Çeltekköyü adını Çeltekköyü Baba'dan almıştır¹⁰⁸. Hüseyinabad nahiyesi adı ise büyük bir olasılıkla Battal Gazi ile birarada anılan Hüseyin Gazi'den verilmiş olmalıdır. Zira ona atfedilen mezar ya da makamlardan birisi Çorum Alaca ilçesindedir.¹⁰⁹ Yukarı da insan adları başlığında ele alınan Keykavus ismi de tarihî şahsiyetlere dayandırılabilir.

h. Kavim, Kabile, Boy, Soy, Oymak, Cemaat Adları İçeren Yer Adları: Anadolu, Türkler tarafından fethedildikten sonra yoğun bir Türk göçüne sahne olmuştur. Türkler buraya boy ve aşiretler halinde gelerek muhtelif bölgeleri yurt edinmişler ve Selçuklu Devleti yöneticileri de siyasî ve iktisadî hedefleri gözeterek Osmanlı Devleti'ni kuran Kayı boyuna mensup aşiretin de dâhil olduğu Türk boylarını çeşitli bölgelere yerleştirmişlerdir. Osmanlılar da aynı şekilde kendilerine gelip sığınan Türk topluluklarını değişik bölgelere iskân etmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme sürecinde de, Anadolu'nun muhtelif yerlerine çeşitli Türk oymak ve aşiretleri yerleştirilmiştir. (Söylemez, 2002: 39).

Osmanlı hanedanı Türkmen kökenli de olsa kendisini Türklüğün temsilcisi olarak görmekte ve Türk tabirini merkeze oturtmaktaydı. Türkmen tabirini Akkoyunlu, Karakoyunlu, Dulkadir, Karamanoğlu gibi beylik ya da devletlerin etnik kimliğini tanımlamakta, adı geçen devletlerin Osmanlı hâkimiyetine girmiş olan halkının sadece konargöçer gruplarını ifade etmek için kullanmaktadır. Yörük tabiri ise bir sancak ya da kaza dâhilinde yaylak ve kışlak hayatı sürdürenlerin genel adıydı. Uluyörük (Etrak Yörükânı) Tokat'tan Kütahya'ya kadar uzanan sahada konargöçerlik etmekteydi.¹¹⁰

Acacı ve Özi Kavağı nahiyesinde adını boy ya da cemaat adından alan 12 yerleşim birimi bulunmaktadır. Alan-ı İğdir, Bayındır mezarları ve Kayılar köyü (2 adet) adını 24 Oğuz boyundan almıştır¹¹¹. Arablar köyü¹¹², Hacı¹¹³ köyü., Haramideresi mezarı¹¹⁴, Karacaviran¹¹⁵ köyü,

¹⁰⁶ Danişmend Farsça'dan Türkçeye geçen bir kelimedir. Bilgili, ilim sahibi anlamlarına gelmektedir. Büyük medreselerin icazet alma seviyesine gelmiş olan talebeleri için de kullanılan bir tabirdir. Bk. İpşirli, M. (1993), "Danişmend", *DİA*, c. VIII, İstanbul, s.464-465. Ancak Danişmend tabiri zaman zaman bir şahıs adı ya da ismin önünde bir sıfat olarak da kullanılabilir. Arslan-ı Danişmend Arslan Danişmend ya da İslam Danişmend de olabilir.

¹⁰⁷ Yılmaz Kurt Niksar'da bulunan Gümüşdığın köyünün adının Danişmend Gazi'nin 12 oğlundan biri olan Gümüş Tigin'den konduğunu belirtmiştir. Muhtemelen Zile kazasındaki Baydığın ve Karadığın isimleri de bu yolla verilmiş olabilir. Bk.: Kurt, Y. (2000), "Niksar Kazası Yer Adları", *Danişmendliler Döneminde Niksar'da Tıp Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Niksar, s. 105.

¹⁰⁸ Çeltekköyü Baba'nın asıl ismi Şeyh Mahmut olup unvanı Emirci, lakabı Doğan ve ocağı Çeltekköyü'dür. Dede Karkın, Sarı Saltuk, Gajgaj Baba gibi maneviyat ocaklarından biri de Çeltekköyü Baba Ocağı'dır. Bu Ocak 17 köyün öşrünü alan güçlü bir yuvadır. Şeyh Mahmut da bölgeye geldiğinde, bölgenin İslamlaşmasında rol oynayan önemli bir manevi ve tarihi şahsiyet olarak Çeltekköyü adını vermiştir. Çeltekköyü Baba, 13. Yüzyıl içerisinde yaşamıştır ve Yeseviye tarikatı ekolünden yetişen biridir. <http://celtekkoyum.tr.gg/%C7eltekköyü-Baba-Kimdir-f> (23.01.2012).

¹⁰⁹ Özcan, K., "Sivas Yöresinde Battal Gazi ve Onun Silah Arkadaşlarıyla İlgili İnanışlar", I. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu", *Tebliğler*, s. 58.

¹¹⁰ Gündüz, age, s. 19-27.

¹¹¹ 24 Oğuz boyunun yayıldığı coğrafi sahalar ve XVI. yüzyılda Anadolu'da Oğuz boylarına ait yer adları için Bk. Sümer, F. (1980), *Oğuzlar*, İstanbul, s. 201-372, 423-460.

¹¹² Çorum, Bozok, Maraş civarında Arab ya da Arablar vardır (Yörük Türkmen taifesinden). Türkay, age, s. 50. Arablı diye de anılmaktadır. Konargöçer Türkmen taifesinden geniş bir alana yayılmış durumdadır. Türkay, age, s. 203.

¹¹³ Tokat Zile'de ve Ankara Ayaş'ta yörükân taifesinden Hacı diye bir cemaat var. Türkay, age, s.389.

¹¹⁴ Ordu kazası ve Karahisar-ı Şarki sancağında Yörükân taifesinden Harami adıyla bir cemaat bulunmaktadır. Türkay, age, s. 406.

Karıklısla köyü¹¹⁶, *Muğriler*¹¹⁷ mezrası, *Selamet* köyü¹¹⁸, *Ulucakkiri* mezrası¹¹⁹ ve *Yaraş*¹²⁰ mezrası ise adlarını Yörük Türkmen cemaatlerinden almıştır.

Tablo 38. Acacı ve Özi Kavağında Cemaatlere Bağlı Olarak Verilen Yer Adları

Alan-ı içdir mz.	Karacaviran ky.	Ulucakkiri mz.
Arablar ky.	Karıklısla ky.	Kayılar ky. (2)
Hacı ky.	Muğriler mz.	Bayındır mz.
Haramideresi mz.	Selamet ky.	Yaraş mz.

Halka-i Hass nahiyesinde 4 köy adını 24 Oğuz boyundan almıştır. Bunlar: *Alayuntlu*, *Beydili*, *Kızık* ve *Salur* köyleridir. 1 köy *Ekrad* cemaatlerinin; 3 mezra ve 2 köy ise yörük cemaatlerinin isimlerini almıştır. *Kürtler* köyü¹²¹ adını bir Ekrad cemaatinden almıştır. *Elmalu* mezrası¹²², *Kızıllar*¹²³ köyü, *Ovacık*¹²⁴ köyü, *Sülüklü*¹²⁵ ve *Tutuş*¹²⁶ mezrası ise Yörük cemaatlerinin isimlerini üzerinde taşımaktadır.

Tablo 39. Halka-i Hass Nahiyesinde Cemaatlere Bağlı Olarak Verilen Yer Adları

Alayuntlu ky.	Halil ky.	Kürtler ky.	Sülüklü mz.
Beydili ky.	Kızıllar ky.	Ovacık ky.	Tutuş mz.
Elmalu mz.	Kızık ky.	Salur mz.	

Hüseyinabad'da *Bayadcık*, *Döğeroğlu*, *Karakınık* mezraları ile Eski ve Yeni *Yapar* köyleri adlarını 24 Oğuz boyundan almıştır. 10 yerleşim biriminin adının cemaatlerden oluştuğu yanlarında yazan cemaat ibaresinden açıkça anlaşılmaktadır. 7 yerleşim birimi de kışlak adıyla bir cemaat ya da topluluğun kışladığı bir mekân ifade etmek için tercih edilmiştir. Ayrıca 3 yerleşim yerinde *Etrakiye*, bir yerleşim yerinde *Etrakiye-i Uluyörük* tabiriyle Yörük Türkmen cemaatlere işaret edilmiştir. Kalan 57 yerleşim birimi ise farklı Türkmen cemaatlerden adını almıştır.¹²⁷ Bu cemaatlerden *Kıranlı* (Türkey, 1981: 518) ve *Mahuna* (Türkey, 1981: 114) Ekraddan olup kalanların tamamı Yörük Türkmen taifelerinden oluşmaktaydı.

¹¹⁵ Karahisar-ı Sahib, Adilcevaz, Bolvadin ve Maraş Göksun'da adı geçen TürkmenYörük taifesinden bir cemaattir. Yörükosmanoğlu aşiretine mensuptur. Türkey, *age*, s. 465.

¹¹⁶ "Karıklısla" da olabilir. Sivas Yeni il Sorkun Nahiyesi'nde böyle bir köy vardır. Bu köy, Kayı boyundan olanlar tarafından kurulmuştur. Halaçoğlu, III, s. 1372. Ancak, gene de "Karıklısla" olma ihtimali oldukça yüksektir, çünkü Maraş sancağı Zamantı kazasında *Karıklıslalı* ya da *Karıklıslalı* adıyla okunmuş Yörük taifesinden bir cemaat adına rastlanmıştır. Türkey, *age*, s. 490.

¹¹⁷ Mardin, Basra, Hakkâri gibi doğu vilayetleri dışında Hüdavendigâr Söğüt kazasında da adı geçen ekrad taifesinden bir aşirettir. Türkey, *age*, s. 124. Mukriler olarak da anılmaktadır. Ayrıca Makarlar ve Makralar diye yörük taifesinden Bozok, Maraş, Karaman, Adana, Edirne ve Dimetoka'da bir cemaat de vardır. Türkey, *age*, s. 574.

¹¹⁸ Sivas Yenihan ve Yıldızeli'nde Yörük taifesinden Selametli adıyla bir cemaat adına rastlanmıştır. Türkey, *age*, s. 666.

¹¹⁹ Yozgat Akdağ'da Ulucak obası adında Yörük taifesinden bir cemaat adına tesadüf edilmiştir. Türkey, *age*, s. 747.

¹²⁰ Ankara, Bolu ve Menteşe sancaklarında da adı geçen Yaraşlı adına sahip olan Türkmen taifesinden bir cemaat vardır. Türkey, *age*, s. 765.

¹²¹ Ekrad'dan bir cemaattir. . Bk. Halaçoğlu, IV, s. 1584; Türkey, *age*, s. 113.

¹²² Yörük taifesinden. "Elamacalı, Elmalılı" şeklinde de belirtilmiştir. Türkey, *age*, s. 348-349.

¹²³ Firuzlar da olabilir. Anamur, Kilis ve Mudurnu'da tespit edilmiş bu isimle Türkmen Yörük taifesinden bir aşiret vardır. Türkey, *age*, s. 81, 365.

¹²⁴ Yeniil Sivas'ta da adı geçen Türkmen taifesinden bir cemaattir.. Türkey, *age*, s. 617.

¹²⁵ Arapgir ve Karahisar-ıŞarki sancağında adı geçen yörük taifesinden bir cemaattir. Türkey, *age*, s. 688.

¹²⁶ Sivas ve Bursa'da bu adla yörük taifesinden bir cemaat adı zikredilmektedir.. Türkey, *age*, s. 741.

¹²⁷ Yaklaşık 83 cemaat adı tespit ettiğimiz Hüseyinabad yerleşim birimlerinin referansları geniş bir yer tutmaktadır. Bu cemaatlerin yayılma sahaları için Bk. Türkey, C. (1981), *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman Yayınları, İstanbul.

Ağcağıl Karahisar-ı Şarki'de *Ağcahalil* diye de geçen bir cemaat adıdır (Türkay, 1981: 181). *Ayrukam*¹²⁸, Maraş Yörüklerinden Avşar boyuna tabi *Ayrudamlı* cemaatinden başkası değildir (Halaçoğlu, I, 2009: 205). Aziz, Karahisar-ı Şarki'de de adı geçen bir Türkmen cemaat adıdır. (Türkay, 1981: 215). *Beyobası* Sivas Yeniil'de bulunan bir Türkmen aşiretidir. (Türkay, 1981: 56). *Çalatlu* Maraş eyaletinde Yörük taifesinden bir cemaattir (Türkay, 1981: 288). Yörük taifesinden olan *Çelebiler* Ordu'dan Gümülcine'ye geniş bir alanda yayılmış olan ve Çelebilü olarak da anılan bir cemaattir.

Depesüdelük mezarında Kanuni döneminde Bayat boyuna mensup Selmanlu cemaati yaşamaktaydı (Halaçoğlu V, 2009: 2013). Haliyle *Depesi Delüğü Selmanlu* ismi bu cemaatten verilmiş olmalıdır. Yine aynı dönemde bu mezra Bozok sancağına bağlı Sorkun nahiyesine tabi görünmekteydi. *Yazıkışla* (Yazılutaş), *Çadıröyüğü*, *Ağcağıl* mezralarında da Selmanlu cemaatinin adı geçmekteydi.

Güncel Türkçe Sözlük'te mantar ve yer elması; Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde yumurta anlamlarına gelen *domalan* kelimesi¹²⁹ Alaiye Sancağı'nda Yörük taifesinden bir cemaatin de adıydı (Türkay, 1981: 335). *Emirhacılı* mezarının adı büyük olasılıkla İçel Sancağı'nda Anamur Kazası'nda bulunan *Eminhacılı* (Türkay, 1981: 350) ya da yine Anamur'da *Haciliemir* (Türkay, 1981: 395) şeklinde geçen Yörük taifesinden bir cemaatten almış olabilir. *Eyücek* mezarı ise Eyücekli olarak da bilinen Vize Sancağı Pınarhisar kazasında da görülmüş olan bir Türkmen cemaatinin uğrak yeri olarak düşünülebilir (Türkay, 1981: 362).

Fakihler köyü, *Fakıhlar* ya da *Fakılı* (Türkay, 1981: 364), *Gedik Hasan mezarı* Bozok ve Maraş'ta adı geçen *Gedik Hasanlı* (Türkay, 1981: 369) Yörük cemaatlerinin adını almıştır. Yıva boyuna ait perakende Gilman Cemaatinin adı *Gilman* mezarının adına esin kaynağı olmuş olabilir (Halaçoğlu V, 2009: 1947-1948). Zile sınırlarında adı geçen Gökçeler Yörük cemaati (Türkay, 1981: 82) *Gökçelü* mezarının adının verilmesinde etkili olmuştur.

Gözkemin mezarı¹³⁰ (Halaçoğlu II, 2009, 681) Bozok Sorkun'da Kızpınarı köyünde Avşar boyuna mensup Kızılkocalı kabilesine mensup Gökin cemaatinden adını almış olsa gerektir (Halaçoğlu II, 2009, 900). *Gulamlar* mezarı ise Maraş eyaletinde yörük taifesinden Gulamanlu cemaatinden adını almış olabilir (Türkay, 1981: 383). Bozok'ta Hacı Alili adlı yörük Türkmen taifesinden bir cemaat yaşamaktaydı (Türkay, 1981: 389). Büyük olasılıkla *Hacıali mezarı* adı bu cemaate dayalı olmalıdır. *Halil Acalık köyü* Maraş Yörüklerinden Halil Eceli Cemaati (Türkay, 1981: 401) ve Halaçoğluların mezarı Bozok Sorkun bölgesindeki Avşar boyuna mensup *Halaç Cemaati* (Halaçoğlu III, 2009: 973) ile ilgili adlar almışlardır.

Karacalu mezarı adı Mamalı aşiretinden olup daha sonra Bozok livası Karahacılı adında köye iskân edilen Yörük Türkmen taifesinden bir cemaatin adıyla ilişkilendirilebilir (Türkay, 1981: 462, 463). Cemaatin adı Karacalar, Karaca ve Karacalu şeklinde de dile getirilmektedir. *Kızkaracalu* köyü de adını bu cemaatten almıştır. Zira Karacalu cemaatinin bulunduğu yerler arasında Çorum da bulunmaktadır. (Türkay, 1981: 98).

Karadonlu, Ermenek, Gülnar, Bozkır, Ordu ve Karahisar-ı Şarki'de (Türkay, 1981: 469), *Karacakaya*, Çorum'da (Türkay, 1981: 463), *Karakız*, Maraş, Hüdavendigâr ve Vize'de (Türkay, 1981: 477), *Karataş*, Alanya ve Beyşehir'de (Türkay, 1981: 486) adı geçen cemaatler olup Karadonlu mezarı, Karacakaya köyü, Kararkızkavağı mezarı ve Karataş mezarı adları bu

¹²⁸Kam, Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde koyunların barındıkları yer yani damla aynı anlamda gösterilmiştir. <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (31.01.2012).

¹²⁹ <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (31.01.2012).

¹³⁰ Yusuf Halaçoğlu bu ismi *Gökin* olarak okumuştur.

cemaatlerden kaynaklanmış olmalıdır. *Kavurga*, *Kavurgalı* ve *Kavurgaoğlu* mezarı isimleri Maraş ve Bozok'ta yaşayan Kavurga Dedeler ya da Kavurga cemaatiyle ilişkilendirilebilir (Türkay, 1981: 497-499). *Kıranlu* ise Sivas, Bozok, Canik, Konya, Karaman ve Maraş gibi geniş bir sahada adı geçen Ekrad yörükân taifesinden bir cemaatin adı olup Hüseyinabad'daki Kıranlu mezarı adı buradan verilmiş olabilir. Bu cemaat, Kıranlu, Kıran, Kıranca ve Kırantı şeklinde de ifade edilmiş; Lekvanik aşiretinden bir cemaattir (Türkay, 1981: 518).

Kışlak-ı Himmet Kethüda mezarı Salur boyu Uluyörük taifesinden Aksalur bölüğünden bir cemaatin adından verilmiştir (Hallaçoğlu III, 2009: 1049). Bozok Sorkun bölgesinde yaşayan ve Varsak Boyuna mensup Kızılcaışla cemaati adı ise *Kızılcaışla mezarısıyla* özdeşleşmiştir (Hallaçoğlu IV, 2009: 1464). Avşar boyundan aynı adlı cemaatin adı *Kızıllar*¹³¹ köyüne verilmiştir (Hallaçoğlu IV, 2009: 1470). Gelibolu, Hüdavendigâr sancaklarında bulunan Kiraslu ya da Kiraslu Hacı Yörükân cemaati Hüseyinabad'daki *Kiraslu mezarına* da ad olarak verilmiştir (Türkay, 1981: 512).

Sivas Yeniil'de Yazır boyuna mensup Koyunlu Anamuslu adıyla bir cemaat bulunmaktadır (Hallaçoğlu IV, 2009: 1499). Hüseyinabad'daki *Koyunluyusufözü mezarı* adı bu cemaate dayandırılabilir. *Kozluca kışlağı* adı her ne kadar ceviz ağacının çokluğuna delalet eden ve bitki örtüsünü çağrıştıran bir yer adı gibi gözükse de bu isim de büyük ölçüde Yörük Türkmen cemaatlere dayalı verilmiş isimlerden olmalıdır. Zira Edirne ve Karahisar-ı Şarki'de Yörükân taifesinden Kozluca adıyla bir cemaat yaşamaktaydı (Türkay, 1981: 538). Aynı şekilde *Kulağuz köyü* adı bir mesleğe dayandırılabilir olsa da Salur boyuna mensup Kulağuzlu cemaati (Hallaçoğlu IV, 2009: 1533) bu adın verilmesinde öncekine oranla daha etkili bir dayanak oluşturmaktadır.

Sözlüklerde anlamına rastlanamayan *Mahuna* kelimesi ise muhtemelen Erzurum ve civarında da rastlanılan Mahanlar adında konargöçer Ekrad taifesinden bir aşiretin isminin bozulmuş bir biçimi olmalıdır. Şöyle ki bu aşiret Mahanlı, Mahanlu ve Mahanlar şeklinde de Osmanlı belgelerinde zikredilmekteydi (Türkay, 1981: 114). Haliyle, Mahuna mezarının adını da cemaatlere dayalı olanlar içerisinde anmak mümkündür. Hüseyinabad da dâhil olmak üzere Zile kazasında *Mezid* ya da *Mezidli* şeklinde geçen yer adları da cemaat kökenli yer adları içerisinde sıralanabilir. Mezid ya da Mezidlü (Türkay, 1981: 585) şeklinde Türkmen Yörükân taifesinin adı sözkonusu yerlere ad olarak verilmiş olabilir. Bozok'tan Teke'ye kuzey güney doğrultusunda geniş bir alanda adı zikredilen Müminler cemaati de Yörükân taifesindendi (Türkay, 1981: 598). Bu yönüyle Hüseyinabad'daki *Müminler-i Büzürk* ve *Müminler-i Küçük* mezarlarının adları bu cemaatin adını çağrıştırmaktadır.

Paşalu mezarı, Yörükân taifesinden Paşalu (Boğalu) (Türkay, 1981: 624); *Sarımbeyli* mezarı Maraş Yörüklerinden Yüreğir boyuna mensup Sarımbeyli (Hallaçoğlu V, 2009: 1983); *Saruisaöyük* mezarları, Sivas Yeniil'de Saruisa; *Sincan* ve *Sincanlu* mezarı Ankara, Kütahya ve Rakka'da da adı geçen Sincan (Türkay, 1981: 147); *Tusi mezarı* Maraş ve Kırşehir'de isimleri anılan Tus ya da Tuslu (Türkay, 1981: 741); *Yağlu köyü*, Sivas Yeniil'de bulunan Yağlu (Türkay, 1981: 759) cemaatlerinden isimlerini almışlardır.

Hüseyinabad'ın merkezi olarak gösterilen *Yapa-i Cedit* köyü Yapa cemaatinden adını almış olabilir. Bu cemaat, Bayındır boyuna mensup bir grup (Hallaçoğlu I, 2009: 22) ve Alayuntlu boyu içerisinde Karaman'da bir cemaat adı olarak iki farklı şekilde anılmıştır (Hallaçoğlu I, 2009: 93, 94, 102, 203, 215, vd.). *Yortan* mezarı da aynı adlı Yörükân cemaatinden adını almıştır (Türkay, 1981: 777).

¹³¹ Kızıllı şeklinde de anılmaktadır.

Tablo 40. Hüseyinabad Nahiyesinde Cemaatlere Bağlı Olarak Verilen Yer Adları

Ağcağıl mz.	Cemaat-i Zeyneddin mz.	Geçüd-i Etrakiye-i Ulu-yörük ky.	Karacalu mz.	Koyunluyusu-fözü mz.	Müminler-i Küçük ky.
Alacalar ky.	Çakırlı mz.	Gedikhasan mz.	Karadonlu mz.	Kozluca kışlağı	Ortaöyük mz.
Ali Bey Cemaati Kışlağı	Çalatlu mz.	Gılman mz.	Karakınık mz.	Kozviran mz.	Paşalı mz.
Ayrukam mz.	Çelebibey kışlağı	Gökçelü mz.	Karakızkavağı mz.	Köşkerlü-i Cemaat-i Karaköselü ky.	Sarımbeylü mz.
Aziz mz.	Çelebiler kışlağı	Gözkemin mz.	Karataş mz.	Kulağuz ky.	Saruisaöyük mz. (2)
Baydıck mz.	Depesidelü-güselmanlu	Gulamlar mz.	Kavurgalı mz.	Mahuna mz.	Sincan mz.
Beyobası kş.	Domalan mz.	Hacı ali mz.	Kavurgaoğlu mz.	Makiler kışlağı	Tusi mz.
Cemaat-i Çerçi Ali mz.	Elmalu mz.	Hacıhasan-kavağı ky.	Kıranlu mz.	Merkendlü el-meşhur mz.	Varazlu mz.
Cemaat-i Döğer Obası mz.	Emirhacılı mz.	Hacılar mz.	Kışlak-ı Hacı Ali mz.	Mezidalanı mz.	Yağlı ky.
Cemaat-i Emir Umurlu mz.	Eskiyapar ky.	Halil mz.	Kışlak-ı Ümmet Kethüda mz.	Mezidlü mz.	Yapa-i Cedid ky.
Cemaat-i Erkekoğlu Kışlası	Etrakiye-i Ali Fakih ky.	Halilcalık ky.	Kızılca-kışla mz.	Murad Sufi mz.	Yatan-ı Etrakiye ky.
Cemaat-i Halil Fakih Obası mz.	Etrakiye-i Murad Sufi ky.	Hallaçoğlu Viranı mz.	Kızıllar ky.	Mustafa kışlası	Yeniyapar ky.
Cemaat-i Söğüdlü Gedük mz.	Eyücek mz.	Kalınköyü mz.	Kızkaracalu ky.	Mustafa kş.	Yortan mz.
Cemaat-i Toramanlu mz.	Fakihler ky.	Karacakaya mz.	Kiraslu mz.	Müminler-i Büzürk mz.	

Karahisar-ı Behramşah nahiyesinde 5 yerleşim birimi adını 24 Oğuz boyundan almıştır. Bunlar: *Kınık*, *Salur*, *İlisu Yazır* mezraları ile *Nefs-i Yazır-ı Akpınar* ve *Yazır-ı Akpınar* kışlaklarıdır. Akbaş mezrası¹³² ile Hacılar köyü¹³³ adları Ekrad taiflerine dayalı olarak verilmiş olabilir. *Ağcaasma*¹³⁴ mezrası, *Alicüklü*¹³⁵ mezrası, *Baraklar* mezrası¹³⁶, *Başköy* mezrası¹³⁷, *Boynuyoğun* mezrası¹³⁸, *Güni* mezrası¹³⁹, *Hacıbey*¹⁴⁰ mezrası, *Kalınçirmiş* mezrası¹⁴¹,

¹³² Akbaş, Akbaşlu ya da Akbaş Ekradı adıyla konargöçer bir Türkmen Ekradı taifesi Rakka'dan Filibe'ye bazı sancakların içerisinde yaşamaktaydı. Türkay, *age*, s. 186.

¹³³ Sivas yöresi Türkmen taifesindendir.. Türkay, *age*, s. 29. Ayrıca konar öçer Türkmen ekradı taifesinden aynı adlı bir cemaat vardır. Hacılarlı diye de anılmaktadır. Zile'ye yakın Bozok'ta da izlerine rastlanmakta. Türkay, *age*, s. 394-395.

¹³⁴ Varsak boyunun Zakırlı kabilesi taifesinden bir cemaat olup Ağcaasma adlı yurtlarda yaşamaktaydılar. Adlarına Niğde, Bozok Sorgun ve Bozok'ta rastalanan bir cemaattir. Bk. Halaçoğlu, I, s. 29. Ağcaasmalı ya da Ağcaesma gibi de telafuz edilmektedir. Türkay, *age*, s. 181.

¹³⁵ Bozok Sancağı Akdağmadeni kazasında Alicik Karacaalan obası adıyla bir cemaat vardır. Türkay, *age*, s. 197.

¹³⁶ Baraklar ve Baraklu cemaati Dulkadirli Türkmenlerinden olup Maraş'tan Yozgat'a hatta Kütahya'ya kadar geniş bir alanda izleri görülmekteydi. Bk. Halaçoğlu, I, s. 240-241.

¹³⁷ Kırşehir ve Bozok sancaklarında Yörükkan taifesinden bir cemaatin adıdır. Türkay, *age*, s. 228.

¹³⁸ Türkmen Yörükkan taifesinden bir aşirettir. Maraş, Konya, Bursa, Aksaray, Adana gibi birçok yerde bu aşiretin adı geçmektedir. Türkay, *age*, s. 64.

¹³⁹ Menteşe'de Kızılcaoyunlu Cemaatine bağlı Güni Cemaati ve Sufiler taifesine bakılacak olursa Güni taifesi İğdir boyuna mensup bir taife olmalıdır. Bk. Yusuf Halaçoğlu, IV, s. 1469.

¹⁴⁰ Yörükkan taifesinden bir cemaattir. Hacıbeyli şeklinde de anılmaktadır. Türkay, *age*, s. 390.

¹⁴¹ Çirmiş adı 1455 tarihinden itibaren geçmektedir. Çirmiş, Fin Ugor / Türk topluluklarından bir boyun adıdır. Çirmiş Türkleri, 1071 öncesinde, Bizans'ın Arap ve İranlılara karşı, Balkanlardan Anadolu'ya göçe zorladığı Türk topluluklarındandır. <http://www.tozanli.net/mezraismileri.htm> (Fikri Karaman'dan alıntı).

*Karamağan*¹⁴² mezarısı, *Karamuk*¹⁴³ mezarısı, *Keseri*¹⁴⁴ *Hisarı* mezarısı, *Kozviran*¹⁴⁵ mezarısı, *Kubat*¹⁴⁶ mezarısı, *Saruhacı*¹⁴⁷ mezarısı ise adlarını Yörük Türkmen cemaatlerinden almıştır.

Tablo 41. Karahisar-ı Behramşah Nahiyesi'nde Cemaatlere Bağlı Olarak Verilen Yer Adları

Ağcaasma mz.	Bubak mezari	Kalın Çirilmiş mz.	Kışla-yı Sūdüs mz.	Saruhacı mz.
Akbaş mz.	Davulbazlı mz. ¹⁴⁸	Karamağan mz.	Kubat mz.	Savcı-ı Diğer mz.
Alicüklü ky.	Güni mz.	Karamuk mz.	Mumu mz.	Sincanlı mz.
Asar-ı Bubak mz.	Hacıbey mz.	Keseri Hisarı mz.	Nefs-i Bubak kışlağı	Tahinatan kışlağı
Baraklar mz.	Hacılar mz.	Keseri mz.	Nefs-i Yazır-ı Akpınar kışlağı	Tatar mz.
Başköy mz.	İhsu Yazır mz.	Kınık mz.	Salur mz.	Yazır-ı Akpınar kş.
Boynuyoğun mz.		Kozviran mz.		

Kızılıkünbed nahiyesinde *Eymür* köyü adını 24 Oğuz boyundan biri olan Eymür'den alırken *Ayvalı*¹⁴⁹ mezarısı, *Deveci* köyü¹⁵⁰, *Dona* köyü¹⁵¹, *İsa* mezarısı, *İsaözü* mezarısı¹⁵², *Karacaömer* mezarısı¹⁵³, *Kayırluca*¹⁵⁴ mezarısı, *Kuyucak*¹⁵⁵ mezarısı, *Tatar* mezarısı¹⁵⁶ Türkmen Yörük; *Çakır*¹⁵⁷ mezarısı ise Ekrad taifesinden adını almış olmalıdır.

Tablo 42. Kızılıkünbed Nahiyesi'nde Cemaatlere Bağlı Olarak Verilen Yer Adları

Ayvalı mz.	İsa mz.	Kuyucak mz.
Çakır mz.	İsaözü mz.	Tatar Hacı mz.
Deveci ky.	Karacaömer mz.	Tatar ky.
Dona ky.	Kayı mz.	
Eymür ky.	Kayırluca mz.	

Kuştaş nahiyesinde 3 köy ismini 24 Oğuz boyundan almıştır. Bunlar: *Bayat* mezarısı, *Bayatalanı* mezarısı ve *İğdir* köyüdür. *Ağcaviran*¹⁵⁸ köyü, *Başköy* mezarısı, *İsaköy* köyü ve *Koçaç* köyü¹⁵⁹ gibi yerleşim birimleri isimlerinde ise cemaat adlarının belirleyici olduğu savunulabilir.

¹⁴² *Mağun* adında Sivas ve Rakka eyaletlerinde yörükler taifesinden bir cemaat vardır. Türkay, *age*, s. 572.

¹⁴³ Karamuk, tarlada buğday aralarında biten, anasona benzer siyah ve acı bir tohumun adıdır. Karamuk, aynı zamanda Zile, Sivas Yeniil, Yüzdepare kazaları ve İçel sancağında adı geçen Yörükler taifesinden bir cemaatin de adıdır. Karamuklu da denilmektedir. Türkay, *age*, s. 482.

¹⁴⁴ Adana, Tarsus ve Teke'de Keserli adına Yörükler'dan bir cemaat vardır. Türkay, *age*, s. 508.

¹⁴⁵ Bozok ve Maraş eyaletlerinde Yörükler taifesinden bir cemaattir. Türkay, *age*, s. 538.

¹⁴⁶ Bozok'ta da adı geçen Türkmen Yörükler taifesinden bir cemaat. Türkay, *age*, s. 547.

¹⁴⁷ Saruhacılı Bozok, Maraş, Alanya ve Sivas'ta Yörükler taifesinden bir cemaattir. Maraş'ta Saruhacılı Avşarı yaşamaktaydı. Türkay, *age*, s. 654.

¹⁴⁸ 1700'lü yıllarda Rumlar tarafından yerleşime açılan ve köy niteliği kazanan Davulbazlı'nın adının bölgede gümüş madeni çıkarıldığı vakitlerde mağaralardaki işçilerin davul sesiyle toplanmalarından aldığı öne sürülmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk.: Yurtlu, *age*, s. 159.

¹⁴⁹ Bu cemaatin yaşadığı yerler arasında Sivas ve Bozok'a bağlı Akdağmadeni de yer almaktaydı. Bk. Türkay, *age*, s. 215.

¹⁵⁰ Ankara ve Hüdavendigar'da adı geçen bir Yörük Türkmen taifeisidir. Türkay, *age*, s. 323. Devecili ya da Devecili şeklinde de anılmaktadır.

¹⁵¹ Karaman, Maraş, Bolu sancakları ve Larende kazasında adı geçen Yörükler taifesinden bir cemaattir. Türkay, *age*, s. 335.

¹⁵² Akdağ'da Yörükler Türkmen taifesinden İsabeyli cemaati vardır. Onunla ilgili olabilir. Türkay, *age*, s. 438.

¹⁵³ Bozok, Maraş, Kütahya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarında adı geçen Yörükler taifesinden bir cemaattir. Karacaömerli diye de geçmektedir. Türkay, *age*, s. 465.

¹⁵⁴ Adana, Tarsus ve Aksaray sancaklarında Kayırlı adında Yörükler Türkmen taifesinden bir cemaat bulunmaktadır. Türkay, *age*, s. 500.

¹⁵⁵ Sivrihisar, Adana ve Tarsus'ta Yörükler taifesinden bir cemaattir. Türkay, *age*, s. 558.

¹⁵⁶ Yusuf Halaçoğlu bölgede yaşayan Tatarları Kıpçak Türklerine mensup bir cemaat olarak nitelemiştir. Halaçoğlu, V, 2169-2174 vd.

¹⁵⁷ Çakır ve Çakırlı adında Ekrad taifesinden cemaatler vardır. Türkay, *age*, s. 286.

¹⁵⁸ Malazgirt sancağında (Erzurum vilayeti) bu adla bir yörükler cemaati yaşamaktaydı. Türkay, *age*, s. 182.

¹⁵⁹ İçel sancağında ve Hüdavendigar Söğüt kazasında Türkmen yörükler taifesinden bir cemaat yaşamaktaydı. Türkay, *age*, s. 531. Koçaç olma ihtimali de bulunmaktadır. Türkay, *age*, s. 531.

Tablo 43. Kuştaş Nahiyesi'nde Cemaatlere Bağlı Olarak Verilen Yer Adları

Ağcaviranköyü	İğdir ky.
Başköy mz.	İsaköy ky.
Bayat mz.	Koçaç ky.
Bayatalanı mz.	

Meşhedabad nahiyesinde 2 köyde *Kınık* boyunun 1 köyde ise *Salur boyunun* adı karşımıza çıkmaktadır. Yörük Türkmen cemaat adları ise *Aliarab* mezarası, *Davud*.¹⁶⁰ köyü, *Emirhacı*¹⁶¹ mezarası, *Erdoğan*¹⁶² mezarası, *Kızıllı*¹⁶³ mezarası, *Kulacca* mezarası¹⁶⁴ ve *Yapağı* mezarası¹⁶⁵ gibi yerleşim birimlerinin isimlerinde öne çıkmaktadır. *Okçu* mezarası¹⁶⁶ ise adını aynı adlı Ekrad taifesinden almış olabilir.

Tablo 44. Meşhedabad Nahiyesi'nde Cemaatlere Bağlı Olarak Verilen Yer Adları

Ali Arab mz.	İsa ky.	Kulacca mz.
Davud ky.	Kızılcı ky.	Okçu mz.
Derekınık ky.	Kızılcakınık ky.	Salur ky.
Emirhacı mz.	Kızıllı mz.	Yapağı mz.
Erdoğan mz.		

Yenimüslüman nahiyesinde 1 köyde *Salur* boyunun adı geçerken *Kızılcaın*¹⁶⁷ ve *Halil*¹⁶⁸ köyleri isimlerini Yörük Türkmen cemaatlerinden almıştır.

Tablo 45. Yenimüslüman Nahiyesi'nde Cemaatlere Bağlı Olarak Verilen Yer Adları

Kızılcaın ky.	Salur ky.
Halil ky.	

Zile'de *Döğer* (Döğerlü¹⁶⁹) boyunu içinde barındıran bir yerleşim birimi adı bulunurken *Etrakiye* olarak tanımlanmış 4 yer adına rastlanmıştır. *Aksaklar*¹⁷⁰ mezarası, *Alihoca*¹⁷¹ köyü,

¹⁶⁰ Yörük taifesindendir. Davud, Davudlar, Davudlu, Davud Obası ve Davudi şeklinde belgelerde geçmektedir. *Türkey, age*, s. 311-312.

¹⁶¹ Niğde ve İçel sancaklarında Yörük taifesindendir. *Türkey, age*, s. 351.

¹⁶² Paşa sancağı Cumapazarı kazasında Yörük taifesinden bir cemaattir. Erdoğanlar ve Erdoğanlı diye de anılmaktadır. *Türkey, age*, s. 354.

¹⁶³ Mamalu aşiretinden olup daha sonra Akdağ kazasına iskân edilmiş bir cemaatin adıdır. Kızıllı yörüğü diye de anılmaktadır. *Türkey, age*, s. 52.

¹⁶⁴ Maraş eyaletinde Kars-ı Maraş sancağında Kulaccalı ya da Kulaccalı adındayörük taifesinden bir cemaat vardır. *Türkey, age*, s. 548.

¹⁶⁵ Bursa ve Kütahya'da Yapağı adıyla bir Türkmen cemaati vardır. *Türkey, age*, s. 764.

¹⁶⁶ Okçu, Okçuoğlu, Okçular ya da Okçuoğulları olarak da geçen Türkmen ekraı taifesinden bir aşirettir. Sivas Yenil'de de adı geçmektedir. *Türkey, age*, s. 130.

¹⁶⁷ Maraş sancağı Göksun kazasında adı geçen yörük taifesinden bir cemaattir. *Türkey, age*, s. 524.

¹⁶⁸ İçel, Alanya sancakları ve Manavgat kazasında Halil-Haliloğulları diye bir Yörük Türkmen cemaati bulunmaktadır. *Türkey, age*, s. 401.

¹⁶⁹ Döğerlü cemaati Döğer boyuna mensup Anadolu'da yaşayan 1564 cemaatten birisiydi. Kaşgarlı Mahmud'da Töker olarak geçen bu boy, Reşidüddin ve Yazıcıoğlu'nda Döğer olarak gösterilmektedir. Bu boyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için Bk.Halaçoğlu, I, s. XXVIII-XL.

¹⁷⁰ Niğde sancağı Ürgüp kazasında Yörükandan Aksak cemaati vardı. *Türkey, age*, s. 191. Ordu kazası ve Niğde ile Karahisar-ı Şarki de Aksaklı ya da Aksaklı adıyla Yörükandan bir cemaat yaşamaktaydı. *Türkey, age*, s. 191.

¹⁷¹ Yörük taifesinden bir cemaatin adıdır. Paşa sancağı ve Karahisar-ı Şarki'de adı geçmektedir. *Türkey, age*, s. 198. Alihocalı ve Alihocalı gibi yazımları da bulunmaktadır. Ancak Ali Hoca adındaki ermiş bir kişiden adını almış olabileceği iddia edilmektedir. *Zileliler 2000 Belgeseli*, s. 118.

*Hacıhasan*¹⁷² mahallesi, *Karaöyük* köyü.¹⁷³ *Kayaluca*¹⁷⁴ mezarı, *Kızılca*¹⁷⁵ köyü, *Osmanobası* mezarı¹⁷⁶, *Saraç-ı*¹⁷⁷ *Etrakiye* ve *Savcı*¹⁷⁸ köyleri adlarını Yörük Türkmen cemaatlerinden almıştır.

Tablo 46. Zile Kaza Merkezinde Cemaatlere Bağlı Olarak Verilen Yer Adları

Aksaklar mz.	Hacıhasan mh.	Osmanobası mz.
Ali Hoca ky.	Hacılar ky.	Saraç-ı Etrakiye
Belciş-i Etrakiye	Karaöyük ky.	Savcı ky.
Döğertü mz.	Kayaluca mz.	Yahşi-i Etrakiye[1]
Güni mz.	Kızılca ky.	

3.3. Diğer Yer Adları

Zile yer adları içerisinde kökeni tespit edilemeyen ve belli bir alt kategoriye dâhil edilemeyen toplam 14 yer adı bulunmaktadır. Bu yerleşim adlarını anlamlı öğeler haline getirecek verilere ulaşılamamıştır. Yenimüslüman nahiyesindeki *Ernebadı*¹⁷⁹ köyü cumhuriyet döneminde Karakuzu adını almıştır. Köyde yaşayanlar bu ismi bir Ermeni tanrıçası olan Eneput'a dayandırma çabasıdır. *Boldacı*¹⁸⁰ mezarı bugün Zile'ye bağlı bir köy olup köyde yaşayanlar bu adın Bolduacı kelimesinden bozma olduğunu öne sürmektedirler. Anlamını sözlüklerde tespit *Korkorus* mezarı¹⁸¹, Zile Çeltik köyü sınırları içerisinde halen bir mevki adı olarak yaşamayı sürdürmektedir.

Tablo 47. Diğer Yer Adları

Yerleşim Birimi	Nahiye	Yerleşim Birimi	Nahiye
Tersenek mz.	Acacı ve Özikavağı	Mulan mz.	Karahisar-ı Behramşah
Eytan ky.	Halka-i Hass	Boldacı mz.	Meşhedabad
Akasi mz.	Hüseyinabad	Korkorus mz.	Meşhedabad
Mehaşa mz.	Hüseyinabad	Ernebadı ky.	Yenimüslüman
Manşar mz.	Hüseyinabad	Vezi mz.	Yenimüslüman
Manşar ky.	Hüseyinabad	Azarya ky.	Zile
Miragu mz.	Hüseyinabad	Ohtamara ky.	Zile

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

11. yüzyıldan itibaren Suriye, Anadolu, Azerbaycan ve Balkan bölgelerini fethetmeye başlayan Türkler, buralardaki meskûn yerlerin adlarını Türk fonetiğine uydururken, ilk defa kendileri tarafından iskân edilen yerlere de genellikle Türkçe adlar vermişlerdir. Bu adlandırma geleneğinde; fizikî özellikler, şahıs adları ve renk adları ön plana çıkmaktadır.

1455-1575 yılları arasında Zile kazası yer adlarının ele alındığı bu çalışmadan bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Birinci olarak, Zile kazası yer adları köken bakımından çeşitlilik göstermektedir. Yer isimlerinin yaklaşık % 80,56'sı Türkçedir. Ancak, yaklaşık % 20'lik bir dilim

¹⁷² Türkmen Yörükân taifesindendir. Hacıhasanlar, Hacıhasanlı diye de geçmektedir. Türkay, *age*, s. 392.

¹⁷³ Maraş Yörükân taifesinden bir cemaattir. Türkay, *age*, s. 484.

¹⁷⁴ Yazır boyundan olup Teke Türkmenlerindendir. Hallaçoğlu, III, 1359.

¹⁷⁵ İçel, Adana, Tarsus, Karahisar-ı şarki ve Üsküp sancaklarında yörükân taifesinden Kızılca ya da Kızılca adlı bir cemaat vardır. Türkay, *age*, s. 524.

¹⁷⁶ Osmanlı aşireti Cihanbeyli aşiretinden olmak üzere Ankara'da ve Kastamonu sancağı Boyabad kazasında Osman adıyla bir aşiret adı zikredilmektedir. Türkay, *age*, s. 132. Benzer biçimde, Osmanobası adıyla Kırkkilise kazasında (Vize sancağı) Yörükân taifesinden bir cemaat bulunmaktadır. Türkay, *age*, s. 616.

¹⁷⁷ Tokat, Kütahya ve Malatya'da adı geçmektedir. Türkay, *age*, s. 143.

¹⁷⁸ Danişmendli aşiretinden Savcı cemaati vardı. Türkay, *age*, s. 663.

¹⁷⁹ <http://zilehabercom.blogspot.com/2011/12/zile-karakuzu-ernebadi-ennebadi-koyu.html>.

¹⁸⁰ Köyde dua edenlerin bol olmasından dolayı buraya önceleri Bolduacı dendiği daha sonra bunun zamanla Boldacı'ya dönüştüğü öne sürülmektedir. Zileliler 2000 Belgeseli, s.124.

¹⁸¹ <http://www.celtekoyum.tr.gg/K.oe.y.ue.m.ue.zdeki-Mevkiiler.htm>.

ise Arapça, Farsça ya da diğer dillerden kelimelerden oluşmakla beraber bunlar da Türkçe fonetiğe göre kaydedilmiş isimlerdir. Türk-İslam kültürünün bölgedeki isimlerde bu kadar etkili olmasının başlıca nedeni söz konusu dönemde bölgede nüfusun tamamının Türklerden meydana gelmesidir. Bunun dışında bölgedeki yer adlarında eski kültürlerin izlerine de rastlamak mümkündür. Örneğin, Zile adı kökleri çok eskilere giden Luwi dilinden gelme olduğu öne sürülmektedir. Hüseyinabad'daki Sergis köyü bir Ermeni şahıs adını üzerinde taşımaktadır. Ancak Sergis köyüne Killik adının da verilmesi Türklerin bölgedeki isim değiştirme yaklaşımına güzel bir örnek oluşturmaktadır.

İkinci olarak Zile kazasında Türkler yer adı verirken çevre ve insan özelliklerine dikkat etmişlerdir. Çevreyle ilgili özellikler taşıyan isimlerin toplamı 405 civarında olup bütün yer adları içerisindeki oranı % 72'lere ulaşmaktadır. Çevreyle ilgili isimlerin alt kategorilerinde renk (84 isim), coğrafya (59 isim) ve bitki (53 isim) ile ilgili isimler ilk üç sırada yer almaktadır. İnsan ve topluma dayalı adların toplam sayısı ise 345 olup, bütün yer adları içerisindeki oranı yaklaşık % 61'dir. İnsan ve topluma dayalı yer adlarının alt kategorilerinde ise çeşitli Türkmen boy ve cemaatlerle ilgili 192 isim çoğunluğu oluşturmaktadır ve bütün isimler içerisinde yaklaşık % 35'lik bir orana sahiptir. Bu veriler dikkate alındığında, Zile kazasındaki Türklerin yer adlarında çevre ve insan özelliklerine yakın oranda yer verdiği anlaşılmaktadır.

Ad verme tüm kültürlerde olduğu gibi Türk kültüründe de önemli bir yere sahiptir. İnsanlar, toprağa varlık mührünü ad vererek vururlar. Bu nedenle verilen adlar bir bakıma yerleşilen coğrafyanın tapuları gibidir. Netice olarak Türkler coğrafi birikimleri ve milli özelliklerini Zile'deki vatan topraklarına yer adı olarak vermiş ve bu topraklara imzalarını atmışlardır. Bir başka ifadeyle vatan topraklarını tapularken yer adlarının da büyük ölçüde kendilerinden olmasına fazlasıyla özen göstermişlerdir.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Kaynakları:

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), TD (Tapu Tahrir Defteri) 2.

BOA TD 79.

TKGM (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü), TKA (Tapu ve Kadastro Arşivi) , TD 12.

2. Müracaat Eserleri:

Aydıncık 2003, Aydıncık Belediyesi Tanıtım Yayınları, Ankara, s. 7-8.

Çorum İl Haritası (1/275000 ölçekli)

Dünden Bugüne Kadışehri Belediyesi (tarihsiz), Kadışehri Belediyesi Yayını, Ankara.

Geçmişten Geleceğe Alaca (2002), Alaca Kaymakamlığı Yayını, Yozgat.

Tokat İl Haritası (1/275000 ölçekli).

Tokat İl Yıllığı (1973), Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti(1933), *Köylerimiz*, İstanbul.

Yozgat İl Haritası (1/275000 ölçekli).

Yozgat İl Yıllığı (1990), Yozgat.

Zileliler 2000 Belgeseli, Zileliler Yardımlaşma Derneği Yayını, İstanbul.

3. Kitaplar ve Makaleler:

- AÇIKEL, A. (2003), “Artukabad Kazası Yer Adları (1455-1600)”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat fakültesi Dergisi, Cilt:20, Sayı: 2, Ankara, s. 181-202.
- AÇIKEL, A. (2004), “Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı” (1880-1907), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, Elazığ, s. 331-359.
- AÇIKGÖZ, F. (2004), *438 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I-II'ye göre Ankara, Çankırı ve Sultanönü Sancaklarında Yer Adları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- AKAR, A. (2006), “Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:20, Yıl: 2006/1, s.51-63.
- ALTINDAL, B. (2011), *Zela'dan Zile'ye Tarihi Yolculuk*, İstanbul.
- ARSLANOĞLU, İ., “Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler”, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/20-33-134.pdf> (18.01.2012).
- ATALAR, M. M. (1988) “Zile'nin Tarihçesi”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun, s. 305-307.
- BAYKARA, T. (1988), *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, 1. Anadolu'nun İdarî Taksimatı*. Ankara.
- BUDAK, A. (2001), *Yurdumuza Yerleşen Oğuz-Türkmen Boyları ve Bazı Yer Adlarımızın Anlamları*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat.
- DEVELLİOĞLU, F. (2010), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 26. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.
- EREN, H. (1989), “Yer Adlarımızın Dili”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 55-165.
- GABAIN, A. von, (1968), “Renklerin Sembolik Anlamları”, çev. Semih Tezcan, *Türkoloji Dergisi*, A.Ü. DTCF Yay., Cilt:3, Sayı:1, Ankara, s. 107-113.
- GENÇ, R. (1999), *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara.
- GÖKBİLGİN, M. T.(1979), "Tokat", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, Cilt: 12/1, İstanbul, s. 404.
- GÜNDÜZ, T. (2005), *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, Yeditepe Yayınları,, I. Baskı, İstanbul.
- GÜNDÜZ, T. (2007), *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, 2. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- HALAÇOĞLU, Y. (2009), *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, I-II-III-IV-V-VI, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- İBRET, B. Ü., (2003). “Çankırı'daki Köy Adları Üzerine Coğrafi Açından Bir İnceleme”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S:7(Ocak), İstanbul, s.53-80.
- İPŞİRLİ, M. (1993), “Danişmend”, *DİA*, c. VIII, İstanbul, s.464-465.

- İNAN, A. (1987), “Türk Kabile İsimlerine Dair”, *Makaleler ve İncelemeler*, içinde (s.1-7), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAPUSUZUOĞLU, S. B. (1999), *Yozgat Medreseleri, Tekke ve Zaviyeleri*, Yozgat Belediyesi Yayını, Ankara.
- KARADOĞAN, A. (2004), “Türk Ad Biliminde Renk Kültü”, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt:8, Yıl: 16, Sayı: 62, s.93 vd.
- KILIÇ, A. , *Zile Tarihi*, Çağlı Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, Zile, s. 16-17.
- KOÇ, B. (2003), *Tarihi ve Kültürüyle Çekerek*, Çekerek Belediyesi Yayını, Ankara.
- KURGUN, L. (2002), *Denizli İli Yerleşim Yerleri Adları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- KURT, Y. (2000), *Niksar Kazası YerAdları*, Danışmendiler Döneminde Niksar’da Tıp, Tarih ve Kültür Sempozyumu, Niksar, s.98-107.
- KÜTÜKOĞLU, M. (1991), *Tarih Araştırmalarında Usul*, 2. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1991.
- MERAL, Y. ve S. (1982), *Her Yönüyle Zile*, Sanem Matbaacılık, Zile.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu ’nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayınları, İstanbul 1987.
- ÖZCAN, K. (2008), “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri II: Karahisarlar”, *Milli Folklor*, Yıl: 20, Sayı: 77, s.89-101.
- ÖZCAN, K. “Sivas Yöresinde Battal Gazi ve Onun Silah Arkadaşlarıyla İlgili İnanışlar”, I. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu”, *Tebliğler*, s. 58.
- PAKALIN, M.Z. (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, III. Baskı, MEB Yayınları, Ankara.
- PALANCI, H. (1996), *Anadolu’daki Türkçe Yer Adları*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- SAKAOĞLU, S. (2001), *Türk Ad Bilimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- SARI, S..(2000), *XVI. Yüzyılda Hamid Sancağı Yer Adları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- SEVİM, A. (1988), *Anadolu’nun Fethi: Başlangıçtan 1086’ya Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayını,, Ankara, s. 82-83.
- SEZEN, T. (2006), *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- SÖYLEMEZ, F. (2002), “Rışvan Aşireti’nin Cemaat, Şahıs ve Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, Kayseri, s. 39-52.
- STRABON (1969), *Coğrafya (Geographika)*, çev. A. Pekman, Kitap XII, Bölüm III, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, İ. (2007), “Türkçe Yer Adlarının Yapısı Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 23, s. 1-14, Erzurum.

- ŞAHİN, M, Karabacak, Y (2005), *Coğrafi, Tarihi, İdari, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Zile*, Tofset Matbaacılık, Tokat.
- ŞENEL, M. (2003), *Elazığ İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme*, C.1-2, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- ŞİMŞİRGİL, A. (1991 , “Osmanlılar İdaresinde Zile Şehri (1455-1574)”, *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, İstanbul, s. 231-243.
- TÜRKAY, C. (1981), *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, Tercüman Kaynak Eserler Serisi:1, İstanbul.
- UMAR, B. (1993), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 2. Baskı, İnkılab Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- WITTEK, P. (1969), “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Yer Adları”, çev. Mihri Eren, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, s. 236-240.

YEDİYILDIZ, B. (1984), “Türkiye’de Yer Adı Verme Usulleri”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, s. 25.

YILDIRIM, M.(2006), *Uşak İli ve İlçeleri Yerleşim Yeri Adları (Orun)'nın Yapı ve Köken Bakımından İncelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

4. Elektronik Kaynaklar:

<http://www.tozanli.net/mezraisimleri.htm> (16.01.2012)

<http://www.celtekoyum.tr.gg/Koyumuzdeki-Mevkiiler.htm> (15.01.2012)

[http://tdkterim.gov.tr/bts/\(10-31.01.2012\)](http://tdkterim.gov.tr/bts/(10-31.01.2012)).

“Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler”, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/20-33-134.pdf> (18.01.2012).

<http://www.buyukhirka.com/sb/index.php/beldemiz.html>.(21.01.2012).

<http://celtekoyum.tr.gg/Celtek-Baba-Kimdir-f> (23.01.2012).

<http://zilehabercom.blogspot.com/2011/12/zile-karakuzu-ernebadi-ennebadi-koyu.html>.(25.01.2012)

EK-1: 15. ve 16. Yüzyıllarda Zile Kazası'na Bağlı Yerleşim Birimleri

(1)Zile Merkez Mahalleleri

Zile Kaza Merkezi Mahalle Adları				
İdari Br.	İdari Brm. Adı	Td 12	Td 79	Köken
Mahalle	Alacamescid	X	X	T+A
Mahalle	Bağluca	X	X	T
Mahalle	Cami	X	X	A
Mahalle	Hacı Hasan Mescidi	X	X	A+A+T
Mahalle	Hacı Yakub	X	X	A+A
Mahalle	Kale	X	X	A
Mahalle	Kethüda	X	X	F
Mahalle	Mescid-i Sakayan	X	X	A+A
Mahalle	Mescid-i Zaviye	X	X	A+A
Mahalle	Minare	X	X	A
Mahalle	Şeyh Kulu	X	X	A+T
Mahalle	Ulupınar	X	X	T+T

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Mahalle	Yazıcı	X	X	T

(2) Zile Kaza Merkezi Köy ve Mezraları

Zile Kaza Merkezine Bağlı Köyler						
İdari-Br.	İdari Br. Adı	Birimin yeri / Diğer adı	Td 2	Td 12	Td 79	Köken
Mezra	Ağcakuş		0	X	0	T+T
Karye	Aksaray		X	X	X	T+F
Mezra	Aksaklar tb. Yahşi		X	X	0	T
Karye	Azarya	Azarya Bağları/zile	X	X	X	F
Karye	Bağdad Hisarı (Td 2'de Bağdad Asarı)		X	X	X	A+A
Karye	Bağluca		X	X	X	T
Karye	Balçıkhisar (Td 2'de Balçık Asar, 79'da Balçık Hisarı)	Balçıkhisar mevkii/Zile	X	X	X	T+A
Karye	Baydığın		0	X	0	T+T
Karye	Belciş-i Etrakiyye	Özyurt Ky. /Zile	0	0	X	T+A
Mezra	Tokat Çukuru tb. Balçıkhisar		X	X	0	T+T
Mezra	Çekle		X	X	X	T
Mezra	Çiflik tb. Balçıkhisar	Zile	0	X	0	T
Mezra	Çokça kul		0	X	0	T+T
Mezra	Çomruk		0	X	X	T
Karye	Çeğellü		0	X	0	T
Karye	Danışmend-i Bahşayış Kalesi ve Mezra-i Kara Dığın		0	X	X	F+T+A
Karye	Derebaşı	Derebaşı ky. /Zile	X	X	X	T+T
Karye	Derekışla	Narlıkışla ky. /Zile	0	X	X	T+T
Karye	Donuzlu		X	0	x	T
Karye	Döğürlü		0	X	0	T
Karye	Gederik	Yaylakent Köyü/Zile	X	X	X	T
Mezra	Gün Doğmaz		0	X	X	T+T
Karye	Güngörmez	Güngörmezky. /Zile	X	X	0	T+T
Mezra	Güni				X	T
Karye	Güvercinlik		X	X	X	T
Karye	Hacılar	Hacılar ky. /Zile	X	X	X	T
Karye	Hamzacık		0	X	X	T
Karye	İde (12'de İn-ide gibi)	Ede ky. /Zile	X	X	X	T
Karye	Kafir Viranı (2'de Gavur Viranı)	Emirören Köyü/Zile	X	X	X	A+F
Karye	Kara Gazi (79'da mezra)		X	X	X	T+A
Karye	Karaöyük	Karahöyük Tepesi/ B üyük Karayün Köyü Zile	X	X	X	T+T
Mezra	Kayaluca		X	0	0	T
Karye	Kırlar	Kırlar ky./Zile	0	X	X	T
Karye	Kızılca (2'de Kızılca Köy)	Zile	X	X	X	T
Karye	Kireçli	Kireçli ky. /Zile	X	X	X	T
Karye	Korucuk	Korucuk ky. /Zile	X	X	X	T
Mezra	Koşaatlu		X	X	0	T+T
Karye	Kurşunlu	Kurşunlu ky. /Zile	X	X	X	T
Mezra	Kurtamaz		X	0	0	T
Karye	Kurupınar	Kurupınar köy./Zile	0	X	X	T+T
Mezra	Mergub		0	X	X	A
Mezra	Minahoş		X	X	X	F
Karye	Ohtamara		X	X	X	Diğer
Karye	Osman Obası (2'de mezra)		X	X	X	A+T
Karye	Öyük	Üyük köyü/Zile	0	0	X	T
Karye	Palani	Palanlı köyü/Zile	X	X	0	F
Mezra	Payami		0	X	0	T
Mezra	Sacayak		0	X	0	T+T
Karye	Savcı (2'de Savcı Köyü Mezrası)	Savcı köyü /Zile	X	X	X	T
Mezra	Senir Pınar		0	X	0	T+T
Karye	Saraç-ı Etrakiye (2'de sadece serraç)	Saraç köyü. /Zile	X	X	X	A+A
Karye	Yaba (2'de mezra)		X	0	X	T
Karye	Yahşi-i Etrakiye (2'de sadece Yahşi)		X	X	0	T+A
Karye	Yalnız Ağaç	Yalnızköy	X	X	X	T
Karye	Yenice		X	X	X	T
Karye	Yünlü	Yünlü köyü/Zile	X	X	0	T

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

(3)Acacı ve Özi Kavağı Nahiyesi Köy ve Mezraları

Acacı ve Özi Kavağı Nahiyesi Yer Adları						
İdari-Br.	İdari Br. Adı	Birimin yeri / Diğer adı	Td 2	Td 12	Td 79	Dil
Karye	Acı Pınar	Acıpınar köyü/Zile. Bir de Acısu köyü var.	X	0	0	T+T
Karye	Acı Pınar		X	X	X	T+T
Karye	Alan	Çekerek batısında Alan dağı var.	X	X	X	T
Karye	Ali Hoca	Ali Hoca köyü /Zile	X	X	X	A+F
Karye	Arablar	Alayurt köyü /Zile	X	X	X	T
Mezra	Başkurd ve Harami Deresi (nam-ı diğer Harami Kışlağı)	Haramikışla köyü /Zile	0	X	0	A+T
Karye	Bay Diğın	Baydiğın köyü/Aydıncık	0	0	X	T+T
Mezra	Baydar, Salma ve Yaraş (2'de sadece Salma)	Yaraş köyü/Zile	X	X	X	T
Mezra	Bayındır	Bayındır höyük beldesi /Çekerek (Acacı)	X	0	0	T
Mezra	Çiflik		0	X	X	T
Mezra	Demürcü Alanı ve Olucak Kiri	Demircialan köyü/Çekerek	0	X	0	T+T
Mezra	Güllük			X	0	T
Karye	Hacı (2'de Hacı Köy)	Çekerek ilçe merkezi	X	X	X	A
Karye	Hamza Köy-i Köhne (2'de Hamza Köy)	Hamzalı köyü/ Çekerek	X	X	X	A+T+F
Karye	Hıçıp	Taşkıran köyü/Zile	X	X	X	T
Karye	Hisar Özü		X	X	X	A+T
Mezra	İkü Köy		X	0	0	T+F
Mezra	İlyas Oğlanı		X	0	0	İ+T
Mezra	Ağrik		0	X	0	T
Mezra	İnkaya		X	X	0	T+T
Karye	Kadı Şehri (2'de Kadı Şehir)	Kadışehri ilçe merkezi	X	X	X	A+F
Karye	Karaca Viran	Karacaören ky. /Zile	X	X	X	T+F
Karye	Karı Kışla		X	X	X	T+T
Karye	Kayalar	Kayalar köyü/Çekerek	X	X	X	T
Karye	Kayalar		X	X	X	T
Mezra	Keşlik ve Dumi	Büyük-Küçük Keşlik köyleri/ Alaca	0	X	0	T
Karye	Kilise (2'de Kilise Köy)		0	X	X	R
Karye	Kilise		X	X	X	R
Mezra	Kilise Alanı		X	X	X	R+T
Mezra	Kurd Başı		0	0	X	T+T
Karye	Kuru Çay	Kuruçay köyü/Çekerek	X	X	0	T+T
Mezra	Mesud İğlal		X	X	X	A+T
Mezra	Mesud Oğlanı		0	0	X	A+T
Karye	Muğriler/Mukriler?		X	X	X	B.siz
Mezra	Musa		X	0	0	A
Karye	Oltan		0	X	X	T
Mezra	Oltan Köy		0	X	0	T+T
Karye	Öyük		X	X	X	T
Nefs	Özi Kavağı (2'de Karye)	Özü kavak Beldesi/Çekerek	X	X	X	T+T
Karye	Selamet ky.	Selamet köyü/Zile	X	X	X	A
Mezra	Senir Kaya		0	0	X	T+T
Mezra	Senir Pınar		0	0	X	T+T
Mezra	Sovuk Alan ve Azad Kul	nam-ı diğer Alan-ı İğdir	0	X	0	T+T
Karye	Şeyh (2'de Şeyh Köy)	Şeyh köyü/Zile	X	X	X	A
Mezra	Şeyh Köy		0	0	X	A+F
Mezra	Taş Ağıl		0	X	0	T+T
Mezra	Tersenk?/Tersenek		X	0	0	B.siz
Karye	Ulu Köy		X	X	X	T+T
Mezra	Uzun Viran	Kadışehri Elmalı köyünde Uzunören mevki	0	X	0	T+F
Mezra	Yeniceköy (2'de köy)	Yenice köyü/Aydıncık	X	X	0	T+T
Mezra	Yunus		0	X	X	A

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

(4)Halka-i Hass Nahiyesi Köy ve Mezraları

Halka-i Hass Nahiyesi Yer Adları						
İdari-Br.	İdari Br. Adı	Birimin yeri / Diğer adı	Td 2	Td 12	Td 79	Köken
Kala	Ağca Kala (79'da Akça yazıyor.)	Akça Kale köyü/Kadışehir	0	X	X	T+A
Mezra	Ahur Viran		0	X	0	T+F
Karye	Ahucuk		X	0	0	T
Karye	Alayundlu		X	0	0	T+T
Mezra	Barkar		X	X	X	T
Karye	Petek		X	0	0	T
Karye	Bey Dili (2'de mezra)		X	X	X	T+T
Karye	Böğürenler		X	0	0	T
Mezra	Burnuköy		X	0	0	T+T
Karye	Çiflik	Elmalıçiftliği ky. /Kadışehir?	X	X	X	T
Karye	Dabana	Çamsaray köyü/Kadışehir	X	X	X	T
Karye	Dikme Söğüd	Dikme Söğüt köyü/Kadışehir	X	X	X	T+T
Mezra	Dilküler		X	0	0	T
Mezra	Elmalu	Elmalı köyü/Kadışehir	X	X	X	T
Karye	Eytân		X	0	X	B.sız
Karye	Halil		X	X	X	A
Mezra	İh/İli?		0	X	X	T
Karye	İlyas Oğlanı		0	0	X	İ+T
Karye	İman		X	X	X	A
Karye	Firuzlar		X	0	0	T
Mezra	Kızıl Öz	Aşağı ve Yukarı Kızılöz/köyleri/ Kadışehir	0	X	0	T+T
Mezra	Kızuk/Kınuk?	Arazisi Kadışehir ile Yoncalık arasında paylaşılmış ve ortadan kalkmış.	X			T
Mezra	Kösebelik/Köse Melik de olabilir?	Köserelik köyü/Aydıncık	X	X	X	F
Mezra	Kuru Bey		X	X	X	T+T
Karye	Kürtler		0	X	x	T
Karye	Ladıcık	Gümüşsu (Ladık)/Kadışehir	X	X	X	Diğer
Mezra	Ovacık	Ovacık/Kadışehir	X	X	X	T
Mezra	Sal Viran			X		T+F
Mezra	Salur (12'de karye Saluri olarak geçiyor.)	Salur köyü/Sorgun-Yozgat? Zile Reşadiye ile maşat arasında	X	X	X	T
Mezra	Sülüklü		X	0	0	T
Mezra	Tonus		0	X	0	T
Mezra	Tutuş		X	0	0	T
Karye	Üç Ağaç	Üç ağaç köyü/Kadışehir	0	x	X	T+T
Mezra	Veyis Viran		0	X	0	A+F
Karye	Yavi Hasan	Yavi Hasan köyü/Kadışehir	X	X	X	T+A
Karye	Yeltan (Bugün Yelten-Kadışehir)	Yelten köyü/Kadışehir	0	X	0	T
Karye	Yoncalık	Yoncalık köyü/Kadışehir	X	X	X	T

(5)Hüseyinabad Nahiyesi Köy ve Mezraları

Hüseyinabad Nahiyesi Yer Adları						
İdari	İdari Br.. Adı	Birimin yeri / Diğer adı	Td	Td	Td	Köken
Mezra	Aba Gol ve Kara Diğın ve Karataş ve Kara Pınar ve Sokucak ve Saru İsa Öyük ve Hasan (12'de yalnız Aba-Kaya Golu)		0	X	X	A+T
Mezra	Ağca Ağıl		0	0	X	T+T
Mezra	Ağca Kışla-Yellü Dere (79'da sadece Ağca Kışlak olarak geçiyor...) (12'de		0	X	X	T+T
Kışlak	Ağca Soku		0	X	0	T+T
Karve	Ağca Viran	Akören köyü/Alaca	0	X	X	T+F
Karve	Ak Pınar	Akpınar köyü/Alaca	X	X	X	T+T
Mezra	Akasi?	nam-ı diğer Mehaşa	0	0	X	B.siz
Karve	Ala Kilise		0	0	X	T+R
Karve	Alacalar	Alacahöyük köyü/Alaca?	0	X	X	T
Mezra	Alaeddin Hacı		0	0	X	A+A
Karve	Ali Fakih-i Etrakiye (79'da Etrakiye-i Ali Fakih)		0	X	X	A+A+T
Mezra	Ayrı kam	Avrıdam köyü/Sorgun	0	0	X	T+T
Mezra	Avvancık		0	0	X	T
Mezra	Aziz		0	0	X	A
Mezra	Balçak		0	X	0	T
Karve	Balcık Hisar (2'de Balcık Hisarı)	Balcıkhisar köyü/Alaca	0	X	0	T+A
Mezra	Yellü Dere	nam-ı diğer Ağca Kışla ve Karnı Kara (Ağca Kışla ile aynı olmalı)	0	X	0	T+T
Mezra	Battal	Battal köyü/Osmanpaşa-Yozgat	X	0	0	A
Karve	Bavadcık		0	X	X	T
Mezra	Bekir Abdal		0	0	X	A+A
Kışlak	Bey Obası		0	X	0	T+T
Mezra	Bev Yurdu		0	0	X	T+T
Mezra	Bezir Hane		0	X	X	A+F
Mezra	Billi /Meyilli Dere		X	0	0	T+T
Mezra	Boduç		0	0	X	T
Karve	Boladcık	Boladcık köyü/Alaca	X	X	X	T
Mezra	Boynu Yoğun		0	0	X	T+T
Mezra	Bozburun Viranı	Burunören Köyü/Sorgun?	0	0	X	T+T+F
Mezra	Büyük Pınar		0	X	0	T+T
Mezra	Cafer Oğlu		0	0	X	A+T
Mezra	Cemaat-i Döğer Obası	nam-ı diğer Gök Zemin Mezrası	0	0	X	A+T+T
Mezra	Cemaat-i Halil Fakih Obası	Halilfakılı köyü/Sorgun	0	0	X	A+A+T
Mezra	Cemaat-i Çerçi Ali		0	0	X	A+T+A
Mezra	Cemaat-i Emir Umurlu/Uğurlu?		0	0	X	A+A+T
Mezra	Cemaat-i Erkek Oğlu Kışlası	Erkekli köyü/Sorgun?	0	0	X	A+T+TT+
Mezra	Cemaat-i İsmail Arslan Fakılı		0	0	X	A+I+T+A
Mezra	Cemaat-i Söğüdlü Gedük		0	0	X	A+T+T
Mezra	Cemaat-i Toramanlı	nam-ı diğer Mustafa Kışlası	0	0	X	A+T
Mezra	Cemaat-i Zeyneddin		0	0	X	A+A
Mezra	Çadır Övüğü		0	0	X	F+T
Mezra	Çakırlı		0	0	X	T
Mezra	Çalatlı		0	0	X	T
Mezra	Çalman tabi Daru Boğazı		0	X	0	T
Karve	Çatak Pınar (2'de Çatak Pınarı)	Çatak köyü/Alaca	X	X	X	T+T
Mezra	Celebi Bağı	Celebibağı köyü/Alaca	0	X	0	A+F
Kışlak	Çelebi Bev	nam-ı diğer Hüseyin	0	X	0	A+T
Kışlak	Çelebiler	nam-ı diğer Hüseyin	0	X	0	A
Mezra	Daslık	nam-ı diğer Özlü Viran	0	0	X	T
Mezra	Delübaş	nam-ı diğer Ali Bev Cemaati Kışlak	0	0	X	T+T
Mezra	Depesi Delüğü İlmalu		0	0	X	T+T+T
Mezra	Derkis Kaya		0	0	X	B.siz+T
Karve	Domalan		0	X	X	T
Mezra	Duma		0	X	0	T
Mezra	Elmalu ve Taban-ı Yavaş ve Kiraslu		0	X	0	T
Mezra	Emir Hacılu	Emirler köyü/Sorgun?	0	0	X	A+A
Mezra	Eski Kışla		0	0	X	T+T
Karve	Eski Pınar		X	0	0	T+T
Karve	Eski Yapar	Eski Yapar köyü/Alaca	0	X	X	T+T
Karve	Etrakiye-i Murad Sufi		0	X	X	A+A+A
Mezra	Evücek ve İn Yalluğu ve Göllücek		0	X	0	T

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Karve	Fakihler	Fakılar köyü/Alaca	X	X	0	A
Mezra	Farah		0	0	X	A
Nefs	Mazi Pınarı	Sultan Mehmed demekle maruf	0	0	X	F+T
Karve	Geçüd-i Etrakiyye-i Uluyörük (2 ve 79'da		X	X	X	T+A+T
Karve	Gerdek Kaya	Gerdekkaya köyü/Alaca	X	X	X	F+T
Kıslak	Gök		0	X	0	T
Mezra	Gök (Yer) Viranı		0	0	X	T+T+F
Mezra	Gök Öyük		0	0	X	T+T
Karve	Gök Viran	Gökören köyü/Alaca	X	X	X	T+F
Mezra	Gökçe Kışla	Gökçekışla köyü-Osmanpaşa-Yozgat	0	0	X	T+T
Mezra	Gökçe Minare		0	0	X	T+A
Mezra	Gökçeli		0	0	X	T
Mezra	Göl Yurdu ve Ballu Kaya	nam-ı diğer Balluca Kavası	0	X	0	T+T
Mezra	Göz Açan		0	X	0	T+T
Mezra	Gulamlar		0	0	X	T
Mezra	Güğü		0	0	X	R
Mezra	Gül Öyük ve Divan Kavağı ve Gülözü ve	Sultan köyü/Alaca?/Külhüyük köyü/Sorgun?	0	0	X	T+T
Mezra	Hacı Bev	nam-ı diğer Saru Kamısı	0	X	0	A+T
Karve	Hacı Hasan Kavağı		0	X	X	A+A+T
Mezra	Hacılar		0	X	X	T
Mezra	Halil		0	X	X	A
Karve	Halil Acalık		0	X	0	A+T
Mezra	Hallaç Oğlu Viranı		0	0	X	A+T+F
Karve	Hırka-i Büzürg ve Mezra-i Söğüd Özü	Büyük Hırka köyü/Alaca	0	X	X	A+F
Karve	Hırka-i Küçük ve Mezra-i Söğüd Özü	Küçük Hırka köyü/Alaca	0	X	X	A+T
Mezra	İn Kışla		0	X	0	T+T
Mezra	İne Kulu ve Karadığın ve Kara Pınar ve	Soğucak köyü/Alaca	0	X	0	T+T
Karve	İsa Doğancı	İsahacı köyü/Alaca	0	0	X	İ+T
Mezra	İsa Fakılı	İsafakılı köyü/Sorgun	0	0	X	İ+A
Mezra	Kabak /KavakKavsuvan?		0	0	X	T+T
Mezra	Kalacık Kaya ve Kuruca Emlak	Kalecikkaya köyü/Alaca?	0	0	X	A+T
Mezra	Kalın Köyü	Kalınkaya köyü/Alaca	0	0	X	T+T
Mezra	Kamışcık		0	X	0	T
Karve	Kapaklı/Kabaklı?	Kapaklı köyü/Alaca	X	0	X	T
Mezra	Kara ... Taş (Kalun Taş/Zeytun Taş)		0	0	X	T+T
Mezra	Kara Diğın		0	X	0	T+T
Mezra	Kara Donlu		0	0	X	T+T
Mezra	Kara Gevenlik	Geven köyü/Alaca	0	0	X	T+T
Mezra	Kara Kınık		0	0	X	T+T
Karve	Kara Pınar		0	X	X	T+T
Mezra	Karaca Kaya	Asağı Karakaya köyü/Sorgun	0	0	X	T+T
Mezra	Karacalu		0	0	X	T
Mezra	Karakız Kavağı	Karakız köyü/Sorgun	0	0	X	T+T+T
Mezra	Karı Basan ve Kuruca Kışla	nam-ı diğer Edik Öyük	0	X	X	T+T
Mezra	Karnı Kara (nam-ı diğer Sağır Piri Kışlası)	Karnıkara köyü/Alaca	0	X	0	T+T
Mezra	Kavak Ağacı		0	X	X	T+T
Mezra	Kavak Özü		0	X	X	T+T
Mezra	Kavurgalu		0	0	X	T
Mezra	Kavurga-oğlu		0	0	X	T+T
Mezra	Kayacık Önü		0	0	X	T+T
Mezra	Kayacık Pınarı		0	X	0	T+T
Mezra	Kayalu Taş		0	0	X	T+T
Karve	Kerbansarav		X	X	X	F
Mezra	Kevkavus		0	0	X	F
Mezra	Gilman		0	0	X	A
Mezra	Kıranlu		0	0	X	T
Mezra	Kırım		0	0	X	T
Mezra	Kırık		0	X	X	T
Mezra	Kışlacık Kaya		0	0	X	T
Mezra	Kışlak-ı Hacı Ali		0	X	X	T+A+A
Mezra	Kışlak-ı Ümmet Kethüda		0	0	X	T+A+F
Karve	Kız Karacalu	Kızkaraca köyü/Alaca	0	X	X	T+T
Mezra	Kızılca Kışla		0	0	X	T+T
Karve	Kızıllar	âKızıllı köyü-Kızılyar köyü/Alaca	X	X	X	T
Mezra	Kilise Kaya		0	0	X	R+T
Karve	Koc Hisar (2'de mezra)	Kochisar köyü/Alaca	X	X	X	T+A
Mezra	Kol Viran		0	0	X	T+F
Mezra	Koyunlu Yusuf Özü ve Gündül ve Akça Köy ve Tusi ve Cengiz Han ve Şeyh ve Halil ve Avansaray ve Dutlu Bağ	Dutluca köyü /Alaca-Koyunoğlu köyü/Alaca?	0	X	X	T+İ+T
Mezra	Kozca		0	0	X	F

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Kışlak	Kozluca	Kuzkışla köyü/Alaca? ZİLE	0	X	0	F
Karve	Köşker-i Cemaat-i Kara Köselü		0	X	0	A+T+F
Karve	Kulağuz (2'de Kulağuzlu)	Kılavuz köyü/Alaca	X	X	X	T
Mezra	Kuşak		0	0	X	T
Mezra	Küçük Viran		0	X	0	T+F
Mezra	Mahuna		0	0	X	T
Kışlak	Makiler?		0	X	0	B.siz
Karve	Manşar	Akçaköy/Alaca	X	X	X	B.siz
Mezra	Manşar	nam-ı diğer Kaya Dibi	0	0	X	B.siz
Mezra	Merkendlü?el-meshûr		X	0	0	B.siz
Mezra	Mezid Alanı		0	0	X	A+T
Mezra	Mezidlü	nam-ı diğer Aykud Fakih Viranı ma'a Toklu	0	X	0	A
Mezra	Miragü		0	X	0	B.siz
Mezra	Murad Sufi		X	0	0	A+A
Karve	Koylan		0	0	X	T
Mezra	Mühimmat İni		0	0	X	A+T
Mezra	Müminler-i Büzürk		0	0	X	A+F?
Mezra	Müminler-i Küçük		0	0	X	A+T
Mezra	Müslim Öyük		0	0	X	A+T
Mezra	Odonluk?		0	0	X	T
Mezra	Okar		0	0	X	T
Mezra	Orta Öyük		0	0	X	T+T
Mezra	Paşalı		0	0	X	T
Karve	Perçem	Perçem köyü/Alaca	0	X	X	F
Mezra	Pervazlık		0	0	X	T
Mezra	Pir Akbaş	nam-ı diğer Viran	0	X	0	F+T+T
Karve	Pir Büğet		X	0	0	F+T
Mezra	Receb Oğlu		0	0	X	A+T
Mezra	Sakalar		0	0	X	A
Karve	Sapmaz (2 ve 79'da mezra)		X	X	X	T
Mezra	Sarav Pınar		0	0	X	F+T
Mezra	Sarav Pınarı		0	0	X	F+T
Mezra	Sarım Beylü		0	0	X	T+T
Mezra	Saru Alan (79'da Saru Alanı)		0	X	X	T+T
Mezra	Saru Fakih Oluğu		0	X	0	T+A+T
Mezra	Saru Hacı	Sarıhacılı köyü/Sorgun	0	X	0	T+A
Mezra	Saru Kalaycı?		0	0	X	T+T
Karve	Sergis (nam-ı diğer Killik)	Killik köyü/Alaca	X	X	X	Diğer
Mezra	Sidrelü		0	0	X	A
Karve	Sincan	Sincan köyü/Alaca	X	X	X	T
Mezra	Söğüd Özü		0	X	0	T+T
Mezra	Söğüd Özü		0	X	0	T+T
Karve	Söğüd Özü	Büyük-Küçük Söğütözü köyleri/Alaca	0	0	X	T+T
Karve	Sultan Eymirce (nam-ı diğer Osmanpaşa)	Osmanpaşa Beldesi/Yozgat	0	X	X	A+T
Mezra	Sülünlûce ve Ballu Kaya		0	0	X	T
Mezra	Taht-ı Melik	nam-ı diğer Bertü Çavır	0	0	X	F+A
Mezra	Tamu Bağı		0	0	X	T+T
Karve	Tas Böğet (2'de mezra)	Kavaböğet köyü/Alaca	X	X	X	T+T
Mezra	Temür Han		0	X	0	T+T
Mezra	Tuğrul (nam-ı diğer Gedük Hasan)	Gedikhasanlı köyü/Sorgun	0	0	X	T
Mezra	Ulamad(Melemed) ve İsa Dağılmış		0	X	0	T
Mezra	Uzun Melik/Mülk?		0	0	X	T+A
Mezra	Varazlı		0	0	X	B.siz
Mezra	Veledik Köy	Velet köyü/Alaca	0	0	X	B.siz
Mezra	Yabracık		X	0	0	T
Karve	Yağlı		X	X	X	T
Mezra	Yağlı Pınar		0	0	X	T+T
Mezra	Yalıncağ		0	0	X	T
Nefs	Yapa-i Cedîd	Alaca ilçe merkezi?	X	0	0	T
Mezra	Yararlık-ı Büzürg ve Yararlık-ı Küçük	Yavralık köyü/Sorgun?	0	X	0	T+F
Karve	Yatan Kavağı	Yatankavak köyü/Alaca	0	X	X	T+T
Karve	Yatan-ı Etrakiye (79'da Yatan)		0	X	X	T+A
Mezra	Yazı Kışla (nam-ı diğer Yazılı Tas)	Yazılıtas köyü-Sorgun	0	0	X	T+T
Mezra	Yeni Deresi		0	X	0	T+T
Karve	Yeni Yapar	Yeni Yapa ky./Alaca	0	X	X	T+T
Karve	Yenice	Yenice köyü/Alaca	0	X	X	T
Karve	Yortan (nam-ı diğer Köhne Baba tb.	Küçük Köhne köyü/Sorgun	0	0	X	T
Mezra	Yumrucaktas		0	0	X	T+T

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

(6)Karahisar-ı Behramşah Nahiyesi Köy ve Mezraları

Karahisar-ı Behramşah Nahiyesi Yer Adları						
İdari Br.	İdari Br. Adı	Birimin yeri / Diğer adı	Td 2	Td 12	Td 79	Köken
Mezra	Ağca Asma		0	0	X	T+T
Mezra	Ağca Şehr		X	0	0	T+F
Mezra	Ak Pınar ve Davulbazlı	Davulbaz ky. /Akdağmadeni	0	X	0	T+T
Mezra	Koyluk (Td 2'de yalnız Akbaş)	Akbaş köyü/Akdağmadeni	X	0	X	T+T
Mezra	Alaca Kilise		0	0	X	T+R
Mezra	Asar-ı Bubak?/Asariyan-ı Bubak		0	0	X	T+B.siz
Mezra	Ay veledi		X	0	0	T+A
Mezra	Bahçacuk	Bahçecik köyü/Akdağmadeni	0	0	X	T
Mezra	Bahçe		0	0	X	F
Mezra	Baraklar ve Pir Köprü		X	0	0	T
Mezra	Baş Köy		0	0	X	T+T
Karye	Bazarcık (79'da mezra)	Pazarcık köyü/Akdağmadeni	0	X	X	T
Mezra	Borulu		0	0	X	T
Mezra	Boyalık	Boyalık köyü/Akdağmadeni	0	0	X	T
Mezra	Bubak nam-ı diğer Çatak	Başçatak köyü/Akdağmadeni	0	0	X	B.siz
Mezra	Büyük Pınar		0	X	0	T+T
Mezra	Çavul Çirimiş		0	0	X	T+T
Mezra	Çekli-i Muhtesib		X	0	0	B.siz+A
Karye	Çiflik nam-ı diğer Kara Piri	Karapir köyü/Akdağmadeni	0	X	0	T
Kışlak	der nahiye-i Karahisar-ı Behramşah		0	0	X	T+A+F+F
Mezra	Diğer Üç Kara Ağaç		0	X	0	T+T+T
Mezra	Dikmen ma'a Hamrik	Karadikmen köyü/Akdağmadeni	0	X	0	T
Mezra	Dilmek		0	0	X	T
Mezra	Düşük Kavak	Uzakçay Ky. mevki adı/A.dağmadeni	0	X	0	T+T
Mezra	Emir Sarac/Emir Saray		0	0	X	A+A
Mezra	Göynük	nam-ı diğer Çamluca	0	X	0	T
Mezra	Göynül Viranı		0	0	X	T+F
Karye	Güllük	Güllük köyü/Akdağmadeni	0	X	X	T
Mezra	Güni tabi Tabak Daş		0	X	0	T
Mezra	Hacılar		0	0	X	A
Mezra	Hacızâde		X	0	0	A+F
Mezra	Hangah Öyüğü	nam-ı diğer Kuşaklı Öyük	0	0	X	F+T
Mezra	Harab ve Baş		X	0	0	A
Mezra	Hass		X	0	0	A
Mezra	İli Su Yazır		0	0	X	T+T+T
Mezra	İki Yüzlü		0	0	X	T+T
Karye	İmerek (79'da Emirak gibi yazılmış)		0	X	X	T
Mezra	İncü Alan		0	X	0	T+T
Mezra	İncüger		0	0	X	F
Mezra	Kabluyün		X	0	0	T+T
Mezra	Kalın Çirimiş		0	0	X	T+T
Mezra	Kara Ağaç nam-ı diğer Üçkaraağaç (12'de)	Üçkaraağaç köyü/Akdağmadeni	0	X	X	T+T
Mezra	Kara Hisar		0	0	X	T+A
Mezra	Kara Mağan/Kara Mağara?	Saraykent ilçe merkezi/Yozgat	0	0	X	T+T
Mezra	Kara Pınar		0	0	X	T+T
Karye	Kara Soku		X	X	X	T+T
Mezra	Kara Viran		0	0	X	T+F
Mezra	Kara Viran		0	0	X	T+F
Mezra	Kara Viran		0	0	X	T+F
Mezra	Kara Viran	nam-ı diğer Yunak Deresi	0	0	X	T+F
Karye	Karaca (Kıraç) Öz		0	X	X	T+T
Nefs	Karahisar-ı Behramşah	Muşali kalesi (Çalışkan köyü)/Akdağmadeni	X	X	X	T+A+F+F
Mezra	Karamuk	nam-ı diğer Karaca Öyük	0	0	X	T
Mezra	Karşı Menekşeli		0	0	X	T+T
Mezra	Karu Köy		0	0	X	T+T

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Karye	Kavak		X	X	X	T
Mezra	Keseri		0	X	X	T
Karye	Kesri Hisarı		X	X	X	T+A
Mezra	Kınık ve Ak Viran	Karacaören ky. mevkii/Akdağmadeni	0	0	X	T
Mezra	Kıraçöz		X	0	0	T+T
Mezra	Kışlak nefsi-i Bubak	nam-ı diğer Yatmış Öyüğü	0	0	X	B.siz
Mezra	Kışlak Nefs-i Pınar Yazarak?		0	0	X	T+T
Mezra	Kışlak-ı Tahin Atan		0	0	X	T+T
Mezra	Kışla-yı Südüs?		X	0	0	B.siz
Mezra	Kızılca Köy ve Çeğellü	Çağallı mevkii/Abdurrahmanlı ky./A.da.	0	X	X	T+T
Mezra	Kilise Köy		X	0	0	R+T
Mezra	Koz Virân		X	0	0	F+F
Mezra	Kozcuğaz		0	0	X	T
Mezra	Kubat		0	X	0	T
Mezra	Kuldan		0	0	X	T
Mezra	Kürdük Dibi	Körtük köyü /Akdağmadeni?	0	0	X	T+T
Mezra	Matura Bey		0	0	X	B.siz+T
Mezra	Menar		0	0	X	T
Mezra	Meşhed	Maşat/Zile	0	X	0	A
Karye	Muhtesib		X	X	X	A
Mezra	Mulan		0	0	X	B.siz
Mezra	Mulan/Bulad		0	0	X	F
Mezra	Mumu		0	0	X	T
Mezra	Musacık-ı Köklü Yol Başı ve Sofular Viranı ve Dam Deresi ve Aşur Kışlası		0	X	0	A+T
Karye	Oluğu Uzun		X	X	X	T+T
Karye	Öketce nam-ı diğer Alicüklü	Alicik köyü/Akdağmadeni	0	X	0	T
Mezra	Salur	Zile	0	0	X	T
Mezra	Saraycık	nam-ı diğer Üç Kaba Ağaç	0	0	X	T
Mezra	Saru Hacı		0	0	X	T+A
Mezra	Savcı diğer	Zile	0	0	X	T
Mezra	Sazlı		X	0	0	T
Mezra	Sevgülü		0	0	X	T
Karye	Sincanlı		0	X	X	T
Mezra	Sökülü/Sıvalı	nam-ı diğer Dumanlı	0	0	X	T
Karye	Sultan Seküsü		0	X	x	A+T
Karye	Sultan Seküsü Ulya		0	X	0	A+T+A
Karye	Sülün		0	X	0	T
Mezra	Şolan (Şölen?) ve Evik	Kırlar ky. mevki adı/A.dağmadeni	X	0	0	B.siz
Mezra	Tahir Virânı		X	0	0	A+F
Mezra	Tatar		0	X	X	T
Mezra	Tekir Meşhedi	Yiğitmeşhedi mevkii/Alicik ky.	0	X	0	T+T
Karye	Tezekçi	Tezekçi mevkii/Sarıgüney ky./A.dağm.	X	X	X	T
Mezra	Üçler		0	X	0	T
Mezra	Yanköy		0	0	X	T+T
Mezra	Zevar		0	0	X	T

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

(7) Kızılkünbed Nahiyesi Köy ve Mezraları

Kızılkünbed Nahiyesi Yer Adları					
İdari Br.	İdari Br. Adı	Birimin yeri / Diğer adı	Td 12	Td 79	Köken
Mezra	Ağca Öz		X	X	T+T
Mezra	Akpınar ve Tatar Hacı		X	0	T+T
Karye	Alan	Alan dağları etekleri/Çekerek	X	X	T
Karye	Ayvalı	Ayvalı ky. /Zile	X	X	T
Mezra	Bazlambaç	Bazlambaç beldesi/Çekerek	X	0	T
Karye	Bekler Oğlanı		X	X	T+T
Mezra	Çorak	tb Kızılkünbed Ma'a mezra-i Çakır	X	0	T
Mezra	Çörek		X	0	T
Karye	Çörtü		X	X	T
Karye	Deveci	Baştürk beldesi/Aydıncık	X	X	T
Mezra	Doğan Oğlanı	Doğanoğlu köyü/Çekerek	X	0	T+T
Karye	Dona	Büyük-Küçük Dona köyü/Alaca	X	X	T
Mezra	Doymuş		X	X	T
Karye	Eski Köy	Aydıncık ilçe merkezi	X	0	T+T
Karye	Eymür	Eymir Beldesi/Sorgun	X	X	T
Mezra	Gazi Köy ma'a Ermenid		X	X	A+T
Karye	İli Su		X	X	T+T
Mezra	İsa		X	0	İ
Mezra	İsa Özü		0	X	İ+T
Mezra	Karaca Ömer		X	0	T+A
Karye	Kaya Dibi	Kayadibi köyü/Yerköy	X	X	T+T
Mezra	Kayı		X	0	T
Yaylak	Kayırluca	der nezd-i Tankuş	X	0	T
Karye	Kazan Kaya	Kazankaya beldesi/Aydıncık	X	X	T+T
Mezra	Kuru Köy		X	X	T+T
Mezra	Kuyucak	Aşağıkuyucak/Aydıncık	X	X	T
Karye	Tankuş		X	X	T
Karye	Tatar		X	X	T

(8) Kuştaş (Üçtaş) Nahiyesi Köy ve Mezraları

Kuştaş (Üçtaş) Nahiyesi Yer Adları						
İdari Br.	İdari Br. Adı	Birimin yeri / Diğer adı	Td 2	Td 12	Td 79	Köken
Karye	Ağca/Akça Viran		X	X	X	T+F
Karye	Ahmed (2'de Ahmed Köy)		X	X	X	A
Mezra	Babalık/Yabalık/Yapalak		0	0	X	T
Mezra	Baş Köy		0	X	X	T+T
Mezra	Bayad (2'de Bayat)		X	0	X	T
Mezra	Bayad Alanı		0	X	X	T+T
Karye	Derbend	Türk Derbenti daha sonra Eski Derbent Köyü	X	X	X	F
Mezra	Dumi (2'de Tusi gibi de okunuyor..)		X	X		T
Karye	İğdir	İğdir ky. /Zile	X	X	X	T
Karye	İsa Köy	İsa-i Sagır ve Kebir-i Kağızman Köyleri (28) Büyük İsa daha sonra Büyük Özlüve Küçük İsa Yeni Müslüman Bucağında	X	X	X	İ
Karye	Koçak (79'da Kopaç da okunuyor.)	Koçak ky. /Zile	X	X	X	T
Karye	Mahmud (2'de Mahmud Köy)		X	X	X	A
Mezra	Musa	Artova	0	X	X	A
Mezra	Oyum Erik		0	X	0	T+T
Mezra	Saru Musa		X	X	X	T+A
Mezra	Tomara		0	0	X	T
Mezra	Yaba		0	X	0	T
Mezra	Yapalak		0	X	0	T
Karye	Yapalak	Yapalak ky. /Zile	0	X	0	T
Mezra	Yaylak		0	0	X	T

Turkish Studies

(9)Meşhedabad Nahiyesi Köy ve Mezraları

Meşhedabad Nahiyesi Yer Adları						
İdari-Birim	İdari Brm. Adı	Birimin yeri / Diğer adı	Td 2	Td 12	Td 79	Köken
Karye	Ali Arab	Karşıyaka köyü/Zile	X	x	x	A+A
Karye	Arslan Gazi		X	X	X	T+A
Mezra	Boldacı	Boldacı köyü/Zile	X	X	X	B.siz
Mezra	Çatak		X	X	X	T
Karye	Çiflik	Çiflik köyü /Zile	X	X	X	T
Mezra	Çiflik-i Küçük (12 ve 79'da Küçük Çiflik)		X	X	X	T+T
Karye	Çubuk		X	0	X	T
Karye	Davud (2'de Davud Köy)		X	X	X	İ
Karye	Dere Kınık		X	X	X	T+T
Karye	Emir Hacı		X	X	X	A+A
Mezra	Er Doğmuş		0	X	X	T+T
Mezra	Gökviran	Gökören Alaca	0	X	0	T+F
Mezra	Gölcük	Gölcük köyü /Zile	X	0	0	T
Mezra	Gözlü Kaya		X	0	0	T+T
Karye	Hisarcık		X	X	X	A
Karye	İsa (2'de İsa Köy)	Küçük İsa-Küçük Özlü köyü Büyük İsa-Büyük Özlü köyü/Zile	X	X	X	İ
Mezra	Karı ve Doru Alanı		0	X	0	T+T+T
Karye	Kasin	Alıçözü/ köyü/Zile	X	X	X	B.siz
Mezra	Kavacık (79'da karye)	(Şeyheylük köyü) Yeşilce köyü/Zile	X	X	X	T
Mezra	Kırlar	Zile Turhal yolu	0	X	X	T
Karye	Kızılca (2'de Kızılca Köy)	Kızılca köyü/Zile	X	X	X	T
Mezra	Kızılca Kınık		X	X	X	T+T
Mezra	Kızılca/Kızılıllı		X	0	0	T
Karye	Korkorus	Zile Çeltik köyünde Korkorus mevkisi var.	X	X	X	B.siz
Mezra	Kozlar		0	0	X	F
Karye	Kozlu Dere	Kozdere köyü/Zile	X	X	X	F+T
Mezra	Kozlu Kaya		0	X	X	F+T
Karye	Kulacca		X	X	X	T
Mezra	Kuldan	Akkılıç köyü /Zile	0	X	0	T
Karye	Kuru Pınar	Zile	X	0	0	T+T
Mezra	Küplüce	Küplüce köyü/ Zile	X	X	X	T
Nefs	Meşhedabad	Yahnyazı Beldes i(Maşat)/Zile	X	X	X	A+F
Mezra	Okçu		X	X	X	T
Mezra	Özmüş		0	X	X	T
Karye	Salur	Salur köyü /Zile	X	X	X	T
Mezra	Ümmet		0	X	0	A
Mezra	Yapağı		X	X	X	T

(10)Yenimüslüman Nahiyesi Köy ve Mezraları

<i>Yenimüslüman Nahiyesi Yer Adları</i>						
İdari-Br.	İdari Br. Adı	Birimin yeri / Diğer adı	2	12	79	Dil
Mezra	Arslan-ı Danişmend		0	X	X	T+F
Karye	Belkayı	Belkaya köyü /Zile	X	X	X	T+T
Mezra	Çakır Çalı (2'de Çakırçal)	Çakırçalı köyü /Zile	X	X	X	T+T
Mezra	Çakır Köy		0	X	0	T+T
Karye	Çeltek	Çeltek köyü /Zile	X	0	X	T
Karye	Ernebâdi	Karakuzu köyü /Zile	X	X	X	Diğer
Karye	Halil		0	X	0	A
Karye	Hasan (2'de Hasan Köy)		X	X	X	A
Mezra	Hisarcık		X	X	X	T
Mezra	Kafir Köyü		0	0	X	A+T
Karye	Kızılcaın (2'de Kızılcaını)	Evrenköy Beldesi/Zile	X	X	X	T+T
Mezra	Kopaç		X	X	X	T
Karye	Öyük		X	X	X	T
Mezra	Salur	Salur köyü/Zile	X	0	0	T
Mezra	Söğüd Özü	Söğütözü köyü /Zile	0	X	0	T+T
Mezra	Taylu		X	0	0	T
Mezra	Vezi		X	X	X	T
Nefs	Yeni Müslüman	Yıldıztepe Beldesi/Zile	X	X	X	T+A

KAFKASYA MUHACİRLERİNİN SURİYE VİLAYETİNE İSKÂNİ VE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

*Oktay KIZILKAYA**

*Tolga AKAY**

ÖZET

XIX yüzyılın ikinci yarısında Rusya Kafkasya Bölgesini tamamen istila etti. İstila neticesinde Rus hâkimiyetini kabul etmeyen Kafkasya'nın Müslüman milletleri, Osmanlı Ülkesine göç etme kararı aldı. Bu göç kararında Rusların uyguladıkları baskı ve şiddet büyük bir rol oynadı. Kafkasya'dan ilk gelen göçmenler Anadolu ve Rumeli'ye çok az da olsa Suriye Vilayetine iskân edildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti savaşı kaybetti. Savaş neticesinde Osmanlı Devleti Balkan coğrafyasında büyük bir toprak parçası kaybetti. Bundan dolayı daha önce Balkan Coğrafyasına iskân edilen Kafkasya muhacirleri yeniden muhacir konumuna düştü. Hem Kafkasya hem de Rumeli'den gelen göçmenlere yeni iskân bölgesi olarak Suriye Vilayeti uygun görüldü. Suriye Vilayetine gönderilen göçmenler orada büyük zorluklarla karşılaştı. Doğal şartlar yönünden Suriye'nin havasına ve suyunu uyum problemi yaşadılar. Buna bakımsızlıktan kaynaklanan salgın hastalıklarda eklenince, muhacirlerin yarıya yakını yaşamını kaybetti. Bunun dışında, bölgedeki Dürzî ve Bedevi Arap aşiretleri ile muhacirler arasında yaşanan toplumsal çatışmalar da eklenince muhacirler büyük sıkıntılarla karşılaştı.

Muhacirler, Suriye Vilayetine iskânından yaklaşık otuz yıl sonra bölgenin sosyo-kültürel ve iklim şartlarına uyum sağladılar. Muhacirler, Suriye Vilayetine uyum sağladıktan sonra kendilerine saldırılarda bulunan Bedevi ve Dürzîlere karşı daha güçlü hale geldiler.

Osmanlı Devleti imkânlarının çok üstünde olan muhacir iskânı konusunda bütün imkânlarını seferber etti. Buna rağmen istenmeyen olayların yaşanmasına engel olamadı.

Anahtar Kelimeler; Kafkasya Muhacirleri, Suriye Vilayeti, Dürzîler, Dürzîlerle Çatışma, Bedevi Araplar, Devlet Yardımları.

THE SETTLEMENT OF CAUCASIAN REFUGEES TO SYRIA PROVINCE AND THE HARDSHIPS ENCOUNTERED

ABSTRACT

Russia invaded the Caucasian region completely in the second half of 19th century. The Muslim nations of the Caucasia, who rejected the domination of Russia, decided to emigrate Ottoman Empire. The

* Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü El-mek: o.kizilkaya@mynet.com

* Arş. Gör. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: tolga_z@hotmail.com

oppression and the cruelty that Russia carried out had an important role in the decision of emigration. The first refugees, who came from Caucasia, were settled in Anatolia, Rumelia and partly Syria province. The Ottoman Empire lost war at the result of 1877–1878 Ottoman-Russia war. As the result of the war, Ottoman Empire lost a great deal of land in Balkan geography. Therefore, the Caucasian refugees, who were settled in Balkans before, became refugee again. Syria province was approved as the new settlement region both for Caucasian and Rumelian refugees. These refugees, who had been sent to Syria province, encountered, great problems. They experienced the problem of adapting to natural conditions of Syria such as water and air. Besides, when the epidemic illnesses, which caused due to squalor, were added nearly half of the refugees died. Apart from that, the refugees faced troubles with Druse and Bedouins in social aspect, thus, they encountered great problems. After nearly thirty years that emigrants settle in Syria province, they adapted to its socio-cultural structure and climate conditions. After emigrants adapted to Syria province, they became strong towards Druse and Bedouins that attack them.

Ottoman Empire mobilized all its opportunities for the settlement of refugees. However, it could not prevent the unwanted events.

Key Words: Caucasian Refugees, Syria province, Druses, The conflict with Druses, Bedouin Arabs, State Assistance.

Giriş

Rusya'nın Asya Kıtasını ve bu doğrultuda Kafkasya'yı istila planı, Çar I. Petro (1682–1725) zamanından beri milli bir proje halinde uygulamaya konulmuş ve Rusya, amacına ulaşmak için her yolu denemekten çekinmemiştir. Bu durum zaman zaman gizli yollarla zaman zamanda aleni şekilde güç kullanılarak, kararlı bir şekilde uygulanmıştır¹. Bölge üzerindeki Rus projesi, Çar I. Petro'nun vasiyetine uygun olarak 18. yüzyılda ilerletilmiş, özellikle II. Katerina'nın çariçeliği döneminde (1762–1796) doruk noktasına ulaşmıştı. Bu amaç doğrultusunda, ilk hedef Kabartay Bölgesi² olmuş ve burada çok sayıda Rus garnizonları kurulmuştur. Böylece Kafkasya Bölgesine adım atan Ruslar, zaman içerisinde sınırlarını bölgede genişletmeye başlamıştır. Ruslar, Kafkasya'da tutunmak ve kalıcı olmak amacıyla Hristiyan etnisiteleri bahsi geçen bölgeye iskân etmeye başlamıştır.³

Bu gelişme, Kafkasya'nın yerlisi olan ve büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan etnik grupların karşı çıkması ile çatışmaya dönüşmüştür. Ruslar, Kafkasya Bölgesine hâkim olmak için bütün vahşi yöntemleri kullanmıştır. Rus Çarı'nın, “*İdaremize boyun eğmek istemeyen vahşi Dağlıların ya teslimlerini veya kılıçtan geçirilmesini istiyorum*”, şeklindeki açık ve kesin emri vardı. Çarın emri doğrultusunda, bölgedeki Rus Generali Yermolof, köyleri yakıyor, kadınları ve çocukları kurşuna dizdiriyordu. Bu duruma itiraz edenleri; “*Kafkasyalı bir dağlı çocuğun asılması, yüz Rus askerinin sağ kalması demektir*”⁴ sözleri ile susturuyordu. Böylece Kafkasya'nın istilası için Rusların her türlü yola başvuracakları dile getiriliyordu. Bu durum karşısında Kafkasyalılarda

¹ Abdullah, Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 31.

² Orta Kafkasya, Elbruz Dağı'nın kuzeyinde günümüzde Kabartay-Balkar Cumhuriyeti'nin bulunduğu bölge.

³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, ss. 34–35.

⁴ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)**, s. 43.

kendilerini savunmaya kalkınca, hammaddesi insan olan acımasız bir ölüm değirmeni görünümü veren mücadele başlamıştı. Bu mücadelede, Kafkasyalı Müslümanlara liderlik etme görevi, dini vasfı olan kişilere düşmüştü. Kafkas Müslümanlarının başında, İmam Mansur ile başlayan karşı koyma hareketi, İmam Gazi Muhammed, Şeyh Şamil ve müritlerin katılımıyla devam etmişti. Rus istilasına karşı konulmasında, müritlerin ve dini vasfın ön planda olması nedeniyle, harekete bazı müşahitler tarafından “Müridizm Hareketi”⁵ adı verilmiştir⁶. 1834–1859 döneminde Şeyh Şamil’in Müridizm Hareketi’nin liderlik konumu olan imamlığa gelmesinden sonra Rus istilasına karşı direniş sertleşmiş ve Ruslar Kafkasya’da çok zor bir süreç yaşamışlardır.⁷ Çünkü müritlerin tamamında görülen ruh hali, öldüklerinde şehit olacakları ve bu durumun onlar için mutluluk ve övünç kaynağı olmasıydı⁸. 1859’da yetmiş bin kişilik Rus Ordusu karşısında, Şeyh Şamil’in yanında bulunanların sayısının azalarak birkaç yüz kişiye kadar düşmesi ve çıkış yollarının tutulması nedeniyle Ruslara teslim olması ile Kafkasya’daki mücadeleyi Ruslar kazanmış ve bu durum Kafkas halklarının kötü kaderini belirlemiştir.

Kafkasya’daki Müslümanların Rus istilasına karşı direnişini, XVIII. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti desteklemiş ve bir politika haline getirmiştir. Aynı yüzyılda yaşanan Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı Devleti, Ruslarla yalnız başa çıkamayacağını anlamıştı. Bu nedenle Rusları cephe gerisinde uğraştırmak için Kafkasyalı Müslüman toplulukların mücadele ruhunu ve organizasyonunu desteklemeyi aleni hale getirmişti. Bu politika uygulamaya konulurken, Kafkasyalı Müslüman toplulukların topraklarını istila eden Ruslara karşı olan düşmanlığından ve İslami duyguları galeyana getirilerek yapılacaktı. Bu konuda öncelikle Ferah Ali Paşa’nın çabaları önemlidir. Osmanlı ülkesine gelen ve daha önce Rus Ordusu’nda generallik yapan Musa Konduk(ov) da bu süreçte büyük bir rol oynamıştır. Osmanlı sınırına yakın olan bölgelerde Çerkesler⁹ ayaklandığı takdirde Rusların müşkül duruma düşecekleri kaçınılmazdı.¹⁰

Ruslar istilayı tamamladıktan sonra Kafkasyalıları sürgün etmeye başlamış, karşı çıkanları da katliama tabi tutmuştur. Kendilerine, asli vatanından sürgüne razı ol veya öl seçeneği dışında seçenek sunulmayan Kafkasyalı Müslümanlar, üçüncü yol olarak gördükleri Osmanlı ülkesine göç kararı vermiştir. Osmanlı Devleti, gelmek isteyenlere, ilk aşamada nüfusunun artmasına neden olacağı ve bu suretle ülkedeki boş arazilerin ekonomiye kazandırılacağı düşüncesiyle olumlu bakmıştır. Osmanlı Devleti’nde tarımsal üretimde kıt olan emek faktörüdür. Bu bakımdan Kırım Harbi sonrasında Osmanlı Devleti göç politikasını ciddiyle ele almıştır. 9 Mart 1857’de yayınlanan bir irade ile göçler serbest hale getirilmiştir. Sultana bağlılık yemini etmek göç etmenin başta gelen şartıydı. Muhacirlere devlet tarafından işlemek için toprak verilmiş belirli süreler için vergi muafiyeti tanınmıştır.¹¹

⁵ Nakşibende tarikatı mensupları tarafından başlatılan dini-millî direniş hareketi Rus müellifleri tarafından müridizm olarak adlandırılırken, Müslümanlar bu mücadeleyi “gazavât” olarak adlandırmışlardır. Müridizm maddesi, DİA, C. 32, s. 50.

⁶ Aytek Kundukh, **Kafkasya Müridizmi**, (Haz. Tarık Cemal Kutlu), İstanbul 1987, ss. 24–28.

⁷ 1795’te Dağıstan’da Gimri avulunda doğan Şamil, Ruslarla mücadele eden diğer selefleri gibi Avar kavminden olup, güçlü bir dini eğitim almış ve 1834’te Kafkas Müslümanlarının yürüttüğü mücadelede önder konumuna yükselmiştir. Fikret Işıltan, **Şeyh Şamil**, DİA, C.11, s. 468.

⁸ W.E.D. Allen –Paul Muradoff, **1828–1921 Türk-Kafkas Sınırsındaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966, s. 47–48; Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)**, s. 49.

⁹ İlk kez, Papa IV. İnnocentius tarafından Moğol hanına gönderilen Giovanni Da Pion Del Carpire’nin eserinde kullanılan Sirkas (Çerkes) ismi, XVI. yüzyıldan itibaren Kafkasya’nın kuzeyindeki halkları ifade etmek için yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı kaynaklarında da Çerkes ismi genellikle kavim ismi olmaktan ziyade kültürel bir tanımlama olarak kullanılmıştır. Ufuk Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 151. Aytek Namıtok, **Çerkeslerin Kökeni** 1. Kitap, (Çev. Özalp Güneralp), Yeni Hayat, İstanbul 2004. s. 87.

¹⁰ Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 94.

¹¹ İlhan Tekeli, **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 47.

Böylelikle Rusların teşviki ve baskısı ile Kafkasya'dan yoğun şekilde Osmanlı ülkesine göç hareketi başlamıştır. Osmanlı Devleti, gelen göçmenleri, topraklarının uygun olan yerlerine iskân etmiştir. Ancak gelenlerin sayısının kısa sürede yüz binlerle ifade edilen rakamlara ulaşması nedeniyle altından kalkamayacak duruma gelmiştir. Bu nedenle Muhacirin Komisyonu, başkanlığına Trabzon Valisi Hafız Paşa'nın getirilmesi suretiyle 5 Ocak 1860'da kurulmuş¹² ve ülkenin muhacir yerleştirilmesi düşünülen bölgelerine iskân faaliyetine başlanmıştır. Gelenlerin bazı sıkıntılarla karşılaşması kaçınılmazdı. Her kitlesel göç hareketinde yaşanan sıkıntılarla Kafkas muhacirleri de karşılaşmıştır.

Osmanlı Devleti, 40 – 50 bin civarında bir göçmen nüfus beklediği için idari düzenlemeler de bu doğrultuda düzenlenmişti. Fakat 1863'te Kafkas halklarının Ruslara karşı olan mücadeleyi tamamen bırakmalarının akabinde, 1864 yılında Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin sayısı 400.000'e ulaşmıştı. Yalnızca 1864 kışı ve ilkbaharında 257.068 kişi Osmanlı Devleti'ne göç etmişti.¹³ Rus hükümetinin başta Çerkesler olmak üzere Kafkas halklarını imha edercesine kıyılara sürerek buralarda ölüme terk etmesi, dünya kamuoyunda da tepkilere neden olmuştur. Rusya bu tepkiler üzerine göçü hızlandırmak için savaş ve ticaret gemilerini de devreye sokmuştur.¹⁴ 1856 – 1865 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden nüfusa yönelik tahminler, bir milyon ila bir buçuk milyonluk bir kitlenin yer değiştirdiği yönündedir.¹⁵ 93 Harbi, Kafkas göçlerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Savaş sırasında Ruslara karşı cephe alan Kafkas halklarının önemli bir kısmı, savaşın Ruslar lehine neticelenmesi sonucu Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Bunun yanında 1860'larda Rumeli'de iskân ettirilen Kafkas halkları 93 Muhacereti dediğimiz ve acı hatıraları hala zihinlerde olan süreçte Anadolu ve Suriye'ye yönelik yeni bir göç serüveniyle karşı karşıya kalmışlardır.

Kafkas halklarının büyük bölümü Osmanlı topraklarına deniz yolu ile ulaşmıştır. Kafkas sahillerinden Taman, Anapa, Novorossiysk, Tuapse limanları ile Makopse'den Soçi'ye kadar sahil kısmı göçlerde kullanılmıştır. Kara yolu ile gelenler ise Daryal geçidinden Batum'a, oradan da Kars'a veya tekrar deniz yolu ile Rumeli'ye geçiyorlardı. Deniz yoluyla gelenlerin varış noktaları Samsun, Trabzon, İstanbul ile Köstence ve Varna olmaktadır.¹⁶

Osmanlı Devleti, 1859'dan sonra ülkeye giriş yapan muhacirler için nüfus yoğunluğunun az, geniş arazi parçalarına sahip ve iklim olarak uygun olan Amasya, Konya, Sivas, Kastamonu, Adana, Eskişehir, Marmara havzası gibi yerleri belirlemiştir. Bunun yanında zamanla muhacir iskân edilecek uygun yer kalmaması nedeniyle Suriye gibi nüfus yoğunluğunun düşük olduğu bölgelerde de muhacir iskân edilmek durumunda kalmıştır.

Suriye Vilayetine Gönderilen Muhacirler ve Karşılaşılan Zorluklar

Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan gelen muhacirleri ilk aşamada Anadolu ve Balkanlardaki topraklarına yerleştirmiştir. Buralarda iskâna uygun araziler kalmayınca muhacirler, Suriye Vilayetine yönlendirilmişlerdir. İlk göçmenler 1861'de Suriye'nin Şam ve Halep eyaletlerine gönderilmiştir. Şam'a otuz üç, Halep'e bin dört yüz doksan üç Kafkasya muhaciri gönderilerek iskân edilmiştir.¹⁷ 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın akabinde Kafkasya muhacirlerine Rumeli bölgesine daha önce yerleştirilen Kafkas muhacirlerinin yeniden muhacir durumuna düşmeleri de eklenmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yükünü daha da artırmıştır.

¹² Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 106.

¹³ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 110.

¹⁴ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, s. 77.

¹⁵ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 111.

¹⁶ Safarov Rafik Firuzoğlu, *Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler*, Osmanlı Ansiklopedisi, C. IV, s. 691.

¹⁷ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)*, s. 131.

1878’de gelen muhacirlerin iki bin beş yüz civarında oldukları ve parça parça geldikleri anlaşılmaktadır. 1878’de gelen beş yüz kişiden ibaret Çerkes muhacirleri Trablus’a indirildikten sonra kendilerine yapılması gereken yardımlarda aksamalar yaşanmıştır. Daha önceden Lazkiye ve Trablus’a iki bin civarında Çerkes muhacir getirilmiştir. Getirilenlerin sıkıntıları giderilmeden, beş yüz muhacirin tekrar getirilmesi hem yerli ahali hem de daha önce gelenler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bunlara gıda maddesi olarak küflenmiş bir ekmekten başka bir şey verilemediğinden, birçoğu tifo, çiçek vb. hastalıklara yakalanmıştı. Yeni gelenler sadece mevcut kötü durumun daha da ağırlaşmasına neden olmuştu. Huzursuzlukların artması üzerine daha önce Trablus’a getirilen Çerkeslerden dört yüz kadarının Akka Sancağına gönderilmesi planlanmıştır. Akka’ya gidecekler vapurlara bindirilmek üzere deniz kıyısında bulunan Maryen adlı yere gönderilmiş ve bunlar dört gün boyunca burada bekledikleri halde herhangi bir vapur tahsis edilememiştir. Bu durum üzerine Çerkesler arasında huzursuzluk artmış, yanlarında hastaları ve yükleri olduğundan bu duruma daha fazla tahammül edemeyeceklerini bildirerek, kendilerinin kilitlenen camilere yerleştirilmesi ricasında bulunmuşlardır. Ancak bu istek yerli ahali tarafından olumlu karşılanmamış ve engellenmiştir. Çerkesler bir caminin kapısını zorla kırarak içeri girdiklerinden yerli ahali ile aralarında çatışma baş göstermiş ve birkaç kişi yaralanmıştır. Buna rağmen Çerkesler camiye girmiş ve on dört gün süre ile cami de kalmışlardır.¹⁸ Benzer süreç daha sonraki yıllarda gelen Çerkes muhacirleri konusunda da yaşanmıştır. Bu nedenle muhacirlerin kısa sürede kalıcı iskân yerlerine gönderilmeleri istenmekteydi. Suriye Vilayetine gönderilmesi ve iskân düşünülen Çerkeslerin sayısı 1878’den başlayarak 1900’lü yıllar kadar artarak devam etmiştir.

Osmanlı ülkesine gelen Kafkas muhacirlerinin büyük bir kısmı Anadolu’ya ulaştıktan sonra Suriye Vilayetine deniz yolu ile nakledilmiştir. Bunların Suriye Vilayetine nakli masraflarının tamamına yakını Osmanlı Devleti kendi hazinesinden karşılamıştır. Bu doğrultuda daha önceden akraba ve mülhakatı Suriye Vilayetine gitmiş olan yedi yüz kişilik bir Çerkes kafilesi akrabalarının bulunduğu yerlerde iskân edilmeyi istediklerinden bu istekleri uygun bulunmuştur. Bu muhacirlerin Suriye Vilayetine nakli için Lismirlik Vapuru ile anlaşılmış ve dört yüz liralık nakliye ücreti peşin olarak hazine tarafından ödenmiştir.¹⁹ Bu duruma diğer bir örnek olması açısından, 1901’de Taif Vapuru ile İzmir’den Şam’a gönderilmek üzere sekiz yüz otuz dört Kafkasya muhaciri için 15.504 kuruş bedelin mali açıdan sıkıntılı bir süreçte bulunulması nedeniyle para temini konusunda yazışmalara konu olmuştur.²⁰ Bunun dışında bazen sevk varakası almadan bir kısım muhacirin Şam’a giderek iskân talebinde bulundukları görülmekte, bu durum yeni sıkıntıların yaşanmasına sebep olmaktaydı. Çünkü muhacirler için Şam Valiliğine ve diğer valiliklere gönderilen veya tahsis edilen para önceden hesaplanan ve ellerine sevk belgesi verilen muhacirler için geçerliydi. Sevk belgesi olmadan gelenlerin masraflarının bölgedeki memurlar ve ahalinin yardımlarıyla karşılanmasının mümkün olmadığı anlaşıldığından, muhacirleri kabul edilinceye kadar han kiralalarıyla, iâşe ve diğer masraflarının muhacirin tahsisatından karşılanması bildirilmiştir.²¹

Suriye’ye gönderilen muhacirler, bölgedeki yerli ahali tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Çünkü gelen muhacir aynı zamanda yerli ahaliye maddi açıdan yük getirmekte ve kültürel farklılıklar sorun yaratmaktaydı. Yerli ahali tarafından kullanılmakta olan toprakların muhacirlere verilmesi huzursuzluk ve akabinde de çatışmalara neden olmaktaydı. Bu konudaki huzursuzluk sık sık şikâyetlere sebep olmuştur. Yine benzer bir gelişme, muhacirlerin Nablus’un Bezebe Kazası’na gönderilmesi sürecinde yaşanmıştır. Şöyle ki; Nablus’a giden yol Yafa’dan daha yakın olduğu

¹⁸ BOA. HR. TO. 205/21. Ayrıca bkz; Kuzey Kafkasya Tarihinden Belgeler I, Osmanlı Arşiv Belgeleri, Kafkasevi Yayınları, İstanbul 2010, ss.130–131.

¹⁹ BOA. DH. MKT. 1324/47, (9.L.1295)

²⁰ BOA. A. MKT. MHM. 517/8, (16.L.1319)

²¹ BOA. A. MKT. MHM. 2729/32, (12.M.1327)

halde Kudüs-i Şerif mutasarrıfı muhacirleri daha uzun bir yol olan Akka yönünden göndermek istemiştir. Muhacirlerin bu şekilde dolaştırılması garip karşılanmıştır. Bu bölgeye göçmen iskânının uygun olmadığı, Filistin Bölgesi'nde boş arazi bulunmadığı halde bu tarafa göçmen nakledilmesinin huzursuzluklara neden olacağı belirtilmektedir. Çünkü hali hazırda bölgedeki Arapların, Devlet-i Aliye aleyhine düşmanca hisler besledikleri ve göçmen naklinin bu durumu açıktan göstermelerine sebep olacağı belirtilerek, önlem alınması talep edilmiş ve bölgeden sorumlu Zarif Paşa uyarılmıştır.²²

Muhacirlerin İskânı ve Yapılan Yardımlar

Suriye taraflarına gelen göçmenlerin burada uygun ve sorunsuz bir ortamla karşılaşmayacakları belli idi. Çünkü sosyolojik bir gerçektir ki, yerli ahali ile muhacir olarak gelenlerin birbirlerini kabul etmeleri veya muhacirler gelene kadar yerli ahalinin kullanımında olan maddi kaynakların kendilerinden olmayan muhacirler ile paylaşmaları hiç de kolay değildi. Bu durum çoğu zaman çatışmalara sebep olmuştur.

Bütün bu zorlukların yanında, genel olarak kabile hayatı yaşayan ve yabancıları bünyesine kolay kolay kabul etmeyen, vahşi bir yapıya sahip Bedevilerin, muhacirleri kabul etmesi zor olmuştur. Bundan dolayı devlet, Kafkasya muhacirlerini Suriye taraflarına yerleştirmek için Bedevilere bazen nasihat bazen de güç gösterisinde bulunarak, iskân çalışmasına başlamıştır. Bunun dışında Avrupalı devletlerin itirazına meydan vermemek için bazı şehirlere muhacir iskânının uygun olmayacağı da göz önünde bulundurulmaktaydı.²³ Bu amaçla Osmanlı yetkilileri nerelere ne kadar muhacir yerleştirilmesi gerektiği konusunda araştırma yapmıştır. Özellikle, Kudüs ve Şam gibi yerlerde Hristiyan ahali belli bir miktarda olduğundan, onların itirazına sebep olacak ve akabinde de Avrupalı devletlerin işe karışmaları ihtimali ortaya çıkacaktı. Bu nedenle iskân çalışmalarında, Osmanlı Devlet adamlarının bu durumu dikkate aldığı anlaşılmaktadır.²⁴

Bu şartlar altında Osmanlı Devleti, Suriye tarafında iskân çalışmalarına başlamıştı. İskân için öncelikli olarak su kaynaklarının bulunduğu mahaller dikkate alınmıştır. Bu amaçla Suriye Vilayeti dâhilinde olan Beyrut, Şam, Halep, Rakka, Havran, Hayfa, Filistin ve çevresindeki boş araziler uygun bulunmuştur. Bu vilayet ve sancakların; Zerka, Kuneytra, Aynelhüseyn, Amman, Hama, İmane, Salt, Vadi ül-Acem, Mesan, Haşina, Namhevre vb. gibi boş arazi bulunan yerler tercih edilmiştir.

Muhacirlerin bu bölgelere iskânı için nakli yapılmıştır. Ancak iskân için ilk aşamada sahil kesiminden ziyade iç kesimler tercih edilmiştir. İskân edilenlere öncelikle ev, tohumluk hububat, ziraat için gerekli aletler ve ekim yapılan alanların hasat mevsimine kadar iâşe ve diğer zaruri ihtiyaçları devlet hazinesi ve yerel yönetim olanakları ile sağlanması planlamada yer almaktaydı. Ancak bu o kadar kolay değildi. Çünkü Rumeli ve Kafkasya muhacirlerinden bazıları muhacirin idaresinden sevk varakası almadan ya memleketlerinden firar etmekte ya da doğruca Şam'a giderek iskân talebinde bulunmaktaydı. Bu durum karışıklığa neden olmasına rağmen, bu şekilde gelenlere

²² BOA. A. MKT. MHM. 205/7-6, (6.5.1878)

²³ Suriye'deki Hristiyanlar, mezhebi yakınlık nedeniyle Fransa ve İtalya tarafından korunmaktaydı. Bu nedenle bu devletler Suriye tarafına Kafkas muhacirlerin yerleştirilmesine tamamen karşı çıkmaktaydılar. Bu devletlerin tutumu bölgedeki Hristiyanların itirazına ve bahsi geçen devletlere müracaat etmelerine sebep olmaktaydı. Bahsi geçen devletlerde tamamen engel olamayacakları muhacir iskânına, hiç olmazsa Hristiyanların bulunduğu yerlerden uzak bölgelere muhacirlerin iskânı konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamaktaydılar. İngiltere ise bu konuda bahsi geçen devletlere nazaran daha ılımlı bir politika izlemekteydi. İngiltere daha çok Kıbrıs'a muhacir iskânına karşı çıkmıştır. Rusya ise istila ettiği Kafkasya Bölgesinden muhacir olarak giden ve kendisine düşmanlıkları ile tanınan Kafkas muhacirlerinin Doğu Anadolu Bölgesine özellikle Rus sınırına yakın bölgelere iskânına karşı çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Süleyman Erkan, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri", Osmanlı Ansiklopedisi, s. 613-631.

²⁴ BOA. Y.A.RES. 29/27-b3.

de sahip çıkılmış ve kendileri hakkında yapılacak araştırma sonuçlanıncaya kadar han ve iâşe masraflarının mahalli idare ve ahali tarafından karşılanması istenmiştir. Bu mümkün olmadığı takdirde, sevk varakası olmadan gelenlerin masraflarının muhacirin tahsisatından karşılanmasının uygun olacağı Suriye Vilayeti tarafından bildirilmiştir.²⁵

Suriye Vilayeti dâhiline sevk olunup Haşine ve Selta'da iskân edilen muhacirlerin iâşeleri ve hane masrafları için dört yüz altmış dört bin beş yüz altmış beş kuruş masraf hesaplanmış ve bu masrafın ödenmesi 1901 senesinde Suriye Defterdarlığına bildirilmiştir.²⁶ Bunun dışında Suriye taraflarına iskân edilecek olan Çerkes ve Çeçen muhacirlere alınacak öküz ve lazım olan alet-edevat için beş yüz bin kuruşun tesviye edilmesi istenmişti. Merkezi yönetim, ihtiyaç duyulan meblağın Suriye Vilayeti'nin 1904 senesi gelirlerinden karşılanması emrini vermiştir.²⁷ Yine 1905 senesinde Selta Kazası dâhilinde Amman adlı yerde iskân edilmeleri kararlaştırılan yüz otuz beş hane Çerkes Muhacir iskâna tabi tutulmuştur. Bunlar yerleştirildikten ve tarlalara ekim yapıldıktan sonra hasat mevsimine kadar geçecek olan üç aylık sürede iâşe masrafları için yirmi dört bin, zirai alet ve tohum için yüz on bin kuruşa ihtiyaç duyulmuştur. Bahsedilen masrafın yine Suriye Vilayeti gelirlerinden karşılanması istenilmiştir.²⁸

Suriye tarafına iskâna tabi tutulan muhacirlerin karşılaştıkları sorunlardan bir diğeri de iskân edildikleri bölgenin su ve havasına uyum sağlayamamalarıdır. Bu nedenle Kafkasya'dan göç ettikleri yerlerin havasına uygun yerlere iskân talepleri sık sık karşılaşılan bir durumdu. Bu konuda üç yüz haneden ibaret olan muhacirler acele ile Suriye tarafına sevk olunmuş ise de bahsi geçen konuda sıkıntıya düşmenin yanı sıra kendilerine tahsis olunan tayinatlarını da zamanında alamamışlardı. Bu durum üzerine bir kısmı iskân için gönderildikleri yerleri terk etmiş, geri kalan kısmının da aynı şekilde hareket edeceklerini, verdikleri arzuhalde belirtmişlerdi. Bundan dolayı kendilerinin Suriye'den alınarak İzmit Sancağı dâhiline yerleştirilmelerini ve tayinatlarının da verilmesini istemişlerdi.²⁹ Başka bir misal olması açısından, Hayfa dâhilinde Gıbya Köyüne on sene önce yerleştirilmiş olan bin dokuz yüz nefer muhacir buranın havasına uyum sağlayamadığından, yarısından fazlası hayatını kaybetmiştir. Burada kaldıkları takdirde tamamen mahvolacakları anlaşıldığından bunların buradan alınarak, havası ve suyuna uyum sağlayabilecekleri yerlere nakillerinin uygun olacağı bildirilmiştir. Ancak daha önce iskân edilen muhacirlere, her türlü olanak tanındığı ve yüklü masraf yapıldığı, bunların tekrar başka yere iskânının yeni masrafa ve daha ağır sefaetlerine neden olacağı ayrıca muhacirlerin tamamının yeniden iskâna olumlu bakıp bakmadıklarının bilinmediği, bu nedenle konu hakkında etraflıca düşünmek gerektiği bildirilmiştir.³⁰

Kafkasya'dan gelen muhacirlere her an yenileri eklenmekteydi. Bu konuda Sivastopol Şehbenderliğinin Hariciye Nezaretine Mart 1903'de gönderdiği bir yazısında üç yüz altmış haneden oluşan toplam dört bin beş yüz altmış iki nüfusun Osmanlı Ülkesine hicret etmek için girişimde bulundukları bildirilmiştir. Gelmek isteyenlerin tamamının Müslüman olduğu bildirilerek, hicretlerine olumlu bakıldığı takdirde bunların büyük bir kısmının Suriye tarafına gönderilmesi konusunda izin istenilmiştir.³¹ Yine Kafkasyalı iki yüz hane Çerkes muhacir aynı şehbenderliğe müracaat etmiş ve bunlarında Beyrut ve havalisine gönderilmesi, Hariciye Nezareti'nin Mart 1908 tarihli yazısıyla uygun bulunmuş ve orada iskân olunmalarına onay

²⁵ BOA. DH. MKT. 2729/32, (12.M.1327)

²⁶ BOA. İ.ML. 25. (17.Ca.1319)

²⁷ BOA. DH. MKT. 524/39, (4.S.1322)

²⁸ BOA. DH. MKT. 2551/1911273-2, (10.S.1323)

²⁹ BOA. DH. MKT. 1325/23, (11.Za.1295).

³⁰ BOA. DH. MKT. 1663/108, (8.S.1307).

³¹ BOA. Y. MVT. 242/85, (17.M.1321).

çıkıştır.³² Çerkes ve Çeçen muhacirleri için yapılan ve dikkate şayan olan en büyük yardım harcaması beş yüz bin kuruştur. Bu meblağ yine muhacirlerin hane, ziraat aletleri, öküz ve diğer masrafları için ayrılmıştır. Bahsi geçen meblağın harcanmasına izin alınmıştır.³³

Bununla beraber bazen daha önce yerleştirilen muhacirlerin yerine Kafkasya'dan gelen yeni muhacirler gönderilmekteydi. Bu durum bazı karışıklıklara sebep olmaktadır. Bununla ilgili olarak, Mesan Sancağı Selta Kazası'nın Amman Köyü arazisine on sene önce gelerek iskân edilen Kafkas muhacirlerinin yerine yeni gelen muhacirler gönderilmek istenmiştir. Ancak daha önce yerleştirilen muhacirler bu duruma itiraz etmiş ve muhacir köy ahalisinden birkaçının imzası bulunan bir dilekçeyle durum ilgililere bildirilmiş ve tedbir alınması istenmiştir.³⁴ Ayrıca boş arazilerin nerede olduğu konusunda da ilgililere yardımcı olmak amacıyla öneride de bulunmuşlardır. Bu öneriye göre, yeni gelen muhacirlerin Havran Sancağı dâhilinde mevcut olan boş arazilere yerleştirilmesinin yerinde olacağı bildirilmiştir.³⁵

Kafkas muhacirlerin iskân edildikleri yerlerde kurulan köylere ad verilmesi de gündeme gelmiştir. Kuneytra Kazası dâhilinde kurulacak köye Şûra-yı Devlet kararıyla Şevketiye ismi verilmesi istenilmiş ve durumun icap edenlere bildirilmesi istenilmiştir.³⁶

Gelen muhacirler öncelikle kendilerinden önce gelen akrabalarının veya kabilelerinin yanına yerleşmek istemekteydi. Bu konuda elli yedi hane Kafkas muhaciri başvuruda bulunmuş ve daha önce Kuneytra Köyü'ne yerleştirilmiş akrabalarının yanına gitmek istemişlerdir. Bunların bir an önce gönderilmeleri gerekmekteydi. Çünkü perişan bir durumda olup hali hazırdaki durumları biraz daha devam edecek olursa çeşitli hastalıklara maruz kalmalarının kaçınılmaz olduğu bildirilmekteydi. Bunların iskânından sonra yapılması gereken yardımlarında (hayvan ve tohumluk) geciktirilmeden yapılması istenilmekteydi.³⁷ Muhacirlerin, akrabalarının yanına yerleşmek istemelerindeki amaçlarının, daha önce yerleşenlerin bir nebze de olsa sosyal ve ekonomik açıdan toparlanmış olmaları nedeniyle kendilerinin perişanlığına yardım edecekleri gibi akrabalık bağlarını koruma düşüncesinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır.

Gelenlerin yol harcırahlarına örnek olması açısından, 1902'de Taif Vapuru ile İzmir'den Şam'a gönderilen otuz dört hane Çerkes muhacirine sefer masrafı için on beş bin beş yüz dört kuruş harcama yapılmış ve bu masrafın belediye bütçesinden karşılanması istenilmiştir. Ancak belediyenin bütçesinde böyle bir masraf için ayrılmış bir tahsisat olmadığından, masrafın Maliye Nezareti tarafından karşılanması istenilmiştir.³⁸ Yine akraba kabileleri daha önce muhacir olarak Osmanlı Ülkesine gelmiş olan yedi yüz nefer Çerkes muhacirin akrabalarının yanına götürülmesi için Selanik'ten Beyrut Limanına kadar Lismirlik Vapuru ile yapılan nakil masrafı olan dört yüz liranın emsallerine uygun olarak Hazine-i Celile'den karşılanması Muhacirin Komisyonu Başkanlığı tarafından bir tezkire ile istenmiştir.³⁹ Yapılan yardımlara bariz bir örnek teşkil etmesi açısından, Suriye Vilayeti'nin Selta Kazası dâhilinde Amman adlı yerde iskânları kararlaştırılan yüz otuz beş hane Çerkes muhacirine ziraat edevatı ve hayvan satın alınması için seksen altı bin kuruş yardım yapılmıştır. Bunlara Mart ayından hasat mevsimine kadar olan üç aylık süre içinde hayatlarını idame ettirmeleri için de ayrıca yirmi dört bin toplamda yüz on bin kuruş tahsisat

³² BOA. MKT. MHM. 528/1, (20.Ş.1323).

³³ BOA. MKT. MHM. 529/39.

³⁴ BOA. DH. MKT. 293/12, (10.R.1312).

³⁵ BOA. DH. MKT. 1814/86, (21.B.1308).

³⁶ BOA. DH. MKT. 1569/103, (27.Ra.1306).

³⁷ BOA. Y. MVT. 214/163, (19.M.1319).

³⁸ BOA. MKT. MHM. 517/8, (16.L.1319).

³⁹ BOA. DH. MKT. 1324/47, (9.L.1295).

ayrılmıştır. Bu meblağın, Suriye Vilayeti'nin 1304 senesi tahsisatında tesviye edilmesi için izin istenilmiştir.⁴⁰

Muhacirler, iskân için gönderildikleri yerlerde bazen bulaşıcı hastalıklara yakalanmaktaydı. En sık görülen bulaşıcı hastalık humma idi. Humma bulaşıcı olup, sivrisinekler aracılığı ile insanlara bulaşmakta ve ani ateş, üşüme, mide bulantısı, kas ağrıları, baş dönmesi ile kendisini göstermekte ve tedbir alınmadığı takdirde ölüme neden olmaktaydı. Kuneytra'da iskân edilmek üzere gönderilen Çerkes muhacirlerinde, Humma hastalığı zuhur etmiş ve muhacirleri perişan bir hale düşürmüştür. Bu hastalığa tedbir almak ve hastalığa yakalanan muhacirlerin tedavisinde kullanılmak üzere on beş bin kuruşun vilayet gelirlerinden karşılanması için merkezden izin istenmiştir.⁴¹

Gelen muhacirlerin büyük bir kısmı daha önce Rumeli tarafına yerleştirilmiş ancak yerleştirildikleri bölgelerin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması nedeniyle yine muhacir durumuna düşmüşlerdir. Bunların büyük bir kısmı İstanbul'a yığılmış ve sefalet içindeydiler. Bu nedenle bunlara yeni iskân yerleri göstermek gerekiyordu. Bunlarında tamamının Suriye Vilayetine gönderilmeleri ve orada iskân sahaları açmak için girişimde bulunulmuştur. Özellikle Kuneytra civarına yerleştirilmelerine karar verilmiştir. Kuneytra civarına daha önce yerleştirilmiş olan altmış kusur hane Çerkes muhacirin yanına iskânlarının uygun olacağı kararı verilmiştir.⁴²

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Rumeli'nin bir kısmının elden çıkması Osmanlı Devleti'nin muhacirler konusunda yükünü daha da ağırlaştırmıştır. Daha önce Rumeli'ye yerleştirilen Kafkas muhacirleri yaklaşık yirmi yıl sonra tekrar muhacir konumuna düşmüştür. Bunun dışında Rumeli'nin elden çıkmasıyla, Rumeli'nin fethi esnasında Anadolu'dan gönderilen Türk nüfus da muhacir konumuna düşmüştür. Bunlara yeni yerleşim yerleri bulmak ayrı bir sorun haline gelmiştir. Bu muhacirlere Anadolu'da yer bulmak hiç de kolay değildi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yitirdiği her bölgeden Anadolu'ya büyük bir muhacir kitlesi gelmiş ve Anadolu'da boş alan kalmamıştı. Bu nedenle Anadolu'ya yakın olan ve ancak ahalisi Türk olmayan Müslüman Arap coğrafyası iskân için düşünülmüştür. Buradaki amacın XIX. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve yüzyılın sonuna doğru aleni hale gelen Arap milliyetçiliğinin önüne geçmek olarak da açıklanabilir. Çünkü Arap coğrafyasına yerleştirilen muhacirler, Arap kökenli olmayıp, Osmanlı Devleti'ne sadakat gösteren ve sadakatlerini defalarca ispatlamış gruplardı. Bu nedenle muhacirler, gönderildikleri bu coğrafyada devlete sadakat konusunda zayıf bir halka ile bağlı olan hatta bağlılıkları şüpheli olan topraklara yönlendirilmişlerdi. Amaç muhacirlerin iskân edildikleri bölgelerde denge unsuru olmaları ve kontrol altına alınamayan bölgedeki bazı Arap kabilelerine sadakat konusunda örnek olmaları düşünülmüş de olabilir.

Osmanlı Devleti'ne sadakatsizlik ve itaatsizlikleriyle tanınmış en zayıf halka Dürzî kabileleriydi. Bu nedenle muhacirlerle, Dürzîler arasında çatışma hiç eksik olmamıştır. Bu çatışmalarda Dürzîlerin bölgede çok kalabalık olmaları ve çatışmaları fırsat bilerek yağma amaçlı olarak çok çabuk bir araya gelmeleri bilinen gerçeklerdendi. Hatta Dürzîler, Osmanlı Devlet kuvvetleri, üzerlerine gelince bir kısmı çok çabuk olarak bir başka ülkenin tebaası olduklarını veya başka ülke tebaalığına geçme ile devleti tehdit etmekteydiler. Bunların yarattığı olaylara kesin bir çözüm de bulunamamaktaydı.

Muhacirlere Karşı Dürzî ve Diğer Arap Aşiretlerinin Tutumları Yaşanan Çatışmalar

⁴⁰ BOA. DH. MKT. 2551/191273-2

⁴¹ BOA. DH. MKT. 1552/52.

⁴² BOA. DH. MKT. 482/42,

Dürzîlerle, Kafkasya Muhacirleri, özellikle Çerkesler arasında anlaşmazlık ve çatışmalar eksik olmamıştır. Olaylara genelde Dürzîlerin sebep olduğu anlaşılmaktadır. Çatışmaların sebeplerine bakıldığı zaman yağma, ekili arazilerin otlatılması, kız kaçırma veya ırza saldırı şeklinde yerel ve bireysel olarak başlayıp toplumsal bir çatışmaya dönüştüğü şeklindedir.

Araştırmaya tabi tutulan çatışmalardan biri Havran Sancağına bağlı Kuneytra Kazası'nda 1894'te tarihinde yaşanmıştır. Olayların gelişimi ve Dürzîlerin özellikleri, bölgenin asayişinden sorumlu olan Beşinci Ordu Komutanı Ferik Ömer Rüştü Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği raporunda ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Rapora göre, akrabası hatunu ailesinin yanına bırakıp Haydadet Köyü'ne geri dönen bir Çerkes üzerine üç kişiden oluşan Dürzî eşkıyası saldırarak, hayvanı ile eşyalarını gasp ettikleri gibi Çerkes muhaciri de yaralamıştır. Aldığı yaradan dolayı muhacir kısa bir süre sonra ölmüştür. Bunun üzerine Çerkesler de akrabalarını öldüren Dürzî eşkıyası ile aynı yol üzerinde karşılaşmış ve üç kişiden oluşan eşkıyanın ikisini öldürmüş birini de yaralamışlardır. Bu olaya üzerine, Dürzîlerden iki bini aşkın silahlı kişi bir araya gelmiş ve muhacir iskân edilmiş Mensure Köyüne saldırmıştır. Taraflar arasında meydana gelen çatışmada Mensure Köyü'ndeki muhacirlerden yirmi bir, Dürzîlerden ise on bir kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olayla ilgili alınan ilk bilgilerden ortaya çıkmıştı. Tam olarak olay tahkik edilmediği için kesin rakam konusu şüpheli idi.⁴³ Daha sonra ayrıntılı tahkikat tamamlanmış ve saldırıda bulunan Dürzîlerin üç binden fazla oldukları anlaşılmıştır. Mensure Köyü ve diğer köylere yapılan Dürzî hücumu neticesinde, meskûn Çerkeslerden, dört kız, bir kadın ve büyüklü-küçüklü olmak üzere toplam elli altı kişinin öldürüldüğü ve bir şahsın da yaralandığı anlaşılmıştır. Öldürülen Çerkeslerin büyük kısmı bıçakla boğazlanmak suretiyle öldürülmüş ayrıca on dört hane ile ahır da yaktıkları ortaya çıkmıştır.⁴⁴

Beşinci Ordu Komutanı Ferik Ömer Rüştü Paşa raporunda, toplumsal gruplar arasındaki gerginliğin devam ettiği, olayın tekrarlanmaması için Kuneytra Kaymakamlığı'nın yardım istemesi üzerine kazaya altmış nefer nizamiye süvarisi sevk etmiştir. Kuneytra Kazası'nda Dürzî nüfusunun yanı sıra bahsi geçen kazaya dağlık bölgeden Dürzîlerde gelerek büyük bir kalabalık oluşturmuşlardı. Dürzîlerin büyük bir kısmı vergi ve asker vermedikleri gibi yakında bulunan Hayfa köylerine zorla el koymakta, ahalisini baskı altına almaktaydılar. Bu Dürzîler üç-dört senede bir hadise çıkararak katl-i nüfus ve nehb-i emval gibi şiddet ve fesat olaylarına neden olmaktaydılar. Kendilerine, defalarla rüesa ve ileri gelenlerden nasihatçiler gönderilmiş ise de karşılarında güç ve kuvvet alameti olan yeteri sayıda asker görmedikleri için uslanmıyorlardı. Hatta Şam'dan gelen ticaret kervanlarını soymaları çok sık karşılaşılan bir durumdu. Bu nedenle aşırı derecede şımarıklık göstermekteydiler.⁴⁵

Dürzîlerin bu hareketleri hakkında Hayfa ve çevresindeki memurlar ile nahiye müdürleri sık sık merkeze ve ordu komutanlıklarına raporlar göndermekteydiler. Cebel-i Dürz'deki nahiye müdürlerinden olup İstanbul'a gelerek iltifata nail olmuş Muhammed Nizar ile Hasan Necm ül-Etras İstanbul'da bunların şekavetlerini ve özelliklerini anlatarak üzerlerine yeteri miktarda asker sevk edilmesinin uygun olacağını, bu olmadığı takdirde bölgede devlet hâkimiyetinin kısa sürede ortadan kalkacağını açık şekilde aktarmışlardır. Çünkü Dürzîler çevrede sakin olan aşiretleri ve şakileri de etraflarına toplamaktaydılar. Yeterli tedbir alınmadığı içinde her geçen gün bunlara sempati artmakta ve katılmalar olmaktaydı. Bunların yeniden ve geniş bir isyana sebep olacakları kaçınılmaz olarak görülmekteydi. Bunlar üzerine yeterli asker sevk edildiği takdirde bunların büyük bir kısmının hükümete katılacakları, çocuklarını aşiret mekteplerine gönderecekleri ve devlete bağlılıklarını beyan edecekleri konusunda şüphe bulunmamaktaydı.⁴⁶

⁴³ BOA. DH. MKT. 97/9, (2.Z.1311).

⁴⁴ BOA. DH. MKT. 285/46, (19.Ra.1312).

⁴⁵ BOA. DH. MKT. 97/9.

⁴⁶ BOA. DH. MKT. 97/9.

Yine Havran Sancağı Kuneytra Kazası civarında Dürzî eşkıyası ile Mustafa el-İhras adlı bir şaki ve adamları, Basrülhayr Kazasına tabi İzha Köyü'ndeki meskûn Hristiyanlarla birleşerek Dürz Kazasına tabi Beha Köyü'nün muhacir ahalisini zorla çıkararak, arazisine el koymuşlardı. Bu olaylara engel olmak için bölgedeki Osmanlı yetkilileri elde yeteri kuvvet olmaması nedeniyle izin verilen ihtiyat kuvvetlerinden iki tabur oluşturmuşlardı. Ancak oluşturulan bu taburlarla bölgede asayişin sağlanması mümkün değildi. Bu taburlar ancak ovalık bölgedeki dağınık halde bulunan köyleri Dürzî saldırılarından bir nebze korumaya muktedirdi. Bu taburları küçük gruplara bölerek çevreye yaymak hele ki dağlık alana dağınık halde göndermek, askeri açıdan uygun bulunmamıştır. Çünkü eşkıyalıkla uğraşan Dürzîler dağlık alana firar etmiş ve orada büyük bir sayıya ulaşmışlardı. Dürzîlerin takibi amacıyla dağlık bölgeye eldeki askerle bir harekâta bulunulduğu takdirde çevredeki diğer itaat etmeyen kabile ve suçlularla birleşerek sayıları iki gün içinde üç bin hatta fazlasına ulaşabilirdi. Bunun örneği Kuneytra'da Dürzî-Çerkes çatışmasında yaşanmıştı.⁴⁷

Bu nedenle bölgenin kontrol altına alınması amacıyla tedbirler sıralanırken, öncelikle on beş tabur asker ve üç alay süvariye ihtiyaç duyulacağı, bununda yüklü miktarda masrafa neden olacağı hesaplanmaktaydı. Eğer dağlık bölge kontrol altına alınırsa, bölgeden toplanacak aşar ve diğer vergilerin otuz bin lira olacağı oysa oraya gönderilecek askerin masrafının birkaç milyon kuruşa mal olacağı bildirilmekteydi. Bu nedenle bölgedeki ahalinin kontrol altına alınmasında en uygun seçeneğin birbirine kefaletle ve nasihatle zimmetlenmesinin ve siyaseten çözüm bulunmasının doğru olacağı belirtilerek, bu suretle devlet hâkimiyetinin sağlanmasının mümkün olacağı önerisinde bulunulmuştur.⁴⁸

Bölge bu durumda iken yabancı bir unsur olan ve bölgeye uyum konusunda sıkıntı yaşayan muhacirler, bölgedeki Dürzî ve diğer göçebe Arap aşiretlerinin hedefi olmuşlardı. Nüfus itibariyle azınlık olan muhacirler, kendilerini bir noktaya kadar savunmuş ise de bu durum yeterli olmamıştır. Bölgedeki muhacir-göçebe aşiretlerin çatışması eksik olmuyordu. Özellikle yağma ve talana hevesli dağlık alandaki kontrolsüz Dürzîlerle çatışmalar, Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı dönemler yaşamasına sebep olmuştu.

Çatışmalarda Çerkes muhacirler kendilerini devlet otoritesine daha yakın hissetmekteydiler. Bu nedenle Çerkesler, Kuneytra Dürzîlerine karşı kendilerinin tehditlerden korunduklarının bir işareti olmak üzere ve zararlarının karşılanması amacıyla elli bin kuruş atıye-i seniyye verilmesini talep etmekteydiler.⁴⁹ Çerkeslerin talep ettikleri meblağ İstanbul tarafından da uygun bulunmuş, talep edilen meblağın 1894 senesine ait Suriye Vilayeti gelirlerinden ödenmesi ve dâhiliye nezareti gelirlerine yazılması kabul edilmiştir.⁵⁰

Dürzîler, Çerkes köylerine saldırmak için fırsat kollamaktaydılar. Bu doğrultuda, Havran Sancağı'nın Mecidülşam Köyü'nde meskûn olan Dürzîlerden on kişi daima öteye beriye saldırarak zarar vermektedir. Bu Dürzî şakileri, bir Çerkes'in hanesine saldırmış, eşyalarını gasp ile zevcesinin ırzına geçmişlerdi. Bu nedenle heyecana gelen Çerkeslerle, zaten tamaha ve saldırıya hazır bulunan Dürzîler arasında çatışma meydana gelmiş ve Çerkeslerden yüz kişi hayatını kaybetmiştir. Dürzîler işledikleri bu suçlar nedeniyle cezalandırmaya tabi tutulacaklarını anlayınca Fransa vatandaşlığına geçmek için bölgedeki Fransız konsolosluk memurları ile irtibata geçmişlerdi. Yine bunların yakında Lübnan Dürzîleri ile birleşerek Çerkesler aleyhine kıyam edecekleri haber alınmıştı.⁵¹ Bu işin elebaşılığına yapan kişiler, Muhammed Ebusalim, Beşir Ebusalim, Mehmed Genç ve Hamid Ferhad gibilerle ruhani reisleri olan Şeyh Salim, Muhammed

⁴⁷ BOA. DH. MKT. 97/9.

⁴⁸ BOA. DH. MKT. 97/9.

⁴⁹ BOA. DH. MKT. 285/46, (19.Ra.1312).

⁵⁰ BOA. DH. MKT. 285/46.

⁵¹ BOA. BEO. 481/36005-1, (22.Ra.1312).

el-Halebî, Ali el-Seferî, Hamud Süleyman Ebusalim, Şahin Ebucemre ve Salih Ahva Beşir adlarındaki kişilerdi. Bunların uygun şekilde cezalandırılması için Osmanlı yetkilileri Kuneytra Kaymakamlığına gerekli tedbirin alınması için emirler verilmiştir.⁵²

Havran Sancağı Kuneytra Kazası Mansure Köyü'ndeki anlaşmazlık durmak bilmemiş bu defa da Çerkes muhacirlerin kullanımına verilmiş olan tarlalara el koyma veya otlatma ve adam öldürme olayları ile gündeme gelmiştir. Çerkesler kendilerine verilen arazide rahat bırakılmadıklarından bahisle Mensure Köyü ahalisinden Mehmed Reşid tarafından bir arzuhal vermişlerdir. Mehmed Reşid tarafından verilen arzuhalde arazilerinin Arap aşiretlerinin kontrolüne geçtiği ve Çerkeslerinde bazı kişilerin kışkırtmasına kapılarak, asayiş ihlal edecek hale geldikleri, bu nedenle lazım gelenlere tembih ve nasihat ile olaylara sebep olmamaları ihtarında bulunulmasını istemektedir. Ayrıca Çerkeslerin bölgeye iskânlarından otuz sene geçtiği ve arazilerinin kendilerine yetmediğini bildirmiştir.⁵³

Dâhiliye Nezareti ve Şûra-yı Devlet arasındaki yazışmalar neticesinde, mevcut anlaşmazlık durumunun çözülmesi konusunda alınan kararda, Mensure Köyü civarında yaklaşık on beş bin dönüm devlete ait iki boş araziden lüzumlu miktarının muhacirlerden ihtiyacı olanlara usulü dairesinde paylaştırılması istenmiştir. Eğer bu yerleri kabul etmezler ve liva dâhilinde devlete ait boş arazi bulunmaz ise iskâna tabi tutulan yeni muhacirlerle beraber iskâna tabi olmalarının kendilerine tebliğini, Suriye Vilayeti ve Havran Sancağı'nın buna göre işlem yapması istenmiştir.⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin aldığı bütün tedbirlere rağmen, Dürzî ve diğer göçebe Arap aşiretleriyle Kafkasya muhacirleri arasındaki düşmanlık ve çatışmalar son bulmamıştır. Bölgeye adapte olan ve yerleşmelerinin üzerinden yaklaşık otuz yıl⁵⁵ geçen Çerkes muhacirlerin, Dürzî ve diğer Arap aşiretleri ile mücadele edecek seviyeye gelmiştir. Hatta bazen geçmişte kendilerine saldıran Dürzî ve diğer aşiretlerin saldırı ve taktiklerini bu defa Çerkesler onlara karşı kullanmaya başlamışlardı. 14 Temmuz 1905 tarihine ait bir belgede bu durum açıkça ifade olunmaktadır. Buna göre; Bahsi geçen senede kuraklık nedeniyle erken bir dönemde kışlık mekânlarına dönen urbandan Avale Aşireti'nin birkaç yüz devesini Kuneytra Çerkesleri gasp ve Beyrut Vilayeti'nin Merhayun civarında bulunan bedevilerin birkaç çocuğunu da katletmişlerdir. Bu durum bahsi geçen aşiret mensupları arasında galeyana sebep olmuş ve aşiret mensupları intikam amacıyla hazırlık yapmaya başlamışlardı. Büyük bir çatışma ve neticede çok sayıda ölüme neden olacak bu gelişme karşısında, Çerkesler tarafından gasp edilen develerin hemen buldurularak urbana iadesi ile olaylara sebep olan Çerkeslerin tutuklanması Kuneytra Kaymakamına bildirilmiştir. Ayrıca Urban ve Bedevi aşiretlerinin ileri gelenleri merkez livaya (Havran Sancağı) davet edilerek teskin edilmeleri ve yeni bir şiddet olayına sebep olmaları halinde sorumlu olacakları konusunda uyarılmışlardır.⁵⁶ Her ihtimale karşı tedbiri elden bırakmak istemeyen vilayet idaresi, yeterli sayıda askeri birliği de bölgeye yakın bir yere sevk etmesi konusunda Havran Mutasarrıflığını uyarmıştır. Ancak olayların gelişmesi karşısında soydaşlarına karşı harekete geçmek istemeyen Havran'daki Çerkes jandarmalar vazifelerini terk ederek Şam'a savuşmuşlardır. Bu nedenle Havran'daki mevcut jandarmaların Çerkes olmayanlarının Havran'a gönderilmesi konusunda Suriye Vilayeti jandarma kumandanlığına emir verilmiştir.⁵⁷

Dürzî-Arap aşiretleri ve Muhacir Çerkesler arasındaki anlaşmazlığın temel sebebi, muhacirler gelmeden önce bölgedeki devlete ait arazinin yerli urban ve Dürzîlerin kullanımında

⁵² BOA. BEO. 481/36005-2.

⁵³ BOA. DH. MKT. 745/59, (2.Ca.1321).

⁵⁴ BOA. DH. MKT. 745/59.

⁵⁵ BOA. DH. MKT. 745/59.

⁵⁶ BOA. BEO. 2861/21, (11.C.1327).

⁵⁷ BOA. BEO. 2861/21.

olmasından kaynaklanmaktaydı. Zorunlu hallerde özellikle muhacir iskânı nedeniyle devlet, kendi arazisini muhacirlere tahsis etmekteydi. Ancak bu durum yerliler tarafından pek de hoş karşılanmamıştır. Ayrıca kontrol altına alınamayan aşiretlerin mala tamahları çatışmaların diğer bir sebebi olarak görülmektedir.

Suriye'deki muhacirler, çatışmalarında son bulması ile zamanla bölgeye uyum sağlamışlardır. Kasr gibi verimli araziler Çerkesler tarafından işlenmeye başlanmış⁵⁸ ve muhacirler yavaş yavaş kendi ekonomik durumlarını iyileştirmeye başlamışlardır. İleride Ürdün'e başkentlik yapacak Amman'ın 1906'da yedi yüz sekiz yüz hanelik nüfusunun çoğunu Çerkesler oluşturmaktaydı.⁵⁹ Devlet muhacirlerden demiryolu ve telgraf hatlarının korunması yönünde faydalanmış bunun yanında belirli bölgelerde tarım kolonileri kurularak ekonomik olarak kalkınma yönünde adım atılmıştır.⁶⁰ Çerkesler bazı bölgelerde II. Abdülhamid döneminin büyük projesi olan Hicaz Demiryolu inşaatında, bedevi saldırılarına karşı kalkan görevi üstlenmişlerdir.⁶¹

I. Dünya Savaşı sırasında Kanal Harekâtı'nda gönüllü Çerkes birlikleri İngilizler elinde bulunan Kalatü'n-Nahl köyünü ele geçirerek Kanal seferi öncesi İngilizlerin dikkatini bu bölgeye çekmek için görevlendirilmişti.⁶²

Sonuç

XVII. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Kafkasya bölgesini istila girişimi XVIII ve XIX. yüzyıllarda hız kazanmıştır. Rusların bu istila hareketlerine Kafkas milletleri özellikle Çerkesler şiddetle karşı koymuştur. Bunun neticesinde acımasız bir mücadele başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusların bölgeyi istila hareketinde bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Ruslar, Kafkas milletlerinin direnişini kırmış ve hâkimiyet altına aldıkları topraklarda kendilerine hoş bakmayan hatta Ruslara olan düşmanlıklarıyla tanınan bu milletlere karşı baskı, şiddet ve toplu sürgüne gönderme gibi uygulamaları hayata geçirmişlerdi. Bu duruma boyun eğmeyen Kafkas milletleri kendilerine dinsel yönden yakın gördükleri Osmanlı Devleti'ne göç etmeye karar vermişlerdir. Osmanlı Devleti büyük bir sorumluluk ve mali külfet getiren bu göçe onay vermiştir. Onay vermesindeki en büyük sebeplerden bazıları, nüfus artışı, boş arazilerin tarıma kazandırılması gibi gelişmelere sebep olacağıdır. Ancak Osmanlı Devleti beklediği sayının çok üzerinde gelen göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamada ilk aşamada büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.

Sayısal açıdan yüz binlerle ifade edilen ve büyük rakamlara ulaşan göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve iskânları konusu ağırlaşınca Muhacirin Komisyonu adı altında bir oluşuma gidilmiştir. Bu komisyonun şubeleri Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her vilayetinde açılmış ve göçmenlere yardım faaliyetleri bu komisyon aracılığı ile yapılmaya başlanmıştır.

Göçmenlerin iskân bölgeleri arasında Suriye Vilayeti de bulunmaktaydı. Burada da muhacirin komisyonun şubeleri açılmış ve devlete ait boş arazilere muhacir iskânı konusunda çalışmalara başlanmıştır.

Suriye Vilayetine 1861 tarihinden itibaren Kafkas muhacirleri gönderilmeye başlanmıştır. 1878 tarihinden itibaren ise Rumeli'nin elden çıkmasıyla daha önce oralara yerleştirilen Kafkasya muhacirlerinin bu defa da Suriye Vilayetine iskânı kararlaştırılmış ve uygulamaya geçilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın getirdiği büyük ekonomik sıkıntılar ve bu sıkıntılara eklenen

⁵⁸ Metin Hülagü, *Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008, s. 154.

⁵⁹ Metin Hülagü, *Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu*, s. 152.

⁶⁰ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908 – 1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 161.

⁶¹ Metin Hülagü, *Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu*, s. 123.

⁶² Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908 – 1938)*, s. 161.

muhaçir meselesi, Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiştir. Muhaçirlere ayrılan tahsisat da büyük kısıtlamalara gidilmesi sonucu, muhaçirlerin sefaletine ve perişanlığına sebep olmuştur. Kısıtlamalar yaşam koşullarını etkilemiş ve muhaçirler arasında salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır. Yaşanan sıkıntılardan bir diğeri de muhaçirlerin iskân edildikleri bölgenin su ve havasına uyum sağlayamamaları neticesinde, bazı köylerde iskân edilenlerin yarısına yakını hayatını kaybetmiştir. Bunlara kısa sürede barınacak yer tahsisi konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle muhaçirler camileri kendilerine mesken edinmişlerdi. Yine bu gibi olaylar, yerli ahali ile aralarında çatışma ve huzursuzluklara neden olmuştur. Büyük sıkıntılarla gerçekleşen iskân sonrasında muhaçirlere tarım yapmaları için alet ve tohumluk verilmiş, masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Ayrıca tarlaların ekiminden itibaren hasat zamanına kadar geçecek üç aylık zaman zarfında muhaçirlerin hayatlarını sürdürmeleri için işçeleri de devlet tarafından karşılanmıştır.

İskân neticesinde her şey yoluna girmemiştir. Bu defa da Suriye Vilayeti'nin yerli Bedevi Arap aşiretleri, özellikle Dürzîlerin gasp ve yağma amaçlı saldırıları ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu saldırılarda bazen ırza geçme ve sayıları yüzlerle ifade edilen ölümlü çatışmalara sebep olmuştur. Özellikle Dürzîlerin vahşi yapıları, yaşam tarzları arasında bulunan yağma ve gaspa meyilli olmaları nedeniyle çatışma ortamı hep gündemde kalmıştır. Osmanlı Devleti bu dönem de Dürzîleri itaat altına alamamaktaydı. Kendilerine yapılan nasihatler ve tehditlere aldırmamakta, zor durumda kaldıklarında Fransa tebaalığına geçmek için bu devletle irtibata geçerek Osmanlı Devletini tehdit etmekteydiler. O dönemde iskân bölgelerinde yeterli asayiş gücü bulunmadığından çatışmaların önü alınamamaktaydı. Muhaçirlerin iskânının üzerinden otuz yıl gibi bir zaman geçtikten sonra bu defa da muhaçirler yağma ve gasp olaylarına yönelmişlerdir. Bu durum da huzursuzlukların artmasına ve olayların devamına neden olmuştur.

Günümüzde halen Suriye'de önemli bir Kafkasyalı nüfus mevcuttur. Suriye Devleti'nin özellikle askeri yapısında ve bilim dünyasında hatırı sayılır bir Kafkasyalı nüfuzu bulunmaktadır. Buna karşın son dönemde ortaya çıkan Arap Baharı süreci ve meydana gelen iç karışıklıklar, ülkedeki geleceklerinden emin olamayan Kafkasyalıların bir kısmının Türkiye ve Rusya gibi ülkelere göç etmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- A. MKT. MHM. 205/7-6, (6.5.1878)
 A. MKT. MHM. 2729/32, (12.M.1327)
 A. MKT. MHM. 517/8, (16.L.1319)
 BEO. 2861/21, (11.C.1327).
 BEO. 481/36005-1, (22.Ra.1312).
 BOA. DH. MKT. 524/39, (4.S.1322)
 DH. MKT. 1324/47, (9.L.1295)
 DH. MKT. 1325/23, (11.Za.1295).
 DH. MKT. 1552/52.
 DH. MKT. 1569/103, (27.Ra.1306)
 DH. MKT. 1663/108, (8.S.1307).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/2, Winter 2013

- DH. MKT. 1814/86, (21.B.1308)
DH. MKT. 2551/1911273-2, (10.S.1323)
DH. MKT. 2729/32, (12.M.1327)
DH. MKT. 285/46, (19.Ra.1312).
DH. MKT. 285/46, (19.Ra.1312).
DH. MKT. 293/12, (10.R.1312).
DH. MKT. 482/42,
DH. MKT. 745/59, (2.Ca.1321).
DH. MKT. 97/9, (2.Z.1311).
HR. TO. 205/21.
İ.ML. 25. (17.Ca.1319)
MKT. MHM. 517/8, (16.L.1319).
MKT. MHM. 528/1, (20.Ş.1323).
MKT. MHM. 529/39.
Y. MVT. 214/163, (19.M.1319).
Y. MVT. 242/85, (17.M.1321).
Y.A.RES. 29/27-b3.

Tetkik Eserler

- ERKAN Süleyman, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti’nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, s. 613–631.
- FİRÜZOĞLU Safarov Rafik, “Kırım ve Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğu’na Göçler”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. IV, s. 687–697.
- HÜLAGÜ Metin, **Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008.
- İŞILTAN Fikret, **Şeyh Şamil**, İA, C.11, s. 468- 474.
- KARPAT Kemal, **Osmanlı Nüfusu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KUNDUKH Aytek, **Kafkasya Müridizmi**, (Haz. Tarık Cemal Kutlu), İstanbul 1987.
- KURAT Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Kuzey Kafkasya Tarihinden Belgeler I, Osmanlı Arşiv Belgeleri, Kafkasevi Yayınları, İstanbul 2010.
- NAMITOK Aytek, **Çerkeslerin Kökeni 1. Kitap**, (Çev. Özalp Güneralp), Yeni Hayat, İstanbul 2004.
- SAYDAM Abdullah, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- TAVKUL Ufuk, **Kafkasya Gerçeği**, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

TEKELİ İlhan, **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

UMAR Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908 – 1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.

W.E.D. Allen –Paul Muradoff, **1828–1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966.

ŞEYH SAİT AYAKLANMASI

Nurgün KOÇ*

ÖZET

Şeyh Sait ayaklanması Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir sonra ortaya çıkan ilk geniş çaplı ayaklanmadır. Ayaklanmanın çok yönlü sebeplere dayandığı anlaşılmaktadır. Dini, milliyetçi ve dışarıdan kaynaklanan provokasyonların etkisiyle çıkarıldığı söylenebilir. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından yeni devletin rejimi belli olmuş, Cumhuriyet ilan edilmiştir. Siyasal alanda daha önce başlatılmış olan inkılaplar, büyük bir hızla devam ettirilmiştir. Bu hızlı reform süreci halkın bazı kesimlerince özellikle Kürtler tarafından benimsenmemiş olabilir. Özellikle laiklik uygulamalarının ve Hilafetin kaldırılmasının Kürtler arasında olumlu karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Bu koşullarda ortaya çıkan ayaklanmanın bastırılması için dönemin Başbakanı Ali Fethi (Okyar)'nin hemen askeri birlikleri harekete geçirerek gereken önlemlerin alınması yoluna gittiği görülür. Fakat özellikle kış koşullarının ağır olması nedeniyle askeri birliklerin zaman zaman yetersiz kaldığı durumlar olmuş ve isyan genişlemeye başlamıştır. Bu durum endişelere yol açmış, Ali Fethi Bey, kendi hükümetinden gelen ağır eleştirilerle de karşılaşmıştır. İsyanın önlenmesi için olağanüstü önlemler alınmasını reddeden Ali Fethi Bey, bu konudaki ısrarlar sonucunda istifa etmiş, yerine sert önlemler alınmasından yana olan İsmet (İnönü) Paşa, hükümeti kurmuştur. Hükümetin ilk icraatı sıkıyönetim kanunu olan Tahrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkarmak olmuştur. Bu kanun gereğince İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş ve yakalanan asiler geren cezalara çarptırılmışlardır. Günümüze kadar gelen sorunlar ve özellikle Kürtler tarafından çıkarılan ayaklanmalar, Şeyh Sait ayaklanması sırasında ve sonrasında alınan önlemlerin yeterli ve kapsayıcı olmadığını düşündürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Sait, Kürtler, Tahrir-i Sükûn Kanunu, İstiklâl Mahkemeleri.

SHEIKH SAID REBELLION

ABSTRACT

Sheikh Said rebellion is the first large-scale rebellion that emerged soon after the foundation of the Republic of Turkey. It is understood that the rebellion was based on multiple reasons. It can be said to emerge with the effects of religious, nationalist and exterior

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: nurgunkoc@karabuk.edu.tr

provocations. After the Treaty of Lausanne was signed on 24 July 1923, the regime of the new country was determined and republic was proclaimed. The reforms in politics which were already launched, continued at high speed. This fast reformation process might not be adopted by some parts of the public, particularly by the Kurds. It is understood that in particular the applications for secularism, and the abolition of the caliphate were not responded positively among the Kurds. Under these circumstances, Ali Fethi (Okyar), the Prime Minister of the term, tried to take the required measures in order to suppress the rebellion by putting the military units immediately in action. However, especially because of the severe conditions in winter, the military units sometimes remained insufficient and the rebellion started to expand. This situation caused anxiety and Ali Fethi faced with severe criticism from his own government. Ali Fethi, who rejected to take extraordinary measures to suppress the rebellion, resigned as a result of the insistence on this matter and İsmet Pasha (Inönü) who stood up for strict measures formed government. The first action of the government was to enact Law on the Maintenance Order which was martial law. In compliance with this law, Independence Courts were founded and the caught insurgents were imposed the required penalties. The rebellions till today, especially the ones staged by the Kurds show that the measures taken during and after the Sheikh Said rebellion had important insufficiencies with regard to the solution of the problem.

Key Words: Sheikh Said, The Kurds, Law on the Maintenance Order, Independence Courts.

Şeyh Sait Ayaklanmasının Nedenleri

Şeyh Sait ayaklanmasını irdelerken dönemin sosyolojik koşullarının iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Sina Akşin'e göre Türk toplumu 1908 "burjuva demokratik devrimi"ne karşın 1920'lerde hala ortaçağ toplumu görünümündeydi. Türkler arasındaki feodal düzen şeyhler ve ağaların önderliğiyle yürütülüyordu. Şeyhler dinsel önder, ağalar ise toprak sahibi feodal güçlerdi. Bu yapının doğal önderi olan padişah, Halife sıfatıyla şeyhlerin lideri, padişah olarak da ağaların önderiydi. Halk ise yurttaş değil kuldu. Kul efendisine kayıtsız şartsız bağlı olmak durumundaydı. Yani padişahın buyruğu onlar için mutlak itaat edilmesi gereken bir buyruk olduğundan savaşmama emrini alan kullar savaşmayacak, düşmana karşı koymayacaktı. İsyanları olanaklı hale getiren toplumbilimsel ideolojik altyapı bu şekildeydi.¹

Anadolu'da Müslüman nüfusun önemli bir kısmını oluşturan Kürtler'in milliyetçiliği bölgedeki ideolojiler arasında yeni sayılabilir. Kürtler, aşiret çizgileri doğrultusunda bölünmüşlerdi ve Kürt beylerinin II. Mahmut döneminde bastırılmasından sonra Kürt toplumu artan biçimde parçalanmıştı. II. Abdülhamit, Hamidiye Alayları ile onların savaşçılıklarından yararlanmış, Jön Türkler Hamidiye Alaylarını kaldırmış fakat kısa süre sonra kamu düzenine ait sorunlar artınca milis güçler biçiminde yeniden aktif hale getirilmişlerdi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *Kürt Teavün Cemiyeti* başta olmak üzere bazı Kürt cemiyetleri kuruldu. Dinde reform yanlısı olan Said-i Nursi de bu cemiyetin üyesiydi.²

Şubat 1925'te, Güneydoğu Anadolu'da birkaç gün içinde tehdit edici boyutlara ulaşan isyan, denizden ve önemli şehirlerden uzaklığı dolayısıyla İmparatorluğun fiili olarak ulaşamadığı,

¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, Cilt III, İstanbul 2010, s.350-351.

² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1996, s.247.

Türkiye'nin en gerisindeki bölgede meydana gelmişti. Burası, yaşayanların çoğunun göçebe, çoban ya da savaşçı olduğu oldukça dağlık bir bölgeydi. Feodal liderlerin önemli ölçüde bağımsız bir yapı elde ettiği ve kendi adlarına vergi topladıkları alanlardı. Kısaca Osmanlı Kürdistan'ında yaşam medeniyetten ve bilimin sağladığı yararlardan uzak adeta ortaçağ koşullarındaydı. Sultan, Kürtler'in³ savaşçılıklarını, onları bölgedeki Hristiyanlar'a, Ermeni ve Nasturi'lere karşı kullanarak canlandırmıştı. Lozan Barışı bölgede bağımsızlık hayalleri kuran feodal güçler için yıkım olmuştu. Ankara Hükümeti'nin laik eğilimleri, saltanat ve hilafetin kaldırılması ve diğer dine karşı uygulamalar bölgede yaşayanların kızgınlığına yol açmıştı.⁴

Şeyh Sait ayaklanması öncesinde özellikle Milli Mücadele sırasında, Kürtler'in ayrılıkçı girişimlerinin önüne geçilmeye çalışıldığı, işgal güçlerine karşı Kürtler'in de kazanılma çabası bilinir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konu üzerine dikkatle eğildiği açıkça anlaşılmaktadır.⁵ 25 Mart 1920'de Ankara'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta konunun hassasiyetine işaret eder:

“İstanbul işgali olayının Diyarbakır yöresindeki Kürtçüleri canlandırdığı Cevdet Bey'den bildiriliyor – 13. Kor. K. Albay Cevdet Bey. Kendisi Arap – Seçimlere başlamaktan korkuyorlar. Cevdet Bey'in güçsüzlüğü Diyarbakır'da pek zararlı biçimde beliriyor. Kendisine Kurulca yazıldı. Sizin de yüreklendirmeniz uygun olur.

³ Avrupa'da, Balkan Savaşı sonundaki Londra Konferansı çerçevesinde yapıldığı anlaşılan ve esas olarak Anadolu'da Türkiye ve Türklük hakkındaki görüşlerin ve gelecekteki projelerin tartışıldığı platformlarda Anadolu'daki Kürt unsuruna da yer verildiği görülmektedir. Kürtler hakkında yapılan yorumlar oldukça ilginçtir: “Kürt, her şeyden evvel çölün, dağların, vadilerin bir kuta süvarisi gibi, tamamıyla serbest yaşar. Ve kurûn-ı uladaki usul-i maişet ile geçinir. Kürt, -şehirlerdeki sakinlerinden maada- ne sanatkârdır ve ne de tüccardır. O, bu iki usul-i hayatın bir harfine bile vâkıf olmadan yaşayan, yirminci asır kahramanıdır. Eğer mümkün olsaydı, İngiliz müzeleri bunlarla ikmal edilirdi. Kürt, bugünkü insanların muhtaç oldukları şeylerin hiçbirisini bilmez. O, hayvanın, koyunun sütünü içer ve bunların kıllarından elbisesini yapar. Sonra diğer gıdayı da, tesadüf veya takdir ettiği köylerden, sürülerden gasp eder. Kürt, hükümet kanunlarına, nizamla, vergilere riayet etmez. Hükümet, bütün sa'yına rağmen bu adamları iskân edememiştir. Bu adem-i muvaffakiyetin en büyük amili de, bu ahalinin nasıl iskân edebilecekleri meselesinin tayinidir. Bu kadar senelerden beri çalışmayan ve başka bir usul ile yaşayan insanlar, nasıl olur da meşakkatli bir hayata girmek isterler. Bir şahin gibi gezinen ve hiç düşünmeyen bir dimağ, bir çiftçi gibi yorulmak istemez. Kürdün göçebe hayatını imha ederken, ona açılacak ilticagâh öyle olmalıdır ki, Kürt az bir sa'y ile her şeyini itmam etsin ve bu yeni hayatın her bir safhası cazip görünsün. Böyle bir iskân için ise, Kürtler'in hayatlarını, ihtiyaçlarını, seciyelerini ve devre-i hayatlarını anlamak ve kat'i bir malumattan sonra vâsi ve sabit bir program tertip etmek lâzımdır. Bu sa'y için öyle adamlar lâzımdır ki, onlar pek büyük âlimler olsunlar ve bu Kürdistan muhitini bilsinler!”

Türkiye'deki Kürtler, mühim bir yekun teşkil ederler. Bunlar dağınık bir halde bulundukları için muayyen ve sabit bir ekseriyetleri yok ise de, vilâyetlerinin nüfus-ı umumileri nokta-i nazarından, her yerde mühim amillerdir. Bu altı vilâyetin her birinde, mühim bir Kürt aşireti bulunur. Ve bunlar, kâh Bağdat'ta kâh İran'a doğru teselsül ederler. Ve aşiretlerin mühim bir kısmı da İran'dadır.

Bu Kürtler, tabiaten ıssız tenha olan o dağlarda, en mühim müdafilerdir. Her sene, kahramanlıkla şöret bulan yiğitlerin şarkıları söylenir. Cemaat, aşiret o ferdin cesaretine hayran olur.

Türkiye Kürtleri, İslâm ve umumiyetle sünniyü'l- mezheptirler. İslâmiyet pek sade ve hayatları gibi kabil-i nakl olduğu için diğer iptidai aşiretlerin an'aneleri, itikatları burada mevcut değildir. Kürt, böyle esatirî yalanlar içinde yıpranmamış ve uhrevî saadete nail olmak için birçok mühlik ayinlerden kurtulmuşlardır.” Bkz., Cons Mol, **Londra Konferansındaki Meselelerden Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı?**, (Haz.: Haluk Kortel, Haldun Eroğlu, Ali Cin), İstanbul 2008, s.65-66.

⁴ Jorge Blanco Villalta, **Atatürk**, (İspanyolca'dan İngilizce'ye Çev.: William Campbell), Ankara 1991, s.348.

⁵ Havza'dan 29 Mayıs 1919 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği telgraf: “Bağımsız Kürdistan görüşünü izleyen Diyarbakır'daki Kürt Kulübü ile Hükümet yandaşı olan öteki kulüpler arasındaki çelişkinin arttığını araştırmalarımla öğrendim; Kürtlere ve Kürdistan üzerinde etkili olan, Savaş sırasında yakınlık ve eğilimlerini pek iyi kazandığım Kürt ileri gelenlerinden kimilerine doğrudan, kimilerine kolordu aracılığı ile telgraflar yazarak devletin gerçek durumunu ve kendilerince alınması gereken durum için gereğine göre konuşarak etkili öğütlerde bulundum. Son günlerde öğrendiğim bir takım bilgilere göre, Kürdistan bölgesiyle de ilgilenmek gerekiyor; bunun için, Bağımsız Kürdistan olmak üzere İngilizlerce de desteklenen hangi bölgedir ve ileride ... yine İngilizlerce kışkırtılan bölgeler hangileridir. Bu konuda Yüksek Başkanlığınızda bilgilerin bildirilmesine buyruklarınızı dilerim.

9 ncü Ordu Birlikleri Müfettişi Fahri Yaveri Hazreti Şehriyari Mustafa Kemal”, Bkz., Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I, Ankara 1995, s.49; Zikr., **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı: 4, Belge: 90, 1953.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Temsilciler Kurulu Adına Mustafa Kemal".⁶

Kürtler'in Milli Mücadele'ye kazanılması konusunda Kâzım Karabekir Paşa'nın umutlu olduğu görülür. Kâzım Karabekir Paşa, İstanbul'un işgali meselesinin Kürt aşiretlerine de anlatılmasıyla, vatan ve dinin korunması için açılacak mücadeleye ya tamamen dünya yüzünden kalkmak ya da düşmanları ortadan kaldırmaya kadar mücadele etmek kararlarını bildirdiklerini ve bu konuda pek çok telgraf aldığını belirtir ve "Şarkta sükûnet, birlik Kürtler arasında dahi temin edildiğine mukabil garptan fena sesler gelmeye başlıyordu" diyerek asıl tehlike olarak Anzavur isyanlarını işaret eder.⁷

Ama 1925'teki ve sonrasındaki Kürt ayaklanmalarının önüne geçilememiştir. Bu konuda sosyal etmenlerin yanında bölgedeki ekonomik, kültürel ve siyasal koşulların etkisi de yadsınmaz.

Zürcher, Ermeni halkının Doğu vilayetlerinden çıkarılmasının yani ortak düşmanın ortadan kalkmasının iki halkı karşı karşıya getirdiğini savunur. İstanbul'da 1918 yılında Kürdistan Teali Cemiyeti kurulmuştu. Yine de Kurtuluş Savaşı sırasında milliyetçilere karşı tek büyük Kürt ayaklanması olan Dersim bölgesindeki aşiretlerin özerklik isteğiyle çıkardıkları ve kolayca bastırılan ayaklanma dışında Kürtler genel olarak, İngiliz ajanlarının çabalarına ve Sevr'de kendilerine özerklik verilmiş olmasına rağmen Milli Mücadele hareketine destek verdiler. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde hatta Temsil Heyeti'nde bile Kürt temsilciler bulunuyordu. Fakat Lozan Barış Antlaşması'nda Kürtler'den hiç söz edilmemiş olması ve Mustafa Kemal Paşa dâhil milliyetçi liderlerin bağımsızlık savaşı sırasında verilen özerklik sözlerinin unutulmuş olması Kürt milliyetçilerini hayal kırıklığına uğrattı. Eski milis subayları 1923'te *Azadi (Özgürlük) Cemiyeti*'ni kurdular. Cemiyetin ilk kongresini 1924'te düzenleyen Şeyh Sait idi. Bölgede tarikatların etkisi oldukça güçlüydü.⁸

Hilafetin kaldırılması iki toplumu bir arada tutan dini simgeyi yok etmişti. Bunun yanında milliyetçi cumhuriyetin yeni bir ulusal bilinç yaratma çabası doğrultusunda Kürt kimliğine karşı baskıcı bir politika izlemeye başlaması; Kürtçe'nin aleni kullanılmasının yasaklanması, nüfuzlu toprak sahiplerinin ve aşiret liderlerinin zorla ülkenin batısına yerleştirilmesi gibi uygulamalar Kürtler'in tepkisine yol açtı. Bu duruma ilk başkaldırı olarak sayılabilecek isyan hareketi 1924'te Beytüşşebap'taki başarısız isyandı.⁹

Musul konusunda¹⁰ Türk ileri harekâtının hesapları arasında Şeyh Sait isyanı çıktı. İsyanı giden süreçte özellikle *Kürt Azadi Cemiyeti* etkili olmuştur. Şeyh Sait Mayıs 1923'te Erzurum'da kurulan bu gizli örgütün üyeleri arasındadır. Üyeler çoğunlukla Osmanlı ordusu ile eski Hamidiye Alayları'nın zabitanlarıydı. Cemiyet 1924'te Erzurum'da yaptığı yer altı kongresinde en geç Mayıs 1925'e kadar ulusal çapta bir ayaklanma çıkartılması ve bu amaçla dışarıdan destek alınması kararını ele alır. Ayaklanma günü olarak 21 Mart 1925 günü belirlenir. İstanbul'da Seyyid

⁶ Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II*, Ankara 1995, s.64; Zikr., *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi.

⁷ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C: I, İstanbul 2008, s.646-647.

⁸ Zürcher, *a.g.e.*, s.247-248.

⁹ *a.g.e.*, s.249. Amerikan kamuoyunda da Şeyh Said İsyanı'nın çıkış sebebi daha çok Musul Meselesi nedeniyle İngiltere ile ilişkilendirilirken, Halifeliğin kaldırılması dolayısıyla Türk devrimine halkın tepkisi de sıklıkla dile getirilmiştir. Bkz., Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938", *Akademik Bakış*, C: III, Sayı: 6, Yaz 2010, s.112.

¹⁰ Lozan sonrası Musul meselesi İngiltere'nin lehine sonuçlanmış fakat Irak'taki Türkmenler'in varlığı problem oluşturmaya devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda toprakları İngiliz işgaline uğrayan Musul, Kerkük ve Erbil Türkleri'nin ileri gelenleri işgalci güçlere karşı direnmek için harekete geçtiler. Bağdat'ın Mart 1917'de işgal edilmesiyle birlikte gizli faaliyetler başlatıldı. Bağdat başta olmak üzere Musul ve Kerkük'te Türk hâkimiyetinin yeniden tesis edilmesi için Bağdat'ta gizli bir Türk Cemiyeti kuruldu. Bu çalışmalar 1920 yazında Telafer Türkleri'nin İngilizler'e karşı harekete geçmelerini ve seslerini duyurmalarını kolaylaştırdı.¹⁰ Avcı, benzer girişimlerin 1924 ortalarına kadar devam ettiğine dikkat çeker, Bkz., Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu 1914- 1918*, Ankara 2004, s.298-299.

Abdülkadir ile iletişime geçilir. Abdülkadir ayaklanmayı desteklemeye söz verir. Fakat Nasturi isyanı arasında Azadi taraftarı subayların dağlara çıkması, örgüt içi ihanetler ve hükümetin istihbarat yetkilisinin kendisine İngiliz süsü vererek cemiyetin İstanbul kolunu deşifre etmesiyle girişim başarısızlıkla sonuçlanır. Fakat 13 Şubat 1925'te Şeyh Sait Piran'da kendisine katılan bazı aşiretlerle birlikte ayaklanmayı başlatacaktır.¹¹

Başbakan Ali Fethi (Okyar) Bey isyanla ilgili kendisine ulaştırılan istihbarat bilgilerini Meclis'te paylaşıırken, muhtemel sebeplere de değinir. Ele geçirilen çeşitli vesikalara ve maktullerden birinin üzerinden çıkan bir mektuba göre, hükümet aleyhine yanlış propaganda yapıldığının anlaşıldığını; Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin o havalideki sekiz yüz kişinin katline emir vermiş olduğu ve bunların arasında Şeyh Sait'in de bulunduğu yönündeki kara propagandaya işaret eder. Alınan başka bir rapora göre de "... hadise Padişahlık, Hilafet, Abdülhamid'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi irticakâr bir propaganda pûşidesi altında Kürtçülüktür ve umumi olarak kabul edilebilir. Ancak bu, umumiyet içinde fiiliyat Piran'da vakitsizce infilak ettiği için, kuvvetsiz bulunan Piran, Lice, Genç muhiti havzasına mahsur kalmıştır."¹²

Başbakan Ali Fethi Bey bir asinin üzerinden çıkan başka bir mektuptaki şu bilgileri de aktarır: "Kürdistan'da Hükümet teşkil için dolaşarak Piran'a gelmiş olan Şeyh Sait Efendi'nin maiyetindeki iki mahkûmun derdesti üzerine Piran vakası zuhur eylediği ve iki seneden beri cereyan eden fikir ve sözlerin bugün tatbikatına girişildiği, Şeyh Sait'in Hani'ye taarruz ve oradan Lice ve Genç'e hücum ile Piran'a avdetle Piran'ın merkez yapılacağı aynı zamanda Bitlis, Muş, Erzurum ve Hınıs'ta harekâta başlanacağı¹³ ve Türk memurlarının hapis Kürt memurlarının şayanı emniyet bulunanların serbest bırakılması ve olmayanların tevkiği ve hemen çeteler tertibi ile etrafa çıkarılması ve zinhar ahalinin malına, hayatına müdahale edilmemesi ve İslamiyetin mahvedildiği gün olduğundan, ihyayı dine çalışmaya Cenabı Hakkın Şeyh Efendiyi tavsit eylediği yazılmaktadır." Şeyh Sait'in İzoli eşrafından Puzan Ağa'ya gönderdiği bir bildiriye göre de; "1300 seneden beri Cenabı Hakk'ın Peygamberi göndermekle dinimizi ikmal eylediği, âdât, münâkahat, muamelât ve tehzibi ahlâkı emreylediği ve asrımızın bunlara ilânı harp eylediği ve bunun için ulema, meşayih, beyler ve ağavatımızın ve hanedanlarımızın bu taarruzu imha ve def edecekleri ve eğer ittihad eylemezsek cümlelerin muzmail olacağı" yazılıdır. Fethi Bey, dış meselelerin hallolunmaya başladığı dönemde içeride çıkan bu isyanın pek çok sebebinin olabileceğini fakat bunların halka karşı kullanılmadığını, sadece İslam dininin elden gittiği gibi söylemlere rastlandığını, Şeyh Sait'in kendisine mehdi süsü verdiğini belirtir. Öteden beri Türk milletinin başına gelen felaketlerde hep aynı yöntemin kullanıldığını, en yakın örnekleri olan Otuz Bir Mart Vakası ile Arnavutluk isyanının herkesin hatrında olduğunu, bu olaylardaki provokasyon koşulları ile Şeyh Sait ayaklanması arasında benzerlikler bulunduğunu ileri sürer.¹⁴

Şeyh Sait Ayaklanması

Fethi Bey, önceki yaz ortalarında çıkan Nasturi ayaklanmasını hatırlatarak asilerin bir kısmının yabancı teşvikiyle güney sınırını geçerek kaçtıklarını, içerde kalanların Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre Bitlis Divan-ı Harbi'nde yargılanmak üzere tutuklandıklarını söyler. Divan-ı Harp Mahkemesi yakalanan kişilerle uzaktan ve yakından ilişkide bulunan Şeyh Sait

¹¹ Mim Kemâl Öke, **Musul Kürdistan Sorunu 1918- 1926**, İstanbul t.s., s.309.

¹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ: 64, C: II, 25.2.1341 (1925).

¹³ Şeyh Sait özellikle Dersim ve Muş beylerini kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Eğer Şeyh Sait bu girişimlerine Kürdistan'ın bağımsızlığı için ve daha önce girişmiş olsaydı isyanın buralara da yayılması muhtemeldi. Fakat isyanın amacı dini kurtarmak ve Halifeliği tekrar getirmek şeklinde gösterilince Genç ve Diyarbakır dışında bulunan ve Şeyh Sait'in manevi nüfuzu altında bulunmayan Kürt aşiretleri isyana sıcak bakmadılar, Bkz., Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul 1955, s.63.

¹⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, İ: 64, C: II, 25.2.1341 (1925).

ismindeki şahsın tanıklığına gerek görmüştü. Bu kişi, bir süreden beri müritleriyle birlikte Genç Vilayeti'nde bir dolaşma yapmış, uğradığı yerde bazı kişilerle özellikle de Hükümet'e muhalif olanlarla gizli görüşmeler gerçekleştirmişti. Bu çaba içinde Piran köyüne uğramış, beraberindeki iki şahsın firari olduklarını fark eden jandarmaların kendilerini tutuklamak istemeleri üzerine jandarmaların etkisiz hale getirilmeleri emrini vermiş ve jandarmalar bu şekilde esir alınmıştır. İsyan bu şekilde başlamıştır.¹⁵

İsyan öncesinde Halep'te ve İstanbul'da bulunan iki oğlu ile Hınız'da buluşarak, buralarda temas halinde oldukları kişilerden beklediği haberi aldıktan sonra hareketi başlatmıştır. Piran'da 13 Şubat'ta telgraf hatlarını keserek Hükümet'e isyan ettiğini ilan etmiştir. Aynı günün gecesinde Hacı Talât isminde bir asi Genç hapishanesi ve jandarmasına baskında bulunarak silahları ele geçirmiş ve jandarmaları esir almıştır. Çapakçur'da da aynı şekilde Hükümet Konağı'na saldıran asiler burayı ele geçirmişlerdir. Yani isyan Genç, Çapakçur, Lice, Palu ve Hani'ye yayılmıştır. İsyan birden fazla vilayete yayılınca isyanı ortadan kaldırmak görevi orada bulunan Üçüncü Ordu Müfettişi Kâzım Paşa'ya verilmiştir. Bundan sonra askeri önlemler hakkında ayrıntılı bilgiler veren Fethi Bey, maalesef Elazığ'ın asilerin eline geçtiğini fakat Hükümet'in aldığı askeri ve siyasi önlemlerle isyanın en kısa sürede bastıracağını belirtir.¹⁶

Başbakanın 25 Şubat'ta Meclis'teki bu kapsamlı konuşmasından, alınmakta olan önlemlerin sadece askeri önlemler olmadığı daha geniş kapsamlı ve temelini hukuki düzenlemelerden alan önlemlerle sorunun kalıcı biçimde çözümü yoluna gidilmesinin hedeflendiği anlaşılır. Fethi Bey, isyan bölgesi (Genç Vilayeti) ve çevresini kapsamak üzere Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na dayanarak Hükümet'in Örfi İdare ilan ettiğini belirtir. Ayrıca Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan yeni düzenleme ile de dinin siyasete alet edilmesinin önüne geçilmeye çalışılır. Buna göre; "Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihazı maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek, şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlal veya dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müstemian kavli veya tahriri veyahut fiili bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur."¹⁷

İsyan başladığında Ankara dışında bulunan İsmet (İnönü) Paşa, Ankara'ya döndükten sonraki gelişmelere günlüklerinde yer vermiştir:

21 Şubat 1925: "Reisicumhur ile beraber. Onun ısrarıyla sağında bulunacak doğru Çankaya'ya.

Şeyh Sait, umumi din propagandası. Vaziyetin ciddiyet ve ehemmiyeti o derecededir ki Reisicumhur bizzat kendisinin kabine teşkil etmesi. Fevzi Paşa'nın, reisicumhur benim ordu başına suretiyle tedbir almak. Bu fikri Fevzi Paşa'ya gidip teklif ettim.

Vaziyetin ciddiyetini mücadele lüzumunu. Fakat Reisicumhurun gitmesinin erken olduğunu serd etti.

Akşam Fethi Bey'le Reisicumhurla ben, üçümüz. Fethi Bey, heyet-i vekile müzakeratını anlattı. Demokrasi esasatına mugayir bir tedbiri tasvip etmediklerini söyledi. Bunun üzerine münakaşa açıldı. Reisicumhur malum tedbiri Fethi Bey'e açtı. Benim vaziyetim mevzu-ı bahis olmadığını anlayınca ferahladı ve taraftar oldu."

¹⁵ gös.yer.

¹⁶ gös.yer.

¹⁷ gös.yer.

23 Şubat 1925: “Bugün Reisicumhur, Ali Bey ve diğer arkadaşlarla görüşti. Tertibi mümkün-i intibâk bulmamışlar. Hükümetin mücadelesini muvafık görenler. Reisicumhur, Fevzi Paşa ile görüşti. Aynı şeyleri söyledi. Akşam avdetinde Fethi Beyle ikisini sofrada buldum.

..... Bu halde Şarktan telgraflar geldi. Bizim süvari kıtası bozulmuş. Toplar ve makinalı tüfekleri bırakmışlar. Yalnız karargâh kurtulmuş.

Vaziyet-i umûmiye bu durumda. Fevkalade bir vahamet aldı. Gece çok müteessir idik.”¹⁸

İsyanın genişlemesi ve Elazığ’ın elden çıkması, ki asiler burada tutunamamışlar ve bu toplantıdan hemen birkaç gün sonra Elazığ asilerden geri alınmıştı,¹⁹ Başbakan Fethi Bey’e karşı eleştirilerin yükselmesine neden olmuştur. Sina Akşin’e göre isyan Fethi Okyar hükümeti tarafından ilk önce basit bir asayişsizlik olayı olarak algılanmıştı fakat ordu kuvvetlerinin yenilmesi Fethi Bey ve Hükümetini zor durumda bırakmıştı.²⁰

Başbakan Ali Fethi, konuya gereken yaklaşımı göstermediği gerekçesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde eleştirilmiştir. Bunun üzerine istifa etmiş, yerini, radikal önlemleri almaya hazır olan İsmet Paşa almıştır. İsyancılara karşı sıkıyönetim kanunları hayata geçirilirken, isyan genişliyor, Fırat’tan İran’a doğru ilerliyordu; ‘Çok yaşa Kutsal Şeriat! Ankara’nın ateistlerine ölüm!’ Şeyh Sait, monarşinin tekrar kurulacağına ve Hilafet’in tekrar getirileceğine söz veriyordu.²¹

İsmet Paşa, Fethi Bey Hükümeti’nin durumu hakkındaki izlenimlerini şöyle anlatır: “Edindiğim intibaa göre isyan, süratle genişler haldedir. Bu esnada hükümet içinde münakaşalar olmuş ve İçişleri Bakanı bulunan Recep (Peker) Bey istifa etmiş. Hükümet içindeki münakaşalar, hadisenin telakki tarzından ve alınacak tedbirlerden çıkmış. Recep Bey isyanı daha endişeli bir hava içinde karşılayarak bir başvekiliden fazla ciddiye aldığı için ihtilafa düşmüşler. Bu sebepten ayrılmış. Ben, Çankaya’da Atatürk’ün misafiri bulunuyorum. Hadiseleri beraber takip ediyoruz. Bugünlerde asilere karşı harekete geçmiş olan bir süvari fırkasını, bulunduğu karargâhta asiler gece basıyorlar ve kâmilten dağıtıyorlar. Bu haber harekâtın bundan sonraki neticeleri bakımından endişelerimiz üzerinde büyük bir etken oluyor ve işin ehemmiyeti bizim gözümüze açık bir surette görünüyor.”²²

Eleştiriler sadece dışarıdan gelmemektedir. İsmet Paşa’nın da belirttiği gibi Fethi Bey, Hükümetinin içinden gelen eleştirilerle de karşılaşmaktaydı. Hükümetin içinde birlik olmadığı anlaşılmaktaydı. Nitekim o devrin genç ve ateşli bir politikacısı olan eski kurmay Recep Bey’in (Peker), Fethi Bey ile çatışması ve Dâhiliye Vekilliği’nden istifa etmesi Hükümet’in içindeki harareti arttırdı. O sıralarda İstanbul’da bulunan ve hasta olan İsmet Paşa ise ayaklanma nedeniyle fırka grubunda tartışmalar yaşanacağını anlayınca Ankara’ya geldi. Tartışmalar iki görüş etrafında şekilleniyordu. Birinci görüşe göre Fethi Bey olayı pek önemsemiyordu. İdari önlemler ve yerel çaplı müdahalelerle isyanın önleneceğini düşünüyordu. İsmet Paşa ve arkadaşları ise zıt görüşe sahiptiler. İsyana kısa sürede yayıldı ve olaylar İsmet Paşa cenahının görüşlerini doğrulayan biçimde genişledi. Fethi Bey, 3 Mart 1925’te istifasını verdi.²³ İstifaya giden süreci yine İsmet Paşa’dan izleyecek olursak;

¹⁸ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C: I, (Haz.: Ahmet Demirel), İstanbul 2008, s.69-70.

¹⁹ Fethi Bey, Elazığ (Elazığ) kasabasıdan gelen habere göre 26 Şubat’ta halkın çabasıyla isyancıların Elazığ’dan sürüldüklerini ve firarda olduklarını açıklar. Bkz., **TBMM Zabıt Ceridesi**, I: 65, C: I, 26.2.1341 (1925). Din propagandası öyle etkili oluyordu ki halk, ayaklanmanın bastırılmasında hükümete yardımdan kaçınıyordu. Fakat asilerin yağmaya başlamaları üzerine Elazığ’da halk gerçeği görerek asilere karşı cephe almıştır. Bkz., Cemal, **a.g.e.**, s.34.

²⁰ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul 2010, s.195.

²¹ Villalta, **a.g.e.**, s.349.

²² İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Haz.: Sabahattin Selek), Ankara, 2009, s.461.

²³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1884-1938**, C: I, İstanbul 2010, s.299-300.

24 Şubat 1925: “Heyet-i Vekile içtimalı oldu. (Paşa’nın iştiraki ile geç vakte kadar). Fevzi Paşa’nın iştiraki ile. Akşam hikâye.

12 vilayette idâre-i örfiye ilan olunmuş. Dini vâsıta-i siyâset ittihaz edenler aleyhine kanun hazırlanmış. Fethi Bey, Terakkiperver Fırka teşkilatını lağvetmelerini (Cafer Tayyar, Karabekir, Rauf, Adnan Beylerden mürekkep) davet ettiği ve gelen rüesaya teklif etmiş. Paşa ile teminat vermişler. Fakat teklifi reddetmişler.”

25 Şubat 1925: “Fırkada müzakerat: Söz aldım. İrticaa karşı müttehiden mücadele kararını vermeyi teklif ettim. Hükümeti teyit ve getireceği tedbirleri tasvibe amade olduğumuzu bildirdim.

Meclis’te öğleden sonra hükümet vaziyeti. Tayinde izahat verdi. Kısmi idâre-i örfiyeyi tebliğ kanunu teklif etti.

Karabekir Paşa, fırkası namına müzaheret ve fedakârlığı ifade etti. Söz almadım. Kimse ile görüşmedim. Tayyare Cemiyeti’nde beyanname mütalaası.”

26 Şubat 1925: “Dün gece saat üçe kadar oturduk. Paşa, Mahmut Esat Bey, ben, Saim Bey. Çıkan kanun üzerinde mütalaalar. Mahmut Esat Bey ile Fethi Bey arasında bugün hadise olmuş. Mahmut Esat Bey istifa etmiş. Kabul olunmamış, Paşa’nın müdahalesi ile. Ben de bugünlerde herhangi bir ferî hadiseye bile mani olmak lazım geldiğini söyledim.

Mahmut Esat Bey, benim önümde mütalaalarını söylemekten çekinmiyor. Taktikte hatalarım varmış. Tafsilat vermedi, fakat arkadaşları tutmak hususunda gösterdiğim sebatı katî inat diye ifade etmek istiyor.

Paşa ile bir otomobil gezisi yaptıktan sonra saat üçte yattık. Paşa’yı endişeli görüyorum. Hakkı var.

Sabah Elaziz alınmış. Meclis’te bütün şark mebuslarını endişeden fevkalade tedabirde bir nikbinlik içindeyiz. Bütün muhit öyle.

İstanbul için takarrür eden idâre-i örfiyeden sarf-ı nazar ediyor. Fethi Bey yapamayacağını söylemiş. Ben tebeddül-i hükümeti ve katiyen aleyhinde bulundu.

Gece heyet-i vekile Gazi’nin iştirakiyle. Geç vakte kadar heyet-i vekile tedabirin adem-i tatbikine karar vermiş.”

2 Mart 1925: “Fırkada Fethi Bey hükümetinin siyâset-i dâhiliyesi. Vaziyet münferittir, umumi değildir. Hayır vaziyet umumdur. Alınan tedabir gayr-ı kâfidir münakaşası.

Fevzi Paşa, Meclis Reisi Kâzım Paşa, ben umumi tedabir taraftarı idik. Gazi Paşa geride söz söyledi. Umumi tedabiri şiddetle müdafaa etti. Tayîn-i esâmide Fethi Bey ekalliyette kaldı.

90: 60 rey”.²⁴

2 Mart 1925 tarihindeki söz konusu Halk Fırkası’nın grup toplantısında İsmet Paşa ve müfritler, Hükümet’in politikasını şiddetle eleştirmişler, hatta bazıları daha da ileri giderek Ali Fethi Hükümeti ile Terakkiperver Fırka üyelerini bir tutarak Fethi Bey’i kendi partisine yeterince bağlı olmamakla suçlamışlardır. Fethi Bey’in ise kendisini savunurken, elini kana bulamayacağını söylediği anlaşılmaktadır. Anlaşılmaktadır, çünkü bu önemli toplantının tutanaklarının kaybolduğu söylenmektedir. Yapılan oylamada Fethi Bey’in politikası 60’a karşı 94 oy ile reddedildi.²⁵

²⁴ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, C: I, (Haz.: Ahmet Demirel), İstanbul 2008, s.70-72.

²⁵ Osman Okyar- Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar’ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Ankara 1999, s.41.

Zürcher, bu koşullarda hükümetin lehine verilen sayının şaşırtıcı denebilecek ölçüde yüksek olduğunun kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Bu rakam Fethi Bey Hükümeti'nin Meclis'te hala bir çoğunluğa sahip olabileceğinin göstergesiydi.²⁶

Bu sırada yani isyan bölgesi için olağanüstü önlemler alınması tartışılırken Harput halkının asileri şehirden uzaklaştırdıkları ve isyanın önemsiz bir mesele haline geldiğine dair haberler gelince Hükümet, olağanüstü önlemler almanın gereksiz olduğuna karar verdi. Fethi Bey durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirirse de Mustafa Kemal Paşa ısrar edince konu Bakanlar Kurulu'nda tekrar görüşülerek Mustafa Kemal Paşa'nın fikri doğrultusunda hareket edildi. Rıza Nur'a göre; "Ağalar 'Hükümette ihtilâf var' dediler. Mes'eleyi Halk Fırkası'na verdiler. Fırka müzakeresinde Mustafa Kemal'in muharrirleri, (Yakup Kadri, Falih Rıfkı ve emsali) silâhşörleri fevkalâde tedbirlerin lüzumunda ısrar ve Fethi'ye şiddetle hücum ediyorlar. Fethi burada büyük bir celâdet ve dirayet göstermiştir ki, bu ona şereftir. Millî Harekette bir hizmeti geçmemiş olan Fethi, şimdi bu hizmeti yapmıştır. Fakat fiili bir neticeye varmamıştır. Yani fırka müzakeresinde Fethi nihayet demiştir ki: 'Böyle bir şeye lüzum yoktur. Bu isyan o kadar hiç ki, Harput'ta ahali onları tepeledi. Birkaç taburluk iş. Sizin maksadınız başka. Bunu bahane ederek terör yapmak istiyorsunuz, milleti asıp kesip ortalığı kan ile sütlüman yapmak, kan ile mevkide oturmak istiyorsunuz. Ben böyle büyük bir günahı işleyemem. Âlet olamam.'" Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Fethi Bey'i istifa etmeye davet etmiştir.²⁷

Zürcher'e göre Fethi Bey Hükümeti isyana karşı sıkı önlemler almıştı. Bu sırada, isyanla bağlantısı kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önderlerinden partiyi kendi iradeleri ile kapatmalarını istedi. Bu istek kabul edilmediyse de partinin genel başkanı Kâzım Karabekir Paşa hükümetin Doğu siyasetini gerek Meclis'te gerekse basın aracılığıyla var gücüyle savundu. Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki şahinlerin Fethi Bey üzerindeki baskısının artması ve Mustafa Kemal Paşa'nın da daha sert önlemlerden yana olanlardan taraf olması üzerine ortaya çıkan tabloda güven oylamasını kaybedince²⁸ istifa etti.²⁹

²⁶ Zürcher, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İstanbul 2007, s.119-120.

²⁷ Rıza Nur, **Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923- 1933)**, İstanbul 2007, s.85-87.

²⁸ "Bizim hizip Fethi'yi tutmağa karar vermişti, fakat çoğu reyini veremedi. Bunlardan altmış kişi ise, korkmayıp Fethi lehine rey verdiler. Bu bir kahramanlıktı. Bu adamları takdir etmeli. Biz Fethi'yi tutuyorduk. Fethi'ye bunu da söylemiştik. Ama Fethi hiziple hiç alâkadar olmadı ve hizbi asla dinlemediydi. Yine buna rağmen bu adamlar ona rey verdiler. Fakat Mustafa Kemal'in korkusu karşısında bu vazifeyi hizbin bütün azası yapamadı. O vakit ben İstanbul'da idim. Fethi, Paris'e gidiyor. İstanbul'a gelmiş, Necmeddin Molla'da misafir. Orda konuştuk. Anlattı. Pek kızgındı. Ben de kendisine 'Böyle adamların sefirliğini de kabul etmemeliydin' dedim. 'Ne yapardım?' dedi. 'Benim gibi mebusların sırasında otururdun' dedim. Bir şey demedi. Fakat haklıydı. Ne yapacak? Belki aç kalmak, imha edilmek tehlikesi altına girer. Fethi, bu kadar fedakârlık yapacak kumaşa değil.... Hem Fethi'nin Mustafa Kemal'e karşı vaziyeti başkadır. Onu mebus yapan, mevkilere geçiren hep Mustafa Kemal'dir. O, olmasa, Fethi mebus bile olamazdı. Bu halde velinimetidir. Bu iyiliklere karşı Fethi ne yapabilir? Şahsî minnettardır. Vaziyeti müşküldür. Şahsî mesele, devlet meselesi karşı karşıya... Fakat Fethi akıllı adamdır. Buna rağmen Mustafa Kemal'in böyle müthiş bir vakasına âlet olmamıştır.", Bkz., **a.g.e.**, s.87-88. Rıza Nur'un Fethi Bey hakkındaki bu söylemleri ile ilgili olarak öncelikle ikisi yani Atatürk ile Fethi Okyar arasındaki yakın arkadaşlığa dikkat çekmek gerekir. İkisinin de İttihat ve Terakki içinde özellikle ordu- siyaset ilişkisine bakış açıları yüzünden dışlanmış olmaları birbirlerinden daha da yakınlaşmalarına yol açmıştı. Atatürk ile Fethi Okyar arasında pek çok konuda siyasi fikir birliği söz konusuydu. Zaman içinde yaşananlar onları farklı konumlara getirse de her fırsatta birlikte çalışmaktan vazgeçmemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelere kadar olan süreçte siyasi bakımdan Fethi Bey daha ön planda iken sonraki süreçte Mustafa Kemal Paşa ön plana çıkacak, Malta sürgününden kurtulduktan sonra Fethi Bey kendisine katılacaktır, Bkz., Nurgün Koç, "Mustafa Kemal (Atatürk) ve Ali Fethi (Okyar)'nin Faaliyetleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasi Gelişmeler", **Türk- İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 14, 2012 Yaz, s.76. İki yakın çalışma arkadaşı aynı zamanda birbirini çok iyi tanıyan iki eski dosttu: "Enteresandır, Fethi Bey İzmir'e gelip Latife Hanım'ı görüyor ama bu evliliğe ilk karşı çıkan kişidir. Olmaz demiştir. Tabii bu, Latife Hanım'ın karakterinden ziyade arkadaşı Mustafa Kemal'in karakterini çok iyi bilmesinden kaynaklanıyor. Amma velâkin Mustafa Kemal ve Latife Hanım çiftinin en iyi arkadaşları da Fethi Bey ve eşi Galibe Hanım oluyor.", Bkz., M. Sadık Öke- Fatih Bayhan, **Teyzem Latife**, İstanbul 2011, s.278.

Fethi Bey, istifası ile ilgili olarak Mecis'te kısa bir konuşma yapmıştır: “Muhterem arkadaşlar; mensup olduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dünkü içtimasında Heyeti Vekile'nin siyaseti dahiliyesi hakkında cereyan eden münakaşa neticesinde, Hükümet ekalliyette kalmış olduğundan Başvekil sıfatıyla İcra Vekilleri'nin istifasını Reisicumhur Hazretlerine dün akşam takdim ettim. Reisicumhur istifamızı kabul etmiş ve yeni Hükümet teşekkül edinceye kadar vekâleten ifayı umur etmekliğimizi rica eylemiştir.”³⁰ Yeni kabinenin ilk görevi on dört vilayete yayılmış olan bir ayaklanmayı bastırmak olacaktır. Bunun için askeri, idari, iktisadi ve sosyal alanlarda ciddi önlemler alınması gerekiyordu. Sonunda isyanın askeri kısmı başarıya ulaşarak 15 Nisan'da Şeyh Sait ve arkadaşları teslim olmak zorunda kaldılar.³¹

Bu sırada yani Fethi Bey Hükümeti'nin düşmesi ve İsmet Paşa Hükümeti'nin kurulması ile programının Meclis'ten geçirilmesi sırasındaki tartışmalar gerçekleşirken Terakkiperver Fırka üyeleri Fethi Bey Hükümeti'nin niçin istifa ettiğini anlamadıklarını söylüyorlardı. Tartışmalar iki konu üzerinde yoğunlaşıyordu: “Fethi Bey hükümeti niçin istifa etmiştir? Bu meydana çıkmalıdır. Meclis dışında kararlar veriliyor, tertipler yapılıyor. Yani eski tezleri...” Ali Fuat Paşa, Fethi Bey Hükümeti'nin neden çekildiğini sorduğunda İsmet Paşa, isyanı en kısa sürede ortadan kaldırmak istediklerini, ülkede huzurun sağlanması için seri önlemler almak amacıyla olduklarını belirttikten sonra Ali Fuat Paşa tekrar Fethi Bey Hükümeti'nin Şeyh Sait isyanı karşısında gereken önlemleri alıp almadığını sorar. Bunun üzerine İsmet Paşa, kendisini Fethi Bey ile tartışmaya sevk etmemesini rica eder.³²

Şeyh Sait Ayaklanmasının Sonuçları

Ayaklanma bastırılıp isyancılar gereken cezalara çarptırılmış dahi olsalar olayın hemen ardından doğuda güvenliğin tam olarak sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Rıza Nur, Şeyh Sait isyanından beri Doğu illerinde Kürt çetelerinin köyleri basıp yolda buldukları memur ve jandarmaları öldürdüğünü, güvenliğin sağlanamadığını söyler. Bütün bunları yapanlar Şeyh Sait isyanından İran, Irak ve Suriye'ye kaçanlardı. Yağma yaptıktan sonra tekrar Türkiye'ye dönuyorlardı.³³

Fakat yağmacılar bir kenara bırakılacak olursa genel itibariyle “*Takriri Sükûn Kanunu*”³⁴ ve “*İstikâl Mahkemeleri*” yoluyla Kürtler'in oldukça sert bir şekilde sindirildiğini söylemek mümkündür. Bu kanun sadece Kürt tehlikesini ortadan kaldırmak için kullanılmadı. İstanbul'da ve taşrada çok sayıda gazete ve dergi kapatıldı. Ulusal anlamda Ankara'daki Hâkimiyet-i Milliye ile İstanbul'daki Cumhuriyet gazeteleri kaldı. İstiklâl Mahkemesi'nin önerisi üzerine 3 Haziran'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası³⁵ kapatıldı.³⁶

Ayaklanma dinsel, karşı devrimci ve feodal karakterde görünmektedir. Bazıları isyanın Kürtçü olduğu düşüncesini³⁷ taşırlar. İsyân Kürtler arasında çıkmış ve Kürtçü hareket daha

²⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1996, s.249-250.

³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, I: 68, C: II, 3.3.1341 (1925).

³¹ Aydemir, a.g.e., s.300.

³² İnönü, *Hatıralar*, (Haz.: Sabahattin Selek), Ankara, 2009, s.462.

³³ Nur, a.g.e., s.385.

³⁴ Atatürk Nutuk'ta Şeyh Sait isyanından açıkça söz etmeden Takrir-i Sükun Kanunu'nun gerekçeleri üzerinde durur ve birtakım şeyhlerin, dedelerin, üfürükçülerin vb. peşinden sürüklenen, büyücülerin, muskacıların eline bakan bir topluma uygar bir toplum gözüyle bakılamayacağını söyler, Bkz., Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk- Söylev*, C: II, Ankara 1989, s.1193-1195.

³⁵ Parti isyan bölgesinde teşkilatını henüz kurmamıştı. Teşkilatlanma için tam bir araştırma bile yapılmamıştı, Bkz., Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, İstanbul 1998, s.120.

³⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1996, s.250-251.

³⁷ Bunlar içinde özellikle Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı olması dolayısıyla Ahmet Süreyya Örgöevren'in (Dönemin Karesi - Balıkesir - Milletvekili) düşünceleri önem taşımaktadır. Çünkü Örgöevren, bu sıfatla Mahkemenin tüm soruşturma ve yargılama aşamalarının içinde bulunarak isyanla ilgili bütün bilgi ve belgelere ulaşmıştır. Savcı

mütareke döneminde başlamış olduğundan (Kürt Teali Cemiyeti) ayaklanmada Kürtçü unsurların bulunması doğaldır. Bu bağlamda İstiklâl Mahkemesi Kürt Teali Cemiyeti'nin liderlerinden Seyyid Abdülkadir'in olayla ilgisini tespit etmiş ve idam cezasına çarptırmıştır. Akşin, hareketin içinde ya da başında bazı Kürt milliyetçilerinin bulunmasının ayaklanmanın bir Kürt ulusal hareketi sayılması için yeterli olmayacağı görüşündedir: “Çünkü aşiret yapısının egemen olduğu toplumsal bir dokuda çağdaş- demokratik yurttaşlık bilinci gerektiren bir ideoloji (ulusçuluk) pek söz konusu olmasa gerek. Hicaz'da Şerif Hüseyin'in ayaklanmasının ulusal bir ayaklanma sayılamayacağı gibi... Zaten, bildiğim kadarıyla, ayaklanmada kullanılan şiarlar, ulusçu değil, dinsel- feodal şiarlardır.”³⁸

Bu isyanda aşiretler arasındaki farklılıklar ön plana çıkmış,³⁹ Hilafet'i destekleyen Sünni Kürtler ile Cumhuriyet'in laik politikalarını benimseyen Alevi Kürtler karşı karşıya gelmişlerdi. İsyanın kontrol altına alınması ve beklenen desteğin sağlanamamasının önemli nedenlerinden biri de budur.⁴⁰

Villalta'ya göre⁴¹ içten içe gelişen memnuniyetsizlik Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve partinin dini inançlara saygılı olduğunu deklere etmesiyle açığa çıktı. Yeni partinin önde gelenleri özellikle Ermeniler'e karşı başarılarıyla Doğu'da büyük bir ün kazanmış olan Kâzım Karabekir Paşa bölgede son yıllarda önemli bir etkiye sahipti. Onlar yoğun bir kampanya başlattıklarında, parti doğu illerine delegeler gönderdi. Terakkiperver Parti camilerin korunmasında önde duruyordu fakat reaksiyonu hızlandırdı. Büyük bir hızla başlayan hareket ülkenin her yanına yayılarak büyük bir tehlikeye yol açabilirdi. İngiltere bu sırada bekleyerek olayların alevlenmesine seyirci kalmıştır. İsyan, teolojide donanımlı olan ve Kürdistan'da oldukça prestijli bir şeyh olan Sait tarafından yönetilmiştir. Feodal güçlerin çoğu tarafından desteklenmiş ve önemli şehirleri kolaylıkla ele geçirmiştir. Düzenli birliklerin önemli bir kısmı hemen bölgeye yönlendirilmişse de ağır kış koşulları, yolların kötü durumu vb. nedenlerle bölgeye ulaşmak uzun zaman almıştır. Ayaklanmayı bastırmak için Parlamento tarafından “*Law of Treason*” (Hıyanet-i Vatanîye Kanunu) çıkarılmıştır. Politikada dinin referans olarak kullanılması yasaklanmıştır. Bu tarz faaliyetlerin içine girenlerin vatan haini olarak adlandırılacağı belirtilmiştir.⁴²

“Bu isyanda güçlü bir Kürt ulusçu ögesi var olmuş olabilir, ancak isyanın patlak verdiği ve geliştiği ortama bütünüyle dini öğeler hâkimdi. Olanların, dini gericilik ve karşıdevrim korkularını doğruladığı görülmüyordu. Bu, eski düzene ait anıların hâlâ canlı olduğu bir toplumda gerçek bir korkuydu.” Mustafa Kemal 3 Mart'ta Fethi Bey'i görevden alarak yeniden İsmet Paşa'yı

Örgeevren'e göre, ayaklanma dış görünüş yönüyle sadece dinci ve şeriatçı idi. “Fakat; asıl hüviyeti, iç bünyesi, ruhu ve tertipçilerin maksat ve gayesi bakımından ise; tamamen bir Kürt milliyetçiliği, Kürt devleti ve hükümetçiliği olmaktan başka bir şey değildi!” Şeyh Sait mahkeme boyunca büyük bir ısrar ve inatla ayaklanmanın bir Kürtlük davası olmadığını söylüyordu. Örgeevren, bunu Şeyh Sait'in zayıf bir olasılık da olsa idamdan kurtulma çaresi olarak düşünmüş olabileceğini söyler. Başka bir ihtimale göre de Şeyh Sait büyük bir komitacı, davasına sadık bir idealist ve ihtilalci idi, Bkz., Ahmet Süreyya Örgeevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi*, İstanbul 2007, s.XIV, 20-21, 40-41.

³⁸ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, gös.yer.

³⁹ Şeyh Sait isyanı karşısında Adana, Cizre ve Malatya'dan gelen, devleti destekleyen ve isyanı yeren telgraflar söz konusudur. Örneğin Cizre'deki bazı aşiret reislerinden gelen telgrafta isyanı reddederek Cumhuriyet'e bağlılıklarını bildirmişlerdir, Bkz., *TBMM Zabıt Ceridesi*, İ: 65, C: I, 26.2.1341 (1925).

⁴⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 1996, s.249.

⁴¹ Villalta, kitabının İngilizce baskısına yazdığı önsözde, Atatürk adlı eserin Türkiye'de 1930- 35 yılları arasında bulunduğu dönemdeki izlenimlerinin bir sonucu olduğunu belirterek, Atatürk ile defalarca karşılaşma ve pek çok kez onun elini sıkma şerefine nail olduğunu söyler. Babasının, Arjantin'in İstanbul Başkonsolosu olması ve kendisinin de, henüz ülkesini temsil edecek bir elçinin bulunmadığı dönemde Viskonsül (Konsolos Vekili) olarak resmi toplantılara Atatürk tarafından davet edildiğini belirtir. Villalta'nın Atatürk'ün gerek askeri gerekse devlet adamı yönlerine hayran olduğu anlaşılmaktadır. Onun sadece Türkler'in değil insanlığın önemli liderlerinden birisi olduğunu düşünür. İspanyolca kitabı Türkiye'de British Council'de görev yapan William Campbell tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir.

⁴² Villalta, *a.g.e.*, s.348-349.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

başbakanlığa atadı. Takrir- i Sükûn Kanunu ile getirilen olağanüstü önlemlerin yanında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da kapatıldı. “Kemalistler bu fırsatı radikal reformları gerçekleştirmek için kullandılar. Bu fırsat olmasaydı reformlar gerek muhalefetin gerekse halk kitlelerinin direnişiyle karşılaşılabilecekti.”⁴³

İsyan daha çok Doğu ve Güneydoğu’daki şeyhlerin, beylerin ayaklanması şeklinde görünüyordu. Din istismarı ile yürütülmüş, Kürt milli hareketi biçimini almamıştı. Ayaklandırılan köylüler kısa sürede dağılmışlardı.⁴⁴ Rıza Nur da benzer düşünceleri dile getirir: “Şeyh Said gayet dindar bir adammış. Medreseler ve tekkelerin ilgası, şapka giydirileceği şayiası bu adamı tehyic etmişti. İsyan etti. Bunu Mustafa Kemal ‘Kürt millî isyanı ve aynı zamanda irtica’ telakki etti. Halbuki, resmî tahkikat asla millî bir Kürt isyanı olmadığını göstermişti. Ben bunu orada İstiklâl Mahkemesi aza ve reisliğini eden, Ali Saip’e sordum. O da ‘Asla Kürtlük mes’elesi yoktur. Sırf dindir’ dedi.”⁴⁵

Mim Kemâl Öke’nin de belirttiği ve yukarıda da gösterildiği gibi Şeyh Said ayaklanmasının niteliği ile ilgili olarak farklı değerlendirmeler söz konusudur. Olayları yakından izleyen İngiliz istihbaratına göre ise, isyanın çıkış gerekçeleri arasında hükümetin iskân politikası, Halifeliğin kaldırılması, Kürtçe’nin yasaklanması ve yöredeki yöneticilerin Türk kökenli olmaları yer alır. Entelijans Ağustos 1924’te Kürtler’in isteklerini Diyarbakır’da yapılan bir kongre ile Ankara’ya ilettiklerini ve Hükümet’in de yöreye özgün yeni bir yönetim biçimi, genel af, askerlikten muaf tutulma, şer’i mahkemelerin korunması, şikâyetçi olunan yöneticilerin merkeze alınması, yöreye ekonomik destek verilmesi gibi birtakım vaatlerde bulunduğunu kaydetmiştir. İngilizler, isyana şehirlerden ve Lele Kurmanç ve Zaza Alevilerden çok katılım olmadığına da istihbarat bilgileri arasında yer vermişlerdir.⁴⁶

Mim Kemal Öke isyanın ardında genellikle ilk olarak akla gelen ve telaffuz edilen İngiltere’nin yer alıp almadığının da henüz aydınlığa kavuşmamış olduğunu⁴⁷ söyler. Hatta bazı İngiliz belgelerine göre İngilizler’in isyanın doğrudan doğruya Türkiye tarafından çıkarılmış olabileceğinden kuşkulandıkları anlaşılmaktadır. Ankara’nın gösterilen bazı sebeplerle ve ayaklanmayı bahane edip Irak sınırına yığınak yapmak amacıyla olabileceği düşünülmüştür.⁴⁸

Cumhuriyet’in ilanından sonra özellikle Şeyh Said ayaklanmasının ardından diğer Doğu illeriyle birlikte Dersim (Tunceli) gibi yerleşim yerleri devlet tarafından özel bir önemle ele alınmış

⁴³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (Çev.: Yavuz Alogan), İstanbul 1999, s.75-76.

⁴⁴ Aydemir, *a.g.e.*, s.301.

⁴⁵ Nur, *a.g.e.*, s.84.

⁴⁶ Öke, *a.g.e.*, s.309-310.

⁴⁷ Şeyh Said sonrasında çıkan ve genel olarak Ağrı isyanları olarak adlandırılan isyanların niteliği hakkında bir araştırma yapan Esra Sarıkoyuncu Değerli ise Şeyh Said isyanı da dahil olmak üzere bölgede çıkan ayaklanmalarda İngiltere unsuruna dikkat çeker. Ona göre Ağrı isyanları, dış destekli bir teşkilat olan Hoybun tarafından yönlendirilen Cumhuriyet tarihinin önemli ayaklanmaları arasındadır. Bu ayaklanmaların temelinde siyasi Kürtçülük hareketi ve İngiliz kıskırtması yatmaktadır. İngiliz Hükümeti’nin Ağrı isyanları sırasında tutmuş oldukları rapor ve yazışmalardan Ağrı isyan hareketlerinde aktif olarak rol aldıkları anlaşılmakta, 1926 yılında başlayan ve 1930 sonlarına kadar devam eden isyanların perde arkasında yer aldıkları belgelerle açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu durum her ne kadar İngilizler’in Şeyh Said ayaklanmasında etkin bir rol oynadığı ispatlanamamışsa da Ağrı isyanlarında olduğu gibi faaliyette bulunduklarını akla getirmektedir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı raporlarına dayanarak konuyu değerlendiren Değerli’ye göre İngilizler, Şeyh Said isyanından sonra Türkiye’de tek başına Kürt hareketlerinin ülkeyi parçalama açısından yeterli olmadığı düşünülmüşler ve Ermeni Taşnak liderlerinin tecrübeleri ile Kürt liderlerinin yönlendirmesinin zorunlu olduğu sonucuna varmışlardır. Nitekim 1927 yılında da İngiltere’nin koruyuculuğunda Hoybun Cemiyeti’nin oluşturulması için faaliyete geçildiği görülmektedir. Sonuç olarak Ağrı isyanlarında aktif rol oynayan emperyalist güçlerin, Dersim isyanında görüldüğü gibi Ermeni ve Kürtler’i kullanmak suretiyle Türkiye’de kargaşa çıkarma politikalarını günümüzde de sürdürdüklerini söylemek mümkündür, Bkz., “Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı (1926-1930)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, Aralık 2008, s.119.

⁴⁸ Öke, *a.g.e.*, s.310-311.

ve kesin ıslahat yöntemlerinin belirlenmesi için incelemeler başlatılmışsa da⁴⁹ Doğu daima kaynayan bir yara olarak kalmıştır. Çünkü isyan politik olmanın ötesinde sosyal yapı ile ilgiliydi. Doğu'nun temel yapısında kökten ıslahata gidilemeyince silahlar patlamaya devam etmiştir. Birtakım ağalar ve şeyhlerin Batı'ya göç ettirilmeleri, yerlerine Rumeli göçmenlerinin yerleştirilmesi, Suriye'ye kaçan ağa ve beylerin topraklarına el konması vb. soruna çare olamamıştır. İdari makamların ve müfettişliklerin Kürt kimliğini yok sayan raporları, Hükümet'i oyalamaktan başka bir işe yaramamıştır.⁵⁰

Kısaca belirtmek gerekirse 1925 yılında Türkiye'nin doğusundaki bazı illerinde ortaya çıkan Şeyh Sait ayaklanmasını, din propagandası öne çıkarılmış bir Kürtçülük cereyanı biçiminde değerlendirmek mümkün olabilir. Özellikle hiç kimseye karşı bir önyargısı olmadığını ifade ederek hatıralarını olayın üzerinden otuz iki yıl sonra yayımladığını söyleyen Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Örgüevren'in öne sürdüğü delillere dayalı görüşleri bu yöndedir.

Bu ayaklanma sırasında Başbakan Fethi Bey'in demokrasiden yana tavır alması oldukça önemlidir. Fethi Bey'in, Başbakan olarak bölgeden gelen bilgileri en iyi şekilde bilen ve değerlendiren biri olması nedeniyle olayın gidişatına hakim olmaması mümkün olmasa gerektir. Sıkıyönetim kararlarını ülke çapında yaygınlaştırmak görüşüne karşı sadece bölgede kullanılması gerektiği noktasında ısrar etmesi kendisini sertlik yanlılarıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bütün gelişmelerden Fethi Bey'in isyanın önemini kavrayamamış olduğu düşüncesinin aksine isyana karşı gereken askeri ve diğer önlemleri derhal aldırıldığı fakat bu isyanla mücadele ederken demokratik ilkeleri de rafa kaldırmaktan yana olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Anılarında bu konuya değinmediğinden fikirlerini kendi ağzından öğrenmek mümkün olamıyorsa da gerçekleşen olaylar Fethi Bey'in gerek Şeyh Sait isyanı gerekse iltisai kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilgili olarak daha ılımlı hareket edilmesinden yana olduğunu göstermektedir.

Şeyh Sait ayaklanması hakkında devletin aldığı önlemler doğrultusunda bir sonuç çıkarmak gerekirse; Feroz Ahmad'ın da işaret ettiği gibi sertlik yanlılarının çekindiği "gerçek" korku olan gericilik ya da Hilafet'i geri getirme çabasına dair endişeleri anlamak mümkün olabilecektir de Fethi Bey'in görüşleri doğrultusunda, daha yumuşak ve bölgedeki sorunların çözümüne dair uzun vadeli adımların atılmasının mümkün olduğu bir politika izlenmesi daha faydalı olabilirdi. Yine de dönemin, genç cumhuriyetin çekinceleri göz önüne alındığında sertlikten yana politikaların öne çıkmasını yadırgamamak gerekir.

KAYNAKÇA

- AHMAD Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev.: Yavuz Alogan), İstanbul 1999.
- AKŞİN Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, Cilt III, İstanbul 2010.
- AKŞİN Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul 2010.
- ATATÜRK Mustafa Kemal, **Nutuk- Söylev**, C: II, Ankara 1989.
- AVCI Orhan, **Irak'ta Türk Ordusu 1914- 1918**, Ankara 2004.
- AYDEMİR Şevket Süreyya, **İkinci Adam 1884-1938**, C: I, İstanbul 2010.
- CEMAL Behçet, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul 1955.

⁴⁹ İzzeddin Çalışlar (Haz.), **Dersim Raporu**, İstanbul 2010, s.230.

⁵⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s.305.

- ÇALIŞLAR İzzeddin (Haz.), **Dersim Raporu**, İstanbul 2010.
- DEĞERLİ Esra Sarıkoyuncu, “Ağrı İsyanlarında Yabancı Parmağı (1926-1930), **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 18, Aralık 2008.
- DEĞERLİ Esra Sarıkoyuncu, “Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938”, **Akademik Bakış**, C: III, Sayı: 6, Yaz 2010.
- İNÖNÜ İsmet, **Defterler (1919-1973)**, C: I, (Haz.: Ahmet Demirel), İstanbul 2008.
- İNÖNÜ İsmet, **Hatıralar**, (Haz.: Sabahattin Selek), Ankara, 2009.
- KARABEKİR Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, C: I, İstanbul 2008.
- KOÇ Nurgün, “Mustafa Kemal (Atatürk) ve Ali Fethi (Okyar)’nin Faaliyetleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Yaşanan Siyasi Gelişmeler”, **Türk- İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 14, 2012 Yaz.
- MOL Cons, **Londra Konferansındaki Meselelerden Anadolu’da Türkiye Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı?**, (Haz.: Haluk Kortel, Haldun Eroğlu, Ali Cin), İstanbul 2008.
- NUR Rıza, **Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923- 1933)**, İstanbul 2007.
- OKYAR Osman - SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, **Fethi Okyar’ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Ankara 1999.
- ONAR Mustafa, Atatürk’ün **Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I**, Ankara 1995.
- ONAR Mustafa, **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Ankara 1995.
- ÖKE M. Sadık – BAYHAN Fatih, **Teyzem Latife**, İstanbul 2011.
- ÖKE Mim Kemâl, **Musul Kürdistan Sorunu 1918- 1926**, İstanbul t.s.
- ÖRGEEVREN Ahmet Süreyya, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi**, İstanbul 2007.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, İ: 64, C: II, 25.2.1341 (1925).
- TBMM Zabıt Ceridesi**, İ: 65, C: I, 26.2.1341 (1925).
- TBMM Zabıt Ceridesi**, İ: 68, C: II, 3.3.1341 (1925).
- TOKER Metin, **Şeyh Sait ve İsyanı**, İstanbul 1998.
- VİLLALTA Jorge Blanco, **Atatürk**, (İspanyolca’dan İngilizce’ye Çev.: William Campbell), Ankara 1991.
- ZÜRCHER Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul 1996.
- ZÜRCHER Erik Jan, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İstanbul 2007.

SULTAN BİRİNCİ MAHMUD DÖNEMİ (1730-1754) ISLAHAT HAREKETLERİ*

*Uğur KURTARAN***

ÖZET

XVIII. yüzyılın önemli padişahlarından birisi olan ve 1730-1754 yılları arasında 24 yıl hükümdarlık yapan Sultan I. Mahmud döneminde yapılan ıslahat hareketlerinin incelendiği bu araştırma, genel anlamıyla bir toplumun modernleşme sürecinin önemli bir aşamasına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Buna göre XVIII. yüzyıla kadar geleneksel yapısını muhafaza ederek, Avrupa'da hâkim olan Osmanlı Devleti herhangi bir değişim ihtiyacı hissetmemiştir. Ancak ekonomik, siyasal, kültürel ve teknik alanlarda gelişen Avrupa devletleri, bu yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'ya karşı askeri zaferler kazanmaya başlayınca, devlet içinde bulunduğu durumu sorgulamaya başlamıştır. Özellikle Lâle Devri ile birlikte başlayan batının üstünlüğünü kabul etme anlayışı, Sultan I. Mahmud döneminde devam ettirilerek, askeri alanda başta olmak üzere Batı tarzlı ıslahatlar yapılmıştır. Sultan I. Mahmud'un 24 yıllık saltanatı boyunca yaptığı bu ıslahat çalışmaları sayesinde devlet önemli ölçüde toparlanmış ve dönemi boyunca önemli askeri başarılar kazanılmıştır. Yine İstanbul'un imarına özel bir önem veren Sultan I. Mahmud döneminde yapılan mimari faaliyetler ile şehir mamur hale getirilmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı Osmanlı tarihinin önemli bir dönemine damga vuran Sultan I. Mahmud döneminin anlaşılması için sadece askeri ve siyasi olayların bilinmesi yeterli değildir. Bunun yanı sıra döneme ait ıslahat ve değişim hareketlerinin de bilinmesi gerekmektedir. Bu çalışma bu amaç ve hedefler doğrultusunda hazırlanmıştır. Çalışmada ıslahatların nedenleri ve genel özellikleri üzerinde durulmuştur. Temel amaç yapılan bu faaliyetlerin Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini tespit ederek, sonraki reformculara tesirini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, I. Mahmud, Islahat, Modernleşme, Ordu.

SULTAN MAHMUD PERIOD (1730-1754) REFORM MOVEMENTS

ABSTRACT

This research of the reform movements performed during the era of one of the important rulers of XVIII. Century, Sultan I. Mahmud who

* Bu makale Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalına sunduğum "Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi" adlı doktora tezinin bazı bölümlerinin genişletilmesinden oluşmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniv Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: www.uktrn@hotmail.com

ruled for 24 years between 1730 and 1754, basically aims to shed light on an important stage in the modernization of a society. According to this, the Ottoman Empire who dominated Europe kept its traditional structure until the XVIII. Century and did not feel the need to change. However, when the European nations that developed in economic, political, cultural and technical fields began to win battles against the Ottomans, the state began to question the situation it was in. The understanding of accepting the superiority of the west which started especially with the Tulip Era was continued during the reign of Sultan I. Mahmud and western reforms were made particularly in the military field. Thanks to these reforms that Sultan I. Mahmud continued during his 24 year reign, the state recovered significantly and recorded important military victories during his era. Again during the rule of Sultan I. Mahmud, with his special emphasis on the reconstruction of the city, Istanbul flourished with the architectural activities conducted during his time. For all these reasons, in order to understand the era of Sultan I. Mahmud which marked a period in the Ottoman history, knowing the military and political events of this time is not enough. The reform and transformation movements of the era have to be known as well. This study has been prepared along these goals and objectives. In the study, focus has been on the reasons and general characteristics of the reforms. The basic idea was to identify the effects of these movements on the Ottoman State and their imprint on the next reformists.

Key Words: Ottoman State, I. Mahmud, Reform, Modernization, Army.

GİRİŞ

Kuruluş ve yükselme dönemlerinde dünyanın diğer toplumlarından üstün durumda olan Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıl sonlarına doğru, özellikle askerî, siyasî ve ekonomik alanlarda eski gücünü kaybetmeye başladı. XVII. yüzyılda mevcut durumu düzeltmek isteyen ıslahatçı padişah ve devlet adamlarının gayretlerine rağmen, dönem boyunca Köprülüler Devri dışında devlette ciddi bir kalkınma hamlesi yaşanmazken bundan dolayı savaşlar kaybedilmeye başlandı. 1683 Viyana bozgununu izleyen Kutsal İttifak Savaşlarından sonra Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en büyük toprak kayıplarını verdiği Karlofça Barış Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşmayla başta Macaristan, Podolya, Ukrayna ve Mora olmak üzere birçok toprak kaybedildi¹. Bu şekilde 1300-1683 döneminin askerî ve siyasal başarılarının tam tersine, uzun XVIII. yüzyıl olarak da adlandırılan bu yeni dönemin özelliği yenilgiler ve toprak kayıpları oldu². Osmanlı dış politikası ve diplomasisine de yansıyan bu yüzyılda savunma politikasına geçen Osmanlı Devleti, Batı'yı daha iyi tanıma ve Batı'daki gelişmeleri daha yakından takip etme anlayışını benimsedi.

Bu çalışmada XVIII. yüzyılda 1730 Patrona Halil İsyanı ile amcası III. Ahmed'in yerine tahta çıkan ve 1754 yılına kadar 24 yıl saltanatta kalan Sultan I. Mahmud dönemindeki ıslahat hareketleri ve yapılan eserler üzerinde durulmuştur. Çalışmanın temel amacı XVIII. yüzyılda yaptığı ıslahatlar ve askerî faaliyetleri ile Osmanlı Devleti'ne önemli bir toparlanma süreci yaşatan Sultan I. Mahmud döneminde yapılan ıslahatların nedenlerini, genel özelliklerini ve sonuçlarını ortaya koymaktır. Ayrıca ıslahatlarında Batı'yı örnek alan Sultan I. Mahmud'un gelenekçi reform

¹Necdet Hayta-Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Ankara 2005, s. 25; Donalt Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2008, s. 75.

²Quataert, "a.g.e", s. 73.

anlayışını değiştirerek, daha sonraki ıslahat hareketlerine olan etkilerini tespit etmekte çalışmanın temel amaçları arasında yer almaktadır. Tüm bunların sonucunda ilgili dönemin Osmanlı tarihinin diğer dönemlerinden farklı olarak devletin modernleşme sürecini başlatması ve Batı'yla olan ilişkilerine yeni bir bakış açısı kazandırması, sonraki ıslahatlara örnek teşkil etmesi üzerinde durulmuştur.

1. XVIII. Yüzyılın Başlarından Sultan I. Mahmud Dönemine Kadar Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonlarında başlayıp, XVII. yüzyılda belirgin bir şekilde artan siyasi, iktisadi, içtimai ve askerî bakımdan duraklama ve hemen arkasından devletin bütün kurumlarında yaşanan bozulma ve çözümler, XVIII. yüzyıla gelindiğinde giderek artmıştır³. Bu çerçevede XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde pek çok iç ve dış gelişmenin bir arada yaşandığı, devletin önemli kayıplar verdiği bir yüzyıl olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Edirne Vakası ile II. Mustafa'nın tahttan indirilerek, yerine kardeşi III. Ahmed'in geçmesi (22 Ağustos 1703) ile başlayan bu yüzyıl, 1789'da III. Selim'in sultanlığa geçmesi ve 1807'de tahttan indirilmesine kadarki geçen süreyi içine almaktadır⁴. Bu yüzyılda artık dış siyasette ve savaşlarda teşebbüs tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nun komşularına ve onunla sıkı münasebetleri olan Avrupa devletlerine geçmiştir⁵. Osmanlı dış politikasına ve diplomasi anlayışına da yansıyan bu gelişmeler sonucunda artık tek taraflı diplomasi devri sona ermiş⁶ ve diplomasi de uluslar arası dengeler esas alınmıştır⁷.

Osmanlı Devleti'nin eskiye oranla çok daha başarısız olduğu bu döneme, uluslararası alanda yaşanan askerî yenilgiler ve toprakların küçülmesi damgasını vurmuştur⁸. Bu dönemde Osmanlı maliyesi, 1683 II. Viyana yenilgisinden sonra Avrupa devletleri ile yapılan ve 16 yıl süren uzun süreli savaşlar dolayısıyla oldukça kötü bir duruma gelmiştir. Savaş sonrasında yaşanan toprak kayıplarının yanı sıra, ülkenin idarî, malî, adlî ve içtimai düzeni bozulmuştur⁹. Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti ilk defa toprak kaybederken, aynı zamanda bu antlaşma imparatorluğun taarruz durumundan çıkarak, savunma durumuna geçmesine neden olmuştur¹⁰. Bunun yanı sıra uzun süren savaşlar ve alınan başarısız sonuçlar sebebiyle ortaya çıkan karışıklıkların sonucu ülkedeki iç düzen bozulmuştur. Bu karışıklıkların önlenmesi için girişilen müdahaleler ise, malî durumun daha da bozulmasına ve ekonomik sıkıntılara düşülmesine neden olmuştur. Oluşan yeni durumlar karşısında vergiler arttırılmış ve halka başta olağanüstü hallerde alınan "İmdad-ı Seferiye"¹¹ ve daha önceleri Hristiyan reaya için alım-satımı serbest olan şaraba

³ M. Alaaddin Yalçinkaya, "XVIII. Yüzyıl: İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", **Genel Türk Tarihi**, VII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 63.

⁴ Norman Itzkowitz, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu", **Osmanlı**, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 520.

⁵ E. Ziya Karal, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Tanzimat'a Siyasi Tarih", **Yeni Türkiye**, Ankara 1959, s. 33.

⁶ Osmanlı Devleti'nin XIV. ve XV. yüzyıldan itibaren Balkanlar ve Doğu Avrupa'da siyasi nüfuzunun ve dolayısıyla müzakere pozisyonunun güçlenmesinden sonra, dış politikada ve diplomatik münasebetlerde yerleşen "hiçbir devleti eşit hakları hâiz muhatap" kabul etmeme anlayışıdır, Ali İbrahim Savaş, **Osmanlı Diplomasisi**, İstanbul 2007, s. 13.

⁷ Uğur Kurtaran, **Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)**, Kahramanmaraş 2009, s. 106-107.

⁸ Quataert, "a.g.e", s. 73.

⁹ Orlin Sabev, **İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)**, (Çev. Orhan Salih), İstanbul 2006, s. 30.

¹⁰ İsmet Parmaksızoglu, "Karlofça", **İA**, VI, İstanbul 1991, s. 346-350.

¹¹ Bu vergi Avârız ve Avârız-ı Divâniyye şeklinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'ın ilânına kadar genel olarak, olağanüstü hallerde ve özellikle savaş zamanlarında masrafların karşılanması için hükümdarın emri ile halkın doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur olduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki teklife verilen isimdir, Ö. Lütfi Barkan, "Avârız", **İA**, II, İstanbul 1990, s. 23; Mehmet Zeki Pakalın, "İmdadiyye-i Seferiye", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, İstanbul 1983, s. 63-64.

konan “Rüsum-ı hamr” denilen yeni vergiler getirilmiştir¹². Sadece düzenlenen seferler sebebiyle hazine boşalmamış, halk artan vergiler sebebiyle iktisaden çökmüş, bunun yol açtığı soygun ve baskılardan reaya zarar görmüş, ülkede asayiş ve düzen kalmamıştır¹³. Bunun yanı sıra Karlofça Muahedesi ile pek çok toprağının yanında eski güç ve otoritesini de kaybeden devlet, bundan sonraki siyasî işlerinde Avrupa diplomasisine temayül göstermek suretiyle eskisi gibi yalnız başına hareket etmekten vazgeçmek zorunda kalmıştır¹⁴. Buna göre Osmanlı Devleti bu olayla artık Avrupa devletleri karşısındaki eski nüfuzunu kaybederek, askeri gerileme dönemine girmiştir¹⁵.

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra XVIII. yüzyılda Avrupalı devletler daha önce kendilerine verilen ticarî imtiyazlardan daha çok yararlanmışlardır. Bu durumun sonucunda Avrupalı devletler Osmanlı İmparatorluğu’ndaki hammaddeleri alıp, kendi ülkelerinde işlemek için aralarında rekabete başlamışlardır. Bu durum karşısında Osmanlı İmparatorluğu Avrupalı devletlerin bir sömürge alanı hâline gelmiştir¹⁶. Bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğu’nun uluslararası ticaretinde hükümetler tarafından desteklenen merkantilist bir kapitalizmin gelişmesi ile Batı’nın üstünlüğü kesinleşmiştir¹⁷.

Kısaca bu yüzyılda Osmanlı Devleti’nin kurumları ve toplum yapısı kuruluş ve yükseliş dönemlerinden farklılıklar göstermektedir. En başta fetihler durmuş, imparatorluğun medenî, hukukî, teknik alanlardaki üstünlüğü ekonomik ilerlemeler, yeni ticaret yollarının keşfi, teknik alanlardaki atılımlar ve eğitim alanındaki gelişmeler nedeniyle artık Avrupa toplumlarına geçmiştir¹⁸. Buna göre bu yüzyılda Rönesans’ı ve onun getirdiği olumlu değişiklikleri idrak eden, coğrafi keşifler sayesinde Amerika’yı kendine ekleyen ve sahasını genişleten, skolâstik zihniyetin dar ve katı çerçevelerinden çıkarak kendine yeni hayat şekilleri yaratmaya başlayan bir Avrupa vardır. Onun karşısında ise ilmî hayatı durmuş, iktisadî nizamı savaşlar ve isyanlar sebebiyle altüst olmuş olan bir Osmanlı Devleti mevcuttur¹⁹.

Belirtilen yüzyılda Osmanlı Devleti temel politikasını Karlofça ve İstanbul Antlaşmaların da kaybettiği yerleri geri alma üzerinde şekillendirmiştir. Bu politika yüzyılın başlarında III. Ahmed’in Prut Seferi ve sonrasında imzalanan Prut Antlaşması (23 Temmuz 1711) ile önemli ölçüde gerçekleşmiş olup²⁰ bundan cesaret alan III. Ahmed’in Avusturya ve Venedik üzerine açtığı yeni savaş istenen neticeyi vermemiştir²¹. 1715-1718 yıllarını kapsayan bu savaş sonrasında imzalanan Pasarofça Antlaşması (21 Temmuz 1718) ile artık Avrupa’ya karşı izlenecek dış politikada gaza yerine savunma prensibine dayalı politikalar izlenmeye başlamıştır²². Yine bu antlaşmayla başlayan Lâle Devri (1718-1730) denilen dönemin 1730 Patrona Halil İsyanı ile sona

¹²Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 2006, s. 29.

¹³Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, **Türkler**, XIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 699; Şükrü Karatepe, “Tanzimat Reformları ve Çelişkiler”, **Türkler**, XIV, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 718-719; Songül Çolak, “Patrona Halil Ayaklanması’nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-i Tahttaki Etkileri”, **Türkler**, XII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 525.

¹⁴İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Tarihi**, V, Ankara 1988, s. 247; Nicolai Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, IV, İstanbul 2007, s. 230-231; Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul 2009, s. 41.

¹⁵İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Ankara 2007, s. 348; Metin Kunt, “Siyasî Tarih (1600-1789)” **Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi**, II, İstanbul t.y., s. 47.

¹⁶Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, İstanbul 2008, s. 208.

¹⁷Robert Mantran, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ticaretin Değişmesi”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi**, III, İzmir 1987, s. 160.

¹⁸Özkaya, “a.g.e”, s. 16.

¹⁹Adil Şen, **Osmanlı’da Dönüm Noktası (III. Selim’in Hayatı ve Eserleri)**, Ankara 2003, s. 67-68.

²⁰Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, I, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s. 314; Jorga, “a.g.e”, s. 295-296.

²¹Halaçoğlu, “a.g.e”, s. 28.

²²Yalçınkaya, “a.g.m”, s. 66-70; Durmuş Yılmaz, **Osmanlı’nın Son Yüzyılı**, Konya 2001, s. 73.

erip, III. Ahmed'in tahtı yeğeni Sultan I. Mahmud'a bırakmasıyla Osmanlı tarihinde yeni bir dönem başlamıştır²³. Bundan sonra Batı'nın üstünlüğünü kabul eden ve Batı'daki gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Devleti'nde Sultan I. Mahmud'un²⁴ izlediği başarılı politikalar sayesinde askerî, siyasî, ticarî, iktisadî ve kültürel alanda önemli değişimler yaşanmış olup, 24 yıl sürecek olan bu dönemde Osmanlı Devleti'nde önemli bir toparlanma süreci yaşanmıştır²⁵.

2. Sultan I. Mahmud Dönemi (1730-1754) Islahat Hareketleri

2. 1. Islahatların Nedenleri

Yukarıda görüldüğü üzere XVII. yüzyılın sonlarında yaşanan askerî kayıplar Osmanlı Devleti'nde sadece ekonomik değil siyasal ve sosyal alanlarda da büyük sıkıntılar meydana getirmiştir. Bu nedenle XVIII. yüzyılda devlet bu kayıpların telafisi için faaliyetlere girişmiştir.

Bu çerçevede XVIII. yüzyılın başlarından itibaren kaybedilen toprakları geri almak için hareket eden Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya ile savaşa girişmiştir. Ancak savaşların sonucunda alınan yenilgiler Osmanlı ordularının Avrupa'nın yeni topçu ve piyadesi karşısında çok geri kaldıklarını ortaya çıkarmıştır²⁶. Osmanlı dış politikasında yaşanan bu gelişmeler, iç politikayı da etkilemiş, bu dönemde merkezi yönetim yeni bir biçim almış ve kendini tamamen yenilemiştir. Mal dolaşımının arttığı ve kişisel tüketim düzeylerinin yükseldiği bu dönemde devlete bağlı azınlıkların idaresi de zorlaşmış ve azınlıkların itaati müzakereler ile sağlanmaya başlanmıştır²⁷. Osmanlı Devleti'nde o tarihe kadar görülmeyen bu sıkıntılı durumlardan kurtulmak için yeni ve kalıcı tedbirlerin alınmasına ihtiyaç vardı. Devlet kurumlarının ve toplumsal yapının değiştirilmesi ihtiyacı belirgin bir şekilde devlet erkânı tarafından da kabul görmeye başlamıştı²⁸. Bu durum üzerine, genel politikasını değiştiren Osmanlı Devleti, yavaş yavaş savaş politikalarını terk ederek, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başladı. Bu barışçıl siyasetin ortaya çıkması üzerine devlet, kendilerine karşı üstünlük sağlayan batı gücünün sadece askerî değil, kültür ve teknik kaynaklarına da yönelme gereği duymuş ve bu yönde faaliyetler başlatmıştır²⁹. Nitekim Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece Hristiyan Avrupa ile ilişkilerinde bir dönüm noktası olmayıp, ülke içindeki duraklama ve bozulmaların artarak çöküşün başlangıcı olarak görülmektedir³⁰. Antlaşma sırasında ilk kez yaşanan toprak kayıpları, Osmanlı maneviyatını bozarken, bazı devlet adamları ülkeyi bu durumdan kurtarmanın mümkün olamayacağını dahi düşünmüşlerdir. Bunun sonucunda Osmanlı devlet erkânı ve dönemin bazı aydınları, ilk kez Avrupalıların bu üstünlüğünün altında yatan sebeplerin öğrenilmesini ve bu yönde ıslahatların yapılırsa değişimin olabileceğini belirtmişlerdir. Bu şekilde yapılan ıslahatlar, yeni ile eskinin bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır³¹.

2. 2. Islahatların Genel Özellikleri

Osmanlı Devleti'nde askeri alanda alınan yenilgilerden sonra XVIII. yüzyılın başlarında başlayan bu ıslahatlar, yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Ancak bu yüzyılda yapılan ıslahatlar sınırlı bir değişim olup, aralıklarla ilerleyen bu yenileşme hareketlerinin Osmanlı

²³ Berkes, "a.g.e", s. 41; Kunt, "a.g.m", s. 61.

²⁴ Sultan I. Mahmud ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Uğur Kurtaran, Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, Konya 2012.

²⁵ Uzunçarşılı, "a.g.e", s. 326.

²⁶ Ali Birinci, "Lâle Devri ve Türk Rönesansı", **Genel Türk Tarihi**, V, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 72; F. Çetin Derin, "Osmanlı Devleti'nin Siyasi Tarihi", **Türk Dünyası El Kitabı**, İstanbul 1976, s. 997; Kurtaran, "a. g.t", s. 159.

²⁷ Quataert, "a.g.e", s. 73.

²⁸ Yalçınkaya, "a.g.m", s. 64.

²⁹ Hayta-Ünal, "a.g.e", s. 25.

³⁰ Tahsin Ünal, **Türk Siyasî Tarihi 1700-1958**, İstanbul 1998, s. 43.

³¹ Yalçınkaya, "a.g.m", s. 64-65.

düzenini zayıflatacağını düşünenler de mevcuttu. Bu sebeple, yapılan ıslahat hareketleri inişli çıkışlı bir seyir izlerken, aynı zamanda yenilikçilerin büyük çoğunluğu yaptıklarının karşılığını alamadan bu teşebbüslerini hayatlarıyla ödemek zorunda kalmışlardır. Ancak bu dönem ıslahatçıların açtıkları yollar daha sonrakiler için model olmuş ve ıslahatlardan tecrübe ve deneyim kazanmalarını sağlamışlardır³². Yine bu yüzyılda Osmanlı dünyası artık geçen asırlardaki ıslahat layihaları geleneğinden daha farklı bir ıslahat fikri ve ıslahat hareketi ihtiyacı içinde olup, bu dönemde eskiyi diriltmeyi öneren yazarlarla, artık değişimin gerekli olduğunu anlayanlar yan yanadır. Kısaca bu dönem, “Değişimin adının konmadığı ve değişiminin zarurî olarak yaşandığı bir asırdır”³³.

Osmanlı Devleti’nde bu yöndeki faaliyetler ilk olarak kendini III. Ahmed döneminde 1718-1730 tarihleri arasında kapsayan Lâle Devri ile gösterdi. Bu dönemden itibaren Osmanlı Devleti artık Batı’nın üstünlüğünü kabul ederek, Batı’yı bir model olarak takip etmeye başladı. Ancak bu dönemde yaşanan ıslahat ve değişim süreci, devletin başındakiler ve onlara yakın olanlar tarafından yapılan ıslahatlar olup, bir halk hareketine dönüşemedi³⁴. Bu sebeple dönem 1730 Patrona Halil İsyanı ile sona erdi ve dönemin padişahı III. Ahmed tahttan indirilerek yerine I. Mahmud getirildi³⁵. Yeni padişah tahta Patrona Halil ve yandaşları tarafından çıkarılmasına rağmen, onların yenilikleri ortadan kaldırma ve eskiye dönüş isteklerini benimsemiyordu. Tam aksine yenilik ve ıslahat fikirlerine oldukça açık olan Sultan I. Mahmud, ülkenin Batı tarzı reformlarla düzeltilebileceğini, kötüye gidişin ve ekonomik bozulmanın ancak bu şekilde önüne geçilebileceğini savunuyordu. Ancak bu düşünceleri hayata geçirmek için ülkenin tekrar eski huzur ve güven ortamına kavuşması, asayişin yeniden temin edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple, Sultan I. Mahmud’un saltanatının ilk yılı İstanbul’u ve memleketin büyük bölümünü kasıp kavuran halkın çıkardığı isyanları bastırmakla geçti. Bu çerçevede ilk iş olarak tahta çıkmasına vesile olan Patrona Halil ve taraftarlarını ortadan kaldırdı³⁶.

24 Kasım 1731’de Patrona Halil ve yandaşlarının ortadan kaldırılması padişaha devlete istediği gibi hâkim olma ve düşüncelerini hayata geçirme fırsatı verdi. Bundan sonra, devlet işlerini batılılaşma reformlarından yana olan sadrazam ve vezirlere devreden padişah, diğer yandan da kendi iktidarını korumaya yönelik politikalar uygulayarak, sık sık büyük memurları değiştirdi³⁷. Sultan I. Mahmud’un benimsediği gelenekçi reform politikası İbrahim Müteferrika³⁸ tarafından öne sürülen politikaya benzemektedir. Müteferrika “Ulusların Politikasında Akılcı Temeller” inde halkın âdil bir hükümdara boyun eğdikleri ve kendilerinde dahi onun düşüncelerini ve ölçülerini izledikleri bir monarşiden söz etmekte ve yeni askerî birimlerde teknik reformlar yapılmasını önermektedir³⁹.

Tahta 35 yaşında geçen ve kendinden önceki padişahların başına gelen katl ve hâl olaylarından ders alan Sultan I. Mahmud, savaş araç ve teknikleri, teşkilâtı, strateji metotları daha önceki dönemlere göre tamamen değişen Avrupa orduları karşısında, askerî bir ıslahat yapmadan uzun süre dayanmanın ve savaşları kazanmanın mümkün olamayacağını anlamıştı⁴⁰. Bu amaçla I. Mahmud amcası III. Ahmed döneminde başlatılan yenilik hareketlerinin daha azimli ve plânlı bir

³² Shaw, “a.g.e”, s. 307-310.

³³ Ortaylı, “a.g.e”, s. 390-391.

³⁴ Yalçınkaya, “a.g.m”, s. 76-77; Kurtaran, “a. g.t”, s.160.

³⁵ Uzunçarşılı, “a.g.e”, s. 331.

³⁶ Shaw, “a.g.e”, s. 326.

³⁷ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu (Son Üç yüz Yıl) Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, İstanbul 1997, s. 43-44; Uzunçarşılı, “a.g.e”, s. 210.

³⁸ Hayatı ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Sabev, “a.g.e”, s. 77-86; Ahmet Refik, *Âlimler ve San’atkârlar*, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara, 1980, s. 269-296.

³⁹ Shaw, “a.g.e”, s. 327.

⁴⁰ Mithat Sertoğlu, *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1962, s. 2497.

şekilde yürütülmesini sağladı. Bu nedenle III. Ahmed zamanında De Rachfort adındaki bir Fransız Huguenot (Fransız Protestanı) subayı çağırıp, Osmanlı ordusunun ıslahı için bir rapor hazırlattığı gibi, kendisi de Avrupa'nın gelişmiş ve üstün askerî yöntemleri ve tekniklerine göre yetişmiş Osmanlı askeri erkânı olmadığını bildiğinden bir Avrupalı askeri danışman getirmeye karar verdi⁴¹. Bu çerçevede yenilik faaliyetlerine başlayan Sultan I. Mahmud döneminde yapılan ıslahat hareketleri askerî ve sosyal alanda olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

2. 3. Askerî Alanda Yapılan Islahatlar

2. 3. 1. Humbaracı Ocağı İle İlgili Düzenlemeler

Sultan I. Mahmud ıslahat hareketlerine askerî alandan başladı. Nitekim bu dönemde Osmanlı ordusu daha önce yapılmaya çalışılan hiçbir ıslahat hareketini kabul etmediği için eğitimden uzak, düzen ve disiplini olmayan bir hâle dönüşmüştü. Sultan I. Mahmud'un ıslahat düşünceleri başta Sadrazam Topal Osman Paşa olmak üzere, pek çok devlet adamı tarafından destekleniyor, onlarda modern topçu kuvvetlerinde Avrupa taktik, disiplin ve silahlarının kullanılmasını istiyorlardı⁴². Bu çerçevede özellikle askerî alanda değişim ve modernleşmeden yana olan Sultan I. Mahmud, İbrahim Müteferrika'nın kendisine sunduğu "Usulü'l-hikem fî-nizâmü'l-ümem" adlı risalesinden etkilenecek⁴³, Avrupa askerî usullerini yakından tanıyan bir Avrupalı uzman getirmeye karar verdi⁴⁴.

Padişah bu amaçla, Türkiye'ye iltica edip ihtida eden Ahmed Paşa'yı⁴⁵ Humbaracı Ocağı'nın⁴⁶ ıslahı ile görevlendirdi⁴⁷. Beylerbeyi payesi ile Humbaracı Ocağı'nın başına getirilen⁴⁸ ve bundan böyle "Humbaracı Ahmed Paşa" adıyla anılan Bonneval, bu iş için öncelikle ulûfeli bir

⁴¹ Shaw, "a.g.e", s. 327; Yalçınkaya, "a.g.m", s. 80; Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *DİA*, XXVII, İstanbul 2000, s. 350.

⁴² Yılmaz, "a.g.e", s. 76-77.

⁴³ 1732 yılı başında İbrahim Müteferrika matbaasında basılan bu eser "Ulusların düzeni üzerine akıl ilkeleri" anlamına gelir. Eserin amacı, Osmanlı Devleti'nin bozulmasının ve Avrupa devletlerinin güçlenmelerinin nedenini araştırmak, kalkınmak için Osmanlı devletinin neler öğrenmesi ve yapması gerektiğini ortaya koymaktır, Berkes, "a.g.e", s. 53; Yine bk. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kırıatlı) Ankara 2000, s. 48; Eserin Türkçe yeni baskısı için bk. Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usulü'l-hikem fî Nizâmü'l-ümem*, Ankara 1995.

⁴⁴ Hayta-Ünal, "a.g.e", s. 40; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, (Çev. Server Tanilli), İstanbul 1991, s. 339.

⁴⁵ Asıl adı Cloud Alexandre Comte de Bonneval olan Ahmed Paşa, 14 Temmuz 1675 tarihinde Coussae'de doğmuş, asker olarak yetişmiş, İspanya savaşlarında şöhret kazanmış olan bir Fransız asilzâdesidir. Ancak XIV. Lui'nin saray nazırıyla arası açılınca kralın da gözünden düşerek ordudan ihraç edilen Bonneval, bunun üzerine Fransa'dan kaçıp Avusturya devletinin hizmetine girdi. Prens Öjen'in başkumandan olduğu orduda önce Fransa'ya, sonra 1716 Petervaradin'de Osmanlılara karşı savaştı. Belgrad savaşının kumandanı olarak bulundu. Fakat giderek güçlenmesi üzerine Prens Öjen tarafından önce azil, sonra malları müsadere edilerek hapis edildi. Üç sene hapiste kaldıktan sonra Avusturya'yı terk etmek şartıyla istediği yere gitmesine izin verilen Bonneval, önce Venedik'e, sonra da Bosna'ya geldi. Amacı Osmanlı hizmetine girerek, Avusturya'dan intikam almaktı. Bu amaçla İslâm dinine girerek, Ahmet adını aldı, Mantran, "a.g.e", s. 339; Cavid Baysun, "Ahmed Paşa (Humbaracı)", *İA*, I, İstanbul 1989, s. 199; Abdülkadir Özcan, "Humbaracı Ahmet Paşa" *DİA*, XVIII, İstanbul 2006, s. 351; Sertoğlu, "a.g.e", s. 274; Yine ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Ârif, "Humbaracı Başî Ahmet Paşa (Bonneval)", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, III, İstanbul, 1913; Ahmet Refik, *Tesâvir-i ricâl*, İstanbul 1915, s. 76-139.

⁴⁶ Humbaracı Ocağı, eski Osmanlı ordu örgütünde çok önemli bir askerî fen kıtası olup, humbaracılık o zamanın bomba ve havan topu askerliğidir. Bunların kale muhafızlıklarında görevlendirilenleri tımarlı örgütüne bağlıydılar. Cebeci ocağına bağlı olup, bomba yapımı işinde çalışan humbaracılar ile topçu ocağına bağlı havan topu humbaracıları ulûfeli kapıkulu askerleri idiler. Berkes, "a.g.e", s. 64; Yine bk. Mehmet Zeki Pakalın, "Humbaracı Ocağı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 854-855.

⁴⁷ Uzunçarşılı, "a.g.e", s. 321-326; Emine Aşan Yamanlar, *Padişahların Dilinden Osmanlı Tarihi*, Ankara 2003, s. 183.

⁴⁸ Humbaracı Ahmed Paşa'ya verilen tayinat ve bir senelik nafaka için bk. *BOA. C. AS.* nr. 782 / 33101; nr. 937 / 40644.

humbaracı sınıfı kurdu ve bunun için bir nizamnâme hazırladı⁴⁹. Bu nizamnâmeyle sonraki gelenekçi reformcuların sık başvurdukları bir örnek meydana getirildi. Bunun için düzenli aylıklar ve emeklilik aylıkları vererek⁵⁰ askerliği yeniden gerçek bir meslek hâline getirmeyi düşünen Ahmed Paşa çalışmalara başladı. Yeniçeri alaylarının daha küçük birimlere ayrılarak, bunların başına kendi yetiştireceği subayların getirilmesini isteyen Ahmed Paşa'nın isteği yeniçerilerin karşı çıkmaları sebebiyle uygulanamadı. Bunun üzerine tüm gücünü topçu birliklerinin kurulmasına harcayarak, kendisine yardımcı olmak üzere Fransa'dan 3 subay getirtti⁵¹.

Bunların yanı sıra Bosna'dan getirttiği 300 kadar nefere Üsküdar Ayazma'da kurulan humbaracı kışlasında batı tarzında yeni talim usulleri ve savaş taktiklerini öğreten Ahmed Paşa, eğittiği birliğini Batı tarzı bir ordu hâline getirdi⁵². Humbaracının hazırladığı nizamnâme gereğince ulûfeli humbaracıardan her 100 kişi bir oda meydana getirecek şekilde teşkilâtlandırıldı ve Humbaracı Ocağı müstakil bir ocak hâline getirildi (1734)⁵³. Bu şekilde ulûfeli Humbara Ocağı ile Osmanlı Devleti'nde ilk kez Avrupa usûlünde yeni bir askerî eğitim gerçekleştirildi⁵⁴.

3. 3. 2. Hendesehâne'nin Açılması

Sultan I. Mahmud döneminde askerî alanda yapılan bir diğer ıslahat faaliyeti ise subay yetiştirmek amacıyla Hendesehâne'nin açılmasıdır. Buna göre Ahmed Paşa, 1734'te ocağın ihtiyaç duyduğu askerî yetiştirmek amacıyla, matematik ve fen bilgilerinin öğretildiği bir askerî mühendis okulu olarak Üsküdar Toptaşı'nda bir "Hendesehâne" açtı⁵⁵. Türkiye'nin ilk yüksek teknik tedrisatını yapan bu müesseseye devlete daha sadık olan "Bostancı Ocağı"ndan⁵⁶ seçilenler alındı⁵⁷. Subay yetiştirmek amacıyla açılan bu okul, III. Selim döneminde kurulacak olan "Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn" un⁵⁸ temeli olarak kabul edilmektedir⁵⁹.

Ahmed Paşa kurduğu topçu ocağının askerlerini 1736'da Avusturya'ya karşı sefere çıkardıysa da, yeniçerilerin karşı çıkmaları ve Ahmed Paşa ile Sadrazam Silahdar Mehmed Paşa arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda Ahmed Paşa Kastamonu'ya sürgün edilirken, okul ve öğrencilerinin ödenekleri de kesildi. Ancak Silahdar'dan sonra göreve gelen sadrazamlar,

⁴⁹Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, III, İstanbul 1327, s. 41; Hayta-Ünal, "a.g.e", s. 40; Kurtaran, "a. g.t", s. 163; Nizamnâme için bk. *BOA. C. HR.* nr. 158 / 7897.

⁵⁰Ulûfeli humbaracılar ve neferatının altı aylık ulûfelerinin verilmesi ile ilgili belge için bk. *BOA. C. AS.* nr. 222 / 9433.

⁵¹Shaw, "a.g.e", s. 326.

⁵²Vakanüvis Mehmet Suphi Efendi, *Suphî Tarihi*, (Haz. Mesut Aydın), İstanbul 2007, s. 217-218; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Eğitim ve Bilim", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul, 1999, s. 278; Ömer Faruk Yılmaz, *Belgelerle Osmanlı Tarihi*, III, İstanbul 1999, s. 114; Berkes, "a.g.e", s. 64; Bu ordunun masrafları için hazine para verilmesi ile ilgili belge için bk. *BOA. C. SM.* nr. 168 / 8426.

⁵³Vakanüvis Mehmet Suphi Efendi, "a.g.e", s. 218-220; Hayta-Ünal, "a.g.e", s. 40-41; Kurtaran, "a. g.t", s. 164; Yalçinkaya, "a.g.m", s. 81; Ayrıca bk. Cahit Yalçın, "Osmanlılarda Eğitimin Çağdaşlaşması Askerî Okullar", *Osmanlı*, V, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 237-244.

⁵⁴İhsanoğlu, "a.g.m", s. 278.

⁵⁵Lewis, "a.g.e", s. 45; Mantran, "a.g.e", s. 339; Özcan, "a.g.m", s. 351; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 161-162.

⁵⁶Saraylarda kasırların bekçiliğini yapan ve zabıta işleriyle uğraşan saray mensuplarına verilen bir isimdir, Mehmet Zeki Pakalın, "Bostancı Ocağı", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s. 239-240; Abdülkadir Özcan, "Bostancı Ocağı", *DİA*, VI, İstanbul 2004, s. 308-309.

⁵⁷Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul 2003, s. 60.

⁵⁸Topçu zabiti yetiştirmek amacıyla 1795-1796 senesinde kurulmuştur, Mehmet Zeki Pakalın, "Mühendishane-i Berri Hümayûn", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s. 602-604; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 1986, s. 231-232.

⁵⁹Sertoğlu, "a.g.e", s. 2497; Abdülkadir Özcan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Yapısı", *Türkler*, X, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 117.

Humbaracıyı tekrar göreve getirdiler ve 1747’de ölümüne kadar burada kaldı⁶⁰. Açtığı okul ise, bir süre daha yönetildiyse de, giderek artan yeniçeri muhalefeti sonucunda 1750’de kapatıldı⁶¹.

Humbaracı Ahmed Paşa’nın yaptığı ıslahat faaliyetleri Osmanlı ordularının 1736 ile 1739 arasındaki Ruslara ve Avusturyalılara karşı yaptığı seferlerin başarılı olmasını sağladı. Bu reformlar sayesinde Osmanlı orduları bu dönemde, Sırbistan’ın büyük bir kısmını Belgrad da dahil olmak üzere geri aldı ve Bosna’daki Osmanlı hâkimiyetini güçlendirildi⁶². Bunların yanı sıra Humbaracı Ahmed Paşa, Sultan I. Mahmud’a sadece askerî alanlarda değil aynı zamanda dış işlerinde de fikir vererek, imparatorluğun savunmasının askerî güce olduğu kadar ekonomik güce de dayandırılmasını teşvik etti. Ayrıca saray teknik hizmetlerinin modernleştirilmesi için katkıda bulunan Ahmed Paşa, top dökümhanesi, baruthane ve tüfek fabrikası da kurdurdu⁶³. Bonneval ileriye gören ve zamanının çok ötesinde olduğunu gösteren fikirlere sahipti. Müteferrika gibi o da Rusya’nın yakın gelecekte Avrupa ve Asya’daki gelişmelerini önceden görmüş ve bu durumdan en çok etkilenecek devletin Osmanlılar olacağını belirtmiştir. Bu durum karşısında, Osmanlılara düşen görev, Rusya’daki gibi çağdaş teknolojileri almaktır. Ancak Bonneval’in kısmen kendisinden kaynaklanan hataları, kısmen de içine düştüğü Osmanlı siyasal yaşamındaki kararsızlık ve çekişmeler yaptığı ıslahatlarda fazla etkili olmasını engelledi⁶⁴.

2. 3. 3. Askerî Alanda Yapılan Diğer Islahatlar

Sultan I. Mahmud döneminde askerî alanda yapılan ıslahatlar sadece humbara ve topçu ocağıyla sınırlı kalmadı. Döneminde yeniçeri ağalığına güvendiği kişileri getiren padişah, yeni bir isyandan çekindiği için, kapıkulları ile ilgili köklü bir ıslahat yapmamakla birlikte, askerlere geleneksel görevlerini yapmaları ve geleneksel eğitime razı olmaları şartıyla düzenli aylık vermeye başladı⁶⁵.

Askerî alanda I. Mahmud ve veziriazamlarının asıl dikkat ettikleri husus, Patrona Halil isyanına benzer bir ayaklanmanın tekrar çıkmasını engellemektir. Bunun için yeniçerilere ücretleri düzenli olarak ödenirken, onlarda karşılığında görevlerini düzenli bir şekilde yerine getiriyorlardı. Patrona Halil İsyanı’nın ardından tüm askerî erkâna, ağalara ve yeniçerilere hitaben bir hatt-ı hümayûn⁶⁶ kaleme alan padişah, herkese itaat ve inkiyat ile sükûnet tavsiye etti⁶⁷. Diğer yandan kaleler yaptırarak ve yörede tam bir otoriteye sahip yetkililerin komutasında garnizonlar oluşturmak suretiyle imparatorluğun sınırlarını koruma politikasını takip etti. Bu amaçla Habsburg ve Rus sınırları boyunca yeni kaleler yaptırıldı⁶⁸.

Sultan I. Mahmud’un askerî alandaki en önemli faaliyetlerinden biri de III. Ahmed’in sadrazamı Damat İbrahim Paşa’nın sırf şöret için açtığı İran muharebesi için yeniden düzenlenen

⁶⁰ Yılmaz, “a.g.e”, s. 77.

⁶¹ Shaw, “a.g.e”, s. 328; Kurtaran, “a. g.t”, s. 165; Mantran, “a.g.e”, s. 339.

⁶² Palmer, “a.g.e”, s. 46.

⁶³ Uzunçarşılı, “a.g.e”, s. 324-325; Berkes, “a.g.e”, s. 67-68.

⁶⁴ Berkes, “a.g.e”, s. 65; Kurtaran, “a. g.t”, s. 165.

⁶⁵ Kurtaran, “a. g.t”, s. 164-165; Sertoğlu, “a.g.e”, s. 2497.

⁶⁶ “Siz ki dergâh-ı mu’allâm yeniçerileri, çorbacıları ve odabaşılar ve eskiler ve bayrakdarlar ve zâbitân ve neferât kullarımsız. Sizi selâm-ı meserret-peyâm-ı mülûkânem ile taltif iderim, berhûrdâr olasız. Ecdâd-ı izâmım zamân-ı sa’âdet-iktirânlarında bu Devlet-i Aliyye’de niçe gûne hidmetiniz sebkât eyledükden mâ’adâ, husûsâ bu def’a cülûs-ı hümayûn-ı meymenet-makrûnumda azîm hidmetünüz zuhûra gelmekle du’â-yı hayr-ı pâdişâhaneme mazhar olmuşsuzdur. Nân u nemekim size helâl olsun. İmdi taraf-ı hümayûn-ı mülûkânemden nasb olan ağanıza kemâ-yenbagî itâ’at ve ocağımızın kânûn-ı kadîmine ri’âyet idüp, ulû’l-emre imtisâl ile alemleri yoktan var iden Allâhü azimü’ş-şânın ve peygamber-i âhirü’z-zamânın emrini yerine getiresiz. Ve erâzil ü eşkiyâ sâbit- kadem olasız. Cümlemenizi Cenâb-ı Hakk’a emânet eyledim”, BOA. HH. nr. 6 / 184.

⁶⁷ Vakânüvis Mehmed Suphi Efendi, “a.g.e”, s. 68.

⁶⁸ Mantran, “a.g.e”, s. 339.

leventlerdir⁶⁹. Bunlar herhangi bir valinin maiyetinde bulunduklarında maaşı verilerek, az da olsa işe yarayan bir kuvvet olmalarına rağmen çoğu zaman faydalarından çok zararları olan ve çete hâlinde gezip köyleri soyan gruplardır⁷⁰. Giderek artan leventlerin olumsuz davranışları ve Anadolu'dan gelen yoğun şikâyetler ile İran'a karşı yapılan sefer esnasında Revan civarında Nâdir Şah'a karşı tam üstün gelinecekken leventlerin muharebe meydanını terk etmeleri zaferin kazanılmasını engellemiştir⁷¹. Ardından Anadolu'da çeşitli kasaba ve köylere dağılan leventler, halka taaddiyat ve taarruzlarda bulunmuşlardır⁷². Bu durum üzerine Sultan I. Mahmud Şeyhülislâm'dan aldığı bir fetva ile bunların katli ve mallarının öldürenlere ait olduğunu ilân edilmiş⁷³ ve bu işle görevlendirilen Hekimoğlu Ali Paşa sayesinde leventler temizlenerek, ocakları da ortadan kaldırılmıştır (1158 Şevvâl / 1742 Kasım)⁷⁴.

2. 4. Toplumsal Alanda Yapılan İslahatlar

Sultan I. Mahmud döneminde yapılan ıslahat hareketleri sadece askeri alan ile sınırlı kalmadı. Padişahın döneminde İstanbul'da meydana gelen olaylarla ilgili de pek çok uyarısı bulunmaktadır. Kendisine duyurulan ya da bazen tebdil gezileri esnasında bizzat gördüğü vakalar arasında genel olarak, öldürme ve yaralama hadiseleri⁷⁵, medrese sakinlerinin kavgaları⁷⁶, kalyoncuların sokak çatışmaları⁷⁷ ve bazı çeşmelerin musluklarının çıkarılması gibi konular bulunmaktadır⁷⁸. Bu tür durumlarda yine şehrin asayiş ve güven ortamının zedelenmemesi için sert tedbirler alan padişah, ülkedeki emniyeti sağlamaktaydı⁷⁹.

Sultan I. Mahmud döneminde ülkenin içerisinde bulunduğu malî sıkıntılar ve taşradan merkeze yapılan göçlerin etkisi ile tımar sisteminde de bozulmalar meydana gelmiştir. Halkın huzur ve refahı için çaba sarf eden padişah, tımar ve zeametlerle ilgili düzenlemeleri içeren 1 Şaban 1144 (29 Ocak 1732) tarihli kanunu çıkartmış⁸⁰ ve malî açıdan aldığı tedbirler ile getirilen bir takım yasaklar yoluyla ülke ekonomisi düzenlenmiştir⁸¹. Bunun yanı sıra padişah, taşrada merkezî hükümetin gücünü yerleştirmeye çalışmış ve giderek güçlenen âyânların⁸² ve taşradaki diğer idarecilerin baskılarına karşı halkı korumaya yönelik 1153 (1740) tarihli bir adâletnâme⁸³ neşretmiştir⁸⁴. Yine aynı yıl padişah tarafından İstanbul'a daha fazla insan gelmesini önlemeye yönelik sivil memurlara gönderilen bir fermanla Anadolu'da vergi mükellefiyetlerinden aşırı ya da yasa dışı tahsilât yapmamaları emredilmiştir⁸⁵. Bu gelenekçi reformlar orduyu 1717 öncesi duruma getirmiş ise de ilerleme ruhu oluşturacak bir esin kaynağı oluşturamamıştır⁸⁶.

⁶⁹ Halil İnalçık, "Türkler (Osmanlılar)", **İA**, XII/ II, İstanbul 1991, s. 308.

⁷⁰ Bu tür uygulamalar ile ilgili bk. **BOA. C. AS**, nr. 38 / 1738.

⁷¹ Sertoğlu, "a.g.e", s. 2529.

⁷² Bunlarla ilgili bk. **BOA. C. DH**, nr. 117 / 5835.

⁷³ "Canlarının heder ve mallarının müsâdere" olduğuna dâir fetva için bk. **BOA. A. DVNS. MHM**, d. nr. 152, s. 166.

⁷⁴ Uzunçarşılı, "a.g.e", s. 317-318; Hammer, "a.g.e", s. 75-76; Sertoğlu, "a.g.e", s. 2529; Leventler ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Leventler*, İstanbul 1965.

⁷⁵ **BOA. C. DH**, nr. 165 / 8239.

⁷⁶ Vakanüvis Mehmed Suphi Efendi, "a.g.e", s. 761.

⁷⁷ **BOA. C. DH**, nr. 165 / 8240.

⁷⁸ **BOA. C. EV**, nr. 213 / 10605.

⁷⁹ Kadı Ömer Efendi, "Mahmud I. Hakkında 1157/ 1744-1160/1747 Arası Ruznâme", (Haz. Özcan Özcan), **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1965, s. 42, 85, 93.

⁸⁰ Uzunçarşılı, "a.g.e", s. 325.

⁸¹ Özkan, "a.g.e", s. 268.

⁸² Âyân hakkında geniş bilgi için bk. Özcan Mert, "Âyân", **DİA**, IV, İstanbul 1991, s. 194.

⁸³ Adâletnâme için bk. **BOA. A. DVNS. MHM**, d. nr. 126, s. 44-45.

⁸⁴ Özcan, "a.g.m", s. 351.

⁸⁵ **BOA. C. DH**, nr. 324 / 16153.

⁸⁶ Shaw, "a.g.e", s. 328-329.

Özetle Lâle Devri'nin aksine genellikle askerî ıslahatlara önem verilen Sultan I. Mahmud döneminde yapılan yenilikler bir plân dahilinde olmayan ve tamamen tesadüflere bırakılarak gerçekleştirilmiş ıslahat hareketleridir. Buna göre, Batı'nın askerî kuruluşlarından örnek alma çabaları, sadece padişah ve devlet adamlarının şahsî girişimlerinden ibaret kalmış ve bu ıslahatlar geleneksel Osmanlı kültürünün tepkisi ve geçimleri tehlikeye giren grupların baskısı ile istenileni vermemiştir⁸⁷.

SONUÇ

Sonuç olarak, XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde gerek siyasî, ve askerî, gerekse diplomatik yönden önemli değişim ve gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıldır. Osmanlı Devleti bu yüzyılın başlarında tarihinin en büyük yenilgisini almış ve öncelikle bunun telafisi için uğraşmıştır. Ancak 1718 Pasarofça Antlaşması Osmanlı tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş, bu olayla başlayan 12 yıllık barış sürecindeki Lâle Devri denilen dönem ile Osmanlı Devleti tarihinde ilk kez Batı'nın üstünlüğünü kabul ederek, Batı tarzı ıslahatlar yapmaya başlamıştır. Bu faaliyetler ilk olarak dönemin padişahı III. Ahmed ile başlamış, ancak onun 1730 yılında Patrona Halil İsyanı ile tahttan indirilmesi ile yerine geçen Sultan I. Mahmud döneminde daha esaslı bir alt yapı kazanmıştır.

Buna göre dönemin ıslahatlarına benzer bir şekilde gerçekleştirilen bu dönem ıslahatları daha çok askerî alanda ortaya çıkmış ve Fransa'nın etkisi altında gerçekleştirilmiştir. Yabancı askeri uzmanların ilk defa kullanılmaya başlandığı bu dönemde gerçekleştirilen yenilikler daha çok teknik alanlarda yapılmış ve çoğunlukla yüzeysel taklitler olarak kalmıştır. Ancak her ne kadar Osmanlı Devleti'ni düzenlemekle görevli olsalar da, Osmanlı hizmetine giren bu yabancı uzmanlar, bazı yenilikleri gerçekleştirmekle birlikte daha çok kendi devletlerinin çıkarlarına uygun hareket etmişlerdir. Bu nedenle Sultan I. Mahmud döneminde gerçekleştirilen yenilikler Osmanlı modernleşmesinin temelini oluşturmakla birlikte, tam olarak istenen neticeyi de vermemektedir. Bu durum incelemeye çalıştığımız dönem ile ilgili şu sonucu vermektedir. Hangi dönemde olursa olsun bir askeri yardım daima politik bir faaliyetin parçası olmuştur.

KAYNAKÇA

A.ARŞİV KAYNAKLARI

1. Cevdet Tasnifi (C)

Cevdet Askeriye (C. AS.) nr. 782 / 33101; nr. 937 / 40644; nr. 222 / 9433; nr. 38 / 1738.

Cevdet Saray (C. SM) nr. 168 / 8426.

Cevdet Dahiliye (C. DH) nr. 117 / 5835; nr. 165 / 8239; nr. 165 / 8240.

Cevdet Maarif (C. MR) nr. 5 / 2482; nr. 155 / 7730; nr. 59 / 2937; nr. 108 / 5386.

Cevdet Evkaf (C. EV) nr. 213 / 10605.

2. Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HH) nr. 6 / 184.

3. Mühimme Defterleri (A. DVNS. MHM. d.) nr. 126.

B. DİĞER KAYNAKLAR

⁸⁷ Hayta-Ünal, "a.g.e", s. 43.

- “I. Mahmud”, **Osmanlı**, XII, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s.183-188.
- ADIVAR Abdülhak Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 1943.
- BARKAN Ö. Lütfi, “Avârız”, **İA**, II, İstanbul 1990, s.13-19.
- BAYSUN Cavid, “Ahmed Paşa (Humbaracı), **İA**, I, İstanbul 1989, s.199-205.
- BERKES Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul 2009.
- BİRİNCİ, Ali, “Lâle Devri ve Türk Rönesansı”, **Genel Türk Tarihi**, V, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 630-82.
- ÇOLAK Songül, “Patrona Halil Ayaklanması’nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-i Tahttaki Etkileri”, **Türkler**, XII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 525-530.
- DERİN F. Çetin, “Osmanlı Devlet’inin Siyasi Tarihi”, **Türk Dünyası El Kitabı**, İstanbul 1976, s. 858-999.
- HALAÇOĞLU Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 2006.
- HAMMER J. V., **Osmanlı Tarihi**, VIII, İstanbul 1992.
- HAYTA Necdet-Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)**, Ankara 2005.
- ITZKOWITZ Norman, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı**, I, (Ed. Güler Eren), Ankara 1999, s. 519-527.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin, “Eğitim ve Bilim”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, I, İstanbul, 1999, s.221-359.
- İNALCIK Halil, “Türkler (Osmanlılar)”, **İA**, XII/ II, İstanbul 1991, s. 286-308.
- JORGA Nicolai, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, IV, İstanbul 2007.
- KADI ÖMER EFENDİ, “Mahmud I. Hakkında 1157/ 1744-1160/1747 Arası Ruznâme”, (Haz. Özcan Özcan), **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1965.
- KARAL E. Ziya, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Tanzimat’a Siyasi Tarih”, **Yeni Türkiye**, Ankara 1959, s.30-60.
- KARATEPE Şükrü, “Tanzimat Reformları ve Çelişkiler”, **Türkler**, XIV, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s.716-726.
- KUNT Metin, “Siyasî Tarih (1600-1789)” **Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi**, II, (Haz. Sina Akşin, Metin Kunt ve diğerleri), İstanbul t.y, s. 101-156.
- KURTARAN Uğur, **Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791)**, Kahramanmaraş 2009.
- KURTARAN Uğur, “Sultan Birinci Mahmud ve Dönemi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, Konya 2012.
- LEWIS Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kırıtlı) Ankara 2000.
- MANTRAN Robert, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ticaretin Değişmesi”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih İncelemeleri Dergisi**, III, İzmir 1987, s. 159-175.
- MANTRAN Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, I, (Çev. Server Tanilli), İstanbul 1991.

- MUSTAFA NURİ PAŞA, **Netayicü'l-Vukuat**, III, İstanbul 1327.
- ORTAYLI İlber, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Ankara 2007.
- ÖZCAN Abdülkadir, “Bostancı Ocağı”, **DİA**, VI, İstanbul 2004, s. 308-309.
- ÖZCAN Abdülkadir, “Mahmud I”, **DİA**, XXVII, İstanbul 2000, s. 348-352.
- ÖZCAN Abdülkadir, Humbaracı Ahmet Paşa”, **DİA**, XVIII, İstanbul 2006, s. 351-360.
- ÖZCAN Abdülkadir, **Osmanlı Tarihi 1299-1922**, İstanbul 2005.
- ÖZKAYA Yücel, “XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, **Türkler**, XIII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 699-709.
- ÖZKAYA Yücel, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı**, İstanbul 2008.
- PAKALIN Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-III, İstanbul 1983.
- PALMER Alan, **Osmanlı İmparatorluğu (Son Üç yüz Yıl) Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, İstanbul 1997.
- PARMAKSIZOĞLU İsmet, “Karlofça”, **İA**, VI, İstanbul 1991, s. 346-350.
- QUATAERT Donalt, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (Çev. Ayşe Berktaş), İstanbul 2008.
- REFİK Ahmet, **Âlimler ve San'atkarlar**, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara, 1980.
- SABEV Orlin, **İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)**, (Çev. Orhan Salih), İstanbul 2006.
- SAVAŞ Ali İbrahim, **Osmanlı Diplomasisi**, İstanbul 2007.
- SERTOĞLU Mithat, **Osmanlı Tarih Lûgati**, İstanbul 1986.
- SERTOĞLU Mithat, **Resimli Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi**, V, İstanbul 1962.
- SHAW Stanford J.- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, I, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994.
- ŞEM'DANİ-ZÂDE FINDIKLI SÜLEYMAN EFENDİ, **Mür'i't-Tevârih**, I, (Haz. M. Münir Aktepe), İstanbul 1974.
- ŞEN Adil, **Osmanlı'da Dönüm Noktası (III. Selim'in Hayatı ve Eserleri)**, Ankara 2003.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Tarihi**, V, Ankara 1988.
- ÜNAL Tahsin, **Türk Siyasî Tarihi 1700-1958**, İstanbul 1998.
- VAKANÜVİS MEHMET SUPHİ EFENDİ, **Suphî Tarihi**, (Haz. Mesut Aydın), İstanbul 2007.
- YALÇINKAYA M. Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)”, **Genel Türk Tarihi**, VII, (Ed. Güler Eren), Ankara 2002, s. 479-511.
- YAMANLAR Emine Aşan, **Padişahların Dilinden Osmanlı Tarihi**, Ankara 2003.
- YILMAZ Durmuş, **Osmanlı'nın Son Yüzyılı**, Konya 200.
- YILMAZ, Ömer Faruk, **Belgelerle Osmanlı Tarihi**, III, İstanbul 1999.

SÖZLÜ TARİH KURAMI BAĞLAMINDA ANKARA-KILIÇLAR KÖYÜNÜN KURULUŞU VE KILIÇ DEDE’NİN EFSANEVİ KİŞİLİĞİ

*Gülperi MEZKİT**

ÖZET

Tarih, yaşanılan anın gerisinde kalan dönemin bilgisidir. İnsanoğlu bu bilgiye ulaşmak ve anın bilgisini gelecek kuşaklara ulaştırmak için yaşanılan dönemin imkânları ölçüsünde çeşitli yöntemler denemiştir. Yazının 6.000 yıl öncesinde bulunduğu iddiasına dayanarak, yazının bulunmadığı/yazısız tarihi bilme imkânını ancak nesiller arası sözlü aktarımda bulmaktayız. Yazının icadı ile kayda geçen tarih, girilen savaşlardaki kahramanlıkların, yöneticilerin etkili ve güçlü tavrının, toplumların yaşamlarında derin izler bırakan etkili olayların ve daha ziyade siyasi kişilerin ve devletlerin tarihidir. Büyük ve sarsıcı olaylardan arta kalan ve onlarla mukayese edildiğinde daha az tesirli olaylar sözlü tarihin hafızaya dayalı belleğinde muhafaza edilmiştir. Yerel tarih bilgisinin büyük çoğunluğu yazıya geçmemiş/geçememiş ve halkın hafızasına emanet edilmiştir. Bu bağlamda, Ankara Çubuk ovasında vuku bulan Ankara Savaşı(1402) sırasında Çubuk’a bağlı olan(daha sonra ayrılıp Kazan ilçesine bağlanan) Çelençler Köyü’nde(daha sonra adı Kılıçlar olarak değiştirilmiştir) yaşanan, Yıldırım Bayezid’in esir edilmesinin, halk üzerinde yarattığı derin teessürün etkisiyle gölgelenen bir hadisenin yöre halkı tarafından sözlü hafızada saklanarak ve dilden dile aktarılacak korunmuş hikâyesi üzerinde durulacaktır. Yıldırım Bayezid’in ordusunda yer alan ve şehit düşen Kılıç Dede’nin köy kuruculuğu ve etrafında gelişen anlatmaların köyün tarihini yeniden kurmasındaki rolü tartışılacaktır. Gerçekten yaşayan sıradan bir askerin kahramanı olduğu hadisenin ve bu hadise içinde şehit düşmesinin köylü üzerinde yarattığı etkiler neticesinde efsaneleşmesi, kişiliği etrafında oluşan anlatmalarla bir köyün tarihinin yeniden nasıl inşa edildiği mütalaa edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ankara Savaşı, Kılıç Dede, Köy, Tarih, Alperen

* Arş. Gör. Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim dalı, El-mek: ccchanzadecccc@hotmail.com

THE EMERGENCE OF VILLAGE OF KILIÇLAR IN ANKARA AND LEGENDARY PERSONALITY OF KILIÇ DEDE IN THE CONTEXT OF ORAL HISTORY THEORY

ABSTRACT

History is the knowledge of the time which behind the moment. Human tried to different methods to reach this information and convey the moments information to next generation. Based on the 6,000 years of the invention of the handwriting, There is the possibility of knowing the date of the post but when transmitted by word of mouth from generations of owners. The history which to write with invention of handwriting is the history of heroes, effective and powerfull attitude of managers, the effected events of in the lives of the communities and states and political peoples. When compare with them big and shocking events has been less influenced the remaining events has been retained in the memory of oral history. This article will focus on the event which occurred in Ankara Battle in 1402. Behind the event of which deep influence on the folk to be captured Beyazid's is hiding the verbal memory by the local people and the story preserved by passing from some body to some one. In addition to this, in this article will be discussed building the village and tellings about Kılıç Dede whom located in Bayezid's army and falled down. At the and of this article the study will be on the the history of villages which shaped by the tellings of Kılıç Dede and his around.

Key Words: The Battle of Ankara, Kılıç Dede, Village, History, Alperen

1.Giriş

Walter Ong, yazının çok yeni tarih olan altı bin yıl öncesinde icat edildiği tezini savunur; ona göre bilinen otuz bin yıllık tarih¹, insanoğlunun söz üzerinden bilgi akışını sağladığı bir zaman dilimidir. Yazı zaman içinde keşfedilmiştir. Bu bağlamda tarih, yazılı zamanın bilgisi olmakla birlikte yazısız zamanın bilgisi olmayı da hak etmektedir. Tarihin söz ile başladığı çıkarımından yola çıkıldığında söz ile tarihin yolu yaklaşık yirmi altı bin yıl birlikte devam etmiştir ancak bu birlikteliğin kopması ilk olarak yazının icadı ve ardından da “19. yüzyılda tarihin kendisini bir bilim dalı olarak tanımlama çabasının yoğunlaştığı döneme denk gelmektedir. Bilimselliğin gereği olan şeyin nesnellik ve belgeye dayanma olduğu algısı nedeniyle tarihin bir bilime dönüşmesi çabası içinde sözle olan bağlar koparılmıştır. İnsani etkinliklerin sadece belgelendirilen kısmı tarihin konusu olarak algılanmış böylelikle de tarihin konusu “devlet, devlet adamları ve kurumlar” olarak tanımlanmıştır. Kişisel bellek ve değerlendirmeler sosyal tarih, kültür ve gelenek gibi alanlara bırakılmıştır(Danacıoğlu,2001: 131-132).” Tarihin konusunu oluşturan konuların dağılımı bu minvalde eşit değildir. Ayrıca olayların ve kişilerin anlatımı da kralların ve generallerin gözündendir. Tarih anlatımı, “Kadınları, fakirleri ya da ikinci sınıf vatandaşları görmezden gelmektedir(Akt: Akçalı ve Arslan; Lehane&Goldman, 1977: 173)².”Ancak Sözlü tarih, bir anlamda geçmişin bilgisini sıradan halkın belleklerinden derlemektir. Bu derleyiş esnasında yerel

¹ Ong, Walter(2012), Sözlü ve Yazılı Kültür, Metis Yayıncılık; İstanbul.

² Akçalı A. Aslı ve Arslan Erhan, Tarih Öğreniminin İyileştirilmesi Yolunda Alternatif Bir Yöntem: Sözlü Tarih, Kastamonu Eğitim Dergisi, sf:669-688, Mayıs 2012 Cilt:20 No:2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

halkın olaylara dâhil olduğu gözlemlenir; yani sözlü tarih, yazılı tarihin nüfusunu genişletir. Sözlü tarih ile birlikte tarih yazımının alanı da genişlemiş, zenginleşmiş ve sosyal mesajı değişmiştir. Sıradan insanların deneyimleri göz önüne çıkmıştır. Aynı zamanda içerik kadar tarih yazımı da değişime uğramıştır. Sözlü kanıtların kullanımı yazılı tarihler ve okuyucuları ve de eğitim kurumları ve dış dünya arasındaki bariyerleri yıkmıştır (Thompson, 2003: 26)."

Bilinmektedir ki "Yazı dışı vurum vasıtalarından sadece birisidir ve en teknolojik olanıdır. Epistomolojik³ olarak gözlem, bilgi edinme vasıtası olarak belgeden daha önceliklidir. Bu manada doğrudan sahadan toplanan ve gözlenen malzeme bizi daha sağlıklı neticelere götürebilir. Öyleyse sahada yapılan sorgular orada yaşanan hadiselerin de belgesi olabilir mi⁴(Ersoy 2009: 22)?" sorusu çalışmamızın ana temasını teşkil etmektedir. Ankara Savaşı'nda yaşanan bir hadisenin yaklaşık altı yüzyıl boyunca toplum hafızasında saklanması, yaşanan hadisenin tek belgesi olması dolayısıyla Ersoy'u doğrular niteliktedir.

"Sözlü tarih insanlar tarafından kurulmuş bir tarih türüdür. Hayatı tarihin içine sokar. Kahramanlarını yalnız liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından seçer. Toplumsal sınıflar ve nesiller arasındaki bağlantıyı dolayısıyla anlayışı sağlar. Ortak anlamları ortaya çıkararak tarihe ve sıradan insanlara bir zamana ve mekâna aidiyet duygusu kazandırabilir(Thompson 2003:18)." Bir toplumu millet yapan unsurlar⁵ genel kabul ile Tarih ve kültür bilimi ile doğrulanmaktadır. Bu unsurların oluşmasında sözlü kültür⁶e ait birikimler önemli alt yapı oluşturur. "İnsanoğlu doğar, büyür ve ölür. Bu süreçte sosyal bir varlık olarak karşılıklı ilişkiler içerisinde bulunur. Bireyin kendisine ve en yakınlarından başlayarak genişleyen sosyal çevresine karşı almış olduğu sorumluluklar örf, adet gelenek, görenek, töre gibi sosyal yaptırımlarda kendisini bulur. İnsan bu dönem içinde yaşanan folklorik malzemeyi ortaya koymakla kalmaz, bilgi haline gelmiş folklorik malzemelerle süsleyerek ağızdan ağıza gelecek nesillere aktarır⁷ (Tan 2003:10)." Bilgi haline gelmiş folklorik malzemeler, bilimsel birçok disipline ışık tutar. Bu bağlamda Tarih, antropoloji, arkeoloji, sosyoloji, edebiyat vb. gibi nesnesi insan olan bilimlerle sözlü kültür, dirsek temasındadır. Bu bağlamda "sözlü gelenekte ortaya çıkan anlatılar, sözlü tarih (oral history) çalışmalarının esas malzemesini teşkil etmektedir. Bu durum, halkbilimi ve tarih bilimi dalları arasında sıkı bir disiplinlerarası çalışmaya kuramsal bir yaklaşım kazandırmaktadır⁸(Çobanoğlu 2008: 132)."

Bu minvalde tarih bilimi ile kültür biliminin ortaklaşa çalıştığı ve üzerinde yeni kültürel tarihlerin inşa edildiği Tarihi Yeniden Kurma Metodu, yapılan araştırmanın kuramsal alt yapısını teşkil eder. Bilindiği üzere tarihi yeniden kurma kuramı, tarihin bilinmeyen veya elde çok az veri bulunan dönemlerini kavrayabilmek ve aydınlatmak amacıyla halkın yaşamından izler taşıyan folklor malzemelerinden yararlanmayı esas almıştır⁹(Akt: Ersoy; Dorson 2006:19). Bu çalışmada da Ankara Savaşı esnasında yaşanan; ancak yazılı tarihte yer almayan yerel hafızada muhafaza edilerek saklanmış bir olayın sözlü tarih bağlamında derlenmiş ve ele alınmıştır. Ankara Savaşı bilindiği üzere Türk tarihinde dönüm noktası sayılabilecek nitelikte, Yıldırım Bayezid ile Timur arasında vuku bulan Anadolu'da iktidar kurma savaşıdır. Savaş esnasında yerel halkın müdahil

³ Bilgi kuramsal. Ref: TDK

⁴ Ersoy, Ruhi(2009), Sözlü Tarih Folklor İlişkisi Baraklar Örneği, Akçağ Yayınevi; Ankara.

⁵ Dil, kültür ve tarih birliği.

⁶ "Sözlü Kültür" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz:

Ong, Walter(2012), Sözlü ve Yazılı Kültür; Sözlü Teknolojileşmesi, Metis Yayıncılık; İstanbul.

Dorson, Richard M.(2006), Günümüz Folklor Kuramları. Çev. Selcan Gürçayır ve Yeliz Özay.Geleneksel Yayınları: Ankara.

⁷ Tan, Nail (2003), Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler, İstanbul

⁸ Çobanoğlu, Özkul(2008), Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Akçağ Yayınevi, Ankara.

⁹ Ersoy, Ruhi(2009), Sözlü Tarih Folklor İlişkisi Baraklar Örneği, Akçağ Yayınevi; Ankara.

olduğu birçok olay yaşanmıştır; ancak yazılı tarih (ağırlıklı olarak resmi tarih) bu yaşanmışlıkları kayda geçirmemiştir. Ankara Savaşı esnasında, Kılıçlar Köyü'nde yaşanan bir olay köyün tarihine başlangıç kabul edilmiş, köyü yeniden adlandırmış ve yerel halkın ritüellerini değiştirecek nitelikte halkın yaşamında kayda değer izler bırakmıştır.

2. Ankara Savaşı'nda Kılıç Dede

1396 yılında Moğol komutanı Timur'un Anadolu'ya fethe çıkmasıyla birlikte, yeni kurulan Anadolu beylikleri birliği bozguna uğramıştır. Malatya, Sivas, Kayseri, Kırşehir, Tokat gibi Anadolu şehirlerini istila eden ve her girdiği bölgeye onarılması güç zararlar veren Timur, Tokat'tan Ankara'ya yöneldiğinde, Yıldırım Bayezid bu yönelişin istihbaratını almış ve Timur'u açıkça savaşa davet etmiştir. Tarihin belki de en tahkir edici mektubunu Timur'a gönderen Bayezid, savaş hazırlığını da tamamlamıştır¹⁰. Tatar askerleri ile işbirliğine gitmiş, teçhizatlarını bugün Kılıçlar adı ile bilinen o dönemde Çelençler adı ile anılan köye konuşlandırmış bir diğer rivayete göre de o köye ordunun kılıçlarını gömmek suretiyle saklamıştır. Saklanan kılıçların muhafazasında da "Kılıç Dede" adı ile anılan ancak gerçek adını bilemediğimiz kişi sorumlu tutulmuştur. Bu rivayetin devamında, köyün, Timur'un askerlerince basıldığı ve bu kılıç teçhizatını korumakla görevli olan "Kılıç Dede"nin şehit edildiği ve şehit edildiği yere defnedildiği üzerinedir.

Bilindiği üzere Horasan Erenleri¹¹ Anadolu'nun birçok noktasına yerleşmiş, tekkelerini kurmuş ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması uğruna cihad ülküsü ile mücadele etmişlerdir. Bu sebeptendir ki onlar ne sadece cihad uğruna kılıç vuran askerdir ne de dini öğretilerini yaymak için Anadolu'yu yurt seçmiş misyonerler. Onlar her iki mefkûreyi de şiar edinmiş alp-erenlerdir. Horasan Erenleri olarak bilinen alperenler, özellikle İç Anadolu'da konuşlanmışlardır. Sivas, Tokat, Kırşehir, Ankara hattında yoğunlaşan bu kişiler, kendilerini, dede, baba unvanlarıyla adlandırmışlardır. Buradan hareketle, Kılıçlar Köyü'nün isim babası olan Kılıç Dede'nin de Horasan Erenlerinden olması muhtemel dâhilindedir. Bu öngörüye dayanak olarak görülen olgulardan ilki "Kılıç Dede" isimli erin muhakkak ki bir adının olduğu ancak ona yüklenen ilahi vasfın neticesinde "dede" ve yaşanan olayın önemine binaen "Kılıç" adını almasıdır. İkinci olarak Alp-erenlik noktasını vurgulayan "Dede" unvanının verilmesidir. Güncel manada bakılacak olursa kılıç deposunun sorumluluğu, ordunun gözüpek, hızlı hareket edebilen, uyanık ve silah bilgisi yüksek olan askerine verilir; çünkü silah, askerin en önemli savunma aracıdır. Bu minvalde silahların koruyuculuğunu "dede" yaşındaki birine emanet edileceği çok da mümkün görülmemektedir. Bizim öngörümüz, dede vasfının Horasan Erenliği'nden gelmiş olabilirliği üzerinedir. Burada dikkat edilecek bir diğer husus köyün kuruculuğunun da Kılıç Dede'ye atfedilmesidir. Hâlbuki köyün Anadolu'nun Türklerce fethinden önce Rum köyü olduğu yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır¹². Rumların bölgeden çekilmesi ve bölgenin Türkleşmesinin ardından burada Türk yerleşim yeri kurulmuştur ve muhakkak ki bu yerleşim yerinin bir adı vardır. Ancak Türk kültüründe önemli bir yeri olan gazi-veli kültü bu noktada kendini gösterir; çünkü

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz:

Marozzi, Justin(2007), Timurlenk; İslamın Kılıcı, Cihan Fatihi, YKY yayınları: İstanbul.

Şami Nizamüddin(1987), Zafername, Çev. Necati Lugal, TTK Yayınları:Ankara.

Aka, İsmail(1991), Timur ve Devleti, TTK Yayınevi: Ankara

¹¹ Anadolu'ya Dandanakan(1040) Savaşı ve ardından Malazgirt Zaferi ile Türkistan'dan gelen Horasan Erenleri Osmanlı müverrihi Aşıkpaşazâde(1393?/1481)'nin, Abdalân-ı Rûm/Anadolu Abdalları olarak zikrettiği (Aşıkpaşazâde, 2007: 486) sufi yönü ön plana çıkan dervişlerdir. Bu Türkmen dervişleri bir yandan Anadolu'daki Türk iskânını hızlandırmış, bir yandan da Anadolu'nun İslamlaşmasına zemin hazırlamışlardır. Orta Asya menşeli Yesevî, Vefâî, Rıfâî, Kalenderî ve Haydarî gibi tarikatlara mensup bu mutasavvıf şeyh ve dervişler, stratejik önemi bulunan bazı noktalara tekkelerini kurarak irşada koyulmuşlar ve Anadolu'ya dağılmışlardır(Togan, 1981: 206-220; Ocak, 1999: 82, 83).

¹² Köy yerleşkesinde bulunan Kilise Tepe adlı yer, Rumların ibadethanesinin ve yaşam alanlarının bulunduğu yerdir. Köylünün ekin ekmek için o bölgede yaptığı kazılar sonucunda birçok Şarap Küplerine denk gelinmiştir. Buradan çıkarılan kalıntılar, köy camisinin bahçesinde sergilenmektedir.

Anadolu insanı kendilerine yurt kuran ve seçkin kişileri sonsuza değin yaşatmak, hem de kendi hayatlarını onlarla paylaşmak için bazı mekânlara kutsiyet vermişlerdir.¹³ Kılıç Dede'nin mezarının şehit edildiği yerde olması ve yiğitliğinden ötürü adının köye verilmesi bunun bir tezahürüdür.

3.Kılıç Dede Etrafında Oluşan Menkıbeler

Türk kültür tarihinde atalar kültü¹⁴ne binaen yapılan uygulamalar, Türklerin birçok dini kabul etmeleri ve teamüllerini oluşturmaları esnasında kaybolmamış bir kült olarak varlığını devam ettirmiştir. Türk halk kültüründe, tabiatüstü güçleri olduğuna inanılan insanlar olarak yatırlar, evliyalar ve şehitler, son derece geniş bir yer tutar. Temel nitelikleri yaşarken ve öldükten sonra olağanüstü ve akıldışı işleri başarma gücünde olmalarıdır¹⁵ (Çobanoğlu 165)". Türk inanç kültüründe atalar kültü olarak bilinen inancın nitelikleri olan, ataların mezarlarını ziyaret etmek, onlar için kurban kesmek, yüzü suyu hürmetine istekte bulunmak hatta mezarı etrafında adak yerleri oluşturmak, mezarına zarar gelmemesi için mezarın üstünü dönemin şartların göre örmek vb. gibi inanışlar, Kılıç Dede çevresinde de oluşturulmuş, daha ötesinde menkıbelerle süslenmiştir. Bu menkıbelerden birisi imamın, cemaatin olmamasını bahane ederek ezanı okuyup camiden çıkıp gitmesi dolayısıyla Kılıç Dede'nin, imamın omzuna dokunup arkadaki cemaati göstermesi üzerine imamın şoka girip korkuyla namaz kılmasıdır.¹⁶ Bir diğer menkıbe ise mezarının üstüne kedi köpek tavuk vb. hayvanların çıkmaması için çalı ile örtülmesi üzerine köyün muhtarının rüyasında Kılıç Dede'yi görmesi ve Kılıç Dede'nin üzerindeki çalıların alınmasını istemesidir. Çalıları almayan muhtar bi sonraki gün çalıları almak üzere mezara gittiğinde üzerinde kat kat bulunan çalıları etrafa saçılmış halde görmesi, halkın gözünde Kılıç Dede'nin kutsiyetini bir kez daha onamıştır. Bir diğeri menkıbe ise küçük bir çocuğun, mezarın yakınında bulunan bir evden mezarlığın üzerine tuvaletini yapması anında düşüp bacağını kırması hadisesidir. Bu gibi olaylar köylünün gözünde Kılıç Dede'yi veli makamına yükseltmiştir. Şehit olan askerlerin veli makamına yükseltilmesi Anadolu'nun pek çok yerinde karşılaşılan bir durumdur. Bu minvalde halk nezninde bu askerler, "Şehit olduktan sonraki yaşantılarında Allah'ın rızasını kazanmış ve sevgili kullar olarak görülürler. Kendilerini kızdıracak davranışlardan kaçınılır ve evliyalarla yatırlara gösterilen saygı ve sevgiyle kendilerini görenlerin veya başka şekillerde iletişim kurduklarını iddia edenlerin anlattıkları memotatlarla çok kısa bir sürede yatır veya evliya kültüne dönüşerek mezarları bir ziyaretgâh halini alır" (Çobanoğlu 2003: 166).

Kutsallığına inanılan Kılıç Dede etrafında oluşmuş en önemli kült, onun askerliğinin kutsal bir şekilde son bulması üzerinedir. Bu inanıştan hareketle Kılıçlar köyünün ve civar köylerinin gençleri askere giderken dualarını Kılıç Dede'nin mezarı etrafında yapar ve duası burada yapılan askerin şehit olmadan, sağ salim askerliğini bitirip geleceklerine inanırlar. Halk anlatısına göre de duası orada yapılan hiçbir asker şehit olmamış, hepsi sağ salim evlerine dönmüştür. Yüzü suyu hürmetine edilen dualardan bir diğeri ise düğün törenlerinde kız evinden alındıktan sonra mezarın etrafında döndürülerek duasının okunmasıdır. Burada yapılan dua ile/yahut köyün ulusu olduğundan onun izni ile kurulan yuvanın, mutlu ve bir ömür süreceğine inanmalarıdır. Köylünün

¹³ Artun, Erman, Adana İnanç Merkezleri ve Bunlara Bağlı Kültür Değerleri, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayını, Adana.

¹⁴ Atalar kültü, ölmüş ataları tazim ve onlar için kurbanlar sunma inanç ve âdetidir. Ölen ataların ve özellikle babaların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancı, onlara karşı duyulan minnet duygusu, atalar kültünün temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, atalar kültüründe ölen her atanın ruhu ve dolayısıyla da mezarı kült konusu olmamakta, yalnızca saygıdeğer olanlar buna erişmektedirler. Bu anlamda "ölüler kültü" ile atalar kültünü de birbirinden ayırt etmek gerekmektedir (Güngör, 2002, C.3: 264)

¹⁵ Çobanoğlu, Özkul(2003), Türk Halk Kültüründe Memotatlar ve Halk İnançları, Akçağ Yayınevi; Ankara.

yağmur duasına çıkmadan önce Kılıç Dede'ye gelip dua etmesi/ondan dua istemesi de Kılıç Dede'nin halk nezdinde veli makamında oluşunun bir diğer göstergesidir.

4.Sonuç

İnsanlık tarihi boyunca yazılı tarihin kısa geçmişine kıyasla sözlü tarihin insanlıkla eşdeğer bellek kayıtlarının uzunluğu ve toplumsal hafızada saklanması itibarıyla önemsenmesi gereken toplumsal kültür kaynağıdır. Dilden dile aktarılan sadece tarihi mevzular değil; tarih içinde halkbilgisidir. Tarihi Yeniden Kurma Kuramı bağlamında ele alınan Kılıçlar Köyü tarihi ve Kılıç Dede'nin menkıbevi kişiliği, sadece Ankara Savaşı'nın bir kesitini anlatmakla kalmaz, savaş esnasında bir askerin şehit oluşundan itibaren köyün adından başlayan değişimle birlikte köylünün hayatındaki geçiş dönemlerinde görülen dua törenleri, toplumsal belleğinde sakladığı kültürel inançların uygulanışı da bu araştırma esnasında karşılaşılan tarihsel ve folklorik bilgilerdir. Sadece adından ibaret olup yazılı belgesi olmayan bu köyün tarihini yeniden ele alma ve ritüellerini ve inanışlarını sergileme fırsatı veren bu araştırma, sözel belleğin önemsenmesi gereken bir olgu olduğu ile kültür ve tarih bilimcileri karşı karşıya bırakır.

Köyün kurucusu olarak bilinen Kılıç Dede'nin kabri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

5.KAYNAKÇA

- AKÇALI A. Aslı ve ARSLAN Erhan, *Tarih Öğreniminin İyileştirilmesi Yolunda Alternatif Bir Yöntem: Sözlü Tarih*, Kastamonu Eğitim Dergisi, sf:669-688, Mayıs 2012 Cilt:20 No:2.
- Âşıkpaşazâde. (2007). *Tevârîh-i Âl-i Osman*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara.
- ÇOBANOĞLU, Özkul(2003), *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınevi; Ankara.
- DANACIOĞLU, E. (2001). *Geçmişin İzleri: Yanbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
- DORSON M., Richard, *Günümüz Folklor Kuramları*, Çev. Selcan Gülçayır, Yeliz Özay, Ankara.
- LEHANE, S., GOLDMAN, R. (1977). *Oral History: Research and Teaching Tool for Educators. The Elementary School Journal*, 77 (39), 173-181.
- MAROZZİ, Justin(2007), *Timurlenk; İslamın Kılıcı*, Cihan Fatihi, YKY yayınları; İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar(1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik Kalenderîler(XIVXVII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ŞAMİ Nizamüddin(1987), *Zafername*, Çev. Necati Lugal, TTK Yayınları:Ankara.
- TAN, Nail, *Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler*, İstanbul.
- THOMPSON, Paul, 1999, *Geçmişin Sesi* (çev. Şehnaz Layıkel), İstanbul.
- YILDIRIM, Dursun, *Türk Bitiği*, Ankara

Kaynak Kişiler:

- Ahmet KOCABAŞ, 66, Çifçi, emekli, Ankara- Kılıçlar Köyü.
- Sadık ÖZDEN, 80, Çifçi, emekli, Ankara- Kılıçlar Köyü.
- İhsan BAY, 55, Çifçi, emekli, Ankara- Kılıçlar Köyü.

THE PLACE OF HISTORY LESSONS IN GLOBAL CITIZENSHIP EDUCATION: THE VIEWS OF THE TEACHER*

*Celal MUTLUER***

ABSTRACT

When historical development of history teaching is analyzed, it is seen that one of the reasons for the emergence of this field is to train good citizens. In a period of global developments, the definition of traditional citizenship is not enough. Instead, a new concept of global citizenship has come up. The global citizen is the responsible citizen of both his own country and the global world. Changes in the world have necessitated the individuals to be trained as more active, responsible, democratic and being aware of the world and the geography in which they live. The global developments happened in the world necessitates to raise citizens who can seize the distinctnesses and who can look the events from the other's point of view. It should be learned to the students that each of them is a citizen of the world. In this context, the students should analyse the events from a different perspective rather than looking from the same perspective.

The purpose of this study is to show the views of history teachers who works at high schools in İzmir about the place of history lessons in global citizenship education. As a means of data collection, a questionnaire consisting of open-ended questions has been applied and ten history teachers have participated in the survey. Open-ended questions are analyzed and divided into categories. In the light of the data obtained it is understood that history teachers do not have sufficient information about global citizenship education.

Key Words: History Teacher, Global Citizen, Global Citizenship

TARİH DERSLERİNİN KÜRESEL VATANDAŞLIK EĞİTİMİNDEKİ YERİ: ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

ÖZET

Tarih öğretiminin tarihsel gelişimi incelendiğinde, bu alanın ortaya çıkış gerekçelerinden birisinin iyi vatandaş yetiştirmek olduğu görülür. Küresel gelişmelerin yaşandığı bir dönemde geleneksel vatandaşlık tanımı yeterli değildir. Onun yerine yeni bir kavram olan küresel vatandaşlık gündeme gelmiştir. Küresel vatandaş sadece kendi ülkesinin değil evrensel dünyanın sorumlu vatandaşıdır. Dünyada

* This study presented in the 2nd International Symposium on History Education on 14th 16th June 2012 was prepared on the basis of verbal report.

** Öğretim Görevlisi, Gediz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, El-mek: cllmtlr@hotmail.com

yaşanan değişimler, daha aktif, yaşadığı coğrafyanın ve dünyanın farkında olan sorumlu ve demokratik özellikler taşıyan bireylerin yetiştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede tarih derslerinde kendi yaşadığı ülkeyi ve dünyayı tanıyan bireylerin yetiştirilmesi gerekir. Dünyada yaşanan gelişmeler, farklılıkları benimseyen ve ötekinin bakış açısıyla olaylara bakabilen vatandaşların yetiştirilmesini gerekli kılmaktadır. Tarih derslerimde öğrencilere birer dünya vatandaşı olduğu öğretilmelidir. Bu çerçevede öğrenciler, olaylara tek açı ile bakmayarak farklı gözle olayları analiz yapıp inceleyebilmelidir. Tarih dersleri içerisinde bulundurduğu zengin müfredat, kavram ve değerler yoluyla küresel vatandaşlık eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Tarih dersleri içerisinde bulundurduğu bu zengin müfredattan dolayı tarih derslerinde küresel vatandaş yetiştirmek amaçlanmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, İzmir İl merkezindeki liselerde görev yapan tarih öğretmenlerinin, tarih derslerinin küresel vatandaşlık eğitimindeki yeri hakkında düşüncelerini ortaya koymaktır. Veri toplama aracı olarak, açık uçlu sorulardan oluşan bir anket uygulanmış olup, ankete 10 tarih öğretmeni katılmıştır. Açık uçlu sorular analiz edilerek kategorilere ayrılmıştır. Elde edilen veriler ışığı altında, tarih öğretmenlerinin küresel vatandaşlık eğitimi hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Öğretimi, Küresel Vatandaş, Küresel Vatandaşlık

Introduction

The origin of the idea of citizenship goes back to Ancient Greek and Roman Empire. This term undergoes a change in time primarily in medieval cities, then in Europe after enlightenment (Gündüz, 2004). The interest in understanding of citizenship increases again in the recent times due to the restoration of European political map, the union of Europe, and the increase of migrations and globalization discourses.

In the beginning, government's understanding of citizenship was to raise responsible citizens who behave appropriately for the order. Global developments experienced enriches a lot the dimensions of citizenship. It is not enough for the individuals to be aware of the responsibilities just for their own country. It is essential to raise citizens who have universal awareness and who feel themselves responsible for the whole humanity. The citizen who has these characteristics is called global citizen in literature. The global citizen is not only a citizen of his own country where he lives but also a citizen of the world where he shares the responsibilities. At the same time, the global citizen is a universal person who can look the situation from different perspectives and who works to leave a livable life to next generations. The global citizen does not despise national values. On the contrary, he is a citizen model who has respect for the national values and who has no trouble adopting universal values (Kaya, 2009).

As a lexical meaning, citizen is explained that each person who shares the same country and national feelings. And also, Demir and Acar (2001) define citizen as every man who lives in the same country.

According to Kaya (2003), citizenship primarily is a term which was used to state that the privilege of the nobles was over after French revolution and everyone was equal. The developments happened on earth makes multiculturalism and cosmopolitanism a current issue.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Today's cosmopolitan is the one who is not a stranger to the world. It is a person who can follow the developments happened on earth. There are lots of things that are changed from national citizenship to global citizenship. The terms such as national identity give their place to other terms like civil liberties, equality, universal identity, and democracy awareness.

It is obvious that it is necessary to raise new individuals who will be attuned to this changing and developments happened in the world. Education has a great importance to train global citizen. At the same time, citizenship education should prepare future citizens for forming an interaction with different cultures and perceiving the unlimited world (Ortloff, 2011). Thanks to history education, global citizens who are open to the world can be raised.

Global Citizen and History Education

According to Ertürk (1998), the main aim of the education is to raise citizens who are helpful for their country and the world. It is aimed that education has to be done appropriately according to the aims of the citizen training, including global citizenship education in history lessons and raising citizens that are sensitive for the issues of the area they live.

Oxfam, which sets the Schedule of global citizenship, with the reasons below states that the global citizenship education is necessary:

- The lives of the youth and children start to shape much with the goings-on in the other areas of the world. The global citizenship education add them the knowledge, understanding, ability and values that they need. The students, if they want, can contribute positively for the happiness of the other people both globally and locally.
- The global citizenship education is a useful education because it enables the students to learn with active and participative learning methods. It enhances the self-reliance and self-respect, the abilities of the critical thinking, communication, collaboration and the abilities of problem solving of the students. At the same time, all of these components enable to increase the success and motivation at school.
- At the present time, there are differences in the usage of world's sources and the gap between the haves and the have-nots is widening. Poverty robs millions of people of their fundamental rights in the world. Education helps today's children and youth to harmonise with the changing world when they become tomorrow's adults. The global citizenship education encourages the youth and children to empathize with the citizens of the world and to deal with the world itself (Oxfam, 2006).

One of the oldest approaches used in history education is citizenship transfer (Barth, 1997). The main aim of this understanding is to raise citizens who can guarantee the cultural heritage and can hand down the next generation. Demircioğlu (2010) defines history education as a citizenship transfer like that; with this approach, it is aimed to raise good citizens who know and seize their history, society, values, and their culture with teaching the information of the past to the students. Citizen is a universal character who obeys the accepted values and principles and who owns the certain beliefs and values (Duman, 2010). In brief, individual is a person who knows what is demanded from him as a citizen and who fulfils this. The history as citizenship transfer, aims individuals to absorb true values and beliefs as a citizen.

History educator Sarah Brown and Frederk Brown (2006) defend that information of citizenship has to be history based. According to them, history education has purposes that match up with the information of citizenship. In addition to that, Nichol (1984) established a close

relationship between history education and citizenship education. The duties about citizenship that Nichol loads with a charge is as below;

- History is an important element in raising citizens of the world.
- History firmly ties society together.

Taking part in the general aims of the history programs in Turkey (Meb,2009, Meb, 2010):

- To satisfy students' curiosity about the world of culture that surrounds them
- To make interacting with other cultures by being loyal to their own cultural values
- By making people understand the importance of the main values such as peace, tolerance, understanding, democracy, and human rights, being sensitive about their protection and improvement.

The explanations are partially suitable for the definition of the global citizenship. However, the value and acquisition about global citizenship are not enough within the aim and the scope of the program. With the history lessons, the individuals should be raised as the owners of the global responsibility who are aware of the world where they live.

The Qualities that a Global Citizen Has to Have

First of all, global citizen should be raised as the one who is aware of his living in a global world. The global citizen should question the information learned, solve the problems encountered, have skills and attitudes like study and debate. According to Oxfam, global citizen has to have information about the issues in table like knowledge, skill, and attitude (Kan, 2009).

Knowledge and Understanding	Skills	Values and Attitudes
Social Justice and Equality	Critical Thinking	Identity and Self-respect
Distinctness	Influential debate	Empathy
Globalization and Subjection	Fight against injustice and inequality	Responsibility for social justice and equality
A sustainable future	Having respect for the people and the wares	Appreciate and regard distinctnesses
Peace and Struggle	The solution of the colloboration and conflicts	Interested in the environment and take responsibility forthe sustainable improvement
		Believe in people's distinctness

Table 1: The qualities that a global citizen has to have

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Global citizen has to be a person who can think critically and be open to communication and also who can reverse the problems that will more likely occur in the future. Beside a rogatory awareness it also requires to be active and participatory. A general frame was drawn below for how a global citizen should be by Oxfam. Education of global citizenship is helpful about this issues for students to create a solution to the problems that they can come across at present and in future (Kan, 2009).

- It makes a positive contribution to gain knowledge, understanding, skill, and values that they may need at local and cultural level.
- Beside self-confidence and self-respect, it helps to acquire skills like critical thinking, communication, collaboration, and conflict's solution.
- The boundedness of the world resources endangers the basic rights of many people. It helps to raise people in a way to reverse this process.

Global Citizenship Education in History Lessons

Global citizenship is a result of an alteration that occurs correspondingly with the developments in the world. Global citizenship education requires to behave actively and responsibly as being a cosmopolitan (Kan, 2009). In this sense there is a need to raise individuals who know their own countries and the world in history lessons. It should be aimed to raise global citizens in history lessons. History lessons practice the global citizenship education like that.

Because of being appropriate for the history lesson content

History lessons with its rich syllabus, notion, and values enclosed have an important place in citizenship education. By favour of this lesson, students can learn how the culture changes and improves beside learning the transmission of the culture and value. To understand today's cultural structure, it needs to learn how the culture improved (Demircioğlu, 2008). In this sense, with the history education, students can learn their own society's and mankind's values. Philips (2003) stated that the relationship between history, citizenship, and identity should be institutionalised carefully and should become believable. Because of this, in many countries history syllabuses were formed with the aim of improving the understanding of citizenship (Barton ve Levstik, 2004).

For raising active citizen,

In recent years, with the changes done in the education programs, it is aimed to raise active and democratic citizens who are also open to communication in history lessons. The developments happened in the world necessitate to raise more active citizens who are open to communication. As a result of the developments happened in the world, compared to previous periods the probability of meeting of the different cultures increased. The situation requires to raise democratic and tolerant citizens in history lessons.

According to Demircioğlu (2011), educated person is a person who can understand today with past and its light. For today's understanding it also needs to know the society, the social events and the international relations with their historical development process. History lessons should be helpful for students to be active citizens to overcome the problems rather than passive ones. With history lessons, the students should be given a global perspective.

On the other hand, the things learned at school not remain limited in there. A number of obtained knowledge and abilities should have qualities that serve for perpetuity in the life out of the school. This situation has a critical importance in global citizenship education in the history lessons(Kırpık, 2009).

The alteration happened in the world brought out new corporations and the life became complicated. The people were forced to live together and a number of new problems were encountered. This changing conditions obligated people to have new qualities and skills. In the developing world, the skills of problem solving and being open to communication are the leading qualities that must be owned. History lessons are the primary courses among the others for students to gain this skills. It is getting easy to become a global citizen for the individuals who gain this skills in history lessons.

Within the context of history lessons, the aim of global training is this. Global education makes an effort to make contact with the other people within this scope. In this sense, with the history lessons individuals who are open to global interaction can be raised. Through the history lessons the individuals can accommodate to the global world by noticing the changes in the world.

Multi- Perspective

The global developments happened in the world necessitates to raise citizens who can seize the distinctnesses and who can look the events from the other's point of view. Multi- Perspective is important for the global citizenship education that will be given in history lessons. In history lessons, the students should try to understand the world differently.

To fit the youth for living in a world where there are a lots varieties like race, culture, language, and religion, becoming widespread of the view that the schools have more responsibilities enables the understanding of multi- perspective to be used commonly. With this approach practiced, cultural diversity started to increase and as a result of this multiculturalism and cross-cultural education terms started to be used more commonly (Stradling, 2003).

The multi- perspective that will be used in history lessons, paves the way for the students to realize that there is a different aspect besides a point of view that reflects the bias or tendencies while explaining the events and this event's reasons in accordance with the conditions experienced. At the same time, by students' comparing their own aspect with the others, multi perspective enables students to gain the understanding that this point of views may be true or sided (Strandling, 2003).

It should be learned to the students that each of them is a citizen of the world. In this context, the students should analyse the events from a different perspective rather than looking from the same perspective. Multi- Perspective is going to be helpful for students to analyse the sources, to comment on the evidences and information, and also to create a history narration by synthesising this information. The main aim in practicing this method, with getting used to see the issues from more sources, comments, and point of views, is to enable students to have as far as detailed information about the events and improvements and to interpret the different and contradictory perspectives by analysing them. Thus, the students will be acquainted with the world based history education. Within this scope, the students can know the different views, evaluate the struggles happened in history with a global perspective and understand the views of others who do not have a global point of view. They can learn the struggles and variations that are generally about the world history by learning the historical background of different countries. Consequently, multi perspective gives a strategy to students while evaluating the issues in history lessons.

In this context, in history lessons much more importance should be attached to the issue of raising global citizen. Firstly the individuals who know themselves, their own region, and national values, later on the ones who are open to global world should be raised.

Research Model

The study is carried on with a qualitative approach. The word ‘qualitative’ emphasises the approaches that arise out of the sharing of certain common qualities. In qualitative researches, while doing research about a certain issue in-depth information about the under-researched subject is obtained. The inquisitory datas that use the qualitative research approach were directly reached from its source (Yildirim and Şimşek, 2006). In study, open ended survey questions are used. To acquire people’s opinions and ideas about the under-researched subject or subjects, the frequently referenced data collection tool is the survey(Çepni, 2005).

Universe and Sample

The history teachers who work in Menemen, İzmir constitute the universe of the study. Through this universe, 10 history teachers constitute the sample of the research.

Data Collection Tool

In the first step of the study, a general literature review based upon the research of the works that are written about global citizenship was made. In addition to this, with the aim of expressing opinions about the place of the history lessons in global citizenship education, a survey composed of open ended questions is developed for teachers.

Datas Analysis

Pilot study of the survey structured in consideration of the under-researched subject was practiced by 3 history teachers. As a result of the pilot study, some changes were made in the survey form and the datas were collected in March, in the 2011-2012 academic year. The acquired datas were analysed taxonomically.

Findings and Comments

In total, 10 history teachers including 6 female and 4 male participated in the study. The datas acquired are evaluated in the categories below:

- The Definition of the Global Citizenship
- Global Citizenship Education
- The Suitability of the History Lessons for the Global Citizenship Education
- The Techniques Used in Global Citizenship Education in History Lessons
- The Desires of the Teachers for the Global Citizenship Education

The Definition of the Global Citizenship

To get used to the world education which develops and changes at the present time, the history teachers need to know the term of global citizen. Within this scope, the history teachers were asked what global citizenship is. In the table 2, the teachers state their opinions about the term of global citizen.

Answers	F	%
To become an individual who protects his rights and who knows his duties against the government.	4	40%
To evoke cosmopolitanism. It is the interaction of the people in the world.	4	40%
It is mortality. It is the feature of being human. It is the indication of becoming one.	2	20%
Total	10	100%

Table 2: The answers for the question of what the global citizenship is.

In literature, global citizen is defined in the most general sense as a citizen of a world that he shares the responsibility which belongs to not only his own country where he lives. In addition to this, there are some basic features that the global citizen should have. These features are the terms like social justice and equality, globalization and subjection, critical thinking, identity and self-respect, empathy, dignification to the distinctnesses and respecting, peace and struggle. It is not possible to explain salubriously the term of global citizenship without knowing this basic features of the global citizenship. However, most of the history teachers who participated in the study created the term of global citizenship around the duty against government and cosmopolitanism. Based on this datas it is seen that history teacher have a general knowledge about the subject of global citizenship. On the other hand, the disuse of the basic features of the global citizenship like peace and struggle, variety of the people, sustainable future, globalization and justice in the definitions shows that the teachers do not have enough knowledge about the terms of global citizenship.

Global Citizenship Education

The teachers who will practice the global citizenship education in their lessons need to know the global citizenship education beside its definition. In this context, the question of the definition of global citizenship education was asked to the teachers. In table 3, the teachers state their opinions about the global citizenship.

Answers	F	%
It is a necessity of the globalizing world.	5	50%
To be sensitive to the world's problems and the duties, right encumbered.	3	30%
It is the widely awareness raising of the individuals to develop the awareness of the global citizenship.	2	20%
Total	10	100%

Table 3: The answers for the question of what global citizenship is.

As a result of the literature review, the global citizenship education was stated as raising people who are active, responsible and aware of the world where they live as a cosmopolitan. Additionally, the teachers did not mention the part that it will be helpful for them to gain skills like critical thinking, communication, collaboration, and solution of the conflicts beside self-confidence

and self-respect that are wanted to reach with global citizenship education. As a result of the answers it can be said that the teachers have a general knowledge about the global citizenship education.

The Suitability of the History Lessons for the Global Citizenship Education

History lesson is one of the main lesson that makes a contribution to the global citizenship education. In this sense, history teachers should know the connection of global citizenship education with the history lessons very well. The history lesson is an important course for gaining students information and skills about global citizenship education with the issues which comes from past to present. In addition to this common contributions of history lesson to the global citizenship education, especially in active citizenship education gaining the skills of analysing events and interpretation is important.

To show the place of history lesson which is the most important milestone for gaining students behaviours that are appropriate for a global citizen in global citizenship education, it is asked to history teachers the suitability of the history lessons for global citizenship education and what kind of contributions it can make.

Answers	F	%
Yes, it is suitable. Beside the substantial citizenship information which is about culture and civilization, the global citizenship education is also taught in history lessons.	4	40%
Yes, it is suitable. Especially when the history lessons are given, the global activities about the important events are greatly mentioned. Particularly, reaching today of the history subjects is beneficial for global citizenship education.	3	30%
Yes, it is suitable. History lessons can be used easily in global citizenship education because the subjects of the history lessons are about mankind.	2	20%
No, it is not suitable.	1	10%
Total	10	100%

Table 4: The Suitability of the History Lessons for the Global Citizenship Education

When the answers of the question asked to the teachers about the subject are analysed, it is seen that the teachers have imperfect knowledge about how history lessons can be supportive for the global citizenship education. The teachers who participated in the study generally explained the aspect of the global citizenship education as the appropriateness to the content and syllabus. However, in literature it is mentioned more detailedly as raising active citizen and gaining multi perspective standpoint beside the content about the appropriateness of the history lessons to the global citizenship education. Based on the literature, it is understood that the teachers' knowledge is missing about the aspect of the history lessons for the global citizenship education.

The Techniques Used in Global Citizenship Education in History Lessons

Through the history lessons, the teacher who will practice the global citizenship education in their lessons need to use different learning methods. The students have to be raised as global citizens with the appropriate learning environment for the nature of the history lessons. In this sense, a question is addressed to the teachers like there are any different techniques and methods that they use in their lessons for the global citizenship education. The answers of the teachers are explained in Table 5.

Answers	F	%
Yes. I try to teach the events from different perspectives according to multi perspective thinking in history lessons.	5	50%
Yes. While giving lesson about culture and civilization, I try to give information and ask questions about this subject.	3	30%
No. I do not use any technique.	2	20%
Total	10	100%

Table 5: The Techniques Used in Global Citizenship Education in History Lessons

When the answers about this subject of the teachers are analysed, it is seen that they do not use a great variety of techniques in global education. As it is explained in literature, it is aimed to raise active, democratic citizens who are open to communication with the changes made in education programs during recent years in the history lessons. The history lessons should help students to overcome the problems as active citizens not passive ones. A global standpoint should be given to students in the history lessons. Multi- Perspective that will be used for global citizenship education in history lessons explains the events and the reasons of them in line with the cultural conditions that they are in to the students. Furthermore, it shows that there are other perspectives besides the perspective which reflects the bias or tendencies.

Within this scope, when the subject is covered in history lessons, the attention should be shown to use techniques which enable students to think, cause problem solving, and create a platform. When this atmosphere is provided, the global citizenship education will be practiced wholesomely in history lessons.

The Desires of the Teachers from History Program for the Global Citizenship Education

It is important for teachers who will play a fundamental role in practicing the global citizenship education in history lessons to mention the missing about the history syllabus. Within this scope, a question like what should be done for the global citizenship education in history syllabus was addressed to the teachers. The answers of the teachers are shown in Table 6.

Answers	F	%
Activities about unity and living can be done together.	3	30%
The effects of the results of the historical events to the modern-day mankind should be analysed mostly.	3	30%
Culture and civilization issues can be addressed more.	2	20%
More places should be given to the reading texts or the subjects which direct to think and solve problems.	2	20%
Total	10	100%

Table 6: The desires from history syllabus

In this context, when the answers of the teachers are analysed, it is seen that the history syllabus emphasizes the student aspect. It was emphasized in the history lessons that the students

need to be pulled into the subject. To achieve this, the history subjects should make available to solve problems, think, live together, and comment on the events' results and as a result the emphasis that the history subjects need to take part in the syllabus draws the attention.

Results and Evalution

While history lessons offer opportunities to form an individual with multiple identities in today's world, it also lays very important burdens on the individuals. In this regard, today's individual's complicating identification requires history education to spread on new areas and to be varied as to substance and method for fulfilling the function expected from itself (Özen and Hatipoğlu, 2000).

As a result of the global developments educators need to redesign the history programs. Within changed world conditions, in addition to adding students the essential knowledge, ability and attitudes for duties that are needed in their own nation states, the global citizenship education, should help the students to struggle for a fairer world with adding skills that also include recognizing groups that have different ethnic, cultural and linguistic systems in various world societies (Bank, 2004).

The history teachers should gain knowledge, skill, and manners about global citizenship to practice the global citizenship education in their lessons. As a result of this study which is followed with the aim of presenting the opinions of the history teachers about the place of the global citizenship education in history lessons, the following results are reached.

- In spite of having a general knowledge about the global citizenship term, it is understood that most of the history teachers do not know the terms like social justice and equality, globalization and critical thinking which are the underlying elements of the global citizenship.
- The teachers do not have enough knowledge about the global citizenship education.
- Most of the history teachers do not have enough knowledge about the place of the history lessons in the global citizenship education.
- Most of the history teachers do not have enough knowledge about the methods and techniques that is used to practice the global citizenship education in history lessons.

According to the acquired datas, the following proposals can be made:

- The term of global citizenship should be taught to the history teachers completely.
- The program of history tutory should be developed in a way which supports the global citizenship education.
- With giving seminars to the history teachers, the importance of the history lessons in global citizenship education should be taught.
- Universal values and moral education should be regarded.
- The attention should be shown to raise individuals who are open to multi- perspective, tolerant, and peace minded.

REFERENCES

- BARTH James ve DEMİRTAŞ Abdallah, **İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi**, Yök Dünya Bankası Yayınları, Ankara, 1997.
- BARTON Keith ve LEVSTİK Linda, **Teaching History for The Common Good**, Lawrence Erlbaum Associates, London, 2004.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

- BANKS James, Teaching for Social Justice, Diversity, and Citizenship in a Global World, **The Educational Forum**, 68(2004) s. 289-298.
- BROWN Sarah Drake ve DRAKE Frederick, History in Education for Citizenship in a Democracy, **International Journal of Social Education**, 14(2006)s. 13-34.
- ÇEPNİ Salih, **Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş**, Üç Yol Kitabevi, Trabzon, 2006.
- DEMİRCİOĞLU İsmail Hakkı **Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2010.
- DEMİR Ömer ve ACAR Mustafa, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- DUMAN Tayyip, **İnsan Hakları ve Demokrasi**, Data Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- ERTÜRK Selahattin, **Eğitimde Program Geliştirme**, Meteksan Yayıncılık, Ankara, 1998.
- GÜNDÜZ Mustafa, Yurttaşlık Düşüncesinin Temelleri, **Eğitim Araştırmaları**, s. 17(2004)180.
- HÖPKEN Wolfgang, “Tarih Eğitiminde Yeni Yönelimler”, (Ed. Oya Köymen) **Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003,s.45-57.
- KIRPIK, Cevdet, “Tarih ve Sosyal Bilgilerde Aktif Öğrenme”, (Ed. Semih Aktekin vd.) **Çok Kültürlü Bir Avrupa İçin Tarih ve Sosyal Bilgiler Eğitimi**, Harf Yayınları, Ankara,2009,s. 65-81.
- ÖZEN Ülkü ve HATİPOĞLU Hülya, **Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- ORTLOFF, Deборе, Moving The Bordes, Multiculturalism and Global Citizenship In The German Social Studies Classroom, **Educational Research**, 53(2011), s.137- 149.
- OXFAM**, Education for Global Citizenship,
<http://www.oxfam.org.uk/coolplanet/teachers/globciti/downloads/gcguiede06.pdf>.(ET:15.0 2.2013).
- KAYA Ayhan ve ÖZDOĞAN Güney, **Uluslararası ilişkilerde sınır tanımayan sorunlar, göç, yurttaşlık, insan hakları, toplumsal cinsiyet, küresel adalet ve güvenlik**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- KAN Çiğdem, Değişen Değerler ve Küresel Vatandaşlık Kavramı, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt, 17.3 (2009).
- KAN Çiğdem, Sosyal Bilgiler Eğitiminde Küresel Vatandaşlık, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı, 26(2009).
- Milli Eğitim Bakanlığı, **Ortaöğretim 11. Sınıf Tarih Dersi Programı**, MEB, Ankara, 2009.
- NİCHOL Jon, **Teaching History**, Macmillan, London, 1984.
- PHILIPS Rob, History Citizenship and Identity, **The Historical Association**, s.37 (2003),41.
- SAĞIRLI Muhittin, “Bir Konu Alanı Olarak Vatandaşlık Bilgisi” (Ed. Töre Temiz) **Vatandaşlık Bilgisi**, Lisans Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- STRADLİNG Robert, **20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- YILDIRIM Ali ve ŞİMŞEK Hasan, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.

ISLAH ÇALIŞMALARINDAN İLGASINA MEDRESELERE İSLAMCI BİR BAKIŞ; SEBİLÜRREŞAD'DA TEVHİD-İ TEDRİSAD KANUNU VE UYGULAMALARI

*Emin ÖZDEMİR**

ÖZET

Ders verilen yer anlamına gelen medrese, İslam dünyasının en önemli eğitim-öğretim kurumlarından birisidir. Orta Çağ'da İslam medeniyetinin zirveye ulaşmasında büyük pay sahibi olan bu kurumlar, 19. yüzyıldan itibaren İslam dünyasının, Batı karşısında gerilemesinin sebebi olarak görülür ve tartışılmaya başlanır. Tanzimat'tan itibaren açılan Batı tarzı eğitim kurumları karşısında sürekli güç kaybeden medreselerin ıslahına yönelik, Osmanlı'nın son döneminde gelişen düşünce hareketleri çerçevesinde, farklı çözüm önerileri ortaya konulur. Medreselerin işlevini kaybettiklerini, dolayısıyla kapatılması gerektiğini düşünen Batıcı aydınların sekülerist kanadına karşın, İslamcı aydınlar üzerinde yapılacak ıslah girişimleriyle bu kurumların çağın şartlarına uygun hale getirilebileceğini belirtirler. Cumhuriyet Türkiye'sinde Batıcı fikirler ekseninde gerçekleştirilen köklü yenilik hareketlerinden medreseler de etkilenir. Bu kurumlar, Maarif Vekili Vasıf Bey'in Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na istinaden 11 Mart 1924'te yayınladığı bir genelgeyle kapatılır. Medreseler kapatıldıktan sonraki gelişmeler, İslamcı çevrelerde endişe yaratır ve tepkiye yol açar. Bu gelişmelerin bazıları şunlardır; Lağvedilen medreselerde çalışan müderrislerin bir kısmının işsiz kalması, medrese vakıflarının satılma ya da kiralama yoluyla uygunsuz amaçlar için kullanılacağı endişesi, medreselerin yerine kurulan İmam-Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültelerinin müfredatlarının beklentileri karşılayamaması dolayısıyla din eğitiminin akim kalacağı düşüncesidir. Yapmış olduğumuz bu çalışma ile medreselerin kaldırılması ve bundan mütevellid olumsuz gelişmelere, İslamcı akımın muhalefetini, Sebilürreşad dergisi örneğinde inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Tevhid-i Tedrisad, Sebilürreşad, İslamcılık

AN ISLAMIST VIEW, FROM THE REFORMS TO THE ABOLISHMENT OF MEDRESAHS: THE LAW OF UNIFICATION OF EDUCATION AND ITS PRACTICES IN SEBİLÜRREŞAD

ABSTRACT

Medresah where lessons were given, was the most important educational institution of Islamic World. These institutions had an

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat. Fak. Tarih Böl., El-mek: ozdemiremin71@hotmail.com

important role for the Islamic civilisation to reach its peak point. With the begining of 19th century Medresah began to be regarded as the cause of recession of Islamic World against the Western Civilization and it started to be questioned. The Medresah instutions lost its popularity with the establishment of western style educational institutions in the Ottoman State after the declaration of Tanzimat. Various solution proposals were put forth within the framework of developing movements of thoughts in the late Ottoman Life. Against the westernized and secularist intellectuals' wing which was claiming that the Medresah has lost its function, Islamic intellectuals were in the opinion of making reforms on the Medresah in order to carry it out to the standards of the modern education. Medresah institutions has also been effected by the by the deep progressive movements which mainly evolved around the idea of westernization at the Republican Turkey. Medresah institutions were shut down by the legislation of "Tevhid-i Tedrisat" (unification of education) which is announced at 11th March of 1924 by Vasıf Bey who was the minister of education at the time. Islamist circles have concerned and been led to backlash developments after the closure of Medresahs. Some of these developments were portion of the lecturers remain unemployed with the closure of Medresahs, worries about the improper use of the property of Medresah by renting or sailing and also concerning about the programs of the Vocational Religious High Schools and Faculties of Theology founded immediately after closing Medresahs could not meet the expectations and therefore inert at the religious education. In this study, we are going to examine the opposition of the Islamic circles and the negative improvements that appeared by abolishment of Medresahs in the example of the "Sebilürreşad" magazine.

Key Words: Medresah, The Law of Unification of Edecation, Sebilürreşad, Islamist

GİRİŞ

Batı dünyasının karanlık dönemini yaşadığı Orta Çağ'da, İslâm medeniyetinin yükselmesinde önemli bir paya sahip olan medreselerin, ilk olarak ne zaman kurulduğu konusunda kesin hükme varmak oldukça zordur. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren mescit, kütüphane ve evlerde yürütülen eğitim faaliyetleri, Karahanlılar zamanında devlet eliyle teşekkül ettirilen medreselerde, daha derli toplu ve düzenli hale getirilir.¹ Selçuklular zamanında yaygınlaşan Şii propagandasına karşı, Sünni inancı koruma ve yayma düşüncesiyle açılan Nizamiye Medreseleri, herkesin öğrenimini parasız yaptığı, muhtaç talebelere burs bağlanıldığı, içinde okuyanların yatma, oturma gibi sosyal ihtiyaçlarına cevap veren, İslâm'ın bugünkü anlamdaki ilk üniversiteleridir.²

Osmanlı eğitim sistemi içerisinde günümüzün orta dereceli okulları ile yüksek öğrenim kurumlarına tekabül eden medreselere, sıbyan mekteplerini bitirenler ile Dârü'l-Hüffâzlarda veya evlerde özel bir şekilde okuma-yazma öğrenmiş ve ergenlik çağına gelmiş gençler kabul edilirdi.³

¹ Zeki Salih Zengin, **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, Ankara 2002, s.15.

² Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 2010, s.43. ; Mefail Hızlı, "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.2, S.2, 1987, s. 275.

³ Mustafa Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.14, 2003, s.151. ; Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Bozulma", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.6, C.6, 1994, s.71.

Orhan Gazi'nin İznik'te kurdurttuğu medreseden sonra devletin elde ettiği güç oranında, medreselerin sayısı, fiziki şartları, mimari özellikleri ve müfredatlarında önemli gelişmeler olmuştur. Osmanlılarda yeni fethedilen yerleşim yerlerine medrese inşa etmek yerleşmiş bir âdetti. Osmanlı idaresine giren yerlerde medrese teşkili, sadece eğitim amacına değil; İslâm dini ve kültürünün yaygınlaşmasına, devlet, aydın ve halk uzlaşmasının teminine ve yönetimin toplumlara benimsetilmesine de yardımcı olur.⁴

İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in kendi adına inşa ettirdiği caminin etrafında teşekkül ettirdiği külliye, sekiz medreseden ve sosyal tesislerden oluşuyordu. Daha sonraları *Sahn-ı Seman* olarak anılacak olan bu medrese kompleksi, sağlanan maddi imkanlar ve bilhassa müfredatı ile bir yüksek öğretim ve araştırma kurumu özelliği kazandı. Medreselerin gelişmesindeki en üst seviyeye, Kanuni Sultan Süleyman devrinde, kademeli bir sistemde teşkilatlanan "*Süleymaniye Medresesi*" ile ulaşıldı.⁵

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti eğitim hayatında önemli bir işlev üstlenmiş olan medreseler, 16.yüzyıldan itibaren gerileme süreci içine girer. Gerilemenin sebeplerinin başında, medrese müfredatında nakli ilimlerin ağırlık kazanması, akli ilimlerin ise zaman içinde ihmal edilmesi gelmektedir. 15. ve 16. yüzyıllarda Ali Kuşçu, İbn-i Kemal, Molla Fenari gibi alimlerin İlm-i Hikmet (Felsefe) alanında yazdıkları eserler okutulurken, sonraları devrin şeyhülislâmlarının da telkinleriyle, Fıkıh ve Arapça gibi dersler ağırlık kazanır.⁶ Müderris tayinlerinde ve öğrenci kayıtlarında liyakatin yerini iltimasın alması, diğer bir bozulma sebebidir. Osmanlı malî ve idarî teşkilatındaki bozulmanın medreselere sirayet etmesi sonucu, İlmiye rütbeleri, mevcut nizamla uyulmadan ulema ve devlet ileri gelenlerinin evlatlarına verilmeye başlar ve "*Beşik ulemalığı*" bu şekilde doğar.⁷

Medrese sisteminde zaman içerisinde ortaya çıkan bozukluklar, ilk olarak devrin alimleri tarafından hissedilir. Tarihçi Gelibolulu Ali, "*Nushatü's Selatin*" isimli eserinde, eğitim-öğretimde yaşanan düzensizlikler ve müderrislerin yetersizliklerinden şikayetle bahseder.⁸ Katip Çelebi ise "*Keşfü'z Zünun*" isimli eserinde akli ilimlerin okutulmasından vazgeçilmesi sonucu bu ilimlerde mütehasıs müderrislerin artık yetişmediğinden şu sözlerle şikayet eder: "*Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde şeriatla hikmeti, nakil ile akli uzlaştıran büyük alimler vardı. Sonra bir müftü felsefenin ve hikmetin haram olduğuna dair fetva verdi. Daha sonra bu ilimlerin okutulması yasaklandı.*"⁹

Kanuni'den sonra başa geçen padişahlar, yapılan bu eleştiriler doğrultusunda bir takım ıslah çalışmalarına girişmişlerse de bozulma ve usulsüzlüklerin önüne geçilemez. Islah çalışmaları farklı yaklaşımlarla sonraki asırlarda da devam eder. Birçok alanda ıslahat gerçekleştiren III. Selim döneminde İlmiye sınıfına yönelik düzenlemeler yapılır. II. Mahmut döneminde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla, ilmiye sınıfının elindeki vakıf gelirlerinin devlet bütçesine aktarılması,

⁴ Mehmet İpşirli, **İslam Ansiklopedisi** "Medrese" maddesi, C.28. s.327-33.

⁵ Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitiminde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.37, 1997 s. 409.

⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 67-71.

⁷ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Bozulma" a.g.m., s.77

⁸ Yaşar Sarıkaya, "Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.3, 1999, s.26-27.

⁹ Katip Çelebi, **Keşfü'z Zünun** İstanbul-1971'den naklen Mefail Hızlı, a.g.m., s.78

medreselerin ekonomik olarak zayıflamasına ve ilmiye mensuplarının sahip olduğu geniş imkanları ve nüfuz sahalarını kaybetmesine sebep olur.¹⁰

Genel olarak bakıldığında Tanzimat'a kadar geçen süre zarfında üzerinde köklü yapısal ıslahatlar gerçekleştirilemeyen medreseler, artık ihtiyacı karşılayamaz duruma gelir. Bunun sonucunda özellikle II. Mahmut'tan itibaren Batı tarzında eğitim kurumları kurulmaya başlanır.¹¹ Bu durum bir bakıma medreselerin kendi hallerine bırakılmasına sebep olur.¹² Tanzimat idarecilerinin, medreseleri, kurulan yeni sistem içinde din öğretimi görevini gerektiği şekilde yerine getirecek hale getirmeden kendi hallerine bırakmaları sebebiyle, sistemin dışında kalan bu kurumlar, kendi kendilerini yenileyemedikleri gibi, sistemin bir parçası da olamamışlardır.¹³

Tanzimat'tan sonraki dönemde de bu durum devam eder. Özellikle II. Abdülhamid döneminde, eğitimin Osmanlı ülkesinde yerleşmesi için çok büyük hamleler yapıp, yeni usûle göre eğitim veren modern okulların yaygınlaştırılmasına karşın geleneksel eğitime kayda değer bir yatırım görülmez.¹⁴ Batı tarzındaki eğitim kurumlarının yaygınlaşması mektep-medrese mücadelesi dolayısıyla Osmanlı kültür hayatında ulema-aydın ayrışmasını ortaya çıkarır.¹⁵ Nihayet toplumda biri medresede geleneğine bağlı eğitim alan, diğeri mektepte batı tarzı eğitimle yetişen iki farklı modelde zihniyet oluşmaya başlar. Mektepliler, medrese mezunlarını cahil, bağınaz ve uyuşuk olarak tanımlarken; medrese mezunları ise batı tarzında eğitim alanları, İslam'a yabancılaşmakla suçlarlar.¹⁶

II.Meşrutiyet dönemine medreseler, oldukça olumsuz şartlar altında girer. Medrese öğrencilerine verilen askerlikten muafiyet imtiyazının, istismar kapısını açması, Bu kurumların, askerlikten muaf olmak isteyenlerle dolmasına sebep olur. Buraya gelen öğrenciler bir medreseye kaydolurlar. Bir han köşesinde bir oda kiraladıktan sonra 8-10 yıl sürünürler ve olumsuz şartlar altında eğitimleri bir hayli uzar.¹⁷ 1908' de meşrutiyetin ilanı ile birlikte gelişen farklı görüşteki basın organlarında, medreselerin durumu ile alakalı tartışmalar başlar. Bu tartışmalar çerçevesinde de birçok ıslah girişimi gerçekleşecektir.

1. Sebilürreşad Dergisi ve Medrese Islahı

Rönesans ile birlikte bilim ve teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmeler sonrası Batı dünyasının elde ettiği ekonomik ve siyasi genişleme karşısında, Osmanlı Devleti'nin sürekli güç kaybetmesi, devlet adamlarını, imparatorluğa tekrar eski gücünü kazandırmak için arayışlara itmiştir. Bu bağlamda 18. yüzyıldan itibaren Batı'daki gelişmeler örnek alınarak yenileşme hareketlerine girilir. Osmanlı askeri ve idari kurumlarında başlayan bu değişim, zamanla soysal, kültürel ve hukuki alanlara da yansır ve İslam'dan beslenen geleneksel yapıda sarsıntılara yol açar. Tanzimat dönemi boyunca hem eşitlik politikalarının sebep olduğu toplumsal memnuniyetsizlik hem de yenileşme çabalarının gereği olarak özellikle hukuk alanında yapılan değişiklikler ve Avrupa'dan iktibas edilen kanunlar, geleneksel yapının korunmasına yönelik fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olur.¹⁸

¹⁰ Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, N.3, 2002, s. 386.

¹¹ Osman Kafadar, *Türk Eğitim Sisteminde Batılılaşma*, Ankara 1997, s.81-83.

¹² Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s.328.

¹³ Zeki Salih Zengin, a.g.e., s.28.

¹⁴ Fatma Ürekli, a.g.e., s.387.

¹⁵ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara 1999 s.7.

¹⁶ Yaşar Sarıkaya, "II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi", *Divan*, C.13, S.25, 2008, s. 38.

¹⁷ Mustafa Ergün, a.g.e., s.444.

¹⁸ Mümtazer Türköne, "İslamcılık" Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s.60-62.

Avrupa'da gelişen pozitivist düşünce ve Ernest Renan gibi oryantalistlerin İslam'ın tekamüle engel olduğu yönündeki tezlerinden¹⁹ etkilenen Batıcı aydınların İslam'ı dışlayarak idealize ettikleri medeniyet tasavvurları karşısında, geleneksel yapının korunması fikri daha da kuvvetlenir. Bu hızlı değişim ve dönüşüm döneminde, geleneksel yapıya sıkı sıkıya bağlı medrese kökenli “ulema” sınıfından farklı olarak ulema vasfına sahip ama Batı'da gelişen sosyal teorilerden etkilenmiş, gelişimi savunan İslamcı aydın sınıfı teşekkül eder.²⁰

II. Meşrutiyetle birlikte oluşan fikri özgürlük ortamı, İslamcı aydınların basın yayın faaliyetleri yoluyla gündemlerindeki meselelere dair düşüncelerini dile getirme imkanı tanır. Bu dönemde İslamcı fikirlerle temayüz etmiş gazete ve dergilerden bir kısmı şunlardır; “*Sırat-ı Müstakim (Sebilürreşad), Beyanü'l-Hakk, Livay-ı İslam, Volkan, Hikmet, İttihad-ı İslam, Tearüf-i Müslimin, Tasavvuf ve İslam Mecmuası*”. Bu yayın organlarında İslamcı aydınlar, dini, hukuki ve ahlaki tartışmaların yanında Tanzimat'tan buyana tartışılacak gelen medreseler konusunda görüşlerini açıklarlar.²¹

İslamcı yayın organları arasında Sırat-ı Müstakim ismiyle yayınlanmaya başlayan, daha sonra Sebilürreşad ismini alan dergi, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e siyasi ve kültürel alanda oldukça önemli bir yere sahiptir. Ebu Ü'lâ Zeyn el-Âbidin ve Esref Edip tarafından 14 Ağustos 1908'de yayın hayatına başlayan, başyazarlığını Mehmet Akif'in yaptığı Sırat-ı Müstakim'in 1912 yılına kadar 182 sayısı yayınlanır. Bu tarihten sonra Sebilürreşad olarak isim değiştiren dergi, 5 Mart 1925 tarihine kadar aralıksız olarak yayın hayatını sürdürür. Genel istek ve arzu üzerine 1948'de tekrar yayınlanan Sebilürreşad, 1965'te neşriyatını tamamlar.²²

II.Meşrutiyet dönemi düşünce hayatında en çok tartışılan konuların başında yer alan medrese ıslahı meselesi, Sebilürreşad'da geniş bir şekilde yer bulur. Bu dönemde medreseler, Batıcı ve İslamcı aydınlar arasında yaşanan fikri mücadelede, geleneği temsil eden bir sembol haline dönüşür. Geleneksel yapıya karşı cephe alan Batıcı aydınların, aynı zamanda geleneksel yapıyı besleyen bir kaynak olarak gördükleri medreselere olumsuz bakış açıları karşısında İslamcı aydınlar, bu kurumların ıslah edilebileceğini savunurlar.

Batıcı aydınlardan Abdullah Cevdet, çağdaşlaşmayı Batı düşüncesinin içselleştirilmesi olarak görmekteydi ve Batılı bir eğitim sistemini kabul ederek, yeni bir insan tipinin yaratılmasından yanaydı.²³ Ona göre, Süleymaniye medresesi yerine, *College de France* tertibinde bir *Ulum-u Edebiye medresesi*, Fatih medresesi yerine ise, *Ecole Polytechnique* tarzında medrese-i aliye vücuda getirilmeliydi.²⁴ Bu aydınlardan Kılıçzade Hakkı hazırladığı detaylı programda, Osmanlı toplumunu modern topluma dönüştürmeyi hedefliyordu. Daha sonraki dönemde Cumhuriyet rejimi tarafından yapılan Latin alfabesine geçiş, fesin şapka ile yer değiştirmesi ve medreselerin kapatılması gibi reform adımları bu programda yer alıyordu.²⁵

¹⁹ Ernest Renan, **Nutuklar ve Konferanslar**, Çev: Ziya İhsan, Ankara 1946, s. 184-185.

²⁰ Ali Bulaç, “İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce; İslamcılık**, C.6, İstanbul 2004, s.48. ; Recep Şentürk, “ Fıkıh ve Sosyal Bilimler Arasında Son Dönem Osmanlı Aydını”, **İslam Araştırmalar Dergisi**, S.4, 2000, s.140-143. ; Peyami Safa : **Türk İnkılabına Bakışlar**, İstanbul 1990, s.25-56.

²¹ M.Saffet Sarıkaya, “Osmanlı Türkiye'sindeki İslamcılık Düşünce sine Genel Bir Bakış”, **Araştırmalar**, 1/1, 1999, s.110-112.

²² Uygur Kocabaşoğlu, **Hürriyeti Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını**, İstanbul 2010, s.59.

²³ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, İstanbul 1993, 170,216.

²⁴ Peyami Safa : a.g.e., s.58.

²⁵ Mustafa Gencer, “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri”, **Turkish Studies**, V.3/2, 2008, s. 383.

İdealize ettikleri modernizasyonun sağlanması açısından medreselerin kapatılması gerektiğini dile getiren Batıcı aydınların sekülerist kanadının söylemleri karşısında İslamcı aydınlar, ıslahı üzerinde yoğunlaşarak bu kurumların modernize edilebileceğini dile getirirler. Sebilürreşad, medreselerin içinde bulunduğu olumsuz şartları ve çözüm önerilerini sıklıkla sayfalarına taşıyarak medreselerin, ıslahına yönelik fikirler gündeme gelmesinde önemli bir rol oynar. Dergide bizzat medrese talebelerinin gönderdiği mektuplar yayınlanarak onların eleştirileri ve çözüm önerilerine yer verilir. Yayınlanan talebe mektuplarında medreselerin içinde bulunduğu olumsuz şartlar ve ıslah gerekliliği şu sözlerle anlatılır: “*Sarahaten ve vâzihan anlaşılıyor ki tedrisin sekâmeti yüzünden esas maksadını kaybederek semt-i meçhûle doğru olabildiğince gitmişiz de bugünkü dereke-i tedenniye tenzil etmişiz. Artık bu nazariyâta fâtiha çekme zamanı çoktan hulûl ettiğinden terakki ve tealimiz için bir an evvel teşebbüsât-ı cedidede bulunmalarını merci-i âidimizden dört gözle bekliyoruz.*”²⁶ Talebeler, medrese ıslahının sadece Orta Çağ’dan kalan müfredatların tadili ile mümkün olmayacağını, İlim alanında terakki etmiş Batı medeniyetinin de örnek alınmasını ve bu kurumların fiziksel şartlarının düzeltilmesi gerektiğini dile getirirler.²⁷

Dergide, talebe görüşleri yanında dönemin aydınlarının bu konu hakkındaki düşünceleri de yayınlanır.²⁸ İttihat-Terakki hükümetlerinde Şeyhülislâmlık görevinde bulunan ve reformist söylemleri ile dikkat çeken Musa Kazım Efendi, dergide medrese ıslahı konusunda bir dizi makale yayınlar. Geleneksel öğretim metotlarının ve ders kitaplarının tamamıyla lağvedilerek yeniden düzenlenmesini ve ders müfredatları arasında modern bilim dallarına da yer verilmesini belirten Musa Kazım, bu konudaki makalelerinde özellikle yabancı dil eğitimi üzerinde ısrarla durur.²⁹

II.Meşrutiyet döneminde medrese ıslahı konusunun gündemde kalması noktasında Rusya muhaciri Türk aydınları önemli bir yere sahiptir. Rusya Türkleri arasında gelişen Ceditçilik akımı çerçevesinde gelişen medrese ıslahı meselesi, Rusya muhaciri ceditçi aydınlar tarafından Osmanlı kamuoyuna taşınmıştı. Bu aydınlardan Halim Sabit, Sırat-ı Müstakim’de yayınladığı “*Islah-ı Medaris*” isimli makalesinde, İslam dünyasının geri kalmasına neden olarak medreselerdeki bozulmayı görür. Fenni ilimlerin ihmal edildiği medreselerdeki mevcut eğitim metotları ile terakkinin asla mümkün olamayacağını düşünen Halim Sabit’e göre, ders müfredatları ve eğitim metotları zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmelidir.³⁰

Başta Sebilürreşad olmak üzere dönemin basın hayatında ayrıntılı bir şekilde tartışılan medrese ıslahı, olumlu sonuçlar da doğurmuş, bütün Osmanlı tarihi boyunca yapılan en köklü ve düzenli ıslah çalışmaları bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Ancak bu çalışmaların Osmanlı Devleti’nin parçalandığı döneme rastlaması, bu ıslahatların başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep olmuştur.³¹

2. Sebilürreşad’da Medreselerin İlgası üzerine Görüş ve Düşünceler

Osmanlı Devleti’nde batılılaşma hareketleri çerçevesinde özellikle Tanzimat’tan itibaren eğitimin modernleştirilmesi meselesi düşünce hayatında önemli bir yer tutmakta idi. Cumhuriyetin laboratuvarı olarak nitelendirilen II. Meşrutiyet döneminde Batıcı ve Milliyetçi aydınların eğitim hayatına dair fikirleri, Atatürk’ün bu alanda gerçekleştirdiği inkılap hareketleri üzerinde tesirli

²⁶ “Talebe-i Ulumda Hereket-i Fikriye (İştirak-i Fikriye)” *Sebilürresad*, 25 Nisan 1329, C. 10, S. 243, s. 146-147

²⁷ “Artık Sükut Etmeyeceğiz” *Sebilürresad*, 25 Nisan 1329, C. 10, S.243 147-148.

²⁸ Esther Debus, *Sebilürreşad; Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemdeki İslamcı Muhalefete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İstanbul 2009 ; “Artık Sükut Etmeyeceğiz” *Sebilürresad*, 25 Nisan 1329, C. X,S.243 147-148.

²⁹ Musa Kâzım, “Kütüb-i Kelamiyenin ihtiyacât-ı Asra Göre Islah ve Telifi. Beyne'l-Müslimin Mezahib-i Muhtelifenin Tevhidi Medreselerde Tedrisatın Islahı-3”, *Sırat-ı Müstakim*, 1 Ramazan 1327, C.3 S. 54, s. 22-23

³⁰ Halim Sabit, “Islahı-Medaris Münasebetiyle”, *Sırat-ı Müstakim*, 17 Muharrem 1329, C.5, S.129, s. 324-326.

³¹ Zeki Salih Zengin, a.g.e., s.171.

olur.³² Çağdaş cumhuriyetin dönüşüm projesi içerisinde İslamcı düşünceler ise, kendisine yer bulamaz.³³

Tasavvur ettiği batı tarzı laik bir milli devlet ve sosyal hayat düzeninin ancak laik ve milli bir eğitim sistemiyle gerçekleştirilebileceğini düşünen Atatürk, daha Cumhuriyet kurulmadan 14 Temmuz 1921'de Ankara'da Maarif Kongresi'ni toplar ve kongrenin açılış konuşmasında bu alanda yapacağı inkılapların sinyalini şu sözlerle verir: “Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarihi tedenniyatında en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurufatından ve evsafı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehayı millimizin inkişafı tamı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir.”³⁴

Osmanlı Devleti'nin geri kalmasının sebeplerinin başında medreselerin yetersizliğini gören Atatürk'e göre bu kurumlarda sürdürüle gelen eğitim; milli dil, milli tarih, milli sanat, yani topyekun milli kültürün gelişmesine uygun değildi. Bu durum ise, milli benlik duygusunun zayıflamasına yol açmıştı.³⁵ Batı tarzı eğitim kurumlarının açılmasıyla yaşanan mektepli, medreseli çatışmasının neden olduğu toplumdaki bölünmeler, Atatürk'ün de dikkatini çekmiş, 1 Mart 1923'te Meclisi açış konuşmasında bu konuda bir düzenleme yapılması gerektiğini şu sözlerle vurgulamıştı; “Evlad-ı memleketin müştereken ve mütesaviyen iktisaba mecbur oldukları ulum ve fünun vardır. Âli meslek ve ihtisas erbabının tefrik olunabileceği derecatı tahsile kadar terbiye ve tedriste vahdet, heyet-i içtimaiyemizin terakki ve tealisi nokta-i nazarında çok mühimdir. Bu nedenledir ki, Şer'îye Vekâleti ile Maarif Vekâleti'nin bu konuda fikir ve çalışma birliği yapması temenniye şayandır.”³⁶

Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda eğitim ve öğretim birliğinin sağlanması için yapılan çalışmalar 3 Mart 1924'de Tevhid-i Tedrisat kanunun kabul edilmesiyle neticelenir. Kanunla Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı olan medreseler, Maarif Vekâleti'ne bağlanır. Yüksek seviyede din adamı yetiştirmek ve toplumun dini inanç sahasındaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere Darülfünun İlahiyat Fakültesi ve İmam-Hatip Mektepleri açılmasına karar verilir.³⁷ Bu okulların açılması kararı, bir anlamda medreselerin ilgasının habercisi olmuştur. Kanunun çıkmasından sonra Maarif Nazırı Vasıf Bey'in 11 Mart 1911'de yayınladığı genelge ile medreselerin kapatılacağı şu sözlerle duyurulur: “Devletin bütçelerinde ve teşkilatında kadrosu, hey'et-i ta'limiye ve programları mevcut ve muayyen olan Medâris-i İlmiyenin devam-ı tedrisatına müsaade edilmez.

³² Mustafa Gündüz, “Mustafa Kemal ve Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve Kültür Hayatına Abdullah Cevdet'in Etkileri”, *Turkish Studies*, V.5, 2010, s. 1069-1071.

³³ Himmet Hülür ve Anzavur Demirpolat, “Seçkinçilik, Aydın Kimliği ve Süreklilik”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.5,1995, s.368.

³⁴ Kemal Aytac, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk Eğitim Politikaları Üzerine Konuşmalar*, Ankara 1984, s.25.

³⁵ A.g.e., s.13.

³⁶ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C.V, İstanbul 1977 s.1736

³⁷ İlgili kanun maddeleri şunlardır; **Madde : 1-** Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâleti'ne merbuttur. **Madde : 2-** Şer'îye ve Evkaf Vekâleti yahut hususi vakıf tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne devir ve raptedilmiştir. **Madde: 3-** Şer'îye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtip ve medarise tahsis olunan mebalîğ maarif bütçesine nakledilecektir. **Madde : 4-** Maarif Vekâleti yüksek diniyet mütehasısları yetiştirmek üzere Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidemat-ı diniyenin ifazası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edilecektir. **Madde : 5-** Bu konunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisat-ı umumiye ile müstegil olup şimdiye kadar müdafaa-i milliyeye merbut olan askeri, rüşti ve idadiler ile sıhhiye mektebine bağlı olan Darül Eytamlar bütçeleri ve heyet-i talimiyeleri ile Maarif Vekâleti'ne rapt olunmuştur. **Madde: 6-** İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren muteberdir. Madde: 7- İşbu kanunun icray-ı ahkâmına icra vekilleri heyeti memurdur; **TBMM Zabıt Ceridesi Devre II**, Cilt 7, 3/3/1340, s.25-26.

Binaenaleyh bu emrin vüruduyla beraber vilayetinizin merkez kaza ve köylerinde mevcut olan bu gibi medreseler heman seddedilecektir."³⁸ Medreselerin asıl durumu, bütçe konuşmaları ve bütçe kanunu ile belirlenir, Mecliste, Maarif Bakanlığının uzun açıklamalarından sonra medreselere bir tahsisat ayrılmayarak, bu kurumların lağvı resmen kabul edilir.³⁹

Maarif Nazırı Vasıf Bey'in yayınladığı genelgede, medreselerin kapatılmasından sonra bu kurumlarda okuyan talebenin ve ders veren müderrislerin durumları da açıklığa kavuşturulur. Buna göre, kapatılan medreselerde okuyan öğrenciler, seviyelerine göre ilkokul, lise ya da idadilere nakil edilmesine, bu medreselerin hocalarından kanuni şartları haiz olanların da, öğretmen olarak Maarif Vekâleti'ne bağlı okullarda görevlendirilmesine karar verilir.⁴⁰

Genelgenin uygulanmaya başlamasıyla birlikte 1914 yılında hazırlanan İslah-ı Medaris Nizamnamesi ile önce İstanbul'da sonra diğer illerde tesis edilen 29 adet Dâru'l-Hilâfe medresesinin⁴¹ hazırlık kısımları ile Şer'îye Vekâleti'nin verdiği izinle müderrisleri tarafından kaza ve köylerde açılan ve ilköğretim düzeyinde eğitim veren 479 adet Medaris-i İlmiye kapatılır.⁴² Dâru'l-Hilâfe medreselerinin İbtida-i Harîç ve İbtida-i Dahil kısımları ise İmam-Hatip Mektebine dönüştürülür.⁴³

Medreselerin lağvedilmesiyle başlayan süreç önce mecliste tartışılır. Diyanet İşleri bütçe görüşmelerinde, Konya Mebusu Mustafa Fevzi Efendi altı yüz seneden beri İslam'a hizmet eden medreselerin ilgasını ve mülğadan sonra açılan müesseselerin keyfiyet cihetiyle medreselerin bıraktığı boşluğu dolduramayacağını şu sözlerle eleştirir: "*Bugün Darülfünun İlahiyat şubesi bizim şu diyanet işleri ile iştigal edecek vezai'fi öğretecek ulema yetiştirmeyecektir o malum. Evet müftüler nereden yetişecek rica ederim? İlahiyat Şubesinden çıkacak bir efendi müftü olamaz. Sebebi, İlahiyat Şubesinde okunacak dersler, müftülerin haiz olması lazım gelen malumat-ı kanuniyeyi veremez.*"⁴⁴ Meclisteki bu tepkiler üzerine Maarif Vekili Vasıf Bey mecliste yaptığı konuşmada, kurulduğu dönemlerde nitelikli talebeler yetiştiren medreselerin, son asırlarda vasfını kaybederek ilmin ve fennin gerisinde kaldığını, bu cihetle de memlekete büyük zarar verdiklerini, bu durumu Osmanlı dönemi ulehasının da kabul ettiğini vurgulayarak, bir çok ıslah girişimine rağmen hali hazırda mevcut medreselerin harap ve izbe köşeler içerisinde bulunduğunu, mevcut 479 medresede kayıtlı olan 18 bin talebenin ancak 6 bininin medreseye devam ettiğini, geri kalanın ise askerlikten muaf olmak istedikleri için kayıtlı gözüktüklerini belirterek, yayınladığı genelgeyi savunur.⁴⁵

Meclisteki tartışmalar kamuoyuna da yansır, basın yayın organlarında da bu süreç yer alır. Vasıf Bey'in medreselerin kapatılmasıyla ilgili "*On altı bin asker kaçağının ocağını söndürdüm. Bundan duyduğum zevk, milli mücadelenin o heyecanlı devirlerinde duyduğum en yüksek zevklerden daha büyüktür*", şeklindeki sözleri kamuoyunda tepkiyle karşılanır.⁴⁶

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e eğitim hayatı üzerine ciddiyetle eğilen ve medrese meselesini sürekli gündemde tutan Sebilürreşad dergisinde, medreselerin ilgası ve ilğadan sonra din eğitimi

³⁸ Mustafa Öcal, " 'Künye Defterlerine Göre' İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, C.17, S.12, 2008, S.180.

³⁹ Asım Arı, "Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.22, S.2, 2002, s.189.

⁴⁰ Mustafa Öcal, a.g.m., s.181.

⁴¹ Zeki Salih Zengin, "Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet'in Başlarında Türkiye'de Din Eğitimi ve Medreseler", **AÜİFD**, C.XLIII, S.2, (2002), s.279-280.

⁴² 1921 tarihli Medaris-i ilmiye nizamnamesinde Dâru'l-Hilâfe medreselerinin dışında kalan medreseler için "*Medaris-i İlmiye*" tabiri kullanılmaktadır. Bknz, Zeki Salih Zengin, a.g.m., s.288. ; Asım Arı, a.g.m., s.189.

⁴³ Mustafa Öcal, a.g.m., s.184.

⁴⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre.II, Cilt 8/1, 17/4/1340, s.805, 816.

⁴⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre.II, Cilt 8/1, 17/4/1340 s.820.

⁴⁶ Mustafa Öcal, a.g.m., s.184.

konusundaki gelişmeler geniş bir şekilde yer bulur.⁴⁷ Tevhid-i Tedrisad kanunundan sonra yayınlanan bir genelgeyle medreselerin beklenmedik bir şekilde kapatılmasının oluşturduğu kızgınlığın yansıdığı dergide, Vasıf Bey'in beyanatına “*Ocak Söndürmek Meziyetmiş*” başlıklı yazıyla cevap verilir. “*Vasıf bey keşke yıkıcı işlerle değil de yapıcı işlerle gündeme gelse idi.*”⁴⁸ şeklinde başlayan yazıda medreselerin ilgasıyla işsiz kalan müderrislerin durumuna dikkat çekilir.⁴⁹ Hayatları boyunca ilimden başka işle meşgul olmayan bu kimselerin maaşlarından mahrum kalmaları sonucu geçim derdine düştükleri, bu vakitten sonra işsiz kalan müderrislerin başka bir işle uğraşmaya ne sermayelerinin ne de tecrübelerinin imkan vermeyeceği belirtilir. Aynı yazıda dini derslerin yanında diğer okullarda olduğu gibi fen dersleri de okutulan medreselerin kapatılmasının müsebbibi olarak görülen Vasıf Bey eleştirilir.⁵⁰

Sebilürreşad'a göre Vasıf Bey'in yayınladığı genelge ile medreselerin ilga edilmesi Tevhid-i Tedrisad kanununa uygun değildi. Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi ile yapılan mülakat yayınlanarak bu düşünce desteklenmiştir. Rasif Efendi'ye göre de, Tevhid-i Tedrisad, ilgayı tedrisad demek değildi. Millet Meclisi bu kanunu çıkararak eğitim-öğretim faaliyetlerini bir merkezde toplamak istemişti. Kanunun milletin ihtiyaçlarını karşılayacak bir şekilde tatbik edilmemesi, memleketin değişik bölgelerinde hoşnutsuzluklara sebep olmuştu. Müfredatında fen dersleri de bulunan Dâru'l-Hilâfe medreselerinin ilgası sonucu açılan İlahiyat Fakültelerinin, medreselerin bıraktığı boşluğu dolduramayacağından, öğrencisiz kalmaları muhtemeldi.⁵¹ Dergide isimsiz olarak neşredilen “*Tevhid-i Tedrisad demek ilgayı tedrisad demek midir?*” başlıklı yazıda da Tevhid-Tedrisad kanununda Vasıf Bey'in medreseleri ilga eden genelgesini dayanak teşkil edecek bir hükmün olmadığı üzerinde durulur, medreselerin kapatılmaya başlaması sonucu ilim aşkıyla memleketlerini terk eden gençlerin ne yapacağını bilemez bir halde ortada kaldıkları belirtilerek genelgenin uygulanmasından doğan aksaklıklar dile getirilir.⁵²

Yayınlanan genelgenin vilayetlerde yürürlüğe girmesiyle birlikte uygulamadan mütevellid olumsuzluklar üzerinde Sebillürreşad'da bir çok makale ve haber yayınlanır. Geçiş döneminde ortaya çıkan sıkıntılar ve medreselerin ilgasından sonra oluşan boşluk şu sözlerle ortaya konulmaya çalışılır: “*İstanbul şehrinin iptidai mekteplerinde 26.000 talebe olduğunu, tahsile muhtaç 40.000 çocuğunda mektepsiz kaldığını gazeteler yazıyor. İstanbul gibi asırlarca payitaht olan bir şehirde kırk bin çocuk mektepsiz kalırsa, Anadolu'da tahsilden mahrum çocukların miktarını düşünmeli!*”⁵³

Geçiş döneminde karşılaşılan önemli sıkıntılardan birisi de İlahiyat ve İmam-Hatip talebesinin ikamet ve iâşe problemidir. Tevhid-i Tedrisad kanunun ikinci maddesine göre Şer'iye ve Evkaf Vekâleti yahut hususi vakıf tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler, Maarif Vekâleti'ne devir ve raptedilmişti.⁵⁴ Ayrıca Bütçe görüşmelerinde Meclis, medreseler için bütçe tahsis etmemişti. Dolayısıyla medreselerden İlahiyat ve İmam-Hatip mekteplerine geçip de, hala medreselerde ikamet eden talebeler ikamet ve iâşe sıkıntısıyla karşılaşır. Bu durum hakkında

⁴⁷ Esther Debus, a.g.e., s.138-139.

⁴⁸ “Ocak Söndürmek Meziyet İmiş”, **Sebilürreşad**, 9 Teşrin-i Evvel 1340, C.24, S.620, s.348.

⁴⁹ İlgili genelgede kapatılacak olan medreselerde çalışan müderrislerin durumlarına dair karar alınmışsa da uygulamada bir kısım müderrisin maaşını alıp, almayacağı noktasında bir karmaşa yaşandığı anlaşılmaktadır. Baknz ; Sadiye Tutsak: a.g.m., s.29 ; Mustafa Öcal, a.g.m.,s.181.

⁵⁰ “Ocak Söndürmek Meziyet İmiş”, **Sebilürreşad**, a.g.m., s.348-349.

⁵¹ “Tevhid-i Tedrisad Kanunun Tarz-ı Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi Hazretleriyle Mülakat”, **Sebilürreşad**, 12 Haziran 1340, C.24, S.604, s.89-90.

⁵² “Tevhid-i Tedrisad Demek İlgayı Tedrisad Demek midir?”, **Sebilürreşad**, 29 Mayıs 1340, C.24, S.604 s. 58-59.

⁵³ Ahmet Hulusi, “Maarifi İflastan ve Yıkıcılıktan Kurtarmak Lüzumu”, **Sebilürreşad**, 14 Ağustos 1340, C.24, S.612, s.222.

⁵⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi Devre II**, Cilt 7, 3/3/1340, s.25-26

Vasıf Bey, basına verdiği demeçte bu talebeler için ödenek olmadığı, dolayısıyla onları desteklemenin mümkün olmayacağını şu sözlerle izah eder: “*Diğer fakültelerin talebesi nasıl iâşe edilmiyorsa, bunların da edilmemesi tabiidir. Ancak, fakir olduklarından bahseden altmış kadar talebenin iâşesine muvafakat etmedim. Talebe-i ulumun iâşesi için bütçede para yoktur.*”⁵⁵

Vasıf Bey’in bu konudaki açıklaması Sebilürreşad’da tepki uyandırır. Vasıf Bey’in İlahiyat talebesini, diğer fakültelerdeki talebelerle karşılaştırmasını eleştiren Yahya Afif’e göre, diğer fakültelerdeki talebenin eğitim amacı dünyevi ve maddi sebeplere dayanmaktadır. İlahiyat talebesinin eğitim gayesi ise dünyevi olmadığından, iâşelerinin karşılanması gerekmektedir. Bunun sorumluluğu da devlete aittir.⁵⁶ Maarif Vekâleti’nde, ilahiyat talebesi için bütçe olmamasını mazeret olarak gösterilemeyeceğini dile getiren Yahya Afif, ilga edilen Evkaf Vekâleti’nin bütçesini de devralan Maarif Vekili’nden, devraldığı kurumların bütçelerinin hesabını sorar.⁵⁷

İlahiyat talebesinin iâşe sorunu yanında ikamet sorunu da bulunmakta idi. Maarif Vekâleti, medreselerin bir kısmını okul binası olarak kullanmayı, kalan kısmını ise satıp, elde ettiği gelirle yeni okul binaları yaptırmayı planlıyordu.⁵⁸ Bu meyanda medrese binalarının kiralanmasına veya satışına başlanılmıştı. Mesela, İstanbul’da Kanuni Sultan Süleyman’ın babası Yavuz Sultan Selim adına Fatih semtinde yaptırdığı Sultan Selim Camii Külliyesi içinde bulunan medrese binası, 25 Haziran 1924 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Halk Fırkası’na belli bir ücret karşılığında verilmişti.⁵⁹ Buna benzer örneklerden dolayı, İlahiyat Fakültesi’ne ve İmam-Hatip Mektebine devam edip de hala medreselerde ikamet eden talebelerin tahliyesi gerekiyordu. Bir çoğu vakıf malı olan medrese binalarının satışı ya da kiralanması ve talebenin bu binalardan tahliyesi dergiye göre yanlış bir uygulamadır.⁶⁰

Dergide medrese binalarının satılması konusunda en önemli çekince ise bu binaların kuruluş amacının çok uzağında kullanılması endişesidir. Satılan ya da kiralanmış vakıf eserlerinin bir takım uygunsuz işler icra edilen mekanlara dönüştürülebileceği endişesi şu sözlerle dile getirilir: “*Medreselerin satılması meselesi, insanı diğer cihetten daha müteessir ediyor. Onların gerek binaları ve gerek arsalarını satın alacak kimseler, bit-tabii, medrese halinde veyahut arsa olarak muhafaza edecek değildir. Şüphesiz, yerlerine başka binalar yaptıracaklar. İstanbul’un her semtinde medreseler var. Bu medreseleri satın alanla, semtine göre, arsalarına meyhane, fuhuşhane, tiyatro ve sinema binaları, gazino, bar ve dans mahalleri, hayvan ahırları, kim bilir daha neler yaptırınlar da bulunacaktır.*” Sebilürreşad’a göre vakıf eserleri olan medreseleri, Maarif Vekâleti’nin değil, Evkaf İdaresi’nin bile satmaya yetkisi yoktur. Dini ilimlerin okutulduğu bu binaların dünyevi ilimlerin öğretildiği mekteplere dönüştürülmesine ise itiraz edilmemektedir. Çünkü vatan ve milletin geleceği için bu ilimlere de ihtiyaç duyulmaktadır.⁶¹

Sebilürreşad’da medreselerin ilgasından sonra dini ilimlerin okutulması için açılan İmam-Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültelerinin müfredat ve işleyişleri üzerine de bir çok makale ve yorum yazılır. Tevhid-i Tedrisat kanununun 4. maddesine göre açılması kararlaştırılan İstanbul

⁵⁵ “İlahiyat Fakültesi İâşe Edilmeyecek”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1340, C.1, S.52, s.3.

⁵⁶ Yahya Afif, “İlahiyat Talebesinin İâşesi”, **Sebilürreşad**, C.24, S.612, 3 Temmuz 1340, s. 138-141.

⁵⁷ A.g.m., s. 138-141.

⁵⁸ Esther Debus, a.g.e., s.139. ; “Medreseler Satılıyor”, **Sebilürreşad**, 25 Eylül 1340, C.24, S.618, s. 317.

⁵⁹ Mustafa Öcal, a.g.m., s.186.

⁶⁰ İlga edilen medreselerin ara sınıflarında okuyan öğrencilerin bir kısmı liselerde devam edecek muadil bir sınıf bulamadıkları yada Maarif Vekâleti tasdik vermediği içinde açıkta kalmışlardır. Açıkta kalan talebenin bir çoğu ise memleketlerine dönmek zorunda kalmışlardır. Bknz ; “Maarif Vekili Vasıf beyefendinin Nazar-ı Dikkatine (Medreselerin Son İki Sınıfının Lağvedilmesi Hakkında)”, **Sebilürreşad**, 3 Temmuz, 1340, C.24, S.607, s.141. ; Yahya Afif ; “İnhilal Eden Bir İlim Ordusu”, **Sebilürreşad**, 5 Haziran 1340, C.24, S.603, s.70-71. ; “Tevhid-i Tedrisat Kanunun Tarz-ı Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi Hazretleriyle Mülakat”, **Sebilürreşad**, a.g.m., s.90.

⁶¹ “Medreseler de İnkılap Geçiriyor”, **Sebilürreşad**, 2 Teşrinievvel 1340, C.24, S.619, s. 327-330.

Darülfünun bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi 1 Nisan 1924'de kurulur, aynı yılın mayıs ayında eğitime başlar. Medreselerin lağvedilmesi sebebiyle Süleymaniye Medresesi'nin öğrencileri bu fakülteye devredilir. Bu öğrenciler yanında İmam-Hatip mekteplerinden mezun olanlar, resmi yada hususi tam dereceli lise mezunları, kapatılmış olan Sahn ve İbtidai medreseleri ikmal etmiş olanlar bu fakülteye girebileceklerdir.⁶²

Sebilürreşad'da, dini eğitim vermek maksadıyla kurulan İmam-Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültesi'nin lağvedilen medreselerin bıraktığı boşluğu dolduracak seviyede müfredata sahip olup olmadığı, en önemli tartışma konusudur. Millet Meclisi tarafından tesisine karar verilen İlahiyat Fakültesi'nin sahip olduğu müfredatın yeterliliği noktasında derin şüpheler vardır. Fakültenin kabul edilen müfredatında mevcut dersler şunlardır: “*Tefsir ve Tefsir Tarihi, Hadis ve Hadis Tarihi, Fıkıh Tarihi, Kelam Tarihi, Mabedü'l-Tabia, Tasavvuf Tarihi, Tarih-i Edyan, İctimaiyat, Ruhiyat, Ahlak, Tarih-i Felsefe, Türk Tarih-i Dinisi, Dinü'l-İslam Tarihi, İctimai Ruhiyat.*” Sebilürreşad yazarı Yahya Afif bu konuda bir dizi makale yayımlar. Ona göre bu müfredat, memleketin ihtiyaç duyduğu din alimlerinin yetişmesi için oldukça noksandır. Müfredatta yer alan Tasavvuf Tarihi, Tarih-i Edyan gibi dersleri ise çok gerekli görmemektedir. Bu dersler yerine müfredatta esas yer alması gereken “*Kelam ve Fıkıf*” dersleridir. Bu derslere yer verilmedikçe Tefsir ve Hadis derslerinden de çok az istifade edilecektir. Çünkü, Kuran ve Hadis'ten keyfince hüküm çıkarmanın önündeki yegane engel Fıkıh'tır.⁶³

Yahya Afif'e göre, İlahiyat talebelerinin iyi yetişmeleri açısından “*Sarf, Nahiv, Maani, Beyan ve Bedii*” dersleri de gayet önemlidir. Bu ilimlerde ihtisas sahibi olmayanların Kuran ve Hadis lisanlarını anlama imkanları yoktur. İlahiyat Fakültesi'nden maksat dini ilimlerde mütehassıs yetiştirmek ise bu derslerin olmadığı müfredat ile beklenen sonuç elde edilemeyecektir. Bunların yanında müfredata “*Mukayese-i Edyan*” eklenmelidir. Bu ders sayesinde İslam'a saldıran müsteşriklere cevap verebilecek nitelikte bir ilim ordusu yetiştirilebilecektir.⁶⁴

Sebilürreşad'da yayınlanan bu konudaki makalelere genel olarak bakıldığında, mevcut İlahiyat müfredatı oldukça eksik ve yetersiz olup, bu haliyle ancak ilga edilen Süleymaniye Medresesi'nin sadece bir şubesine denktir. İlahiyat Fakültelerinde, Süleymaniye Medreselerinde olduğu gibi ihtisas şubeleri açılmadıkça, istenilen verim alınamayacaktır. Netice olarak bu müfredatla İlahiyat Fakültesi'nde milletin ihtiyaç duyduğu müftüleri yetiştirmek de imkansızdır. Darü'l Muallim mezunlarının iş beklediği bir ortamda İlahiyat Fakültesi mezunlarının öğretmen olarak iş bulması da zor gözükmektedir. Bütün bu sebeplerden dolayı İlahiyat Fakültesi'nin talebe nezdinde hiçbir cazibesi olmadığı için bu fakülteyi bekleyen en büyük sıkıntı, talebesiz kalma tehlikesidir. Buraya öğrenciler gelse bile Arapça altyapısı olmadan bu öğrencilerin, İlahiyat Fakültesi'nde başarılı olmaları söz konusu değildir.⁶⁵

Dergiye göre Tevhid-i Tedrisad kanunu ile açılan İmam-Hatip Mekteplerini de benzer sıkıntılar beklemektedir. Çünkü imamlık ve hatiplik, İstanbul gibi büyük şehirlerde bir gaye olabilir. Fakat küçük kasabalarda, nahiyelerde ve bilhassa köylerde imam ve hatiplik için kimse İmam-Hatip mektebine gitmeyi tercih etmeyecektir.⁶⁶ Daha önce medreseler oldukça yaygın oldukları için bu yerlere ulaşmak kolaydı. Ama artık İmam-Hatip Mektepleri belli merkezlerde toplandığından ve bu mektepler için ayrılan tahsisat yetersiz olduğundan, ailelerin çocuklarını bu

⁶² Hidayet Aydar, “Darülfünun İlahiyat Fakültesinden İstanbul İlahiyat Fakültesine”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, 1999, s.304

⁶³ Yahya Afif, “İlahiyat Fakültesinin Vaziyet-i İlmiyesi”, *Sebilürreşad*, 15 Mayıs 1340, C.24, S.600, s. 17-19.

⁶⁴ Yahya Afif, “İlahiyat Fakültesinin Diğer Nevakıs-ı İlmiyesi”, *Sebilürreşad*, 22 Mayıs 1340, C.24, S. 601, s. 40-43

⁶⁵ Yahya Afif, “İnhilal Eden Bir İlim Ordusu”, *Sebilürreşad*, a.g.m., s.70-71

⁶⁶ A.g.m., s.70-71

okullara göndererek barınmalarını sağlamaları ekonomik olarak çok zordu. Aynı zamanda bu mekteplerin, imam ve hatip yetiştirmesi noktasında çok yetersiz olduğunu düşünen dergide, medreselerin kaldırılmasının bir hata olduğu, ironik bir şekilde şu sözlerle ortaya konulur: “ *Eğer memlekete imam ve hatibin lüzumu yoksa o namda mektep bulundurmak abestir. Lüzumu varsa, bir çaresine bakılmalıdır... Biz neden böyle hesapsız işler yapıyoruz? Kendi kendine yetişen imam ve hatipleri beğenmiyorken, şimdi para mukabilinde onlar derecesinde imam ve hatip yetiştirmekten aciz kalıyoruz. Maarif Vekâleti, madem ki, bu işle başa çıkamayacak tır? Bari ahaliyi kendi hallerine bıraksın. İsterse imam ve hatip yetiştirsın istemezse yetiştirmesin.*”⁶⁷

Yahya Afif bu konuda sadece eksiklikleri ortaya koymaz, aynı zamanda çıkış yollarını da gösterir. Ona göre, medreselerin hazırlık sınıfları maarif mektepleriyle birleştirilmiş, Süleymaniye Medresesi, İlahiyat Fakültesi unvanıyla Darü'l-Fünun'a nakil olsaydı ve bunlar haricindeki medreseler yine Maarif Vekâleti idaresinde olmak üzere faaliyetine devam etmiş olsaydı, memleket ve milletin her nevi dini eğitimi sekteye uğramayacak, ömürsüz, faydasız İmam-Hatip Mekteplerinin tesisine hacet kalmayacaktı. İlahiyat Fakülte'sinin yaşayabilmesi de temin edilmiş olacak idi.⁶⁸

SONUÇ

Orta Çağlarda İslam Rönesans'ının gerçekleştirilmesinde önemli bir paya sahip olan medreseler, Osmanlı'nın beylikten imparatorluğa uzanan sürecine önemli katkı sağlamıştı. Ne var ki bu kurumlar zaman için de bilim üretme vasıflarını kaybetmişler ve çağın ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmişlerdir. Tanzimat'tan itibaren açılan Batı tarzı eğitim kurumları, medreselere önemli bir alternatif olur. İki farklı eğitim anlayışı, Osmanlı kültür hayatında mektepli medreseli ayrımını doğurur. Bu düalist yapı, özellikle II. Meşrutiyet'ten başlayarak Cumhuriyet'e kadar uzanan süreçte oluşan fikri ayrışmaları da besleyen bir etmendir. Bu dönemde gelişen Batıcı düşünceye sahip aydınların önemli bir kısmı modernleşmek için geleneksel yapıyı besleyen medreselerin ilgasının gerekliliği üzerinde dururlar. Buna karşın İslamcı aydınlar ise özellikle dini eğitim için vazgeçilmezliklerine inandıkları bu kurumların, ıslah girişimleriyle çağın icaplarına uygun hale geleceğini dile getirirler.

Batıcı aydınların etkisinde gelişen cumhuriyet dönemi inkılap hareketlerinden medreseler de etkilenir, Tevhid-i Tedrisat kanunundan sonra çıkartılan bir genelge ile bu kurumlar kapatılır. Medreselerin ilgası doğal olarak bu kurumların gerekliliğini savunan İslamcı aydınlar, reaksiyon gösterirler. Medreselerin ilgasının hata olduğu düşüncesi ve ilga sonrası dini eğitim vermek amacıyla tesis edilen İmam-Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültelerinin müfredatına olan güvensizlik, Sebilürreşad'ın üzerinde durduğu konular arasındadır.

Dergiye göre Kanuni'den itibaren bir takım ihmallerden dolayı sürekli gerileyen medreseler, son nefesine kadar yine az çok vazifelerini ifa etmişlerdi. Büyük yatırımlar yapılan ama hiçbir zaman gerekli verim alınamayan modern mektepler, bir çok konuda devleti Avrupa'ya muhtaç bıraktıkları halde, medreseler dini ilimler konusunda en azından üzerlerine düşen vazifeyi gerçekleştirmişlerdi.⁶⁹ Medreselerin ilgasından sonra bu kurumların yerine açılan İmam-Hatip mekteplerinin ve İlahiyat Fakültesi'nin asla medreselerin bıraktığı boşluğunu dolduramayacağını dile getirildiği Sebilürreşad'a göre yeni açılan bu eğitim müesseseleri, toplumun beklentilerinden uzak oldukları için uzun ömürlü olmayacaklardır. Nitekim Sebilürreşad'ın son sayılarında yurdun değişik şehirlerinde ilgisizlikten dolayı kapanan İmam-Hatip mektepleri ile ilgili haberlerde yayınlanır. Bu haberler ile birlikte dergide Tevhid-i Tedrisat kanununa ve dolayısıyla hükümete

⁶⁷ “İmamsız ve Hatibsizmi Kalıyoruz”, **Sebilürreşad**, 9 Teşrin-i Evvel 1340, C.24, S.620, s. 347-348.

⁶⁸ Yahya Afif, “İnhilal Eden Bir İlim Ordusu”, **Sebilürreşad**, a.g.m., s.70-71.

⁶⁹ “Medreseler Ne İdi Ne Oldu”, **Sebilürreşad**, 5 Haziran 130, C.24, S.603, s. 77-78.

olan eleştiriler sertleşir: “Niğde İmam ve Hatip Mektebi'nin de lağvedildiği haberini aldık. Tevhid-i Tedrisattan maksadın ne olduğu tamamıyla ortaya çıkıyor. Bütün mesele Müessesat-ı Diniye'nin sed ve ilgası imiş. Maarif Vekili sabıkı, bütün Türkiye'deki yüzlerce Medaris-i İlmîyeyi ilga ederken, onların yerlerine İmam ve Hatip Mektepleri açacağını söylüyordu. Beş on yerde göz boyama kabilinden açılan bu ibtidai mektepleri de şimdi birer birer kapatıyorlar. Bizim aldığımız haberlere göre Tire, Ödemiş, Edirne, Niğde İmam ve Hatip Mektepleri kapandı. Diğerleri de kapanmaya mahkumdur.”⁷⁰

Sebilürreşad'da Tevhid- Tedrisad Kanununun uygulanmasına yönelik bazen doğrudan bazen dolaylı yapılan bu eleştiriler, toplumu derinden etkileyen inkılapların gerçekleştirildiği bir dönemde, hükümet tarafından hoş karşılanmaz. Şeyh Said ayaklanmasından sonra 4 Mart 1925'te çıkartılan Takrir-i Sükun Kanunuyla, isyanı teşvik ettikleri iddiasıyla İstanbul'da çıkmakta olan bir kısım gazete ve dergiyle birlikte Sebilürreşad da kapatılır, derginin naşiri Eşref Edip Şark İstiklal Mahkemelerinde yargılanır ve beraat eder.⁷¹

Sebilürreşad'ın yayın politikasının, özellikle de medreseler hususundaki söyleminin hükümeti ne denli rahatsız ettiği, Başbakan İsmet İnönü'nün, Mayıs 1925'te Muallimler birliği toplantısında yaptığı konuşmadan anlaşılmaktadır. İnönü, Tevhid-i Tedrisad aleyhine kamuoyunda yapılan eleştirilerin, kanunun kasten yanlış yorumlanmasından kaynakladığını belirterek, bu inkılaptan asla dönülmeyeceğinin altını çizmiştir.⁷²

KAYNAKÇA

- AFİF Yahya, “İlahiyat Talebesinin İaşesi”, **Sebilürreşad**, C.24, S.612, 3 Temmuz 1340, S.138-141.
- AFİF Yahya, “İnhilal Eden Bir İlim Ordusu”, **Sebilürreşad**, 5 Haziran 1340, C.24, S.603, s. 69-71.
- AFİF Yahya, “İlahiyat Fakültesi'nin Vaziyet-i İlmiyesi”, **Sebilürreşad**, 15 Mayıs 1340, C.24, S.600, s. 17-19
- AFİF Yahya, “İlahiyat Fakültesinin Diğer Nevakıs-ı İlmiyesi”, **Sebilürreşad**, 22 Mayıs 1340, C.24, S. 601, s. 40-43
- AFİF Yahya, “İlahiyat Fakültesi Hakkında Bir Mülakat”, **Sebilürreşad**, 22 Mayıs 1340, C.24, S.601, s. 43-44.
- AKYÜZ Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara 2010.
- ARABACI Caner, “Eşref Edip Fergan ve Sebilürreşad Üzerine”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, C.6, İstanbul 2004, 96-129
- ARI Asım, “Tevhid-i Tedrisad ve Laik Eğitim”, **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.22, S.2, 2002, s.181-192.
- AYDAR Hidayet, “Darülfünun İlahiyat Fakültesinden İstanbul İlahiyat Fakültesine”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1, 1999, s.297-311.

⁷⁰ Bknz, “İmam Hatip Mektepleri Lağvediliyor”, **Sebilürreşad**, 27 Teşrin-i Sani 1340 C.24, S.627, s. 46.

⁷¹ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek - parti Yönetiminin Kurulması (1923-2931)**, Ankara 1981, s.142-143. ; Caner Arabacı: “ Eşref Edip Fergan ve Sebilürreşad Üzerine”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık**, C.6., s.115-116.

⁷² “İsmet Paşa Hazretlerinin Nutukları”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, Teşrin-i Evvel 1341, C.1, S.4, s. 149

- AYTAÇ** Kemal, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Eğitim Politikaları Üzerine Konuşmalar**, Ankara 1984.
- BULAÇ** Ali, “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcılarının Üç Nesli”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; İslamcılık**, C.6, İstanbul 2004. s.48-68.
- DEBUS** Esther, **Sebilürreşad; Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemdeki İslamcı Muhalafete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, İstanbul 2009.
- DOĞAN** Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitiminde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.37, 1997, s.407-443.
- ERGİN** Osman, **Türk Maarif Tarihi**, C.V. İstanbul 1977.
- ERGÜN** Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara 1996.
- GENCER** Mustafa, “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri”, **Turkish Studies**, V.3/2, 2008. s.354-361.
- GÜNDÜZ** Mustafa, “Mustafa Kemal ve Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve Kültür Hayatına Abdullah Cevdet’in Etkileri”, **Turkish Studies**, V. 5, 2010, 1067-1088.
- HIZLI** Mefail, “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.2, C.2, 1987, s.273-281.
- HIZLI** Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Bozulma”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.6, C.6, 1994.
- HULUSİ** Ahmet, “Maarifi İflastan ve Yıkıcılıktan Kurtarmak Lüzumu”, **Sebilürreşad**, 14 Ağustos 1340, C.24, S.612, s.222.
- HÜLÜR** Himmet ve Anzavur **DEMİRPOLAT**, “Seçkincilik, Aydın Kimliği ve Süreklilik”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.5,1995, s.71-82.
- KAFADAR** Osman, **Türk Eğitim Sisteminde Batılılaşma**, Ankara 1997.
- KAZIM** Musa, “Kütüb-i Kelamiyenin ihtiyacât-ı Asra Göre Islah ve Telifi. Beyne'l-Müslimin Mezahib-i Muhtelifenin Tevhidi Medreselerde Tedrisatın Islahı-3 ”, **Sırat-ı Müstakim**, 1 Ramazan 1327, C.3 S. 54, s. 22-23.
- KOCABAŞOĞLU** Uygur, **Hürriyeti Beklerken İkinci Meşrutiyet Basını**, İstanbul 2010.
- KODAMAN** Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara 1999.
- MARDİN** Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, 1895-1908, İstanbul 1993.
- ÖCAL** Mustafa, “ ‘Künye Defterlerine Göre’ İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, C.17, S.12, 2008. s.175-232.
- İPŞİRLİ** Mehmet, “Medrese Maddesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.28, s.327-333.
- RENAN** Ernest, **Nutuklar ve Konferanslar**, Çev: Ziya İhsan, Ankara 1946.
- SABİT** Halim, “Islah-ı Medaris Münasebetiyle ”, **Sırat-ı Müstakim**, 17 Muharrem 1329, C.5, S.129, s.324-336.
- SAFA** Peyami, **Türk İnkılabına Bakışlar**, İstanbul 1990.

- SARIKAYA** M.Saffet, “Osmanlı Türkiye’sindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış”, **Araştırmalar**, 1/1, 1999, s.97-113.
- SARIKAYA** Yaşar, “ II. Meşrutiyet ve Medreseler: Geleneksel Bir Kurumun Modernleşme Sürecinde Var Olma Mücadelesi”, **Divan**, C.13, S.25, 2008.
- SARIKAYA** Yaşar, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S.3, 1999, s.23-39.
- ŞANAL** Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları,Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.14, 2003, s.149-168.
- ŞENTÜRK** Recep, “ Fıkıh ve Sosyal Bilimler Arasında Son Dönem Osmanlı Aydını”, **İslam Araştırmalar Dergisi**, S.4, 2000, s.133-171.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 7, 3/3/1340.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre.II, Cilt 8/1, 17/4/1340.
- TUNÇAY** Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-parti Yönetiminin Kurulması (1923-2931)**, Ankara 1981.
- TÜRKÖNE** Mümtazer, “İslamcılık” Maddesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 23, s.60-62.
- UZUNÇARŞILI** İ.Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara-1988.
- ÜREKLİ** Fatma, “ Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, N.3, 2002, s.382-406.
- ZENGİN** Zeki Salih, “Kurtuluş Savaşı Döneminde ve Cumhuriyet’in Başlarında Türkiye’de Din Eğitimi ve Medreseler”, **AÜİFD**, C.XLIII, S.2, (2002), s.277-313.
- ZENGİN** Zeki Salih, **II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi**, 2002 Ankara.
- “Artık Sükut Etmeyeceğiz” **Sebilürreşad**, 25 Nisan 1329 , C. 10 ,S.243, s.147-148.
- “Maarif Vekili Vasıf Beyefendinin Nazar-ı Dikkatine(Medreselerin Son İki Sınıfının Lağvedilmesi Hakkında)”, **Sebilürreşad**, 3 Temmuz, 1340, c.24, s.607, s.141.
- “Medreseler de İnkılap Geçiriyor”, **Sebilürreşad**, 2 Teşrinievvel 1340,C.24, S.619, s.327-330.
- “Medreseler Satılıyor”, **Sebilürreşad**, 25 Eylül 1340, C.24, S.618, s.317.
- “Ocak Söndürmek Meziyet İmiş”, **Sebilürreşad**, 9 Teşrinievvel 1340, C.24, S.620, s.348-349.
- “Talebe-i Ulumda Hereket-i Fikriye (İştirak-i Fikriye)” **Sebilürreşad**, 25 Nisan 1329, C.10, S. 243 , s. 146-147.
- “Tevhid-i Tedrisad Demek İlgayı Tedrisad Demek midir?”, **Sebilürreşad**, 29 Mayıs 1340, C.24, S.604, s.58-59.
- “Tevhid-i Tedrisat Kanununun Tarz-i Tatbiki Hakkında Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi Hazretleriyle Mülakat”, **Sebilürreşad**, 12 Haziran 1340, C.24, S.604, s.89-90.
- “Medreseler Ne İdi Ne Oldu”, **Sebilürreşad**, 5 Haziran 130, C.24, S.603, s.76-78.
- “İmamsız ve Hatibsizmi Kalıyoruz”, **Sebilürreşad**, 9 Teşrin-i Evvel 1340, C.24, S.620, s. 347-348.
- “İmam Hatip Mektepleri Lağvediliyor”, **Sebilürreşad**, 27 Teşrin-i Sani 1340, C.24, S.627, s. 46.

“İsmet Paşa Hazretlerinin Nutukları”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, Teşrin-i Evvel 1341, C.1, S.4, s. 146-155.

“İlahiyat Fakültesi İaşe Edilmeyecek”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1340, C.1, S.52. s.3.

GÂZÎ HÜSEYİN PAŞA’NIN GİRİT’TEKİ VAKIF ESERLERİ

*Yusuf SAĞIR**

ÖZET

Hüseyin Paşa Bursa’ya bağlı Yenişehir’de doğdu. Bursa’dan İstanbul’a gelerek, Osmanlı sarayında baltacılar zümresine girdi. Daha sonra ok atmadaki üstün başarısı sebebiyle IV. Murat’ın beğenisini kazandı; böylece saray içerisinde yükselmeye başladı. Büyük mirâhûr iken, 1634’te vezirlik rütbesiyle kaptân-ı derya oldu. Daha sonra birçok farklı kademede görev yaptıktan sonra IV. Murat’ın nedîmi oldu. 1638’de Anadolu Beylerbeyi, 1639’da sadâret kaymakamı olarak atandı. IV. Murat’ın vefatından sonra çeşitli görevlerin yanında Sultan İbrahim’in nedimliğini yaptı. Ancak o, asıl başarısını serdâr olarak Girit adasının fethinde göstermiştir. Bu çerçevede adadaki Resmo ve bazı kalelerin alımını gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan Kandiye kalesini üç kez kuşatmış olmasına rağmen nihâi sonuca ulaşamamış; ancak “İnadiye” adlı kaleyi inşâ ettirmek sûretiyle buranın fethine zemin hazırlamıştır. Bu görevinden azledikten sonra kaptan-ı deryâ (1658) ardından Rumeli beylerbeyi (1658) olduysa da, hakkındaki bazı iddialar sebebiyle sadrazam Köprülü Mehmet Paşa’nın girişimiyle Rebiülâhır 1069/Aralık-Ocak 1658-1659’da İstanbul’da katledildi. O, bir taraftan Girit adasının fethi için çaba gösterirken diğer taraftan adanın imarını gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda o, Resmo’da bir imâret, bir muallimhâne; Kisamo’da bir câmi yaptırmıştır. Aynı zamanda Resmo’da bir camiye tamir ettirmiş; Hanya’da ise bir mescidi câmiye çevirmiştir. Buralarda görev yapacak şahısların maaşları ve eserlerin tefrişâtı için Girit’te kendisine temlik edilen birçok köyü gelirleriyle vakfetmiştir. Bütün bunların sağlıklı bir şekilde hayatiyetlerini sürdürebilmeleri için de 10 Rebiülâhır 1068/15 Ocak 1658 tarihli bir vakfiye düzenlettirmiştir.

Anahtar Kelimeler:Gâzî Hüseyin Paşa, Vakıf, Câmi, Muallimhâne/Mektep, Resmo, Hanya, Kisamo.

FOUNDATIONS BY GAZÎ HUSEYIN PASHA IN CRETE

ABSTRACT

Huseyin Paşa was born in Yenişehir- a town of Bursa. After he left Bursa, he went to İstanbul and joined to the woodcutters/baltacılar in the Ottoman Palace. Then he was praised by Murat the fourth thanks to his extreme skill in archery, so he started to rise in the palace. While he was the mirahur, he became the admiral/kaptanıderya having the rank of prime minister/sadrazam. After he had served in many departmants, he was appointed as the adviser/nedim of Murat the fourth. After a

* Dr., Öğretmen MEB, El-mek: yusufcesme@hotmail.com

while, he was appointed as Anatolian governorin 1638 and as vice prime minister/sadaret kaymakamı in 1639. After Murat the fourth passed away, in addition to many different areas he served Sultan Ibrahim as his nedim. But he showed his real success in the conquest of Crete island as the headcommander/serdar. He captured Resmo and some other castles in the island. Although he surrounded the castle Kandiye three times, he couldn't reach his real aim, but he did preparation for the conquest by building the castle İnadiye. After he was fired from his duty, he was appointed as kaptanıderya(1658) and governor of Rumeli(1658) but because of some claims about him, he was killed in Rebiülahir 1069/December-January 1658-1659 in Istanbul as a result of Koprulu Mehmet Paşa's attempt. While he was trying to conquer the Crete island, on the other hand he constructed the island. In this context, he built an eating house/imaret and a scholl/muallimhane in Resmo, and a mosque in Kisamo. At the same time he had a mosque repaired in Resmo and converted a masjid into the mosque. He devoted many villages that were given him for the salaries of the staff and refurbishment of the foundations with their revenue. Then he arranged a vakfiye to maintain all these foundations in a right way in 10 Rebiülahir 1068/ 15 January 1658.

Key Words:Gazi Huseyin Pasha, Waqf, Mosque, School, Rethymno, Chania, Kissamo.

Giriş

Gâzî Hüseyin Paşa, Osmanlı Devlet idaresinde mühim vazifeler üstlenmiş önemli bir devlet adamıdır. Bu önemli özelliğinin yanı sıra o, Girit adasının fethindeki etkisi ve orada vakıf eserler yaptırmış olması yönüyle de dikkat çekmektedir. Bu makalede Gâzî Hüseyin Paşa'nın hayatı ve Girit'te yaptırmış olduğu vakıf eserler üzerinde duruldu. Bu çerçevede okuyucuların karşılaştırma yapmalarına imkân vermek için makalenin sonuna konuyla ilgili vakfiyeler ilâve edilmiştir.

1. Gâzî Hüseyin Paşa'nın Hayatı

Hüseyin Paşa Bursa'ya bağlı Yenişehir'de doğdu. İstanbul'a gelerek saray-ı atık baltacıları arasına girdi. Onun ok atmadaki yeteneği IV. Murat'ın beğenisini kazandı. Önce küçük, sonra büyük mirâhûrluğa tayin edildi. 1044/1634'te vezirlik verilerek kaptân-ı deryâ yapıldı. Revan seferindeki üstün gayreti neticesinde Mısır beylerbeyi oldu. 15 Cemâziyelahir 1047/4 Kasım 1637'de azledilerek, Hasbahçe'de hapsedildi. Ancak bir süre sonra eski itibarını kazanarak Padişah'ın nedîmi oldu. Bağdat seferi yolunda Konya'ya varıldığında Anadolu beylerbeyliğine getirildi (1638). Ardından 1049/1639'da sadâret kaymakamlığına atandı. IV. Murat'ın vefatını müteakip tekrar kaptân-ı deryâ, daha sonra Muharrem 1051/Nisan Mayıs 1641'de Özi muhafızı oldu ve Azak kalesini Ruslardan geri almakla görevlendirildi; fakat bunda başarılı olamadı. 1052/1642-1643'te Bosna ve 1053/1643-1644'te Bağdat vâililiğine tayin edildi. 1054/1644-1645'te Sultan İbrahim'in nedîmi oldu. Hakkındaki çeşitli dedikodular ve uyumsuz hareketleri sebebiyle Budin vâililiğine getirilerek saraydan uzaklaştırıldı.¹

Bir müddet sonra 1055/1645-1646'ta Hanya muhâfızı, ardından Cemâziyelâhir 1056/Temmuz-Ağustos 1646'da Girit serdârı oldu. O, Resmo kalesinin fethini müteakip

¹ Naîmâ Mustafa Efendi, **Târîh-i Naîmâ**, haz. Mehmet İpşirli, c. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1027; Şeyhî Mehmet Efendi, **Vekâyi'ü'l-Fudâlâ**, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 88-89, 151; Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **Silahdâr Târîhi**, c. I, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, ss. 178-180.

1057/1647'de Kandiye kalesini muhasara etti. İstenilen sonuca ulaşamayınca Kandiye kalesinin karşısına "İnadiye" adlı kaleyi yaptırdı. On üç sene kalenin fethi için çaba gösterdi. Cemâziyelevvel 1066/Şubat-Mart 1656'da sadâret makamına atanmışsa da bu göreve başlayamadan azledilmiştir. Köprülü Mehmet Paşa sadâretinde 20 Şaban 1068/23 Mayıs 1658'de Girit serdârlığından azledilmesine karşın, 14 Şevvâl 1068/15 Temmuz 1658'de üçüncü defa kaptân-ı deryâlığa atandı. 7 Rebiülevvel 1069/3 Aralık 1658'de Rumeli beylerbeyi yapıldı ise de hakkındaki iddialar nedeniyle görevinden elçektirilerek Rebilulahir 1069/Aralık-Ocak 1658-1659'da İstanbul'da katledildi. Mezarı Yedikule'deki Hasbahçe'de Yıldızlı Kapı'dadır. Cesareti nedeniyle halk tarafından kendisine "deli" lakabı verilmiştir.² Köprülüzâde Fâzıl Ahmet Paşa, babası Köprülü Mehmet Paşa'nın katlettirdiği Hüseyin Paşa'nın adını, Kandiye'nin fethinden sonra, bir vefa ifâdesi olarak camiye çevrilen kiliselerden birine vermiştir.³

2. Gâzî Hüseyin Paşa Vakıfları

Gâzî Hüseyin Paşa'nın Girit'teki vakıflarından bahseden aynı tarihli iki farklı vakfiyesinin sûretleri⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Bunların her ikisi de 10 Rebiulahir 1068/15 Ocak 1658 tarihlidir. Söz konusu vakfiyelerin mukaddimeleri neredeyse aynı olmasına mukâbil, içerik bakımından farklı hükümler ihtivâ etmektedirler. Ancak muhtevâ itibarıyla daha az olan vakfiyede yirmi şahidin isimleri unvanlarıyla birlikte zikredilmiş; diğer vakfiyede ise bunlardan sadece beşinin ismi sayılmış, ardından "ve ğayruhüm (diğerleri)" denilmiştir. Bundan hareketle şahitlerin tümünün isimlerinin yazıldığı vakfiyenin ilk olarak düzenlendiği söylenebilir.⁵

Vakfiyesine göre Gâzî Hüseyin Paşa; Girit adasında bulunan Resmo'da bir imâret ve muallimhâne/mektep yaptırmış; bir câmiyi tamir ettirmiş; buralarda görev yapacak şahısları ve alacakları ücretleri belirlemiştir. Öte yandan Hanya'da bir mescidi câmiye çevirmiş; Kisamo'da da bir câmi binâ ettirmiştir. Onun vakıflaştırdığı müesseseler aşağıdaki şekilde tablolaştırılabilir:⁶

Tablo 1: Gâzî Hüseyin Paşa'nın Girit'te Yaptırdığı Vakıf Eserler

Şehir	Cami	Muallimhâne	İmâret
Resmo	1	1	1
Hanya	1	-	-
Kisamo	1	-	-

² "Deli" lakabıyla da meşhur olmasına karşın; biz, makalede Girit'in fethindeki büyük etkisi nedeniyle ona verilen "Gâzî" unvanını kullanmayı tercih ettik. Evliya Çelebi her iki lakabı birlikte kullanmaktadır. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, VIII. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 175.

³ Abdurrahman Abdî Paşa, *Vekâyî'nâme*, haz. Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 84, 87, 118, 121-122, 130-131; Vekâyî'ü'l-Fudâlâ, ss. 153-154; Hasan Vecihî Efendi, *Tarih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâmidîye Kısmı, nr. 917, vr. 47b, 48b, 79a; Naîmâ, c. III, ss. 1058 vd., 1086 vd., 1102-1108, 1241-1244, c. IV, ss. 1824-1826, 1828; Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 177; Evliya Çelebi, ss. 175-178; Silahdâr, c. I, s. 180; Mücteba İlgürel, "Deli Hüseyin Paşa", *DİA*, c. XIX, İstanbul, 1999, ss. 4-6; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Haz. Nuri Akbayar, c. III, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 720; Yusuf Sağır, *Osmanlı Arşiv Belgelerine ve Vakfiyelerine Göre Köprülü Ailesi Vakıfları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2012, ss. 36-37, 57.

⁴ Vakıfların tüzüğü hükmündeki vakfiyeler düzenlendikten sonra, asılları vâkıflara verilir. Bir sûreti mütevellîye, bir sûreti de Defter-i Hakânî'deki gerekli defterlere kaydedilirdi. Sağır, *Vakfiyesine Göre Köprülü Mehmet Paşa Vakıfları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2005, ss. 1-4

⁵ VGMA, 734.141.81.

⁶ VGMA, 610.205.243.

Gâzî Hüseyin Paşa kurumların masrafları ve burada görev alacak şahısların maaşlarının da karşılanması için bazı mülkleri vakfetmiştir. Bunları aşağıdaki şekilde tabloştırmak mümkündür:⁷

Tablo 2: Gâzî Hüseyin Paşa'nın Vakfettiği Mülkler

Nâhiye	Dükân	Menzil	K.hâne	Hamam	Değirmen	Köy	Mezraa	Çiftlik	Bağ
Resmo	-	-	-	1	25	3	-	-	-
Hanya	3	1	1	-	-	14	1	-	18 dönüm
Kisamo	4	-	-	1	7	5	-	-	-
Abokoron	-	-	-	-	2	-	-	1	-
Temniz	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Toplam	7	1	1	2	34	22	1	2	18 dönüm

Bunlardan başka o, yukarıda tabloda verildiği üzere kendisine hibe ve temlik edilen köy ve mezraaların bütün şer'î ve örfî vergilerini vakfetmiştir.⁸ Vakfiyesine göre vakıf eserlerde görev alacak şahısların alacakları miktar aşağıdaki tabloda şöylece gösterilebilir:⁹

Tablo 3: Gâzî Hüseyin Paşa Vakıflarında Görev Yapacak Şahıslara Ödenen Ücretler

Tüm Eserlere	Günlük (Akçe)	Yıllık (Akçe)
Mütevelli ¹⁰	20	7300
Câbî ¹¹	8	2920
Kâtip	8	2920
RESMO		
Câmi		
İmam	20	7300
Hatip	20	7300
Müezzin-i Evvel	12	4380
Müezzin-i Sâni	10	3650
Kayyim-i Evvel ¹²	12	4380
Kayyim-i Sâni	10	3650
Sâki ¹³	8	2920
Nâzir ¹⁴	5	1825
Cüzhân ¹⁵ (30 kişiye birer ikişer)	45	16425

⁷ VGMA, 610.205.243; VGMA, 734.141.81.

⁸ VGMA, 610.205.243; VGMA, 734.141.81.

⁹ VGMA, 610.205.243.

¹⁰ Vakıf işlerini yürütmekle görevli kişi. M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. II, MEB Yayını, İstanbul, 1983, s. 640.

¹¹ Vakfın gelirini toplayan tahsildâra ve görevlilere maaşlarını dağıtan kişiye denir. Ali Himmet Berkî, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 2. Baskı, Ankara, trs., s. 9.

¹² Vakfın malını görüp gözetmek, korumak ve temizlemekle görevli kişidir. Pakalın, c. II, s. 223.

¹³ Sâki; su veren, su dağıtan anlamlarına gelmektedir. Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 700. Buradaki anlamı, Câmide abdest almak isteyenlere su getiren ve su veren kişidir.

¹⁴ Mütevellinin vakıftaki tasarruflarını denetleyen ve vakıf işlerinde mütevellinin kendisine fikir danıştığı görevliye denir. Ömer Hilmi Efendi, **İthafu'l-Ahlâf Fî Ahkâmî'l-Evkâf**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara trs., s. 14.

akçe)		
Mekteb/Muallimhâne		
Muallim	10	3650
Halife ¹⁶	5	1825
İmâret		
Aşçı	12	4380
Ekmekçi	12	4380
Derbekci (Kapıcı)	3	1095
Karakullukçu (İşçi)	3	1095
Sâkî	8	2920
HANYA		
Câmi		
İmam	10	3650
Müezzin	5	1825
Kayyim	3	1095
KİSAMO		
Câmi		
İmam	10	3650
Hatip	10	3650
Müezzin-i Evvel	7	2555
Müezzin-i Sâni	5	1825
Kayyim (iki kişi üçer akçe)	6	2190
Toplam	287	104.755

Hüseyin Paşa, bu kurumların sağlıklı bir şekilde hizmet verebilmeleri ve hayatiyetlerini uzun süre devam ettirebilmeleri adına aşağıdaki şekilde vakıf bütçesinden tahsisatta bulunmuştur.¹⁷

Tablo 4: Gâzî Hüseyin Paşa Vakıflarına Yapılacak Masraflar

RESMO		
Câmi	Günlük (Akçe)	Yıllık (Akçe)
Kûb, İbrik	3	1095
Kandil, şamandıra, süpürge	8	2920
Meremmete	8	2920
Şem'-i Asel	10	3650
Revgan-ı Zeyt	8	2920
Hasır (Muallimhâne/Mekteb için)	2	730
İmâret		
Nemek	20	7300
Odun	20	7300
Kaşık, çanak, meremmet vb.	8	2920
HANYA		

¹⁵ Kur'an-ı Kerim'in otuz bölümünden birini okumakla vazîfeli okuyucu. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", **VD**, sayı: XVII, Ankara, 1983, s. 56.

¹⁶ Muallimin yardımcısına denir. Yediyıldız, s. 57.

¹⁷ VGMA, 610.205.243.

Câmi		
Kandil, hasır, şem'-i asel	5	1825
KİSAMO		
Câmi		
Hasır, revgan-ı zeyt, şem'-i asel, kandil	10	3650
Toplam	102	37.230

Gâzî Hüseyin Paşa, müesseselerde görev alacak şahısların sahip olması gereken vasıfları vakfiyelerinde zikretmiştir. Nitekim o, mütevellîlerin dîndâr ve müstekîm; câbîlerin dürüst; imamların Kur'ân'ı güzel okuyan, sâlih ve mütedeyyin; hatiplerin sâlih ve hoş sözlü; müezzinlerin güzel sesli; nâzırların dîndâr olmasını şart koşturmuştur. Diğer taraftan muallim ve cüzhânların fakirlerden seçilmesini özellikle istemiştir. Söz konusu nitelikler, sâdece Resmo'da görev yapacak bireylere yönelik bahsedilmiştir. Bu hususların, diğer eserlerde görevlendirilecek şahısların tayininde de dikkate alındığı söylenebilir.¹⁸

İmâretin işleyişine yönelik birkaç hüküm vakfiyede yer almaktadır. Bu bağlamda Ramazanda ve Cuma gecelerinde imârette günlük iki kile¹⁹ pirinç, üç okka²⁰ sade yağ, dört okka baldan yemekler yapılmaktadır. Diğer gecelerde ise günlük yarım okka sade yağ, bir mûzer²¹ buğday ve bir mûzer un kullanılmaktadır.²²

Sadrazamlardan vakıf kuran birçok kişi, vakıf bütçelerinden Mekke ve Medine'deki ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere belli bir meblağ vakfetmişlerdir.²³ Bu bağlamda Hüseyin Paşa, Mekke fakirlerine iki bin kuruş Medine fakirlerine de üç bin kuruş tahsisât ayırmıştır. O, vakıflara nezâret etme görevini Dârussaâde ağalarına bırakmış;²⁴ arta kalan vakıf gelirlerinin tasarruf hakkını da önce kendisine sonra vakıf evladına bırakmıştır. Bunların neslinin son bulması halinde gelirlerin fazlasından dul ve yetimlere, satın alınmak sûretiyle Kadir gecesinde kaftan, kuşak, ayakkabı, gömlek, takke ve don dağıtılması vakfiyede şart koşulmuştur.²⁵

Vakfiyelerin içeriğinden bahsettikten sonra şimdi de eserlerin geçmişten günümüze konumlarını değerlendirmeye çalışalım. Sözü edilen eserler hakkında ilk bilgileri, Hanya (1055/1645) ve Kandiye (1080/1669) fetihlerine iştirak eden Evliya Çelebi vermektedir. Bu bağlamda o, Hanya'daki camileri sayarken Hüseyin Paşa'ya ait bir câmi zikretmemektedir. Vakfiyesine göre, Hüseyin Paşa Hanya'da yeniden bir câmi inşâ etmemiş, var olan bir mescidi câmiye çevirmiştir. Öte yandan Evliya'nın Hanya'da isimlerini tasrih etmediği yedi mescid bulunmaktadır.²⁶ Zikri geçen câminin bu yedi mescidden birisi olması muhtemeldir. O, Resmo

¹⁸ VGMA, 610.205.243.

¹⁹ Tahıl ölçüğü olarak kullanır; muhtelif çeşitleri olmakla birlikte bir İstanbul kilesi yirmi beş kilo civarındaydı. Bkz. Pakalın, c. II, s. 281.

²⁰ Arapça "kıyye" kelimesinden galat olarak kullanılmaktadır. Dört yüz dirheme mukabildir; bir okka 1.282 gramdır. Kâmûs-ı Türkî, s. 1133; Pakalın, c. II, s. 723.

²¹ Mûzer, Girit adasına has bir ölçüm birim olsa gerek. Zira bu kavram Köprülüzâde el-Hâc Hâfız Ahmet Paşa'nın Kandiye'deki vakıf eserlerini konu edinen vakfiyesinde de geçmektedir. Köprülü Kütüphânesi, Vakfiyeler, 8/2451, vr. 5b. Bununla ilgili olarak sözlüklerde bir bilgiye rastlayamadık.

²² VGMA, 610.205.243.

²³ Bkz. Mustafa Güler, **XVI.-XVII. Yüzyılda Haremeyn Vakıfları**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s.101. **Surre-i Hümayûn**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, Nisan 2008, ss. 15-22, 38; Sağır, Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre..., ss. 127-128

²⁴ VGM, 734.141.81.

²⁵ VGMA, 610.205.243.

²⁶ Evliya Çelebi, ss. 170, 173.

bahsinde ise Hüseyin Paşa imârı olan kiliseden bozma bir câmiyi ve imâreti eserinde kaydetmektedir.²⁷

Kisamo kalesi hakkında da bilgi veren Evliya Çelebi, buranın Hüseyin Paşa tarafından fethedildiğini zikrettikten sonra kale içinde hiçbir câminin bulunmadığını belirtmekte, buna karşın yedi adet manastırın varlığından söz etmektedir. Ayrıca o, Fazıl Ahmet Paşa'nın 1080/1669'da bunlardan birisinin "Hünkâr Camii" bir diğerinin de "Veziriazam Camii" olarak manastırdan câmiye çevrilmesini emrettiğinden ve bu işe başlandığından bahsetmektedir. Dolayısıyla Evliya Çelebi, Kisamo'da Hüseyin Paşa'ya ait herhangi bir eser ismi kaydetmemektedir.²⁸

Son dönem araştırmaları dikkate alındığında Gâzî Hüseyin Paşa'nın Girit adasında varlığını sürdüren eserlerinin Resmo'daki câmi, mektebi ve imâreti olduğu görülmektedir. Sözü edilen Câmi'ye "Narenciye Câmi" de denilmektedir [Resim 1, 2, 3].²⁹ Burası Müslümanların 1923'te adadan ayrılmasını müteâkip önce bir satışyerine dönüştürülmüş; ardından 1925'te "Agios Nikolaos" adlı bir kiliseye çevrilmiştir. Câmi'nin mevcut minâresi 1890-91 yıllarında yaptırılmıştır. Bu minâre 2004'te restorasyona alınmıştır [Resim 4,5]. Hüseyin Paşa'nın vakfiyesinde binâ eylediğini belirttiği imâret ise günümüz araştırmacılarından Konstantinos'a göre Venedik döneminde San Francesco kilisesi idi; daha sonra Hüseyin Paşa tarafından imârete çevrilmiştir ki penceredeki hilâl işareti ve kazılarda elde edilen sonuçlar buranın daha önce Osmanlılar tarafından imâret olarak kullanıldığını göstermektedir. Şimdilerde kütüphâne olarak hizmet veren yerin de zikri geçen Hüseyin Paşa'nın imâr ettiği mektep olması muhtemeldir. Günümüzde Câmi, konservatuvar olarak kullanılmaktadır.³⁰

Neticede, Osmanlı devlet adamlarının vakıf kurma geleneğini Gâzî Hüseyin Paşa da sürdürmüştür. O, Girit adasının Osmanlı toprağı haline gelmesine gayret gösterirken, bir taraftan da kurduğu vakıf eserlerle buraların manevî fethinin gerçekleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bahsedilen vakıf eserler, elan Yunanistan sınırları içerisinde kalmaktadır. Bunlardan varlığı tespit edilebilenlerin korunmasına yönelik her iki ülke arasında gerekli antlaşmalar yapılmalıdır. Bu meyânda söz konusu kurumlar aslî hüviyetine uygun fonksiyonlarını icrâ edebileceği gibi iki ülke arasında tarihî bağların güçlenmesine yönelik hizmet verebilen sosyo-kültürel mekânlara da dönüştürülebilir.

²⁷ Evliya Çelebi, s. 177.

²⁸ Evliya Çelebi, s. 239.

²⁹ Nusret Çam, *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2006, ss. 76-80.

³⁰ Konstantinos Giapitsoglou, "Gazi Deli Hüseyin Pasha Complex", *Ottoman Architecture in Greece*, Editor: Ersi Brouskari, Hellenic Ministry of Culture, 2008, ss. 436-439.

EKLER:

Resim 1: Resmo, Gâzî Hüseyin Paşa Câmii Batı Cephesinden Bir Görünüş (Nusret Çam)

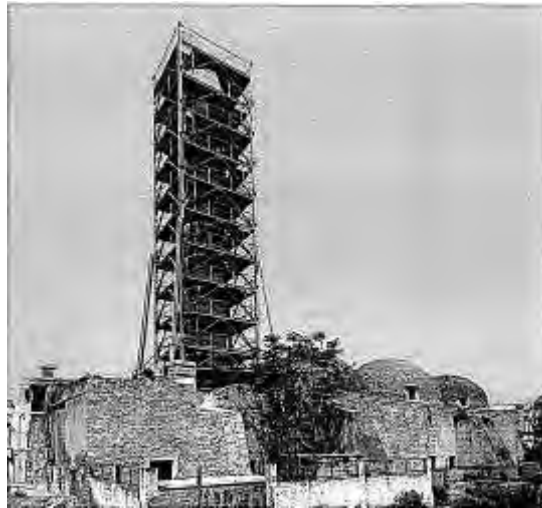
Resim 2: Resmo, Gâzî Hüseyin Paşa Câmii İçinden Bir Kesit (Konstantinos Giapitsoglou)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Resim 3: Resmo, Gâzî Hüseyin Paşa Câmii Giriş Kapısı (Konstantinos Giapitsoglou)

Resim 4: Resmo, Gâzî Hüseyin Paşa Câmii'nden Genel Bir Görünüş (Konstantinos Giapitsoglou)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Resim 5: Resmo, Gâzî Hüseyin Paşa Câmii Minâresi (Nusret Çam)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

GÂZÎ HÜSEYİN PAŞA VAKFIYESİ³¹ (1)

VGMA, 610.205.243; 10 Rebiülahir 1068/15 Ocak 1658

[205] مازیدته أغله الشراعة في هذه المجلة المجلاة الساطعة الشراعة لدي واقع على النهج البارع، حكمت بصحته ولزومه على ما سطع نور فور مفهومه من أكمام خصوصه واقفا على ما جرى بين علماء أساطين الأئمة، نمقه الفقير إليه تعالى وتقدس محمد القاضي بأوردوي همايون³²

‘Unvân-ı menâşîr-i ikbâl zevi’s-sübhân ol mâlikü’l-mülk ve kâmilü’s-şu’ûn ve vâkıf-ı zamâir ve fâ’il-i bî-çûn hamd-i mevfûr ile müzeyyen idüğü zâhir ve şân-ı zevâhir-i küll-i zî-bâl celiyyü’r-rahmân ol hâlikü’l-ervâh ve fâlikü’l-asbâha sipâs-ı gayr-ı mahsûr ile mu’anven idüğü bâhirdür cemî’ efrâd hamd-i tafsîl u icmâl ile ve ‘umûm a’dâd senâ-i temâm u kemâl ile vâcibü’l-vücûd mebd-e-i nizâmü’l-‘âlem ve ma’bûd-ı müşfi’ü’l-cûd-ı râdî-i Âdem dergâhına bi’t-taksîr arz olunur ki bi-fazlihi³³ ”ولقد كرمنا بني آدم“ ile mutrız ve şîrâze ولا جزاهم بما صبروا جنة وحريرا ولا يرون فيها شمسا ولا³⁴ ”زاهم بما صبروا جنة وحريرا ولا يرون فيها شمسا ولا“ ile mutrız ve şîrâze ولا جزاهم بما صبروا جنة وحريرا ولا يرون فيها شمسا ولا³⁵ ”زاهم بما صبروا جنة وحريرا ولا يرون فيها شمسا ولا“ ile mutrız ve şîrâze ولا جزاهم بما صبروا جنة وحريرا ولا يرون فيها شمسا ولا³⁶ ”زاهم بما صبروا جنة وحريرا ولا يرون فيها شمسا ولا“ ile mutrız ve şîrâze ولا جزاهم بما صبروا جنة وحريرا ولا يرون فيها شمسا ولا³⁷ ”زاهم بما صبروا جنة وحريرا ولا يرون فيها شمسا ولا“ ile mutrız ve şîrâze ولا جزاهم بما صبروا جنة وحريرا ولا يرون فيها شمسا ولا³⁸ ”زاهم بما صبروا جنة وحريرا ولا يرون فيها شمسا ولا“ ile mutrız ve şîrâze ولا جزاهم بما صبروا جنة وحريرا ولا يرون فيها شمسا ولا

³¹ Bu vakfiye sûreti, Şûrâ-yı Evkâf’ın 7 Kânûn-ı Evvel 1337/7 Aralık 1921 tarihli kararına uygun olarak 17 Rebiülahir 1340/18 Aralık 1921 tarihinde sudûr eden irâde-i aliyye gereğince aslından çıkarılmıştır.

³² Eşsiz bir uslupla yanımdaki bu yüce ve parlak vakfiyenin üst tarafına ilave etmiş olduğum not, vakfiyenin değerini artırdı. Ümmetin ileri gelen âlimleri arasında cereyan eden hususlara vâkıf bir şekilde, özelliklerinden yansıdığı ve parlak nurundan anlaşıldığı kadarıyla vakfiyenin sıhhatine ve lüzümüne hükmettim. Bunu yüce Allah’a fakir olan ordu-yı hümayûn kâdısı Mehmed yazdı.

³³ “Gerçekten Biz Âdem evlatlarını şerefli kıldık...” **Kur’ân**, İsra, 17/70.

³⁴ “Sabretmelerine karşılık onlara cennet ve ipek ihsân eder. [Koltuklarında diledikleri gibi dinlenirler] Orada ne güneş sicağı görürler; ne de dondurucu soğuğa uğrarlar.” **Kur’ân**, İnsan, 76/12-13. [] içindeki kısmın Arapçası vakfiyede yazılmamış.

³⁵ “Ashâbım, gökteki yıldızlar gibidir; hangisine uyarmanız doğruluğa ulaşırsınız.” el-Âcurrî, eş-Şerîa, I-IX, Tahkik: Abdullah bin Ömer bin Süleyman, Dârü’l-Vatan, II. Baskı, Riyad, 1999, c. IV, s. 1690; İbn-i Batta, el-İbâretü’l-Kübrâ, I-IX, Tahkik: Rıza Mufî vd., Dârü’r-Râye, Riyad, 1988-1997, c. II, s. 564.

³⁶ “Allah’ın rızası onlara ve Ahiret gününe kadar onlara güzel bir şekilde bağlı olanların üzerine olsun.”

³⁷ “Allah onu kâfirlerin pisliğinden ve yakınlıklarından arındırsın.”

³⁸ “Allah, onu hem bu dünyada hem öbür dünyada başarılı kılsın.”

müntehâ-yı menziline tefekkür ve kavlı ilâh olan "وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ"³⁹ mefhûmını tedebbür ve "وَمَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ"⁴¹ iz'ân mefhûmını "وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فَرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ"⁴⁰ fehvâsını ittikân idüb yevmü'l-me'âd tezevvüd-i zâd-ı muhalledü'l-imdâd semtine 'âzîm ve isticlâb şu bâd-ı kesîretü'l-berakâtıda bi'n-niyyeti's-sâfiyye tevcih-i fuâda câzîm olub kâffe-i ekârîr ve nazar-ı? tasarrufâtı şer'an nâfîze ve âmme-i tekârîr ve teberru'âtının sıhhatini aklı hâize olduğu hâlde Girid cezîresi ordusunda 'alenen icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye ve infâz-ı kazâyâ-yı mer'iyye için 'akd olunan meclis-i şer'-i şerîf-ikaviyyü'l-erkân ve mahfil-i dîn-i münîf-i celiyyü'r-rahmân "حَافِظُ اللَّهِ"⁴² hâzır olub li-ecli't-tescîl ve envâtü'l-beyâna mütevellî nasb eyledüğü Ebû Bekir Ağa muvâcehesinde tav'an ikrâr-ı sahîh ve rağben i'tirâf-ı sarîh kılub silk-i mülk-i sahîhimde muntazam ve rişte-i kabz u tasarrufımda münshab olub taraf-ı şehriyârîden nişân-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn ile bu fakîre hibe ve temlik olunan Resmo nâhiyesinde vâki' lede'l-cîrân ma'lûmu'l-hudûd Ermenoz (ارمنوز) nâm-ı diğêr Fesadbel'i (فصد بلعي) nâm ve Yeniköy nâm karyeve Sohlo (سوحولو) nâm karye ve Hanya nâhiyesinde vâki' ma'lûmu'l-hudûd Debirgan (دبركان) nâm karye ve Elikan (الليكان) nâm karye ve Virişî (ويريشي) nâm karye ve Kisamo (كيسامو) nâhiyesinde ma'lûmu'l-hudûd İspilye (اسپيلية) nâm karye ve Nohya (نوحيا) nâm karye ve TirapanyaKalu (تراپانيه) nâm karye ve Baskulî (بسقولى) nâm karye ve Tirapanya Analu (دراپانياانالو) me'a Metoh Cebare (متوخجباره) nâm karye ve Temniz (تمنيز) nâhiyesinde vâki' lede'l-cîrân ma'lûmu'l-hudûdFinike nâm çiftlik ve Abokoron (ابوقورون) nâhiyesinde Acısu nâm mevki'de vâki' lede'l-ahâlî ma'lûmu'l-hudûd Mori (مورى) çiftliği demek ile ma'rûf çiftlik ve üç göz âsiyâb-ı nehr-i cârî ve üç göz âsiyâb-ı nehr-i harâbe ve Hanya nâhiyesinde Aya nâm karyede vâki' ma'lûmu'l-hudûd dokuz göz ta'bîr olunur iki kît'a âsiyâb-ı nehr-i cârî ve nefsi Resmoda vâki' ma'lûmu'l-hudûd mülk hamâmı ve Resmo nâhiyesinde Mesompîlo (مسام پلو) nâm karyede ma'lûmu'l-hudûd on beş kît'a âsiyâb-ı nehr-i cârî ve nâhiye-i merkûmeye tâbî' Ekserhorba (اكسرحوربا) nâm karyede vâki' on kît'a âsiyâb-ı nehr-i cârî yeri harâbe olan mülk âsiyâblar ve nefsi Kisemoda vâki' mülk diğêr hamâmı ve kapu kurbında vâki' dört bâb mülk dükkânı ve nâhiye-i merkûmeye tâbî' Topya (توپيا) ve Norhor (نورهور) nâm karyede vâki' dört kît'a âsiyâb-ı nehr-i cârî-i ma'mûre ve üç kît'a âsiyâb-ı harâbe ve nefsi Hanyada vâki' Simtapyâ (سيمطپيا) demek ile meşhûr mevki'de lede'l-cîrân ma'lûmu'l-hudûd dibâğêt işlenür bir bâb dükkânı müştemil mülk menzili ve kapu kurbında vâki' kenîse demek ile meşhûr mülk kahvehâneyi ve iki bâb dükkânı ve Hanya muzâfâtından Lakoz (لقوز) nâm karye sınırında vâki' müsteğnin'ani'l-hudûd tahmînen on dönüm mikdârı bâğ ve mevzi-i âharda Kafîri Mündire (كافرى منديره) demekle meşhûr tahmînen sekiz dönüm mikdârı harâbe bâğ yeri bozkır olmağın kurâ ve arâzî ve hamâmlar ve âsiyâbân ve havânîtin ve hadâikî müştemil emlâk cemî' arâzî ve eşcâr ve enhâr zükira ev lem-yüzker kâffe-i mensûbât ve hukûk ve tarâik ve merâfikî ile takarruben ilallâhî'l-hâlîkî'l-meğfûrî'r-rahîm ve tevessülen ile'r-rabbi's-şekûrî'r-rezzâkî'l-kerîm "يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ"⁴³ zikr-i âtî şurûtim üzre vakf-ı sahîh-i şer'i ile vakf ve habs-i sarîh-i mer'î ile tahlîd eyleyüb ve cemî'-i evkâf-ı mezbûremi bi-cümletihâ fâriğan 'ani's-şevâğîl ve'l-mevânî mütevellî-i mezkûre teslîm eyledüm ol dahi vakfiyyet üzre tesellüm eyleyüb ve şöyle şart eyledümki zikr olunan kurâ ve akâr ve arâzî ve bâğ ve bâğçe ve eşcâr ve hânût ve âsiyâbân ve hamâmlardan hâsıl olan rib' ve ğalle ve rîm ve fazla vesâir icârâtdan beher sene müennese-i sultâniye hissesi edâ olındıktan sonra ğalle-i mezkûreden yevmî yigirmi akçe [207] cihet-i tevliyet ve yevmî sekiz akçe cihet-i cibâyet ve yevmî sekiz akçe cihet-i kitâbet ola ve hayâtda olduğımdaya murâd eylediğimi istihdâm ve 'azl ve nasb eyleyüm civâr-ı rahmet-i Rahmâna dâhil olduğımdaya vazîfe-i mersûme ile evlâdımdan ekber ve erşedi mütevellî ola el-'iyâzü billâh evlâd munkarız oldıkdâ re'y-i hâkim şer'-i şerîf ile vakfıma bir müstekîm ve dîndâr kimesne vazîfe-i mersûme ile mütevellî ve bir müstekîm-i mecd kimesne câbî ve fenn-i kitâbetde mâhir ve hidmetine kâdir bir kimesne kâtib ola vazîfe-i mezbûreleriyle ve ğalle-i mezkûreden yevmî yigirmi akçe vazîfe ile bir mücevvîd ve sâlih ve mütedeyyin kimesne Resmoda ta'mîr ve tathîr eyledüğim câmi'-i şerîfe imâm

³⁹ "...Dünyada hayır olarak ne yapıp gönderirseniz, mutlaka onun mükâfatını âhirette Allah katında bulursunuz..." **Kur'ân**, Bakara, 2/10.

⁴⁰ "...İlkin sizi nasıl yarattıksa, aynen o şekilde Bize döndünüz..." **Kur'ân**, Kehf, 18/48.

⁴¹ "Sizin elinizdekiler tükenir, ama Allah'ın elinde olanlar bakidir..." **Kur'ân**, Nahl, 16/96

⁴² "Gece ile gündüzü birbir ardı sıra geldikçe Allah onu korusun."

⁴³ "O gün ki ne mal, ne mülk, ne evlat insana fayda verir. O gün insana fayda sağlayan tek şey, Allah'a teslim ettiği arı duru bir gönüldür." **Kur'ân**, Şu'arâ, 26/88-89.

ola ve câmi'-i merkûmda yevmî yigirmi akçe vazîfe ile sulehâdan hoş-âğâz bir kimesne hatîb ola ve yevmî on iki akçe ile sulehâdan hoş-elhân bir kimesne müezzîn ola ve on akçe vazîfe ile bir kimesne müezzîn-i sâni' olup câmi'-i mezkûrda evkât-ı hamsede ezân ve ikâmet ve yevm-i cum'ada salâ ve leyâlîde temcîd eyleyeler ve yevmî on iki akçe ile bir kimesne kayyım ola ve yevmî on akçe ile bir kimesne kayyım-i sâni' olup edâ-i hizmet eyledüklerinden sonra vazîfelerine müstehakk olalar ve yevmî sekiz akçe ile bir kimesne sâkî olup her gün vüdû' için câmi'-i mezkûrda su getüre ve bir dîndâr kimesne dahi yevmî beş akçe ile evkâf-ı mezbûreye nâzır ola ve fukarâ-i 'ulemâdan otuz nefer kimesne her gün ba'de salâti'l-fecr câmi'-i mezkûrda cem' olup her biri Kur'ân-ı azîmü's-şândan birer cüz'-i şerîf tilâvet idüb ve hatm-i şerîf idüb sevâbını fahr-ı enbiyâ sürûr-ı asfiyâ hazret-i Muhammedü'l-Mustafa sallallâhü 'aleyhi vesellem hazretlerinin rûh-ı şerîflerine ve ervâh-ı âl-i ashâbına ve kâffe-i ehl-i îmân ve hâsseten benim dahi rûhıma ihdâ eyledüklerinden sonra birer ikişer akçe vazîfeye müstehakk olalar ve dahi sulehâ-i 'ulemâdan bir kimesne muallim-i sıbyân olup ta'lîm-i Kur'ân-ı 'azîm eylediğinden sonra yevmî on akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve bir kimesne dahi beş akçe vazîfe ile halîfe-i sıbyân ola ve ğalle-i merkûmeden yevmî üç akçe ile ibrik ve kûb iştirâ olına ve yevmî sekiz akçe ile câmi'-i mezbûrda kandîl ve şamandıra ve süpürge iştirâ olına ve ğalle-i mezbûreden yevmî sekiz akçe câmi'-i mezbûrın ve mektebin ta'mîr ve termîmine sarf olına ve mu'allimhânenin hasırına yevmî iki akçe sarf olına ve ğalle-i mezbûreden yevmî on akçeye şem'-i asel iştirâ olunub câmi'-i mezbûrın mihrâbının iki cânibinde leyle-i Berâtda vaz' ve ikâd olına ve ğalle-i mezbûreden yevmî sekiz akçe revġan-ı zeyt iştirâ olına ve leyâlî-i Ramazânda ve leyle-i Mi'râc ve leyle-i Berâtda câmi'-i mezbûrın minâresinde on kandîl ikâd olunub mâ'adâsı mevâzi-i lâzimesinde ikâd olına vesâir leyâlîde kader-i kifâye ikâd olına ve yevmî on iki akçe ile Resmoda binâ eylediğim imârete bir kimesne aşçı ve yevmî on iki akçe ile bir kimesne itmekci ola ve yevmî üç akçe ile bir kimesne der-bekci ola ve yevmî üç akçe ile bir kimesne karakullıkcı ola ve yevmî sekiz akçe ile bir kimesne sâkî ola ve yevmî iki akçe ile nemek iştirâ olına ve yevmî yigirmi akçe ile odun iştirâ olına ve sekiz akçe kaşık ve çanak ve meremmet ve kalaya sarf olına ve Ramazân-ı şerîfde imâret-i merkûmede yevmî iki keyl pirinc tabh olına ve leyâlî-i⁴⁴ Ramazân ve Cum'a gicelerinde gündelik ve leyâlî-i Ramazânda ve Cum'a gicelerinde üç vukiyye revġan-ı sâde sarf olına ve dört vukiyye 'asel dahi sarf olına vesâir gicelerde nisf-ı vukiyye revġan-ı sâde sarf olına ve yevmî bir muzer buğday ve bir muzer un sarf olına ve ğalle-i merkûmeden mahrûse-i Hanyada vâki' câmi' eylediğim mescid-i şerîfin imâmına yevmî on akçe vazîfe virile ve müezzînine beş akçe vazîfe ve kayyımına üç akçe vazîfe virile ve yevmî beş akçe kandîl ve hasır ve şem'-i 'asel iştirâ olına ve ikâd olına ve ğalle-i merkûmeden Kisemoda binâ ve ta'mîr eylediğim câmi'-i şerîfin imâmetine yevmî on akçe ile bir kimesne imâm ola ve on akçe vazîfe ile bir kimesne hatîb ola ve yevmî yedi akçe vazîfe ile bir kimesne müezzîn-i evvel ola ve beş akçe ile bir kimesne müezzîn-i sâni' ola ve iki kimesne üçer akçe ile kayyım ola ve yevmî on akçe hasır ve revġan-ı zeyt ve şem'-i 'asel ve kandîl iştirâ olunub câmi'-i şerîfe sarf olına ve yine şöyle şart eyledümki ba'de'l-mesârif-i l-meşrûha fazla-i ğalle-i mezkûreye hayâtda oldıkca ben mutasarrıf olam ve ba'de kazâi'n-nahb ve likâi'r-rabb ba'de'l-mesârif fazla-i ğalle-i mezkûreye evlâdım ve evlâd-ı evlâdım neslen ba'de neslin karnen ba'de karnin mâ-te'âkabû ve tenâselû mutasarrıf olalar ve ba'de'l-inkırâz fazla-i ğalle-i mezkûreye 'utekâm ve evlâd-ı 'utekâm ve neslen ba'de neslin ve fer'an ğıbb-ı asl mutasarrıf olalar ve ba'de'l-inkırâz fazla-i ğalle-i mezkûre ile leyle-i Kadirde erâmil ve eytâma kaftân ve kuşak ve pâbûc ve kamîs ve tekye ve don iştirâ olunub kabl-i şer'-i şerîfeden müstehakk olanlara tevzi' olına ve yine şöyle şart eyledümki vakf-ı mezbûrda her bâr tebdîl ü tağyîr u taklîl ü teksîri yedimde ola ve yine şöyle şart eyledümki mahrûse-i Resmoda hâkim-i şer' olan kimesne mütevellî-i evkâfın beher sene muhâsebesini görelere deyu kelâmını itmâm idüb ve mütevellî-i mezkûr dahi vâkıf-ı müşârun-ileyhi cemî' ikrârında vicâhen tasdik ve şifâhen tahkîk eylediğinden sonra vâkıf-ı müşârun-ileyh cânib-i vifâkdan semt-i şikâka 'âzim olup vakf-ı akâr ve arâzî ve mâ-yelhaku bihâ imâm-ı a'zam hümâm-ı efham sirâcû'l-fikh tâcû'l-ümme reh-nümâ-yı küll hâdî-i sübûl Ebû Hanife Numan bin Sabit ve Hilal ibn-i Yahya katlarında egerçi sahîh ve lâkin ğayr-ı lâzım olmağın vakf-ı mezbûrlardan rücû' eyledüm mütevellî-i merkûm yedini ref' ve bana teslim eylesün deyu da'vâ idüb işbu hâkim-i mevki'-i sadr-ı kitâb

⁴⁴ Vakfiyede bu ibâreden önce "Cum'a gicelerinde gündelik" ibâresi fazladan yazılmıştır.

“طوبى له”⁴⁵ ve hüsn-i me’âb huzûrından murâfa‘a-i şer‘-i şerîf olduklarında mütevellî-i mezbûr dahi cevâb-ı bâ-savâba müteveccih olub vakfiyye-i akâr husûsan ba‘de’t-teslîm ile’l-mütevellî imâmeyn-i hümmâmeyn katlarında vakf-ı sahîh ve lâzım kabîlinden olmağla anların mezheb-i şerîfleri üze vakf-ı mezbûrın sıhhat ve lüzûmına hükm taleb iderüm deyu def‘le cevâb eyledüğünde hâkim-i mûmâ-ileyh hazretleri dahi mekâl-i cânibeyn ve kelâm-ı ferîkayna teemmül-i enîk ve tefekkür-i dakîk idüb cânib-i hayrî i‘tibâra hakîk görüb vakfiyye-i ‘akârın sıhhat ve lüzûmına hükm-i muhkem-i şer‘î ve kazâ-i mübrem-i mer‘î idüb cemî‘-i evkâf-ı mezbûre resm-i ma‘lûm ve tarz-ı merkûm üze vakf-ı sahîh ve lâzım oldu min ba‘d naks u nakzı muhâl u ihtilâl ve ihtâlî mümteni‘u’l-ihimâldür “⁴⁶ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ” vâcibü’l-vâkıfî’l-kerîm ‘ale’l-mülki’r-rabbi’r-rahîm “⁴⁷ يجزى المسنين والمحسنين ولا يضيع أجر العاملين”⁴⁸ cerâ zâlik ve hurrire fi’l-yevmi’l-âşir min rebî‘i’l-âhir li-sene semân ve sittîne ve elf.

ŞÜHÛDÜ’L-HÂL

Vezîr-i mükerrrem Mustafa Paşa

Emîrû’l-ümerâî’l-kirâm Hüseyin Paşa

Emîrû’l-ümerâî’l-kirâm Mehmed Paşa

Emîrû’l-ümerâî’l-kirâm Ömer Paşa

Emîrû’l-ümerâî’l-kirâm Mehmed Paşa ve gayruhüm.

GÂZÎ HÜSEYİN PAŞA VAKFİYESİ⁴⁸ (2)

VGM, 734.141.81; 10 Rebiülahir 1068/15 Ocak 1658

[141] مجاز لأصله جدد الفعل؟ لنقلمصطفى القاضي عسكر روم ابلي غفر له⁴⁹

على شاكلة اصله الممضى المختوم نمقه الفقير عن سبحانه مجدي محمد القاضي بعسكر اناطولى غفر له⁵⁰

ما هو المشروح في هذه الصحائف من أصل الوقف والشروط، وصحّ لديّ وجرى كلّ ما بين يديّ وإني بعد مراعات اللوازم الشرعية والمراسم المعينة بحكمة بصحة ما حرّر في صحفها، وقضيت بلزوما فصل فيها قوادمها حكما نافذا في اصولها وقيدوها واقفا على مواقف الخلاف الجاري بين الأئمة الأشراف، وأنا العبد الفقير إلى الله تعالى عزّ شأنه محمد بن عبد الرحمن القاضي بأردوي همايون⁵¹

‘Unvân-ı menâşîr-i ikbâl ol mâlikü’l-mülk ve kâmilü’ş-şuûn ve vâkıf-ı zamâir ve fâ’il-i bî-çûnhamd-i mevfûr ile müzeyyen idüğü zâhir ve şân-ı zevâhir-i küll-i zî-bâl celiyyü’r-rahmân ol hâlikü’l-ervâh ve fâlikü’l-asbâha sipâs-ı gayr-ı mahsûr ile mu’anven idüğü bâhirdür pes efrâd hamd-i tafsîl ve icmâl ile ve ‘umûm adâd senâ-i temâm u kemâl ile vâcibü’l-vücûd mebd-e-i nizâmü’l-‘âlem ve ma‘bûd-ı müşî‘ü’l-cûd-ı benî Âdem dergâhına bi’t-taksîr arz olunur kibi-fazlihi “ولقّ كرنا”⁵² kitâb-ı “وجزاهم بما صبروا جنة وحريرا لا يرون فيها شمسا ولا زمهيرا”⁵³ “⁵⁴ şîrâze-i ile mutrız ve şîrâze-i ile mutrız ve şîrâze-i ile mutrız”⁵⁵

⁴⁵ “Ne mutlu ona.”

⁴⁶ “Kim bu vasiyeti işittikten sonra değiştirirse vebâli değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah herşeyi hakkıyla işiten ve bilendir.” **Kur’ân**, Bakara, 2/181.

⁴⁷ “[O] iyilik ve kötülük yapanlara karşılığını verir; gayret edenlerin amellerini boşa çıkarmaz.”

⁴⁸ Bu vakfiye sûreti, fermân-ı alî ve vâkıf evladı el-Hâc Mehmed’in arzuhâliyle 29 Cemaziyelahir 1122/25 Ağustos 1710 tarihinde aslından çıkarılmıştır.

⁴⁹ Bu [vakfiye] nakledilmek sûretiyle aslı gibi kaydedildi. Rumeli kazaskeri Mustafa (Allah onu affetsin).

⁵⁰ Mühürlenmiş, imzalanmış aslı gibidir. Bunu Allah’a fakir Anadolu kazaskeri Mecdî Mehmed (Allah onu bağışlasın) yazdı.

⁵¹ Bu sayfalarda açıklanan şeyler, vakfiyenin aslından ve ona ait şartlardandır. Önümde duran bu vakfiye sahih olup hepsi huzurunda gerçekleşmiştir. Şer‘î ve resmî açıdan gerekli olan hususlara riayet ettikten sonra, bu vakfiyenin sayfalarında yazılanların doğru olduğuna ve içinde verilen ayrıntıların gerekli olduğuna, şerefli imamlar arasında câri olan ihtilaflara vâkıf olarak, hem asıl hem de ayrıntılarında geçerli olmak üzere kesin bir şekilde hükmettim. Ben izzet ve azamet sahibi Allah’ın fakir kulu ordu-yı hümayûn kâdısı Mehmed bin Abdurrahim’im.

⁵² “Gerçekten biz Âdem evlatlarını şerefli kıldık...” **Kur’ân**, İsra, 17/70.

mübrem ve müşerrez oldu sıla-i salavât-ı zekiyât ve nuhbe-i tahıyyât-ı tayyibât ol mekkî-i mekîn mutâ'-ı emîn nebiyy-i ümmî resûl-i arabî hâtem-i enbiyâ resûl-i hâdî-i enâm ve rehnümâ-yı sübûl serdâr-ı zümre-i enbiyâ vü asfîyâ serdâr-ı sübhânellezî Ebu'l-Kasım Muhammed Mustafa 'aleyhi teslîmât mâ hüve'l-evfâ hazretlerinin ravza-i mutahhara ve türbe-i münevverelerine ihdâ olunur ki vücûd-ı mükerrerî kâffe-i kâşif-i dücî ve mukaddem-i muhteremî âmme-i nûr-ı Hüdâ oldu ve ol âl-i athâr ve ashâb-ı büzürg-vârları üzerlerine olsun ki her biri bir fehvâ-yı "أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم" "رضوان الله تعالى عليهم أجمعين وعلى من هُددادى من فِرْكَا-ي هُددادى" sipeh-sâlâr-ı zümre-i takî ve kâfiledâr-ı fırka-i hüdâdîrler "54" "pes bu dünyâ-yı dîn ve ferş-i bukalemûn medâr-ı bevâr-ı bünyâdî nâ-pâyidâr me'vâ-yı menâyâ ve mesvâ-yı rezâyâ mu'terek-i gümûm u mesâib ve mecma'-ı hümûm u nevâib ne'îmi hatar-zevâl mukîmi ser-zevâl-i irtihâl lezzeti mesûbe-i elem sıhhati mashube-i sakam surûrî şurûra karîn ve visâli infisâle rehîn mansıbı nasb râhatı ta'b üzre idüğü her zî-akl-ı selîm ve re'y-i sedîde vâzih ve her zî-tab'-ı müstakîm ve reşîde lâ-yuhaddür felâ cereme her fatn-lebîbe vâcib ve fezz-erîbe lâ-büddürki mülâhaza-i bedâyi'-i sanâyi'-i Alîm ü Hallâk ve mutâla'a-i bedâyi'-i hükm-i Hakîm ü Rezzâk ve nazar-ı ayn-ı i'tibâr-ı şuhûd ve tefahhus-ı ahvâl her mevcûd ile intihâz-ı fırsat idüb mecâzî umûrunda tefekkür ve tafsîl-i ahvâlinde tedebbür kılub kendüye cereyân iden fevâid ve ni'am ve feyezân kılan avâ'id ü keremden ba'de's-sarf ilâ zarûriyyâta fazlası sübûl-i müberrâtâ îsâr ve ğıbbü'l-harc ilâ mühimmâtâ zâidini vücûh-ı hayrâtâ ihtiyâr ile iksâr-ı savâlih i'mâl ve iddihâr-ı ücûr-ı müsmiretü'n-nevâl kılub 'alâ hey'et-i behiyye mahşûr ve fî-cennet-i âliye mübtehic ve mesrûr ola çûn bu mukaddemât-ı vâcibetü'l-kabûl ve kazâyâ-yı vâzihatü'l-medlûl ledâ erbâbî'l-ârâ ve 'inde ashabi'n-nehy hakîk ve tasdik idüğü mukarrer ve karîn-i tahkîk idüğü müsellemdür fe-li-hâze dârü's-saltanatı'l-'aliyye mahmiyye-i Kostantiniyye sâkinlerinden 'avn-i 'inâyet-i Fâtih u Fettâh ve lutf-ı hidâyete faliku'l-asbâh birle fâtih-i cezîre-i Girid "طهر الله تعالى من" "جعل الله قرينا بتوفيقه معادا ومعاشا" 57" hasenât râğibü's-sadakât ve'l-müberrât Gâzî Hüseyin Paşa 57" mukaddemât-ı sadîka-i mezkûre müktezâsınca mebd-i fitratından muntehâ-yı menzîlini tefekkür ve kavîl-i ilâh olan mefhûmını tedebbür ve "وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فَرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ" 58" mefhûmını iz'ân "عَنْكُمْ يَنْفَذُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ" 59" fehvâsını ittikân idüb yevmü'l-me'âd tezevvüd-i zâd-ı muhalledü'l-imdâd semtine âzim ve isticlâb şu bât-ı kesiretü'l-berakâtı bi'n-niyyeti's-sâfiyye tevcih-i fuâd câzim olub kâffe-i ekârî-i şer'iyyesi câize ve âmme-i tasarrufât-ı mer'iyyesi nâfize ve sahîh oldığını aklı hâize olduğu hâlde Girid cezîresi ordusunda 'alenen icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye ve infâz-ı kazâyâ-yı mer'iyye içün akd olunan meclis-i şer'-i şerîf-i kaviyyü'l-erkân ve mahfil-i dîn-i münîf-i celiyyü'r-rahmân "حافظ الله ما تعاقب الملوك" 60" hâzır olub vakf-ı âti'z-zikra li-eclî't-tescîl ve'l-emri'l-itmâm mütevellî nasb ve ta'yîn idüb tevliyeti kabul iden 'umdetü'l-akrân İbrahim bin Ahmed muvâcehesinde tav'an ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve râğiben i'tirâf-ı sarîh-i mer'î silk-i mülk-i sahîhimde muntazam ve rişte-i kabz u tasarrufumda münselik olub taraf-ı şehriyârîden hatt-ı hümâyûn şevket-makrûn ile mu'anven bâ-nişân-ı hümâyûn bu fakîre hibe ve temlîk olunub cezîre-i merkûmede Hanya kazâsı nâhiyelerinde vâki' mülk-nâme-i hümâyûn mücebinde bana intimâ ile her biri tahdîd ve tavsîfden müsteğnî Hanya nâhiyesinde Asfakiye (اسفاكية) nâm mahalde karye-i Aloloci? (الولجي) karye-i Ana Rum Ani (انه روم اري) karye-i Erdihan'a? (اردحنعا) karye-i Füs'adi (فسعدي) karye-i Osanarya? (اوسه ناريا) karye-i Ayonagi (ايوناكي) karye-i Simalar (سمالار) karye-i Vedoad (ودوآداسكلو) karye-i Folosa (فولوسا) karye-i Mirasia (مراسعه) karye-i Meil Mocori (مثل موجورى) karyelerden ve Gudî (غوطي) nâm mezra'adan her bir re'âyâ ve evlâd-ı re'âyâsı ile ve

53 "Sabretmelerine karşılık onlara cennet ve ipek ihsân eder. [Koltuklarında diledikleri gibi dinlenirler] Orada ne güneş sıcağı görürler; ne de dondurucu soğuğa uğrarlar." **Kur'ân**, İnsan, 76/12-13. [] içindeki kısm Arapçası vakfiyede yazılmamış.

54 "Ashâbım, gökteki yıldızlar gibidir; hangisine uyarırsanız doğruluğa ulaşırsınız." el-Âcurrî, **eş-Şerîa**, I-IX, Tahkîk: Abdullâh bin Ömer bin Süleyman, Dârü'l-Vatan, II. Baskı, Riyad, 1999, c. IV, s. 1690; İbn-i Batta, **el-İbâretü'l-Kübrâ**, I-IX, Tahkîk: Rıza Mutî vd., Dârü'r-Râye, Riyad, 1988-1997, c. II, s. 564.

55 "Allah'ın rızası onların ve Ahiret gününe kadar onlara güzel bir şekilde bağlı olanların üzerine olsun."

56 "Allah onu kâfirlerin pisliğinden ve yakınlıklarından arındırsın."

57 "Allah, onu hem bu dünyada hem öbür dünyada başarılı kılsın."

58 "...İlkin sizi nasıl yarattıksa, aynen o şekilde Bize döndünüz..." **Kur'ân**, Kehf, 18/48.

59 "Sizin elinizdekiler tükenir, ama Allah'ın elinde olanlar bakidir..." **Kur'ân**, Nahl, 16/96

60 "Gece ile gündüzü birbir ardı sıra geldikçe Allah onu korusun."

vâki‘ olan tilâl ve cibâl ve yaylaklarını ve arâzî-i hâliye re‘âyâsının mezra‘aları ve mütevec-i i‘tibâr ile olan sağîr karyeleriyle ve bi‘l-cümle a‘şâr ve rûsûm ve nâhiye-i mezbûrede vâki‘ olan beytû‘l-mâl-ı ‘âmme ve hâssasıyla ve kurâ-yı mezkûrünün cemî‘ cizyesiyle yüzker ev lem-yüzker kâffe-i mensûbât ve hukûk ve tarâik ve merâfıkıyla tekarrûben ila‘llâhi bi-kalbin selim zikri âtî üzre vakf-ı sahîh-i şer‘î ile vakf u habs sarîh-i mer‘î ile habs u tahlîd u te‘bîd idüb kurâ-i mezkûrünü bi-cümletinin tevâbi‘hâ⁶¹ fâriğan ani‘ş-şevâğil ve‘l-mevânî‘ her birini mütevellî-i mezbûr İbrâhîm Ağaya teslim ol dahi vakfiyyet üzre kabz u tesellüm eyledüğünden sonra şöyle şart eyledümki zikr olunan karyelerden ve cizyelerden hâsıl olan mahsûlât beher sene üçer bin gürüş Medîne-i Münnevver ‘alâ münevverihâ ekmelü‘t-tahiyye fukarâsına ve iki bin gürüş dahi Mekke-i Mükerrerede olan fukarâya ve sulehâyâ irsâl olunub beyinlerinde mu‘tâd-ı kadîm üzre tevzî‘ ve taksîm olına ve dahi şöyle şart eyledümki vakf-ı mezbûrîma Dârusaâde eş-Şerife ağaları nâzır olalar ve dahi şöyle şart eyledümki ben hayâtta oldıkça vakf-ı mezbûrın mahsûlinden vech-i meşrûh üzre Haremeyn-i Muhteremeyn fukarâsına şart ve ta‘yîn olunan cem‘an beş bin gürüş ifrâz olındıktan sonra bâkî kalan cemî‘-i mahsûlata ben diledüğüm vech üzre mutasarrıf olam bi-emrillâhi te‘âlâ kazâ-i nahb ve likâ-i rabb eyledüğümde evlâd-ı kibârım ve evlâd-ı evlâdım ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdım neslen ba‘de neslin mâ-te‘âkabû ve tenâselû tevliyat-i vakf-ı mezbûr ve zevâid-i cemî‘-i mahsûlât-ı kurâ-i mezkûrüne mutasarrıf olalar ba‘de‘l-inkirâz "نعوذ من غضب"⁶² nâzır-ı vakf olan ağa-yı müşârun-ileyh hazretleri bir dîndâr ve perhîzkâr ve müstekîm kimesne vakf-ı mezbûre mütevellî nasb ve ta‘yîn idüb Haremeyn-i Muhteremeyn fukarâsına meşrûta olan beş bin gürüşü beher sene mahalline îsâle himmet buyurub adem-i vusûlinin ihtirâz birle ‘indellâhi‘l-celîl nâil-i ecr-i cezîl olmağa sa‘y eyleyeler deyu ta‘yîre şurût ve tebyîne kuyûd idüb hatm-i kelâm eyledükde mütevellî-i merkûm İbrâhîm Ağa vâkıf-ı müşârun-ileyh hazretlerini cemî‘ ikrârında vicâhen tasdik ve şifâhen tahkîk eyledüğünden sonra vâkıf-ı müşârun-ileyh hazretleri cânib-i vifâkdan semt-i şikâka ‘âzim olub vakf-ı kurâ-i arâzî ve mâ-yelhaku-bihâ İmâm-ı A‘zam ve hümâm-ı efham sirâcû‘l-mille tâcû‘l-ümme rehnûmâ-yı küll ve hâdî-i sebîl Ebû Hanîfe-i Kûfî "جوزي خير الجزا"⁶³ ve Kûfî hazret-i Nu‘man bin Sabit ve Hilal bin Yahya katlarında egerçi sahîh ve lâkin gayr-ı lâzım olmağla vakf-ı mezbûrîmdan rücû‘ ve kemâ-kân mülkime idhâl benim içün emr-i meşrû‘ olduğına binâen mütevellî-i merkûm vakf-ı mezbûrdan yedini ref‘ veya bana redd-i teslim eylesün deyu da‘vâya tasaddî ve mütevellî-i merkûm İbrahim Ağa ile hakim-i mevki‘-i sadr-ı kitâb "طوبى له"⁶⁴ ve hüsn-i me‘âb hazretleri huzûrunda müterâfi‘an ve her biri mübteğâsınca fasl u hasma tâliben olduklarında mütevellî-i merkûm dahi cevâb-ı bâ-savâba tasaddî idüb vakf-ı mezbûr ba‘de‘t-teslîm ile‘l-mütevellî imâmeyn-i hümâmeyn-i kâmileyn temâmeyn-i şerîfeyn [143] bedreyn-i münîreyn hibru‘r-rabbânî Ebû Yusuf imâm-ı sâni ve bahru‘l-me‘ânî imâm-ı sâlis Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî rahmetullâhi te‘âlâ ‘aleyhimâ katlarında vakf-ı sahîha lüzûm-ı lâzım ve lüzûmına cumhûr-ı müctehidîn câzimlerdür deyu redd u teslimden imtinâ‘ ve anların re‘y-i sedîd ve mezheb-i reşîdeleri müktezâsınca hükm taleb i[t]dükde hâkim-i mûmâ-ileyh "أسبغ الله نعمه"⁶⁵ hazretleri dahi mekâl-i cânibi ve kelâm-ı ferîkaynı teemmül-i enîk ve tefekkür-i dakîk idüb cânib-i hayrî i‘tibâra hakîk görüb vakf-ı sâlifü‘z-zikrin sıhhat ve lüzûmına hükm-i muhkem-i şer‘î ve kazâ-i mübremi mer‘î idüb cemî‘-i vakf-ı mezbûr resm-i ma‘lûm ve tarz-ı merkûm vakf-ı sahîh ve lâzım olmağla min ba‘d nakz-ı nakîzına mecâl-i muhâl ve ihtilâl ve ihtilâlî mümteni‘ü‘l-ihimâl oldu "فمن بدله بعد ما سمعه فإنما إثمه على الذين يبدلونه إن الله سميع عليم"⁶⁶ cerâ-zâlik ve hurrire "يجزى المحسنين والمسنين ولا يضيع أجر العاملين"⁶⁷ fi‘l-yevmi‘l-âşir min rebî‘i‘l-âhir li-sene semânin ve sittîn ba‘de‘l-elf min hicre men lehü‘l-ğâyetü‘l-‘izz ve‘ş-şeref.

⁶¹ Kelime "توابها" yazılması gerekirken, "توابها" şeklinde yazılmıştır.

⁶² "Taşkınlık yapanın şerrinden Allah’a sığınırız."

⁶³ "[Allah] hayırla [ona] karşılık versin"

⁶⁴ "Ne mutlu ona."

⁶⁵ "Allah onu nimetleriyle donatsın"

⁶⁶ "Kim bu vasiyeti işittikten sonra değiştirirse vebâli değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah herşeyi hakkıyla işiten ve bilendir." **Kur‘ân**, Bakara, 2/181.

⁶⁷ "[O] iyilik ve kötülük yapanlara karşılığını verir; gayret edenlerin amellerini zâyî etmez"

ŞÜHÜDÜ'L-HÂL

Vezîr-i mükerrem Mustafa Paşa

Emîrû'l-ümerâî'l-kirâm Hüseyin Paşa mîr-i mîrân-ı fermân sâbıkan

Emîrû'l-ümerâî'l-kirâm Mehmed Paşa mîr-i mîrân-ı Hanya sâbıkan

Emîrû'l-ümerâî'l-kirâm Mehmed Paşa mîr-i mîrân-ı Hamid sâbıkan

Emîrû'l-ümerâî'l-kirâm Ömer Paşa mîr-i mîrân-ı Ankara sâbıkan

Emîrû'l-ümerâî'l-kirâm Mehmed Paşa mîr-i mîrân-ı Karahisar hâliyen

Emîrû'l-ümerâî'l-kirâm İbrâhîm Paşa mîr-i mîrân-ı Çorum sâbıkan

Kudvetü'l-ümerâî'l-kirâm Mustafa Beg mîr-livâ-i Çorum hâliyen

Kudvetü'l-ümerâî'l-kirâm Mustafa Beg mîr-livâ-i Aksaray hâliyen

Kudvetü erbâbî'l-ilm Mehmed Efendi reîs hâliyen

Kudvetü'l-emâsil ve'l-akrân Abdürresûl Ağa ser-alây-ı yesâr hâliyen

Kudvetü'l-emâsil ve'l-a'yân Mehmed Ağa kethüdâ-yı Rumili hâliyen

Kudvetü'l-emâsil Hızır Efendi defterî hâliyen

Kudvetü'l-emâsil Ömer Ağa mîralây-ı Kandiye

Mustafa Ağa bin Abdülkerîm ez-ze'îm

Ali Ağa bin Abdülmennân ez-ze'îm

Murad Ağa ez-ze'îm

Kahveci Mehmed Ağa ez-ze'îm

Muslı Ağa ez-ze'îm

Kürdoğlu Veli Ağa ez-za'îm

ARNAVUTLUK'UN ÜÇ SİMGESİ: HACI ETHEM BEY CAMİ, SAAT KULESİ VE İSKENDER BEY HEYKELİ

*Ali ÖZKAN**

ÖZET

Arnavutluk'un başkenti Tiran'ın merkez meydanının hangi cephesinden bakılırsa bakılsın üç eserin bir arada olduğu görülecektir. Arnavutluk'un simgesi haline gelen bu üç eser, Ethem Bey Camii, Saat Kulesi ve İskender Bey Heykelidir. Osmanlı Devleti'nden bize miras kalan Ethem Bey Cami, Saat Kulesi İslamiyet ile Türklüğün; İskender Bey'e atfedilen ve Enver Hoca döneminde (1968 yılında) yapılmış olan İskender Bey heykeli ise çoğunlukla Hristiyanlığın simgesi olarak genel kabul görmüştür.

Söz konusu eserlerin birlikteliği bir yandan Müslümanlık ile Hristiyanlığın çatışmasının şekilsel görüntüsü şeklinde yorumlanabileceği gibi diğer yandan anılan üç simge eserin aynı mekânda bir arada bulunması dinler arasındaki hoşgörünün ve barışın anlamlı bir göstergesi olarak da yorumlanabilir. Türkler tarih boyunca birlikte yaşadıkları uluslara daima hoş görülü olmuşlardır. Bu hoşgörü Balkanlarda barışın ve geçmişte paylaşılan güzelliklerin garantisidir.

Son günlerde Avrupa'da nüfusun %70 Müslüman olan Arnavutluk'ta başta dini misyonerlik faaliyetleri, şehir girişlerine haç dikme, Hristiyanlık oranının artırılması yönünde yoğun çalışmalar yapması ülkede çatışma ortamına zemin oluşturmaktadır. Bu durumda bir Srebrenica Katliamı'nın olmayacağını garantisini kimse veremez. Bundan dolayı çatışmayı önlemenin en kesin yolu hoşgörüdür.

Hoşgörü insanları her şartta birbirlerine yaklaştırır. İnsanların birbirlerini sevmesi ve insanlık değerlerini koruması yalnız aralarında büyük toleransın olması ile mümkündür. Amerika'da 11 Eylül Olaylarından sonra dünyadaki tüm insanlar özellikle dini toleransa ne kadar ihtiyaçları olduklarını anladılar.

Bu kapsamda; Arnavutluk'un bu üç simgesini hoşgörü simgesi olarak kabul edilmeli ve bu düşünce yayın, konferans, toplantı vb. benzeri faaliyetlerle desteklenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Ethem Bey Cami, Saat Kulesi, İskender Bey Heykeli, simge, hoşgörü.

* Dr., İzmir Üniversitesi Öğretim Üyesi, El-mek: ali.ozkan@izmir.edu.tr

THE THREE SYMBOLS OF ALBANIA: HACI ETHEM BEY MOSQUE, CLOCK TOWER AND SKENDERBEG STATUE

ABSTRACT

You will see three historical monument together wherever you look from the centre square of the capital city, Tirana, Albania. These three historical monuments which became the symbol of Albania are Ethem Beg Mosque, Clock Tower and Skenderbeg Statue. Inherited from the Ottoman State, Ethem Beg Mosque and Clock Tower were agreed to be the symbol of Islam and Turk wherease Skenderbeg Statue, made in the period of Enver Hoxha(1968) was usually accepted to be the symbol of Chiristianity.

On one hand the unity of socalled historical monument may be interpreted as figural image of Islam and Christianity conflict, on the other hand the three symbol historical monuments, all together in the same square may show a meaningful indicator among the two religions for the sake of peace and tolerance. It was Turks who always have behaved in tolerance to the nations of which she lived together throughout history.

In recent days, all efforts concering the city cross-stitching religious missionary activities and making intensive effort in order to increase the rate of Christianity in Albania of which %70 percent are still Muslim provide a foundation for a sphere of conflict. Nobody gives full guarantee on this case. For that reason the most direct rod map on preventing conflict is tolerance.

Tolerance makes people closer to eachother in all conditions. That people love eachother and protect common values of humanity is only possible to have a great tolerance among themselves. After September 11 Events in America, all people in the world understood how much religious tolerance they need.

In this concern, these three symbols must be accepted in all activities such as conference and meeting and supported continuously.

Key Words: Ethem Beg Mosque, Clock Tower, Skenderbeg Statue, symbol, tolerance.

Giriş

Ataları İlliryalılar olarak kabul edilen Arnavutlar¹ Bronz çağı ve Demir çağının ilk zamanları boyunca Orta Avrupa'da yaşamışlardır. Orta çağda büyük bir İllirya Devleti kuran Arnavutlar kuzeyden gelerek günümüzde Sırbistan, Hırvatistan, Dalmaçya ve Kuzey İtalya'nın bulunduğu topraklara, yani Balkan Yarımadasının batısına yerleşerek yaşamaya başlamışlardır. Arnavutlar, komşu oldukları diğer halklarla, özellikle de, Yunanlılarla yakın ilişki içinde olmalarına rağmen etnik kimliklerini ve dillerini muhafaza etmişlerdir².

1 Elez Biberaj, *Albania-A Socialist Maverick*, London, 1986, s. 10.

2 William M. Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul, 2008, s. 46.

M.Ö. 229'da; Roma İmparatorluğu İlliryalılar'a savaş ilan etmiştir³. Ordularını ilk defa Balkanlara gönderen Romalılar Dures'i ele geçirmişlerdir⁴. İlliryalılar ve Romalılar arasındaki savaş; Roma İmparatorluğu'nun, Adrianlar Krallığı'nı, Epiruslar'ı ve Makedonya'nın tümünü ele geçirmeyi başaran (M.Ö. 167) kadar sürmüştür. Böylece İlliryalılar için Roma İmparatorluğu boyunduruğu altında beş yüzyıllık zorlu bir dönem başlamıştır⁵. M.Ö. 1. yy. ile M.S. 6. yy. arasında Roma hâkimiyeti altında, İlliryalı nüfusun büyük bir kısmı, imparatorluk yönetimi ve kölelik kurumuna dayalı klasik Roma kültürünün etkisi altına girmiştir. M.S. 395'de Roma İmparatorluğu ikiye bölünmüştür. İllirya, Doğu İmparatorluğu'nda kalmıştır⁶.

Arnavutluk 7.yüzyılda Slavların hâkimiyetine girmiştir. 9. ve 12. yüzyılları arasında İllirya topraklarının tamamıyla yabancı güçlerin etkisi altında olduğu görülmüştür⁷. 12. yüzyıl boyunca, iki Norman saldırısı sonucunda tekrar işgal altında kalmış, 7.yüzyılda Arnavutluk'u kontrol eden Slavlar tekrar 14. Yüzyılda da Arnavutluk'a egemen olmuşlardır⁸.

Türklerin Arnavutlar ile bu dönemde ilk teması; 1337'de Bizans İmparatoru III. Andronikos döneminde Arnavutların yaşadığı Epir despotluğunu ele geçirmek için Aydınolu Umur Bey'den yardım istemesi ve Umur Bey'in de İmparatora 2000 asker göndermesi ile başlamıştır⁹. 1389 Kosova Savaşından sonra Arnavutlar, Osmanlı Devletine vergi vermeyi ve asker göndermeyi kabul etmişlerdir. 1435'de, bir devşirme olan ve Osmanlı ordusunda görev alan Arnavut lider Gjergji Kastrioti(İskender Bey) Osmanlı Devleti'ne isyan etmiştir. Söz konusu isyan sonucu yapılan savaşlar bir sonuç vermemiştir. İskender Bey'in 1968'de ölümü ile Arnavutluk'un Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1912'de bağımsızlığını kazanmasından sonra 1923'te kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri beş yüz yıllık tarihi ve kültürel birlikteliğin getirdiği ortak geçmiş ile birlikte artarak devam etmiştir¹⁰.

Bu tarihi süreçte Arnavutluk'ta Türk-İslam ve Hristiyanlık kültürüne ait birçok eser meydana getirilmiştir. Bu kapsamda başkent Tiran'da söz konusu eserlerden bazıları adeta başkentle ve hatta Arnavutluk'la birlikte anılmaya başlamıştır. Bu çerçevede, söz konusu eserler arasında Ethem Bey Cami, Saat Kulesi ve İskender Bey Heykeli bulunmaktadır.

Resim 1-Ethem Bey Cami, Saat Kulesi ve İskender Bey Heykeli

3 Lou Giaffo, *Albania: Eye of the Balkan Vortex*, USA, 1999, s. 79.

4 Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, *European Historical Dictionaries*, No:42, Lanham, Maryland and Oxford, 2004, s. XXI.

5 Cemallettin Taşkıran, *Balkanlarda İzlerimiz*, Ankara, 2010, s. 54; Elez Biberaj, a.g.e., s. 11.

6 Yusuf Küpeli, *Tarih İzinde Balkanlar ve ABD*, Ankara, 2000, s. 13.

7 Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk-Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul, 1997, s. 27.

8 Mario I. Blejer, Mauro Mecagni, Ratna Sahay, Richard Hides, Barry Johnston, Pirooska Nagy, Roy Pepper, *Albania: From Isolation Toward Reform*, Washington/Amerika, 1992, s. 3; Tayfun Atmaca, *Krallıktan Cumhuriyet'e Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları Zogu ve Atatürk*, Ankara, 2007, s. 26.

9 K. Süsseim, "Arnavutluk", *İslam Ansiklopedisi* Cilt I, İstanbul, 1978, C.I, s. 583.

10 Halil İnalçık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fatih İstanbul Dergisi*, Cilt I, Sayı 2, İstanbul, (Temmuz), 1953, s.169.

Tiran'ın¹¹ merkez meydanında birbirleriyle iç içe bulunan bu üç eserden Osmanlı Devleti'nden bize miras kalan Ethem Bey Cami, Saat Kulesi İslamiyet ile Türklüğün; İskender Bey'e atfedilen ve Enver Hoca döneminde (1968 yılında) yapılmış olan İskender Bey heykeli ise çoğunlukla Hristiyanlığın simgesini olmuştur. Bununla birlikte, nüfusunun yaklaşık %70'i Müslüman olmasına rağmen sosyalist rejim döneminde, Osmanlı ve Türkiye karşıtları tarafından dikilen İskender Bey Heykeli için özellikle Ethem Bey Camii ve Saat Kulesi'nin hemen yakınında bir yerin seçimi dikkat çekici bulunmuştur¹².

Bugünlerde¹³ Tiran'ın merkez meydanın hangi cephesinden bakılırsa bakılsın bu üç simge eseri, bir arada görmek mümkün olmaktadır. Bu birliktelik Müslümanlık ile Hristiyanlığın çatışmasının şekilsel görüntüsü şeklinde yorumlanabileceği gibi üç simgenin aynı mekânda bir arada bulunması dinler arasındaki hoşgörünün ve barışın anlamlı bir göstergesi olarak da yorumlanabilir.

1. Hacı Ethem Bey Camii

Tiran'ın¹⁴ geçmişi ile geleceği arasında en önemli köprülerden birini oluşturan Hacı Ethem Bey Camii¹⁵ 18-19 yüzyıllarda Tiran'da inşa edilen sekiz büyük camiden günümüze kadar sağlam olarak ulaşabilen tek Osmanlı camisidir¹⁶. Tiran şehrinin kalbinde, İskender Bey meydanında kurulan caminin yanında bir Saat Kulesi de bulunmaktadır¹⁷. Bu konuda kapsamlı araştırma yapan araştırmacı Machiel Kiel'in notunda camiinin inşa tarihi olarak birbirinden çok uzak iki tarih (1794 ile 1820) gösterilmiştir. Diğer araştırmacı Ekrem Hakkı Ayverdi ise Ethem Bey Camii'nin 18.yüzyılın sonuna doğru yerleştirilebileceğini belirtmektedir¹⁸. Böyle iki farklı tarihin olmasında camiinin bir inşa döneminden daha fazla bir sürede tamamlanmış olmasındandır¹⁹.

Caminin inşası ile ilgili bilgiler cami duvarlarında Osmanlıca olarak yazılan dört metinden ve az da olsa kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar ulaşabilen Tiran halkının hatıralarından öğrenilmiştir. Hacı Ethem Bey Camii'nin duvarlarında bulunan metinler incelendiğinde, Ethem Bey Cami'nin temellerinin XVIII. yüzyılın sonlarına doğru²⁰ (1793-1794) Tiran'ın kurucusu

¹¹ Tiran, 1614'te Süleyman Paşa Bargjini tarafından kurulmuştur. (Bkz. Machiel Kiel, *Otoman Architecture in Albania 1385-1912*, İstanbul, 1990, s. 249; <http://www.misarac.com/PDF/ARNAVUTLUK.pdf>, 12.06.2012; <http://benimgazilerim.wordpress.com/2010/04/02/arnavutluk/12.06.2012>); Tiran, 31 Mayıs 1925 yılında Arnavutluk'un başkenti olmuştur (Bkz. Ledita Mezini, "Desingnin "based" on Place Attachment-Tirana Case Study", *1'st International Conference on Architecture and Urban Design Proceeding* (19-21 April-2012-www.icaud.epoka.edu.al), Tiran, 2012, s. 839.)

Tiran Başkent olduğunda; 17,000 nüfuslu ve 3 kilometre karelik bir alana sahip küçük bir yerleşim yeri idi (Bkz. Dorina Pojani, "City Profile Tirana", *Elsevier*, 2010, Tiran, s. 483.) İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise bu nüfus 30000, 1971'de ise 200.000 civarındaydı. (Bkz. Machiel Kiel, *Otoman Architecture in Albania 1385-1912*, İstanbul, 1990, s. 250.)

¹² Antonia Young, "Religion and Society in Present-Day Albania", *Journal of Contemporary Religion*, Volume:14, No:1, London, 1999, s. 11.

¹³ Tiran'ın camileri, güneş ışıkları aydınlatıldığında insan mutluluk (huzur) veren, canlı tutkallı boyalardan yapılmış süslemelerle kaplıdır. Arnavutluk'ta gördüğüm şehirlerden hiçbirisi Tiran kadar ilginç özelliklere sahip değildir. (Bkz. A.Degrand, *Souvenirs De LA Haute -Albania*, Paris, 1901, s. 185.)

¹⁴ İran'da kazandığı bir zaferin anısına bu yerleşim yerine Tehran adını verdi; isminin kaynağı bu olan şehrin adı yavaş yavaş bozularak, Türklerde Tiran, Arnavutlarda Tirana olarak değişti. (Bkz. A.Degrand, *Souvenirs De LA Haute -Albania*, Paris, 1901, s. 2008.)

¹⁵ Machiel Kiel, *Otoman Architecture in Albania 1385-1912*, İstanbul, 1990, s. 251.

¹⁶ Edmond Manashasa, "The Plan Schemes and Interior Elements of the Existing Mosques Built During the Ottoman Empire Period in Albania", *1'st International Conference on Architecture and Urban Designs Proceedings 19-21 April 2012-www.icaud epoka.edu.al*, s. 284.

¹⁷ Machiel Kiel, a.g.e., s. 251.

¹⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Eserleri Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk IV* (4,5,6. Kitap), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2000, s. 387-388.

¹⁹ Machiel, Kiel, a.g.e., s. 251.

²⁰ Machiel Kiel, a.g.e., s. 251.

Süleyman Paşa Mulleti'nin torunu Molla Bey²¹ tarafından atıldığı, kalan kısmının ise Molla Bey'in oğlu Ethem Bey tarafından XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde(10 Ekim 1820) tamamlandığı anlaşılmaktadır²². Machiel Kiel caminin bitirme tarihini 1822/23 olarak belirlemiştir²³. Ethem Bey Cami ile Saat Kulesi'nin bitim tarihi ile ilgili farklı görüşler de bulunmaktadır. Dorina Pojani ve Adrew Peterson'a göre Cami ve Saat Kulesi 1789 ve 1930 tarihlerinde tamamlanmıştır²⁴.

Resim 2-Ethem Bey Cami Duvarında Bulunan Metinler

Ethem Bey ve babası Mola Bey o dönemde Tiran'da yaşayan önemli siyaset adamları arasında yer almışlardır. Halk tarafından Molla Bey'in, Petrela'da yaşayan Bargjinoli ailesine mensup bir kişi olduğu kabul edilmiştir²⁵. Fransız yazar A. Degrandi ise Molla Bey'in Ahmet Bargjinollit Paşa'nın damadı olduğunu iddia etmiştir. Molla Bey'in vefat ettiği yıl olan 1808'de kadar; Ethem Bey ise 1831 yılına kadar (Toptani Ailesinin yenildiği tarih) Tiran'ın özerk bölge olarak kalması için Kruja'lı Toptani ailesi ve İbrahim Paşa Bushatiliu'ya karşı büyük bir mücadele vermişlerdir. Ethem Bey, şehrin ve kültürel hayatın simgelerinden biri olmuştur. İstanbul'da yüksek eğitimi tamamlayan Ethem Bey, Venedik başta olmak üzere Batı ülkelerini ziyaret etmiştir²⁶. A. Degard ayrıca, Tiran 'da 1900'lü yılların başında küçük bir ibadethaneye sahip elli kadar Katolik ile 2000 kadar yunan Ortodoks hariç nüfusun geri kalanının tamamı, çoğunluğu Bektaşî veya dervişlere bağlı Müslümanlar bulunduğunu da belirtmektedir.²⁷

Resim 3-Ethem Bey Camii Girişi

Yanya'da bulunan Avusturya konsolosu J.G.Von Hann, Hacı Ethem Bey'in, Kaplan Paşa Toptani'nin Tiran'dan sınır dışı edildiği dönemde derviş kıyafetine bürünerek doğu ülkelerinin büyük bir kısmını gezdiğini belirtmektedir. Tiran halkı Hacı Ethem Bey'in şair olduğunu, Farsça ve Türkçe divanı bulunduğunu söylemektedir; ancak günümüze bu dillerde yazılan bir divan ulaşmamıştır. Bugün sadece Tiran'a ve Tiran halkına ithafın yazılan bir şiiri bulunmaktadır. Bu

²¹ Akçe Hisar –Tiranda bulunan caminin banisinin baba adı kitabesinde Şaban olarak gösterilmiştir.(Bkz. Altan Araslı, *Avrupa'da Türk İzleri II*, Ankara, 2001, s. 235.)

²² Edmond Manashasa, a.g.m., s. 284.

²³ Machiel Kiel, a.g.e., s. 255.

²⁴ Dorina Pojani, "City Profile Tirana", Elsevier, 2010, Tiran, s. 483; Andrew Peterson, *Dictionary of Islamic Architecture*, London ve Newyork, 1996, s. 10.

²⁵ Machiel Kiel, a.g.e., s. 255.

²⁶ A. Degrand, *Souvenirs De LA Haute –Albania*, Paris, 1901, s. 212-213; Tayfun Atmaca, "Zamanın Durduğu Mekân Hacı Ethem Bey Camii ve Saat Kulesi", *TİKA Avrasya Bülten*, Ankara, Aralık 2005, s. 17-18.

²⁷ A. Degran, a.g.e., s. 195.

şiiirde Tiran'ı çok seven Hacı Ethem Bey, onu bugünkü Irak'ta bulunan meşhur Kufe²⁸ şehrine benzetmektedir. Şiiirde ayrıca Tiran halkının Krujalıların tahakkümünden kurtulamadıkları için üzüntüsünü de ifade etmektedir²⁹.

Resim 4-Ethem Bey Camii Giriş Kapısı Üzerindeki Süsleme

Tek minareli, tek kubbeli ve ahşap derin bir revağı bulunan³⁰ Ethem Bey Cami³¹, 18.7x16.10 m. ölçüsünde ve dikdörtgen bir temel üzerine inşa edilmiştir. Cami'nin inşasında Tiran'ın doğusunda bulunan *Shtish-Tufine* köyünden getirilen taşlar kullanılmıştır. Cami, 310 m karelik alana sahiptir. Cami etrafında bulunan dört duvarın birbirinden farklı olması, mimarının cami yapımı konusunda yetenekli olduğunu yansıtmaktadır. Caminin iç duvarlarının tüm yüzleri ve kubbe ülkenin başka hiçbir camisinde görülmesi mümkün olmayan süsleyici bir şekilde boyanmıştır. Ethem Bey Cami'sinin ahşap revakları ve içi duvar resimleri ile süslüdür³².

Resim 5-Ethem Bey Camii Giriş Kapısı Üzerindeki Süsleme

Bu boyama şekli Makedonya'da ve Epir'de bulunan boyama şekilleriyle benzerlik göstermektedir. Boyamayı yapan ressamın Pindu Dağlarının Albano-Valachim köylerindenidir. Söz konusu ressamın sadece camileri değil aynı zamanda kiliseleri de boyamaktadır. Tiran Ethem Bey Cami boyama şekli Makedonya'da Tetova'da bulunan Alaca Camii'nin boyama şekli ile de benzerlik göstermektedir.³³

²⁸ Kûfe şehri ve bütün Irak bölgesi Müslim-gayrimüslim birçok düşüncenin, itikadı fırkaların bulunduğu, itikadla ilgili ateşli tartışmaların yapıldığı rey ehlinin yerleştiği bir şehriydi. Ebu Hanifi'nin yaşadığı yerdir.(Bkz. <http://www.incemeseler.com/sahsi-meseleler/302-mezhep-imammz-mam-azam-ne-kadar-tanyoruz.html>.13.07.2012.)

²⁹ Tayfun Atmaca, a.g.m., s. 17.

³⁰ Altan Araslı, *Avrupa'da Türk İzleri II*, Ankara, 2001, s. 235.

³¹ <http://www.msxllabs.org/forum/soru-cevap/276418-bosna-ve-arnavutlukdaki-osmanli-eserleri-nelerdir.html>.12.06.2012.

³² Rüçhan Arık, "Batılaşma Sürecinde Balkan-Anadolu Beraberliği", *Balkanlar'de Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri* (17-19 Mayıs 2000 Şumnu-Bulgaristan), Cilt I, Ankara, 2001, s. 73.

³³ Machiel Kiel, a.g.e., s. 252.

Resim 6-Ethem Bey Camii Giriş Kapısı Üzerindeki Süsleme Resimler

Camii'nin sütun girişi ağaç ve gül motifleriyle ve açık kırmızı-yeşil renkle boyanmıştır. Bu boyama şekli biraz halka özgü olsa da, oldukça etkileyicidir. Doğu sütununda bu boyamanın tarihi olarak Hicri 1238 (M.S. 1822-23) yazılmaktadır.³⁴ Cami, doğu ve kuzey tarafındaki L şeklinde sofa yapılmıştır. Sofanın dış tarafı her biri 2,90 m. uzunluğunda, korintik kapiteli, 0,60, bazı 0,25 m. olan monolit taşları ile yapılmış 16 sütundan oluşmaktadır. Yuvarlak ve güzel işlenmiş bu sütunların üstünde 15 yaydan oluşan bir kemer bulunmaktadır(sütunların 7'si doğuda, 5'i kuzeyde ve 3'ü batıdadır) İslam geleneğine uygun olarak uçlu değil, antik dönemden kalan ve kiliselerin yaylarına benzeyen ve Arnavutluk'ta yaygın olan yarım küre şeklinde yapılmıştır³⁵. Sütunlar üzerinde çok özel bir dekorasyon bulunmaktadır. Sütunlar üzerinde bulunan ağaç yaprakları birbirinden farklıdır. Yerli ustalar tarafından üretilen sütunlar demir teller aracılığıyla bağlanmaktadır Sofa ve cami girişi caminin kuzey tarafında bulunmaktadır.

Resim 7-Ethem Bey Camii ve Saat Kulesi Gece Görünüşü

Dış kapının sol tarafında bulunan ve günümüze kadar ulaşan Hacı Ethem Bey'in mezarı caminin sağ tarafında, Ethem Bey'in eşi olan Balkız'ın mezarı ise sol tarafında bulunmaktadır. Her iki mezarın üstünde bulunan kitabe ve mezar taşı meyve veren ağaç kabartmalarıyla süslenmiştir. Mezar taşlarının üzerinde kitabeler incelendiğinde Hacı Ethem Bey'in ölüm tarihinin Hicri1265(1848) ve 33 yaşında ölen Balkız'ın ölüm tarihi ise Hicri 1260(1844) olduğu anlaşılmaktadır.³⁶

Resim 8-Ethem Bey Camii Kubbesi

Caminin iç kısmında batı tarafında mihrap, mihrabın solunda minber, her ikisinin karşısında ise iki direk üzerinde işlenmiş beyaz taştan yapılmış mahfil bulunmaktadır. Camiye ruhani bir hava verilmek üzere inşa edilen on sekiz pencere, camiye loş bir ışık vermektedir.

³⁴ Machiel Kiel, a.g.e., s. 252.

³⁵ Machiel Kiel, a.g.e., s. 251-252.

³⁶ Machiel Kiel, a.g.e., s. 255.

Mimari açıdan çok güzel olan Ethem Bey Camii'nin kubbesi cami tavanının tümünü kaplamaktadır. Kubbe dışarıdan sekizgen şeklindedir. Cami çatısı çok geniş(1.20 m.) yerel mimari tarzıdır. Caminin en güzel ve zarif kısmı olan minare Dayti dağıyla yarışmak ve gökyüzü ile buluşmak istermiş gibi yükselmektedir. Minare camiden ayrı olup, 2,25 genişliğinde, 2 m. uzunluğunda ve 9 m. yüksekliğinde bulunan bir kule üzerine dayanmaktadır³⁷.

Resim 9-Ethem Bey Camii Minaresi

Minarenin inşa edildiği bina 37 sıra taştan yapılmıştır. Minarede 101 merdiven bulunmaktadır. Güneş ışığının içeriye girmesini sağlayan altı tane küçük penceresi bulunmaktadır. Şerefenin üçlüsü 47x190 cm. olup minareyi süslemektedir.

Resim 10-Ethem Bey Camii Ağaç Süslemeleri

Hacı Ethem Bey Camii'nin sofası, iç ve dış kısmında çok sayıda ağaç, ağaç yaprakları ve değişik meyve resimleri yer almaktadır. Bütün bu resimlerin yanı sıra caminin her tarafında ressamın hayal gücünü gösteren manzara resimleri bulunmaktadır. Söz konusu resimler cami inşası süresince (1821 yılına kadar), caminin sofa kısmında bulunan manzara resimleri ise cami inşaatı bittikten iki sene sonra yani Hicri 1223 yılında yapılmıştır³⁸.

Ana kemerde, bir tepenin üzerine kurulmuş her tarafı ağaç ve evlerle donatılmış bir şehrin resmi bulunmaktadır. Tiran çevresinin ağaçlarla kaplı olduğunu 19. Yüzyıl sonlarına doğru bu şehri ziyaret eden Fransız konsolosu A. Degrand da ifade etmektedir. A Degrand eserinde Tirana şehrinin girişinin çok güzel olduğunu, şehrin her bir tarafında bulunan evlerle geniş bahçelerde dikilen ağaçların ona farklı bir güzellik kattığını söylemektedir³⁹. Sofa duvarında altı tane manzara resmi bulunmaktadır. Bunlardan beşi kuzey tarafındaki duvarlarda bulunmaktadır. Resimlerin hepsinde ırmak ve dere etrafında kurulan evler görülmektedir⁴⁰.

19. yüzyılda Tiran'da bulunan cami ve evler üzerinde de Ethem Bey Camii'nde bulunan resimlerin benzeri bulunmaktadır. Buradan Ethem Bey Camii'nin süslemelerini yapan ustaların da

³⁷ Tayfun Atmaca, a.g.m., s. 18-19.

³⁸ Tayfun Atmaca, a.g.m., s.19-20.

³⁹ A. Degrand, Souvenirs De La Haute Albania, Paris, 1901, s. 185-186 ;Tayfun Atmaca, a.g.m., s.20.(

⁴⁰ Tayfun Atmaca, a.g.m., s. 20.

yerli olabilecekleri tahmin edilmektedir. Konuyla ilgili olarak Mihael Kiel, ustaların Pindi'li Ulah-Arnavut olabileceklerini iddia etmektedir⁴¹.

Resim 11-Ethem Bey Camii Süslemeleri

H.1208/M.1793-1794 yıllarında Hacı Ethem Bey tarafından şehir merkezinde moloz taşla tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Revaklar, H.1238/M.1822-1823 caminin iki dış cephesine bitişik şekilde yapılmıştır. Tek kubbeli caminin zarif, tek şerefeli bir minaresi vardır. Harime giriş kapısının ve son cemaat yerine giriş kapısının üzerinde yer alan iki tane kitabesi vardır. Duvarlar, tavan, sütunların üst kısımları; manzara, evler, gemiler, çiçekler, meyveler gibi resimlerle kaplıdır. Ahşap mihrap orijinaldir; fakat yağlı boya ile boyalıdır. Ahşaptan yapılan kadınlar mahfili kalem işi süslemelerle bezelidir. Son cemaat yeri kalın camlarla kapatılmış ve kapalı mekân haline dönüştürülmüştür. Ethem Bey Camii, mimarisi bakımından Osmanlı dönemi Türk yapı sanatı usullerine uygun olmakla beraber içi ve hatta dışındaki aşırı kalem işi renkli bezemelerle Balkanlar'da çok yaygın olan bir sanat anlayışına ve zevkine işaret eden bir yapıdır⁴². Ethem Bey Cami, Balkanlarda bulunan Travnik ve Kalkandelen'de bulunan içi ve dışı kalem işi çeşitli çiçek ve manzara figürleri süslenmiş camilerin üçüncüsü ve en büyüğüdür⁴³.

Resim 12-Ethem Bey Camii Süslemeleri

Arnavutluk'un bağımsızlığını kazandığı 1912'den itibaren başta Kral Zogu dine karşı gelmiştir. Zogu'dan sonra iktidara gelen Enver Hoca döneminde, Arnavut halkının ibadet ve vicdan özgürlüğü hiçe sayılarak cami ve kiliselerin büyük bir kısmı yıkılmış veya müze, spor salonu vb. maksatlar için kullanılmıştır. Bu kapsamda; Tiran'da Enver Hoca iktidara gelmeden önce 27 olan cami sayısı yiktırılarak 7'ye düşürülmüştür.⁴⁴ Ancak Ethem Bey Camii sahip olduğu sanat ve mimari değerlerinden dolayı II. Dünya Savaşı'ndan sonra kültürel anıt ilan edilmiştir. Bu durum Ethem Bey Camii'nin Enver Hoca döneminin camiler hakkındaki olumsuz uygulamadan ve yıkılmaktan kurtulmasına da sebep olmuştur. Hacı Ethem Bey Camii 1967-1990 yılına kadar müze olarak kullanılmıştır⁴⁵.

⁴¹ Machiel Kiel, a.g.e., s. 257; Tayfun Atmaca, a.g.m., s.20.

⁴² Machiel Kiel, a.g.e., s. 252; <http://www.vgm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=13612.06.2012>.

⁴³ <http://www.misarac.com/PDF/ARNAVUTLUK.pdf12.06.2012>.

⁴⁴ Antonia Young, a.g.m., s. 11.

⁴⁵ Machiel Kiel, a.g.e, s. 252; Tayfun Atmaca, a.g.e., s.17.

Bir başka deyişle, özellikle komünizmin en koyu ve kesif düşüncelerin tatbik etmesi yüzünden dine şiddetle karşı olan Enver Hoca ise bütün camilerin kökünü kazımış, medrese, han ve hamam gibi eserleri yıktırılmış, numune olarak % 0,2-0,3(binde 2-3)oranında eser kalmıştır. Bunlar arasında eski Osmanlı konakları, evleri, Arnavut eseri olarak gösterilip o yolda propaganda yapıldığından ayakta bırakılmıştır⁴⁶.

Bu dönemde Arnavutluk'a girmek, girilse de fotoğraf çekmek, eserler üzerinde çalışmak mümkün olmamıştır. Araştırmacı Machiel Kiel gibi kendisini gizlemeyi başaran, Osmanlı mimarisinin aşığı bazı kişiler, tek tek ve kenarda köşede kalmış eserler üzerinde malumat toplayabilmişlerdir⁴⁷. 3 Ekim 1951 tarihli New York Radyo haberine göre; Arnavutluk'un totaliter zümre tarafından idare edildiğini, istenilen kimsenin derhal idam edilebildiğini veya ortadan kaldırılabilirdiğini belirtilmiştir⁴⁸. Enver Hoca'nın bu katı tutumuna rağmen Arnavut halkı dinsizleşmemiştir. Enver Hoca kendisine yönelik dini ve diğer karşı hareketleri önlemek için türlü tedbiri almaktan, muhalifleri tasfiye ettikten geri kalmamıştır. Bu tedbirlerden ilginç olanı komünist mahkemelerce verilecek kararların temyize gidemeyeceği olmuştur⁴⁹.

Enver Hoca Sovyetler Birliği'nin 1968 yılında Çekoslovakya'ya müdahale ederken Çeklerden gelen *müdahale isteğini* bir bahane olarak öne sürerek Arnavut halkına uyguladığı baskıları artırarak devam ettirmiştir⁵⁰. Bu baskılar söz konusu ibadet yerlerinin değişik maksatlar için kullanımında halkın suskun kalmasına neden olmuştur⁵¹.

Resim 13-Ethem Bey Cami

Hacı Ethem Bey Camii'nin yenileme çalışmaları ile yakından ilgilenen Arnavut sanat tarihçileri A. Meksi ve Gj. Frasheri yapmış oldukları değerlendirmede "*Mimari açıdan ele alındığında, Ethem Bey Camii taşıdığı değerlerden dolayı 15-19 yüzyıllarda Arnavutluk'ta inşa edilen İslami eserler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Camide çok sayıda pencerenin bulunması bölge geleneklerinin arasında bulunmaktadır. Caminin iç kısmı (ibadet yeri) küp şeklindedir. Her iki tarafta bulunan alan eşittir. Duvarları küp ucuyla bağlayan yer (duvarın en üst bölümü) koyu renkle yapılmıştır. Koyu renk her iki unsuru birbirinden ayırmak üzere kullanılmıştır. Minber ve mihrap yerlerinde kullanılan şık renkler ve mükemmel ölçüler cami iç ortamına samimi ve sıcak bir hava kazandırmaktadır*"⁵².

⁴⁶ Tiran'da Ethem Bey Camii, Hamam, Saat Kulesi ve 18 ve 19.yüzyıla ait bazı evler kalmıştır.(Bkz. Altan Araslı, *Avrupa'da Türk İzleri II*, Ankara, 2001,s. 240.)

⁴⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, a.g.e., s. 387, 422.

⁴⁸ *Ayin Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, 1-31 Ekim 1951, Sayı:215.

⁴⁹ *Hürriyet Gazetesi*, 09 Mart 1951, s. 3.

⁵⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, "Arnavutluk'un Yeni Anayasası Ülkeye Yabancı Birlik Çağrılmasını Yasaklıyor", 30 Aralık 1976, s. 3.

⁵¹ <http://arnavutluk tarih i.blogspot.com/2011/08/ethem-bey-camii.html>12.06.2012.

⁵² Tayfun Atmaca, a.g.m., s. 20-21.

Resim 14-1800'lerde Ethem Bey Camii: İngiliz Ressam Edward Lear tarafından yapılmıştır.(Arnavutluk Ulusal Müzede bulunmaktadır)

Sonuç olarak; Ethem Bey Camii sahip olduğu mimari tasarımı, şık beyaz minaresi, kubbesi ve cami iç ve dış kısmında bulunan süslemeleriyle sadece Arnavutluk'ta değil Balkanlarda bulunan en güzel cami ve eserler arasında yer almaktadır.⁵³

2. Saat Kulesi;

Saat Kulesi⁵⁴, Hacı Ethem Bey'in imzasını taşıyan diğer bir eserdir. Söz konusu saat kulesi, şehrin merkezinde İskender Bey Meydanı'nda bulunan Ethem Bey Camii'nin yanındadır. Osmanlı'nın batılılaşma dönemine denk düşen bu tarih hem Balkan, hem de Anadolu şehirlerinde saat kulelerinin yapılmaya başlandığı yılları göstermişti⁵⁵.

Resim 15-Saat Kulesi

Saat kulesinin inşası Ethem Bey caminin inşası tamamlandıktan, yani 1820'den sonra Ethem Bey'in servetiyle başlatılmış, bölge halkının yardımlarıyla bitirilmiştir⁵⁶. Saat Kulesi Ethem Bey Camii'nin güneydoğu tarafında ve ona 20 m. uzaklığında, kare şeklinde(3.68 mx3.60 m) piradimal külahlı olarak tasarlanmış ve camide kullanılan taşların aynısıyla yapılmıştır. Kulenin iç kısmı 1.72x1.71 m. genişliğindedir. Saat Kulesi'nin gövdesi iki bölüme ayrılmaktadır. Bunun altında yuvarlak saat kadranlarının bulunduğu yuvarlaklar bulunur. Kulenin bu bölümünün 1928'de tamiri sırasında saat kadranları da Latin rakamlı hale getirilmiştir. Saat köşkünün altında kuleyi çepeçevre dolanan bir balkon bulunur. Balkona her cepheden yuvarlak kemerli kapılarla çıkılır.

⁵³ Tayfun Atmaca, a.g.m., s. 21.

⁵⁴ Arnavutluk'ta toplam sekiz adet saat kulesi vardır. Bunlardan Elbasan ve Kravaje saat kuleleri kitabelidir. Kravaje'nin kitabesinde yalnız tarih yazılıdır. Arnavutluk'ta ki en eski saat kulesi Elbasan'daki kuledir. Buradaki kuleler uzunluklarıyla dikkat çekmektedirler.(Bkz. Hakkı Acun, a.g.e., s. 260.)

⁵⁵ <http://www.msxllabs.org/forum/soru-cevap/276418-bosna-ve-arnavutluktaki-osmanli-eserleri-nelerdir.html>. 12.06.2012.

⁵⁶ Ledita Mezini,"Desingnin "based" on Place Attachment-Tirana Case Study", *1'st International Conference on Architecture and Urban Design Proceeding 19-21 April-www.icaud.epoka.edu.al*, Tiran, 2012, s. 837-844.

Turkish Studies

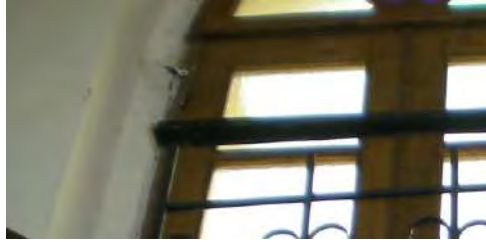
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Balkon altındaki gövdenin içi mazgal pencerelerle aydınlatılır. Kuleye yuvarlak kemerli bir kapıyla girilir. Kapı çevresi dikdörtgen bir çerçeve ile çevrilmiştir⁵⁷.

Resim 16-Saat Kulesi

İki katlı sayılabilen kulenin çanının asıldığı bölümün külahı, ortada ikişer sütuna, köşelerde kare ayaklara oturur. Bu bölümden biri yerden balkona kadar ışığı içeriye girmesin sağlamak üzere pencerelerle donatılmıştır. Saatin bulunduğu bölüme balkon denilmektedir. Balkondan kule zirvesine kadar olan kısım 6.37 m. yüksekliğindedir. Balkon merdivenlerde bulunan dört kapı ile bağlanmaktadır. 1928 yılında kulenin üst kısmı tamir edildiğinde eski saatin yerine Tiran Belediyesi tarafından Almanya'dan yeni bir saat getirilerek eski saat ile değiştirilmiştir⁵⁸. Bu saat de 2. Dünya Savaşı sırasında hasar görmüş, yerine Roma rakamlarından oluşan yeni bir saat getirilmiştir. Söz konusu saatte 1970 yılında Çinlilerin yaptığı başka bir saatle değiştirilmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Saat Kulesine 1981 ve 1999 yıllarında yenileme yaptırılmıştır⁵⁹.

Resim 17-Saat Kulesi Penceresi

Saat kulesi zamanın göstermesinin yanı sıra din ve devlet işlerinin ayrılmasında Devlet Dairesinin ezan saati yerine Batı'da olduğu gibi Güneş saatiyle çalışma düzeninin oluşturulmasına neden olmuştur. Bu kuleler ayrıca Osmanlı Devleti döneminde ulu camiler etrafında gelişen şehir, düz yerleşim yerlerinde, saat kuleleri meydanlarda yer alarak Avrupa'da ki meydan geleneğinin bu şekilde Osmanlı coğrafyasını da taşımışlardır⁶⁰.

⁵⁷ Hakkı Acun, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Ankara, 2011, s. 116.

⁵⁸ Tayfun Atmaca, a.g.m., s. 21.

⁵⁹ <http://arnavutluk tarih i .blogspot.com/12.06.2012>.

⁶⁰ Hakkı Acun, a.g.e., s. 260.

3. İskender Bey Heykeli

Resim 18-Saat Kulesi Penceresi

Enver Hoca iktidara gelince gücünü muhafaza etmek için kendine iki büyük lider seçmiştir. Birincisi İskender Bey ikincisi ise Sovyet lider Josef Stalin'dir. Enver Hoca ulusal bir kahraman yaratmaya ve bu kahramanı gündemde tutmaya çalışmıştır. İskender Bey'den sonra Arnavutluk'ta güçlü bir lider olmadığını fark eden Enver Hoca O'nun ölümünün beş yüzüncü yıldönümünde, 1968'de, Odhise Paskali'ye dökme bronzdan 11 metrelik (36 feet) heykelini yaptırarak⁶¹ diktirmiş ve böylece O'na olan vefa borcunu ödediğini düşünmüştür. Enver Hoca Josef Stalin için de Tiran'da heykel diktirmiştir. Bu heykel Aralık 1990'da kaldırılmıştır⁶².

Resim 19-İskenderbey Heykeli(17.07.2012 tarihinde çekilen bu resimde İskenderbey Heykeli'nin onarımında olduğu tespit edilmiştir☺)

Kendisini yaşadığı dönemin İskender Bey'i olarak gören ve bu konuda sürekli propaganda yapan Enver Hoca, Hristiyan topluluklardan ve devletlerden de destek görmüştür. Başta Venedik olmak üzere Batı; İskender Bey'i Osmanlı'yı Arnavutluk'ta 25 yıl durduran kahraman olarak yansıtmıştır. Enver Hoca'nın bu düşünceye sahip çıktığı ve İskender Bey'i kutsadığı düşünülmüştür. İskender Bey'e gelince o, Ortodoks olarak doğmuş, Müslüman olarak yaşamış ve Katolik olarak ölmüştür.⁶³

Arnavutluk'ta 500 yıl süren Osmanlı egemenliğini ve Türk halkıyla olan kültürel bağını içine sindiremeyen dış güçler ve sosyalist rejim Arnavutluk halkının tarihi ve kültürel dokusuyla hiç bağdaşmayan İskender Bey⁶⁴,in heykelinin Enver Hoca tarafından Arnavut halkının İslamiyet

⁶¹ [http://en.wikipedia.org/wiki/Skanderbeg_Monument_\(Tirana\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Skanderbeg_Monument_(Tirana))12.06.2012.

⁶² http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_statues_of_Stalin#Albania15.07.2012.

⁶³ Antonia Young, "Religion and Society in Present -Day Albania", *Journal of Contemporary Religion*, Volume:14, No:1, London, 1999, s. 5-16.

⁶⁴ Asıl adı Gergi Kastrioti olan İskender Bey Osmanlı Devleti'nde devşirme olmuş ve uzun süre Osmanlı'ya hizmet ettikten sonra isyan ederek dağa çıkmış ve Papa'nın da desteğini alarak 1443/1468 yılına kadar Osmanlı'ya karşı savaşmıştır. Papa Hristiyanlığın önündeki engeli kaldırmaya yönelik gayretlerinden dolayı İskender Beyi övmüştür. İslamiyet'in İtalya ve ötesine gidişinin önündeki tek engelin İskender Bey olduğu yönünde sıkça propaganda yapılmıştır.(Bkz. Neil Olson, *Albania-An Oxham Country*, İngiltere, 2000, s. 18.)

ve Türklük bağlarını zayıflatmak ve toplumu farklı bir yapıya dönüştürmenin bir aracı olarak dikildiği düşünülmüştür⁶⁵.

Resim 20-Saat Kulesi Penceresi

Hristiyan Arnavutların ve sosyalist rejimden kalan bürokratların Batı dünyasına girmek isteyen Arnavutlara, Osmanlı'yı ve Türkiye'yi kötü gösterme çabası içinde oldukları gözlenmektedir. Bununla birlikte, Arnavutluk halkının belli bir kesimi, tarihten gelen güçlü bağlar sebebiyle Türklere karşı sevgi dolu bir bakış açısı beslemekte ve dolayısıyla Türklerden de aynı sevgi ve ilgiyi görmek istemektedirler. İki devlet arasında güçlü sevgi bağı olmasına rağmen sosyalist rejim döneminden kalma ders kitaplarında Osmanlı'yı zorba ve işgalci olarak gösteren metinler, iki ülke arasında Arnavut gençlerle oluşturulacak köprünün sağlam temellere oturmamasına vesile olacaktır.

4. İslam- Hristiyanlık Çatışmasını Yeniden Canlandırma

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra, İslam dininin en kudretli savunucuları ve İslam medeniyetinin de en büyük temsilcileri olmuşlardır.⁶⁶ Nitekim 2001-2002 yılları arasında Pakistan Kurmay Kolejinde öğrenim esnasında, Okul Komutanı beni uluslar arası bir ortamda diğer subaylarla tanıştırtırken *İslamiyet'i dünya dini yapan milletin evladı hoş geldin* diyerek bu sözün geçerliliğini bir kez daha ifade etmiştir.

Arnavutluk; 1912'de Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanırken Ortodoks⁶⁷ etkisinde kalmayarak hareket eden ve hala Avrupa'da nüfusunda Müslüman çoğunluğun olduğu tek ülkedir⁶⁸. Dini hoşgörünün en üst seviyede olduğu bu ülkede özellikle Batı kaynaklı misyonerlik faaliyetleri sonucu bu yapının bozulmasına yönelik çalışmaların her geçen gün arttığı gözlemlenmiştir. Arnavutluk, hoşgörüyü tüm Balkan ülkeleri gibi Osmanlı Devleti büyük hükümdarı Fatih Sultan Mehmet'ten öğrenmiştir. Fatih İstanbul'u kuşatması sırasında Rumların, *Katolik şapkası görmektense Türk sarığı görmeyi*⁶⁹ tercih etmeleri ve İstanbul'u fethettikten sonra da Hristiyanlara canlarını ve mallarının emniyetle olduğunu, kendi inançlarını, ibadetlerini ve geleneklerini serbestçe yerine getirebileceklerini ilan etmesi Osmanlı yönetiminin hoşgörüsünden kaynaklanmaktadır⁷⁰. Fatih Hristiyan-İslam çatışmasını başlangıçtan itibaren engel olmak amacıyla her caminin yanına bir Ortodoks kilisesi yapılmasını müsaade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihini yazan H.A. Gibbons Osmanlı'yı tanımlarken "*Osmanlılar hoşgörülerini ister siyaset, ister iyi niyet, isterse kayıtsızlık neticesinde meydana gelmiş olsun; şu gerçeğe itiraz edilmez: Osmanlılar, yeni zaman içinde devletlerini kurarken dini hürriyet ilkelerini temel taşı olmak üzere koymuş ilk millettir*" demiştir. Osmanlı Devleti'nin dini çatışmadan uzak bu

⁶⁵ <http://benimgezilerim.wordpress.com/2010.04.02/arnavutluk/12.06.2012>.

⁶⁶ Salim Koca, "Türkler ve İslamiyet", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 263.

⁶⁷ Arnavut Ortodoks Kilisesi 13 Şubat 1929 tarihinde Fener Rum Patrikhanesi ile ilişkisini kesmiştir. Arnavutluk'ta ki Ortodoks Cemaati din birliğiyle Yunanlıların ve Patrikhanenin az çok nüfusu altında bulunmuştur. Yunanlılar ırk birliği derecesinde gördükleri kilise bağdaşlığından istifade etmek ve böylece bir gün Arnavutluğu ele geçirmeyi düşünmüşlerdir (Bkz. BCA, Fon Kodu:03010,Kutu No:233, Dosya No:570, Belge No:12.)

⁶⁸ Antonia Young, a.g.e., s. 7.

⁶⁹ Mehmet Sağlam, "Geleneksel Türk Hoşgörüsü", *Erdem Dergisi*, Cilt:8,Sayı:23, Ankara, 1996, s. 362.

⁷⁰ Abdurrahman Küçük, *Dini Azınlıklar ve Türk Hoşgörüsü*, Ankara, 2010, s. 306.

hoşgörülü ve adaletli idaresi, kısa zamanda Avrupa ülkelerinde büyük yankılar yapmış, Hristiyan dünyasındaki kısır çekişmelerden şikâyetçi olan ve Hristiyanlıkta reform isteyen ünlü Alman din adamı Martin Luther dahi Türk adaletinin ve hoşgörüsünün Almanya'ya gelmesini istemiştir. Arnavutluk bu konuda en şanslı uluslardan biri olarak Osmanlı'nın hoşgörü şemsiyesi altında 500 yıl geçirmiştir⁷¹.

İnsan ve toplum hayatı açısından din ve siyaset, her biri kendisine özgü alana ve hususiyetlere sahip birbirini etkileyen, birbiriyle ilişki içerisinde olan iki önemli olguyu teşkil etmiştir. Haçlı seferlerinden modern dönemlere ve günümüze gelinceye kadar Batı'nın İslam dünyasına yönelik strateji ve politikalarında din konusu her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle son iki yüz yılda Batı devletlerinin Doğu ülkeleriyle ve özellikle de İslam dünyası ile olan ilişkilerinde oryantalist ve misyonerlik hareketleri stratejinin bir parçası olarak görülmüştür.⁷²

Oryantalistlerin birçoğu, aynı zamanda Katolik ve Protestan kiliselerle bağlantı içerisinde olmuştur. Batı sömürgeciliğin hedef aldığı ve bir şekilde hâkim olduğu ülkelerde o bölgelerin dini, kültürü, tarihi, coğrafyası, toplum yapısı ve insanı üzerinde oryantalizm adına akademik çalışmalar yapılırken, diğer taraftan misyonerlik faaliyetleriyle de o bölgelerin Hristiyanlaştırılması hedeflenmiştir. Bundan dolayı, misyonerlik saf bir dini tebliği hareketi olarak değil, Batı kolonyalizmine destek veren politik bir hareket olarak algılanmıştır⁷³. Bu süreç küreselleşen dünyada artarak devam etmektedir. Bu durumda ötekileştirme yani Müslüman ve Hristiyan ayırıştırması başta Balkan ve Ortadoğu coğrafyasında hoşgörüyü yok saymıştır.

Tarihinde dini nedenlerden dolayı halkı arasında ciddi bir problem yaşamayan Arnavut halkı, İslam-Hristiyan çatışması düşüncesi ile yeni bir yapıya büründürülmek istenmektedir. Bu kapsamda, Arnavutluk'un tek ve en büyük hava alanına *Mother Terasa*⁷⁴ ismi verilerek ülkeye hava yolu ile giren bir yabancıнын daha başlangıçtan itibaren Arnavutluk'u bir Hristiyan ülke olarak görmesi sağlanmaya çalışıldığı düşünülmektedir.

Resim 21-Mother Teresa.

Ayrıca, Arnavutluk'u karayoluyla ziyaret eden birinin sıkça karşılaştığı bir diğer manzara ise büyük küçük demeden yerleşim yerlerinin giriş veya çıkışlarına çok uzak mesafelerden bile görülebilecek şekilde Haç heykelleri dikilmesidir. Burada da amaç aynıdır. Görsel olarak yerli ve yabancı vatandaşları Hristiyanlığın yayılması açısından etkilemek ve o bölgenin bir Hristiyan bölgesi veya yerleşim yeri olduğu kanısını vermek istenildiği kıymetlendirilmektedir.

⁷¹ Mehmet Saray, *Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik*, Ankara, 2002, s.36-39.

⁷² Mehmet Nuri Yılmaz, "İslam Türk Kültüründe ve Anadolu'da Dini Müsamaha", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 20..

⁷³ Talip Özdeş, "Din-Siyaset İlişkisi ve İslam Dünyası", *Stratejik Düşünce*, Yıl:3, Sayı:31, Ankara, Haziran 2012, s. 37-39.

⁷⁴ Asıl adı Agnes Conxha Bojaxhiu olan Mother Teresa, 26 Ağustos 1910'de Makedonya'nın Üsküp şehrinde doğmuş v 1997'de Hindistan ölmüştür(Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/File:MotherTeresa_094.jpg) 12.06.2012.

Resim 22-Şehir ve Yerleşim Yeri Girişlerine Dikilen Haç İşareti(Himare dağlarında Haç heykeli(http://www.123rf.com/photo_11813212_memorial-roadside-with-christian-cross-on-albanian-mountain-near-himare.html.12.06.2012.)

Arnavutluk'ta Hristiyanlığın oran olarak artmasını sağlayacak faaliyetler bununla da kalmamaktadır. Ülkede bulunan misyonerler vasıtasıyla her ev, her köy, her şehir kapı kapı dolaşarak İncil'in İngilizce ve Arnavutça kopyaları bedelsiz verilmektedir. Bu düşünce Arnavutluk'un laik yapısına aykırıdır. Arnavut vatandaşı kendisini ne şekilde etkilemek isterlerse istesinler ruhlarında yaşattıkları huzur, güven ve barış ortamı İslam ile Hristiyanlığın şekilsel ve simgesel olarak birlikteliğidir. Nitekim bu düşünceyi Enver Hoca'nın kırk yıl süren dikta yönetimi ve dine karşı tavrına rağmen değiştirmedikleri görülmektedir. Çünkü Arnavut halkının zihninde İslam-Hristiyan çatışması yerine Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi uyum içerisinde ve bir arada yaşamak düşüncesinin bulunduğu düşünülmektedir.

Arnavutluk'ta bir taş yerinden oynasa Türkiye'nin bunu bilmesi ve o taşın oynamasının kendi milli menfaatlerimize ne derecede etkili olacağını hesaplaması gerekmektedir. Arnavutluk'ta halen bazı maksatlı kesim tarafından sürdürülmek istenen İslam-Hristiyan çatışmasına meydan vermemek ve Arnavutluk ile tarihten kaynaklanan örf-adet birlikteliğimizi sağlamak maksadıyla öncelikle ülkede bulunan Türk-İslam eserlerine de sahip çıkılmalıdır. Bu eserler Türk-İslam düşüncesinin, birlikte paylaştığımız ortak geçmişimizin köprüleridir. Bu kapsamda; Başbakanlık Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ile başlatılan ve aşağıda adları bulunan yenileştirme faaliyetlerine hız vermek önemli bir gerçeği ve gerekliliği yansıtmaktadır.⁷⁵

4.1 Yenileştirme Faaliyetleri:

4.1.1. Şehri Kale Camii: Tiran'dan yaklaşık 25 km uzaklıkta bulunan Preze Kalesi 15. yüzyılın başında Arnavutluk'un önde gelen feodal ailelerinden Topia Ailesi tarafından yaptırılmıştır. Kale, 1528-1547 yılları arasında Osmanlılar tarafından genel bir onarımdan geçmiş ve Preze Kalesi Camisi 1547 yılında kale surlarının içinde inşa edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan Cami'nin minaresinin aslına uygun bir şekilde inşa edilmesi öngörülmüştür.

4.1.2. Kruja Şehri Murat Bey Camii: Kruja şehrinin merkezinde olan Cami 1534 yılında inşa edilmiştir. Mimari özellikleri yakın coğrafyada inşa edilen diğer Camilere de esin kaynağı olan Murat Bey Camisi 1837 yılında genel bir onarımdan geçmiştir.

4.1.3. Berat Şehri Kurşunlu Camii: Şehir merkezi yakınında bulunan Cami, 1554 yılında inşa edilmiştir. Arnavutluk Cumhuriyeti Tarihi Eserler Enstitüsü tarafından 1977-1978 yılları arasında yenileme yapılmış ve 1990 yılına kadar müze olarak kullanılmıştır.

4.1.4. Elbasan Şehri Nazire Camii: Elbasan'da bulunan Caminin, 1599 yılında inşa edilmiştir. Proje kapsamında Caminin yıkılmış olan minaresinin yerine, aslına uygun bir minare inşa edilmesi öngörülmüştür.

⁷⁵ <http://www.tika.gov.tr/haber/arnavutluk-cumhuriyetinde-bulunan-osmanli-donemine-ait-5-caminin-yenileme-projeleri-arnavutluk-cumhuriyeti-tarihi-eserler-enstitusu-bilimsel-konseyinde-onaylandi/229>

4.1.5. Korça Şehri İmrahorlu İlyas Bey Camii: Korça'nın merkezinde bulunan Cami, 1496 yılında İmrahorlu İlyas Bey tarafından inşa edilmiştir. 1572-1573 yılları arasında Caminin ana kubbesi kurşun ile kapatılmıştır. Camide 1833-1834 yılları arasında genel bir onarım gerçekleştirilmiştir. 2008 yılında, Arnavutluk Tarihi Eserler Enstitüsü tarafından yıkılan minare yerine aslına uygun yeni bir minare inşa edilmiş ve yenileme çalışması yapılmıştır.

5. Hoşgörünün Sembolleşmesi

Prof. Dr. Mehmet Demirci *hoşgörü*yi sözlüklerde her şeyi anlayışla karşılamak, olabildiği kadar hoş görme hali şeklinde tarif etmektedir. Prof. Demirci *hoşgörü* kelimesinin müsamaha, tesamuh, tolerans kelimelerine karşılık olarak da kullanıldığına değinmekte ancak ifade gücü olarak onlardan daha ilerde olduğunu beyan etmektedir. Çünkü Demirci'ye göre, müsamaha ve toleransta, görmezlikten gelmek ve katlanmak, tahammül etmek gibi ince ayrımlar da vardır. Hoşgörüde ise, bunları da aşarak düpedüz hoş görmek, hoşnut olmak, iyi bulmak söz konusudur. Yani hoşgörü, daha yüksek bir ruh halini ve üstün ahlak tavrını ifade edebilmektedir.⁷⁶

Prof. Dr. Sadık Tural'a göre hoşgörü *Farklı düşünüp, farklı davrananı anlamaya çalışmak, anlayabildikten sonra da milli birlik ve bütünlükten ısrarlı bir sapma, sapıtma yoksa ona da saygı, sevgi gösterebilme, bu işte hoşgörünün ta kendisidir* şeklinde tanımlanmıştır⁷⁷.

Türkiye Cumhuriyeti kendi iç barışı, milli bütünlüğü ile toplumsal değerleri paylaşma yolunda yaklaşık 90 yılda çok mesafe kat etmiş bir ülke olarak Balkanlarda bizzat kendisinin getirdiği hoşgörü kültürünü sürdürme sorumluluğu taşımıştır. Bu kültür Balkan barışının anahtarı olmuştur. Bununla birlikte, Avrupa'nın tam ortasında Yahudilere bir zamanlar uygulanan katliamı bile geride bırakan Bosna -Hersek'de Sırp larca sürdürülen katliamlar ve bu katliamlara hoşgörü ile bakarak tasdik eden Batı âlemi, hoşgörü kavramının anlam ve önemini ne ölçüde kavranamadığını ortaya koymaktadır.⁷⁸

Bu durumda, Srebrenica'de, binlerce Müslüman Bosnalı'nın katledilmesi ile en üst seviyeye çıkan Türk-İslam kimliğinin ve etkisinin yok etme gayretlerinin boşa çıkartılması bu coğrafyada hoşgörünün Batı'nın yanlı tutumuna rağmen yeniden tüm alanlarda inşası ile mümkün görülmektedir. Srebrenica katliamının yapıldığı yıl olan 1995 yılının UNESCO tarafından *Uluslararası Hoşgörü Yılı*⁷⁹ olarak kabul edilmesi insanlığın hoşgörüye ne kadar ihtiyacı olduğunu bir göstergesidir. Prof. Sadık Turhal'ın Atatürk Kültür Merkez Başkanlığı görevi esnasında UNESCO'nun 1995 yılını hoşgörü yılı ilan etmesi vesilesiyle yazdığı ve 300'den fazla kişiye gönderdiği mektubunda, çatışmanın başladığı bir toplumda, dirlik, birlik ve esenlikten bahsedilmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Prof. Dr. Turhal ayrıca sosyal çatışmayı, psikolojik, sosyal ve ekonomik çözülme ve parçalanmanın izlediğini ve meydana gelen çatışmanın ise ancak hoşgörü ile önlenebileceğini ifade etmiştir⁸⁰.

Çatışma ülkenin kendi içinde olabildiği gibi komşu ve diğer ülkeler ile de olabilir. Şekli ne olursa olsun çatışmaların önlenmesinde hoşgörü önleyici bir yaklaşımdır. Nitekim atalarımız, *kanı kan ile yumazlar, kanı su ile yurlar* sözleriyle, iyimserliği ne kadar güzel bir benzetmeyle anlatırken, hoşgörünün adeta acıların panzehiri olduğunu söylemek istemişlerdir.⁸¹ Bu çerçevede, Türk-Arnavut ilişkileri yaklaşık 600 yıldır örnek seviyede devam etmektedir. Arnavutluk'un dini

⁷⁶ Mehmet Demirci, "Hoş Gör Ya Hu", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 173-174.

⁷⁷ Alev Kâhya-Birgül, "Barış Kültürü İçin Hoşgörü", *Bilge*, Ankara, 1998 Bahar 16, s. 72.

⁷⁸ Mustafa E. Erkal, "Sosyal Bütünleşmede Hoşgörünün Yeri", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 151.

⁷⁹ Mehmet Nuri Yılmaz, "İslam Türk Kültüründe ve Anadolu'da Dini Müsamaha", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 19.

⁸⁰ Sadık Turhal, "Hoşgörü İhtiyacında Birleşmek", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. III.

⁸¹ Müjgan Üçer, "Hoşgörü Üzerine", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 229.

kimliğini Müslümanlık aleyhine değiştirme amacıyla yapılan tüm girişimler, yani İslam-Hristiyan çatışma ortamının yaratılmak istenmesi, yakından takip edilmelidir.

Sonuç ve Teklif

Türkiye Balkanlardan kökü sökülemeyecek izler bırakmıştır. Bu izlerin en fazla görüldüğü ülkelerin birisi de Arnavutluk'tur. Bu kapsamda; Arnavutluk'un başkentinin en büyük meydanında İslamiyet'in simgeleri olan Ethem Bey Camii ve Saat Kulesi ile Hristiyanlığın simgesi olarak kabul edilen İskender Bey heykeli, başkent Tiran'ı ziyaret eden yerli ve yabancı her insanın bir şekilde göreceği ve bulunacağı meydanda dikilmesi hoşgörü ile karşılanmalıdır. Hoşgörünün çatışmayı değil barışı getireceği göz önüne alınarak Arnavutluk'ta gerek Türklüğü ve gerekse İslamiyet'i temsil eden başta Hacı Ethem Bey Camii ve Saat Kulesi olmak üzere tüm eserlere sahip çıkılmalıdır.

Resim-23 1980'lerde Ethem Bey Camii ve Saat Kulesi
(Arnavutluk Ulusal Müzesinde bulunmaktadır)

Türk ve Müslüman'ın Arnavutluk'un üç simgesinin bir arada bulunmasından rahatsız olmaması gerekmektedir. İstanbul'u fetih eden Fatih Sultan Mehmet Han'dan itibaren başta Balkanlar olmak üzere tüm imparatorlukta İslam-Hristiyan çekişmesi yerine bir arada barış içinde yaşama hedef olarak gösterilmiştir. Bu üç sembol eserin birlikteliği Fatih'in vasiyetinin günümüze yansımasıdır. Ayrıca Mevlana Celaleddin Rumi'nin *Putperest isen de gel, kırk kere tövbeni bozsan da gel*, Yunus Emre'nin *yaratılanı hoş gör yaratandan ötürü* ve nihayet Hacı Bektaş Veli'nin *gelin canlar bir olalım, iri olalım diri olalım* sözleri ışığında söz konusu üç sembolün barış ve hoşgörünün temsilcisi olduğunu her ortamda ilan edilmesinin gerektiği düşünülmüştür.

Osmanlı Devleti, sınırları içinde yaşayan çeşitli din ve ırktan milletlerin ve etnik grupların hiçbir zaman dilini ve dinini değiştirmeye teşebbüs etmemiştir. Orta Avrupa'ya kadar Balkanlarda, Ortadoğu ve Kafkaslarda Osmanlı Devleti'nden koparak ayrılmış otuz kadar millet ve bunların teşkil eden etnik gruplar Osmanlı himayesi ve hoşgörüsü sayesinde altı asır varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁸²

Atalarımızın Balkanlarda mevcut izleri ancak Türk-İslam kimliği ile birlikte huzur, hoşgörü ve barış içinde yaşayarak sürdürebilir. Bu açıdan simge olmuş değerler ülkeler arasında mevcut olan köprülerin daha güçlü atılmasının vesile olacaktır. Arnavutluk'un bu üç simgesini barış, huzur ve hoşgörü sembolleri olarak kabul edip bu konunun sürekli gündemde tutulması sağlanmalıdır. Özellikle küreselleşen bu yüzyılda; medeniyetler ve dinler arasında örülmüş duvarlar, ön yargıların yıkılması, birlikte yaşama kültürünün gelişmesi ve barışın sağlanabilmesi için dinler arasında karşılıklı diyalog ortamının oluşturulmasına büyük bir ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü geçmişte olduğu gibi günümüzde de, dinlerin özünde yatan tevhit fikrini ve hoşgörüyü kavrayamamış bazı topluluklar, din farklılıklarını maalesef savaş ve huzursuzluk bahanesi olarak görmektedirler⁸³.

⁸² Mehmet Sağlam, "Geleneksel Türk Hoşgörüsü", *Erdem Dergisi*, Cilt:8,Sayı:23, Ankara, 1996, s. 362.

⁸³ Mehmet Nuri Yılmaz, " Barış İçin Diyalog-Dinlerin Bir Arada Yaşamaya Katkısı", *Cumhuriyet Üniversitesi Uluslararası Sempozyum Tebliğleri*, (12 Eylül 2002), Sivas, 2003, s.13.

Bugün dünyanın hemen hemen her yerinde din çatışması yerine birlikte barış ve güven içinde yaşama fikrinin hâkim olduğu göz önüne alındığında aslında farklı maksatlarla oluşturulan bu üç eserin gerçek anlamda çok faydalı işlerin başarılmasında bir başlangıç, bir mihenk taşı olacağı düşünülmektedir. Türk'ün tarihten izlerinin daim olması; paylaşılan ortak değerlerde toplumların esas yapısını bozmaya yönelik düşünce ve eylemlerden kaçınılması gerekmektedir. Söz konusu ortak paylaşımın ilim dünyasında yapılan seminer, konferans, bilgi şöleni vb. faaliyetlerle desteklenmesinin ve bu modelin başta Balkan ülkeleri olmak üzere Türk'ün iz bıraktığı tüm ülkede tekrarlanmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

Balkanlarda yaşayanların tarih boyunca kendi ulusal ve dinsel benliklerini koruyabilme gerçeği Türk'ün dini hoşgörüsünün tipik bir örneği oluşturmaktadır⁸⁴. Hoşgörüyü bir yaşam tarzı olarak benimseyen Türk Ulusunun bu geleneğini sürdürmesi sadece Balkanlarda değil Türk izlerinin bulunduğu tüm coğrafyada barışın ve huzurun garantisi olduğunu göstermelidir. Bu kapsamda, Balkanlarda Kasım aylarının birinde bir hoşgörü bilgi şöleni Tiran'da üç sembolün bulunduğu mekânda yapılması ise Arnavutluk'ta dâhil Balkanlarda Türklüğe ve İslam'a karşı yürütülen saldırıya en güzel cevap olacağı düşünülmektedir. Bu üç sembolün *hoşgörü sembolü* olarak dünyaya tanıtılması Balkan barışı, dünya barışı ve İslam-Hıristiyan çatışmasının önlenmesi yoluna olumlu etki yapacağı düşünülmektedir. Türkiye'den Arnavutluk'a giden her Türk ve Müslüman imkânları ölçüsünde İslamiyet'in Arnavutluk'ta ki simgeleri olan Hacı Ethem Bey Cami ve Saat Kulesi'ni ziyaret etmelidir.

Sonuç itibariyle, Türkler, tarihte de günümüzde de hoşgörü ile bilinen bir millettir. Bu hoşgörü, Türk Milleti'nin ayrılmaz bir özelliği olmuştur⁸⁵. Ancak, 1996'de Devlet Bakanlarından Ayvaz Gökdemir'in ifade ettiği gibi milli birlik ve bütünlüğümüze, vatanımıza, canımıza ve namusumuza saldırmayan insanların bizden göreceği şey daima hoşgörü olmalıdır⁸⁶. Bu konuda en son sözü Mustafa Kemal Atatürk “ *Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak, evvela bizim kendi benliğimize ve milletimize bu hürmeti hissen, fikren(düşüce bakımından), fiilen(yaşayış bakımın) bütün iş ve hareketlerimizde gösterelim. Bilelim ki, milli benliğini bulamayan milletler, başka milletlerin avı olur*” sözüyle hoşgörünün oluşması için önce iç barışın milli bütünlüğün ve milli toplum olmak için ortak kültür paydasında birleşmek gerektiğini ifade ederek belirtmiştir⁸⁷.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu:03010,Kutu No:233, Dosya No:570, Belge No:12.

II. RESMİ YAYINLAR

Ayın Tarihi, Sayı: 215,(1-31 Ekim), 1951.

II. HATIRALAR

DEGRAND, A., *Souvenirs De LA Haute –Albania*, Paris, 1901.

⁸⁴ İskender Mezbeğ, “Türk'ün Dini Hoşgörüsü ve Sırp Kilisesi”, *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:24, Ankara, 1996, s. 857.

⁸⁵ Abdurrahman Küçük, “Türklerin Anadolu'da Azınlıklara Dini Hoşgörüsü”, *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:23,Ankara, 1996, s. 555.

⁸⁶ Ayvaz Özdemir, “Hoşgörü İhtiyacı”, *Erdem Dergisi*, Cilt:8,Sayı:22, Ankara, 1996, s. 1.

⁸⁷ Alev Kâhya-Birgül, “Barış Kültürü İçin Hoşgörü”, *Bilge*, Ankara, 1998 Bahar 16, s. 71.

III. GAZETELER

1. Hürriyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi, 09 Mart 1951.

IV. TETKİK ESERLER

ACUN, Hakkı, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Ankara, 2011.

ARASLI, Altan, *Avrupa'da Türk İzleri II*, Ankara, 2001.

ARIK, Rüçhan, "Batılama Sürecinde Balkan-Anadolu Beraberliği", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri* (17-19 Mayıs 2000 Şumnu-Bulgaristan), Cilt I, Ankara, 2001, s. 71-75.

ATMACA, Tayfun, "Zamanın Durduğu Mekân Hacı Ethem Bey Camii ve Saat Kulesi", *TİKA Avrasya Bülten*, Ankara, Aralık 2005, s. 16-22.

ATMACA, Tayfun, *Krallıktan Cumhuriyet'e Tarihte İz Bırakan Dostluğun Mimarları Zogu ve Atatürk*, Ankara, 2007.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Eserleri Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk IV* (4,5,6. Kitap), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2000.

BIBERAJ, Elez, *Albania-A Socialist Maverick*, London, 1986.

BLEJER, Mario I., MECAGNI, Mauro, SAHAY, Ratna, HIDES, Richard, JOHSTON, Barry, NAVY, Piroška, PEPPER, Roy, *Albania: From Isolation Toward Reform*, Washington/Amerika, 1992.

BOZBORA, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk-Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul, 1997.

DEMİRCİ, Mehmet, "Hoş Gör Ya Hu", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 173-178.

ELSIE, Robert, *Historical Dictionary of Albania, European Historical Dictionaries*, No:42, Lanham, Maryland and Oxford, 2004.

ERKAL, Mustafa E., "Sosyal Bütünleşmede Hoşgörün Yeri", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 151-158.

FIRATLI H.Erkan – ATMACA Tayfun, Hacı Ethem Bey Cami, Tiran, 2005.

GIAFFO, Lou, *Albania: Eye of the Balkan Vortex*, USA, 1999.

GÖKDEMİR, Ayvaz, "Hoşgörü İhtiyacı", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 1-3.

<http://arnavutluk tarihi.blogspot.com/2011/08/ethem-bey-camii.html>.12.06.2012.

<http://benimgezilerim.wordpress.com/2010/04/02/arnavutluk/>.12.06.2012.

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_statues_of_Stalin#Albania15.07.2012.

[http://en.wikipedia.org/wiki/Skanderbeg_Monument_\(Tirana\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Skanderbeg_Monument_(Tirana)) 12.06.2012.

<http://www.incemeseler.com/sahsi-meseleler/302-mezhep-imammz-mam-azam-ne-kadar-tanyoruz.html>.13.07.2012.

<http://www.misarac.com/PDF/ARNAVUTLUK.pdf>.12.06.2012.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

<http://www.vgm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=136>.12.06.2012.

- İNALCIK, Halil, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fatih İstanbul Dergisi*, Cilt I, Sayı 2, İstanbul, (Temmuz),1953, s. 153-175.
- K. Süsseim, "Arnavutluk", *İslam Ansiklopedisi* Cilt I, M.E. B, İstanbul, 1978, C.I.
- KÂHYA-BİRGÜL Alev K, "Barış Kültürü İçin Hoşgörü", *Bilge*, Ankara, 1998 Bahar 16, s. 70-73.
- KIEL, Machiel, *Otoman Architecture in Albania 1385-1912*, İstanbul, 1990.
- KOCA, Salim, "Türkler ve İslamiyet", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 263-286.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dini Azınlıklar ve Türk Hoşgörüsü*, Ankara, 2010, s. 306.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, "Türklerin Anadolu'da Azınlıklara Dini Hoşgörüsü", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:23,Ankara, 1996, s. 555-582.
- KÜPHELİ, Yusuf, *Tarih İzinde Balkanlar ve ABD*, Ankara, 2000.
- MANASHASA, Edmond, "The Plan Schemes and Interior Elements of the Existing Mosques Built During the Ottoman Empire Period in Albania", *1'st International Conference on Architecture and Urban Designs Proeedings* 19-21 April 2012-www.icaud epoka.edu.al, s. 277-288.
- MEZBEĞ, İskender, "Türk'ün Dini Hoşgörüsü ve Sırp Kilisesi",*Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:24, Ankara, 1996, s. 857-865.
- MEZINI, Ledita, "Desining Based on Place Attachment-Tirana Case Study", *1'st International Conference on Architecture and Urban Design Proceeding* 19-21 April 2012, www.icaud.epoka.edu.al, Tiran, 2012, s. 837-844.
- ÖZDEŞ, Talip, "Din-Siyaset İlişkisi ve İslam Dünyası", *Stratejik Düşünce*, Yıl:3, Sayı:31, Ankara, Haziran 2012, s. 37-43.
- POJANI, Dorina, "City Profile Tirana", *Elsevier*, 2010, Tiran, s.483-495.
- SAGLAM, Mehmet, "Geleneksel Türk Hoşgörüsü", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:23, Ankara, 1996, s. 359-364.
- SARAY, Mehmet, *Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik*, Ankara, 2002
- SLOANE, William M., *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul, 2008.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, *Balkanlarda İzlerimiz*, Ankara, 2010.
- TURHAL, Sadık, "Hoşgörü İhtiyacında Birleşmek", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. I-VIII.
- ÜÇER, Müjgan, "Hoşgörü Üzerine", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 229.
- YILMAZ, Mehmet Nuri, " Barış İçin Diyalog-Dinlerin Bir Arada Yaşamaya Katkısı", *Cumhuriyet Üniversitesi Uluslar arası Sempozyum Tebliğleri*, (12 Eylül 2002, Sivas), Sivas, 2003, s.1-99.
- YILMAZ, Mehmet Nuri, "İslam Türk Kültüründe ve Anadolu'da Dini Müsamaha", *Erdem Dergisi*, Cilt:8, Sayı:22, Ankara, 1996, s. 19-29.
- YOUNG, Antonia, "Religion and Society in Present -Day Albania", *Journal of Contemporary Religion*, Volume:14, No:1, London, 1999, s. 5-16.

THE CONSULS AND THEIR ACTIVITIES IN CYPRUS UNDER THE OTTOMAN ADMINISTRATION (1571-1878)

*Ali Efdal ÖZKUL**

ABSTRACT

Cyprus has a very important strategic geographic position in the Mediterranean and especially in the Eastern Mediterranean Sea. Because of this position, Cyprus has attracted an important part of the Mediterranean trade in the course of history, and the states in charge of trade in the Mediterranean Sea, held Cyprus for their different aims. Therefore, nearly all the states that were trading in the lands of the Ottoman Empire had merchants on the island. The states which had embassies in Istanbul used to appoint the consuls, who were their representatives on the island, to deal with the foreign merchants and their problems on the island. These consuls were given power by the Ottoman state to enliven the trade. These consuls were given great deal of authority to liven up the trade. In the beginning, the Ottoman Empire only let these consuls stay in Tuzla district of Cyprus (Larnaca). However, towards the end of the 18th Century and the beginning of the 19th Century, the states that had consulates in Cyprus started having consulate representatives in Limassol, Famagusta, Paphos and even in Nicosia.

The most dominant countries, such as England, France and Holland had consuls and consuls' interpreters in Cyprus. In this study, data will be presented involving details on the identities and activities of the consuls and their interpreters as well as the dates they started and ended their posts.

Trade in the Mediterranean Sea involving Cyprus was deeply affecting the Cypriot community and the socio-economic structure in Cyprus. This study will focus on the influential port cities in the Mediterranean and discuss the dimension of trade in Cyprus. Trading conflicts' and contraband activities in the Mediterranean due to the rivalry among Western countries such as France, Holland and England is also discussed. In addition, different measures taken not to pay the Ottomans tariffs and the harm given to the Ottoman economy by the contraband activities are highlighted.

This study focuses on consulate activities in Cyprus during the Ottoman period including consuls, their interpreters, and the trade carried out by the traders and their trading products.

This study has been supported by the data gained from Cyprus Nicosia judicial record (*Şer-i Sicil*) registers and from the diary entries of

* Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü, El-mek:
aeozkul@gmail.com

the consuls, vice-consuls of the other countries and those of European travellers.

The findings of the study aims to demonstrate and reach conclusions on the importance of Cyprus in terms of trade in the Mediterranean Sea, the influence of such trade on Cypriot citizens, the positive effects and negative effects of the consuls and their interpreters on the socio-economic structure in Cyprus.

Key Words: Cyprus, Consul, vice-Consul, Dragomans, *Şer'i Sicil* (judicial records)

OSMANLI İDARESİNDE KIBRIS ADASINDA FAALİYET GÖSTEREN KONSOLOSLAR VE FAALİYETLERİ (1571-1878)

ÖZET

Kıbrıs, Akdeniz'de ve özellikle Doğu Akdeniz'de stratejik ve coğrafi bakımdan çok önemli bir konuma sahip bulunmaktaydı. Söz konusu konumundan dolayı tarih boyunca Akdeniz ticaretinde önemli bir paya sahip olmuştur. Tarih boyunca Akdeniz'de ticaret yapan devletler Kıbrıs adasını da çeşitli amaçları için kullanmaktaydılar. Dolayısıyla Osmanlı ülkesinde ticaret yapan devletlerin hemen hemen hepsinin adada tüccarları bulunmaktaydı. Kıbrıs adasında bulunan yabancı tüccarların sorunlarıyla ilgilenmeleri için İstanbul'da elçileri bulunan devletler adaya vekilleri olan konsolosları atamaktaydılar. Söz konusu konsoloslara ticareti canlandırmak için Osmanlı Devleti tarafından geniş yetkiler verilmiştir. Başlangıçta Osmanlı Devleti konsolosların Kıbrıs adasında sadece Tuzla kazasında kalmalarına izin vermişti. Ancak 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılda adada konsolosları olan devletlerin Limasol'da, Mağusa'da, Bafta ve hatta Lefkoşa'da konsolos vekilleri olmaya başlamıştı.

Kıbrıs adasının ticaretinde söz sahibi ülkelerin başında da İngiltere, Fransa ile Hollanda ve onun adadaki temsilcisi olan konsolosu ve konsolos tercümanı gelmekteydi. Osmanlı idaresinde adada görev yapan konsoloslar ve tercümanlarının kimlikleri, göreve başlangıç ve bitiş tarihleri ile faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Akdeniz'de yapılan Kıbrıs bağlantılı ticaret Kıbrıs halkını da etkilemekte ve adanın sosyo-ekonomik kültüründe derin izler bırakmaktaydı. Araştırmada Akdeniz ticaretinde etkili olan liman kentleri ile Kıbrıs adasının ticari boyutu karşılaştırılmıştır. İlgili çalışmada Akdeniz'de Batılı devletlerin özellikle İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın aralarındaki ticari rekabetten ötürü meydana gelen çatışma ve korsanlık faaliyetlerine de değinilmiştir. Ayrıca Akdeniz'de yapılan kaçakçılık ve Osmanlı Devleti'ne gümrük vermemek için kullanılan çeşitli yöntemlerin de Osmanlı Devleti'nin ekonomisine yaptığı zararın da boyutları verilmiştir.

Söz konusu araştırma Osmanlı dönemindeki Kıbrıs adasında kurulan konsolosluklar ve faaliyetlerini kapsamaktadır. Araştırma sürecinde genel olarak Osmanlı idaresinde Kıbrıs adasındaki konsoloslar, konsolos vekilleri, konsolos tercümanları ile adada faaliyet

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

gösteren *müstemen* tüccarının adada yaptıkları ticaret ve ticarî ürünler üzerinde durulmuştur.

Araştırma Kıbrıs Lefkoşa Şeriye Sicillerinden yola çıkılarak elde edilen verilerle desteklenmiştir. Ayrıca Kıbrıs adasında görev yapan konsolos veya konsolos vekilleri ile Avrupalı seyyahların ada ile ilgili tuttıkları günlüklerindeki bilgilerle de elde edilen veriler karşılaştırılmıştır.

Araştırma sonucunda öz olarak Kıbrıs adasının Akdeniz ticaretindeki önemi, adalıların bu ticarettten etkilendikleri noktalar ile yabancı devletlerin adadaki temsilcileri olan konsolosların, konsolos vekillerinin ve konsolos tercümanlarının adanın sosyo-kültürel yapısına yaptıkları olumlu-olumsuz katkılar ile ilgili sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Konsolos, Konsolos Tercümanı, Levant Company, Şer'i Sicil

Introduction

Cyprus has a very important strategic geographic position in the Mediterranean and especially in the Eastern Mediterranean Sea. Because of this position, Cyprus has attracted an important part of the Mediterranean trade in the course of history, and the states in charge of trade in the Mediterranean Sea, held Cyprus for their different aims. Therefore, nearly all the states that were trading in the lands of the Ottoman Empire had merchants on the island. The states which had embassies in Istanbul used to appoint the consuls, who were their representatives on the island, to deal with the foreign merchants and their problems on the island. These consuls were given power by the Ottoman state to enliven the trade.¹

The trade conducted in the Mediterranean Sea, and which is related to Cyprus, affected the people of the island and left deep marks on the socio-economic culture. In this study, we will look at the European states which wanted to be superior in their Mediterranean trade, the activities they exhibited, their consuls, the consul representatives and the dragomans of the consuls. In addition to smuggling, we will discuss the different methods used to avoid paying the customs fees to the Ottoman state and the extent of the economic damage to the Ottoman state because of the conflict between European Countries.

A Consul is described as a person who firstly protects his country's commercial benefits, his citizens' and merchants' rights in a foreign country, trade city or harbour, who directs the trade ships, and who has administrative and commercial privileges recognized by the authorities of the country he inhabits. The word Consul derives from Latin.²

Once a country had established diplomatic relations with the Ottoman Empire and it had set up a permanent ambassador in Istanbul, it had the right to open consulates in the cities they felt was necessary. The lives and properties of the consuls were under the guarantee of the Ottoman

¹ For details on consuls and dragomans in the 18th century, see Ali Efdal Özkul, **Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi**, İstanbul 2005, p. 104-117; M. Akif Erdoğan, "Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", **İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)**, Gazimağusa 1999, II, 316-328; Kemal Çiçek, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", **Tarih ve Toplum**, No. 146, İstanbul 1996.

² M. Tayyip Gökbilgin, "Konsolos", **İA**, VI, İstanbul 1979, p. 836.

state³. When the Ottoman state was dominant in the Eastern Mediterranean Sea and the Black Sea, it had different relationships and contacts with the consuls of the European States in main harbours and commercial centres and they started to make decisions and agreements about trade and maritime affairs.

The Venetian and French states had the right to trade freely in the Ottoman Empire until the last quarter of the 16th century. The other states could trade under the French flag according to the stipulations in the treaty of 1569. With its current meaning, the institution of the Consul and the rules were for the first time set up in the Ottoman Empire during the rule of Suleiman the Magnificent with France. According to Royal Command (*hükm-i şerif*) given to France, the consul will report the citizens' complaints who were under his administration and control to the local authorities, whenever they suffer from harm, he will solve the problems among themselves, he'll carry out the decisions of their written wills, he will accept and hand over their remains, will provide their personal food and clothing.⁴

On the other hand, the ships belonging to the consulate won't be seized under any circumstances and as far as the consul had official authority, his rights and qualifications won't be limited and he won't be arrested or detained. In addition, the consuls were given the right to deal themselves with the subjects of their states, their merchants' legal problems and punishment according to their laws and traditions.⁵

The credentials given to France were followed by those given to other states. Similar promises (*ahidname*) were given to England in 1580, to Holland in 1612, to Austria in 1616, to Sweden in 1737, to Sicily-Naples (*Sicilyateyn*) in 1740, to Denmark in 1766, to Prussia in 1761 and to Spain in 1783.⁶

The terms of the agreement (*ahidname*) were valid in the reign of the ruling Sultan of Turkey in his period until the 18th century. Therefore, whenever the sovereign was changed the contract was renewed. The last contract made before the political reform of Abdülmejid in 1839 was that with the French in 1740.⁷ One copy of this contract is registered in the judicial records of Cyprus. Mostly new rights were added to those contracts according to the demands of the European states.

At the beginning, a consul of any one state helped the merchants and the people of another state as a representative whenever needed. Heretofore, the consuls of England, France and Holland were served by Christian subjects of the Ottoman state such as on the islands on the Aegean Sea, like Chios (*Sakız*) and Cyprus. Because this circumstance caused some problems, the Ottoman state demanded the consulates in Chios (*Sakız*), Cyprus and in other places that the French, English, and Dutch consulates should be served by people who belong to their own nations.⁸ This matter was made clear to the consuls when they were given their appointment warrant. In the warrants, it was written which country's citizen was the consul.⁹

³ Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticâret Muâhedeleri", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, III, 331.

⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Ankara 1974, p. 8-9.

⁵ Gökbilgin, "Konsolos", *op.cit.*, p. 837.

⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidname", *DİA*, I, İstanbul 1988, p. 537-538.

⁷ Kütükoğlu, "Ahidnâmeler ve Ticâret Muâhedeleri", *op.cit.*, p. 330.

⁸ Gökbilgin, "Konsolos", *op.cit.*, p. 837.

⁹ KŞS, 14/88-1; KŞS, 14/88-2. (In Cyprus Sheri Register, first of all, a book number was given. Then a page number and a judgement number were determined respectively. The references to the registers were done in this way.)

The Ottoman state gave vast rights to the consulates. Those who had a court case with a consulate would be heard at the imperial council of state (*Divân-ı Hümayun*). When one of his citizens died, the late man's property would be given to his heirs by the consul. In Ottoman areas, the consul dealing with trade, bail and other issues would apply to the *Kadi*, the Muslim judge, be allowed to register matters to the judicial record (*Şer'i Sicil*) and demand to get a title-deed. He would also be listened to about the slaves belonging to a foreigner. The consul would solve the problems of foreigners according to their laws. The consuls would use their dragomans when they had a dispute with the ottoman people who demanded a claim. Finally, the consuls would use any Janissary they demanded as a guard for the security of their residence.¹⁰

When the headquarters of the Janissary was closed in 1826, the guards (*yasakçı*) of the consuls were abolished too. For the security of the consuls, some other people were charged with an official duty instead of the guards (*yasakçı*) (29 June 1826).¹¹ However, on the document dated on the 10th August 1833, Süleyman (Suleiman), a guard (*yasakçı*) of a French consul was mentioned.¹²

Each consul had at least a translator (dragoman) and two janissary soldiers who took care of him when he stepped out of his door. The Janissaries who were charged with an official duty to protect the consuls accompanied them when they went out of the building.¹³ In addition, the consuls were given the rights to get a fee (*konsolosluk hakkı*) from the merchants under their care in favour of the consulate and the rights to be exempt from tax (exp. *haraç, kasabiyiye ve örfi tekâlif*).¹⁴ The Ottoman state administrators wanted to prevent any kinds of forgeries of the privileges which were given to the foreign consuls, dragomans and their assistants in Cyprus and which some forgers wanted to use for their own benefit.¹⁵

The trade made in Cyprus wasn't only important for the foreign merchants who played a great role with the goods they imported or exported and the customs fees taken from the properties on the island but was also important for the whole empire. The trade and the industry also developed within the Ottoman state. The Ottoman administrators carried out reforms so, from the conquest of Cyprus and onwards, the powers given to the merchants of Latin origin mentioned above were taken away and their monopoly ended whereas the islanders now had those powers. Besides Famagusta, which was considered an important trade harbour during the Latin period, other areas such as Tuzla (Larnaca) and Limassol were also added to this list during the Ottoman period. The Ottomans could not use Famagusta actively so since the conquest, its commercial importance decreased gradually.¹⁶ Within the network of 19th century Levant trade, the Cyprus port-city of Tuzla (Larnaca) was just one node among many. It is only to be expected that its material and symbolic social landscape was magnified by Levantine circles and European consulates. Yet the place was in fact a brought rather than a city proper, which implies that Larnaca's urbanity had much to do with what was going on in the countryside.¹⁷

¹⁰ Gökbilgin, "Konsolos", *op.cit.*, p. 838.

¹¹ KŞS, 32/29-1.

¹² KŞS, 35/23-1.

¹³ Ahmet C. Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*, Lefkoşa 1994, p. 293.

¹⁴ Gökbilgin, "Konsolos", *op.cit.*, p.838.

¹⁵ KŞS, 19/29-1.

¹⁶ Ronald C. Jennings, "Maghosh", *EP*, çev. M. A. Erdoğan, "Mağosa", *Tarih Yazıları*, İstanbul 2006, p. 294.

¹⁷ Marc Aymes, "The Port-city in the fields: investigating an improper urbanity in mid-nineteenth-century Cyprus", *Mediterranean Historical Review*, Vol. 24, No. 2, December 2009, p. 133.

After the 19th century, Famagusta harbour was the 3rd busy harbour of the island after Tuzla (Larnaca) and Limassol.¹⁸ The travellers who visited the island noticed that although Cyprus had a few harbours, they were better protected and gave more shelter than the Levantine shores.¹⁹ In some sources we see that besides Tuzla (Larnaca), Limassol and Famagusta harbours, Paphos was also mentioned. We even learn from different sources that many states that had consuls on the island; they had a consulate agent or a representative in the commercial harbours of Cyprus.²⁰

The Ottoman state permitted the consuls to stay only in Tuzla (Larnaca) so Tuzla was an important export point and a duty-free passage of goods in the Eastern route of the Mediterranean trade.²¹ Besides the harbour cities, Nicosia, the capital of Cyprus was also the administrative centre of the island; therefore, Nicosia also became a commercial centre. As long as Cyprus was close to the Silk and Spice trade terminals, it remained a commercial centre.²²

The consuls in Cyprus stayed in the Tuzla district (Larnaca). According to the protocol, the position of these consuls here came before the *Kadi*, the Muslim Judge, and the Lieutenant-Colonel (*kaymakam*) but after the Governor.²³ The Ottoman State aimed to ensure the security of the consuls and tried to make it easier by gathering them in Tuzla (Larnaca) and at the same time aimed to control the trade on the island.²⁴ Although the Ottoman State gathered the consuls and their representative in Tuzla in the 19th century documents, they couldn't prevent the consuls and their representatives from staying in places other than Tuzla, such as Nicosia, Limassol, Famagusta or Paphos.²⁵

As it is understood from the documents, the states that opened consulates in Cyprus and they were effective on the Mediterranean Sea trade were as follows: France, England, Venice²⁶, Holland (*Flemenk/Nederlande*)²⁷ and Genoa²⁸. In the period between 1571-1878, we find the following France²⁹, England³⁰, Holland³¹, the Republic of Venice³², the Republic of Genoa³³, Austria Empire (*Nemçe/Roma/Macaristan-Hungary*)³⁴, Sweden (*İsveç/Norveç-Norway*)³⁵, the Kingdom of Sicily (*Sicilya/Analpa/Napoli-Naples*)³⁶, the Republic of Dubrovnik (*Ragusa*)³⁷,

¹⁸ Jennings, "Maghosha", *op.cit.*, p. 300.

¹⁹ Jennings, *ibid*, p. 296.

²⁰ Erica Ianiro, "Notes On Venetian Commerce on Cyprus in the 18th Century", **Ottoman Cyprus, a Collection of Studies on History and Culture**, Ed. by M. N. Michael, M. Kappler and E. Gavriel, Germany 2009, p. 183-4; Harry Luke, **Cyprus Under The Turks 1571-1878**, London 1989, p. 277; *KŞS*, 24/169-1; *KŞS*, 24/175-1.; Claude D. Cobham, **Excerpta Cypria, Materials for a History of Cyprus. With an Appendix on Bibliography of Cyprus**, Cambridge 1908, p. 392.

²¹ Kemal Çiçek, "Kıbrıs", **DİA**, Ankara 2002, XXV, p. 377-8.; A. H. De Groot, "Kubrus" **Eİ**², V, Leiden 1986²; translate by M. A. Erdoğan, "Kıbrıs", **Tarihin İçinden**, İstanbul 2006, p. 296-7.; Ianiro, "Notes On Venetian Commerce", *op.cit.*, p. 183.

²² Ronald C. Jennings, "Lefkosha", **Eİ**², çev. M. A. Erdoğan, "Lefkoşa", **Tarihin İçinden**, İstanbul 2006, p. 369.

²³ Gazioglu, **Kıbrıs'da Türkler**, *op.cit.*, p. 294.

²⁴ Eyüp Özveren, "Marsilya Ticâret Odası Belgelerinde On dokuzuncu Yüzyıl Öncesi Kıbrıs", **Journal of Cypriot Studies**, III/1, (Gazimağusa 1997), 15-6.

²⁵ *KŞS*, 24/169-1; *KŞS*, 24/175-1; *KŞS*, 51/176-1.

²⁶ Erdoğan, "Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları", *op.cit.*, II, 317

²⁷ *KŞS*, 3/128-1.

²⁸ *KŞS*, 5/74-2.

²⁹ *KŞS*, 15/116-1.

³⁰ *KŞS*, 16/162-1.

³¹ *KŞS*, 16/202-2.

³² *KŞS*, 16/63-2.

³³ *KŞS*, 5/74-2.

³⁴ *KŞS*, 16/160-1; *KŞS*, 16/160-2.

³⁵ *KŞS*, 16/207-1.

³⁶ *KŞS*, 17/4-1.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Denmark³⁸, Russia³⁹, the Kingdom of Spain⁴⁰, Prussia⁴¹, Republic of *Cezair-i Seba* (Republic of Aegean Islands)⁴², Sardinia⁴³, Belgium⁴⁴, Greece⁴⁵, America (North America-USA)⁴⁶ and Italy^{47, 48}.

It is understood from the appointment documents of the consuls of some states that the Ottoman state afforded nearly all the consuls with the same rights. It is understood from the sources there were 19 consuls from different countries who were in service in Cyprus during the Ottoman administration. In the registrations of Cyprus, the oldest registration belonged to the consul of Holland (*Flemenk*), Yakomoto son of Mile (Jacob Mille) (17th November 1610).⁴⁹

The record about the oldest appointed consul in Cyprus registrations belonged to the consul of Genoa, called Salvandermarni. In this document, the ambassador of Genoa serving in Istanbul, Agosini Istebale, gave a petition to the imperial army and notified that the merchants depended on Cyprus and other harbours within Genoa jurisdiction should be helped and that Genovese Salvandermarni was appointed as a consul (22th April 1678).⁵⁰

In some periods, two states could use the same person as consul or a representative of a consul. The English consul of Cyprus called George Wakeman (*Corci Vikman*), served as a representative of consul (vice-consul) of Austria (*Roma/Nemçe*) at the same time.⁵¹ In a similar record, the English consul called Timothy Turner (*Timona Turner*) was also a representative of consul of Denmark (21st January 1765).⁵²

As it was mentioned before, the Ottoman state gave great rights to the consuls as representatives of the foreign states so the Ottoman administrators on the island had a lot of difficulties in keeping them under Ottoman authority and controlling them was next to impossible.⁵³ In some periods in Cyprus, some people appear to benefit from the advantages that were given to the consuls and their partners. The state warned the officials to prevent these kinds of

³⁷ KŞS, 16/212-1.

³⁸ KŞS, 18/91-1.

³⁹ KŞS, 18/125-3; As it is known, the cooperation of the Russian Empire with the Ottoman Empire started with the *Aynalıkavak Trade Agreement* on 24 September 1784.; KŞS, 21/29-1. It is understood from the documents of 27 July 1785 that Captain Ivan Ecali was the first consul of Russia in Cyprus.

⁴⁰ KŞS, 22/64-2.

⁴¹ KŞS, 22/124-1.

⁴² KŞS, 24/141-1.

⁴³ KŞS, 36/153-2.

⁴⁴ KŞS, 38/179-1.

⁴⁵ Hasan Samani, **Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unpublished PhD thesis, Ankara 2006, p. 126; KŞS, 40/174-1. It is understood from the documents of 19 February 1846 that Dimitri Mergadini was the first representative consul of Greece in Cyprus.

⁴⁶ KŞS 35/33-2; KŞS, 45/98-1; It is understood from the documents of 1833 that Manali Mariyo was the first representative consul of USA in Tuzla (Larnaca) in Cyprus. On the other hand, Mösyö Yasefiri was the first representative consul of USA in Limassol in Cyprus, taken from Haydar Çoruh, **II. Mahmut Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî, İctimai Yapısı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Unpublished PhD thesis, İstanbul 2008, p. 466.

⁴⁷ KŞS, 47/2-1. After the unification of Italy in 1870, Italy had a consul and vice-consul in Cyprus. As a result, the countries which became a part of Italy (Sardinia, Genoa, Venice, Sicily-Naples) had only one common consul.

⁴⁸ Similar data see, Durmuş Akalın-Cemil Çicek, "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 7/3, Summer 2012, Ankara 2012, p. 9.

⁴⁹ KŞS, 3/128-6.

⁵⁰ KŞS, 5/74-1.

⁵¹ KŞS, 16/160-1; KŞS, 16/160-2; KŞS, 16/189-1; KŞS, 16/190-1.

⁵² KŞS, 20/83-1; KŞS, 20/83-2

⁵³ KŞS, 14/121-1; Erdoğan, "Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", *op.cit.*, p.317; Samani, **Tanzimat Devrinde Kıbrıs**, *op.cit.*, p. 125 p.p

attitudes. According to one of the documents in the sources, the consuls, their dragomans and the officials were free of all the taxes. Some opportunists tried to pretend that they had official duty in order to be free of taxes, therefore, after the real people with official duty were confirmed, the Ottoman authorities tried to collect the taxes from the pretenders as they did with the other citizens (4th October 1766).⁵⁴

The consuls in Cyprus were dependent on the embassies of their states in Istanbul. Whenever they had any problems, they informed their embassies in Istanbul and their embassies communicated it to the top authorities of their state. The appointments or dismissals of the consuls always agreed with the petition offered to the sovereign by the ambassador in Istanbul.⁵⁵

When the examples given below are studied, it is seen that the consuls on the island of Cyprus had the financial potential of the island in their hands. Although it was easy to borrow money from the consuls, it was very difficult to pay it back. It is understood that whenever the consuls had difficulty to collect the loans owed to them, they did not hesitate to inform and demand help from their ambassadors.

As it is understood from the documents, the European states which were active in the Mediterranean Sea also carried passengers besides cargo. The ships of the consulates had regular trips between Anatolia and Cyprus. The consuls had a lot of serious influence on these ships. In some periods, the Ottoman administrators tried to control these ships with the help of the ambassadors and consuls.⁵⁶ In one of the document dated 23rd December 1803, Albanians wanted to come to Egypt to help the Albanians who caused some problems in Cairo. The Ottoman administrators demanded and warned the Austrian (*Nemçe*), Russian, Dubrovnik, *Cezair-i Seba* consuls to prevent the Albanians from coming to Egypt anymore and not to let the Albanians get on their ships and go to Egypt.⁵⁷

French Consulate in Cyprus

In 1589, when the traveller villamount visited Cyprus, he said that there was a French consulate in the island.⁵⁸ One of the oldest consuls of the French in documents serving in Cyprus was Eblamak. In a document dated 13th October 1635, we see that the French consul Eblamak wanted the money owed to him of the value of 160 piasters from the European Pope Petro son of Luka from Degirmenlik.⁵⁹

During the 1660s there was a significant rise in French interest in Mediterranean trade, a result of personal interest of the newly appointed trade minister Colbert.⁶⁰ As a result we have the gradual formation of a community of the French merchants in Tuzla (Larnaca). The French consulate in Aleppo appointed a vice-consul to Cyprus. Balthazar Sauvan held the post until 1675, when he was promoted to consul with the upgrade of the mission to a consulate, a post he held until 1691.⁶¹

⁵⁴ KŞS, 19/29-1.

⁵⁵ Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, *op.cit.*, p. 107.

⁵⁶ KŞS, 18/11-1.

⁵⁷ KŞS, 24/44-1.

⁵⁸ Cobham, *Excerpta Cypria*, *op.cit.*, p.173.

⁵⁹ KŞS, 4/120-1.

⁶⁰ Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, London 1964, p. 135.

⁶¹ Marios Hadjiansastasis, "Cyprus in the Ottoman Period: Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite, 1650-1750", *Ottoman Cyprus A Collection of Studies on History and Culture*, Ed. M.N. Michael, M.Kappler, E.Gavriel, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009, p. 69.

Before this date mentioned above, in another record, the French ambassador, Marquis de Nolte, sent a petition to the Ottoman state administrators saying that the French merchants and the consuls and dragomans who helped them were sometimes called to Nicosia and other places which sent them away from Tuzla harbour where they had settled before under the claim that they had debts to the public, and they complained that a great harm was done to their trade (9th October 1676).⁶² In 1709-1710 dates Francois Luce who was a consul of French in Cyprus.⁶³

The records in the registrations show the commercial activities and products of the consuls on the island. Nicosia, Tuzla and Famagusta *Kadi* (judges) and *resm-i boya-i sürh ve nüzul emini* Abdi, was sent a document with the demand of the French and English states ambassadors. In this record, there is the complaint that the raw silk (*harir-i ham*), cotton (*penbe*) and red paint (*boya-i sürh*), which the French merchants living on the island were going to take to France, weren't weighed. In this instance, *resm-i kantar* (the weighing machine) payment and the sale price of the mentioned materials were to be collected by the state treasury; two for raw akches (*sağ akçe*) for each strand (*kantar*) of silk and 15 akches (*akçe*) for each 1 *kantar* (weighbridge) for cotton and red paint (8 Haziran 1721).⁶⁴

The French ambassador in Istanbul, Markiz (Marquis) de Lenof also complains of a similar event on 18th September 1735.⁶⁵ Markiz was ordered not to mix raw materials with added rubbish among the silk which was grown in Nicosia, Paphos, Famagusta, Kyrenia and other districts in Cyprus. He added that Cypriots would provide five okes of (*vukiyye*) raw materials for every hundred okes (*vukiyye*) of silk (21 February 1727).⁶⁶

In another document, the French ambassador, Markiz (Marquis) de Lenof, complained that a man named Ahmed helped the French merchants for frauding the merchants. Because of the French ambassador's complaint, a broker (*simsar*) named Ahmed was punished.⁶⁷

Another subject that the representatives of foreign states in the Ottoman Empire were complaining about was the security of the trade routes. In a record regarding this subject, it was found that the French trade ships and French citizens would make the export and import of any goods which wasn't forbidden in Ottoman Empire and demanded that any possible attacks to the French ships especially from the pirates from the *Garp Ocakları* to be stopped (30 May 1740).⁶⁸ In another related record about the trade, it was found that if the French trade ships were attacked by the pirates, the French demanded that the attacks be stopped. Otherwise, depending on the places of the attacks, the harm would be met by the country whose borders covered the area that the attack took place (15 July 1741).⁶⁹

As it is learned from the sources, the European states, which were active in the Mediterranean Sea, also carried passengers besides cargo. The ships of the consulates had regular trips between Anatolia and Cyprus. According to a document dated 11th January 1758, two French ships had regular trips between Cyprus and Anatolia with the help of the French consul in Cyprus.

⁶² KŞS, 5/77-1.

⁶³ Anna Pouradier Duteil-Loizidou, *Consulat De France A Larnaca, Documents Inédits Pour Servir A L'Histoire De Chypre*, Tome VI (1709-1710), Nicosie 2009, p. 41.

⁶⁴ KŞS, 10/133-2.

⁶⁵ KŞS, 14/120-1.

⁶⁶ KŞS, 10/111-1.

⁶⁷ KŞS, 11/95-2.

⁶⁸ KŞS, 15/197-1.

⁶⁹ KŞS, 15/146-1; KŞS, 15/110-2; KŞS, 15/116-1. For a similar example see Şenay Özdemir, "Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlık Konumu", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 23 No. 36, Ankara 2004, p. 194.

Those ships organized alternate trips between Kyrenia and *Silifke* and *Akliman*. But the captain of a big ship, which was put in, the voyage by the French died. The French consul who stayed in Tuzla (Larnaca) notified that he would not put the ship in service until a captain was appointed and reassigned a ship from Kyrenia to Famagusta and another one from Kyrenia to Tuzla. The French consul's attitude caused the trips between Anatolia and Cyprus to be delayed; therefore an appeal was made to the French consul in Istanbul to start the trips again. This document shows us how influential the consuls were and that there were alternate trips between Kyrenia and the Anatolian shores.⁷⁰

According to recorded dates (25th October 1767) Kavukçu Haco son of Bagos (living in Nevbethane district who died) was one of the men among the people that the consul representative of France, Paskali, loaned him money.⁷¹

During the *Dizdar* Halil rebellion in Cyprus, the French ship covering the route between Kyrenia and Anatolia caused a problem. The French consul said that the ship connected with the problem could travel only to Kyrenia harbour. According to the Ottoman administrators, the French consul and the commander of the Castle (*dizdar*) of Kyrenia, Halil, were close friends so Halil was protected or wanted to be sent away by the French consul in Cyprus. Thereupon, in the document dated 8th June 1776 sent from Istanbul, it was demanded that the ship mentioned should travel to Famagusta and Tuzla harbours too after Kyrenia harbour and to stop the *Dizdar* Halil rebellion. Again it is understood from this record how much the consuls in Cyprus interfered with the internal affairs of the island.⁷²

The Consul of France on the island, called Asdiyer, embezzled his late wife's (Tomasne daughter of (bint-i) Pedro) inheritance of the value of 275,000 piasters and therefore the relatives of his wife accused him. Thereupon, Istanbul demanded this matter in question should be investigated by the foreign states consuls and their translators (dragomans) (23rd January 1776).⁷³

The ambassador of France Kont (Conte) de Şozl Gufiye (Sozlgufiye), notified that the flags on the ships of the state of France and on the buildings of consuls, which had a white background from now on, the ground would be divided vertically in three equal parts of white, blue and red (4 April 1791).⁷⁴ On the other hand, in the document dated 2nd June 1815, it was announced that the French ships coming to the Ottoman lands and the ambassadors and consuls belonging to France in the Ottoman country would not be permitted to use these three-coloured flag on account of spoiling the impartiality. It is demanded that the French would use the white flag as they used to in the Ottoman times.⁷⁵

In a document dated 8th June 1795 the ambassador of France on Ottoman lands, Vertinak, announced that the consul, Mösyö (Monsieur) Astir (Asdiyer), in Cyprus was dismissed and French called Seykar was appointed in his place.⁷⁶

The consuls active on the Ottoman lands could leave their representatives in their places when they left. This position could be true whenever a consul died unexpectedly. When a consul died in any district, a person from the same nationality could be appointed temporarily until a new consul was appointed. In the document dated 22th December 1795 when the French consul in

⁷⁰ KŞS, 18/11-1.

⁷¹ KŞS, 19/45-1.

⁷² KŞS, 19/6-1.

⁷³ KŞS, 20/110-1.

⁷⁴ KŞS, 21/185-2.

⁷⁵ KŞS, 29/6-11.

⁷⁶ KŞS, 21/312-1; KŞS, 21/312-2.

Cyprus, called Seykar, died, the French ambassador in Istanbul, Vertak, appointed Inosan Ray who was the head of the French merchants in Cyprus as a temporary consul.⁷⁷ On the other hand, on the 26th August 1797, the ambassador of France in Istanbul, called Oper de Paye, appointed a French person named Moor instead of Inosan Ray as a consul.⁷⁸

In a record dated 10th September 1798, France attacked Egypt⁷⁹ and it was ordered that the French consul, merchants and the French citizens staying in the Ottoman lands would be imprisoned and their properties would be given to the Muslims in Egypt so the best of these goods and properties would be sent to Istanbul.⁸⁰ In a record dated 26th March 1799 according to the command given before, the French consul Henri (Henry) in Tuzla district in Cyprus and the previous consul Benadito Estir (Asdiyer) and 20 other French were arrested and their properties were commandeered. These properties and the arrested people were sent to Nicosia and the list of the properties was sent to Istanbul as it was claimed.⁸¹ Some of the people arrested were handed over to the English commander Smith (Sir Sydney Smith⁸²) on his demand (2nd August 1799).⁸³ Another group including some important people such as the consul and the chief secretary were also sent to Istanbul on 17th October 1799.⁸⁴

On the other hand, in a document dated 1st September 1800, the English commander Smith requested that the old consul Benadito Estir wouldn't be harassed by anyone so the French consul was imprisoned at home.⁸⁵ Since 26th June 1802, when the war with France came to an end, the consulates of France and its ally Holland would have their previous powers again (August 1803).⁸⁶ In a similar record since the war with France ended, it was permitted that the flags should be hung on the French consulates nearly all over the Ottoman country and in Cyprus as well (24th December 1802).⁸⁷

The ambassador of France called Rufet on the 25th November 1802, notified that he appointed a consul (*komiser*) called Sitoyen (Citoyen) Reno to represent France in Cyprus and be helpful to the French who travelled to and from the island.⁸⁸ However, in the relative document, it wasn't written to whose position the new consul appointed. As it is known, the Ottoman state respected the decisions of other countries' ambassadors and they only approved the appointed person. On 28th February 1816, the ambassador of France in the Ottoman lands, Deval, appointed Rateis, instead of Sitoyen (Citoyen) Reno to France in Cyprus.⁸⁹ The French ambassador, Marki (Marquis) de Raboyer, representing the state of France on the Ottoman lands, appointed Lisin to the consulate of France when the consul in Cyprus Rateis died (17th February 1820).⁹⁰

The consuls claimed ownership of their dead citizens' properties so that they would hand them over to their heirs. The ship captain and the French monks were killed and kidnapped by

⁷⁷ KŞS, 21/321-3.

⁷⁸ KŞS, 21/361-1; KŞS, 21/362-1.

⁷⁹ For details the war of Egypt see, Haydar Çoruh, "XIX. Yüzyıl Başlarında Stratejik Bir Mevki Olarak Kıbrıs'ın Muhafazası", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed by: H. Çoruh, M.Y. Ertas, M. Z. Köse, İstanbul 2011, p. 239-267.

⁸⁰ KŞS, 22/5-1; KŞS, 22/5-3.

⁸¹ KŞS, 22/27-3.

⁸² Çoruh, "Kıbrıs'ın Muhafazası", *op.cit.*, p. 357.

⁸³ KŞS, 22/48-2.

⁸⁴ KŞS, 22/65-2.

⁸⁵ KŞS, 22/116-4.

⁸⁶ KŞS, 24/34-1.

⁸⁷ KŞS, 24/19-1.

⁸⁸ KŞS, 24/30-1; KŞS, 24/31-1.

⁸⁹ KŞS, 29/44-1; KŞS, 29/44-2.

⁹⁰ KŞS, 30/127-1.

foreigners in a ship belonged to captain Ahmet from Mora near the Tuzla harbour. This ship came to the harbour of Famagusta and lists of the goods on the ship were made. The goods belonging to the dead French were handed over to the representative of the French consul (10th August 1833).⁹¹

Other French consuls in Cyprus were Méchain in 1824, Bottu in 1831, Guillois in 1834 and Vasse de Saint-Oven in 1835⁹². In January 1840, since Korkar, appointed to the French consulate in Cyprus was appointed to another place with a document dated 28th September 1848, Mösyö (Monsieur) Nastorinden was appointed in his place.⁹³ On June 1856, a French consul Daras appointed for official duty, was appointed to another place on 2nd September 1860 so he left the Cyprus consulate.⁹⁴ On the other hand, Rotor, an old French consul of the Chania (*Hanya*) harbour in Crete was appointed in the place of Daras⁹⁵. Rotor stayed at the position for nearly a year and then on February 1862, Conte (*Kont*) de Marikor was appointed in his place. Conte (*Kont*) de Marikor stayed in this position for four years. When he died, *Çikaler* (Cigaldi) became the consul of France in Cyprus on 20st December 1865.⁹⁶ On 30 November 1874, Since Çikaler, was appointed to another place, Barön de Perol was appointed in his place, vice-consul in Cyprus.⁹⁷

Table 1 French Consuls in Cyprus

Date	Name	Status
13.10.1635	Eblamak	Consul
1636-1654/55	Antoine Jansz van Duyvelaar	The Dutch and French consul in Cyprus ⁹⁸
1683	Balthazar Sovran ⁹⁹	Consul
1698	Moloci	Consul
1709-10	Francois Luce	Consul
25.10.1767	Paskali	Vice-consul
1772, 23.01.1776	Astier (Asdiyer, Estir Benadito, Astir)	Consul
8.06.1795	Seykar	Consul
22.12.1795	Inosan Ray	Temporary consul
26.08.1797	Moor	Consul
26.03.1799	Henri (Henry)	Consul
25.11.1802	Sitoyen Reno	Consul
28.02.1816	Rateis	Consul
17.02.1820	Lisin	Consul
1824	Mechain	Consul
1831	Bottu	Consul
1834	Guillois	Consul
1835	Vasse de Saint-Oven	Consul
01.1840	Korkar	Consul
28.09.1848	Mösyö Nastorinden	Consul
06.1856	Daras	Consul

⁹¹ KŞS, 35/23-1.

⁹² Aymes, "The Port-City in the Fields", *op.cit.*, p. 135, 137, 140, 141, 142.

⁹³ KŞS, 41/200-1; KŞS, 41/200-2.

⁹⁴ KŞS, 45/117-1.

⁹⁵ KŞS, 45/117-2.

⁹⁶ KŞS, 47/111-1; KŞS, 47/111-2.

⁹⁷ KŞS, 52/89-1.

⁹⁸ Demiryürek, "Consulate of the Dutch", p.6.

⁹⁹ The French consul of Cyprus served as a vice consul of England. Cobham, *Excerpta Cypria*, *op.cit.*, p. 236-244.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

02.09.1860	Rotor	Consul
02.1862	Conte de Marikor	Consul
20.12.1865	Cikaler	Consul
30.11.1874	Baron de Perol	Consul

English Consulate in Cyprus

The increasing English involvement in trade in the East Mediterranean and the foundation of Levant Company in 1592 resulted in an increase of English trade during the seventeenth century. The company installed consulates in various ports.¹⁰⁰ English consulate in Cyprus may be traced back to 1626, as the oldest of the Aleppo Letter- books contains a reference, dated 22nd July 1626 to Petro Savioni, Consolo in Cipro.¹⁰¹ The first regular appointment of a Consular officer in Cyprus took place in 1636. On 19th May 1636, a letter from Mr. Glover was read, asking for the Company's approbation. The court approved, holding that it was very necessary to have a consul in that place. At the General Court held on 2nd June 1636, Richard Glover was appointed vice consul, asking for confirmation for his position in Levant Company and he was to be subordinate to the consul at Aleppo.¹⁰²

The Sheri Register (*Şer-i Sicil*) documents about the oldest appointed English consul registrations belonged to the *balyos* (bailos-consul) Samuel Dorner. (10 August 1698).¹⁰³ In the 17th and 18th century, the consuls in Cyprus got the right to deal with banking and lend money with interest.¹⁰⁴ It was recorded in the documents that at that period the consuls started dealing with commercial life and lend money to the Cypriots. The English consul (*balyos*), Samuel Dorner, who lived in Tuzla, proved that Ahmed bin Isa owed him 100 piaster's and it was decided that Ahmed should pay him back (10th August 1698).¹⁰⁵ The French consul (*balyos*) Moloci and the English consul (*balyos*) Samuel who lived in Tuzla paid 60 *kese* piasters to the Janissary steward (*Kethüdasi*) Hasan Ağa bin Mehmet as an annual tax for non-Muslims Cypriots and merchants. The French and English consuls demanded the debt document for the money to be collected from the subjects especially the non-Muslim subjects and *müstemen merchants*.¹⁰⁶

The English consuls in 1657-1669 worked for French, Venetian, and Dutch merchants.¹⁰⁷ Furthermore, for a period during the 1680's, no English agent existed in Cyprus and the French consul looked after the affairs of the English merchants, but on the outbreak of war with France in 1689, Richard Westbrook was appointed consul.¹⁰⁸ In 1693 Van Bruyn, a Dutcman, visited Larnaca and realised that all the European merchants there to be Frenchmen, but an Englishman came to live there during his stay. M. Baldasar Sovran, French consul, was representing the English

¹⁰⁰ Wood, **A History of the Levant Company**, *op.cit.*, p. 123; Hadjiansastasis, "Cyprus in the Ottoman Period", *op.cit.*, p. 71.

¹⁰¹ Luke, **Cyprus Under The Turks**, *op.cit.*, p. 87-8.

¹⁰² Mortimer Epstein, **Early History of Levant Company**, London 1908, p. 216; Wood, **A History of the Levant Company**, *op.cit.*, p. 74.

¹⁰³ KŞS, 6/12-2; KŞS, 6/12-3; KŞS, 6/59-1.

¹⁰⁴ Çiçek, "Konsolosluk Tercümânları", *op.cit.*, p. 20; KŞS, 6/12-3; KŞS, 6/12-2; KŞS, 6/92-2.

¹⁰⁵ KŞS, 6/12-1.

¹⁰⁶ KŞS, 6/59-1.

¹⁰⁷ Hadjiansastasis, "Cyprus in Ottoman Period", *op.cit.*, p. 68.

¹⁰⁸ Wood, **A History of the Levant Company**, *op.cit.*, p. 123.

nation.¹⁰⁹ In 1772, the French consul in Cyprus, Astier, was appointed English vice-consul, after the English consul there had died.¹¹⁰

Wood argues that 17th Century the consulate of England in Cyprus was under the control of Aleppo. After the year 1722, English consulate in Cyprus was independent. In the 19th century consulate of English was under the control of Rhodes and Beirut. It is possible to argue that from the documents the consul of English in Cyprus and Aleppo in certain years was the same.¹¹¹ The vice-consul was located at Larnaca and the consulate was made independent of Aleppo on 13th December 1722.¹¹²

Another Dutchman, Jan Heyman, visited Cyprus in the early eighteenth century, and provided information on the English Consulate at Larnaca, and of its troubles with a company of merchants who had infringed the Levant Company's privileges. "The English consul is highly respected all over the island, as jointly with his company he advances money to the inhabitants, for getting in their several harvests, in which otherwise they would be at a great loss".¹¹³

It is understood from the judicial records that the consuls in Cyprus used to buy and sell property. An English merchant, dragoman Hristofi, who lived in Tuzla, died and because he didn't have any heirs, the English consul Drododi, had the right to sell Hristofi's property of 50 hectares in different areas of Cyprus for 850 piaster to *Kadi* Lutfullah Efendi son of Ali Efendi with the help of the consul's representative dragoman Kostantin son of Luizo (23rd August 1713).¹¹⁴ When the Cyprus palace dragoman (*saray tercümanı*) died, his property in a place named *Suk-i Sultani* was sold by court decision in Nicosia because the debts of the dragoman (translator) were more than his property. His mansion in Bas district in Nicosia was bought for 1,500 piaster by the English consul Corci Vikman with the help of his representative dragoman Zevani Karuda (16th August 1750).¹¹⁵ The sources say that the consul working in Cyprus at the beginning of the 19th century possessed 198 estates.¹¹⁶

The English consul in Cyprus, Corci Vikman (George Wakeman), informed his ambassador in Istanbul about his complaint that the ships with English flags which were not supposed to pay customs due to their consulate privileges (*konsolosluk hakkı*) were treated against the state contract (*ahidnâme-i hümayun*) and were asked to be paid fees. In addition, the consul also complained about the fact that Piyeraci son of Nikola also had to pay tax forcibly in spite of state contract. On the complaint of the consul, the ambassador put the problem to the administrative centre. Thereupon, a *firman*, an Imperial Order, was sent saying not to interfere with the consul and his men.¹¹⁷ The consuls got tax (2%) from the sold goods as a consulate fee (*konsolosluk hakkı*).¹¹⁸ According to the treaty (*muahede*) between the two states, it was observed that, although a 2% tax would be taken as the English merchants' rights, Abraham Stanyan, (Abraham Istepanyan) the

¹⁰⁹ Cobham, *Excerpta Cypria*, *op.cit.*, p. 236-244.

¹¹⁰ Maurits H. Van den Boogert, "European Patronage in The Ottoman empire: Anglo-Dutch Conflicts of Interest In Aleppo (1703-1755)", *Friends and Rivals In The East Studies In Anglo-Dutch Relations In the Levant From The Seventeenth to The Early Nineteenth Century*, Ed. By. H. Hamilton, A.H.de Groot, M. H.van den Boogert, Netherlands 2000, p.190.

¹¹¹ Wood, *A History of the Levant Company*, *op.cit.*, p. 163.

¹¹² Luke said the year is 1792. Luke, *Cyprus Under The Turks*, *op.cit.*, p. 98; Wood, *A History of the Levant Company*, *op.cit.*, p.123.

¹¹³ Cobham, *Excerpta Cypria*, *op.cit.*, p. 250-251; Luke, *Cyprus Under The Turks*, *op.cit.*, p. 90-92.

¹¹⁴ KŞS, 8/38-2.

¹¹⁵ KŞS, 16/180-1.

¹¹⁶ Çoruh, *II. Mahmut Döneminde Kıbrıs*, *op.cit.*, p. 467.

¹¹⁷ KŞS, 16/162-1.

¹¹⁸ For details see Kütükoğlu, "Ahidnâme", *op.cit.*, p. 538.

ambassador of England in Istanbul complained that in Nicosia and Tuzla a 10% of tax was demanded. On the complaint of the English ambassador, the state authorities warned that nobody would demand more tax than the percentage which was written in the contract (March 1721).¹¹⁹

In the period of research, documents of the first English consul¹²⁰ Pornil (William Purnell) were found. In the mentioned record, the English ambassador in Istanbul, Konte Herakenbol (George Kinnoul Earl) sent a petition to the Sultan and said he dismissed the consul Corci Barton (George Barton) and appointed William Purnell as a consul valid from 10th April 1732.¹²¹

However, in another decision, the English ambassador Konte Herakenbol (George Kinnoul Earl) and the ambassador of Holland (*Nederlande*) Kortelyos Kalikon offered a petition to the Sovereign and complained about the *muhasıl* (tax collector) and *dizdar* (the commander) of the Tuzla Castle because of the event which occurred in Cyprus. Upon the *muhasıl*, Ismail's visit to the Tuzla Castle, the guard in the castle salvo fired and during this act of firing, the English ships harboured in Tuzla were destroyed. Therefore, the English consul in Cyprus complained about the guard of the Castle to the *muhasıl* and succeeded in dismissing the guard and having him arrested. However, the *muhasıl*, Ismail, forgave the guard after a few months and brought them to their previous position.

However, while celebrating this, there was more salvo firing, an English ship loaded with commercial goods on the harbour sank during this time. Naturally, the consul demanded the damage to be paid by the tax collector. But when the tax collector didn't pay for the damage, the English and Dutch consuls in Cyprus notified the situation to their ambassadors in Istanbul. The two ambassadors complained about the situation to the sovereign together because there were goods in the ship, which belonged to the Dutch merchants as well. Thereupon, with the command of the official centre, the guard was confined in a fortress in the castle of Famagusta. It was notified that the damage done the ship and merchant's loss added to the value of 55.000 piaster and would be provided from the people responsible for this event (24th February 1734).¹²²

As it was mentioned before, according to the agreement made between England and the Ottoman state, the English consul could get a Janissary as a guard for the ambassador to ensure his safety. On the other hand, the Janissary officer demanded 5,5 piaster for a Janissary every month and this led to a complaint. The Janissary officer acted as he liked in spite of the agreement between the Ottoman state, England and Venice, therefore the central office sent writing from the consul forbidding the Janissary to take money (22 April 1750).¹²³

The English ambassador in Istanbul, Ceymis (James) Porter, offered a petition to the *Divân-ı Hümayun* (High Imperial Court). The English consul Covan Podenton (John Boddington) appointed a trade representative to Nicosia and notified that there was interference by the officials serving in Cyprus and demanded that this should be prevented. Thereupon, with the command (*emr-i şerif*) sent from Istanbul it was ordered that the English consul John Boddington would

¹¹⁹ KŞS, 10/108-2.

¹²⁰ For details of English Consuls in Cyprus in Otoman period see, Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasındaki İngiltere Konsoloslugu ve Faaliyetleri", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed by: H. Çoruh, M.Y. Ertaş, M. Z. Köse, İstanbul 2011, p. 303-351.

¹²¹ KŞS, 14/88-1; For more details on the consuls in Cyprus during this period, see Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, *op.cit.*, p. 110-112.

¹²² KŞS, 14/121-1.

¹²³ KŞS, 16/174-1.

appoint a representative Ancoli Hiristofaci to do the jobs in Nicosia and nobody would interfere with him according to the laws and the treaty (*ahidname*) (8th February 1758).¹²⁴

The ambassador of the English state, John Murray, applied to *Sudde-i saadet* and notified that as the English consul Timona Turner (Timothy Turner) had died, Con Baldavin (John Baldwin) was appointed in his place (1st March 1769).¹²⁵ On 27th March 1790 Migel de Vezin (Michael De Vezin) was appointed as an English consul in Cyprus.¹²⁶ The English ambassador Kavalier Robert Anesli (Robert Ainslie) demanded the money owed by the Muslims and non-Muslims since 1786 to be given to the heirs of the English consul Migel de Vezin (Michael de Vezin) in Cyprus who had died in 1792. As a result of a research on the demand of the English ambassador, it was ordered that Cypriot people who owed to Michael de Vezin's would pay the amounts to the dragoman Anton Agop the representative of the heir (5th October 1793).¹²⁷

After the English consul Migel de Vezin (Michael De Vezin), the English ambassador in Istanbul, Facen Spenssir Smith (Spencer Smith), appointed Antoniyo Vondiziayano in Tuzla (Larnaca) in Cyprus as a vice consul in November 1799.¹²⁸ On the other hand, on the 15th September 1799, the English ambassador Facen Spenssir Smith (Spencer Smith) announced that Anton Agop who was charged with the official duty to collect the debts since 1790 from the Cypriot people died and as a result Antonio Vondiziyano was charged with the official duty to collect the debts.¹²⁹

When the Ottoman state started a war against another state which had a consul on the Ottoman lands, that consul was sometimes arrested and his properties were listed and confiscated. One such procedure took place with the English representative consul in Cyprus Antonio Vondiziano on 23rd April 1807.¹³⁰ In 1808, an agreement was signed between the Ottoman state and England, according to which the English citizens residing on Ottoman lands were given back their previous rights.¹³¹

After de Vezin, Antonio Vondiziyano was appointed as the English vice-consul and we see that he also loaned money to the Greek Bishops (*metropolit*) on the 22nd Sept 1810. The Greek Bishops in Cyprus borrowed 30,000 piaster from Antonio Vondiziyano on condition to pay him back in a year with interest, aiming to bring soldiers from Anatolia to protect Cyprus. However, the debt mentioned wasn't paid in this time and Stanford Canning, the English ambassador in Istanbul brought the situation to the attention of the top authorities in Istanbul. At the end of the enquiry, it was ordered that the debt would be paid to the representative of the English consul.¹³²

In 1821, justifiable precautions were taken against the Greeks because they tried to take part in a riot against the Ottoman administration in Cyprus. These precautions were several such as strengthening the castles, bringing soldiers from Anatolia to the island and ammunition supplies. Besides the supplies brought from Anatolia some more ammunition was brought from the consuls in Cyprus. 1282 okes of gun powder for 8333 piaster; 563.5 okes for 3381 piaster were bought

¹²⁴ KŞS, 18/29-2.

¹²⁵ KŞS, 19/119-1; KŞS, 19/119-2.

¹²⁶ KŞS, 23/47-3.

¹²⁷ KŞS, 21/271-2.

¹²⁸ KŞS, 23/47-3.

¹²⁹ KŞS, 22/71-1.

¹³⁰ KŞS, 26/27-1.

¹³¹ KŞS, 26/129-1; KŞS, 26/129-2.

¹³² Çoruh, II. Mahmut Döneminde Kıbrıs, *op.cit.*, p. 75.

from the English consul of Tuzla. On the other hand, 1297 okes of bullet for 2594 piaster was bought from the Russian consul (4 December 1822).¹³³

In 1821, in another record regarding the English representative of the consul in Cyprus, we see Antonio Vondiziano's debts from the Cypriots non-Muslims who interfered in period in 1821 and were executed or the Greeks who escaped. These debts were accounted as 28,192 piaster from the Archbishop, 3 Bishops; 47,773 piaster from Cerbako Taledo; 30,880 piaster from the Greek merchant Laktiri; 7,500 piaster from Nikola Franko; and 18,000 piaster from Hiristodolo Anodiri. When we add the credit of the consul representative's brother the total amount was 144,222 piaster (13th November 1823 and 9th May 1824).¹³⁴

According to the trade agreements made between the Ottoman state and England on the 16th August 1838¹³⁵ 3% custom tax would be taken from the English merchants' goods which would be brought to or taken away from the country.¹³⁶ Afterwards, the first trade agreement made with England in 1838 was also made with the other states. After England, the states which were given new trade privileges were France (1840)¹³⁷, Sweden (1830), Spain (1840), Holland¹³⁸ (1840), Belgium¹³⁹, Prussia (1840), Denmark (1841), Portugal (1843) and Russia¹⁴⁰ (1846).¹⁴¹ On September 1839, in another document regarding trade, a new trade agreement between France and England and their merchants of both countries set up the new amount of taxes such as on *damga* (stamp), *gümrük* (customs), *ihtisap*, *amediyeye* and *masdariye* (a tax paid for exporting alcoholic drinks) which would be imported and exported from the ottoman lands.¹⁴²

The chief ambassador of the Queen of England and the Sovereign in Istanbul Avroponsivini (Stratford Canning) offered a sealed petition to *Sudde-i Saadet* and notified that Antoniyo Vondiziano, the vice-consul of the English merchants and ships coming and leaving Cyprus, died and that Mister Con Lilboren (John Lilburn) was suitable to be appointed in his place. So the administrators of the Ottoman state in Istanbul appointed Mister Con Lilboren (John Lilburn) to Cyprus to Tuzla district as a representative of England on the demand of the English ambassador (September 1841).¹⁴³ After the death of Antonio Vondiziano, the English consul Mister Nibenkar (Niven Kerr) was appointed in the place of Antonio's heirs and Mister Nibenkar said that the heirs had documents showing that some bishops in Cyprus owed them 84,492 piaster and filed a suit against them. But the bishops acknowledged neither their debts nor the heirs found witnesses to support them.¹⁴⁴

When the English consul of Cyprus, Mister Con Lilboren (John Lilburn) died, the English ambassador in Istanbul Stratford Canning in Tuzla district notified the Ottoman state with a sealed petition that he appointed Mister Nibenkar (Niven Kerr) in John Lilburn's place. On the application

¹³³ KŞS, 30/178-1.

¹³⁴ Çoruh, II. Mahmut Döneminde Kıbrıs, *op.cit.*, p. 488-9.

¹³⁵ Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri, *op.cit.*, p. 109-116; Uygur Koçabaşoğlu, Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900), İstanbul 2004, p. 22.

¹³⁶ KŞS, 38/45-1; KŞS, 38/128-1; KŞS, 38/132-2.

¹³⁷ KŞS, 38/128-1.

¹³⁸ KŞS, 38/132-2.

¹³⁹ KŞS, 38/179-1.

¹⁴⁰ KŞS, 39/17-1; 23 March 1841, it is possible to see that a trade agreement was signed between the Ottoman Empire and Russia.

¹⁴¹ Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri, *op.cit.*, p. 115-117.

¹⁴² KŞS, 38/42-1.

¹⁴³ KŞS, 38/219-1; KŞS, 38/219-2.

¹⁴⁴ KŞS, 41/72-1.

of the English ambassador in Istanbul, it is notified to the officials in Cyprus that Niven Kerr was officially appointed as the consul of England in Cyprus.¹⁴⁵

The English ambassador in Istanbul, Henry Bulwer, notified the Ottoman state that he appointed Horasi Vayıt (Horace P. White), the consul representative of Cyprus to another place on May 1862, so he gave the duty to Dominik Elisi Kolnaki (Dominic Ellis Colnaghi) on the 6th June 1864.¹⁴⁶

Levant Company appointed English consuls and vice-consuls in Tuzla (Larnaca) and in other trade centres in certain years.¹⁴⁷ In these years, Levant Company opened consular agents in Limassol, Nicosia, Pafhos and Famagusta. These were; in Limassol, Demetrios Francoudes, 1738, 1787; Nicholas Francoudes, 1845; Pietro Loiso (1869-1878); in Pafhos, Andrea Zimbulachi (1799-1826) and Smith Zimbulachi (1826-1878); in Famagusta Pietro Brunoni in 1820.¹⁴⁸ In Nicosia, Ancoli Hristofaci (8 February 1758) and Petraki in 1870.¹⁴⁹

Table 2 English Consuls in Cyprus¹⁵⁰

Date	Name	Status
1626	Petro Savioni	Vice consul
1626-?	Daniel Steenwinckel ¹⁵¹	Vice-consul of the English in Cyprus
1636	Richard Glover	Vice consul
1683	Balthazar Sovran ¹⁵²	Vice consul
1689	Richard Westbrook ¹⁵³	Consul
1698	Samuel Dörner ¹⁵⁴	Consul
1713	Drododi ¹⁵⁵	Consul
1730-1732 ¹⁵⁶	George Barton	Consul
1732-1733	William Purnell	Consul
1735-1738	Stiles Lupart	Consul
1738-1739	George Barton	Consul
(1741 ¹⁵⁷)		
1741 ¹⁵⁸ -1753	George Wakeman	Consul
1753-1759	Alexander Drummond	Consul
		Aleppo and Cyprus
1759(1758 ¹⁵⁹)-1762	John Boddington	Vice-consul
1762-1763	John Brand Kirkhouse	Vice-consul

¹⁴⁵ KŞS, 39/110-1; KŞS, 39/110-2.

¹⁴⁶ KŞS, 47/48-1.

¹⁴⁷ Wood, *A History of the Levant Company*, *op.cit.*, p. 163.

¹⁴⁸ Luke, *Cyprus Under The Turks*, *op.cit.*, p. 277;

¹⁴⁹ KŞS, 18/29-2.; Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs*, *op.cit.*, p. 125.

¹⁵⁰ Özkul, "Kıbrıs İngiltere Konsolosluğu", *op.cit.*, p. 316-17.

¹⁵¹ Demiryürek, "Consulate of the Dutch", p.6.

¹⁵² Cobham argued that, the French consul of Cyprus served as a vice consul of England. Cobham, *Excerpta Cypria*, *op.cit.*, p. 236-244.

¹⁵³ Wood, *A History of the Levant Company*, *op.cit.*, p. 123.

¹⁵⁴ KŞS, 6/12-2; KŞS, 6/12-3; KŞS, 6/59-1.

¹⁵⁵ KŞS, 8/38-2.

¹⁵⁶ KŞS, 14/88-1.

¹⁵⁷ KŞS, 15/206-1; KŞS, 15/206-2.

¹⁵⁸ KŞS, 15/206-1; KŞS, 15/206-2.

¹⁵⁹ KŞS, 18/29-2.

1763-1768	Timothy Turner	Vice-consul
1771 (died)	William Baldwin ¹⁶⁰	Consul
1771-1776	William Bashley	Consul
	Turner	
1776-1781	John Baldwin	Vice-consul
1784-1785	Nicholas Caprara	Vice-consul
1776-1792	Michael de Vezin	Consul
		Aleppo and Cyprus
	Pietro Crutta ¹⁶¹	Vice-consul
1799-1840	Antonio Vondiziano	Vice-consul
1840-1841	Paul Vondiziano	Vice-consul
1841-1843	John Lilburn	Consul
1843-1849	Niver Kerr	Consul
1849-1850	Demetrios Pierides	Vice-consul
		Depending on Rhodes
1850-1860	Antonio Palma	Vice-consul
		Depending on Rhodes
1860-1861	P. Wilkinson	Vice-consul
		Depending on Rhodes
1861-1864	Horace P. White	Vice-consul
1864-1865	Dominic Ellis	Vice-consul
	Colnaghi	
1865-1870	T.B. Sandwith	Vice-consul
		Depending on Beirut
1871-1876	Robert Hamilton Lang	Consul
1876	W. Riddell	Consul
1876-1877	Z.D. Pierides	Vice-consul
1877-1878	Charles Watkins	Consul

Dutch Consulate in Cyprus

According to Faroqhi, the Dutch merchants appeared in the 16th and 17th centuries in Eastern Mediterranean area.¹⁶² Before 1601, the Dutch merchants started to trade under the French flag in the Ottoman State.¹⁶³ After 1601, Dutch merchants continued their trade under the English flag.¹⁶⁴ Nevertheless, they finally began to trade under their own flag in 1612.¹⁶⁵ The Traveller

¹⁶⁰ Wood, *A History of the Levant Company*, *op.cit.*, p. 168.

¹⁶¹ Luke was unable to accurately determine the years of vice consul Pietro Crutta. But he thought that might be between the years of 1792-1799. Luke, *Cyprus Under The Turks*, *op.cit.*, p. 276.

¹⁶² Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, New York 2010, p.150.

¹⁶³ Mehmet Demiryörek, "The Merchants And Consulate Of The Dutch Republic In Cyprus (1600-1700)", Unpublished document, p. 2; İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Vol IV/2, Ankara 1982, p. 335; Mehmet Bulut, "The Role of the Ottomans and Dutch in the Commercial Integrations Between the Levant and Atlantic in the Seventeenth Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 45/2, 2002, p. 200-201.

¹⁶⁴ Gerard Erdbrink, "Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 1974, p. 161; A. H. de Groot, *The Netherlands and Turkey, selected essays*, Istanbul: Isis Press, 2009, p. 124.

¹⁶⁵ Demiryörek, "Consulate of the Dutch", *op.cit.*, p.2.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Henry de Beauvau noted some Flemish merchants in the city of Larnaca during his visit in Cyprus in 1604.¹⁶⁶

According to the Peter Teixeira, who was a traveller, stated that the consulates of Venice, English, French and Flanders (Dutch) were in Cyprus in 1605.¹⁶⁷ Groot stated that, a vice-consul was appointed in Istanbul by the ambassador of the Holland and that the Dutch consulate was established in 1613 in Cyprus.¹⁶⁸

The research of Çiçek, Bulut, Erdoğan, Demiryürek and Erdbrink contain data on Holland (Dutch) consulate in the 17th century in Cyprus.¹⁶⁹ In a document dated 17th November 1610, the consul of Holland (*Flemenk*), Yakomoto son of Mile, and a European merchant, Eric son of Veleskiro, made a sale of cotton (*penbe*) and it is understood that Yakomoto proved with witnesses that he was to receive 571 golden coins (*sikke altın*) and 56 akches (*akçe*) from Eric Veleskiro.¹⁷⁰

Groot stated the names of the Dutch consul in Cyprus; Jacob Mille (?-1615)¹⁷¹, Willem Pinas (1615), Cornelis van Ostayen (1615-1620), Pietro Savioni (1620-1626), Daniel Steenwinckel (1626) and Antonie Jansz van Duyvelaar (1637).¹⁷²

We come across another Dutch consul serving in Tuzla according to another document dated 10th November 1636. In this document, some of the administrators from Nicosia wanted to make the pilgrimage aboard a ship named Santakroze bearing the Dutch flags. The consul of Holland, Antonyo, who served in Tuzla, provided safety for this ship.¹⁷³ The Dutch consul was still Antonie in 1661 in Cyprus. But it is understood that Cook Cerat was appointed as the Dutch consul in Cyprus soon.¹⁷⁴

As Loizidou stated, in 1664-1676, 1686, 1687 and 1688 the French consuls in Cyprus were in charge of Dutch and English as well.¹⁷⁵ *The Dutch consulate in Cyprus was subordinate to the consulate-general at Aleppo* as Louzidou and Groot has stated. As the records of Felemenk Ahkam Defteri supports this data, this argument can be valid from 1686. Apart from that, from the beginning of the 17th century to 1661 the Dutch consulate in Cyprus was independent and the post was represented by the Dutch or French in Larnaca in Cyprus.¹⁷⁶

F. Luce been selected as a French consul and made responsible from the Dutch merchants in 1696. Nevertheless in 1697, the English counsel in Cyprus undertook the right of protection for the Dutch merchants trading in Cyprus.¹⁷⁷

¹⁶⁶ Cobham, *Excerpta Cypria*, *op.cit.*, p. 210.

¹⁶⁷ George Hill, *A History of Cyprus*, Vol IV, Great Britain 1952, p. 62-3.

¹⁶⁸ A. H. de Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic*, Leiden/Istanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1978, p. 215-16.

¹⁶⁹ Erdbrink, "Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine", *op.cit.*, p. 161. Çiçek, "Konsolosluk Tercümânları", *op.cit.*, p. 172-183; Mehmet Bulut, *Ottoman-Dutch Economic Relations, in the Early Modern Period 1571-1699*, Hilversum-Verloren: Rombus te Hilversum, Amsterdam 2001; Erdoğan, "On sekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupai", *op.cit.*, p. 317; Demiryürek, "Consulate of the Dutch", *op.cit.*, p. 5.

¹⁷⁰ KŞS, 3/128-6.

¹⁷¹ KŞS, 3/128-6.

¹⁷² Groot, *The Dutch Republic*, *op.cit.*, p.214.

¹⁷³ KŞS, 4/172-3.

¹⁷⁴ Demiryürek, "Consulate of the Dutch", *op.cit.*, p. 5; BOA, DVN.DVE. Defter No: 902, p. 4; BOA, DVN.DVE. Defter No: 902, p.3

¹⁷⁵ Anna Pouadier Loizidou-Duteil, *Consulat de France A Larnaca (1660-1696), Documents Inédits Pour Servir À L'Histoire De Chypre*, Tome I Nicosie 1991, p. 21, 79, 113, 135, 140, 160.

¹⁷⁶ Demiryürek, "Consulate of the Dutch", *op.cit.*, p. 5-6.

¹⁷⁷ Anna Pouadier Loizidou-Duteil, *Consulat De France A Larnaca (1696-1699), Documentes inedités pour servir a l'histoire de Chypre*, Tome II, Nicosie, 1995, p. 19-20.

By analysing the registers in the period 1686-1704, the registers in the Felemenk Ahkam Defteri enable one to determine the names of the Dutch consuls in Aleppo, who were accountable for Cyprus. The consuls were De Joye (?-1686), Francesko/Franko Goliyo (1686-1688), who was the consul of France in Aleppo at the same time, Konrad Kalk Bernar (1688-1695), merchants Covan Bekrez and Covan Goski, as the representatives of the Dutch merchants in Aleppo (March 1695-December 1695) and Covan Goski (1695-1704).¹⁷⁸ The Dutch consulate in Aleppo at the beginning of the 18th century appointed a vice-consul to Cyprus.¹⁷⁹

The ambassador of Holland (*Nederlande*), Gaspar Kasta, dismissed the consul representative of Holland in Cyprus, Yirim Kalimay, and appointed Lorenzo Covanni Saniti in his place. (17th February 1819).¹⁸⁰ In the relevant document, we learn that the ambassador of Holland changed the Dutch consuls who were on the Ottoman lands, that is, in Egypt, Alexandria, Aleppo (Halep), Tripoli in Syria (*Trablusşam*), Sayda, Cyprus, Algeria, Tripoli in Africa (*Trablusgarp*), Mora, Izmir and Chios.¹⁸¹

Since the consul of Holland in Cyprus, Lorenzo Govanni Saniti would go to Antalya via his ambassadors in Istanbul Covanni Mani was appointed in his place until he came back. However, Lorenzo Govanni Saniti died in Antalya and Lorenzo's son Mark Antuan Saniti was appointed to Cyprus as a consul by the ambassador of Holland, Sir Knight Gaspar de Testa dating from 18th July 1823.¹⁸²

Luizi mortgaged his farm in the village called Nisou which he bought from the consul of Holland in Cyprus as a mortgage to this farm value of 6,450 piaster but he couldn't pay his debt. In this instance, the consul demanded that Luizi's debt should be paid from his father's inheritance (Pope Mihail's) who was condemned to death. However, Pope Mihail's inheritance was discovered to be unregistered so it was demanded that it should be researched and the findings should be announced to Istanbul (10th July 1825).¹⁸³

From the document dated 12th April 1861, we learn that Saniti died and Andon Palme was given the post of consul of Holland.¹⁸⁴

Table 3 Dutch Consuls in Cyprus¹⁸⁵

Date	Name	Status
1610-1615-?	Jacob Mille	Independent consul
1615	Willem Pinas	Independent consul
1615-1620	Cornalis van Ostayen	Independent consul
1620-1626	Pietro Savioni	English consul in Cyprus
1626-?	Daniel Steenwinckel	Vice-consul of the English in Cyprus
1636-	Antoine Jansz van	The Dutch and French consul in

¹⁷⁸ Demiryürek, "Consulate of the Dutch", *op.cit.*, p. 5-6. For details the Dutch consuls in 17th century look at Demiryürek, *ibid*, p.6.

¹⁷⁹ Hadjianastasis, "Cyprus in the Ottoman Period", *op.cit.*, p. 68.

¹⁸⁰ KŞS, 29/191-3; KŞS, 30/34-1.

¹⁸¹ KŞS, 30/34-1.

¹⁸² KŞS, 31/51-3.

¹⁸³ KŞS, 31/130-1.

¹⁸⁴ KŞS, 45/92-2.

¹⁸⁵ Demiryürek, "Consulate of the Dutch", *op.cit.*, p. 6

1654/55	Duyvelaar	Cyprus
1661	Cook Cerat	The Dutch consul in Cyprus
1661-1686	?	The French consuls in Cyprus
1686	De Joye	The Dutch consulate in Aleppo
1686-1688	Françesko/Franko Göliye	The French consulate in Aleppo
1688-1695	Konrad Kalk Bernar	The Dutch consulate in Aleppo
1695	Covan Bekrez and Covan Goski	The Dutch consulate in Aleppo
1695-1704 ¹⁸⁶	Covan Goski	The Dutch consulate in Aleppo
1704	George Brandon	The English consul in Aleppo
17.02.1819	Yirim Kalimay	Independent
17.02.1819	Lorenzo Covanni Saniti	Independent
18.07.1823	Mark Antuan Saniti	Independent
12.04.1861	Andon Palme	Independent

Venetian Consulate in Cyprus

Where Cyprus was concerned, upon the beginning of trade by the Dutch and English merchants, the Venetian consul in Cyprus highlighted its disadvantages on Venetian trade in Cyprus in 1606.¹⁸⁷ Specifically, it pointed out that it was established for the first time on 3 June 1588¹⁸⁸ even though the Venetians attempted to set up a consulate there in 1578 and Lorenzo Morosini was appointed as consul. After he left, Fedel Battista della Moneda took his place in 1588.¹⁸⁹ Consequently, in 1592, the name of the Venetian consul in Cyprus was Korduven¹⁹⁰, Piero de Cordovani¹⁹¹ or Zuanne Cordoani¹⁹², whilst the consul in 1600 was Candido di Barbieri.¹⁹³

In 1593, despite the price of cotton determined as 800 akcha of kantar of cotton by the Ottoman authorities in Cyprus, the Venetian merchant and consul Korduven (Piero de Cordovani) agreed to pay 1000 akcha. Having paid, he applied to the Nicosia court and the decision given was in his favour.¹⁹⁴

¹⁸⁶ Louzidou argued that in 1696 the French consul in Cyprus and in 1697 the English consul in Cyprus were accountable for the Dutch merchants visiting Cyprus. But this argument is not supported by the Felemenk Register in the Ottoman Archives.

¹⁸⁷ Vera Costantini, "Venetian trade and the boundaries of legality in Early Modern Ottoman Cyprus", **Merchants in the Ottoman Empire**, ed by S. Faroqi and G. Veinstein, Paris 2008, p. 43.

¹⁸⁸ Ianiro, "Notes on Venetian Commerce", *op.cit.*, p.184.

¹⁸⁹ Costantini, "Venetian trade", *op.cit.*, p. 39; Demiryürek, "The Commercial Relations", *op.cit.*, p. 239.

¹⁹⁰ M. Akif Erdoğan, "XVI. Yüzyılın Sonu ile XVII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Kıbrısı'nda Osmanlı Memurları ve Venedik Menfaatı", **Kıbrıs'ta Osmanlılar II**, Lefkoşa 2009, p. 218.

¹⁹¹ Costantini, "Venetian trade", *op.cit.*, p. 42.

¹⁹² Vera Costantini, **Il Sultano E L'isola Contesa Cipro Tra Eredità Veneziana e Potere Ottomano**, U:TET Libreria, Milano 2009, p. 59.

¹⁹³ Costantini "Venetian trade", *op.cit.*, p. 41.

¹⁹⁴ M. Akif Erdoğan, "The Servants And Venetian Interest In Ottoman Cyprus In The Late Sixteenth And The Early Seventeenth Centuries", **Quaderni Di Studi Arabi**, 15 Supplemento, Venice 1997, p. 105-106; Mehmet Demiryürek,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

The sporadic Venetian presence on the island was probably reinforced after the fall of Crete in 1669 and the end of a war which lasted over 20 years.¹⁹⁵ In the June 1684, the Venetian consul Santonini sold a çiftlik (farm) in Lakatamia that consisted of a residence, 5000 mulberry trees and 300 olive trees to Mustafa Ağa, the mütesellim (governor) of the island, all for the total amount of 2,250 piaster.¹⁹⁶

On 28 April 1699, the Savi informed the Senate of the establishment of a consulate on Cyprus. In spite of the renewal of Venetian trade, the consulate remained vacant. However, this could no longer be. After Venetian merchants made two requests one in 1704 and one in 1708, the Venetian consulate was set up in 1710. On 11 March 1710, a public notice for the position of consul was published by order of the Savi.¹⁹⁷ Costantini argues that such commercial relations between Cyprus and Venice carried on throughout the 18th century.¹⁹⁸ In the 18th century, although Venetian merchants visited Aleppo, there wasn't a Venetian consul in Aleppo around the middle of this century.¹⁹⁹ Ianiro states that the commercial situation developed until the beginning of the 1750s due to the change in the cotton economy and the stiff competition from France, making it superfluous for a consul necessary in Aleppo to serve in Cyprus.²⁰⁰

On 3rd May 1745, the ambassador of the Venetian Republic in Istanbul, Covane Donado, notified that in Cyprus and in the places under the jurisdiction of Cyprus where there were ships bearing the Venetian flag, travelling to and from Cyprus, the consul Iberal Kalokera (Giovanni Michiel Iauna) was given the duty to do the merchants' jobs but this Venetian consul was dismissed and Cerolamo Berifadi (Giralomo Brigadi) was appointed in his place as a Venetian consul in Cyprus.²⁰¹ This document is the first one which we come across about the Venice consul in Cyprus. In the record dated 12th December 1750 about a claim concerning debts, we come across the name of the consul of Venice in Cyprus, Cerolamo Berifadi (Giralomo Brigadi).²⁰²

The Venetian consul Cerolamo Berifadi (Giralomo Brigadi), in Cyprus, confirmed that he gave Hristofaci of Kostanti who died when he was a dragoman in Nicosia Palace, some garden and property and instead of getting 60,000 piaster from the inheritance of the dragoman; the mentioned properties were sold without permission and shared among the creditors. Thus it was confirmed that Hristofaci didn't pay the 60,000 piaster when he was alive so the claimant Venetian consul Cerolamo lost the case (12th December 1750).²⁰³

When the Cyprus palace dragoman Hristofaci son of Kostanti was murdered, his debt was more than the value of his properties so the court intervened in the situation upon the demand of the creditors. As a result of the inheritance settlement, we learn that the consuls of France, Venice and Dubrovnik in Cyprus were among the creditors (22nd May 1750).²⁰⁴

"The Commercial Relations Between Venice and Cyprus After the Ottoman Conquest (1600-1800)", **Levant (Council for British Research in the Levant)**, Vol 42 No.2, Autumn 2010, p. 540.

¹⁹⁵ Hadjiansastasis, "Cyprus in the Ottoman Period", *op.cit.*, p.70.

¹⁹⁶ Hadjiansastasis, *ibid*, p.70.

¹⁹⁷ Ianiro, "Notes on Venetian Commerce", *op.cit.*, p. 185-86

¹⁹⁸ Costantini, "Venetian trade", *op.cit.*, p. 45.

¹⁹⁹ Demiryürek, "The Commercial Relations", *op.cit.*, p. 245.

²⁰⁰ Ianiro, "Notes on Venetian Commerce", *op.cit.*, p. 186.

²⁰¹ KŞS, 16/63-2; KŞS, 16/65-1.

²⁰² KŞS, 16/198-1.

²⁰³ KŞS, 16/198-4.

²⁰⁴ KŞS, 16/212-1.

In 1754²⁰⁵ as consul of Venice in both Cyprus and Aleppo, Giralomo Brigadi was appointed. After Brigadi was dismissed by the bailo in Istanbul, Bernardo Caprara was appointed as the new Venetian consul in both places on 23 November 1765. The Venetian consulate in Aleppo was bound to Cyprus from 1754 to 1771. Bernardo Caprara continued working as consul in both places until 2 September 1771, when Domenico Serpoli was appointed consul in Aleppo. Therefore, Bernardo Caprara was only responsible for Cyprus until his death in 1779.²⁰⁶

As far as a later period of time is concerned, a document mentioning the ambassador of the Republic of Venice in the capital city of the Ottoman Empire, Andrea Memmo, says that a Venetian consul, Bernardo Kabrar (Bernardo Caprara), who was dealing with the Venetian merchants' affairs who were travelling to and from the island of Cyprus, died, so Emmanuel Vasalo, a national of Venice, was appointed in the place of Bernardo Kabrar (Bernardo Caprara) (23rd June 1779).²⁰⁷ When Emmanuel Vasalo died, Count Angelo Rosalem was appointed as the new consul of Venice in Cyprus on 13 September 1794, whose consulate continued for only three years.²⁰⁸ Following his death, the bailo of Venice in Istanbul appointed Girolamo Caprara as a new consul. (21 March 1797).²⁰⁹

When the treaty of Campo Formio was signed between Napoleon and Austria in 1797, the Venice Republic no longer existed. Girolama Caprara, the last consul of Venice in Cyprus, was appointed on 21 March 1797 whose consulate only lasted for seven months.²¹⁰

Table 4 Venetian Consuls in Cyprus²¹¹

Name	Status	Date
Lorenzo Morosini		1578
Fedel Battista Dalla Moneda		1588-1592
Pietro Cordovani		1592-1595
Marchiò Spinelli		1595-1597
Antonio Ciurano		1597-1599
Candido Barbieri		1599-1602
Mattio di Mattio		1602-1603
Lunardo Emo		1603-1607
Almorò Tiepolo		1607-1613
Zan Battista Contarini		1613-1616
Alvise Soneme		1616-1624
Nicolò Orlandi		1624
Alessandro Goneme ²¹²	Consul	1625

²⁰⁵ Boogert has argued that, In 1753 Giraloma Brigadi, Venetian consul in Cyprus, was appointed to the consulate in Aleppo. See details, Boogert, "European Patronage in The Ottoman empire", *op.cit.*, p. 208.

²⁰⁶ Demiryürek, "The Commercial Relations", *op.cit.*, p.245-46

²⁰⁷ KŞS, 20/146-3; KŞS, 20/147-1.

²⁰⁸ Demiryürek, "The Commercial Relations", *op.cit.*, p. 246.

²⁰⁹ KŞS, 21/359-1.

²¹⁰ Demiryürek, "The Commercial Relations", *op.cit.*, p. 247-48.

²¹¹ Costantini, *Il Sultano E L'isola Contesa Cipro*, *op.cit.*, p. 174; Ianiri, "Notes on Venetian Commerce", *op.cit.*, p. 187.

²¹² Cobham, *Excerpta Cypria*, *op.cit.*, p. 211; Hill, *A History of Cyprus*, *op.cit.*, p. 63.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Paulo sarotti		1626-1629
Pietro Roncinelli		1629-1634
Nicolò Orlandi		1634-1638
Antonio Morosini		1638-1640
Zaccaria Foscolo		1640-1644
Marco Soderini		1644-1648
Bortolo Malombra		1648-1649
Marco Apogiario		1649-1650
Giovanni Antonio Santonini		1670-1674
Marco Ghirardi		1674-1680
Giovanni Antonio Santonini		1680-1684
Paulo Scrivanich	Consul	1710-11 (1711-14 ²¹³)
Liberal Calogera	Consul	1721-24 (1720-24)
Francesco Manzoni	Pro-consul	1722-25 (1724-25)
Giovanni Garmogliesi	Ragusan consul; the Venetian merchants turned to him during the suspension of the Venetian consulate.	
Giovanni Michiel Iauna	Venetian merchant	1739 and 1744
Girolamo Brigadi	Consul	1745-54 (1645-1754)
Giovanni Bizzaro	Pro-consul	1754-59
Domenico Serioli	Vice-consul	1759-61 (1759-60)
Girolamo Brigadi	Consul	1762-65
Bernardo Caprara	Consul	1765-78
Giovanni Antonio Zambelli	Pro-Consul	1769-70
Giacomo Caprara	Pro-Consul	1778-79 (1778-1779)
Emanuel Vassallo	Consul	1779-94 (1779-1788)
Angelo Rosalem	Consul	1794-96
Girolamo Verlano	Pro-consul	1796-97
Girolamo (Giacomo ²¹⁴) Caprara	Consul	September 1797

Austrian Consulate in Cyprus

In the 18th Century's second quarter, when the vessels of Austria States started to have a journey in the Mediterranean, Cyprus has become one of Austria's merchants frequented place as the other Mediterranean ports. Cyprus, Cario, Alexandria, Narda, Chios, Smyrna, Thessaloniki and

²¹³ Costantini, *Il Sultano E L'isola Contesa Cipro*, *op.cit.*, p. 174.

²¹⁴ Costantini, *ibid*, p. 174.

Chania were the Mediterranean harbours, which the Austria's ships were calling at. From 1750, the ships with Austrian flag have increased to the Mediterranean.²¹⁵

When the Austrian merchants have begun to blow in to Cyprus, the Austiran consuls started to be appointed in Cyprus aswell. George Wakeman (Corci Vikman) is the fist vice-consul, which we coincide in documents. The English consul of Cyprus called George Wakeman (*Corci Vikman*), served as a representative of consul (vice-consul) of Austria (*Roma/Nemçe*) at the same time (13 October 1749, 22 November 1750).²¹⁶

The ambassador of the Austrian (*Nemçe*) Empire in Istanbul, Kavalier (Chevalier) de Istrem, appointed Antonto Kapara as a vice-consul to take the place of the late Dominiko Antanyo (Dominico Antonio) Spiras on 13th August 1813, as consul of the Austrian citizens in Cyprus and in places under the jurisdiction of Cyprus dating from September 1809.²¹⁷

Another problem about the debts concerned the Austrian (*Nemçe*) consul and his merchants. In a record dated 9th March 1823, the Austrian consul and seven Austrian merchants claimed that they had 8,709 piaster to be collected from the Greeks who were condemned to death or they had escaped because they had participated in the riots. It was demanded from the officials in Cyprus to investigate the Austrians' claims.²¹⁸ In a document dated 21st March 1833, the Austrian consul and the Australian Bozovic demanded the loans owed to them to be taken from the inheritance of the people who were condemned to death or had escaped from the country.²¹⁹

As it was notified before, the states which opened consulates in the Tuzla district of Cyprus also opened them in Limassol, Paphos, and Nicosia in order to serve their citizens better. In a document dated 20th November 1850, we see that the Austrian ambassador in Istanbul appointed as Austrian representative of consul in Limassol a man by the name Konstantino Frankori, who would help the Austrian citizens in their affairs and with their problems.²²⁰ Kapara who was the consul of Austria in Tuzla harbour, was retired and a sergeant-major from the Austrian Empire, Bossiye Miser Artid, was given the duty of representative consul. In addition, in the relative document, it was announced that Bossiye Miser Artid would be attached to the Austrian consul in Beirut (23rd February 1858).²²¹ On 4 June 1860, Bossiye Miser Artid was appointed to a new mission so the representative consul of Austria would be Paskoneti.²²²

During the riots in Cyprus, the Austrian (*Nemçe*) representative consul of Paphos was murdered. Following this incident, the Austrian ambassador of Istanbul demanded that this horrible situation should be investigated and the guilty people should be punished. On the request of the Austrian ambassador, Refet, a man with official duty, was sent from Istanbul to investigate how the representative consul was murdered (16th October 1833).²²³

Sweden Consulate in Cyprus

In a record dated 3rd August 1750, the ambassador of the State of Sweden in Istanbul, De Selsin, notified that he appointed a Swedish consul named Cirola Moyedgadi to help the Swedish

²¹⁵ Numan Elibol, "Avusturya Tüccar Gemilerine Ait Veriler Işığında Osmanlı-Avusturya Deniz Ticareti (1700-1800)", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed by: H. Çoruh, M.Y. Ertaş, M. Z. Köse, İstanbul 2011, p.181-185.

²¹⁶ KŞS, 16/160-1; KŞS, 16/160-2; KŞS, 16/189-1; KŞS, 16/190-1.

²¹⁷ KŞS, 28/112-1.

²¹⁸ KŞS, 31/25-2.

²¹⁹ KŞS, 35/10-1.

²²⁰ KŞS, 42/112-2.

²²¹ KŞS, 44/152-1; KŞS, 44/152-2.

²²² KŞS, 45/57-1.

²²³ KŞS, 35/25-2.

merchants coming and going to Cyprus.²²⁴ In a relative document about the appointments of translators (dragomans), the ambassador of Sweden, De Selsin, talks about the Swedish representative consul at Limassol harbour in Cyprus (9th December 1768).²²⁵

Konig, the ambassador of Sweden announces that he appointed a vice-representative consul named Konstantino Prisitiani among the Swedish citizens on the death of Swedish consul Misel son of Covanni (Giovanni) (was appointed Swedish consul in Cyprus on February 1800) until the appointed consul came (September 1802).²²⁶ In a later decision in a record of the same date, the ambassador (*Orta elçisi*) of the Russian Empire in Istanbul, Barilde Tamara, appointed Konstantino Prisitiani to the position left empty due to the death of the Russian representative consul (September 1802).²²⁷ There isn't a similarity in the names, there is a slight difference comparing to the previous examples. Konstantino Pristiyani was appointed as a representative consul for both States. On the 20th November 1812, Anderya Ibtalinski, the ambassador of Russia in Istanbul, appointed Konstantino Prisitiani as a representative consul to help the Russian citizens in Cyprus.²²⁸

Konstantino Pristiyani, the representative consul of Sweden in Cyprus was appointed as a consul by the ambassador of Sweden in Istanbul Kovaliyo Balire dating from 21st July 1809.²²⁹ On 30 June 1813, the ambassador of Sweden Kovaliyo Balire demanded that the Swedish nobles would go to some of the islands in the Mediterranean Sea and also demanded that Kostantino Pristiyani and his two servants would not be harassed.²³⁰ The ambassador of the King of Sweden and Norway on the Ottoman lands, Kavalir (Chevalier) Anton Nast, appointed Marko Prisitiani, Konstantino's son in his father's place dating 7th April 1837.²³¹

On 25th July 1827, a new trade agreement was made between the Ottoman Empire and Sweden-Norway State. According to this agreement, it was decided that the merchants of Sweden-Norway would give 3% customs tax from the goods bought from the Ottoman lands and the duration of the agreement was 7.5 years.²³²

Sicilian Consulate in Cyprus

The ambassador of Sicily (Sicilyateyn/Sicily-Naples-Analpa) in Istanbul, Chevalier Mayo, notified that he appointed Covanni (Giovanni) Kalimiri from Napoli (Analpa) as a consul to help the merchants who come to all the Cypriot harbours by ship bearing the Naples-Sicily (Napoli-Analpa) flag. (17th November 1744).²³³ On the other hand, on 7th June 1764, the ambassador of Sicily (Naples-Analpa), Don Kollemer le Doilmon Ledof notified that their consul Covanni (Giovanni) Kalimiri serving in Cyprus died and Petro Sayer was appointed in his place.²³⁴

The ambassador of Sicily (Naples-Analpa), Don Kollemer, complained that the amount of 25 piaster was taken forcefully from one of his citizens in Cyprus, Leonardo Testila, without informing the consul. Upon research, it is understood that, in spite of the contract, the merchant

²²⁴ KŞS, 16/208-2.

²²⁵ KŞS, 20/93-1; KŞS, 20/93-2.

²²⁶ KŞS, 24/32-2.

²²⁷ KŞS, 24/32-3.

²²⁸ KŞS, 30/140-3.

²²⁹ KŞS, 30/147-2.

²³⁰ KŞS, 30/140-4.

²³¹ KŞS, 36/128-1.

²³² KŞS, 33/22-1.

²³³ KŞS, 17/4-1; KŞS, 17/6-1.

²³⁴ KŞS, 18/57-1.

was forced to give 25 piaster and decided this money should be returned to him and those who had collected that amount should be punished. (2nd November 1785.²³⁵ On 26th July 1794, the ambassador of Sicily (Sicilyateyn-Naples-Analpa), Don Konstantino Ledolk, complained that some monks from Sicily who had come to Cyprus were harassed while visiting Jerusalem (*Kudus-i Serif*) and some other places in spite of the contract. Due to the complaint, the administrators of the Ottoman state warned the officials in Cyprus not to act in spite of the contract and that the consul of Sicily serving in Cyprus was responsible for the monks.²³⁶

The ambassador (*orta elçisi*) of Sicily Josef Conrad le Dolof, appointed the representative consul of Sicily Cebro (Gebro) son of Kalmiri, as a consul, dating from 6th May 1818.²³⁷ On the other hand, the Sicily ambassador Kavalier (Chevalier) Malo dismissed the consul of Cyprus, Cebro (Gebro) son of Kalmiri and appointed his son Antonio Kalmiri in his place (23rd May 1826).²³⁸ On the other hand, on 17th September 1832, the consul Antonio Kalmiri serving in Cyprus died and Corciyo Lapiz was appointed in his place (representative consul).²³⁹ Corciyo (Giorgio) Lapiz, a Sicily representative consul in Cyprus was dismissed by the ambassador in Istanbul, Gaveriko, on 22nd July 1834 and Nicholas Gifaras was appointed in his place.²⁴⁰

Sardinian Consulate in Cyprus

According to the agreement signed between the Ottoman state and the state of Sardinia, the Sardinian ships bearing Sardinian flags would not be harassed at the shore and harbours of the Ottoman Empire. In addition, the state of Sardinia could open consulates wherever the Ottoman State demanded apart from the consulate in Istanbul (28th July 1824).²⁴¹ According to the resources that mention the consul of Sardinia, it is understood that in Ayayorgi village in Mesarya (Mesaria) a Sardinian citizen called Saba Malagamy and a *zimmi* (non-Muslim) named Haralambo from the same village had a conflict between them because of a planted field. At the end of this conflict, Saba had to sell his field because it was forbidden to the foreigners to possess property on the Ottoman lands. (10th December 1836).²⁴² We see that the representative of the King of Sardinia, General Major Montlilyo dismissed Ceyan Batasna, the consul of Sardinia in Cyprus, and appointed Robert Vertoni in his place (4th June 1837).²⁴³ The reason why the consul of Sardinia was dismissed was probably because he couldn't defend his citizen at the court. On this occasion, the ambassador of Sardinia, Nekozberet, dismissed Robert Vertoni and appointed Marcelo Ceroti, a Sardinian citizen (17th October 1841).²⁴⁴ We learn from the resources that Marcelo Ceroti continued on the post until 11th October 1846.²⁴⁵ Marcelo gave up the post to a citizen Rafael Petci on the demand of Romalvenku's ambassador in Istanbul (11th October 1846).²⁴⁶ Rafael Petci, the consul of Sardinia in Cyprus was dismissed by the ambassador on 21st May 1852 and Clair Janmar Pakarina

²³⁵ KŞS, 21/42-4.

²³⁶ KŞS, 21/278-1.

²³⁷ KŞS, 30/8-1; KŞS, 30/8-2.

²³⁸ KŞS, 32/23-1.

²³⁹ KŞS, 34/110-1.

²⁴⁰ KŞS, 35/93-1.

²⁴¹ KŞS, 31/83-2.

²⁴² KŞS, 36/96-1.

²⁴³ KŞS, 36/135-1.

²⁴⁴ KŞS, 39/6-1; KŞS, 39/6-2.

²⁴⁵ KŞS, 41/15-1.

²⁴⁶ KŞS, 41/15-2.

was brought to his place.²⁴⁷ On the other hand, the vice-consul of Sardinia in Cyprus, Kavalier (Chevalier) Karniya, died on 22nd February 1856 and Balramatiyele was appointed to his place.²⁴⁸

After the date December 1861, the King of Sardinia was to use the title of King of Italy, agreed by Ottoman State. The vice-consul of Sardinia in Cyprus, Bağdasar Mateti who was the vice-consul of Italy would continue his work till December 1861.²⁴⁹ Beldomana, the representative consul of Italy (Sicily-Napoli) was dismissed on December 1861 and Kandirotikri was appointed as representative consul on 16th July 1863.²⁵⁰ 5 March 1867, an Italian vice-consul in Tuzla Melkure Simonretti appointed for official duty, was appointed to another place with a document dated 9 March 1868. On the other hand Rikardo Kovelçi was appointed in the place of Melkure.²⁵¹ 28 September 1873, since Francesko Lamertin an Italian vice-consul appointed to the Italy consulate in Tuzla was appointed to another place on 29 August 1874, Ganyako Sevdattelli was appointed in his place.²⁵²

Dubrovnic Consulate in Cyprus

In dated 2nd March 1699, Luka, the representative of Dubrovnic who traveled aboard Dubrovnic ships towards Cyprus and Tripoli in Syria, should not pay any money apart from customs according to the Imperial contract.²⁵³ We understand from this document that there wasn't an official such as a consul or representative of consul of Dubrovnic so the affairs of these from Dubrovnic in this area were dealt with by the ambassadors in Istanbul. The ambassador of Dubrovnic Republic in Istanbul, Baltasar (Balthazar) Goca de Marinozamanya, notified that he appointed Marino Katayi in the place of Ciyovani Gazmoliyezi (Giyovani Gasmelleyzi) the consul in Cyprus and Tripoli of Syria who had died (29th June 1777).²⁵⁴ It is understood that the consuls of foreign countries operating on the Ottoman lands were responsible for more than one area.

Denmark Consulate in Cyprus

In 18th century, Denmark was one of the states, which is involved with Mediterranean trade and Cyprus was the way of port of the merchants who are connected to the Denmark Kingdom. Therefore, at first the Kingdom of Denmark have asked for help from the United Kingdom but soon Denmark has established its own consul on the island. As it can be seen in documents, the first Denmark vice-consul was the United Kingdom's consul Timothy Turner who named in 21 January 1765.²⁵⁵

The document concerning the appointment of dragoman is dated 15th October 1783, although through the document we learn that there was a consul of Denmark in Cyprus.²⁵⁶ The ambassador of the King of Denmark in Cyprus, Baron Heys, appointed Cebrolamo Kalimiri as a representative consul on 6th May 1799, to help the Danish citizens staying in Tuzla district in their travels to and from Cyprus.²⁵⁷ When the ambassador of Denmark Heys Cebrolamo resigned his post, Konstantino Lonato was appointed as a representative to the consulate of Denmark in Cyprus

²⁴⁷ KŞS, 42/212-1.

²⁴⁸ KŞS, 44/74-1.

²⁴⁹ KŞS, 46/126-1.

²⁵⁰ KŞS, 47/2-1.

²⁵¹ KŞS, 48/88-1; KŞS, 48/88-2.

²⁵² KŞS, 52/31-1.

²⁵³ KŞS, 6/178-1.

²⁵⁴ KŞS, 20/132-2; KŞS, 20/133-1.

²⁵⁵ KŞS, 20/83-1; KŞS, 20/83-2.

²⁵⁶ KŞS, 18/91-1.

²⁵⁷ KŞS, 22/39-2.

(June 1804).²⁵⁸ On July 1830, the representative consul Konstantino Lonato died and Marino de Manye was appointed in his place.²⁵⁹ Upon the death of Marino de Manye, the representative of consul of Denmark in the Tuzla district of Cyprus, who had been appointed to the post on July 1830, Nazaro de Manye was ordered to assume the post as a representative consul by the document dated 3 May 1859.²⁶⁰ Nazaro de Manye stayed at this post for nearly two years. Then he was taken from this job with the document dated 27th January 1861 and Ebnosak Teriretkovic was appointed in his place.²⁶¹

Russian Consulate in Cyprus²⁶²

With the aim of becoming a part of the Mediterranean trade, Russians signed the ‘Aynalikavak’ treatment with the Ottoman Empire at the end of 18th century. Cyprus was a part of the territory that the Russians had. Russians opened a counsil in Cyprus in no time as it can be seen on the documents.

In the document dated 6th October 1783, according to the trade agreement signed in *Aynalikavak* between the Russian and the Ottoman Empires, some privileges were given to the English and French merchants and citizens. From now on, it is made known that the same privileges would be given to the Russian merchants and citizens and the Ottoman authorities were informed of this decision. Although a Russian ambassador started to be present in Istanbul from this date on, a Russian consul wasn’t appointed in Cyprus.²⁶³

The ambassador (*Orta elçisi*) of Russia in the capital city of the Ottoman Empire, Kavalarda Polikaf, announced that he appointed Captain Ivan Ecali to Cyprus as a consul with the document dated 27th July 1785 to be helpful to the Russian citizens. In the certificate (*berat*) given to the Russian consul, it is said that the privileges given to the English and French would be given to the Russians as well.²⁶⁴ As it is known, the cooperation of the Russian Empire with the Ottoman Empire started with the *Aynalikavak* Trade Agreement. As it is understood, from the documents, Captain Ivan Ecali was the first consul of Russia in Cyprus.

The relationship between the Ottoman Empire and Russia scattered after a war broke between them in 1787. However, after the war ended, the commercial relations began again.²⁶⁵ The ambassador of Russia on the Ottoman lands, Pazilde Tamara, announced that a Russian citizen Dimitriyo Matak who paid 3% customs tax while trading in the Mediterranean Sea should not be demanded to pay any more taxes (31st October 1799).²⁶⁶

For the vice consil position in Cyprus, Mensel Veni Ran Mensel was appointed in 1799. After his death in 1802, Kostantino Pristiyanı took his place in the counsil.²⁶⁷ In addition to this, between 1806 and 1812 the war between the Ottoman Empire and Russia restrained their relationship. After the war the ambassador (*Orta elçisi*) of Russia appointed Kostantino Pristiyanı to Cyprus as a vice-consul again with the document dated 20th November 1812 to help out the

²⁵⁸ KŞS, 24/69-1.

²⁵⁹ KŞS, 34/16-4.

²⁶⁰ KŞS, 45/9-1.

²⁶¹ KŞS, 45/72-1.

²⁶² For details on Russian consulate in Cyprus, see Mehmet Demiryürek, “The Consulate of Russia in Cyprus in Later 18th and Early 19th Century”, *XVI. Türk Tarih Kurumu Kongresi September 2010*, Ankara. (Unpublished paper)

²⁶³ KŞS, 18/125-3.

²⁶⁴ KŞS, 21/29-3.

²⁶⁵ Demiryürek, “The Consulate of Russia”, *op.cit.*, p. 4.

²⁶⁶ KŞS, 22/93-1.

²⁶⁷ KŞS, 24/32-1; BOA, *Düvel-i Ecnebiye Defterleri*, Defter No: 88/6 Hüküm No: 316, 507; Demiryürek, “The Consulate of Russia”, *op.cit.*, p.4.

Russian citizens.²⁶⁸ Then Kostantino Beristiyani was appointed as a vice-consul of Russia to the consulate of Cyprus on April 1830.²⁶⁹

The consul of the Russian Empire in Cyprus, Marko Santi, had two slaves called Mercan and Said. These two slaves fought and Said killed Mercan with an axe (8th August 1842).²⁷⁰ According to the research, it is understood that the slaves of the Russian consul were Muslims. In addition, it was explained in detail how Mercan was murdered. Once the report was prepared, it was sent to the *Kaptan-ı Derya* (chief captain) Tahir Pasa on his order (18th September 1842). The consul of Russian was represented by his dragoman Aci Evanceli in this case.²⁷¹

The ambassador of the Russian Empire in Cyprus appointed a Russian citizen, Vonde Cato, as representative consul in Cyprus on 15th October 1856 in order to help the Russian merchants and the citizens of Russia in their travels to and from Cyprus.²⁷² Russian merchants were exported wine (Commandaria), coffee (Yemen-Frenk), carob in this period.²⁷³

Spanian Consulate in Cyprus

From the end of the 18th century, Spain's trade ships has begun to be active in mediteranean ports and as the other kingdoms, Cyprus was the way Port of Spain aswell. Because of that, Spain appoints a consul to Cyprus to helped the Spanish merchants.

When one of the Spanish captains, Klaris, came to Cyprus via Alexandria on his ship bearing a Spanish flag, his ship was commandeered by a Cretan captain Emin who was in a harbour in Cyprus and was taken to Crete. This negative situation was made known by the Spanish consul in Cyprus to his ambassador in Istanbul (3rd July 1799).²⁷⁴ Upon this, the ambassador of Spain applied to the authorities in Istanbul to rescue the Spanish ship and its captain. But according to the investigation, it is understood that the Spanish ship was a part of the French fleet in Alexandria and joined the war and that was the reason the ship had been commandeered (17th October 1799).²⁷⁵

Şövalye (Sir) de Pres, the representative of the Spanish king on the Ottoman lands appointed Antonio Kalimeri (Antonyo Kalimeri) as a consul of Spain to the consulate of Cyprus on 12th August 1820.²⁷⁶ Antonio Kalimeri was a representative consul up to his death; the ambassador of the state of Spain, Kavelerde Konderya gave the duty to Anders Mayer as a representative consul (16th May 1836).²⁷⁷ In January 1840, the Spanish representative Consul De Kaylen, who was appointed for official duty, was appointed to another place in February 1862, and Ceba Kandemdiyo Seycodic was appointed in his place.²⁷⁸

Prusian Consulate in Cyprus

The ambassador of Prussia in Istanbul de Kano Blasdorak notified through a document dated 13th December 1792 that he appointed Marino Matayi, as a consul of Cyprus, because Luis

²⁶⁸ KŞS, 30/140-3.

²⁶⁹ KŞS, 34-3-1; *Düvel-i Ecnebiye Defterleri*, Defter No: 89/7, Hüküm No: 208.

²⁷⁰ KŞS, 39/39-1.

²⁷¹ KŞS, 39/39-2.

²⁷² KŞS, 44/90-2.

²⁷³ Demiryürek, "The Consulate of Russia", *op.cit.*, p. 6-8.

²⁷⁴ KŞS, 22/64-2.

²⁷⁵ KŞS, 22/65-1.

²⁷⁶ KŞS, 30/89-1.

²⁷⁷ KŞS, 36/92-1.

²⁷⁸ KŞS, 46/127-1.

Hill de Brande who was the consul of Prussia in Cyprus had died.²⁷⁹ Cako Mateyi was appointed to the post, representing the Prussian state in Cyprus on October 1810.

The Prussian consul Cako Matayi (Jacques Mattei), his assistants Bagdasar Matayi, his brother Giovanni Antonio Matayi (Giacometto Mattei) and his *dragoman* Covanni Dösini (Giovanni Dosini) wanted from the officials working in Cyprus to help them get their loans of nearly 200,000 piaster repaid from the Greeks who were condemned to death because of participating in riots or those who had escaped from the country (5th December 1822).²⁸⁰ In one of the documents, it was found that the Prussian consul Cako Matayi bought 2,717 *kurush* worth of cotton from merchant Madrios, who was condemned to death because he participated in the riot activities of the Greeks in Cyprus against the Ottoman State. So it was decided that the consul's money would be paid from the merchant's inheritance (5th December 1822).²⁸¹

In 1836, the taxes taken from wool via Tuzla harbour, show that some consuls were dealing with wool trade. The consuls of Prussia, Cako Mateyi, paid 902 piaster (*kurush*), the consul of Sicily Nikola Kefla paid 95 piaster, and the Austrian consul paid 24 piaster as customs tax (22 March 1837).²⁸²

As it is understood from the resources, Cako Mateyi had been the consul of Prussia until the year 1861, when he died. Upon the death of Cako Mateyi, another Prussian called Risar Mateyi was appointed to be the representative consul (20th September 1861).²⁸³ Two years later, Risar Mateyi was dismissed from this mission and Baldo Mateyi was appointed to his place on 28th October 1863.²⁸⁴

Greek Consulate in Cyprus

After 1829, when Greece gain their independence from Ottoman Empire, they started trading in different places of Greece. Mediterranean island was the important ones. With the documents, it can be understood that for these territories, Greek consuls have been attended by the Greek Government. The Cyprus Island was one of the few spots of this territory where the Greek consuls are situated.

Although a trade agreement wasn't signed between the Ottoman State and Greece, a Greek called Dimitri Mergadini was appointed as a representative consul to deal with the affairs of the Greek citizens travelling to and from Cyprus (19th February 1846).²⁸⁵ As it can be understood from the relative document, Dimitri Mergadini, was the first Greek representative consul appointed to Cyprus. In a document dated 13th September 1855, we see that a trade agreement was signed between the Ottoman Empire and Greece. In addition, in the document mentioned above, we see that the representative consul of Greece, Mösyö (Monsieur) Filipos Varde was given the same rights as the consuls of the other countries.²⁸⁶ On 3 January 1873, a Greek representative consul in Tuzla, Menaro, appointed for official duty, was appointed to another place on 4 August 1874. Petro Beçboni was appointed in his place.²⁸⁷

²⁷⁹ KŞS, 22/124-1; KŞS, 22/124-2.

²⁸⁰ KŞS, 31/13-1.

²⁸¹ KŞS, 31/13-2.

²⁸² KŞS, 36/106-1.

²⁸³ KŞS, 45/99-1.

²⁸⁴ KŞS, 47/15-1.

²⁸⁵ KŞS, 40/174-1.

²⁸⁶ KŞS, 44/63-1.

²⁸⁷ KŞS, 52/23-1.

In 19th August 1871, since Dimitri Niko, appointed to the Greek official-consul in Limassol was dismissed with a document dated 4th August 1874, Menaro was appointed in his place.²⁸⁸ Menaro, mentioned here, was most probably the same person who had been the Greek vice-consul in Tuzla and had been dismissed in the same year.

American Consulate in Cyprus²⁸⁹

The relations between the Ottoman State and the USA had started to improve at the beginning of the 19th Century.²⁹⁰ The first political contact between America and the Ottoman State took place in 1828 at the level of *Chargé d'affaires (maslahatgüzarlık)*. However, the first American ambassador was appointed in 1839.²⁹¹ David Porter, the ambassador of the USA in Istanbul, appointed Manali Marino as a representative consul to help the American citizens in Cyprus until he appointed the vice-consul.²⁹² We see that two years later, David Porter appointed Manali Marino as a vice-consul (21st October 1835).²⁹³ As it can be understood from the sources, the consulate of America in Cyprus remained empty for a while. Out of necessity, the previous consul Manali Marino was appointed to Cyprus as an American consul by the ambassador in Istanbul, Dani Ebsifar, in 1847. In addition, we learn from the last appointment document that between 1835 and 1847, nobody was appointed.²⁹⁴ On 10th December 1859, consul of Spain, Tomosava, complained about the fact that after the death of American consul Manali, Cosepe Cesili and Basonit acted as consuls although they had no official documents. In addition, in this document, it is argued that Manali was the consul of America and Denmark.²⁹⁵

On 4th October 1858 upon Manali Mariyo's death, Mösyö Bargi became the American consul in Cyprus.²⁹⁶ It is understood from the sources that Mösyö Yasefiri who was the American vice-consul in Limassol temporarily took over Bargi's post until Bargi was appointed (16 February 1859).²⁹⁷ On 30th September 1861 after the resignation of Perkalin who was the consul in Tuzla helping American merchants and citizens, Aleksandri Lapon was appointed.²⁹⁸ On 26th December 1862, an English consul was appointed to replace the American consul, who returned to his country, in order to help American citizens.²⁹⁹

The most famous American consul in Tuzla appointed by the American President Lincoln in 1865 was of Italian decent Louis Palma di Cesnola.³⁰⁰ He was on duty between 1865 and 1876. He was not just a consul; he carried out contraband activities of lots of valuable archaeological goods to the USA.

America (USA) had representation in Paphos and Limassol districts besides the Tuzla district. We learn the documents that an American vice-consul in Limassol before Basonid was

²⁸⁸ KŞS, 52/35-1.

²⁸⁹ Details for American consulate in Cyprus see, Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Amerikan Konsolosluğu ve Faaliyetleri", *I. Uluslararası Lefke Avrupa Üniversitesi Tarih Kongresi (6-9 Nisan 2011) "Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihi"*, KKTC 2011, pp. 149-160.

²⁹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1995, p. 211.

²⁹¹ H. Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı-ABD Ticari İlişkileri", *Türkler*, vol XIV, Ed. H. C. Güzel, Ankara 2002, p. 275.

²⁹² KŞS, 35/33-1.

²⁹³ KŞS, 36/45-1; KŞS, 36/46-1.

²⁹⁴ KŞS, 41/63-1; KŞS, 41/63-2.

²⁹⁵ HR.MKT. Dosya No: 317 Gömlek No: 67.

²⁹⁶ DVN.DVE. Dosya No: 24/-A Gömlek No: 47.; A.DVN.MHM. Dosya No: 27 Gömlek No: 92.

²⁹⁷ HR.MKT. Dosya No: 276 Gömlek No: 71.

²⁹⁸ DVN.MHM. Dosya No. 35 Gömlek No: 17.

²⁹⁹ C.HR. Dosya No: 114 Gömlek No. 5686.

³⁰⁰ Louis Palma Di Cesnola, *Cyprus, Its Ancient Cities, Tombs and Temples*, London 1877, p. 41.

Mösyö Yasefiri.³⁰¹ When Basonid who was America's representative consul at the harbour of Limassol from 10-20 April 1857 resigned, Akamat was brought to his place on 4th October 1861.³⁰² In 4 October 1861, since Akamat, appointed to the America vice-consul in Limassol was dismissed with a document dated 6 November 1874, Nibudev Roser Peristiyan was appointed in his place.³⁰³ Alexander Vicostole was appointed to the Paphos district as a representative consul of America on 21st January 1874.³⁰⁴

Belgium Consulate in Cyprus

The State of Belgium opened many consulates on the Ottoman lands in order to organise the commercial activities and help the Belgian merchants and captains on 20th September 1861. The state of Belgium opened a consulate in Cyprus and appointed Balema, one of its citizens, as a consul.³⁰⁵ We learn from the sources that Balema was the first Belgian consul in Cyprus.³⁰⁶

Duchy of Tuscany Consulate in Cyprus

According to the trade agreement signed between the Ottoman state and the Duchy of Tuscany, it is made known that the Tuscan ships sailing under Tuscan flags, which travel to the shores and harbours of the Ottoman Empire wouldn't be harassed. In addition, the Duchy of Tuscany could open a consulate in a place where the Ottoman State would demand, besides the one in Istanbul (25th February 1834).³⁰⁷ On the other hand, we can't come across in the sources that a consul of the Duchy of Tuscany or a representative consul that had been appointed.

It is understood that the consuls who served in Cyprus had serious socio-economic and cultural impact on the life of the island. During the Ottoman state administration, consuls and representative consuls from nearly 19 countries served in Cyprus. Upon research, it is seen that the French and English consuls were the most active in Cyprus. The reason was that most merchants in Cyprus were English and French. The consuls served in Cyprus stayed at the largest export harbour of Cyprus in the Tuzla district. Although the consuls stayed in Tuzla, they possessed a lot of properties in many different places on the island because of their commercial activities. In addition, these consuls had commercial representatives or agents in Limassol, Paphos, Famagusta and Nicosia apart from the Tuzla shores.

The Dragomans of Consuls

We learn from the documents that besides the other areas of the Ottoman provinces, the most important assistants of the consuls, serving also in Cyprus, are the dragomans of the consuls. According to Wood, the essential duties of the dragomans (translators) were to ensure the relationship between the Ottoman state and the consuls. At the same time, the dragomans were working as an intelligence service and were collecting information both about the Ottoman state and the other consuls. Some dragomans were sometimes transported from one consul to the other and the worst was that they could serve the Ottomans as well. In addition, although they had their certificates in their hands, these dragomans who had Ottoman identity could be influenced by the

³⁰¹ Çoruh, II. Mahmut Döneminde Kıbrıs, *op.cit.*, p. 466.

³⁰² KŞS, 45/98-1.

³⁰³ KŞS, 52/54-2.

³⁰⁴ KŞS, 51/176-2.

³⁰⁵ KŞS, 45/101-1.

³⁰⁶ KŞS, 45/101-2.

³⁰⁷ KŞS, 35/73-1.

administrators. For this reason, the French and the English opened language schools to educate their dragomans but they did not succeed.³⁰⁸

Orhonlu divided the dragomans into four groups in the Ottoman province. These were grouped as follows: the Translators of the *Divan-ı Hümayun* (Imperial Council of State), the Translators of Provinces, the Translators of Military and Educational Associations and the Translators of Foreign Ambassadors and Consuls.³⁰⁹

The numbers of the foreign countries' dragomans, dating from 1730, in the Ottoman provinces were about 229.³¹⁰ As of the consuls the appointment of the *dragomans* (translator) of the consuls was possible with a certificate by the Ottoman sovereign. The payments of the dragomans' salaries like their appointments were left to the approval of the consuls.³¹¹ It is understood that the English consul in Cyprus provided extra payments to his dragomans besides their salary.³¹² The dragomans of the consuls at the places related to the Levant Company had a salary between \$200 and \$300 according to their ranks.³¹³ The consuls in Cyprus, including the consuls of England were permitted to have only one dragoman with *berat* (certificate) in some periods.³¹⁴ However, the consuls sometimes had two dragomans serving them.³¹⁵ In spite of this, Cyprus had close strong relationship with the Levant Company in Aleppo which had three dragomans until 1774 and then this was reduced to two dragomans.³¹⁶ Boogert has argued that the number of servants, guards and interpreters employed by the consul was limited.³¹⁷

The documents referring to the 18th and 19th centuries show that these exceptions were enlarged more than before.³¹⁸ One of the reasons to have so much authority reminds us that the consuls were acting as deputy in some periods. The Ottoman state took some precautions to reduce the effectiveness of the consuls.

The dragomans of the consuls, who had the Ottoman State *berat* (certificate), used the privileges for their own benefit and apart from their main duties they dealt with some commercial affairs. The state tried to prevent these kinds of affairs and sent *firman*s (Royal Commands) all over the Ottoman Province but it is understood from the documents that the state couldn't prevent this situation completely. In a record, the consul dragomans serving in Cyprus, were warned that if they performed commercial activities as the Ottoman State citizens did, they wouldn't be protected and they would have to pay the taxes as the other people did (30th April 1785).³¹⁹

In another document dated 10th April 1800, the foreign states' ambassadors in Istanbul and their dragomans in the countryside had to reside in the appointed areas and not to interfere with

³⁰⁸ Wood, *A History of Levant Company*, *op.cit.*, p. 225-227; Çiçek, "Konsolosluk Tercümânları", *op.cit.*, p. 20-1.

³⁰⁹ Cengiz Orhonlu, "Tercümân", *İA*, XII/I, İstanbul 1979, p. 176.

³¹⁰ Kenan İnan, "Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümânların Statüleri", *Tarih ve Toplum*, Sayı 154 (1996), p. 6; However, Çiçek said the number of dragomans is 218. Çiçek, "Konsolosluk Tercümânları", *op.cit.*, p. 18.

³¹¹ Çiçek, "Konsolosluk Tercümânları", *op.cit.*, p. 19-20.

³¹² Luke, *Cyprus Under The Turks*, *op.cit.*, p.100.

³¹³ Wood, *A History of Levant Company*, *op.cit.*, p. 227.

³¹⁴ Çiçek, "Konsolosluk Tercümânları", *op.cit.*, p. 20; Erdoğan, "Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları", *op.cit.*, p. 317-8; *KŞS*, 21/271-2.

³¹⁵ Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, *op.cit.*, p. 109; Demiryürek, "The Commercial Relations" *op.cit.*, p. 248.

³¹⁶ Wood, *A History of Levant Company*, *op.cit.*, p. 227-8.

³¹⁷ Boogert, "European patronage in the Ottoman Empire", *op.cit.*, p. 209.; Demiryürek, "The Commercial Relations", *op.cit.*, p. 248.

³¹⁸ *KŞS*, 16/160-1.; Luke, *Cyprus Under The Turks*, *op.cit.*, p. 108-110; Çiçek, "Konsolosluk Tercümânları", *op.cit.*, p. 21.

³¹⁹ *KŞS*, 21/27-2.

other affairs and never to deal in trade. Those who acted against this command had their certificates taken from them and other new dragomans would be appointed in their place. All this was reminded to all the consuls of the foreign states.³²⁰

In 19th century records, the consuls of France, Russia, England, Austria, Sicily, Sweden, Prussia, Spain, *Cezair-i seba*, Dubrovnic and Denmark in Cyprus were notified that they should wear their dragoman uniforms, they shouldn't stay in the inns and shops and shouldn't interfere with the tradesmen affairs and should pay the necessary taxes on the lands and properties they owned (July 1805).³²¹

The dragomans who were the assistants of the consuls used to take a permission certificate in order to travel in the Ottoman province. Even travelling between the districts of Cyprus, this permission *berat* was essential.³²² It is seen on those records that the official authorities were informed about the dragomans who would travel to their zones and that these dragomans wouldn't face difficulties.

In another record dated December 1802, the authorities were informed by the Prussian ambassador Konovildorof in Istanbul that the dragoman of the Prussian consul in Izmir, Francis son of Corci Deyap would travel to Cyprus to dissolve some of his affairs. On the demand of the ambassador, the authorities in Istanbul informed the authorities between Izmir and Cyprus.³²³

In fact, in some periods some people who weren't merchants but dealt with trade gave money to the consuls to get a certificate (*berat*) as dragomans and thus they dispensed with their responsibilities.³²⁴ On the occasion the Ottoman Empire administrators carried out investigations to prevent those who wanted to use the privileges for their own benefits. In a document dated 19th July 1806, it is found that dragomans and the servants of the consuls and the representative consuls or vice-consul of Christian states serving in Nicosia, Limassol and Tuzla districts weren't at the places they had been appointed to so their certificates and travelling permissions were cancelled. On one of these investigations, Serkiz son of Avak was given a *berât-ı ali* (certificate) on 11th November 1798 and Kirkov son of Serkiz was given a certificate on 30th May 1799³²⁵ to be with the English representative consul, but it was found that they weren't present at their posts so their position as interpreter was cancelled (27th October 1806).³²⁶

In the sources we see that the position of interpreter was passed down from father to son. After a time, the position as interpreter was in the monopoly of some families. The representative ambassador of the King of Denmark in Istanbul, Borgoman, notified that the consuls residing in the Ottoman province, were permitted to have one dragoman and appointed Marat son of Hiristodolo Şirbaze in the place of Hiristodolo son of Sirbaze who had died (15th October 1783).³²⁷ It is seen that the new dragoman is the son of the dragoman who had died a while ago. A similar example is seen when Avanis Agop, the French consul's Şövaler dö (Chevalier Du) Verjen's dragoman, died and his son Josef was appointed to his place (16th July 1768).³²⁸ The ambassador of Holland (*Nederlande*), Ron van Devem Van Dekilder, says that Artin son of Avvak, the dragoman of the

³²⁰ KŞS, 22/104-1; KŞS, 24/169-1.

³²¹ KŞS, 24/129-1.

³²² KŞS, 24/169-1; KŞS, 24/148-1.

³²³ KŞS, 24/11-1; KŞS, 24/12-1.

³²⁴ Kütükoğlu, "Ahidnâmeler Ticaret Muâhedeleri", *op.cit.*, p. 331.

³²⁵ KŞS, 24/148-1.

³²⁶ KŞS, 26/14-1.

³²⁷ KŞS, 18/91-1.

³²⁸ KŞS, 20/24-1; KŞS, 20/24-2.

consul of Holland in Cyprus, died and his son Yakob son of Artin was appointed in his place (6th April 1797).³²⁹

It is seen that the dragoman of the French consul in Cyprus, Ceronimo son of Hiristofi, was the oldest one that we come across in the documents. Markiz de Nolte offered a petition to the Ottoman Empire and demanded that Ceronimo son of Hiristofi was appointed as a dragoman to deal with all kinds of the French consuls and asked that he should be given a certificate by the Ottoman sovereign showing his mission and privileges (13th April 1717).³³⁰ The ambassador of France announced that he appointed Ceromo Karidis in the place of dragoman for Harotimo son of Hiristofi who helped the French consul in Cyprus (18th March 1772).³³¹ In a similar document dated 6th September 1774, the dragoman of the French consul dragoman Josef in Cyprus resigned so this time Serkiz son of Avak was appointed as place of him.³³²

The dragoman of the French consul in Cyprus, Serkiz son of Avak and Aci Avakim son of Stefan, a French merchant demanded the 7,395 piaster from Addulbaki Aga the oldest *muhasil* of Cyprus, by commandeering his properties and auctioning them off (9th December 1786).³³³ The properties of Abdülbaki Aga were commandeered by the treasury so that the amount he owed was collected and his debts to the French dragoman and his merchant were paid. The remaining amount would be sent to the treasury (21st April 1787).³³⁴ In a similar document dated 21st February 1792, the *Alaybeyi* of Nicosia Seratibzâde Mehmed died before he had paid his debt to Avak son of Serkiz, the dragoman of the French consul so the state commandeered all his properties and it commanded that this debt value of 4.348 piaster would be paid out of the state budget.³³⁵

The French ambassador in the Ottoman province, Konte (Comte) de Sozl Gufiye, demanded that when the dragomans serving under the French consuls died on duty, their inheritance wouldn't be interfered with and the tax (*resm-i kismet*) not to be taken. On the demand of the French ambassador, a written demand from Istanbul arrived saying that such a condition would be handled with care so as not to appear again (15th February 1790).³³⁶

Because France attacked Egypt under the administration of Ottoman, it was ordered that the French citizen consul and his merchants on the whole of the Ottoman province would be imprisoned in exchange for the Muslims of Egypt. In addition, it was made known that the dragomans, citizens of the Ottoman state and their servants' exception would be abolished and they would start to give *cizye* (poll-tax) when the relevant *firman* (Royal Command) started to be applied in Cyprus. The dragoman of the French consul, Serkiz son of Avak Aci Yorgaki son of Yanaki their servants Petri son of Mihail, Yorgi son of Lefteri, Pavlo Karidi and Mihalaki son of Pavlo's privileges were abolished and they were subjected to *cizye* (poll-tax) (12th September 1798).³³⁷

We come across 13 names of dragomans of the English consuls during the mentioned period. These names are as follows: Lazauya son of Pavlo³³⁸, Zevani Karuda³³⁹ Konstantin son of

³²⁹ KŞS, 21/356-2.

³³⁰ KŞS, 9/6-1; KŞS, 9/6-2.

³³¹ KŞS, 20/75-2; KŞS, 20/75-3.

³³² KŞS, 20/99-2; KŞS, 20/100-1.

³³³ KŞS, 21/64-1.

³³⁴ KŞS, 21/83-1; KŞS, 21/92-1.

³³⁵ KŞS, 21/207-3.

³³⁶ KŞS, 21/165-1.

³³⁷ KŞS, 22/4-3.

³³⁸ KŞS, 6/12-2; KŞS, 6/12-3; KŞS, 6/59-1; KŞS, 16/92-2.

³³⁹ KŞS, 16/180-1.

Luizo³⁴⁰, Hristofi³⁴¹, Konstantin son of Hristofi³⁴², Ancelo (Angelo) son of İstefane (Stefani)³⁴³, Anderiniko son of Yerolmi (Androniko Gerolamo)³⁴⁴, Yasef son of Sahbaz³⁴⁵, Anton Agop³⁴⁶, Tomama Kasari³⁴⁷, Yorgi son of Nikola³⁴⁸, Kirkor son of Sergiz³⁴⁹ and Serkis son of Avak.³⁵⁰ In addition, Luke notified that Anastasis Speltos had been a dragoman in 1768.³⁵¹ If we pay particular attention to these names, we see that the people who were dragomans of the English consuls were Greek, Armenian or Jewish. As a matter of fact, England used these nationalities as dragomans all over the Ottoman province.

One of the dragomans mentioned Konstantin son of Hristofi was dismissed and Ancelo (Angelo) son of Stefani started work from the beginning of November 1731.³⁵² After Konstantin was dismissed, on the demand of Konte Herakyol (George Kinnoul Earl) the ambassador of England in Istanbul, Konstantin was sent on exile to the island called Avret at the end of October 1731. However, the petition of the English ambassador was needed for his amnesty.³⁵³ This decision is important since it shows the power of the western ambassadors in Istanbul, against the Ottoman authorities. Konstantin who was sent to exile was pardoned by the Ottoman sovereign, after five months on Avret Island on the demand of the English ambassador in the middle of March.³⁵⁴

The ambassador of the King of Denmark Sinharmondo Gollemor de Galler sent a petition to *Sudde-i Saadet* and demanded Timona Turner (Timothy Turner) representative consul of Denmark and vice-consul of England in Cyprus in Tuzla district was a dragoman without a *berat* (certificate), therefore should be given a *berat* (certificate). The Ottoman administrators sent a certificate to the officials in Cyprus showing that Yasef son of Şahbaz could serve as a dragoman for Timona Turner (Timothy Turner) on the demand of the King of Denmark (20th January 1765).³⁵⁵

The ambassador of England, Con Spensir Smith (John Spencer Smith), notified that Yorgi son of Nikola, the dragoman of the English consul in Cyprus, died and that he gave the duty to Kirkor son of Sergiz. The notification was made by sending a record to the authorities dating 30th May 1799. On the demand of the English ambassador, Kirkor son of Sergiz was given the position of interpreter. This position was made known to the officials in Cyprus and ordered that nobody could interfere with the new dragoman's business and no tax could be demanded from him or he could not be disturbed by anyone.³⁵⁶

In another record dated 2nd August 1799, the ambassador of England, Francis Stessir Smith, sent a petition to *Rikab-i Humayun* saying that from the dragomans working for the

³⁴⁰ KŞS, 8/38-2.

³⁴¹ KŞS, 8/38-2.

³⁴² KŞS, 14/6-1.

³⁴³ KŞS, 14/6-1.

³⁴⁴ KŞS, 16/160-1; KŞS, 16/160-2.

³⁴⁵ KŞS, 20/83-1; KŞS, 20/83-2.

³⁴⁶ KŞS, 21/271-2.

³⁴⁷ KŞS, 22/91-1.

³⁴⁸ KŞS, 22/48-1; KŞS, 22/126-2.

³⁴⁹ KŞS, 22/126-1; KŞS, 22/126-2.

³⁵⁰ KŞS, 24/141-1.

³⁵¹ Luke, *Cyprus Under The Turks*, *op.cit.*, p. 115.

³⁵² KŞS, 14/6-1.

³⁵³ KŞS, 14/128-1; KŞS, 14/128-2.

³⁵⁴ KŞS, 14/87-3.

³⁵⁵ KŞS, 20/83-1; KŞS, 20/83-2; Çoruh, *II. Mahmut Döneminde Kıbrıs*, *op.cit.*, p. 463.

³⁵⁶ KŞS, 22/126-1.

ambassador of England and the other officials, tax could not be taken according to the agreement. But in spite of this contract, Yorgi son of Nikolo, the dragoman of the ambassador of England, *resm-i kismet* (tax) was taken from his bequest and it was demanded that this must be corrected. After an investigation, it is confirmed that tax was taken from the legacy of Yorgi son of Nikolo by the Regent of Nicosia contrary to the rules and the officials in charge were warned to give back the money to the heir of Yorgi son of Nikolo and also warned the officials not to take tax from the people serving as dragomans.³⁵⁷

The ambassador of the Austrian (*Roma-Nemçe*) Emperor in Istanbul, Baron do Benekler, notified that Sagomon son of Malkin, the dragoman of Austrian *kapikethudasi* died and he appointed Anderniko son of Prosemi who was the dragoman of Vikman, the English consul in Cyprus and the representative consul of the Austrian Emperor in Cyprus (13th October 1749).³⁵⁸ However, on 22nd November 1750, we see that Anastas son of Nicola was appointed in the place of Vikman's consul's dragoman.³⁵⁹

The ambassador of Holland in Istanbul, Albrert Albarserade Hasibet, notified that Samako son of Samayon who was his dragoman resigned his position and went in the direction of Jerusalem. Therefore, he declared that he appointed Aci Nikola son of Papa Mihail as his dragoman, who was a dragoman for the consul of Holland and areas nearby Cyprus (1st August 1750).³⁶⁰

On the other hand, this ambassador of the King of Sweden in Istanbul, De Selsin, declared in a document dated 10th December 1750, that he appointed a representative consul to Cyprus to deal with the affairs of the tradesmen who travelled to Cyprus in ships bearing the Swedish flag. Later on, he says that he appointed Zaharya son of Kapril for the afore-mentioned, as a dragoman.³⁶¹ The ambassador of Sweden in Istanbul, De Selsin, notified that Covani son of Misel who was a dragoman of the representative consul in Limassol district in Cyprus had resigned his position, and Misel son of Covani Misel was appointed in his place (9th December 1768).³⁶²

When the dragomans, who served the consuls of an ambassador of foreign states in Istanbul died their staff position could be used in other districts. When Yorgi Kondo son of Dimo who was dragoman of the representative ambassador of Sweden, De Selsin, transferred his staff position to Cyprus and appointed Salomi son of Cebrail as a dragoman for the vice-consul of Sweden in Nicosia district in Cyprus. (13rd March 1769).³⁶³ However, in a similar example, Frederiko de Viler, the ambassador of Holland in Istanbul notified that he gave the job to Artin son of Ovak, the dragoman of the consul in Cyprus, because Pavli Kiryako Yanpeli, one of the dragomans serving him had died (31st May 1772).³⁶⁴

The ambassador of Sicily-Naples, Don Konstantino Ledolk, transferred the profession of interpreter staff to Izmir because the consul of Sicily-Naples in Izmir required the services of an interpreter because İlyas son of Cebrayil who was a dragoman of the Sicilian consul in Cyprus died. The Sicilian consul in Izmir carried the post of a dragoman from Cyprus to Izmir as such a post was needed there. The Sicilian consul in Izmir appointed Yanaki son of Yorgi Arslan as an

³⁵⁷ KŞS, 22/48-1.

³⁵⁸ KŞS, 16/160-1; KŞS, 16/160-2.

³⁵⁹ KŞS, 16/189-1; KŞS, 16/190-2.

³⁶⁰ KŞS, 16/202-2; KŞS, 16/203-1.

³⁶¹ KŞS, 16/207-1; KŞS, 16/208-1.

³⁶² KŞS, 20/93-1; KŞS, 20/93-2.

³⁶³ KŞS, 19/128-1; KŞS, 19/128-2.

³⁶⁴ KŞS, 20/74-2; KŞS, 20/74-3.

interpreter with a document dated 9th July 1779. When Yanaki died, and because of a need for an interpreter in Cyprus, the Sicilian consul of Cyprus appointed Yorgaki son of Lefterodi as an interpreter for himself on 1st September 1797.³⁶⁵

The two servants of the interpreter also had privileges. Due to these privileges, it was decided that officials in Cyprus should not be collecting anything else from Yanaki son of Yakomi, who was the servant of interpreter of Sicilian consul Lefterodi son of Yanaki, other than what was outlined by law. (21 September 1797).³⁶⁶ As it is understood at this point that the interpreter position of the foreign country ambassadors was limited and as mentioned in the aforementioned document, they could make changes in the interpreter positions.

According to the treaty signed between Denmark and the Ottoman Empire, the ambassador in Istanbul could have four and the consuls could have one dragoman serving them. The ambassador of the King of Denmark in Istanbul notified that according to the treaty he appointed Yasef son of Sahbaz as interpreter in the name of Denmark, who was again an interpreter of an English consul called Timona Turner, being both the consul of England and vice-consul of Denmark in Tuzla district in Cyprus at the same time (21st January 1765).³⁶⁷ The ambassador of Denmark, Baron Heys, notified that he appointed David son of Papa Nikolov in the place of Murat son of Serbaz who was interpreter of the representative consul of Denmark in Tuzla district in Cyprus and who had died (12th April 1797).³⁶⁸

The ambassador of Sicily-Naples in Istanbul, Don Kolilmo le Dolef, notified that Petro son of Anderya, an interpreter of the consul of Sicily-Naples in Cyprus had died and he had appointed Aci Mikayil son of Konstanti Mato in his place (28th September 1767).³⁶⁹ On the other hand, on 21st January 1784, the ambassador of Sicily-Naples, Don Kolilmo le Dolef, notified that Yorgaki son of Hiristo, an interpreter of the representative consul of Drac, Avlonya and Ülgüpınar districts had died and this time Francesco son of Lefteri was appointed as an interpreter for the consul of Sicily-Naples in Cyprus and the interpreter staff of Yorgaki son of Hiristo who had died was transferred to Cyprus.³⁷⁰

However, on 1st October 1767, the ambassador of Sicily-Naples, Don Kollemold, Vlak, Drac, Avlonya and Ülküpınar transferred the interpreter staff back to Cyprus because of the death of Yorgaki son of Hiristo and appointed Francesco son of Lefteri Varde as an interpreter for the representative consul of Sicily-Naples in Cyprus.³⁷¹ Divaneoglu Ali, Seyhoglu Mustafa and Yamakoglu Omer who were Cypriots, three sailors were dealing with rebellion. Divaneoglu Ali broke forcibly into the house of Francesco Varda's who was an interpreter for the consul of Sicily-Naples and stole a horse. Seyhoglu Mustafa forcibly sold 30 *peştemal* (bath towels) valued at 20 piaster for 110 piaster to the interpreter; and, Yamakoglu Omer got 50 piaster from the interpreter forcibly. These incidents were made known to the authorities in Istanbul by the ambassador of Sicily-Naples (3rd November 1785).³⁷² The ambassador of Sicily-Naples, Don Konstantino le Dolef, appointed Yasef Hamsi as an interpreter of the consul of Sicily-Naples with the document

³⁶⁵ KŞS, 21/362-2; KŞS, 21/362-3.

³⁶⁶ KŞS, 21/363-1.

³⁶⁷ KŞS, 20/83-1; KŞS, 20/83-2.

³⁶⁸ KŞS, 21/363-2; KŞS, 21/364-1.

³⁶⁹ KŞS, 19/66-1; KŞS, 19/66-2.

³⁷⁰ KŞS, 18/96-1.

³⁷¹ KŞS, 21/6-1; KŞS, 21/7-1.

³⁷² KŞS, 21/43-1.

dated 29th November 1799, because Francesco son of Lefteri Varda, who was an interpreter for the representative consul in Cyprus, died.³⁷³

The Minister ambassador of the King of Spain in Istanbul, de Polini, notified that Civani Geyeri, an interpreter for the representative consul of Spain in Cyprus, was appointed as an interpreter (30th March 1788).³⁷⁴ Although the name of the representative consul wasn't given, it is the first document concerning the consul of Spain. Andonyo son of Kostoni was appointed as an interpreter for the representative consul of Spain in Cyprus on 28th March 1791, but he died so Yanaci Laberti son of Francesko was appointed in his place on 9th January 1793.³⁷⁵

In 1615-1616, the dragoman of Venetian consul in Cyprus, named Silvester son of Alver was in debt for 3311 riyal kurush (piaster) to a certain Venetian merchant called Petro Korilyeri.³⁷⁶ The other dragoman of consul of Venice in Cyprus was Biyeri, son of Petro Korla. He was appointed on 19 September 1761 and his berat was renewed by the new sultan, Abdülhamid I in 1774 and by Selim in 1790.³⁷⁷ The ambassador of the Republic of Venice in Istanbul, Pavlo Vertiler, notified that Haci Stefan son of Vavos was employed as an interpreter in the place of Francisko Lebirni, dragomans of the consul of Venice in Cyprus. When the treaty between the Ottoman Empire and the Republic of Venice expired, the dragomans of the consulates in the Ottoman provinces were also abolished on (20 August 1773).³⁷⁸ Therefore, the privileges of the dragomans of the consul of Venice, Piyeri son of Tirlokora and the privileges of those who were the citizens of the Ottoman Empire were abolished and they started to pay taxes dating from 8th March 1799.³⁷⁹ The naib of Larnaca called the authorities of city to the Larnaca court after this document delivered to Nicosia. After, it was reported to the court in which the dragoman of Venetian in Cyprus called Piero had passed away two years before. His berat had been given to the Venetian vice-council in Larnaca, which was named Dr. Varlem. According to the statement of Dr. Varlem, the berat had been sent to the bailo of Venice in Istanbul.³⁸⁰

The ambassador of the state of Dubrovnic in Istanbul, Federico Grigo, appointed Simolyasi as an interpreter on 5th August 1800, because the consul from Dubrovnic didn't have an interpreter of his own in Cyprus and an interpreter was needed.³⁸¹

Antonyo Tomazo Lefkokilo, the ambassador of the Republic of *Cezair-i Seba* in Istanbul notified that he appointed Yorgaki son of Kristo Dole Abeyito as an interpreter of the consul who was in Cyprus (2nd December 1802).³⁸²

The survey that run in 1806 by the Ottoman Empire revealed a dragoman of the Russia's consul Kostantino Pirstiyani, Yosef whom was the son of Semali Karci. Yosef had two people working under his name, Konoda whom was the son of Ilyas and David, the son of Saliye.³⁸³

³⁷³ KŞS, 22/90-1; KŞS, 22/90-2.

³⁷⁴ KŞS, 21/100-1; KŞS, 21/100-2.

³⁷⁵ KŞS, 21/237-1; KŞS, 21/238-2.

³⁷⁶ Demiryürek, "The Commercial Relations", *op.cit.*, p. 240.

³⁷⁷ Demiryürek, *ibid*, p. 248.

³⁷⁸ KŞS, 20/94-1; KŞS, 20/94-2.

³⁷⁹ KŞS, 22/25-3; KŞS, 22/26-3.

³⁸⁰ Demiryürek, "The Commercial Relations", *op.cit.*, p. 248; BOA, C.HR, Dosya No.94 Gömlek No. 4678.

³⁸¹ KŞS, 22/128-2; KŞS, 22/128-3.

³⁸² KŞS, 24/21-1.

³⁸³ KŞS, 24/142-1; Düvel-i Ecnebiye Defterleri Defter No: 88/6, hüküm No: 1539; Demiryürek, "The Consulate of Russia", *op.cit.*, p. 4.

It is obvious that the USA had consuls and their interpreters in Cyprus. One of these interpreters was Panayodi Antonya who had a court case over a debt with Cypriot Karalambi. Apparently, Karalambi showed Panayodi a mill and borrowed 12,000 kurush.³⁸⁴

In conclusion, we see that in order to enliven the trade, the Ottoman Empire gave a lot of qualifications to the interpreters who were the main assistants of the consuls, as much as the Empire gave to its own citizens. On the other hand, the Ottoman state didn't hesitate to control or even punish the dragomans in the course of time.

UNPUBLISHED SOURCES

A.The Ottoman Archives of Prime Ministry in Istanbul (BOA)

BOA, DVN.DVE. Defter No: 902, p. 4.

BOA, DVN.DVE. Defter No: 902, p.3.

BOA, C.HR, Dosya No.94 Gömlek No: 4678.

BOA, Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Defter No: 88/6 Hüküm No: 316, 507.

Düvel-i Ecnebiye Defterleri, Defter No: 89/7, Hüküm No: 208.

Düvel-i Ecnebiye Defterleri Defter No: 88/6, hüküm No: 1539.

HR.MKT. Dosya No: 317 Gömlek No: 67.

HR.MKT. Dosya No:276 Gömlek No: 71.

HR.MKT. Dosya No: 332 Gömlek No: 72.

DVN.DVE. Dosya No: 24/-A Gömlek No: 47.

A.DVN.MHM. Dosya No: 27 Gömlek No: 92.

DVN.MHM. Dosya No. 35 Gömlek No: 17.

C.HR. Dosya No: 114 Gömlek No: 5686.

B. National Archives of North Cyprus in Kyrenia

Lefkoşa Şer'i Sicil Defterleri KŞS 1-53 Numaralı Defterler

REFERENCES

AKALIN, Durmuş-Çicek, Cemil, "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti", **Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 7/3, Summer 2012, ANKARA 2012.

AYMES, Marc Aymes, "The Port-city in the Fields: Investigating an Improper Urbanity In Mid-Nineteenth-Century Cyprus", **Mediterranean Historical Review**, Vol.24, No. 2, December 2009, Israel.

BENT, Theodore, **Early Voyages and Travels in The Levant**, Haklut Society's publications, London 1893.

³⁸⁴ HR.MKT. Dosya No: 332 Gömlek No: 72.

- BOOGERT, Maurits H. Van den, "European Patronage in The Ottoman empire: Anglo-Dutch Conflicts of Interest In Aleppo (1703-1755)", **Friends and Rivals In The East Studies In Anglo-Dutch Relations In the Levant From The Seventeenth to The Early Nineteenth Century**, Ed. by. H. Hamilton, A.H.de Groot, M. H.van den Boogert, Netherlands 2000.
- BULUT Mehmet, **Ottoman-Dutch Economic Relations, in the Early Modern Period 1571-1699**, Hilversum-Verloren: Rombus te Hilversum, Amsterdam 2001.
- BULUT Mehmet, "The Role of the Ottomans and Dutch in the Commercial Integrations Between the Levant and Atlantic in the Seventeenth Century", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 45/2, 2002.
- CESNOLA, Louis Palma Di, **Cyprus, Its Ancient Cities, Tombs and Temples**, London 1877.
- ÇİÇEK, Kemal, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümânları", **Tarih ve Toplum**, Sayı 146, 1996.
- ÇİÇEK, Kemal, "Kıbrıs", **TDVİA**, XXV, Ankara 2002.
- COBHAM, Claude D., **Excerpta Cypria: Materials For A History of Cyprus. With an Apendix On Bibliography of Cyprus**, Cambridge 1908.
- ÇORUH, Haydar, **II. Mahmut Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî, İctimai Yapısı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Unpublished PhD Thesis, İstanbul 2008.
- ÇORUH, Haydar, "XIX. Yüzyıl Başlarında Stratejik Bir Mevki Olarak Kıbrıs'ın Muhafazası", **Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası**, Ed by: H. Çoruh, M.Y. Ertaş, M. Z. Köse, İstanbul 2011.
- COSTANTINI, Vera, **Il Sultano E L'isola Contesa Cipro Tra Eredità Veneziana e Potere Ottomano**, U:TET Libreria, Milano 2009.
- COSTANTINI, Vera, "Venetian Trade and The Boundaries of Legality in Early Modern Ottoman Cyprus", Pp.36-45 in Suraiya Faroqhi and Gilles Veinstein (eds), **Merchants in the Ottoman Empire** Paris-Louvain-Dudley 2008.
- COSTANTINI, Vera, "In Search of Lost Prosperity: Aspects and Phases of Cyprus's Integration into the Ottoman Empire", Pp.49-61 in in Michailis N. Michael, Matthias Kappler and Eftihios Gavriel, **Ottoman Cyprus**, Germany 2009.
- DEMİRYÜREK, Mehmet, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Nederlanda İlişkileri ve Nederlanda'nın Kıbrıs Konsolosluğu", **Kebikeç**, 25, 2008. 103-150.
- DEMİRYÜREK, Mehmet "The Commercial Relations Between Venice and Cyprus After the Ottoman Conquest (1600-1800)", **Levant (Council for British Research in the Levant 2010)**, Vol. 42 No. 2, Autumn 2010.
- DEMİRYÜREK, Mehmet, "The Consulate of Russia In Cyprus In Later 18th and Early 19th Century", **XVI. Türk Tarih Kurumu Kongresi September 2010**, Ankara (Unpublished paper), Ankara.
- DEMİRYÜREK, Mehmet, "The Merchants And Consulate Of The Dutch Republic In Cyprus (1600-1700)", Unpublished document.
- DUTEIL-LOIZIDOU Anna Pouadier, **Consulat de France A Larnaca (1660-1696), Documents Inédits Pour Servir À L'Histoire De Chypre**, Tome I Nicosie 1991.

- DUTEIL-LOIZIDOU Anna Pouadier, **Consulat De France A Larnaca (1696-1699), Documents Inédits Pour Servir À L'Histoire De Chypre**, Tome II, Nicosie 1995.
- DUTEIL-LOIZIDOU, Anna Pouadier, **Consulat De France À Larnaca, Documents Inédits Pour Servir À L'Histoire De Chypre**, Tome VI (1709-1710), Nicosie 2009.
- ELİBOL, Numan, “Avusturya Tüccar Gemilerine Ait Veriler Işığında Osmanlı-Avusturya Deniz Ticareti (1700-1800)”, **Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası**, Ed by: H. Çoruh, M.Y. Ertaş, M. Z. Köse, İstanbul 2011.
- ERDBRINK, Gerard, “Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 2-3, 1974, p.159-180.
- ERDOĞRU, Mehmet A., “Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları”, **İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri (24-27 Kasım 1998)**, II, Gazimağusa 1999.
- ERDOĞRU, Mehmet A., “The Servants And Venetian Interest In Ottoman Cyprus In The Late Sixteenth And The Early Seventeenth Centuries”, **Quaderni Di Studi Arabi**, 15, supplement, Venice 1997.
- ERDOĞRU, Mehmet A., “XVI. Yüzyılın Sonu ile XVII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Kıbrısı'nda Osmanlı Memurları ve Venedik Menfaati”, **Kıbrıs'ta Osmanlılar II**, Lefkoşa 2009.
- EPSTEIN, Mortimer, **The Early History of Levant Company**, London 1908.
- FAROQHI, Suraiya, “The Venetian Presence in the Ottoman Empire 1600-1630” Ed. H. İslamoğlu-İnan, **The Ottoman Empire and the World Economy**, Cambridge 1987.
- FENDOĞLU, H. Tahsin, “Osmanlı ABD Ticari İlişkileri”, **Türkler**, XVI., Ed. H. C. Güzel, Ankara 2002.
- GAZİOĞLU, Ahmet, **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Lefkoşa 1994.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “Konsolos”, **İA**, VI, İstanbul 1979.
- GROOT, A. H. De, “Kubrus” **EI²**, V, Leiden 1986²;çev. M. A. Erdoğan, “Kıbrıs”, **Tarihin İçinden**, İstanbul 2006.
- GROOT, A. H. De, **The Ottoman Empire and the Dutch Republic**, Leiden/Istanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1978.
- GROOT, A. H. De, **The Netherlands and Turkey, Selected Essays**, Istanbul 2009.
- HADJIANASTASIS, Marios “Cyprus in the Ottoman Period: Consolidation of the Cypro-Ottoman Elite, 1650-1750”, **Ottoman Cyprus A Collection of Studies on History and Culture**, Ed. M.N. Michael, M. Kappler, E. Gavriel, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009.
- HILL, George, **A History of Cyprus**, Vol. IV, Cambridge 1952.
- IANIRO, Erica, “Notes On Venetian Commerce on Cyprus in the 18th Century”, **Ottoman Cyprus, A Collection of Studies On History And Culture**, Ed. By M.N. Michael, M. Kappler and E. Gavriel, Germany 2009.
- İNAN, Kenan, “Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümânların Statüleri”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 154, 1996.

- JENNINGS, Ronald C., “Maghosha”, **EP**, çev. M. A. Erdoğan, “Mağosa”, **Tarih Yazıları**, İstanbul 2006.
- JENNINGS, Ronald C., “Lefkosha”, **Eİ**², çev. M. A. Erdoğan, “Lefkoşa”, **Tarihin İçinden**, İstanbul 2006.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Vol. V, Ankara 1995.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Majestelerinin Konsolosları, İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)**, İstanbul 2004.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)**, Ankara 1974.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. “Ahidnâmeler ve Ticâret Muâhedeleri”, **Osmanlı**, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Ahidnâme”, **TDVİA**, I, İstanbul 1988.
- LUKE, Harry, **Cyprus Under The Turks 1571-1878**, London 1989.
- ORHONLU, Cengiz, “Tercümân”, **İA**, XII/I, İstanbul 1979.
- ÖZDEMİR, Şenay, “Osmanlı Sularında Yabancı Devletlerin Korsanlığı Karşısında Osmanlı Devleti’nin Tarafsızlık Konumu”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 23 S. 36, Ankara 2004.
- ÖZKUL, Ali Efdal, **Lefkoşa’nın 17 Numaralı Şer’i Mahkeme Sicili (H. 1157-1161, M. 1744-1748)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unpublished Master Thesis, İzmir 1998.
- ÖZKUL, Ali Efdal, **Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi**, İstanbul 2005.
- ÖZKUL, Ali Efdal, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında İngiltere Konsolosluğu ve Faaliyetleri”, **Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası**, Ed by: H. Çoruh, M.Y. Ertaş, M. Z. Köse, İstanbul 2011.
- ÖZKUL, Ali Efdal, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Amerikan Konsolosluğu ve Faaliyetleri”, **I. Uluslararası Lefke Avrupa Üniversitesi Tarih Kongresi (6-9 Nisan 2011) “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihi”**, KKTC 2011, pp. 149-160.
- ÖZVEREN, Eyüp, “Marsilya Ticâret Odası Belgelerinde Ondokuzuncu Yüzyıl Öncesi Kıbrıs”, **Journal of Cypriot Studies**, III/1, Gazimağusa 1997.
- SAMANİ, Hasan, **Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Unpublished PhD Thesis, Ankara 2006.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Vol. IV/II, Ankara 1982.
- WOOD, Alfred Cecil, **A History of The Levant Company**, Oxford 1935.

KONYA KÜLTÜR VE TARİHİ AÇISINDAN “ANIT” DERGİSİ

*Muammer ULUTÜRK**

ÖZET

Anıt, “Konya ve Mülhakâtı Eski Eserleri Sevenler Derneği” tarafından 1949 yılının Şubatından, 1964 yılının Martına kadar aylık olarak fakat düzensiz aralıklarla yayınlanmış bir arkeoloji, folklor ve tarih dergisidir. Anıt Dergisi; tarih, tarihi coğrafya, vakfiye vesikaları, mimari, ibadethaneler, bibliyografyalar, etnografya, arkeoloji, halkbilim, felsefe, şehir tarihi, Mevlana ve Mesnevi gibi birçok alanı kapsayan yazılarıyla özellikle Konya ve çevresinin tarihine ışık tutması bakımından incelenmeye değer özelliklere sahiptir. Anıt Dergisi, Mart 1949’dan Mart 1964 tarihine kadar düzensiz aralıklarla toplam 31 sayı çıkmıştır. 19. sayısını Temmuz 1950’de çıkaran dergi uzun bir aradan sonra 20. sayısını Nisan 1957’de çıkarabilmiş, Mart 1964’deki son sayısı ile yayın hayatına nokta koymuştur. Dergi, özellikle Konya ve çevresinin kültürel mirasına ciddi katkılar sağlayan yazar ve yazılarla önemli bir boşluğu doldurmuştur. Dernek sadece dergi çıkarmakla kalmamış, tüzüğünde belirtildiği şekilde Konya il merkezindeki taşınmaz maddi kültür varlıklarımızın onarım işlerini de hayırsever Konyalıların maddi manevi destekleriyle gerçekleştirmiştir. Selimiye ve Kapı Camileri kurşunlarının elden geçirilmesi, Şems-i Tebrizî, Emir İshak ve Şeyh Aleman türbelerinin onarımı, Abdülaziz, Zenburi, Beyhekim ve Tercüman mescitlerinin kurtarılması, Sahip Ata manzumesinin cami kısmı çatısı ile avlu duvarının onarımı bunlardan birkaçıdır. Günümüz zaviyesinden bakıldığında, tarihsel belge niteliği taşımakta olan derginin içerik ve fihristinin, sosyal bilimler sahasında çalışmalar yapanlar için önemli katkılar sağlayacağına inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Anıt Dergisi, Tarih, Kültür, Halkbilim, Konya

ANIT JOURNAL IN TERMS OF CULTURE AND HISTORY OF KONYA

ABSTRACT

Anıt (Monument) is a archeology, folklore and history journal published, but irregular intervals, by “Konya and Nearby Vicinity Old Arts Lovers Association” from February 1949 until March 1964. Anıt Journal possesses the features which worth to be examined with regard to the fact that it will shed light to the history of Konya and its vicinity especially with its manuscripts comprising many fields such as history, historical geography, foundation certificates, architecture, places of worship, bibliographies, ethnography, archaeology, folklore, philosophy,

* Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, El-mek: m.uluturk@gmail.com

city history, Mevlana and Mesnevi. Anıt Journal was published 31 volumes in total in irregular intervals from February 1949 until March 1964. The journal, which published its 19th volume in July 1950, was able to publish the 20th volume in April 1957 after a long interval, and put the final point to its publication life with last volume in March 1964. The journal filled an important gap by means of authors and manuscripts providing significant contributions for cultural heritage especially in Konya and its vicinity. Not only did the association published the journal but also materialized the restorations of real estate cultural assets in Konya city centre as stated in its regulations with financial and spiritual support of helpful Konya people. Restorations of the lead covers of Selimiye and Kapı Mosques, repair of tombs of Sems-i Tebrizi, Emir Ishak and Sheikh Aleman, saving Abdulaziz, Zenburi, Beyhekim and Tercuman small mosques, repair of mosque extension roof and the yard Wall of Sahip Ata complex are only some of these contributions. When looked from today's perspective, we believe that the content and index of the journal that conveys to be a historical document will provide great contributions for those who carry out studies in the field of social sciences.

Key Words: Anıt Journal, History, Culture, Folklore, Konya

Giriş

İlk sayısı 1949 yılının Şubat ayında yayımlanan Anıt Dergisi, 01.12.1944 tarihinde kurulan “Konya ve Mülhakâtı Eski Eserleri Sevenler Derneği tarafından ayda bir çıkarılır; Arkeoloji, Folklor, Tarih Dergisi” ibaresiyle yayın hayatına başlamıştır. Derginin yayım izni dönemin Bakanlar Kurulu kararı ile çıkmış ve derginin ilk sayısında bu karar metnine şöylece yer verilmiştir: *Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü Kararlar Müdürlüğü’nün 10.06.946 gün ve 4326 sayılı kararının örneğidir; Merkezi Konya’da bulunan Konya ve Mülhakâtı Eski Eserleri Sevenler Derneği’nin genel menfaatlara yarar derneklerden sayılması, İçişleri Bakanlığı’nın 20.03.946 tarihli ve 81.175.167 sayılı yazısı ile Danıştay Genel Kurulu’nun 2.5.946 tarihli ve 46.76.70 sayılı kararı üzerine, 3512 sayılı kanunun 37. maddesine göre, Bakanlar Kurulu’nca 10.06.946 tarihinde kararlaştırılmıştır.*

Müze Müdürü ve Dernek Başkanı Zeki Oral imzasıyla ilk sayıda yer alan takdim yazısında, *derneğin Konya’nın hayırsever halkı tarafından benimsendiği, şükran ve minnete değer yardımlar gördüğü belirtilmekte ve tarih, sanat ve etnografya bakımlarından değer taşıyan, menkul ve gayrimenkul her türlü eserleri aramak, korumak, tanıtmak, ilgi ve bilgi sağlama işinin yapıldığı ancak bunları tanıtmak, ilgi ve bilgi sağlamak hususunda gereği kadar bir iş yapılamadığı, derneği bu gayelere ulaştıracak bir dergiye ihtiyaç duyulduğu, nihayetinde 15.04.1947 tarih ve 45 numaralı toplantıda bir dergi çıkarmaya ve dernek adına kitaplar çıkarmaya karar verildiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, derginin sadece Konya ili sınırları içinde bulunanları değil geniş bir coğrafyada mevcut yer ve eserleri muhtevî olacağı ve derginin kendisinin de zamanla paha biçilmez bir anıt olması umulduğu belirtilmektedir.*

Bazı sayıları Yeni Kitap Basımevi’nde bazıları da Ülkü Basımevi’nde basılan derginin uzun bir aradan sonra gelen Nisan 1957 sayısında Dernek Başkanı Tahir Mihçı imzasıyla yayımlanan takdim yazısında, *derginin daha mükemmel çıkmaya başlayacağı, aranılır bir dergi haline geleceği, yayımlanan makalelerin İngilizce ve Fransızca özetlerinin de verileceği, böylece derginin her ilim adamının faydalanacağı şekle sokulmaya gayret edileceği* belirtilmekte ise de, yayıma verilen aralar bu beklentileri sekteye uğratmış görünmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Mart 1949 yılında yayımlanan ikinci sayısında Mesut Talaslıoğlu imzasıyla çıkan yazı, gerek derneğin kuruluşunu gerekse derginin misyonunu özetlemektedir. Yazar burada Konya'nın tarihî açıdan önemini zikrettikten sonra, *Konya'nın, sînesinde bütün tarih çağlarının zengin birer hazinesini taşımakta ve asırlardan beri de bunları yaşatmakta olduğunu, hazine niteliğindeki kültür varlıklarının henüz inceleme konusu yapılmadığını, kolay olmayacak bu işin bir araya gelecek ihtisas sahiplerince yapılabileceğini, bunun için de dergi sayfalarını memleket aydınlarına açtığını, Konyalı olsun olmasın Konya tarihinin aydınlatılması ve ileride tam bir Konya tarihinin yazılmasını isteyen ve bekleyen herkesin Anıt'a yazmak veya kıymetli vesikalar göndermekle bu yurt işinde üzerine düşen vazifesinin bir kısmını yapmış olacağını* belirtmektedir.

Derginin ilk sayısından itibaren yankısı Avrupa'da duyulur olmuştur. O dönemin Almanya Yakın Şark Kültür Tarihi Enstitüsü Direktörü Profesör Dr. Franz Babinger, Müze Müdürü Zeki Oral'a yazdığı mektupta özetle şöyle demektedir: *Gerçekten fevkalade olan bu teşebbüs dolayısıyla samimi tebriklerimi ve büyük hayranlıklarımı ifade etmek isterim. Bu nüshalar bilgilerimize en mühim ve bir sürü yenilikler getirmiştir. Ve ben şu kanaattayım ki, mecmuanız kısa zamanda büyük bir itibara nail olacaktır. Bu mecmua itibarının yayılması için bütün kuvvetimle vazifemi yapacak ve bu hususta yazılar yazacağım. Konya, vatanınızın en mühim ve şayan-ı hürmet bir kültür merkezidir. Mecmuanızın ikinci bir serisini enstitüm için tedarik etmek istiyorum. Bana Türkçe yazınız.* (Eylül 1949, 8. sayı).

Görsel malzemelerle desteklenen dergide, çoğu ilk defa yayımlanan konu ve makalelere yer verilmesi dikkat çekmektedir. Çalışmamızın ekinde derginin bütün sayılarını, konu başlıklarını, yazarlarını ve sayfa numaralarını bir liste halinde verdiğimizden, metin içerisinde zikrettiğimiz kimi yazıları örnek verirken dipnot kullanmadık.

Yazar Kadrosu

Yönetim merkezi Konya olan Anıt Dergisi'nin yazar kadrosundaki isimlerin sadece Konya kültürüne hizmet edenler değil, Türkiye çapında tanınan öncü kültür insanlarından oluştuğu görülmektedir. Süheyl Ünver, Abdülkadir Karahan, Semavi Eyice, Annemarie Schimmel, Mehmet Önder, Feyzi Halıcı, Samiha Ayverdi, Necati Elgin, Zeki Oral, Mehmet Yusufoglu, Muzaffer Erdoğan, Tahsin Ünal ve Aziz Sayhan bunlardandır.

Muhteva

Anıt, Konya ve çevresinin kültür ve tarihini anlatan yazılara yer veren, kültür varlıklarının tanıtılması adına bilimsel katkılar sağlayan yayımların yapıldığı bir eser niteliğindedir. Anıt Dergisi'nin muhtevasında, epigrafi, tarihi coğrafya, şehir tarihi, folklor, arkeoloji, etnografya, sanat tarihi, Konya anıtları, tarihi eserleri, vakıfları ve vakfiyeleri, etnografik malzemeleri, gezi yazıları, hâl tercümeleri, tercüme makaleler, Mevlana Dergâhı ve Mevlana Celaleddin Rumî üzerine çok sayıda makale yer almış, Konya ve çevresinde bir bölge veya yöreyi ya da müzelerde sergilenen malzemeleri derinlemesine inceleyen yazılar yayımlanmıştır. Dergide çok sayıda şer'iyye sicili ve vakfiyenin transkripsiyonu yapılmış, türbelerin, çeşme ve kitabelerinin, tarihi mezar taşlarının fotoğraf ve çizimlerine, yerli ve yabancı seyyahların yazı ve tercümelerine yer verilmiştir.

Ana Hatlarıyla Konu Başlıkları

Derginin ilk sayısından son sayısına bir fihristini bu makalenin ekinde vereceğimizden, önemli olduğunu düşündüğümüz bazı hususları başlıklar altında kısaca tanıtmakla iktifa edeceğiz.

1.Biyografiler

Dergi Konya siyaset ve kültürüne hizmet etmiş çok sayıda şahsiyetin biyografilerine yer vermiştir. Bunlardan Muzaffer Erdoğan imzasıyla hemen her sayıda tarihi bir şahsiyetin hâl

tercümesi yayımlanmış olup “Hacı Ali Paşa (1790-1841)”, “Konya Valisi Serezli İbrahim Paşa”, “Erzurumlu Ali Kemali Paşa” gibi başlıklar altında tarihi kişiliklerin hayat öykülerine yer verilmiştir. Tahsin Ünal da hâl tercümesi yayımlayan yazarlardan biridir. Onun derginin muhtelif sayılarında gördüğümüz “Karamanî Mehmet Paşa” adlı hayli uzun yazı dizisinden bu devlet adamı hakkında detaylara ulaşılmaktadır. Aynı şekilde Mehmet Yusufoglu’na ait “Karaman Eyaleti Mukataat Müfettişi İn’am Çelebi” ile “Mehmet Ruhi Dede”, yazarı belirtilmeyen “Hadimli Hoca Mehmet Vehbi Çelik”, Necati Elgin’e ait “Trabzonî Şeyh Ahmet Dede”, “İsmail Ankaravî” ve “Hücrenişin Mehmet Dede” ile Mehmet Önder tarafından yazılan “Ahmed Fakih Hakkında Yeni Bilgiler” adlı makaleler zikredilmeye değerdir.

2. İbadethaneler, Türbeler, Darü’ş-şifalar ve Çeşmeler

Dergide sıkça maddi kültür varlıklarının kitabeleri orijinal metin ilavesiyle yayımlanmış, bânileri hakkında başka kaynaklar da kullanılarak bilgiler verilmiştir. M. Zeki Oral tarafından kaleme alınan “Çadır Çeşme Yahut Gevrâki Çeşmesi”, “Hasan Paşa Türbesi”, “Kara Aslan Türbesi” ve bir seri yazı olan “Ebu İshak Kâzerûnî Zaviyesi” başlıklı makaleler bu tür detaylı araştırmalara örnektir. Mehmet Yusufoglu’na ait “Meydanî Ahmet Bey Mescidi ve Vakfiyesi” konulu yazı, vakfiye üzerinden bâninin şerecesine değin değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Yine Yusufoglu’nun “Konya Darü’ş-şifaları” adlı yazı dizisinde de bu eserlerin kitabelerinden özelliklerine kadar önemli bilgiler yer almaktadır.

3. Arkeolojik Eserler

Arkeolojik malzeme ve bulgu okumaları derginin muhtevasını zenginleştiren konuların en önemlisi sayılabilir. Zeki Oral’ın “Konya’da Tarihi Mezar Taşları” başlığını taşıyan detaylı mezar taşı okumaları derginin birçok sayısında yer almıştır. Bu tür eserlerin görselleriyle birlikte verildiği ve titizlikle incelendiği görülmektedir. Yazarın “İsfahanlı Hacı Ali’nin Mezar Taşı” ve “Daru’l-Mülk Hatun Mezar Taşı” başlıklı makaleleri bu türdendir. Aynı yazara ait çok sayıda türbenin sanat tarihi açısından değerlendirilmesi yapılırken, türbelerde medfun bulunan şahısların biyografilerine yer verilmesi de kayda değer bir husustur. Önemli bir makale de “Konya Mezar Taşlarında Şekil ve Motif Karakterleri” adını taşımakta olup Mehmet Önder’e aittir. Yazıda bu malzemelerin sanat tarihi açısından değeri, çeşitleri, şekilleri, süsleme unsurları üzerinde durulmuştur. Mükerrrem Usman imzalı “İkonium Sikkeleri” başlıklı seri yazılarda, sikkelerin basıldığı dönemler ve özellikleri üzerinde durularak alana yönelik önemli bir boşluk doldurulmuştur. “Roma Dönemine Ait Bir Kitabe” yazısıyla Saadet Onat, “Selçuk Devrine Ait Bir Rahle” ve “Gümüş Kapı” adlı araştırma ile Mehmet Yusufoglu dikkat çekmektedir. M. Ziya Ceran imzalı “Sille’de Kadın Kıyafetleri” adlı makale son derece önemli olup araştırmacılar için kaynak niteliği taşımaktadır.

4. Şer’iyye Sicilleri

Mehmet Yusufoglu’nun “Şer’iyye Sicil Defterlerinde Türkçe Kişi Adları” adını taşıyan makalesi derginin birçok sayısında “geçen sayıdan devam” notuyla alfabetik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Önay tarafından transkripsiyonu yapılmış olan “Konya’da Karaman Beylerbeyi Sarayı Hakkında Kayıtlar” zikredilmesi gereken önemli yazılardan bir diğeridir.

5. Vakfiye Vesikaları

Derginin, bu tür vesikaları genellikle fotoğraflarıyla birlikte vermiş olması konulara gösterilen titizliği ortaya koymaktadır. Mehmet Yusufoglu’na ait “Hondi Hatun Vakfiyesi” adlı makalede, vakfiyenin sahiplerinden işlevine kadar bütün detaylar görseliyle birlikte verilmiştir.

6. Seyahatnameler

Friedrich Sarre’nin yazdığı ve Aziz Sayhan tarafından tercüme edilen “Anadolu’da Seyahat” adlı yazı serisinin, gerek tarihi geçmiş gerekse o dönemin Konya ve çevresinin tarih ve

kültürünün anlaşılmasına önemli katkılar sağladığını söyleyebiliriz. Sarre bu seyahatinde, yörenin coğrafyasından folkloruna, halkın yaşam tarzından geleneklerine kadar geniş bilgiler vermektedir. Yazı dizisi geçmişten geleceğe ışık tutmakta ve “Modern Konya” başlığı ile sona ermektedir. Bundan başka Zeki Oral, bizzat katıldığı, içinde yerli ve yabancı sanat tarihçi, arkeolog ve öğrencilerden oluşan 22 kişilik bir araştırmacı grubunun gezisini “İzorya ve Pisidya’da Bir Seyahat” adıyla seri halde yayımlamıştır. Bu seride, kültür varlıkları ile ziyaret edilen eski yerleşim alanlarının birçok özelliği ortaya konmuştur.

7.Tarihi Coğrafya

Dergide Aziz Sayhan tarafından Türkçeye tercüme edilen ansiklopedi maddeleri yer almaktadır. Bunlardan biri olan Pauly-Wissowa’nın “Lykaonia” adlı yazısı “Real-Encyclopedie der Classichen Altertumswissenschaft” adını taşıyan kaynaktan tercüme edilmiş ve seri halde yayımlanmıştır. Hayreddin Solmaz tarafından yazılan “Derbe’nin Yeri Hakkında” başlıklı makalede ise bu yer hakkındaki ihtilaflar üzerinde durulmaktadır.

8.Şehir Tarihi

Sadece Konya ve Karaman şehir merkezlerini değil, çevrelerindeki kadim yerleşim alanlarını da ele alan dergi önemli bir boşluğu doldurmuştur. Zeki Oral tarafından yazılan “Karaman Tarihçesi”, Mehmet Yusufoglu’na ait “Akşehir Tarihine Bir Bakış”, Muzaffer Erdoğan’a ait etraflıca yazılmış “III. Murat Devrinde Konya”, “Genç Mehmet Paşa Zamanında Konya” ve “I. Ahmet Döneminde Konya” gibi yazıların yanında, 9 Mart 1957 tarihli Times Gazetesi’nde “Selçuklu Devleti’nin Başkenti: Konya” adını taşıyan İngilizce bir yazı da bulunmaktadır. Aziz Sayhan’ın Pauly Wissowa’dan tercüme ettiği “Lykaonia Şehirleri” adlı yazı iki seri halinde alfabetik olarak yörenin bütün şehirlerini anlatmaktadır. Bu çeviriyi son derece önemli bulduğumuzu belirtelim.

9.Folklor Araştırmaları

Derginin 12. Sayısı “Folklor Araştırmaları” özel sayısı olarak yayımlanmıştır. Bu sayıda baştan sona, “Şifai ile Selvihan Hikâyesi” yer almıştır. Niğde ve Konya illerinin köy ve kasabalarında bilinen ve sevilen bu halk hikâyesini Zeki Oral derlemiştir. “Karaman’a Bağlı Akçaşehir Köyünde Düğün Âdeti” adını taşıyan zengin içerikli bir başka araştırma yazısı ise Tahsin Ünal’a aittir.

10.Yazma eserler

Zeki Oral’ın “Kitap Kitabeleri”, adıyla yayımladığı yazma kitap tanıtımları neredeyse bütün sayılarda yer almıştır. Necati Elgin tarafından yazılan “Mevlana Türbesi ve Selimiye Camiine Ait Bazı Mühim Kayıtlar” başlığı altında “Mürşidi’l-Talibin” adını taşıyan eserin uzunca bir incelemesi yapılmıştır. Aynı yazar, Zelili’ye ait Niyaz al-Müzhabin adlı bir yazmayı da tanıtılmaktadır.

11.Yemek Kültürü

Bu başlık altında Mehmet Yusufoglu tarafından kaleme alınan “Selçuk Devri Yemeklerinden; Herise ve Tutmaç” adını taşıyan bir yazı görmekteyiz. Burada kısa bir malumatın ardından bu yemeklerin malzeme ve yapıları verilmiştir. Aynı yazar Konya ve çevresinde halen yapılagelen “Bazlama-Bazlamaç” adlı bir unlu mamulden de söz etmektedir. Yemek konusu derginin diğer konularına nispetle oldukça cılız kalmış görünmektedir.

12. Mevlana ve Mesnevi

Mevlana, Mesnevi ve Türbe, derginin üzerinde durduğu başlıca konulardandır. Mesut Talaslıoğlu “Mevlana’nın Hâl Tercümesi”ni, Mehmet Önder “Mevlana’nın ve Mevlevilerin Kıyafeti”ni yazmış, Celaleddin Kişmir’in “Maulana Jalaluddin-Rumi” adlı makalesi İngilizce, Prof. Dr. K. M. Jamil’e ait “La Realite ultime et Jalaluddin Roumi” Fransızca olarak yayınlanmıştır. Samiha Ayverdi’nin “XIII. Asır Anadolu’sunda Tasavvuf ve Hazreti Mevlana”, Prof. Dr. Annamaria Schimmel’in “Sindli Şair Şah Abdüllatif ve Mevlana”, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver’in “Birleşik Amerika’da Mevlevilik Hatıraları”, Dr. Abdülkadir Karahan’ın “Mevlana Tetkikleri”, Feyzi Halıcı’nın “Hz. Mevlana Gerçeği”, F. Tomlin’in “Mevlana ve İngilizler” ve Prof. Ahmet Ateş’in “Mevlana’nın Fikirleri” adlı yazılar derginin 1950 yılı sonrasındaki sayılarında yer almıştır.

13. Haberler

Derginin bazı sayılarının sonunda “dernek haberleri” başlığı altında okuyucular bilgilendirildiği görülmektedir. Haberlerin çoğunda yeni inşaat kazılarında ortaya çıkarılan bazı eserler hakkında bilgiler yer almaktadır. Bunlardan biri, “Cengiz Hanın Biraderi Soyundan Toğatimur Han oğlu Babuk Bey oğlu Ali Paşa oğlu Edhem oğlu Abdülvehhap Beyin Mezar Taşı” başlığını taşımakta olup yazarı belirtilmeyen makalede mezar taşının çıkarılma ve ilgililere haber verilme süreci anlatılmaktadır. Bir başka yazı İhsaniye mahallesinde çıkarılan “Roma Devrine Ait Bir Lahit” başlığını taşımaktadır. Zeki Oral’ın “Kubadabat Bulundu” adlı haber yazısı son derece önemlidir. Ziyaretçi intibaları başlığı altında, o dönemde Konya’ya gelen bazı zevatın görüş ve düşüncelerine bu kısımda yer verilmiştir. Ayrıca dernek tarafından çıkarılan kitaplar ve restorasyonu yapılacak bazı taşınmazlarla ilgili haberler bu kısımda yer almaktadır.

Sonuç

“Milletlerin medeniyet ve kültür seviyeleri tarih ve sanat eserlerindeki başarıları ve onlara verdikleri değerle ölçülür” sloganıyla yola çıkan Anıt Dergisi, yayımlandığı süre içinde Konya ve çevresine ait tarihi ve kültürel mirasın okuyucuya ulaşmasında ciddi emek sarf etmiş bir dergi hüviyetindedir. “Konya ve Mülhakatı Eski eserleri Sevenler Derneği” bünyesinde, dönemin idealist araştırmacılarının ortaya koyduğu çalışmalar yurt içinde ilgiyle takip edilmiş, dünya bilimine de sesini duyurmuştur. Dergide yer alan yaklaşık 180 makale/yazının her biri hem amatör meraklılar hem de akademik çalışmalar yapanlar açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Son sayısından itibaren günümüze yaklaşık 50 yıl geçmesine rağmen bu tür yayınların benzerlerinin az oluşu dergiyi önemli bir başvuru kaynağı haline getirmektedir.

EK-1**Fihrist**

Sayı	Makale Adı	Makalenin Yazarı	Tarih (Ay-Yıl)	Sayfa
1	Dergiyi Çıkarırken	Dernek Başkanı	02.1949	3
1	Kitap Kitabeleri	Zeki Oral	02.1949	5
1	Selçuklu Devrine Ait Bir Rahle	Mehmet Yusufoglu	02.1949	11
1	Konya'da Tarihi Mezar Taşları	Zeki Oral	02.1949	14
2	Dernek Haberleri	Dernek Başkanı	03.1949	2
2	Anıt Hakkında	Mesut Talaslıoğlu	03.1949	3
2	Gümüş Kapı	Mehmet Yusufoglu	03.1949	4
2	Hürrem Paşa Türbesi	Zeki Oral	03.1949	7
2	Tanzimat Devrinde Konya Valileri Hacı Ali Paşa	Muzaffer Erdoğan	03.1949	15
2	Kitap Kitabeleri II	Zeki Oral	03.1949	17
2	Mehmet Bey Türbesi	Mehmet Yusufoglu	03.1949	19
2	Konya'da Tarihi Mezar Taşları	Zeki Oral	03.1949	21
2	Gayemize Uygun Yazılardan Özetler	Anıt	03.1949	23
3	Kanunname-i Vilayet-i Karaman	Anıt	04.1949	2
3	Konya Müzesi'ndeki Siyah Figürlü Yunan Lekythosu	Mükerrem Usman	04.1949	3
3	Konya Müzesi Klasik Eserler Şubesi Burada Bulunan Bir Zeus Heykeli	Rüstem Duyuran	04.1949	9
3	Şeriye Sicil Defterlerinde Türkçe Kişi Adları	Mehmet Yusufoglu	04.1949	11
3	Tanzimat Devrinde Konya Valileri Hacı Ali Paşa	Muzaffer Erdoğan	04.1949	13
3	Çeşmeler Hakkında Yapılan Etütlerden Çadır Çeşme Yahut Gevraği Çeşmesi	Zeki Oral	04.1949	16
3	Karamanoğulları Zamanına Ait Bir	Mehmet Yusufoglu	04.1949	20

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

	Vesika Hondi Hatun Vakfiyesi			
3	Konya'da Tarihi Mezar Taşları	Zeki Oral	04.1949	22
4	Konya'ya Bir Seyahat	Dernek Başkanı	05.1949	1
4	Murat Paşa Kızı Türbesi	Zeki Oral	05.1949	1
4	Lykaonia	Aziz Seyhan	05.1949	8
4	Şeriye Sicil Defterlerinde Türkçe Kişi Adları II	Mehmet Yusufoglu	05.1949	11
4	Tanzimat Devrinde Konya Valileri Serezli İbrahim Paşa	Muzaffer Erdoğan	05.1949	13
4	Karaman Tarihçesi	Zeki Oral	05.1949	16
4	Akşehir Tarihine Bir Bakış	Mehmet Yusufoglu	05.1949	19
4	Yeni Bulunan Eserler	Anıt	05.1949	20
5	İkonium Sikkeleri	Mükerrem Usman	06.1949	1
5	Lykaonia	Aziz Seyhan	06.1949	3
5	Meydani Ahmet Bey Mescidi Ve Vakfiyesi	Mehmet Yusufoglu	06.1949	7
5	Karamani Mehmet Paşa	Tahsin Ünal	06.1949	11
5	Roma Devrine Ait Bir Kitabe	Saadet Onat	06.1949	14
5	Karaman Tarihçesi	Zeki Oral	06.1949	18
5	Dernek Haberleri	Dernek Başkanı	06.1949	21
6	Dostlar Ne Dedi Biz Ne İstiyoruz	Anıt	07.1949	1
6	İkonium Sikkeleri	Mükerrem Usman	07.1949	3
6	Lykaonia	Aziz Seyhan	07.1949	7
6	Bir Seccade	Elif Naci	07.1949	10
6	Karamani Mehmet Paşa	Tahsin Ünal	07.1949	12
6	Konya'da Tarihi Mezar Taşları	Zeki Oral	07.1949	16
6	Şeriye Sicil Defterlerinde Türkçe Kişi Adları III	Mehmet Yusufoglu	07.1949	21
7	Yeni Bulunan Eserler	Anıt	08.1949	1
7	Konya'da Ebu İshak Kazeruni Zaviyesi	Zeki Oral	08.1949	3
7	Üçüncü Murat Devrinde Konya	Muzaffer Erdoğan	08.1949	9
7	Karamani Mehmet Paşa	Tahsin Ünal	08.1949	19
7	Lykaonia	Aziz Seyhan	08.1949	21
7	Gayemize Uygun Yazılardan Özetler	Anıt	08.1949	23
8	Anıt Dergisi Avrupa'da	Profesör Babinger	09.1949	1

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

	Nasıl Karşılandı			
8	Hasan Paşa Türbesi	Zeki Oral	09.1949	3
8	Tanzimat Devrinde Konya Valileri	Muzaffer Erdoğan	09.1949	7
8	Karaman Eyaleti Mukataat Müfettişi İn'am Çelebi	Mehmet Yusufoglu	09.1949	10
8	Konya'da Ebu İshak Kazeruni Zaviyesi	Zeki Oral	09.1949	12
8	İki Vesika Bir Dilek	Mehmet Yusufoglu	09.1949	15
8	Friedrich Sarre - Anadolu'da Seyahat	Aziz Seyhan	09.1949	16
9	Rahmetli Ahmet Tevhit'in Bir Mektubu	Zeki Oral	10.1949	1
9	Turizm Rehberleri	Anıt	10.1949	3
9	Kitab Kitabeleri	Zeki Oral	10.1949	7
9	Erzurumlu Ali Kemali Paşa	Muzaffer Erdoğan	10.1949	13
9	Konya Darüşşifaları	Mehmet Yusufoglu	10.1949	16
9	Friedrich Sarre - Anadolu'da Seyahat	Aziz Seyhan	10.1949	19
9	Hasan Paşa Türbesi	Zeki Oral	10.1949	20
10	Kubadabat Bulundu	Zeki Oral	11.1949	1
10	Karamanoğlu Mehmet Bey	Tahsin Ünal	11.1949	3
10	Hasan Paşa Türbesi	Zeki Oral	11.1949	8
10	Friedrich Sarre – Anadolu'da Seyahat	Aziz Seyhan	11.1949	15
10	Konya'da Tarihi Mezar Taşları	Zeki Oral	11.1949	19
11	Büyük Millet Meclisi Reislerinden Eski Şerriye Vekili	Anıt	12.1949	1
11	Mevlana Celaleddin Rumi	Mesut Talashoğlu	12.1949	3
11	İbşir Mustafa Paşa Zamanında Konya	Muzaffer Erdoğan	12.1949	6
11	Karamanoğlu Mehmet Bey	Tahsin Ünal	12.1949	10
11	Hasan Paşa Türbesi	Zeki Oral	12.1949	15
11	Friedrich Sarre – Anadolu'da Seyahat	Aziz Seyhan	12.1949	19
12	Şifai İle Selvihan Hikayesi	Zeki Oral	ÖZEL SAYI	3
12	Yazarların Soyadlarına Göre Fihrist	Anıt	ÖZEL SAYI	21

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

12	Makalelerin Fihristi	Anıt	ÖZEL SAYI	22
12	Türkiye'de Müzecilik Faaliyetleri	Anıt	ÖZEL SAYI	23
13	İkinci Yıla Girerken	Dernek Başkanı	01.1950	1
13	Mehmet Ruhi Dede	Mehmet Yusufoglu	01.1950	2
13	Kitab Kitabeleri	Zeki Oral	01.1950	3
13	Karamanoğlu Mehmet Bey	Tahsin Ünal	01.1950	7
13	Hasan Paşa Türbesi	Zeki Oral	01.1950	14
13	Friedrich Sarre - Anadolu'da Seyahat	Aziz Seyhan	01.1950	21
14	Gayemize Uygun Yazılardan Özetler	Anıt	02.1950	1
14	Konya'da Kara Aslan Türbesi	Zeki Oral	02.1950	3
14	Karamanoğlu Mehmet Bey	Tahsin Ünal	02.1950	7
14	Kitab Kitabeleri	Zeki Oral	02.1950	10
14	Friedrich Sarre - Anadolu'da Seyahat	Aziz Seyhan	02.1950	17
14	Konya'da Tarihi Mezar Taşları	Zeki Oral	02.1950	21
15	Ziyaretçi İntibaları	Remzi Kazancıgil	03.1950	2
15	Sadüddin Ali Mescidi Ve Türbesi	Zeki Oral	03.1950	3
15	Yavuz Selim Devrinde Konya	Muzaffer Erdoğan	03.1950	9
15	Friedrich Sarre - Anadolu'da Seyahat	Aziz Seyhan	03.1950	17
16	Selçuk Devrinden Kalma İki Senet	Zeki Oral	04.1950	3
16	Genç Mehmet Paşa Zamanında Konya	Muzaffer Erdoğan	04.1950	6
16	Selçuk Devri Yemeklerinden Herise ve Tutmaç	Mehmet Yusufoglu	04.1950	9
16	Karamanlı Bir Sadrazamın Hâl Tercümesi - Karamani Piri Mehmet Paşa	Tahsin Ünal	04.1950	12
16	Konya'da Tarihi Mezar Taşları	Zeki Oral	04.1950	15
16	Friedrich Sarre - Anadolu'da Seyahat	Aziz Seyhan	04.1950	17
17	287 Yıl Önce Konya Esnafı	Mehmet Yusufoglu	05.1950	2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

17	Selçuk Devrinden Kalma İki Senet	Zeki Oral	05.1950	3
17	Karamanlı Bir Sadrazamın Hal Tercümesi - Karamani Piri Mehmet Paşa	Tahsin Ünal	05.1950	6
17	Konya'da Mehmet Ağa Çeşmesi	Zeki Oral	05.1950	9
17	Friedrich Sarre - Anadolu'da Seyahat	Aziz Seyhan	05.1950	11
17	Konya Darüşşifaları	Mehmet Yusufoglu	05.1950	15
17	Karaman'da Düğün Adetleri - Akçaşehir Köyü	Tahsin Ünal	05.1950	16
18	Selçuk Devri Ekmek Adları: Bazlama - Bazlamaç	Mehmet Yusufoglu	06.1950	2
18	Selçuk Devrinden Kalma İki Senet	Zeki Oral	06.1950	3
18	Karamanlı Bir Sadrazamın Hâl Tercümesi - Karamani Piri Mehmet Paşa	Tahsin Ünal	06.1950	10
18	Friedrich Sarre - Anadolu'da Seyahat	Aziz Seyhan	06.1950	14
18	Karamanoğlu Ali Bey'e Ait Bir Kitabe Ve Bir Tarihi Fıkra	Zeki Oral	06.1950	19
19	Anadolu'da Kurulmuş Türk Devletleri Listesi	Mehmet Yusufoglu	07.1950	2
19	Ereğli'de Mustafa Bey Türbesi	Zeki Oral	07.1950	3
19	Selçuk Devrinden Kalma İki Senet	Zeki Oral	07.1950	5
19	Birinci Ahmet Devrinde Konya	Muzaffer Erdoğan	07.1950	12
19	Karamanlı Bir Sadrazamın Hal Tercümesi - Karamani Piri Mehmet Paşa	Tahsin Ünal	07.1950	15
19	Friedrich Sarre - Anadolu'da Seyahat	Aziz Seyhan	07.1950	19
20-21	Anıt Hakkında	Dernek Başkanı	03-04.1957	2
20-21	Mevlana'nın Ve Mevlevilerin Kıyafetleri	Mehmet Önder	03-04.1957	3

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

20-21	Konya Müzesi Yazmalarından: Mürşid-İl Talibin	Necati Elgin	03-04.1957	15
20-21	Birinci Ahmet Devrinde Konya	Muzaffer Erdoğan	03-04.1957	24
20-21	Maulana Jalaluddin Rumi	Celaleddin Kışmir	03-04.1957	26
20-21	İzorya ve Pisidya'da Bir Seyahat	Zeki Oral	03-04.1957	28
22-23	Konya'da Karaman Beylerbeyi Sarayı Hakkında Kayıtlar	Ahmet Önay	05-06.1958	2
22-23	Konya Mezartaşlarında Şekil Ve Motif Karakterleri	mehmet Önder	05-06.1958	3
22-23	Sultanül Ulemanın Merkadi	Necati Elgin	05-06.1958	16
22-23	Sille'de Kadın Kıyafetleri	Ziya Ceran	05-06.1958	19
22-23	Birinci Ahmet Devrinde Konya	Muzaffer Erdoğan	05-06.1958	22
22-23	İzorya Ve Pisidya'da Bir Seyahat	Zeki Oral	05-06.1958	24
24	Derneğimize Bağışlar	Anıt	01-02.1959	1
24	Konya'da Yeni Bulunan Bir Roma Lahdi	Mehmet Önder	01-02.1959	1
24	La Realite Ultime Et Jalaluddin Roumi	K.m. Jamil	01-02.1959	3
24	Karamanlı Beş Şair	Cahit Öztelli	01-02.1959	7
24	Konya İlim Muhitinde Yetişen Trabzoni Şeyh Ahmet Dede	Necati Elgin	01-02.1959	10
24	Konya'da Sultan Selim Camiinin Tamirine Ait Mühim Bir Kayıt	Anıt	01-02.1959	13
24	İzorya Ve Pisidya'da Bir Seyahat	Zeki Oral	01-02.1959	15
25	On üçüncü Asırda Anadolu'sunda Tasavvuf Ve Hazreti Mevlana	Samiha Ayverdi	06.1959	1
25	Sindli Şair Şah Abdüllatif ve Mevlana	Annemarie Schimmel	06.1959	6
25	Birleşik Amerika'da Mevlevilik Hatıraları	Süheyl Ünver	06.1959	8
25	Mevlana'nın El Yazısı	Mehmet Önder	06.1959	11

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

	Üzerine Bir Araştırma			
25	Mevlana Tetkikleri	Abdülkadir Karahan	06.1959	19
25	Hız.Mevlana Gerçeği	Feyzi Halıcı	06.1959	24
25	Mesnevi Beyitleri	Necati Elgin	06.1959	27
25	Mevlana düşmanlığı neden?	M. Nuri Gençosman	06.1959	29
25	Mevlana Ve İngilizler	E. W. F. Tomlin	06.1959	30
26	Ahmet Fakih Hakkında Yeni Bilgiler	Mehmet Önder	04.1960	1
26	Zelilinin Tanınmayan Bir Eseri Niyaz Al Müznibin	Necati Elgin	04.1960	3
26	Derbe'nin Yeri Hakkında	Hayreddin Solmaz	04.1960	7
26	İzorya Ve Pisidya'da Bir Seyahat: Kubad Abad Yolunda	Zeki Oral	04.1960	9
26	Dernek Haberleri	Anıt	04.1960	16
27	Bu Sayıyı Niçin Çıkıyoruz	Anıt	05.1960	1
27	Dedemiz de Göçtü	Refi Cevad Ulunay	05.1960	2
27	Son Mevlevi Dervishi Mehmed Dede Efendi	Nezihe Araz	05.1960	4
27	Mehmed Dede	Mehmet Önder	05.1960	6
27	Mevlevi Dergahının en sadık Dervişlerinden Hücrenişin Mehmed Dede (1854-1957)	Necati Elgin	05.1960	13
27	Mehmed Dede'nin Vefatına Düşürülen Tarihler	Necati Elgin	05.1960	15
27	Mehmed Dede İçin	Gürağaç	05.1960	16
28	684.Yıldönümünde Türk Diline Ferman	Mehmet Önder	04.1961	1
28	Mehmet Said Hemdem Çelebi Ve Sadrazam Mustafa Reşir Paşa	Necati Elgin	04.1961	3
28	Şehzade Mustafa'nın Ereğli'de İdam Edilmesi	Tahsin Ünal	04.1961	9
28	İzorya Ve Pisidya'da Bir Seyahat: Eflatun Pınarı	Zeki Oral	04.1961	23
28	Hız.Mevlana'ya	Melek Hiç	04.1961	30
28	Şems	Sabahattin Çankaya	04.1961	31

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

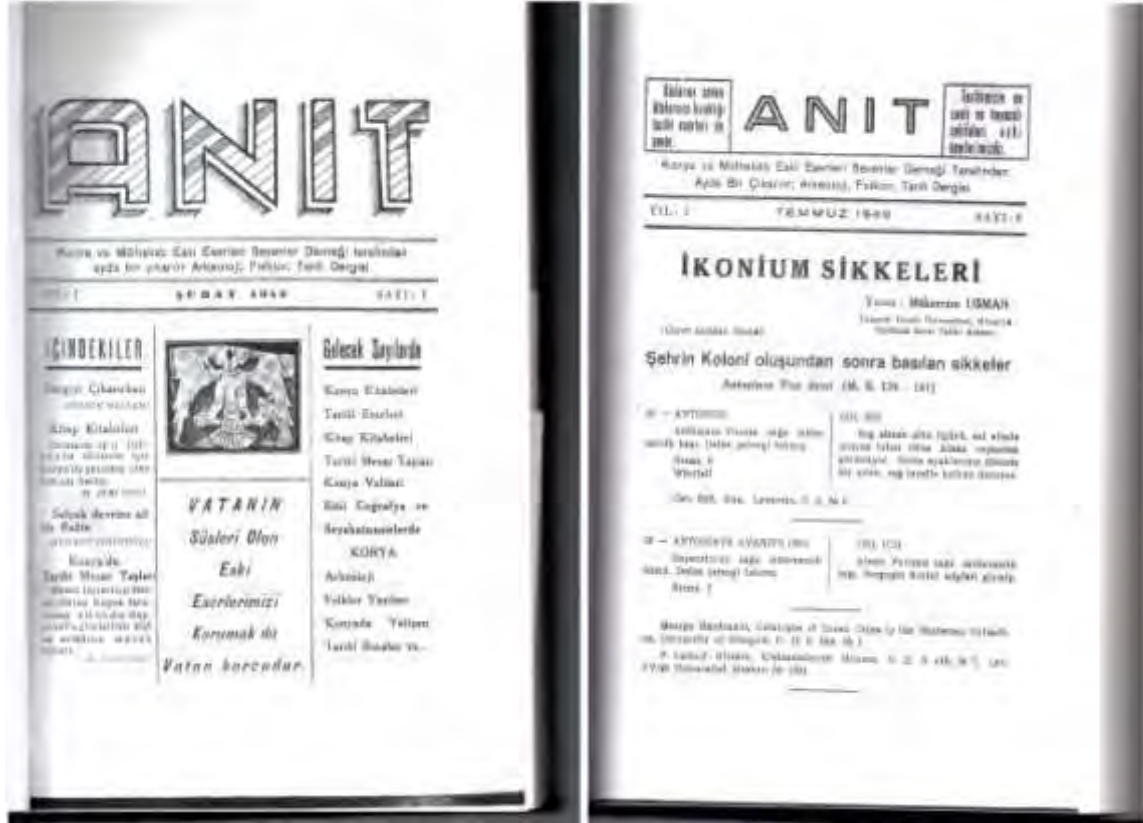
28	Konya’da Yeni Açılan Müzeler	Anıt	04.1961	32
29	Mevlana’nın Fikirleri	Ahmet Ateş	11.1961	1
29	Konya’da Şekefuruş Mescidi	Mehmet Önder	11.1961	6
29	Emir Şemseddin Yahya’nın Kızının Mezartaşı	Necati Elgin	11.1961	9
29	Karamanlı Bir Sadrazamın Hâl Tercümesi - Karamani Piri Mehmet Paşa	Tahsin Ünal	11.1961	12
30	Konya Tarihinden Bir Yaprak: Aya Thekla Efsanesi Ve Sanat Tarihinde Aya Thekla	Semavi Eyice	09.1962	1
30	Konya Selçuklulardan Önceki Devirlere Eserler Ait Kısa Notlar	Mehmet Önder	09.1962	25
30	İsmail Ankaravi	Necati Elgin	09.1962	31
30	Edirnemizin 600.Yılında Edirne Mevlevihanesi Tarihine Giriş	Süheyl Ünver	09.1962	37
30	Semağda Mevlevileri Tasvir Eden Eski Bir Rus Gravürü	Semavi Eyice	09.1962	44
30	Lykaonia Şehirleri	Aziz Sayhan	09.1962	48
31	Mesnevi Terbiyecisi Ve İnsanlık Alemi	Samiha Ayverdi	03.1964	1
31	Konya Mevlana Dergahındaki Selsebil	Yılmaz Önge	03.1964	9
31	Konya Halıcılığı Üzerine İki Vesika	Mehmet Önder	03.1964	12
31	Konya’da Hoca Hasan Camii Üzerine	Necati Elgin	03.1964	18
31	Akşehir’de Şeyh Eyyub Türbesi Ve Sandukası	Ziya Ceran	03.1964	21
31	Lykaonia Şehirleri II	Aziz Sayhan	03.1964	26
31	Galata Mevlevihanesi	Haluk Şehsuvaroğlu	03.1964	29
31	Duy Mevlana’yı	Haydar Çelik	03.1964	31
31	Yeni Bulunan Eserler: Kuşlu Çini	Anıt	03.1964	32

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

EK-2

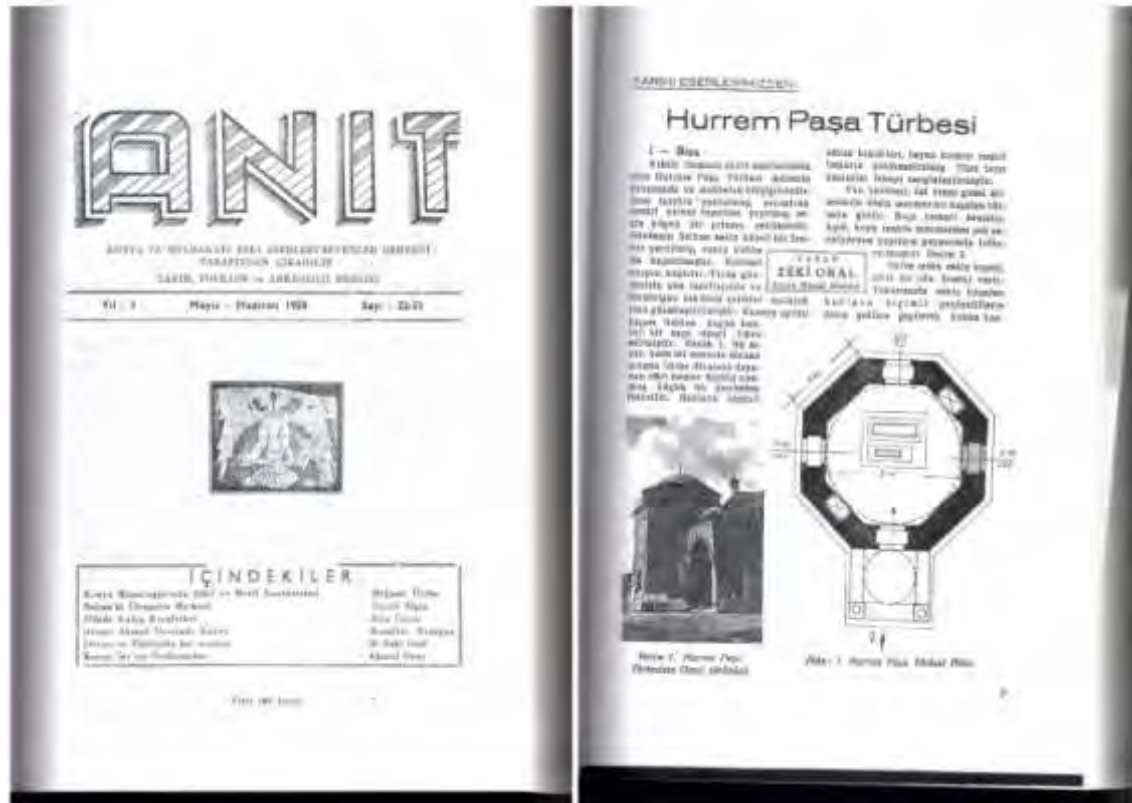
Anıt Dergisi'ne Ait Bazı Sayılardan Örnekler

1. Resim: Şubat 1949 tarihli ilk sayının kapağı. 2. Resim: Temmuz 1949 tarihli 6. sayının kapağı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

3. Resim: Mayıs-Haziran 1958 tarihli 22-23. sayının kapağı. 4. Resim: Zeki Oral tarafından yazılan “Hürrem Paşa Türbesi” başlıklı makale ve türbe planı. (Mart 1949, 2. Sayı, sayfa 1).

OSMANLI BÜROKRASİSİNDE YENİLEŞME: TÜTÜN NİZAMNAMESİ

H. Neşe ERİM¹

Aslıhan NAKİBOĞLU²

ÖZET

Osmanlıda tütün tarımının ne zaman başladığına dair kesin bilgilerimiz mevcut olmamakla birlikte, tütün tohumlarının Rumeli taraflarından Avrupa'ya gidip gelen bazı tüccarlar tarafından getirildiği tahmin olunmakta ve tütün tarımının ilk defa Yenice ve İskeçe civarında yapıldığı düşünülmektedir.

Tütün tüketiminin yayılması ise, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir takım tartışmalara yol açmıştır. 1688 yılından itibaren tütünün resmi olarak vergilendirilmeye tabi tutulmasıyla birlikte, İmparatorlukta tütün üretimi ve tüketiminin yerleştiği, tütünün ticari bir mal haline geldiği anlaşılmaktadır. Tüketime fazla olması, ürüne olan talep ve kârlılığı, geleneksel Osmanlı üreticisini bu malın üretimine teşvik etmiştir. İmparatorlukta başlangıçta bağ ve bahçelerde ev üretimi şeklinde ekimi yapılan tütün, tütün çiftçisinin temelini oluşturmuştur. İlerleyen dönemlerde emeklerini ve zamanlarını bu maddenin üretimine ayıran bir tütün çiftçisi grubu ortaya çıkmıştır.

Çalışmada; Tütün ticaretini, üretimini ve imalatını düzenlemek için, 19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulamaya konulan tütün nizamnameleri ve bunların gelişimi hakkında bilgi verilecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'la başlayan yeni dönemde maliye politikasında ve bürokrasisinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Maliye alanında birçok hukuki düzenleme yapılmıştır. İmparatorlukta klasik dönemin geleneksel yapısından uzaklaşarak yeni çıkarılan kanun ve nizamnamelerle ülkeyi ve ekonomiyi yönetme isteği ağırlık kazanmıştır. Tanzimat sonrası İmparatorlukta uygulamaya konulan tütünle ilgili nizamnameler, İmparatorlukta yaşanan bu değişimin bir sonucudur. Oldukça geniş bir içeriğe sahip olan tütün nizamnamelerinin gruplandırmasını yapmak ilk hedefimiz oldu. Bunu yaparken detayların kaybolmamasına özen gösterildi.

OTTOMAN BUREAUCRACY INNOVATION: REGULATION of TOBACCO

ABSTRACT

However, there is no exact information when the tobacco farming in the Ottoman Empire had began, it is considered that the tobacco seeds had been brought by the Rumelian merchants from Europe and

¹ Prof. Dr. Kocaeli Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, nese.irim@kocaeli.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, anakiboglu@nigde.edu.tr

the tobacco farming took place around Xanthi and Giannitsa for the very first time.

Furthermore, the spread of the tobacco consumption in the Ottoman Empire caused several arguments. From 1688 onwards the tobacco had been applied taxes which also indicates not only the production and the consumption of the tobacco had been officialized but also the tobacco becoming a trade good. Tobacco production first had started at the cities, then located to the counties. Since the consumption of the tobacco increased day by day, more traditional Ottoman manufacturer involved with tobacco. At first the tobacco growing started as a household production and this established the grounds for tobacco farming which later constituted a exclusive group of tobacco farmers.

The study aims to explore the tobacco regulations of Ottoman Empire at the the 19th century which were put into action for regulating the tobacco production and manufacturing. After Tanzimat, financial policy and its bureaucracy had been through some drastic reforms and legal regulations. These regulations and reforms replaced the traditional structure of the Empire for governing the country and also its economy. These tobacco regulations after Tanzimat was one of the outcome of this reform process. The study firstly aims to categorize the tobacco regulations which were widely spread while keeping its details in tact.

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda üretilen tütünün (*duhan) tekel hakkı ve yönetilmesiyle ilgili kurallar Düstur'un II. ve III. cildinde düzenlenmiştir. Bu nizamname ile getirilen kuralların Osmanlı İmparatorluğu halkına ve yabancı ülke halklarına istisnasız uygulanacağı açıkça belirtilmektedir. Tütünle ilgili kuralların uygulanması Rüsumat Nazırlığının görevleri arasında bulunmaktadır. Tütünle ilgili gümrüklerde yapılacak her türlü işlemler tütünün gümrüğe götürülmesinden, vergi tahsiline ve ölçüm sırasında karşılaşılan sorunlar ve tütünün kaçırılması gibi durumlar tütün idaresiyle, Rüsumat (gümrük) idaresinin birleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Böylece Rüsumat Nezareti ve Müdüriyet ve Memuriyetlerinin oluşturulması gerçekleştirilmiştir. Bu işlemler sonucunda ortaya çıkan her türlü tutanak ve kayıtlar müfettişlerin kontrolünde yapılmıştır.

Tütünün gümrüklerden geçirilmesi, düzenlenmesi gereken başlıca konulardan biri olmuştur. Tanzimat'tan önce, Mukataa düzeni içinde devlet gelirlerinin kontrolünün etkin şekilde yapılamadığı bir sistem geçerliydi. Konunun önemi sebebiyle Tanzimat'tan sonra reformlarla düzenlenen alanların yapısını açıklayan, hukuk metni özelliği içeren ve kanunların uygulanma biçimlerini açıklayan kurallar bütünü olarak tanımlayabileceğimiz nizamnamelerde bu işleyiş geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu konuyla ilgili yüzlerce nizamname hazırlandığı tespit edilmiştir. Hazırlanan bu nizamnamelerin bir kısmı uygulamada kalırken, bir kısmı kaldırılmış, bir kısmı da yeni uygulamalarla yeniden düzenlenmiş ve tekrar yürürlüğe konmuştur. İmparatorlukta yayınlanan bu nizamnameler ya kısa metinler ya çeşitli madde başlıkları ve daha alt maddeler, ya da oldukça hacimli maddelerden meydana gelmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

19. yüzyılda Osmanlılar için önemli bir gelir kaynağı haline gelen tütünün ekilmesi, işlenmesi, ülke içinde ve ülke dışına satışı ile ilgili kuralların, nizamnameler vasıtasıyla düzenlenmesindeki başlıca amaç, merkezi idarenin vergilerden sağladığı gelirin mümkün olduğunca, tamamını hazineye aktarmaktır. Bu bakımdan nizamnameleri uygulayacak olan bürokrasinin kurallara tam olarak uymasını sağlamak gerekiyordu. Nizamnamelerde, gümrüklerde görev alacak memurların, müdürlerin ve hizmetlilerin sorumlulukları açıkça anlatılmıştır. Ayrıca atama işlemleri, görevi ihmal ve kötüye kullanma hallerinde uygulanacak cezalar da açıkça belirtiliyordu

Tütün nizamnameleri iki ana başlık altında gruplandırıldı, birinci grupta tütün ticaretini düzenleyen nizamnamelere yer verildi. İkinci grupta ise tütün mamulleri ile ilgili nizamnameler yer aldı. Makalenin sonunda ise bir tablolar bölümü bulunmaktadır.

2.TÜTÜN TİCARETİNİ DÜZENLEYEN NİZAMNAMELER

Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda kanunlaştırma hareketlerine girişilme sebeplerini, ülkenin 18. ve 19. yüzyıllarda yaşadığı sosyal ve iktisadi ilişkilerin değişikliğe uğraması, bu değişikliklerin yeni ihtiyaçlara yol açması ve bunların da yeni düzenlemelerle açıklanması gerekliliği olarak tanımlamak mümkündür. Tanzimat döneminin hukuki belgeleri yalnızca kanunlardan ibaret değildir. Ayrıca, Düstur tertipleri içinde birçoğunu görmek mümkün olduğu, kanunlarla desteklenen nizamnameler çıkarılmıştır. Nizamname: "Kanunların tatbik suretlerini göstermek ve emrettiği hususlarla men eylediği cihetleri tespit etmek üzere Şura-yı Devlet'in tetkiklerinden geçirilmek suretiyle heyet-i vükelâ (vekiller, bankalar, heyetince) tasdik olunup, padişahın iradesine iktiran ettirilen kaideler hakkında kullanılan bir tabirdir. Nizamnameler padişahın iradesiyle tatbik mevkiine girerdi. (Hukuk) Bir cemiyetin veya anonim şirketin kuruluşuna ve idaresine müteallik esaslı hükümleri ihtiva eden hukuki tasarruf vesikaya da bu ad verilir" (Pakalın, 1993, s.704). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'ın getirdiği yeni düzen içinde en önemli uygulamalardan birisi mali ve mali karakterli girişimler ve uygulamalar olmuştur. Öncelikle iktisadi, sosyal ve mali anlamda birçok yapıda kanunlaştırma hareketi yapılmıştır. Tanzimat dönemi hukuk belgeleri ve sadece kanunlarla düzenlenecek olan farklı alanları ilgilendiren nizamnameler arasında önemli ölçüde benzerlikler vardır. Bunun yanı sıra İmparatorlukta var olan, kanun ve nizamnamelerin daha çok pratik hayattaki uygulamalarını gösteren karar, talimat ve tamimler de diğer hukuki uygulama grubunu teşkil etmektedir (Çakır, 2001, 25). Osmanlı İmparatorluğu'nda böylesi bir gelişme sürecinde Mukataa sistemi içinde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak Emaneten, Malikane, iltizam, şeklinde işletilen tütünün Osmanlı İmparatorluğu'nda hem kendi halkının hem de yabancı ülke halkının uymak zorunda olduğu ve herkes için eşit şartlarda uygulanmaya konulan tütün nizamnamesi de bu gelişmeler ışığında hazırlanmıştır.

2.1.Tekel Hakkı, Yönetim Ve İdareciler Hakkında Nizamname

Bu nizamnameye hem Osmanlı İmparatorluğu halkı hem de yabancı ülke halkı istisnasız uymak zorunda olup, herkes için eşit şartlarda uygulanmaya konulan bir nizamnamedir.

Nizamnamede: tütün nazırları ve görevlerinin Rüşumat Nazırlığına devri, tütünün gümrüğe götürülmesi işlemi, alınacak olan gümrük resmi ile ilgili konular temel alınmakla birlikte, tütünün fazla çıkması, gümrük resmi, malın gümrüğe getirilmesi, tütünün gümrükte bırakılarak uzun süre alınmaması, tütünün kaçırılması, görevliler ve yaptıkları işlemler, tütün idaresiyle rüşumat idaresinin birleştirilip, Rüşumat Nezareti, müdüriyet ve memuriyetlerinin oluşturulması, yürürlükte kalan ve kaldırılan hükümler, bunlara ait olan açıklamalar, gümrük işlemleri sırasında tutulan defterler, kayıtlarla ilgili bilgiler ve bu işlemlerin doğru yapılıp yapılmadığının kontrolüne gelen müfettişler ve yaptıkları işlemler açıklanmıştır.

2.2.Geçiş Resmi İle İlgili Nizamnameler

“Gümrük devletler arası ticarete sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yer olup, bu geçiş sırasında alınan vergilere de gümrük resmi denmiştir. Bu tanım, sanayi öncesi devirlerde bölge ve şehir sınırlarını da içine almıştır. Dolayısıyla harici gümrükler yanında dahili gümrük sistemi de görülmüştür. İç gümrükler Avrupa’da 18.yüzyılın sonlarından itibaren kaldırılmaya başlamış ve 19.yüzyıl ortalarında bu gümrüklerin mevcudiyetine tamamen son verilmişken iç gümrük uygulamaları Osmanlı Devleti’nde 20.yüzyıl başlarına kadar sürmüştür” (Karataş ve Sacit, 2012, 215). “1859 Tarihli gümrük nizamnamesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda sahil, karahududu, Tuna eyaleti mümtazesi ve kadim kara gümrükleri olmak üzere ‘dört tür gümrük yönetim yapısı tespit edilmiştir’(sevahil ve kara hudud gümrükleri ve kadim kara gümrükleri hakkındaki nizamname düstur, I.tertıp cilt, 551). İç ticaret işlemleriyle ilgili mal alışverişlerinde kara gümrükleri kullanılırken, sahil gümrüklerinde hem iç hem de dış ticarete konu olan malların işlemlerinin yapıldığı görülmektedir.’1801 yılında 100 ün üzerinde gümrük noktası bulunan Osmanlı topraklarında savaşımlardan dolayı yaşanan sınır değışikliklerinde gümrük merkezleri ile personel sayıları da değışikliklere uğramıştır. Vergisini ödeyerek bu gümrüklerden birinden gecen mallar için sahiplerinin eline eda tezkiresi verilmiş, böylece başka bir gümrüğe geldiğinde aynı mal için mükerrer gümrük vergisi ödenmesinin önüne geçilmiştir (Karataş ve Oğuz, 2012, 215). Bu bağlamda tütünün gümrüklerden geçirilmesi düzenlenmesi gereken başlıca konulardan birisi olmuştur.

Geçiş resmi ile ilgili işlemler için hazırlanan nizamname 2 alt başlıktan (benden) oluşmakta ve 2. alt başlıkta kendi içinde 17 başlığa ayrılmaktadır. Çalışmada oldukça geniş bir yapı sergileyen nizamnameler içerdikleri ortak özellikler bakımından aşağıdaki başlıklarda hazırlanarak sizlere sunulmuştur.

a- Eda Tezkiresi

1280 (1863) yılı Haziran ayı başından itibaren tütünün gümrük resmi ve tahsili ile ilgili kurallara bakıldığında eda tezkiresinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Tütün her kimin yetkisi ile olursa olsun, yetiştirdiği yerden alınıp, ithal edildiği yere(şehir,kasaba,köy) vardığında bir eda tezkiresi verilecektir.Bu sayede tütünün yolda durdurulmadan doğrudan İstanbul’a götürülerek geçiş resmi işlemleri İstanbul’da alınacaktır. Tütünü getiren eda tezkiresi sahibi kişi burada tezkireye imparatorluğun güvenilir bir kişisini kefil olarak gösterip bunu da eda tezkiresine ekleyecektir. Böylece gümrükle ilgili işlemlerde aynı mal için çifte gümrük ya da mükerrer gümrük ödemesi yapılmasından da kaçınılmış olacaktır.

b-Miktar Ölçüsü

Tütünün miktar ölçüsü (okka, 400 dirhem) olacaktır. Burada ürünün geldiği yerin uzaklığına göre alınan vergiler toplanacaktır. Malın gelişinden (11gün -60gün) itibaren belirtilen sürede tütünden resmin tamamen alındığını gösteren, işaretli belge hazırlanarak malın geçiş izni verilerek malın ruhsatı verilecektir. Bu işlemlere uymayanların malı gümrükte alıkonulacaktır.

c-Diğer Belgeler

Osmanlı İmparatorluğu’nda işlemler sonucu elde edilen gelirin defterlere kaydedilmesi, tütün resminin geçişte alınma işleminin yapılması için imparatorlukta artan bir şekilde oluşturulan merkez yerleri, bunlara bağlı birimlere bölünerek, eyalet başlarında bulunan merkezlere nazır, sancak başlarına müdür, kaza ve büyük köylere, panayır ve iskeleler, Pazar yerlerine memur ismiyle birer tütün memuru atanması kararı alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda yargı sisteminin olduğu yerlerde, tütünün İstanbul’dan başka bir yere nakledilecek tütünün mahrecinde tütün müdür ve memuru varsa mahrecinde, eğer yoksa

ilk dahil olduğu şehir, kasaba, iskele ve köylerde genel olarak okkada (kıyyede) 12 kuruş geçiş resmi alınacaktır.

Bu ücret tütünün geçiş öncesinde alınacaktır. Eğer tütün doğrudan yabancı ülkeye nakledilecek olursa anlaşmalar gereğince bir gün resim alınmayacaktır. (tütünün uğradığı ilk şehir kasaba, iskele ve köylerde mal sahibi eda tezkiresini depozito karşılığı alacaktır)

Tütünün geçişinde gümrük resmi alındıktan sonra, koçanları kesilerek sahiplerine iki eda tezkiresi verilecektir. Bunlardan birisi, tütünün geçiş gümrük resmini vermiş olduğu şehir, kasaba ya da büyük köyler, panayırlar, pazar ve iskele yerlerinde tütünün gümrük resminin ödendiğini açıklayacak olan ruhsat tezkiresi, diğeri, tütünün gümrük resmini ödemiş olduğu yerde tutulmaksızın diğer yere nakledilecek tütüne ayrılan geçiş tezkiresidir.

Tütünlerini belirlenen şehir, kasaba, köy, panayır, pazar, iskele yerlerinin içine ithal etmeyip doğrudan doğruya istedikleri yerlere göndereceklerini, bir gece kalmaları gerekli olsa bile, belirtilen yere giremeyip, dışında uygun bir yerde geceleyecek, dışarıda mevsim gece kalmasına izin vermemesi durumunda da yakın civarlarda barınacak, başka uygun bir yer bulunmadığı takdirde, tütünlerin ertesi gün sabahında kaldırılarak götürmek üzere geçiş gümrüğü yerinde bırakarak kendileri ve hayvanları içeriye girebilecek, ruhsat tezkiresini almış olanlar sonraya bıraktıkları tütünlerini, bir başka yere nakletmek istediklerinde ruhsat tezkiresini tütün nazırına, müdürüne, memuruna iade edecektir. Yerine parasız geçiş tezkiresini verecek ve malın sahibi bu değişik şekilde aldığı geçiş tezkiresiyle ihraç edecekleri tütünün miktarı, çıkış sırasında verilen tezkire ile karşılaştırılarak miktarında bir hile meydana gelirse, yani tezkirede yazılandan fazla miktar geçirme gibi bir olay olduğunda; önce ödenmiş olan resimden vazgeçerek, ceza olarak tekrar ödenmesi gereken gümrük geçiş resmini verecektir.

2.3.Transit Geçişle İlgili Nizamname

Tezkire dikkate alınmayıp tütün gümrük geçiş vergisi alınacaktır. Daha önce açıklanan ve iki türe ayrılan tezkirelere sahibinin isimleriyle tabiiyetleri ve tütünün miktarı, kıyyesi, hangi yerin ürünü olduğu, alınan geçiş resminin miktarı, hangi yerin tezkiresinin hangi yıl, ay ve gün verilmiş olduğunun tarihi açıklanıp kaydedilecektir. Koçanlarına da belgenin aynısıyla kayıt yapılarak ve kayda geçirilerek tezkireler sandık emini, başkâtip, nazır, müdür ya da memurların kendilerine ait olan mühürleriyle mühürlendikten sonra merkez ya da mevki ya da bağlı yerler ismine ait olan büyük devlet mührüyle mühürlenerek verilecektir.

a-Ruhsat Tezkiresi

Tüccar tarladan satın aldığı tütünün geçiş resmini ilk dâhil olduğu şehir, kasaba, büyük köylerde, panayır, pazar ve iskele yerlerinde vermeye mecburdur. Tüccar olmayanlar da bu yerlerden birine geldiklerinde, içeceği miktardan yani 100 dirhem tütün miktarı alır. Bir tütün kesesinde bulunan kıyılmış tütünden başka gerek kıyılmış ve gerek yaprak olarak götürecekleri tütünün geçiş resmini verdiklerini gösteren ruhsat tezkiresini alacaktır. O tütünden başka yere götürmek ya da göndermek isterlerse olduğu gibi kayıtlı olan ruhsat tezkiresini memura verip geçiş tezkiresini alacaklardır (Geçiş tezkiresinden fazla çıkan tütünden iki kat resim alınması son olarak alınan kadardır). Bu işlemler sırasında her şey kayıtlara günü gününe geçirilecektir. Belgeler aylık icmal defterleriyle gönderilmek zorundadır. Eğer kayıtlarda bir yanlışlık olduğu görülürse, bu yanlışlığa sebebiyet verenler hatalarından dolayı görevlerinden uzaklaştırılacaktır.

Geçiş tezkiresi kullanılarak bir başka yere ya da yabancı ülkeye gönderilmek üzere iskelesi, sınırı bulunan bir yere gönderilecek olan tütün, içeriye geçişinde ruhsat verilmeden muayeneye sunulup, ölçümü yapılacaktır. Sonra ürünün miktarı ve sahibinin adına göre tezkiresinde kayıtlı olan miktara ve isme uygunluğu tespit edilecektir.

Tütünün orada kullanılmak üzere getirildiğini belirleyen, bir şerh konularak, sahibinden alınacaktır. Yerine ruhsat tezkiresi gösterilerek içeriye geçirilecektir. Eğer sözü edilen ürünün bir kısmını ya da tamamını başka bir yere nakletmek isterse ve yapılacak muayenede malın kalitesinde bir problem olduğu anlaşılırsa yeni geçiş belgesi ya da ruhsat tezkiresi verilmeyecektir.

b-Sahipsiz Ürün

Her ne sebeple olursa olsun geçiş resmi yerinde bırakılıp bu tarihten sonra bir seneye kadar sahibi ortaya çıkarak gümrük geçiş resmini ödeyerek malını almazsa, tütünler tütün nazırı, müdür, memuru ya da o yerin meclis yetkisiyle her şey açık ve ispatlı şekilde peşinen müzayede de satışı yapılarak satılacaktır. Hasıla bedeli ne kadar olmuşsa meclis tarafından 2 nüsha mazbata düzenlenecektir. Bir nüshası nazır, müdür, memura teslim edilecektir. Bir diğer nüshası İstanbul'a Rüşumat Emanetine gönderilecektir. Elde edilen hasıla açık bir şekilde gelir olarak kaydedilecektir. Bu belge icmal defterine eklenecektir. Bu süreç sonrası bir yıl içinde eğer tütünün sahibi ortaya çıkarsa eyaletin en yetkili makamına başvurarak tütün nazırının yanında bu malın kendine ait olduğunu ruhsat tezkiresi ile ispat ederse, geçiş resmini ödediğini belgelerse ellerinde bulunan ve irad olarak kaydedilen bu belge nazır tarafından sahibine teslim edilecektir. Bu olay muhasebeye masraf olarak geçirilecek ve icmal defterlerine eklenerek emanete gönderilecektir.

c- Ceza(Malı Kaçırmaya Teşebbüste)

Gümrük geçiş yerine gelen ve resmin ödenmesi gerekirken ruhsat tezkiresi alınmazsa, malı kaçırma yoluyla başka yere ithal ederken tütün yakalanırsa ceza olarak derhal ürüne el konulacaktır. İdare heyeti tarafından olayla ilgili mazbatasını düzenlenecektir.

2.4.Tütün Gümrüğünde Görev Alan Personel İle İlgili Nizamnameler

a-Sorumluluklar

Tütünü geçirenler her zaman görevleri gereği ürünü zayi etmeden düzenli olarak kayıtlarını yapacaklardır. Eğer bu kayıt sırasında görevli ve tüccar arasında kaynaklanan sorundan dolayı bir problem olursa kanuni işlem uygulanacaktır. Nazırlar, merkez memuriyetlerine gelişleriyle beraber kendi maiyetlerine gerekli olan kâtip, sandık emini, hademe sâireyi ve bizzat idarelerinde bulunan kazaların memur ve kâtiplerini ve sandık eminlerini tayin ettikten sonra başkâtibi yerlerine vekil bırakarak, bağlı olan sancak başlarına yetkili kişiyi ve orada görev alacak olan müdürler ile başkâtip, sandık eminlerini seçerek tayinle görev yerlerine gönderecektir.

Nazırlar, merkez memuriyetlerine gelişleriyle beraber kendi maiyetlerine gerekli olan kâtip, sandık emini, hademe sâireyi ve bizzat idarelerinde bulunan kazaların memur ve kâtiplerini ve sandık eminlerini tayin ettikten sonra başkâtibi yerlerine vekil bırakarak, bağlı olan sancak başlarına yetkili kişiyi ve orada görev alacak olan müdürler ile başkâtip ve sandık eminlerini seçerek tayinle görev yerlerine gönderecektir.

b- Maaşlar

Müdürler de kendi maiyetlerinde gerekli olan hizmetliyi tayin ederek, başkâtipleri yerlerine vekil bırakarak, bağlı olan kaza başlarına yetkili atayarak kasaba ve köylere gerekli olan memurlar ile başkâtip ve sandık eminlerini seçmek ve tayin etmekle görevlidir. Memurlarda kendi maiyetlerinde almaları gereken kâtip ve hademeyi seçerek, atamasını yapacaktır. Pazar ve panayır yerleri geçici bir süre açıldığında, bunların hangi şehir ve kasaba içinde kurulurlarsa, oranın nazır ve müdürü tarafından yönetilecektir. Bu başkanların altında görev alan çeşitli kademelerdeki atanacak olan müdürlere; 500 kuruştan 1000 kuruşa kadar ve daha alt birimlerdeki kâtip ve sandık eminleri ve bağlı memurlara 200 kuruştan 500 kuruşa kadar, memurların maiyetlerinde çalışan kâtip ve sandık eminleri ise, 150 kuruştan 300 kuruşa kadar maaşla görevlendirilecektir. Bu görevlere mültezimler tarafından çalıştırılan ve sadakatlerine güvenilen insanlar arasından

görevlendirme yapılacaktır. Bu görevlere atanacak olanlar okuma yazma bilip onaylandıkları takdirde hepsinin kefilleri Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı olmak zorundadır. Her görevli yapmış olduğu iş için belirlenen tutarda ücret alacaktır. Belirlenen ücretin üzerinde bir ücret ödenmesi tespit edilirse de bunun hazineye karşı bir suç olduğu kabul edilmiş olduğu için kanunen gerekenler yapılacaktır. Eğer köylerin yıllık masrafı çok olan yerleri olursa da memur sıfatıyla maaşsız olarak hâsıllardan onda bir olmak üzere ondalık ile imam muhtar ve o yörenin şerefli insanlarından olup atamaları yapılacaktır. Bu görevlilerle ilgili bilgiler kesin kayıt defteri düzenlenerek yazılacaktır. Kesin kayıt defteri başkâtip, sandık emini ve ortaklaşa imzalanacak ve memurlar tarafından müdürlerine, müdürler tarafından kendi maiyetlerindeki defterleriyle beraber nazırlara gönderilmiş olup, nazırlar bu defterleri kendilerinde saklayacak, kurallar gereği genel bir defter düzenlenecek ve başkâtipler ile emanete göndereceklerdir. Emanet kontrolünü yaptıktan sonra meydana gelecek olan olaylarda bu doğrultuda hareket edecektir.

c. Atama İşlemleri

Müdür, memur, kâtip, sandık eminleri ve hademelerin ataması yapıldıktan sonra, kolcu ve sair bunları temsil eden daha alt birimlerdeki görevlilerden birinin uygunsuzluğu ya da istifası durumunda, diğerinin işe alınması gerektiğinde; nazır, müdür ve memurlar bu atamayı yapmaya izinlidir. Fakat memur, kâtip, sandık emini ve kâtipten birisinin yerine diğerinin istihdamı söz konusu olduğunda, bunların faaliyete geçmeleri için ya da görev değişimi yapılacak olan memurların bu değişim sebepleri ayrıntısıyla belirtilecektir.

Memurlar müdürlerinden, müdürler nazırlarından görevlendirme yapmak için izin istemeye mecburdur. Nazırlar müdürler ile memurlar, bunların maiyetlerinde bulunan başkâtipler ve sandık eminleriyle kendi maiyetlerinde bulunan başkâtipler ve sandık eminlerinden başka olanların asaletlerinin onaylanması ya da yerlerine başkalarının atanmasına yetkili olacaktır. Memurlar ile başkâtipler ve sandık eminleri asaletlerinin onaylanması kararının verilmesi için işlem yazılarının emanete gönderilmesi zorunludur.

d-Görevi Kötüye Kullanma

Göreve başlayan birimlerdeki memurlar zimmetlerine para geçirirse, bu para kendilerinden ya da kefillerinden tahsil edilecektir. Yapılan sahtekârlık hemen nazıra, müdürlere ve emanete bildirilecektir.

e- İşe Alma ve İstifa

Müdür, memur, kâtip, sandık eminleri ve hademelerin ataması yapıldıktan sonra, kolcu ve sair bunları temsil eden daha alt birimlerdeki görevlilerden birinin uygunsuzluğu ya da istifası durumunda, diğerinin işe alınması gerektiğinde; nazır, müdür ve memurlar bu atamayı yapmaya izinlidir. Fakat memur, kâtip, sandık emini ve kâtipten birisinin yerine diğerinin istihdamı söz konusu olduğunda, bunların faaliyete geçmeleri için ya da görev değişimi yapılacak olan memurların bu değişim sebepleri ayrıntısıyla belirtilecektir.

Memurlar müdürlerinden, müdürler nazırlarından görevlendirme yapmak için izin istemeye mecburdur. Nazırlar müdürler ile memurlar, bunların maiyetlerinde bulunan başkâtipler ve sandık eminleriyle kendi maiyetlerinde bulunan başkâtipler ve sandık eminlerinden başka olanların asaletlerinin onaylanması ya da yerlerine başkalarının atanmasına yetkili olacaktır. Memurlar ile başkâtipler ve sandık eminleri asaletlerinin onaylanması kararının verilmesi için işlem yazılarının emanete gönderilmesi zorunludur.

f-Kayıt ve Belgeler

Nazır, müdür, memur, başkâtip ve sandık eminlerinden birinin ayrılmasıyla, bu memuriyete yeni birinin gelmesi ve ayrılan memurun işe başlangıç tarihinden başlayıp, işten atılma tarihlerine kadar olan zamanın hesaplanması, yani gelen ve giden memurun, nazır, müdür, memur, başkâtip ve sandık emini yetkisiyle görüşülerek Rüşumat memuriyetinde ne kadar çalışmış oldukları ve çalıştıkları bu süre içinde Rüşumat Emanetinde ne miktar mal, sandık çıkarılmış ve onun görevi zamanında ne kadarı icmallere ithalat olarak aktarılmışsa ve bu işlemlerde ne kadar kusurlu sandık miktarı olmuşsa, bunlarla ilgili belge kontrolü için mevcut defterlere bakılacaktır.

Kontroller sonucu konularla ilgili olaylar hakkında net olarak bilgi edinildikten sonra maaş, masraf vb. yapılan bütün ödemelerde titizlikle gözden geçirilecektir. Doğruluğu belirlenen belgeler işi bırakan memur ve yerine gelen memur, nazır, müdür, memur, başkâtip ve sandık eminleriyle mühürlenecektir. Üç nüsha olarak muhasebe defteri düzenlenecektir. Bir nüshası memurlar tarafından müdürlere, müdürler tarafından nazırlara ve bunlardan da emanet tarafına gönderilecektir. Kalan diğer iki nüshasının bir tanesi görevini bırakan memura, diğeri de ayrılan memurun yerine gelecek olan memura verilecektir. Görevinden bir gün bile zimmetine para geçirmediği, eğer yaptığı bir kusuru varsa ve bunların kefilinden alınıp alınmadığı vb. kanunları tutanakla belirtilecektir. Bir kusuru varsa da, azledilen memurun nereye gitmiş olursa olsun, bulunup tutuklanması ve gerekli kanuni işlemlerin yapılması gerekecektir.

Tütün gümrük geçiş resminin alındığı, mal sahibinin ismi, tütünün miktarı, ve ürünle ilgili özellikleri, ürünün numunesi ile ilgili ...vb bilgilerin hepsi deftere bütün ayrıntısıyla kaydedilecektir. Kayıt defteri üzerinde kesinlikle silme, kalemle çizik atma vb.. işlemi yapılmayacaktır. Bir ayın gelir ve masrafları başka ayın gelir ve masrafına karıştırılmayacaktır. Gelecekte ve geçmişteki her ayın başlangıcında her bir memur tarafından verilen defter numunesine göre, bir icmal defteri doğru kayıtlarla düzenlenecektir.

g-Hasılatın Nakledilmesi

Başkâtip ve sandık emini ile beraber belge mühürlendikten sonra o malın hâsılatıyla, tezkireleri, tükenmiş koçanları, etraftan gelen geçiş ve sahibi tarafından iade edilen ruhsat tezkireleri vesaire gereken senetleri de alarak memurun bağlı olduğu müdüre gönderilecektir. Müdürler de bu bağlı yerler icmal defterlerini başkâtipler aracılığıyla muayene ve kontrolünü yaptıktan sonra bunların masraf ve gelirlerini kendi idarelerinde olan yerlerin durumunu belirten genel bir icmal defteri verilen örneklere göre düzenleyerek başkâtip, sandık emini ile birlikte mühürlendikten sonra bağlı yerlerin, icmal defterlerinin asıllarıyla, beraber gelen koçanlar, ruhsat, geçiş tezkireleri, senetler ile bağlı yerlerden gelen ve kendilerinde toplanmış olduğu belirtilen aylık hâsılatlar ile belirtilen gelecek ayın haftasına kadar nazırlara göndereceklerdir.

Nazırlarda kendilerine yazılı olarak gönderilen bu icmal defterlerini, başkâtipleri aracılığıyla kontrol ettikten sonra, bağlı yerlerin gelir ve masrafları ile kendi yönetimlerini içine alan gelir ve harcamaları gösteren, genel bir icmal defteri hazırlayarak başkâtip, sandık emini ile ortaklaşa mühürleyip bölgelerden kendilerine gelen, biriken hâsılatlar, bunlara ait koçanlar, tezkireler, senetler vesaireler bağlı yerlerin icmalllerinin asıllarıyla birlikte gelecek ayın 15. günü emanet yetkilisine teslim edeceklerdir.

Merkezlere yani eyalet başlarına uzak ve İstanbul'a yakın olan yerler de hâsılatın nakledilmesi sırasında masrafların fazla olmaması ya da sebepsiz gecikmeler yaşanmasın diye vapur ve postalar aracılığıyla doğrudan emanete gönderilmesi uygun olacaktır. Bu sebeple bu bölgelerde meydana gelen hâsılat, malın cinsi, miktarı, malların üzerine konulan numaraları, markaları ve bunları açıklayan ayrıntılı bilgileriyle, mühürlü pusulalarıyla, vapur

kumpanyalarından ya da postanelerden alınan biletler ile beraber her ay sonunda emanete yazılı olarak sunulacaktır.

Geçiş işlemleri kontrolü için görevlendirilen memurların denetiminden müfettişler sorumludur. Teftiş sırasında yapmış oldukları masraflar bir mazbata eşliğinde özet defterlerine eklenerek, masraf kaydedilerek almış oldukları mazbataları da bu defterlere ekleyerek göndereceklerdir. Geçiş resminin alınacağı gümrük alanı daima görevliler tarafından gezilerek kontrol edilecektir.

Her bir eyalet, sancak ve kazanın başında yer alan üst düzey görevlilere gönderilecek olan mühürler ve bunlarla ilgili işlemler nazırlar kontrolünde yapılacaktır. Mühür gönderilecek yerlerin listesinin hazırlanması ve gerekli bilgilerin yer aldığı pusulası ile beraber emanete gönderilip, ismi geçen mühürler talep edilecektir.

Eğer geçiş işlemlerinde görev yapmak üzere bir yere atanan görevli olursa, hemen atandığı yerden bir ikametgâh belgesi almak zorundadır. Görev yapacakları bina yoksa bu binanın görev sorumluluklarını yerine getiren kuruma gideceklerdir. Eğer ikamet edecek yerleri bulurlarsa kira bedeli hâsılatlardan karşılanacaktır.

Geçiş resminin iyi bir niyet ve dürüstlikle gerçekleştirilmesi sırasında, meydana gelen gelir ve zararıyla ilgili olarak bu nizamnamede yer alan kurallar dâhilinde, bu işle bütün ayrıntısıyla uğraşan daire yönetiminin dışında alınacak olan bütün tedbirler, olayların gidişatına göre kazanılan tecrübe ile birlikte layihalarda yer alan kanun maddelerinden bazılarına göre, bütün hesaplar kontrol edilecek ve alınacak olan tedbirler önce nazırlara, sonra müdürlere ve sonra memurlara hemen bildirilecektir (Fi 26 Zi'l-hicce sene (1278) (1861; Düstur, cilt: 2, s.621-638).

2.5.Tütün Satışını Düzenleyen Nizamnameler

Bu nizamnamede Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'da, Galata'da ya da İmparatorluğun herhangi bir memleketinde tütün alım-satım işlemlerinin yapıldığı, eskiden beri var olan kara ve iskele gümrüklerinin olduğu yerlerde tütün satışı yapan dükkânlarla, dükkânı olmadan bu satış işlemini yapanlar, yabancı ülke ürünü olan enfiye, sigara ve ağız tütünü saranlardan alınacak olan satış resmi ile ilgili alınan ve uygulanması gereken kurallar, eğer bu ürünlerin yasalarla belirlenen dükkânlarda satışı yapılmazsa uygulanacak olan ceza-î müeyyideler açıklanmaktadır.

a-İstanbul, Boğaziçi ve Osmanlı Toprakları

“Dükkân ve mağazalarda kira ile oturanların ya da ticari faaliyetlerini içinde bulundukları dükkânlarda kira karşılığı gerçekleştirenler yıllık kira ödeme zamanlarında, bulundukları yerin ileri gelenleri içinden ve bu işi iyi bilenlerden 2 kişi (bir Müslüman-bir gayrimüslim) ye ek olarak esnaf köşe ustaları ve satış resmini tahsil edecek olan kişinin de katılımıyla oluşan heyete vereceklerdir.

Heyet orada kaç mağaza olduğunu tespit ettikten sonra kira vereceklerin gedikli ya da gediksiz olduklarını açıklayan bir senelik kira belgesi hazırlayarak hazırlanan bu defter heyet tarafından imzalanıp mühürlendikten sonra alınması gereken satış resmini tahsil edilmesiyle ruhsat tezkireleri tahsildarların yetkileri dahilinde dükkân ve mağaza sahiplerine verdikten sonra bu defterler tütün nezaretine götürülecektir.

Eğer kira toplama işinde bir hile olduğu anlaşılırsa sorumluluk heyet üzerine bırakılacaktır. (kira tespit işinde dükkânların gedikli ya da gediksiz olması çok önemlidir) kiralarnı düzenli olarak ödeyen kira sahipleri almış oldukları matbu ruhsat tezkireleri ile dükkânlarında enfiye, tütün, tömbeki sigara vb bütün ağız ürünlerini serbest olarak satabileceklerdir. Tezkiresi olmayanlar ya da varken hile karıştırdıkları için ruhsatları iptal edilenler, eğer satışa devam ederlerse satış mislinin 3

katı ceza alacaklardır. Kira bedelini toplayacak olan heyet yüksek sesle kira toplama işlemini yapacaklarını açıkladıkların da belirlenen kira bedeline itiraz edenler olursa bu bedel zorla tahsil edilecektir.

Yeni dükkan açmak isteyenler ödemeleri gereken satış resmini ödedikten sonra dükkan açarak gezginci, sergici olarak, tütün, ya da enfiye satabileceklerdir. Satış resmini ödeyip matbu tezkirelerini alan dükkan sahipleri eğer başka bir yere gidip başka bir dükkan açacak olurlarsa, tekrar yeniden satış resmi ödemek zorundadır.

Gezgincilerin ve sergicilerin ruhsat tezkireleri sadece Boğaziçi'nde ve İstanbul taraflarında istenmeyecektir. Gezginciler İstanbul'da ve Boğaziçi'nde kendilerine belirtilen yerlerde satışlarını yapmak zorundadırlar. Tütün nezareti tarafından satış resminin alınması , ruhsat tezkirelerini vermek, tezkiresi olanı ve olmayanı ortaya çıkarmak, yoklamaları yapmak ..vb için İstanbul, Eyüp, Beyoğlu, Galata, Kasımpaşa, Boğaziçi, Rumeli, Üsküdar, Kazı Köyü, Boğaziçi'nin Anadolu tarafları başta olmak üzere satış resmini tahsil edecek olan tahsildarların yeterli kefillerinin olması, okuma yazmalarının olması, bu görevi itina ile yapacakları sözü ve almış oldukları satış resimlerinin tahsilini tezkiredeki koçanlarına usulünce kaydedecektir. Satış resmini peşin almış olduklarını belirterek, bu tutarı sıra ile tütün nezaretine teslimi işlemine dikkat edecekleri görevlendirilecektir.

Her bir tahsildara nezaret tarafından verilecek olan evraklar ve ciltlerin adedi alınacak olan senetler gereğince, gerekli olacak olan ruhsat tezkireleri koçanlarıyla beraber tahsildarların üzerlerine zimmetlenecektir. Bu ciltlerin her biri arka arkaya numaralandırılmış ve ismi geçen tezkirenin, tahsildara hangi numaradan hangi numaraya kadar verilmiş olduğu net ve açık bir şekilde belirtilecektir. Tahsildarlar elde ettikleri hasılatı düzenli bir şekilde nezarete teslim edeceklerdir. Bu belge Rüsumat emaneti yetkilisi tarafından, kendine verilen numune gereği başka bir yevmiye defteri kaydına bilgileri kontrol ederek işleyecek ve bu icmal defterini emanete teslim edecektir (Düstur, Cilt: 2,s. 639-646).

b-İran

Osmanlı İmparatorluğu'nda tütünün giriş tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, "1570'lerde girmiş olduğu ihtimali oldukça yüksektir. Bu ihtimali güçlendiren nedenlerden birincisi, 1583 yılında Muğla'ya ait tahrir defterinde çıkan, öşür alındığı tespit edilen Milas isimli, şimdiye kadar nasıl bitki olduğu hakkında herhangi bilgi bulunmayan maddedir, ikincisi Conte Carti'nin 1931'de yazdığı ünlü eserinde tütünün İngiliz ve Venedik gemileri vasıtasıyla Akdeniz yoluyla Doğu'ya ve İstanbul'a getirildiğini 1580 yılında Osmanlı Sultan'ı III. Murat Polonya kralı Stefon Bathary'ye ve gönderdiği hediyeler arasında şifa verici bu nebatın kurutulması yapraklarının bulunduğunu, bu sayede Polonya'ya ilk defa tütünün girdiğini, Sultan'ın sarayında ve saray bahçesinde şifa veren bitki olarak ekildiğini, hatta 1590 yılında Polonya'nın İstanbul sefiri Uchenski'nin tütün tohumunu kraliçe Anna Yagiellonskaya gönderdiğini belirtmesi, üçüncüsü ise, tütün tarımı bölümünde daha detaylı anlatıldığı üzere, 1600 yılında imparatorluğa girmiş olan tütünün, birkaç yıl gibi kısa bir zaman içinde birbirinden farklı bölgelerde tarımına başlanamayacağı, başlanabilmesi içinde uzun süre önce imparatorluğa girmiş olması gerektiğidir" (Yılmaz, 2005, 16).

"Osmanlı İmparatorluğu'nda tütünün giriş tarih yılı 1598 yılı olarak verildiğinde daha doğru olacaktır" (Yılmaz, 2005, 16). Tütün Osmanlı İmparatorluğu topraklarına girdikten sonra Avrupalı tüccarlar tarafından ticari hayatta bir madde olarak kullanılınca tüketimi hızlı yayılmıştır. Aşağıda Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün tarımı ve elde edilen ürünlerin gümrük işlemleri ve bu işlemlerde rüsumat emaneti yetkililerinin nasıl yön verdikleri açıklanmaktadır (Yılmaz, 2005, 16). Bu başlıkta alınan kurallar çerçevesinde tütünün nasıl yetiştirilmesi gerektiği, rüsumat

memurlarının tütün ürününü yetiştirildiği yerde kontrol etmeleri gerekliliği, ürün yetiştirilen tarlanın büyüklüğünü, elde edilecek olan ürünün tahmini miktarı, bunların düzenli olarak deftere kaydedilmesi, rüsumat nezaretine verilecek olan belgelerin gerekli yerlere zamanında teslim edilmesi gerektiği, alınacak olan vergi oranları, ürünün müşteriye teslimi, nakliye işlemleri, rüsumat memurlarının malın teslim edildiği mağazayı denetlemeleri, ihraç edilecek olan tütünlerle ilgili bilgiler, malın ihraç edileceğinin belgelenmesi, malın kara yoluyla mı, yoksa deniz yoluyla mı, gönderileceği, tezkire alınma zorunluluğu gibi konularla ilgili bilgiler yer almaktadır.

İran ürünü olan tuz ve tütünün Osmanlı İmparatorluğuna ithali yasaktır. Aynı şekilde Osmanlı imparatorluğu ürünü olan tuz ve tütünün de İran'a ihracı yasaktır. İran ürünü olup kara ve deniz yoluyla ithal edilecek olan tömbekinin miktarının saf kıymeti üzerinden %75 gümrük resmi alınacaktır. Bu oran resmi tarife gereği alınacaktır.

1291 (1874) yılı Nisan ayı başından itibaren 3 ay içinde Erzurum, Bağdat, Cidde gümrüklerine gelen çeşitli türleri olan tömbekiden nakdi resmi alınan ve bu yerlerin her birine bu süre için de ürün gelmişse çeşitli tömbeki türleri içeren üründen kıymet hesaplanacaktır. Eğer bu süre geçtikten sonra ürün gelirse de tarife gereği işlem görecektir. (Tarifeler anlaşma yoluyla üzerinde fikir birliğine varılan kararları içermekte olup geçerliliği anlaşma sonrası 10 yıl olup süre bitmeden 3 ay önce eğer tarifede değişiklik talep edilmezse bu tarife 7 yıl daha yürürlükte kalacaktır.

%75 gümrük resmi Osmanlı imparatorluğu gümrüğüne gelişte alınacaktır. Bunu yapmak istemeyenler ise İran ticari iskele ya da hududa götürdüğü tömbekiyi doğrudan rüsumat idaresine teslim edip tartımı yapıldıktan sonra saf miktarı anlaşıldıktan sonra tömbekiyi belirttiği yerde satacaksa hemen %75 resmi ödeyecektir.

Başka bir yere götürme niyeti varsa mesafeye göre resmi ödeyecektir. Uygun bir süre içinde gelişini açıkça bildiren belgeyi hazırlayıp iade edeceği, bunu yapmazsa %75 resmini tamamen ödeyeceğini belirten bir senet, bir de tacirden saygın bir kefil verdikten sonra, usulü doğrultusunda ilmühaber kaimesi düzenlenerek nakliye tezkiresiyle beraber tömbekinin geçişine izin verilip ulaştığı yerde resmi derhal verilmesiyle tezkiresini almak ya da resmi hemen vermeyip de müşteri buluncaya kadar erteleme isterse, tömbekiyi birisi kendisinde ve diğeri rüsumat idaresinde bulunacaktır. Ürünlerin naklinde nem yüzünden meydana gelen %2'lik fazlalık gümrük resminden muaf tutulacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda transit yoluyla gidecek ürünler ülkelerin ticari mallarıyla ilgili yapılarına uygun olarak gönderilecektir.

Eflak, Boğdan, Sırbistan ve Mısır'a gitmek için Osmanlı İmparatorluğu'ndan geçen tömbekinin gümrük resmi, ismi geçen yerlerin ilk gümrüklerine geldiği zaman ve aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yönlerine gitmek üzere belirtilen yerlerden geçen tömbekinin gümrük resmi, Osmanlı İmparatorluğu tarafından doğrudan doğruya yönetilen ilk gümrüğe gelişinde ödeyecektir. Tömbekinin gümrük resmi verilmiş bulunup da bunu kullanmaması yüzünden, altı ay içinde ismi geçen yerlere gönderilecek olursa da %1 indirilerek gümrük resmi geri verilecektir. Alınan bu kararlar 1292 (1876-1877) yılı mart ayı başından itibaren yürürlüğe girecektir (Düstur, Cilt: 3,s. 326-328).

2.6.Tütün Üretimini Düzenleyen Nizamnameler

Osmanlı İmparatorluğu'nda tütünden alınan vergi oldukça önemlidir. Tütünün sadece satışından değil üretim aşamasından başlayarak imalat bitim sürecine kadar belli aşamalarda gümrük resmi alınmıştır. Aşağıda bu işlemlerle ilgili bilgilere yer verilmektedir. Aslında bu bir bakıma tütünün Osmanlı imparatorluğundaki üretim sürecinde nasıl bir teknoloji ile üretildiğini de bizlere açıklaması bakımından önemli bir nizamnamedir.

a-Tütün Ekimi İle İlgili Olanlar

“1290 (1874/1875) mali yılından sonra her türlü tütün ekmek isteyen kişi tütün yetiştireceği yerin yarım dönümden eksik olmaması, ektiği tütünün gerek tarlada, gerekse bilirkişi tahminiyle belirlenecek miktarı ve yetiştirdiği ürünün uzağa gönderilerek satış emrinde de bu nizamname kuralları geçerli olup, hiçbir yerden izin ve ruhsat talep etmeden bütün tütün türleri ekimi konusunda serbest olacaklardır.

b-Tütün Sayımı İle İlgili Olanlar

Her kaza rüsumat memuru tütün ürününün mevsimine göre tarladan kaldırılacak duruma gelmeden önce kaza kaymakamına yazılı olarak müracaatını yaparak, rüsumat idaresi yetkilisi ve kâtibiyile tahrir çıkacaktır. Tahrir için gittikleri yer köy, kaza, şehir ve kasaba olması durumuna göre gittikleri yerin yöneticileri, ileri gelenleri ve iki asker eşliğinde belirlenen günlere göre tahrir çıkılacaktır. Ürünler itina ile denetlenerek, ürüne ait her türlü bilgi kayda geçirilerek ürün isminin kayıtlı olduğu koçanlı ciltten sergi pusulası hazırlanacaktır. Buraya kaydedilen bilgiler tekrar koçana da işlenecektir. Tahrir görevlisi ve zirai ürün temsilcileri tarafından bu sergideki bilgiler mühürlü deftere aktarılacaktır. Tahrir işlem süresi bir gün olup, işlemde bir gecikmeye sebep olunursa sorumluluk görevliye ait olacaktır.

Her tahrir grubu görevli olduğu yerlerin tütünlerini bu amaç doğrultusunda birer birer saydıktan sonra defterin yekûnu bağlanıp, numunesi ve buna göre belgenin altına bir şerh yazılacaktır. Belge iki nüsha hazırlanarak memur, kâtip ve bilirkişiler tarafından mühürlenip imzalanacaktır. Bir nüshası zirai bilirkişileri işe başlatılmaları için ihtiyar ve idare meclisine verilecektir. Diğer de rüsumat memuru yetkisinde kalacaktır. (Bu işlemlere tahriri yapılan ürünlerden numuneler de eklenecektir. İlerde bir fark olması durumunda önceki tahminlerle karşılaştırması yapılabilirsin diye) işlemler bittikten sonra tekrar yekûn alındıktan sonra altı mühürlenerek kaza ise kaza kaymakamlığına, merkezi vilayet bulunan yerlerde ise mutasarrıflık ya da vilayete verilecektir.

Tahrir defterleri birleştirilerek oranın meclis idaresinde kontrol sonrası mazbatası onaylandıktan sonra bir nüshası orada bırakılıp altı imzalı mazbata mahalli rüsumat idaresine teslim edilecektir. Bu defterler liva rüsumat müdürlüğüne gönderilip rüsumat müdürlüğünce rüsumat nezaretine gönderilecektir. Bir diğer nüshası da emanete gönderilecektir. Tahrir işlemlerinde ihmali olan görevli hakkında gerekli işlem yapılacaktır. Tütün miktarı bilirkişi anlaşmazlığında çoğunluğa uyulacaktır. Eğer bu çözüm yoluyla da anlaşamazlarsa başka bir bilirkişi atanarak onun dediği uygulanacaktır. Eğer iklim şartları sebebiyle bir problem olursa ürünün durumu kontrol kaydı, sergisi düzenlenerek rüsumat emanetine bildirilecektir. Yetiştirilen tütün üzerinden öşür, resim olmak üzere hiçbir vergi alınmayacaktır. Tütünü üreten kişi istediği gibi ürününü satışa çıkaracaktır. Kişi tütünü satacağı zaman sergi pusulasını tütün tahririni yapan yere götürerek kime satacağını bildirecektir. Eğer ürünü tahririn yapıldığı yerden başka yere götürmek isterse de götüreceği yerin rüsumat idaresinden alacağı ilmühaber belgesi, senet ve kefil göstermek zorundadır. Sonrasında bu işlemlerin zimmet kayıtları kapatılarak gelecek senenin tütün ürününün sayım mevsiminden bir ay sonra mahsullerin kayıtları yapılacaktır.

c-Satış ve Geçişle İlgili Olanlar

Tüccar tütünün pazarlığı sonrasında fiyatı belirledikten sonra müşteriye teslim etmeden önce sergi pusulasını müşterisiyle beraber rüsumat idaresine götürüp sattığı miktarı sergi pusulasından düşecektir. Müşteri ise aldığı tütünü ihracat için kullanacağını söyleyince tütün alımı ve teslim sonrasında her kıyyesinden altın ve gümüş olarak bir ölçüde 3 kuruş geçiş resmi verip tezkiresini alacaktır.

Bağdat ve Mısır ürünü olan tütün kıyılmadan kullanılacağı için geçiş ve sarfiyat resmi olarak her kıyyesinden bir defaya mahsus sekizer kuruş gümrüğü verecek olan müşteriden peşin alınacaktır. Tezkire verilecek bir daha resim alınmayacaktır. Bu işlem sonrası malın kime teslim edildiği bütün bilgiler açıkça belirtilerek kaydedilecektir. Ürün teslimi kaç defada yapılacaksa her seferinde ilmühaber uygulandığında sergi pusulası verilerek saklanacaktır.

Müşteriden alınacak olan geçiş resmine göre tezkire verilecektir. Tezkirede yapılan işlemler ayrıntısıyla açık bir şekilde kaybedilecektir. Müşteri yapmış olduğu işlemleri kendi için ayrılan zimmet defterine kayıt edecektir. İmzaladıktan sonra sarfından sorumlu olduğu tütünü bir yere gönderecekse geçiş idaresinde geçiş tezkiresini göstermek zorundadır ve belgenin arkasına tütünle ilgili yapacağı işlemleri açıklayarak bunu idareye göstererek bütün tütünü zimmetinden geri çekirtmeye mecburdur. Satacağı tütünü tacire verdikten sonra zimmetle, kendi de teslim belgesini imzalayarak mağazaya gönderilmesi için ruhsat verilecektir. Mağazasına tütün götüren kişi satacağı tütünü yaprak halinde kıyılmamış, cigar, cigaret, enfiye sucuğu yapılmamış olduğu halde satabilecektir. Her satış 80 kıyyeden eksik olmayacaktır. Bu satış işlemlerinde mağazaya ürünü götüren tacire tezkire koçanı verilecektir. Ürünü ister toptan ister parça parça satsın her satışta bu tezkireye ürünle ilgili her türlü bilgi yazılacaktır. Bu tezkire iki nüsha olup birini tacir diğerini müşteri alacaktır. Tacir tütünü bulunduğu il dışında satacaksa da tütünün rüsumat idaresindeki geliş şeklini imzalı olarak götürüp kayıtlarda yer alan bilgi dâhilinde zimmetinden indirerek ücretsiz olarak nakliye tezkiresi alacaktır. Yabancı ülkeye tütün yollamak isteyen tacir bu malın geçiş resmini isteme hakkına sahiptir. Ama yollayacağı tütünün işlenmemiş olmasına dikkat etmesi gerekecektir. Sonrasında ihracat ürünleri gereği yapılması gereken şahadetnameyi idareye teslim edecektir.

Mağazasına tütün götüren tacir idare tarafından kendisine verilen defterlere ürünle ilgili bilgilerin tamamını eksiksiz doldurmak zorundadır. (Kayıt no, ürün adı, defter numune numarası tarih gün...) Tacir tütünü bu kurallara göre fabrikalarda satabilecektir. Rüsumat yetkilisi yılda en az iki kez tütün tüccarlarını denetleme zorundadır. Eğer bu denetleme işleminde bir usulsüzlük olursa: İdare meclis ve rüsumat idaresi tarafından belirlenecek müşterek bir komisyon tarafından bu teftiş işlemi yapılacaktır. Eğer tacir yabancı tebaa olursa; Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün alan ve veren Osmanlı İmparatorluğu halkından "en ziyadeyi mahzar müsaade" ilkesinden faydalanmış olanların sorumlu oldukları vergi ve kurallara tabi olmakla bağlı olduklarından onların haklarında bu konuda Osmanlı İmparatorluğu halkı gibi işlem yapılacaktır.

d-İhracatla İlgili Olanlar

Tütünü ihraç etmek için alacağını ifade eden tüccar, anlaşmalar gereğince geçiş resmi ödemeyecektir. Tütünü 6 ay içinde yabancı ülkeye yollamak zorundadır. Eğer 6 ay içinde malı çıkaramazsa arziye rüsumunu ödeyerek gümrük ambarlarında muhafaza edecektir. Malı yurt dışına yolladığı zaman (Gemi ya da kara yoluyla)altmışbir gün içinde idarenin nezaretine ulaştığını gösteren belge iskele ya da idare memurları tarafından imzalanacaktır. Eğer ürün altı ay içine belirtilen yere gönderilmezse senette belirtilen tütünün geçiş resmi en yüksek fiyattan sarfiyyat resimleri %1 geçiş hesabıyla yapılacaktır (Düstur, Cilt: 3, s.323-343).

e- Sarfiyât Resmi

Bu başlıkta, tütünün imal edilmesi ve imal işlemleri ile ilgili yapılması, uyulması gereken kurallar, fabrikaların nasıl kurulacağı, tütün üretiminde gerekli olan her türlü âlet, edevatın olma zorunluluğu, işlevleri, imal işleminin yapılabilmesi için alınması gereken izinler, ruhsatlar, fabrikada çalışacak olan rüsumat memurları ve görevleri, üretilen tütünlerin Beyrut, Bağdat, Halep, Bursa, Trabzon, Erzurum, Samsun, Saraybosna, Rusçuk, Edirne, Selanik şehirleri, Yenice, Kovası, Kaza... illerine nakledilmeleri, alınacak gümrük resim oranları, tütünün satış fiyatları, enfiye, ığraz

tütün, cigara tütün ile ilgili tarife cetvelleriyle ilgili açıklamalar yer alacaktır. Tütünün imaline ait olan fabrikalarda sarfiyat resminin alınması:1873 yılı Mart ayından sonra rüsumat idaresi tarafından belirlenen yerlerin dışında tütün ürünüyle ilgili her türlü alet edevat bulundurmak yasaktır.

Tütün kıymak için fabrika kurmak isteyenler, ruhsat almak için belli şartları yerine getirmek zorundadırlar (Rüsumat idaresine fabrika kurumu için dilekçeyle başvurmak, yapılan başvuru sonrasında fabrika kurumu için noksan olan yönler belirtilerek bunların düzeltilmesi, fabrikada bulunması gereken kişilerin belirlenmesi, fabrikada bulunacak alet edevat hep mühürlü olmak zorunda, fabrikaya ruhsat tezkiresiz ürün alınmaması) .Fabrika açımı için istenen şartlar yerine getirildikten sonra saygıdeğer bir kefil alındıktan sonra taahhüt senedi, matbu ruhsatnamesi, verilerek fabrika belirtilen gün ve saatte açılacaktır.

Fabrikaların denetimi rüsumat idaresi altında olacaktır. Her fabrika ihraç edeceği tütünleri idare tarafından verilen deftere bütün bilgileriyle kaydedecektir. Bu fabrikalardan İstanbul, İzmir, Şam-ı Şerif, Beyrut, Bağdat, Halep, Bursa, Trabzon, Erzurum, Samsun, Saraybosna, Rusçuk, Edirne, Selanik şehirleriyle Kavala, Yenice ve Karasu kazalarında kurulan fabrikaların her sene 20.000 kuruştan daha az olmamak ve bunlardan başka merkez vilayet ve liva olan şehirlerde açılacakların bundan böyle her sene 80.000 kuruş ve bundan başka şehir, kasaba ve nahiyede kurulacak olanlarda da her biri yıllık 50.000 kuruş ve ondan fazla sarfiyat resmi alınabilecek kadar tütün imal edecek imkânına sahip olabilecektir.

Fabrikalar almak zorunda oldukları bandrolü almazlarsa fabrika hemen tatile girecektir. Fabrika başka bir yere nakledilerek yeniden açılmak istenirse ,tekrar ruhsat almak zorundadır. Eğer fabrikanın kapasitesinden fazla tütün bulundurulacaksa ya da başka yerlere tütün gönderilecekse, memur huzurunda tartım işlemleri yapıp ruhsat tezkiresi ve koçana işlenecektir. Mamul olarak fabrikadan çıkacak olan üründe bütün kayıt işlemleri yapıldıktan sonra bandrolleri yapıştırılarak mal ihraç edilecektir.

Bandrollere fabrikaya geldiği andan itibaren fabrikaya aittir damgası vurulup deftere irad gelir kaydedilecektir. Bandrollü tütün kapları fabrikadan çıktıkça belirtilen deftere masraf olarak kaydedilecektir. Kıyılan tütünler kesinlikle belirlenen dirhemlerde ve paketli ve kaplı olarak çıkarılacaktır. Tütün kalitesine göre sarfiyat resmi alınacaktır. Tütün türlerini belirlemek yetkisi fabrika sahibinin onayına bırakılacaktır. Kutu üzerindeki bandrollerde fabrika sahibinin adı, şöhretini gösteren etiket olmak zorundadır. Fabrikalarda çalışmak üzere tayin olacak olan rüsumat memurları da görevlerini belirtilen kanuni şartlarda yapacaklardır (Düstur, Cilt: 3, s.329-350).

f-Satış Resmi

Bu başlıkta, Tütün satıcılarının satış yapmadan önce yerine getirmek zorunda oldukları yükümlülükleri, tütün dükkânının bulundukları yerin rüsumat idaresinden izin alma zorunlulukları, bunlardan alınacak olan gümrük oranları, tezkire alma zorunluluğu, fabrika malı olmayan tütünlerin satışlarının yasak olması, tütün satışı yapan dükkânların rüsumat görevlileri tarafından denetlenmesi ile ilgili bilgiler açıklanmıştır.

Ayrıca fabrika için alınacak olan alet ve edevatın muhasebe kaydının muhasebe defterlerine borca kaydedilmesi gerektiği belirtilmiştir.

“Tütün satışı yapmak isteyenler satışa başlamadan önce bulundukları yerin rüsumat idaresinden satış tezkiresi almak zorundadırlar. Birinci sınıf şehirlerin ve ikinci sınıf şehirlerin tütün satıcılarından birer buçukluk 100 lük altın satış resmi alınacaktır. Satış resmi süresi 1 yıl olup şubat ayında tekrar satış tezkiresi almak için başvurmak zorundadır. Bu dükkânlarda her türlü denetimi yapılan ve satışına devlet tarafından izin verilen bandrollü ürünler satabilirler. Bu

dükkânların satış kontrolleri devlet konsolosundan bir memur aracılığıyla yapılacaktır. Eğer konsolosluk görevlisi gelmezse bu işlemi hükümet ve rüsumat memurları yapacaktır.

Tütün ürünlerinden fire verilmesi, nelerin fire verilmesi olayı olarak kabul edildiği dükkân fireleri ve bu firelerle ilgili hazırlanan cetveller, yapılan işlemler (ürünün bir yerden başka bir yere nakli gibi)defterlere kaydedilmesi, eğer bu kayıtlarda bir tutarsızlık varsa bunların fire olarak kabul edilmesi) ve yapılacak işlemler anlatılmıştır. Fireler fire cetveline bakılarak belirlenecektir.

Tüccarın gerek içeride gerekse de yabancı ülkeye göndermek için olsun ziraatçıdan satış mağazasına götürülen tütünleri o mağazada işlenmeden yani ham haliyle diğer mahalle naklederse, bunlarda fire kabul edilmeyecektir İşlenmiş ve firesi düşülmüş bir tütün bulunduğu yerden kaldırılıp tezkiresi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda dâhilde bir yere nakliye edildiğinde gittiği ikinci yerde bırakılacağına tüccar mağazasında durduğu süre için cetvelde türüne göre gösterilen miktarlar kadar fireleri kabul edecektir. Bu miktardan aşırı derece eksiklik olursa da bu aşırı miktarın sarfiyat resmi en yüksek fiyatıyla sahibinden alınacaktır.

Halepte meydana gelen tütünler yaş olarak anasından koparıldığı zaman iki gün serilerek damarları gevşedikten sonra iplere dizilip on beş gün daha güneşe serilip bu sürede sararıp kurumasiyla her 100 kıyyesi 17,5 kıyye şeklinde tüccara satışı yapıldığı ve tüccar tarafından bağlatıldığı sürede dahi 100 kıyyesi 17.5 kıyye olarak belirlenen tütünden tekrar %5 ve eylül ayı başından şubat sonuna kadar ve daha sonraki zamana kadar iki ve nihayet üç kıyye eksileceği yerinde belirtilmiş olmasına dayalı kurulu olarak çiftçi yedinde tütün kalmadığı anlaşılmış , çiftçi yedinde kalıp denk yapılmış , bu yönde yaş olarak tahmini kaydı yapılan 100 kıyye tütün 17,5 kıyye kabul edilerek bundan sonra denk yapıldığı sürede %5 ve eylül ayı başından şubat sonuna kadar durduğu sürece tekrar %3'e kadar fire indirimi gerektiği durumlarda olmuştur. (Fabrikacıların teslim edilen tütünlerinin imal edilerek ihraç edilmesinde tartım işlemi yapıldığında kabulü mecaz olan firelerin miktarı bizde, kıyye; (4). Bütün Anadolu Tütünü, (3).Bütün Rumeli Tütünü, (3). Suriye ve Halep Tütünüdür (Düstur Cilt:3, s.351-355).(Tablo 2 Tütün fireleri bakınız)

2.7.Cezalar (Ürünle ilgili gümrük işlemlerinde yapılan usulsüzlük durumunda)

Burada hangi durumların cezayı gerektirdiği açıklanmış olup, nizamnamede belirtilen ceza oranları, tütünün rüsumat idaresinden habersiz teslim edilmesi, tütünün kayıtlara geçirilmeyip satışının yapılması işlemlerinde neler yapılacağı açıklanmıştır.

“En önemli olaylar ürünün gümrükte belirtilenden az ya da fazla olması durumudur. Eğer kaplar ve paketler % 5 kıyyeden fazla olursa bunlar açılarak ölçüm işlemleri tekrar yapılacaktır. Gümrükte ağırlıkları %2 den fazla olursa kantarın hatalı ölçüp ölçmediğine bakılacaktır ve tekrar kantarda ölçümü yapılacaktır. Tütünün işleme sırasında saklanması ya da kaçırılması durumunda tütünlerin hepsine el konulacaktır. Eğer ürün rüsumat idaresine bilgi verilmeden satılırsa tütünün geçiş ve sarfiyat resimleri iki katı alınacaktır. Fabrika sahipleri eğer usulsüzlükleriyle hazineye zarar verirlerse hazineye yüklenen 3 katı ceza olarak ödeme yapacaklardır. Bu işlemlerin yürütülmesinden rüsumat emaneti sorumlu olup, 1290 (1873) yılı maliyesi mart ayı başından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda bu kurallara sürekli uyulacağı belirtilmiştir (Düstur, Cilt: 3, s.355-360).

3.Tütün Mamulleri ile İlgili Nizamnameler

Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli maddeler başlığı altında idari taksimata, memurlara, maliye işlerine ve teşkilatı esasiye kanununun düzeltilmesiyle ilgili hususlar ve hükümler kaleme alınmıştır. Bu hükümler içinde maliye ilgili olarak geçiş işlemlerini içine alan bir takım kararlar alınmıştır. Bunlar: Cigara, ciğarat, enfiye ve ağız tütününün sarfiyat resimleri miktarları ve bunların gösterildiği tarife cetvelleri, şahadetname tarifesi (tütün sevk eden tacir, tacirin ismi, tabiiyeti,

marka vb.) senet numunesi, tacirin ödemediği ceza ücretinin nasıl tahsil edileceği, kaçakçılığa ne ceza verileceği, sigaraların paketlenme şekli, satışı ve bandrolü, bandrolsüz satışını yapılacak olan tütünler, bandrolsüz ve bandrolü yırtık olan sigara satışlarında uygulanacak cezai uygulamalar, rüsumat müdür ve memurlarının ne şekilde hareket etmeleri gerektiği açıklanmıştır.

1289 (1873) yılı Şubat ayı sonuna kadar geçerli olan kurallar gereğince geçiş resmi olduğu tezkire ile ispatlanan tütünlerden tekrar geçiş (müruriye) resmi alınmayacaktır. Geçerli olan kurallar gereği geçiş resmi verilmiş olan tütünler yabancı ülkeye gönderilecek olursa 21. madde hükmünün dışında bunların resmi ret edilmeyecektir. Yani bunlardan geçiş resmi alınacaktır. Bu nizamname 1290 (1873) yılında daha önce uygulanan nizamnamelerin yerine konulmuş olup, kurallara aykırı olan hükümler tamamen geçersiz kabul edilecektir. Sonradan yapılan düzeltme ile yapılması gereken ise, Padişah emri ile çıkarılan fermanın tarihi fi 39 safer sene 1292 (1875) ve 25 Mart sene 1291 (1874) olmuştur.

a-Yabancı Ürünü Olup Sarma Sigara İle Ağız Tütünü, Enfiyenin Paket ve Kapları Üzerine Belirleyici İşaret Konulması Hakkındaki Nizamname

Yabancı sigara, enfiye gibi ürünler rüsumat idaresine çıkarılacaktır. Muayene ve kıymet belirleme işlemi sonrasında gümrük resmi alınıp malın üzerine bandrol konulacaktır. Bandrolleme işlemi üç ay içinde yapılmak zorundadır. Rüsumat idaresine gelen ağız ürünlerinden bandrolü yırtık olan ürünlere kaçak gözüyle bakılıp sahibinden her ay kıyyede sikke olarak 20 kuruş nakdi ceza alınacaktır. Aykırı şekilde tütün satışı yapıldığı tespit edilirse ve dükkân sahibi yabancı ise rüsumat memuru tüccarın tabi olduğu devletin konsolosluğundan bir memur eşliğinde işlemin kaçak ya da usulsüz olduğunu tespit ettikten sonra nakdi cezayı alarak eşya mazbatasına ile nakdi ceza miktarlarını gösteren iki nüsha mazbata düzenlenip mühürlenerek birisi rüsumat idaresinde diğer nüshası da konsolosluk görevlisinde kalacaktır. (Düstür, Cilt:3, s.360-369).

b-Taşralardan Alınacak Olan Satış Resmi İle İlgili İşlemler

Bu bölümde, tütün, tömbeki ile ilgili olan ve bunların satışı ile ilgili görevlilerin yapması gereken işlemlerin neler olduğu, kayıt işlemlerinin nasıl olması gerektiği, takip edilecek olan işlemler, (defter tutulması, mühürlenmesi vs.) ruhsat tezkiresi ile ilgili işlemler ve kimlerin yetkili olduğu ile ilgili konular açıklanmıştır.

Tütün nazırı, müdürü ya da memuru ikametgâhı bulunduğu eyalet, sancak, kaza başları şehir ve kasabalarla tütün memuru ya da kabulü ve verilmesi yeri olan kara ve iskelelerde kasılmış tütün, tömbeki, yerli ve yabancı mamul içinden sigara ve enfiye satışı yapılırsa, ne kadar dükkân, mağaza sundurma varsa ilk olarak buralarda tütün geçiş resmi nazır, müdür ya da memur yetkisiyle defter sebat edildikten sonra oranın meclis azalarından ve sayılan bir kişi ile tütün nazırı, müdür veya memurundan meydana gelen bir heyet oluşturulacaktır. Dükkânların, mağazaların, sundurmaların yıllık kiralari kötü bir niyet taşımadan belirlenecektir. Bu yerlerde dükkân sahibi ve kiracılarının isimleri ve senetlerinin geçerliliği, gedikli olup olmadığı açıklamaları yer alacak olup ödemeleri gereken miktar belirlenerek bir defter hazırlanacaktır.

Defter heyet tarafından imzalanarak, mühürlenecek ve gediksiz olanların kira bedelleri yıllık 100 kuruş, 30 kuruş, muteber bir senet ile gedikli oldukları kontrol edilenlerin yıllık kira bedellerinden 100 kuruşta 15 kuruş satış resmi nazır, müdür veya memur tarafından mal sandıklarının kabul edecekleri akçe olarak naklen ve peşin olarak sahibi olan kiracı yedlerine ruhsat tezkiresi verilecektir. Bunlardan dükkânlarının kiralari nispetle yıllık alınacak satış resmi 50 guruştan aşağı tutar olursa bu konuda dükkânı olmayarak gezgincilik ve sergicilik suretiyle panayır, pazar ve sergilerde kasılmış tütün ve saire bunu satanların her birinden yıllık olarak 50 kuruş satış resmi yapıldıktan sonra ruhsat tezkiresi verilecektir.

1278 (1861) yılı Haziran ayı başından sonra bir dükkân, mağaza, sundurma gedik nakledilmesi ve konulmasına dair ne taraftan olursa olsun senet alıp bunu gösterenler olursa dikkate alınmayıp öncelikle satış için dükkân ve mağazalar hakkındaki kanun uygulanacaktır. Tütün geçiş resmi nazır, müdür ya da memurun ikamet ettiği şehir, kasaba, köy, iskeleleri, panayır ve pazar yerlerinden başka köy ve iskelelere memur göndererek satış resmi talep edilmeyecektir. Nazır, müdür, memurların dükkâncı, mağazacılar ile gezginci ve sergicilere verecekleri ruhsat tezkireleri üzerine basacakları mühür, hükümet mührü olacaktır. Geçiş resmi için kendilerine emanetten verilmiş olan mühür aynı zamanda satış resmi için de bu mührü kullanacaklardır. Tütün nazırı geçiş resminin alınmasında kurallar doğrultusunda hareket edecektir. Alınacak satış resmi için İzmir, Selanik, Şam-ı şerif, Halep, gibi büyük beldelerden başka yerlere ayrıca memur ataması yapılmayacaktır. İşlemler sonucu elde hâsılat doğrudan emanete bırakılacaktır. Satış resmi hâsılatı asla geçiş resmi hâsılatına karıştırılmayarak tutulacak başka bir yevmiye defterine işlenecektir. Bu nizamnamede kayıtlı olan maddelerin tamamının uygulanmasında İstanbul tütün nezareti ve taşralarda tütün geçiş resmi nazır, müdür ve memurlar tarafından sebatlı bir şekilde yapılarak, peşi sıra gelecek olan kişinin dikkatle görevini yapmak zorunda olup, aksi bir şey olursa sorumluluk üzerlerinde kalacaktır (Düstûr, Cilt:2, T:1,s. 646-645).

c-Panayır ve Pazarlara Nakledilecek Tütünden Geçiş Resmi Alınmaması İçin Tütün Nizamnamesine Ek Olarak Çıkarılmış Olan Kararlar

Burada pazarlara gönderilecek olan tütünlerden geçiş resmi alınması konusunda ilgili alınmış olan kararlar açıklanmıştır.

“Bazı yerlerde panayırlar, pazarlar, şehir, kasaba ve köyler dışında kurulmaktaysa da bir takım yerlerde de daha içerilerde kurulmaktadır. Tütün ,bir şehir, kasaba, iskele ve büyük köylere gönderildiği sırada geçiş resmi alınacaktır. Panayır ve pazar yerleri hakkında kayıtlarda belirlenen izinle tahsilinin tamamı şehir, kasaba, iskele ve büyük köylerin içlerinde kurulan panayır, pazarlar, zirai ürün sâirenin götürecekleri tütünlerin satın alınması için şehir, kasaba, iskele ve köyler dışındaki yerlere hükümet ve meclis yetkisiyle atanması uygun görülen görevliler eşliğinde bu yerlere ait olarak tütünle ilgili işlemler yapılacaktır. Şehir, kasaba, iskele ve köylerde panayır ve pazarlar dışarıya çıkarılmayacaktır. Şehir, kasaba, iskele ve köylerden birinde geçiş resmi verilerek geçiş tezkiresinin kullanımıyla ismi geçen panayır ve pazar yerlerine götürülecek olan tütün, toptan satış yapıldığı zaman oradan nereye nakledilirse edilsin var olan geçiş tezkiresiyle nakledileceği, sevk edileceği belliyse de ismi geçen tütün toptan satılmayacaktır.

Parça parça satılarak her birim bir yere naklinden engel görmemek yani tekrar geçiş resmi vermemek için tütün bir şehir, kasaba, köyden bir panayır ve pazara sevkinde sahibi elinde bulunan ruhsat tezkiresinden sonra alacakları geçiş tezkiresine mevcut olan tütünlerin türüne göre parça parça olarak kaç adet olmak üzere, talep eden olursa tütün nazırı ve müdürü uygulayacakları miktara göre tezkire vereceklerdir (Fi 19 Recep 1279 /1863/1864)” (Düstûr, Cilt:2, T:1, s.650-651).

d-Yabancı Ülkeye İhraç Edilecek Tütünlerle İlgili Kurallar

Burada, ihraç edilecek olan malın gümrük işlemlerinin nasıl yapılacağı anlatılarak, malın iskeleye nasıl indirileceği, malın gümrükte nasıl muhafaza edileceği, depozito işlemleri, belgelerin imzalatırılması, tütünü getiren tüccar ve vereceği şahadetname, kefaletle ilgili bilgiler, işletilmekte olan tütünler ve bu tütünlerin işlem sonrası tespit edilen eksiklikler ve bunlarla ilgili bilginin yer aldığı bilgiler ve tablo verilmiştir.İhraç ürünleri yabancı ülkeye ihraç edileceği zaman satışı yapıp gemiye yüklenerek iskeleye nakledilecektir. Yabancı ülkeye ihraç edilecek olan tütün gemiye yükleneceği iskeleye geldiğinde sahibi bu tütünü önce ya hemen gemiye nakletmeye ya da Osmanlı İmparatorluğu içlerinde kullanmak üzere çıkarılmadıkça, arziye resmini ödememek şartıyla gümrük ambarlarına koymaya, ya da gümrükten onay isteme ve kendi mührüyle de mühürlemek

şartıyla birisi kendinde ve diğeri gümrükte bulunacak kendine ait iki mağaza açmaya ve tütünün miktarıyla önce yerinde rayicince fiyatını içine alan bedeli gümrüğe bir senetle vermeye mecburdur. Tütünün bu mağazadan çıkarıldığı zaman gümrük tarafından ölçümü yapılmayacaktır.

e-Osmanlı İmparatorluğu'nun Bir Başka İskelesine Tahrir Amacıyla Temizlenmek İçin Geçici Olarak Karaya Çıkarılan Tütünler ve Yapılacak İşlemler

Tütün sahibi malı mağazasına koymak için ya senet ya da depozito vermek zorundadır. Tütün sahibi tütünün iskeleden başka bir yere kendisine tahrir için temizletilmek amacıyla işletmek üzere kendi mağazasına götürmek istediği zaman, kayıtlı bulunan şartları yerine getirmek zorundadır. Bu şartlarda yabancı ülkeye nakledilmek üzere gemiye yüklendikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun bir başka iskelesinden geçici olarak karaya çıkarılacak olan tütünler hakkında da bu uygulama yapılacaktır. Tütünler gemiye yüklendiğinde ya da hudutta bulunan kara gümrüğüne çıktığı sırada sahipleri geçiş resminin miktarıyla bir sene içinde ya da mümkün olursa daha önce ismi geçen tütünün yerine gelişini gösteren oranın gümrüğünden bir şahadetname götüreceği taahhüdünü içeren bir senet vermeye mecburdur. Şahadetnamede kendi ismi, tütün balyalarının miktarları, ölçümleri, markaları, numarası, geliş kayıtlarını gösteren günlük kayıtlar ve transit şeklinde oradan geçişi ve verdikleri gümrük resmini içeren bilgiler yer almak zorundadır. Yabancı devlet hazinesi için alınacak olan tütüne bakıldığında, bunun geldiği yerden götürülecek şahadetnamede sadece devlet idaresine teslim edilmiş olduğu bilgisi yeterli olacaktır. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılmak üzere geçiş resmi ödenmiş bulunacak olan tütün başkasının tekeline çıkmayarak resmin ödendiği günden itibaren altı ay içinde sahibi tarafından yabancı ülkeye nakledilecektir. İhraç edilecekse tütün idaresi bu nizamnamenin içerdiği kuralları uygulamakla sorumludur. İsmi geçen tütün sahibine geçiş resmini iade edecektir.

f-Firelerin Tespiti

Belirtilen kurallar gereğince kişi mağazasına koyduğu ve orada bir süre bekletilecek olan ya da kendisine temizletilmek için orada işletilmek için bırakılan tütünlere gerek yıkayarak işleme konusunda ve gerek tütünün durduğu sürede kurumasından dolayı düzenlenip aşağıda tabloda belirtildiği gibi eksikliklerin neler olacağı kaydedilecektir.

Not: Yukarıda belirlenen eksikliklerin yabancı ülkeye başlangıçta nakledileceği haber verilmiş olsa bile Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılacak tütünler için geçerli olmayacaktır. Fi 16 Rebuî'l- evvel sene 1286 (1870/1871) tarihli sadrazam buyruğuyla ihracat nizamnamesine ek olarak hazırlanan 10. madde.

g-Gerek İstanbul'da ve Gerek Taşra'da Yabancı Uyruklu Tütün ve Saire Satışı ile Resmi Kullanımı Alınacaklar Hakkında Yapılacak Olan İşlemlerle İlgili Nizamname

Yabancı ülkeden toptan değil de parça parça olmak üzere tütün, enfiye, sigara ile tömbeki ve benzerlerinden olan saire ürünü satacak olan kişiler satış nizamnamesi gereğince kendilerinde bulunması gereken ruhsat tezkiresi oldukça tütün idaresi tarafından görev yapan memurlara göstermeye mecburdurlar. Eğer satış ruhsat tezkeresi gösterilmez ve resim ödenmezse tüccar 3 mislini ödeyecektir. Eğer ödeme yapmazsa dükkân kapatılacaktır (Düstur, Cilt: 2, s.651-659).

h-Osmanlı İmparatorluğu Ürünü Olup Enfiye Resmi Ruhsatının Kullanımı Hakkında Basılmış Olan 5 Bendden Oluşan Nizamnamenin Fesh Edilmesi ve Düzenlenmesiyle Onun Yerine Geçerli Olacak Olan ve Tütün Nizamnamesine Ek Olarak Hazırlanan Nizamname Kuralları

Burada enfiye ve tömbekinin üretilmesine izin verildiği, fakat bu ürünlerin başka bir yere naklinde gümrük resmi vermek zorunluluğu olduğu açıklanmış ve buna ek olarak tezkire zorunluluğu, eğer tezkire yoksa işlemlerin nasıl olacağı, alacak gümrük resminin kaç kuruş olacağı

şeklindeki bilgiler yer almıştır. ‘Gerek Osmanlı Devleti ve gerekse anlaşmalı olduğu yabancı devletler hakkında kim olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu ürünü olan tütün ve tömbekiden, enfiye imal edip satanlara bir şey denilmeyecektir. Fakat bunlar enfiyeyi imal edip sattıkları yer için kurallar gereği satış resmini vermek zorundadırlar. Ürünleri olan enfiyeyi bir başka yere nakletmelerinde aşağıda açıklanan resmin ödendiğini açıklayan resim ruhsat tezkiresini göstermeye mecburdur.

Tütün müdürü, memurlarının bulundukları şehir, kasabalar ile mahalle ve sâirede imali bilinip uzak bir yere nakledilecek enfiyenin her türünden sevk edilmesinde kıyyede beşer kuruş resim ruhsatı alınacaktır. Kurallar gereği kişiye yazılı olan bir geçiş tezkiresi verilecektir.

Tezkire ile gelecek enfiye, tütün memurları ve müdürleri bulunmayan yerlere gelen tütün ve tömbekiden imal edilmiş, bunlardan geçiş resmi alınmış demek olacağı için; bu şekilde tezkiresiz olan enfiyenin, tütünün müdür ve memurları olan yerlere gelişinde ecza maddeleri geçiş resmi ile enfiyenin ruhsat resmine uygun olmak üzere kıyyede onyedışer kuruş resim alınacaktır. Enfiye bir yere nakledilmek istenirse sahibinden tütün nizamnamesi gereğince geçişi yapılmayarak önce yerlerinde satılacaksa da ruhsat tezkiresi verilecektir. Açıklandığı üzere, gerekli olan, ruhsat resminin kullanımıyla verilecek geçiş ve ruhsat tezkiresi her yerde kabul edilip değeri verilirse; içerdikleri enfiyeden gerek İmparatorluğun bir yerinden başka bir yerine nakledilen, gönderilen, yabancı ülkeye ihraçla gönderilen ürünler gümrük resmi ismiyle ya da başka bir isimle başka bir yere gönderildiğinde başka resim talep edilmeyecektir. **(Tütün nizamnamesinin 2. bendinde açıklanmış olduğu gibi, sonradan tütünün ednasından altı gurus resim alınması karara bağlanmış olup, enfiye dahi edna tütünden imal edildiği gibi tezkire ile gelecek ecza kimyevisi geçiş resmi ile enfiyenin resmi ruhsatıyesine uygun olarak 11 gurus alınmasına emanet tarafından karar verilmiştir).** (Fi 19 Cemâziyel’-âhir 1282 (1866/1867) (Düstûr, Cilt:2,s. 659-660).

I-Gümrükten Kaçırılarak Müsadere Edilen Gümrük Resminin Nakdî Ceza Miktarının Alınması Hakkında Tütün Nizamnamesinin 12. Maddesi Yerine Geçerli Olmak Üzere Alınmış Olan Kararlar

Burada gümrükten kaçırılan ve başka bir yere gönderilen mal ile ilgili ne yapılacağı, ruhsat tezkiresi almadan malı başka bir yere nakletme ve cezai sorumlulukların neler olacağı anlatılmıştır. ‘Geçiş resmi yerine gelen ve ödenmesi gereken resmin ödenmesiyle ruhsat tezkiresi kullanılmış olmayıp kaçırma suretiyle beldenin uzak bir yerinden gönderilen ya da ihraç edilirken tutulan tütün az ya da çok ne miktar ne olursa olsun el konularak yasaklanacaktır. İdare heyetinin bu tütünü deren tütün sahibiyle bunları tutan, haber verenleri, görenleri ve sair, sahibi ortadan kaybolanları, bulursa yalnız ismi geçenleri tütün müdür ya da memurları da hazır bulunduğu yerlerde meclise bildirilmesi ile meydana gelen ve bundan sonra mal sahibinin Ankara’ya gitme gücü olmadığı anlaşıldığında, mahkeme gerekli kontrolleri yaparak merkeze sonucu verecektir. Sonra gerekli olan mazbatayı düzenleyerek gerekli işlemleri tamamladıktan sonra, müdüre ya da memura teslim edilecektir.

Bunun üzerine önce yazılı olarak belirlenen kurallar gereği ödemesi gereken geçiş resmi nakit akçe olarak tamamen ödendikten sonra bir seneden fazla sahibi ile kalan tütün, nizamname gereğince, geçiş resmi müşterisinden alınmak şartıyla meclisçe fazlasıyla satılıp, ismi geçen nakdî ceza tütünü elinde tutanlar ile haber verenlere senet verilecektir. Satışı yapılan tütünün bedelleriyle müşteriden alınan geçiş resmi satışını gösteren ve meclisten iki nüsha olarak alınacak olan mazbatanın birinin rûsumat emanetine gönderilmek üzere hazırlanan mazbata gereğince durum bütün ayrıntısıyla varidat defterine kaydedilecektir.

Kayıtlı olduğu üzere yapılan kontroller sonucu, tütünün kaçırmak olmayıp geldiği yerde tutulan ve haber verenlerin iftira etmiş oldukları anlaşılırsa; tütün sahibine verilmek ve müşteriler tütün hizmetlisi ise haklarında gerekli olan ceza uygulanmasının yapılması ve bunların terbiye edilmeleri için müdür, memuruna talimat vererek olayın meydana gelişi ile ilgili bir mazbata hazırlamasını isteyecektir. Bir nüshasını emanete gönderirken diğeri de tütün hizmetinde olmayıp da ahaliden ise bunlar hakkında meclisçe düzenlenen ve kanunlara uygun olarak hazırlanmış olan mazbata gösterilecektir. Bu kontrol hiçbir tarafı korumaksızın taraf olmadan, tütün kaçırmasıyla suçlu olanlara zimmetinde hükümet parası olmadığını ve bunun iftira olduğunu ve kesinlikle tütün kaçırıcılar kuralı bilmezlerdi ya da bu suçu kendileri işlememişlerdir. Hizmette bulunanlar bunu bilirler. Fakat eğer bir hata yaparlarsa da idare meclisince bu kusurdan sorumlu tutulacaklarını çok iyi bilirler şeklinde kurallarda ifade edilmiştir (Düstûr, Cilt:2, s.661-663).

4. Tablolar

Tablo 1. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Deniz Yoluyla İhraç Edilecek Olan Tütünün Liman İsimleri

Bahr Sefaid Sevahil (Sahil) İskeleleri		Bahr Mürur Sevahil İskeleleri		Harir Muharrer Sefaid Sevahil	Bahr Seyyah Sevahil İskeleleri		Tuna ve Suva Nehirleri Sevahil iskeleleri	
Anadolu Canibi	Rumeli Canibi	Anadolu Canibi	Rumeli Canibi	İskele isimleri	Anadolu Canibi	Rumeli Canibi	Tuna Nehri	Suva Nehri
İskelelerin isimleri	İskelelerin isimleri	İskelelerin isimleri	İskelelerin isimleri		İskelelerin isimleri	İskelelerin isimleri	Tuna isimleri	İskele isimleri
Kala-i Sultaniye Baba Kalası Edremid Kemer Ayvalık Dikibeli Çandarlı Fevceteyni İzmir Çeşme Kuşadası Bodrum Mekir İtalya Alanya Kalender Mersin İskenderun Sevdiye Lazkiye Tarsus Trablusşam Cebel Cunya Beyrut Seyda Aka Hayfe Yafe Gaze	Bor (ber) İşkodra Derc Avlonya Serendüz Prag Preveze Galus Selanik Kösendere Aynanoz Kavala Karaağaç İnöz Gelibolu	İstanbul Derince İzmid Karamürsel Yalova Gemlik Mudanya Bandırma Erdek Karabiga	Tekfırdağı Araklı Silivri Büyükçekmece	Taşoz Semadirek İmroz Limni Bozcada Movalı Galanya Midilli Sakız İstanköy Rodos Girne Limason Tuzla Cunya Resmu Gandiye	Batum Rize Trabzon Bulanca Tirebolu Giresun Ordu Ünye Samsun Alaçam Sinop İnebolu Amasra Araklı	Bergus Varna Bulanca Köstence	Vadin Levm Rahva Niğbolu Ziştovi Ruscuk Tutargan Silistre Boğazköy Harsu Maçin İpsakoca Putbaş Tulcu Sinnah	Gerdeşke Purut Aziziye Bolu(beli) ? Raçe Borçka

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Bingazi Trablusgarp								

Kaynak: Düstûr, Cilt:2, s.664- 666.

Tablo 2. Tütün Fireleri

	Zirai yedinde				Tüccar yedinde			
	Anibtidai Kanuni evvel ile gayei mayıs altı mahide		Anibtidai haziran ile kayda taşrani sani altı mahide		İşlemi ile işlendikten mahalde durduğu müddet fıresi		İşlendikten sonra nakil olunacak mahalde olacak fire	
	% kıyye		% kıyye		% kıyye		% kıyye	
	10	50	10	50	Men (min)	Elli	Men (min)	Elli
Yenici ve Gümülcine tütünleri	06	10	80	12	3	4	1-	-
Yenice ve Gümülcine dağ tütünleri	08	12	10	14	4	0-	2-	2-
Drama ova ve çiftçi tütünleri	08	12	10	14	3	4	2	3-
Drama Dağ tütünü	10	14	12	16	4	0-	3	3-
Ermiye tütünü maatur halde	08	12	10	14	2-	3-	2	4
Selanik, Nurakop ve Cuma tütünleri	12	16	14	20	5	6	3	4
Bafra tütünü	06	08	08	10	3	4	2	3
Samsun ve Sinop tütünü	08	10	08	12	4	5	2	-
Trabzon ve Edirne tütünleri	08	10	10	12	5	6	3	2
Minalice ve üsküp tütünleri	06	12	10	14	5	6	3	2
Manisa ve Bergama tütünleri	06	10	08	12	3	4	2	2
	İla	05	00	05	-	-	-	10
Suriye tütünü	-	12	00	12	3	4	1	3
Şagar tütünü	00	10	00	20	0	0	0	-
Halep tütünü (*)	0	00	00	00	0	5	2	-

Kaynak: Düstûr, Cilt:3, s.355.

Tablo 3. 4 Tür Olarak Belirlenen Tütün İle 3 Tür Olarak Belirlenen Cigaretin Fiyat Kuralları (Bunların Cigara, Enfiye ve Ağz Tütününün Sarfiyat Resimlerinin Miktarlarını Gösteren Tarife Cetveli)

	Behet Paketi	Birinci Nevî				İkinci Nevî				Üçüncü Nevî				Dördüncü Nevî			
		Fiyat	Para	Resmî	Para	Fiyat	Para	Resmî	Para	Fiyat	Para	Resmî	Para	Fiyat	Para	Resmî	Para
Dühan Kıymış	Dörtlem																
	400	-	-	30	-	100	-	20	-	80	-	15	-	30	-	10	-
	200	-	-	15	-	50	-	10	-	40	-	7	-	15	-	5	-
	100	-	-	7	20	25	-	5	-	20	-	3	30	-	20	2	20
	50	-	-	3	30	12	20	2	20	10	-	1	30	3	30	1	10
Cigaret		-	-	1	20	5	-	1	-	4	-	-	-	30	1	20	-
	10	-	-	-	30	2	20	-	20	2	-	-	15	-	30	-	10
	1000	-	-	30	-	100	-	20	-	80	-	15	-	-	-	-	-
	50	-	-	15	-	5	-	10	-	40	-	7	20	-	-	-	-
	25	-	-	7	20	25	-	5	-	20	-	3	30	-	-	-	-
Cigar		-	-	3	-	1	-	2	-	7	-	1	20	-	-	-	-
	50	-	-	1	20	5	-	1	-	4	-	-	30	-	-	-	-
	25	-	-	-	30	2	20	-	20	2	-	-	15	-	-	-	-
	100	00	00	10	00	10	00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	05	00	00	05	00	05	00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Enfiye ve ağız tütün		00	00	02	20	02	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	010	00	00	01	00	01	00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	400	00	00	10	00	10	00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	200	00	00	05	00	05	00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	100	00	00	02	20	02	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	050	00	00	1	10	1	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	025	00	00	0	25	0	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	010	00	00	00	10	00	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Düstür, Cilt:3,s. 361.

Tablo 4. İşlenmekten Dolayı Meydana Gelebilecek Eksiklikler

Bafra tütünü	Her 100 kıyyede 3 kıyye ve 100 dirhemdir.
Armiye tütünü	Her 100 kıyyede 3 kıyye
Yenice ova tütünü	Her 100 kıyyede 3 kıyye ve 100 dirhemdir.
Selanik ve nürkub tütünü	Her 100 kıyyede 4 kıyye
Yenice dağ tütünü	Her 100 kıyyede 5 kıyye ve 100 dirhemdir.
Beyrut ve cebellazkiye İle bütün Arabistan tütünü	Her 100 kıyyede 3,5 kıyye
Samsun ve Sinop tütünü	Her 100 kıyyede 5 kıyye ve 100 dirhemdir.
Trabzon ve Edirne tütünü	Her 100 kıyyede 4 kıyye
Derme, çiftlik ve ova tütünü	Her 100 kıyyede 3 kıyye ve 300 dirhemdir.
Manisa ve Bergama tütünü	Her 100 kıyyede 4 kıyye
Drama dağ tütünü	Her 100 kıyyede 5 kıyye
Mihaliç ve Üsküp tütünü	Her 100 kıyyede 6 kıyye ve 300 dirhemdir.

Kaynak: Düstûr, Cilt: 2, T:1, s.656

Tablo 5. Kurutulduğu İçin meydana gelecek olan Eksiklikler

Haziran ayı	Her 100 kıyyede 1 kıyye
Temmuz ayı	Her 100 kıyyede 300 dirhem
Ağustos ayı	Her 100 kıyyede 300 dirhem

Kaynak: Düstûr, Cilt: 2, T:1,s. 656.

Tablo 6. Şahadetname Numunesi

1- Tütün sevk eden tacirin isim, şöhreti ve tabiyeti
2-Vasıl olan tütünün miktarı
3-Denk ya da boğçalarının adedi
4-Markası
5-Numarası
6-Vasıl olan tütünün sarfiyât resminin alındığı ya da sarfiyât için fabrikaya ve esnafa teslim edildiği veya kara ve deniz hangi mahale transit edildiği ya da devlet rejisine teslim edilmek üzere gümrük ambarına konulduğu

Kaynak: Düstûr, Cilt:3, 362.

Tablo 7. Şahadetnamesine Göstermek Taahhüdüyle Alınacak Senet Numunesi

Duhânın miktarı	Adedi, Kap	Cinsi Kap	Markası	Numarası

Kaynak: Düstûr, Cilt: 3, 363.

Tablo 8. Şahâdetnâme Numunesi

1- Tütün sevk eden tacirin isim, şöhreti ve tabiyeti
2-Vasıl olan tütünün miktarı
3-Denk ya da boğçalarının adedi
4-Markası
5-Numarası
6-Vasıl olan tütünün sarfiyât resminin alındığı ya da sarfiyât için fabrikaya ve esnafa teslim edildiği veya kara ve deniz hangi mahale transit edildiği ya da devlet rejisine teslim edilmek üzere gümrük ambarına konulduğu

Turkish Studies

Kaynak: Düstûr, Cilt:3, 362.

Kayıtlı olan ismin Osmanlı İmparatorluğu ürünü olarak götürdüğü tütünün denk, boğçasıyla, marka, numarası ve miktarı hakkında icra olunan işlemde gösterildiği gibi yapıldığını ifade etmek amacıyla imzalı olarak bu şahâdetnâme yürürlüğe konmuştur.

Tüccar (Bazergan) rüsûmâtidâresine tarihiyle vermiş olduğu bir senet ile gönderdiği denk ve boğcanın gayri estord kıyye duhân için götürdüğü şahâdetnâme hükmünün kurallara uygun olup olmadığının kontrolünü sağlamak için idâreye teslim edildiğini açıklayan bu ilmuhaber verilmiştir.

Yukarıda kayıtlı olduğu üzere marka ve numara ile ismi geçen denk, boğcada gayri ezart kıyye duhânın gelişiyle orada sarfiyât resmi alındığını ya da Osmanlı İmparatorluğu içlerinde tüketilmek için fabrikalara ve esnafa teslim edildiğini ya da kara yoluyla transit şeklinde (Düstûrda bu bölüm boş şekilde) gönderildiğini ya da deniz yoluyla yabancı bir ülkeye gönderilirse (Düstûrda bu bölüm boş şekilde) bunun yapıldığını gösteren imzalı bir belgeyle açıklamak zorunda olup, bir şahâdetnâme, bir mal, servet gibi varlığının olduğunu göstermek zorundadır.

5.SONUÇ

Tütün bitkisi, bitki topluluğunun patlıcangiller (solanacea) familyasına ait olup, Nicotiana cinsini teşkil etmektedir. Tütün'ün anavatanının neresi olduğu bilinmemekle birlikte arkeolojik ve botanik araştırmalar neticesinde tütünün ilk çeşitlerinin Amerika kökenli ve neo- tropikal karakterli olduğu yönündeki görüşler ağırlık kazanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün Peçevi tarihine göre 1600 yılında İngilizler tarafından imparatorluğa getirilmiştir. Avrupa'da ortaya çıkmasından 50 yıl sonra kullanılmaya başlanmıştır. İmparatorlukta tohumunu kimlerin getirdiği ve nerelerde yetiştirildiği ve ilk önce nerelerde çubukla içilmeye başlandığı Avrupa'da olduğu gibi bilinmemekle birlikte tarımına Yenice ve İskece taraflarında başlandığı görülmektedir. Tütün kullanımı Osmanlı İmparatorluğu'nda hızla yayılmıştır. Tütün kullanımının doğru ya da yanlış oluşu görüşleri ileri sürülmüştür. Zaman zaman kullanımının yanlış olduğu kanaatine ulaşıp I. Murat, IV. Sultan Ahmet, IV. Murat dönemlerinde tütün kullanımı yasaklanmıştır. İmparatorlukta, tütünün yasakla önlenemeyeceği anlaşıncı ürün üzerine vergi konulması gerektiği düşünülmüş ve tütün üzerinden ilk defa ithalatı sırasında gümrük vergisi alınmıştır. 1700 yılının öncesi ve sonrasında düzenlenen tütün gümrüğü ve dönüm resmine rağmen tütün tarımı önce Rumeli'de daha sonrada Anadolu'da yaygın hale gelmiş, ticareti gelişmiştir. Buna bağlı olarak İstanbul'da bağımsız bir mukataa oluşturulması gerekmiştir. Tütün gümrüğü hasır iskelesinde kurulmuş tütüncü esnafı da burada toplanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün yoluyla elde edilen para devlet ve üretici arasında paylaşılmış ve ülkenin insanları arasında tütün kültürü oluşmaya başlamıştır. Tütün tüketiminin yayılması Osmanlı İmparatorluğu'nda vergilendirme, kaçakçılık, kullanımının yasaklanması, rejî idaresi ..vb bir takım tartışmalara yol açmıştır. 1688 yılında tütünün resmi olarak vergilendirmeye tabi tutulmasıyla beraber imparatorluğun tütün üretimi ve tüketimini artık kabullendiği anlamına gelmiştir. 1683 yılı sonrasında tütün tarımı Amerika'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda da ticari amaçla yapılmaya başlanmıştır. Önce büyük şehirlerde sonra da taşralarda üretilmiştir. Tüketime fazla olması, ürüne olan talep ve kârlılığı geleneksel Osmanlı üreticisini bu malın üretimine teşvik etmiştir. İmparatorlukta bağ, bahçelerde ev üretimi şeklinde yapılan ekimi yapılan tütün çiftçisinin temelini oluşturmuştur. İlerleyen dönemlerde emeklerini ve zamanlarını bu maddenin üretimine ayıran bir tütün çiftçisi grubu imparatorlukta ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerde toplanacak verginin yıllık miktarı bilinmediği için imparatorlukta emaneten, malikâne, iltizam, şeklinde işletilen tütünün hem kendi halkı, hem de yabancı ülke halkının uymak zorunda olduğu ve herkes için eşit şartlarda uygulamaya konulan tütün nizamnameleri hazırlanmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Tanzimatın ilanına kadar geleneksel bir şekilde yürütülen iktisadi faaliyetler ve merkezi yönetimin çıkardığı kanunlar çerçevesinde yapılandırmaya başlanmıştır. Gümrükler düzenlenmiş, tütün üretimi ve satışını düzenleyen nizamnameler oluşturulmuştur. Tanzimat hareketiyle önemli bir değişim sürecine girmiştir. Tütün nizamnameleriyle getirilen başlıca kurallar şunlardır:

1. Tütün işlemlerinde eda tezkiresi zorunluluğu.
2. İşlemlerde kefil şartı zorunluluğu.
3. Tütünün miktar ölçüsünün belirlenmesi.
4. İşlemlerde ruhsat zorunluluğu.
5. Muhasebe kayıtları zorunluluğu (icmal defterleri, muhasebe defterleri, aylık hâsılatlar, senetler, yevmiye defterleri.)
6. Üretim teknolojisinin belirlenmesi.
7. Geçiş resmi işlemlerinin kaydedilmesi zorunluluğu.
8. Osmanlı İmparatorluğu'ndan deniz yoluyla diğer ülkelere gönderilecek olan tütünün liman isimleri ve yapılacak işlemlerin belirlenmesi (mal ihraç işlemleri)
9. Tütünle ilgili işlemlerde sergi pusulası zorunluluğu.
10. Zimmet defteri tutulması zorunluluğu.
11. Tütün kaçakçılığıyla ilgili cezaların belirlenmesi (malın müsaderesi-sahtekarlık-hırsızlık...vb)
12. Bandrol zorunluluğu.
13. İmparatorlukta üretilen tütünün tekel hakkı ve uyulması gereken kurallar zorunluluğu.
14. Malla ilgili gereken gümrük işlemlerinin yapılması zorunluluğu.
15. Sahibi bulunmayan mallar için müzayede zorunluluğu.
16. İdari yönetimde çalışan görevliye ücret ödeme zorunluluğu.
17. Zimmetine para geçirenler ve yapılması gereken işlemlerin belirlenmesi.
18. Ürünün nakledilmesi ve yapılması gereken kurallar zorunluluğu.
19. Teftiş işlemleri ve yapılması gereken işlemler zorunluluğu.
20. Tütünün üretim aşamasından imalat bitim sürecine kadar yapılması gereken işlemler zorunluluğu.
21. Rüşumat nezaretinin ürünle ilgili üstlenmiş olduğu görev zorunlulukları.
22. İşlemlerde makbuz ilmühaber belgesi kullanma zorunluluğu.
23. İşlemlerde şahadetname numunesi, senet numunesi, kullanma zorunluluğu.
24. İşlemlerde mühür kullanma zorunluluğu.
25. İşlemlerde tarife cetveli kullanma zorunluluğu.
26. Ürünün ihracatıyla ilgili uyulması gereken kurallar zorunluluğu

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1862 yılından itibaren tütün ürünü ile ilgili yapılan düzenlemeler, çağdaş tütün mevzuatının temelini oluşturması açısından önemli bir yere sahiptir.

2. KAYNAKLAR

ASLAN Alper, İstanbul Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Şubesi, Tütün Sektörü Profili Haziran, 2004.

ÇAKIR Coşkun, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul 2001.

Düstûr, Cilt: 2, s.639-646.

Düstûr, Cilt: 3, s.326-328.

Düstûr, Cilt:2, T:1, s.646-645.

KARATAŞ Yakup ve OĞUZ Sacit “Osmanlı Devletinin Son Dönem İç Gümrük Rejimi ve Bunu N Taşradaki Yansımaları: Erzurum Örneği”, **History Studies: International Journal of History**, Vol: 4 No: 2 (2012), 213-225.

PAKALIN Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II. MEB Sözlük Dizisi İstanbul, 1993, s.704

YILMAZ Fehmi (2005) **Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600- 1883)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarihi, Anabilim Dalı Yakınca Tarihi Bilim Dalı.

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ULAŞIM POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ

*Filiz ÇOLAK**

Bir ülkenin soysal ve ekonomik açıdan gelişmesinde birinci sırayı ekonomik faaliyetler aldığı gibi ikinciliği de bayındırlık çalışmaları almaktadır. Bayındırlık çalışmaları içerisinde ulaşım, eski tabiri ile münakâle, önemli bir yer tutmaktadır. Ulaştırma sistemi ve bu sistemin ürettiği hizmetler ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirleyen önemli bir göstergedir. Çünkü ulaşım sistemi insanların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağladığı gibi, üretimden tüketime kadar diğer ekonomik faaliyetlerin işleyişini, bazı hallerde vücut bulmasını büyük oranda etkilemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren, en sıkıntılı ve yokluk dönemlerinde bile, ulaşım sistemini geliştirmeye özel bir önem vermiştir. Osmanlı Devleti'nden miktar bakımından çok yetersiz, kalite bakımından da çok geri bir ulaşım sistemi devralınmıştır. Ülkenin eksik ve yetersiz olan ulaşım şebekesi, uzun süren savaşların getirdiği yıpranma bozulmaya karşı koyamamıştır. Ayrıca, İmparatorluğun, büyük fedakarlıklara katlanarak inşa ettirdiği demiryolları ve karayollarının büyük bir kısmı, önce Balkan Savaşları sonra da I. Dünya Savaşı yenilgilerinde kaybedilen topraklarda kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ulaşım politikasında öncelik demiryolu siyasetinin olmuştur. Çünkü İmparatorluk döneminde Anadolu ve Rumeli'de bulunan demiryollarının yapım ve işletmesinde yabancı yatırımcılar etkili olmuştur. Bu nedenle milli bir devlet amaçlayan Cumhuriyetin kurucularının öncelikli hedefi yabancı işletmelerin elindeki demiryolları devletleştirmek ve ardından yeni hatlar açmak olmuştur. Şüphesiz ki, Türkiye'nin ulaşım politikasını sadece demiryolu oluşturmamaktadır. Elindeki kısıtlı imkânlarla öncelikle demiryolu politikası ile birlikte karayolları, denizyolları ve havayolları da geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, Atatürk döneminde bu alanlarda yapılan faaliyetler değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ulaşım, Demiryolu, Karayolu, Cumhuriyet, Atatürk

A GENERAL OVERVIEW OF THE TRANSPORTATION POLICY OF THE TURKISH REPUBLIC IN THE ATATÜRK ERA

As the economic activities take the first place in the social and economic development of a country, public works take the second place. Transportation ("münakâle") has an important place in the area of public works. Transportation system and services provided by this system are important determiners of development levels of countries,

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Elmek: colakfiliz@yahoo.com

because transportation system, not only fulfils the needs of people, but also substantially affects the economic activities from their production to their consumption.

Since its foundation, the Turkish Republic, even in the periods of economic depression, has placed particular importance to the development of transportation system. An inadequate and underdeveloped transportation system was taken over from the Ottoman State. This inadequate and underdeveloped transportation network could not withstand the destructive effects of long wars. Furthermore, majority of the railroads and land roads that the Ottoman State had built with great sacrifices were in the lands lost in the Balkan Wars and the First World War.

The Turkish Republic gave priority to railroads in their transportation policy, because during the Ottoman era, the foreign investors were effective in the construction and management of the railroads in Anatolia and Rumelia and primary intention of the founders of the Republic, who aspired a national state, was to nationalize the railroads belonged to foreign investors and to construct new railways.

The transportation policy of Turkey did not consist only of railroads. Despite its limited means, the Republic tried to develop the land, maritime and airline transportation. In this study, activities in these areas during the Atatürk Era will be discussed.

Keywords: Transportation, Railroad transportation, Land transportation, Republic, Atatürk

Bir ülkede değişik ekonomik faaliyet sektörleri arasında ulaştırma sisteminin ve bu sistemin ürettiği hizmetlerin özel bir yeri vardır. Ulaştırma sistemi insanların belirli ihtiyaçlarının karşılanmasını sağladığı gibi, üretimden tüketime kadar diğer ekonomik faaliyetlerin işleyişini, bazı hallerde vücut bulmasını büyük oranda etkilemektedir.

Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı Devleti'nden miktar bakımından çok yetersiz, kalite bakımından da çok düşük bir ulaştırma sistemi devralmıştır. Ülkenin zaten eksik ve bozuk olan ulaşım şebekesi, uzun süren savaşların sebebiyet verdiği aşırı kullanma ve ihmal eksikliğinden dolayı yıpranmıştır. Ayrıca karayollarının önemli bir kısmı da, önce Balkan Savaşları ve ardından da Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği mağlubiyetler sonucunda kaybedilen topraklarda kalmıştır. Demiryollarının büyük bir kısmı da yabancı sermayenin elinde olduğundan Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarından itibaren ulaştırma politikasına özel bir önem vermek zorunda kalmıştır. Dönemin ulaştırma politikasında öncelik demiryolu siyaseti olmakla beraber, biz burada konuya ulaşım çeşidinin başlangıcı olan karayolu ile başlayıp demiryolu, denizyolu ve hava yolu ile devam edeceğiz.

1-Karayolu Ulaşımı:

Türkiye, coğrafi konumu itibariyle tarihin en eski devirlerinden itibaren Avrupa ve Asya kıtaları arasında bir köprü vazifesi görerek medeniyetin ilk merkezlerinden olan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Yakın Doğu ve Akdeniz havzasının başlıca karayolu ulaşım merkezinde yer almıştır. Bu bölgede kurulan devletlerde coğrafi durumun bahsettiği bu olanaktan nasiplerini almışlar ve bu güzergâh üzerine köprüler, hanlar, kervansaraylar tesis ederek bölgenin gelişimine destek olmuşlardır.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında, ulaştırma sisteminin geliştirilmesi konusundaki gayretlerini, aşağıda izah edileceği gibi daha çok demiryolları alanında yoğunlaştırmıştır. Bu tercih, ülkeyi oldukça uzun ve yurdun uzak yerlerini merkeze bağlayan bir demiryolu şebekesine sahip kılmış ise de, karayollarının uzun zaman, yetersiz durumda kalmalarına neden olduğu gibi; demiryollarının da, onları tamamlayan bir karayolu şebekesi olmadığı için verimli biçimde işletilmesini ve ekonominin gelişmesinde mümkün olan etkiyi sağlamasını engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne 18.335 km yol intikal etmiştir. Bunun 13.885 km'lik kısmı harap ve tamire muhtaç yol, 4450 km.si ise toprak yoldur¹.

Milli Mücadele döneminde yol işleri 21 Şubat 1921 tarih ve 102 sayılı *Tarik-i Bedel-i Nakdisi Kanunu* ile ele alınmıştır. Bu kanunla beraber yol işlerinde, Meşrutiyet devrinde meydana getirilmiş 13 Mart 1329/1911 tarihli *İdare-i Hususiye-i Vilayet Kanunu*'nun 78.maddesinin birinci fıkrası çerçevesinde çalışmalara başlanmıştır. Vilayetlerin Nafia işlerindeki vazifelerini tarif ve tespit eden kanunun bu fıkrası şöyledir: “*Memalik-i Osmaniye’de devair-i devletçe görülecek lüzum üzerine küşâd ve tesviyesi ve tamiri Nafia Nezareti’ne ait olan Turuk-ı Umumiye’den maada vilayet dâhiline münhasır olarak liva, kaza ve nahiyeleri yekdiğerine bağlayan Turuk ve Meabir’in küşâd ve inşası ile tamirat-ı mütemadiyesi ve gerek Turuk-ı Umumiye’nin ve Turuk-ı Hususiye-i Vilayetin şehir ve kasabalar dâhilinde tesadüf eden aksamının inşa ve tamiri dahi nevine göre Nafia Nezareti’ne ve vilayete aittir*”².

Sonraki yıllarda bu kanun yeterli olmamış ve 19 Ocak 1925 tarihli ve 5542 sayılı Yol Mükellefiyeti Kanunu’nun kabulü ile bedeni mükellefiyet ortaya konulmuştur. Kanunun 1.maddesine göre; “*Türkiye’de bi’l-umum erkek nüfus 18 yaşından 60 yaşına kadar yol mükellefiyetine tabi, ancak maluliyeti sabit olan fakirlerle bi’l-umum talebe, silâh altında bulunan ordu ve jandarma efradı ve hayatta 6 evladı olanlar bu mükellefiyetten müstesna*” idi. Yol işlerinde çalışma hükümlülüğü yılda 6 gün ve beş yıllık yol planlarının da illerce yapılması kabul ediliyordu. Böylece yol yapımı küçük ölçekte de olsa planlamaya başlanılmıştır³.

Aslında yol yapımını sağlamak için getirilen sistem aynî veya nakdî olarak ödenebilen bir baş vergisinden başka bir şey değildir. Ayrıca yol mükellefiyeti, o sırada uygulanmakta olan “Tahsil-i Emval-Devlet Alacaklarının Tahsili” kanunun da etkisiyle, bir baskı aracı haline gelmiş, özellikle merkezden uzak ve fakir yörelerde halkın olumsuz

¹ Filiz Çolak, “Türkiye’de Karayolu Ulaşımı (1880-1940)”, Türk Kültürü, sayı: 411, Temmuz 1997, s.431-438 ; Arif Mendol, “Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Modelleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, cilt:10, s.2769-2772, ; Reşat İzbirak, Türkiye-II, İstanbul, 1996, s.613 ; “Türkiye’de Yol Faaliyeti”, Bayındırlık İşleri Dergisi, yıl: 2, sayı: 5, İlkteşrin 1935, s.21-34

² “Münakale İşlerine Umumi Bir Bakış”, Bayındırlık Dergisi, yıl:5, sayı:5, Ekim 1938, s.29

³ Afet İnan, Medeni Bilgiler, Ankara,1988, s.303-304

bir tutum içerisinde girmesine neden olmuştur⁴.

12 Haziran 1927 tarihli ve 1131 sayılı kanun ile de Turuk-ı Hususiye ve Turuk-ı Umumiye tabir ve tasnifleri kaldırılmış ve yol bakım işleri vilayetlere bırakılmıştır⁵.

1131 sayılı kanun da 2 Haziran 1929 gün ve 1525 sayılı Şose Köprüler Kanunu'nun kabul edilmesiyle yürürlükten kalkmıştır. Bu kanun ile hükümetçe umumi gelirden finanse edilmek üzere *Milli Şoseler* adı altında bir *Devlet Yolları Şebekesi* kurulması kararlaştırılmıştır(Madde-2). Yol vergisi yılda 8 lira olarak tespit edilmiş ve bunun %50'si Nafia Vekâletine geri kalan % 50'si de yalnız vilayet yollarının inşa ve bakımı için illere tahsis olunmuştur. Yine bu kanunla vilayetlerin üçer senelik yol programları yapmaları kararlaştırılmıştır(Madde-8). Ayrıca Nafia Vekâleti de 45.000.000 lira sarfiyatla yaklaşık olarak 3600 km'lik bir yol şebekesinin inşası kararlaştırılmıştır⁶. Ne yazık ki bu yol şebekesi ekonomik bunalım döneminde uygulanamamıştır.

Vilayet Hususi İdareleri'nin mali sıkıntıları ile yukarıdaki 1525 sayılı kanundaki mali mükellefiyetler azaltılmış ve 15 Ağustos 1931 gün ve 1882 sayılı kanunla, yol vergisi 4 liraya, Nafia Vekâleti hissesi % 15'e indirilmiş ve kalanı Vilayet Hususi İdareleri'ne devredilmiştir⁷. Bu yol vergisi 25 Şubat 1952 tarihli bir kanunla akaryakıtla bindirilerek kaldırılmıştır⁸.

Karayolları inşaatında 1923-1933 döneminde görülen yetersizlik, esas itibariyle devletin mali sıkıntılarından kaynaklanmaktadır. Mahiyet icabı devletçe finanse edilmesi gereken yol inşa ve bakımına hükümetler, yeterli kaynaklar sağlayamamışlardır. Ulaştırma türleri içinde tercihin demiryollarına verilmiş olması, devletin zaten yetersiz olan kaynaklarından, karayolları için ayrılacak olan parayı sınırlandırmıştır.⁹ Bu olumsuzluklara rağmen 1923-1933 yılları arasında doğrudan doğruya Nafia Vekaleti tarafından yaptırılan yollar ise şunlardır¹⁰:

1-Balya-Çanakkale Asfaltı yolu (160 km)

2- İstanbul-Edirne Asfaltı yolu (328 km) : Bu yol hemen hemen bütün Trakya bölgesini karadan İstanbul'a ve merkeze bağlayan en yoğun karayolumuzdur. 1940 da tamamlanmıştır.

3-Hopa-Borçka yolu (35 km)

4-Malatya-Elazığ arasındaki varyant yol (19 km)

5-Ankara-Çubuk yolunda bir varyant (14 km)

6-Ankara civarı asfalt yolları (30 km)

7-Trabzon-İran Transit Yolu (642 km): Bu yol Trabzon'da sahilde başlayıp,

⁴ Efdal As, Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960), DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006

⁵ Yol Davamız/ 9 yılda 2000 km, s.11

⁶ Düstur, cilt:10, s.907-911

⁷ Muhlis Ete, Münakalat, İstanbul, 1938, s.279

⁸ Arif Mendol, agm, s.2770

⁹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, İstanbul, 1980, s.272

¹⁰ "Türkiye'de yol işleri", Bayındırlık Dergisi, yıl:3, sayı:5, Ekim 1936, s.41-56 ; "Yol İşleri" Bayındırlık Dergisi, sayı:5, Ekim 1938, s.247 ; "Şoseler", Bayındırlık İşleri Dergisi, yıl:4, Sayı:5, Ekim 1937, s.42.

Trabzon, Gümüşhane, Erzurum ve Ağrı vilayetlerini baştanbaşa geçerek İran hududu ile Gürbulak civarında birleşir.1940'da tamamlanmıştır.

8-Florya İltisat yolu (2.5 km)

9-Elazığ-Plür yolu

10-Persek-Mamiki yolu

11-İstanbul-Ankara-Tayyare Meydanı Kısım

12-Diyarbakır İstasyonu-Urfa Kapısı yolu

13-Malatya-İstasyon Parke Yolu

1924-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde yeniden yapılan ve tamir edilen yolların yıllara göre dağılımı da şöyledir ¹¹:

Sene	Yeniden Yapılan Yollar(km)	Tamir Edilen Yollar(km)
1924	3	233
1925	-	-
1926	-	880
1927	488	467
1928	335	573
1929	260	701
1930	282	577
1931	282	548
1932	322	785
1933	273	669
1934	225	757
1935	256	633
1936	254	623
1937	320	623
Toplam	3420	8069

¹¹ T.C. Başvekalet İstatistik Yıllığı, Ankara 1930, s.373-374 ; "Türkiye'de Yol Faaliyeti", Bayındırlık İşleri Dergisi, yıl:2, sayı:5, Birinci Teşrin 1935, s.22.

1927-1937 yılları arasındaki yolların toplam miktarları ise şöyledir¹²:

Sene	Şoseler(km)	Toprak Yollar(km)
1923	13885+000	4450+000
1927	14798+000	7255+000
1929	14830+000	9240+000
1930	13696+629	15940+000
1931	15301+000	19011+000
1932	16044+034	20897+706
1933	16181+920	21226+584
1934	16469+393	21506+272
1935	16363+592	22436+408
1936	16728+675	22135+394
1937	16703+343	22949+197

1933-1938 yılları arasında ise 1089 km yeni yol, 3305 km esaslı tamir, 9330 adet yeni menfez inşası ve 6981 adet eski menfez tamiri yapılmıştır. Aydın ili kendisine komşu Isparta, Konya, Kütahya, Denizli ve Eskişehir illerine giden ve sınırları dâhilinde kalan 385 km ana yol şebekesine muhtelif kısımlarında 87 km şose inşa ve tamiratını yapmıştır. Açılan diğer yollar şunlardır¹³:

- 1.Amasya-Tokat, Amasya-Merzifon, Merzifon-Osmancık(161 km)
- 2.Ankara-İstanbul (573km)
- 3.Ankara-Kırşehir (122 km)
- 4.Ankara-Kızılcahamam-Gerede Hududu(122km)
- 5.Çerikli-Sungurlu Hudud Yolu (16 km)
- 6.Yenişehir-İznik yolu
- 7.Eskişehir-Çifteler-Emirdağ yolu (52 km)

Görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti'nde yol yapımına önem verilmekle beraber ekonomik yetersizlikten dolayı çok fazla yol yapılamamıştır. Uzun bir savaş döneminin yarattığı kaynak yetersizliği, daha sonra gelen dünya ekonomik bunalımı ve son olarak II. Dünya Savaşı, çalışmaları engelleyici unsurlar olmuştur. Savaştan sonra yol yapım çalışmalarına yeniden başlanılmış ve 1950'de *Karayolları Genel Müdürlüğü* kurularak çalışmalara hız verilmiştir.

2. Demiryolu Ulaşımı:

Demiryolu siyaseti cumhuriyet devrinin ilk yıllarında Atatürk Türkiye'sinin izlediği politikanın ana hatlarından biri olmuştur. Ulu Önder Atatürk'ün; *"Demiryolları; bir ülkeyi medeniyet ve refah nurlarıyla aydınlatan kutsal bir meşaledir. Cumhuriyetin ilk senelerinden beri, dikkatle, ısrarla üzerinde durduğumuz demiryolları inşaat siyaseti,*

¹² Bayındırlık Dergisi, yıl:5, sayı:5, Birinciteşrin 1938

¹³ "Yol İşleri", Bayındırlık Dergisi, yıl:5, Birinciteşrin 1938, s.247.

hedeflerine ulaşmak için, durmadan başarı ile tatbik olunmaktadır.”¹⁴ ifadesi de konuya ne kadar önem verdiğini açıkça göstermektedir. Ülke savunmasını, sosyo-ekonomik ve kültürel kalkınmayı akılcı bir ulaşım politikasıyla çözümleyebileceğini düşünen Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin programında demiryolu ulaşımı önemli bir yer tutmaktadır. Bunun en açık göstergelerinden birisi de 10. Yıl Marşı'ndaki “*Memleketi Demirağlarla örmek*” mısrasında görülmektedir. Demir yolculuğumuzun önderlerinden dönemin başbakanlarından İsmet İnönü'nün şu sözleri de Cumhuriyet Türkiye'sinin demiryoluna verdiği önemi göstermektedir: “*O zamanlar karşısında bulunduğumuz memleket meselelerinin başında demiryolu meselesi vardı. Bütün dünyada otomobilin büyük ölçüde ulaşım ihtiyacını yapabileceği henüz tecrübe edilmişti. Demiryolu askeri ve sosyal ihtiyacın belkemiğini teşkil ediyordu. Yalnız bizim özentilerimize ve hayalimize umut olmadı. Demiryolu yapmayı politika olarak tespit edip yürütmeye başladıktan sonra, bizde büyük ihtiyaçların hepsini bu şekilde bir hal tarzına bağlamak ümit ve tasavvuru uyandı.*”¹⁵

Bu ümit ve tasavvurla yola çıkan Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı Devleti'nden 3756 km.si imtiyazlı, yani yabancı şirketlerde inşa ettirilip işletilebilen, 356 km.si de Rusya'dan geri alınan topraklarda elde edilen toplam 4112 km. demiryolu kalmıştır¹⁶. Bunun 232 km.lik Erzurum-Sarıkamış demiryolu dar hat olduğu gibi, ülkenin büyük kısmı da (Doğu, güneydoğu ve kıyı kesimler) demiryolu şebekesi dışında bulunmaktadır. Bunun % 67.5'i Alman, % 19.8'i Fransız, % 12.7'si İngiliz şirketlerince gerçekleştirilmiştir¹⁷.

Cumhuriyet Türkiye'sinin demiryolu siyasetinde izlenen “Milli” politikaların başlangıç tarihi Milli Mücadele döneminin başlarına, 1920 senesine aittir¹⁸. TBMM'nin açılışı sonrasında, 18 Temmuz 1920'de BMM İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ile demiryollarına el konulmuş ve Anadolu Demiryolları Nafia Vekaleti'ne bağlanmıştır. Demiryolu Hattı Müfettişliği, 18 Temmuz 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Anadolu Demiryollarının Nafia Vekaleti'ne bağlanmasından sonra kurulmuş ve burada özellikle askeri personel görev almıştır¹⁹.

Bundan sonra seri olarak el konulan demir yollarında yeni bir idari düzen kurulmaya çalışılmıştır. İstanbul'un işgalinden sonra (16 Mart 1920) milli hükümet Anadolu'daki hatları çalıştırmaya başlamıştır. Bu hatlar; Büyükderbend'den itibaren 926 km'lik Anadolu hattı, Konya'dan Gelebe 'ye kadar olan 326 km'lik Bağdat hattının bir kısmı ile İzmir-Kasaba ve temdidi hattından Afyon-Uşak ve ilerisine kadar 223 km'lik bir kısımdan ibarettir²⁰. Ordunun muhafazası ve denetimindeki demiryollarının işletilmesi

¹⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c:I-III, Ankara, 1997, s.416

¹⁵ İsmet İnönü, Hatıralar, c:II, İstanbul, 1987, s.263

¹⁶ Seyfi Yıldırım, “Cumhuriyet Dönemi Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler”, Cumhuriyet Devrinde Demiryolları Sempozyumu, Yay.Haz.Mukaddes Arslan, Ankara, 2010, s.94

¹⁷ Efdal As, agt, s.69

¹⁸ H.K. “*Milli Demir Yol İnşa Politikamız ve Cumhuriyetin 17.Yılındaki Verimleri*”, Demiryolları Dergisi, Ekim 1940, sayı:187, s.219-233 ; E.R.Erem, “*Cumhuriyet 15. Devlet Demiryolları 11 yaşında*” Demiryolları Dergisi, Ekim 1938, sayı:164-165, s.831-837 ; H.K. “*Cumhuriyetin Yüksek Eserleri Önünde 15.Yıldönümü Tesis Hazırlıkları*”, Demiryolları Dergisi, Eylül 1938, sayı:789-794 ; Muhlis Ete, age, s.100.

¹⁹ Mukaddes Arslan, “*Milli Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolcular*”, Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Yay. Haz.Mukaddes Arslan, Ankara, 2010, s.56

²⁰ T.C.Ulaştırma 50.Yıl, 1973, s.41

içinde *Hudud-u Askeriye Müfettişlikleri* oluşturulmuştur. Aynı zamanda *Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi* kurulmuştur²¹. (01.12.1921-1926 tarihleri arasında *Hakkı Behiç Bey* müdür olarak bu teşkilatta görev almıştır.) 7 Nisan 1920 tarihli ve 448 sayılı kanunla 75 cm genişliğinde olmak üzere Adana-Diyarbakır-Ergani Hattı ve 449 sayılı kanunla da Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy hatlarının yapılması kabul edilmiştir²². 26 Ağustos 1920’de Anadolu Hattı’nın Bağdat kısmı ile Toros ve Afyon-Uşak kısımları adı geçen müdüriyete bağlanmıştır²³.

Gazi Mustafa Kemal, 1921 yılında yapılan Nafia işleriyle, Nafia siyaseti hakkında düşündüklerini, devlet ve hükümet reisi sıfatıyla Büyük Millet Meclisi’nin 1 Mart 1922 celsesinde şöyle anlatmaktadır:

“Efendiler, sırası gelmişken nafia işleri hakkındaki fikirlerimi de arz edeyim: inşaat ve tesisat ve işletilmesi mahalli ve umumi varidat menbalarımızla kabil olabilecek nafia işlerinde en ehemmiyetliyi tercih suretiyle memleket ihtiyaçları tatmin edilecektir. Ancak inşaat ve tesisat işlenmesi ve bugünkü mali takatimizle mütenasip olmayan cesim sermayelere mütevakkıf nafia işlerinde ecnebi sermayesinden ve icabına göre ecnebi mütehassıslarından azami derecede istifade etmek memleketimizin menfaat ve memuriyetini ve milletimizin saadet ve refahını az zamanda temin nokta-i nazarından zaruridir. Bununla beraber bundan da müstahsillerin ve mesai erbabının, umumi menfaatleri nazari dikkatten uzak tutulmayacaktır.

*Nafia Vekâletimizin bu sene zarfındaki mesai muhassalası hal ve iktidarı ile mütenasip görülecek mertebededir. Filhakika mevcut demiryolları muvaffakiyetle işletilerek münakalat ve askeri sevkiyat temin edilmektedir. Askeri hareketler esnasında düşman tarafından tahrip edilmiş olan bir kısım demiryolları ve imalathaneler tamir ve yeniden tesis edilmiştir. Ankara-Sivas hattının mühim bir tünelinin inşaatı ikmal edilmiş ve diğer na-tamam bulunan iki tünel etrafına güzergâhlar tebdil edilerek hat temdit olunmuştur.”*²⁴

Ertesi yıl, yani 1923’te zaferin kazanılması sonrasında, nafia alanındaki tasavvurların daha geniş ölçüde uygulama sahasına geçirilmesi devresinin teminine ayrıldı. Bir yandan Lozan görüşmeleri sürerken diğer yandan konuya verdiği önemi İzmit’te İstanbul gazetecilerine verdiği beyanatta Gazi, şöyle ifade ediyordu:

*“Nafia teşebbüsleri, yakında fiile munkalip olabilecek ümitbahş bir zemindedir. Bunun neticesinde memleketin bilcümle mühim merkezleri yekdiğerine az zamanda şimendüferle bağlanacaktır. Mühim maden hazineleri açılacaktır. Memleketimizin baştan nihayete harap manzarasını mamureye tahvil etmekten ibaret olan gayenin temel taşları her yere tesrir edecektir.”*²⁵

Bu sözlerden bir ay kadar sonra İzmir İktisat Kongresi’ni açarken yaptığı

²¹ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1938)*, Ankara, 2001, s.63

²² “*Nafia Vekaleti’nin Kuruluşundan İtibaren Bugüne Kadar Geçirdiği Muhtelif karakteristik Devirleri*”, *Bayındırlık Dergisi*, yıl:5, Ekim 1938, s.16-24

²³ Ünsal Yavuz, “*Askeri Strateji Bakımından Türkiye’deki Demiryolları*”, *I.Askeri Tarih Semineri/Bildiriler II*, Ankara, 1983, s.184-185.

²⁴ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Ankara, 1997, s.115.

²⁵ Tarih IV, İstanbul, 1934, s.321.

konusmada da nafia işlerinin önemine tekrar dikkat çekmiştir: “Memleketimizi şimendiferlerle ve üzerinde otomobiller çalışır şoseler ile şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü garbın ve cihanın vesaiti bunlar oldukça, şimendiferler ve şoseler oldukça bunlara karşı merkepler ve kağı ile ve tabii yollar üzerinde müسابakaya çıkışmanın imkânı yoktur.”²⁶ Kongrenin sonunda ilan edilen İktisat Esasları'ndaki kararlardan birisi de “demiryolu inşaatı programa bağlanmalıdır” şeklinde olmuştur²⁷.

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalandığı zaman Ankara Hükümeti uzunluğu 1378 km tutan *Haydarpaşa-Ankara, Arifiye-Adapazarı, Alayunt-Kütahya, Eskişehir-Konya ve Konya-Yeni* hatlarını işletmekteydi²⁸. Cumhuriyetin ilanından sonra hazırlanan *Umur-u Nafia Programı*'nda ülkeyi doğu-batı doğrultusunda geçen ve şube hatlarla merkez ve limanlarla bağlantı kuran bir demiryolu ağının kurulması planlanmıştır. Ulaşımına verilen önem Cumhuriyet Halk Partisi'nin programında da kendisini göstermektedir. “*Nafia işlerimizin her şubesinde ameli ve verimli bir tatbik programına tevfikân takip olunacaktır. Bu işlerden büyük feyiz ve kuvvet vasıtası olan demiryolları inşasına devam edeceğiz. Limanlar inşaatına münasip zamanlarda başlamak lüzumu göz önünde toplanacaktır.*”²⁹

1924 yılındaki ilk cumhuriyet bütçesinde demiryolu inşaatı için 13 milyon lira fazla para ayrılmış ve ray döşeme faaliyetine başlanması kararlaştırılmıştır³⁰. 22 Nisan 1924 tarihinde kabul edilip 24 Mayıs 1924 tarihinde yürürlüğe giren 506 sayılı kanunla hükümete geçici idare tarafından işletilen *Haydarpaşa-Ankara-Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı ile Haydarpaşa* liman ve rıhtımının tümüyle alınması yetkisi verildi.³¹ Yine aynı gün *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İdaresi* kurulmuş ancak bu idare 1 Haziran 1927'de faaliyete geçebilmiştir.³²

1925'te 625 sayılı kanun ile Kütahya-Tavşanlı ve Temdidi, 29 Mart 1926'da 787 sayılı kanun ile Kayseri-Ulukışla ve 6 Nisan 1926'da 793 sayılı kanun ile *Fevzipaşa-Malatya-Ergani-Diyarbakır* ve 25 Aralık 1926'da *Irmak-Çankırı-Filyos* Hatlarının inşası kararlaştırılmıştır.³³

23 Mayıs 1927'de 1042 sayılı kanunla *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi* ile Nafia Bakanlığına bağlı bir kurum kurulmuş ve 30 Mayıs 1929 tarih ve 1483 sayılı kanun ile yeniden düzenlenerek *Türkiye Cumhuriyeti Devleti Demiryolları ve Limanları Umum Müdürlüğü* adını alarak 1 Haziran'dan itibaren faaliyete geçmiştir.³⁴

1929 yılında 2766 km.si devlete, 2378 km.si yabancı şirketlere ait olmak üzere

²⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Ankara, 1997, s.115

²⁷ Mukaddes Arslan, agm, s.70

²⁸ H.K., agm, Demiryolları Dergisi, Ekim 1940, sayı:187, s.223.

²⁹ Demiryolları Dergisi, Mayıs 1931, sayı:75, s.193

³⁰ Tarih IV, s.322

³¹ Mehmet Emin Yenigün, “1856'dan 1987'ye Demiryollarımız/Türkiye'de Demiryolları Ulaşımının Tarihi”, Demiryolları Dergisi, Mayıs 1987, sayı:736, s.4-9.

³² Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma 50.Yıl, 1973, s.39

³³ Bayındırlık Dergisi, Ekim 1938, sayı:5, s.16-24.

³⁴ Mehmet Emin Yenigün, agm, s.5

toplam 5144 km. demiryolu işletilmekteydi.³⁵

1933 yılına kadar aşağıdaki hatlar işletmeye açılmıştır.³⁶

1. Kütahya-Balıkesir Hattı:16 Nisan 1925 tarih ve 625 sayılı kanunla inşaaı kararlaştırılan 252 km. uzunluğundaki bu hattın yapımına 1927 yılında başlanmıştır. Hattın Kütahya-Tavşanlı kısmı 1928'de, Tavşanlı-Değirmisaz kısmı 1930'da ve Değirmisaz-Balıkesir kısmı 1931'de işletmeye açılmıştır. 1944'de hükümet tarafından Tavşanlı-Tunçbilek şube hattı ilave edilmiştir.

2. Boğazköprü-Kardeşgediği Hattı (172 km)

3. Ankara-Kayseri Hattı (380 km)

4. Kayseri- Sivas Hattı (222km)

5. Samsun-Kalın Hattı (387 km)

6. Fevzipaşa-Ergami-Diyarbakır Hattı (320 km)

7. Irmak-Filyos-Bakuk Hattı (286 km)

8. Ankara-Sivas Hattı (602 km): İnşasına 1024 senesinde başlanmıştır. Hattın Yerköy-Kayseri kısmı 1927'de, Kayseri-Şarkışla kısmı ile Şarkışla-Sivas kısmı 1930'da işletmeye açılmıştır.

9. Samsun-Sivas Hattı (380 km): Orta Anadolu'yu Karadeniz'de Samsun Limanı'na bağlayan bu hattın inşasına 1924'de başlanmıştır³⁷. Hattın Kavak-Havza kısmı 1927'de, Havza-Amasya kısmı 1927'de, Amasya-Zile kısmı 1928'de, Samsun-Gümrük kısmı 1929'da, Zile-Kuduz kısmı 1930'da ve Kuduz-Kalın kısmı 1932'de işletmeye açılmıştır.

10. Ulukışla-Boğazköy Hattı (173 km)

11. Samsun-Çarşamba Sahil Hattı (37 km): Bu hattın imtiyazı 6 Kanunvevvel 1923'te bir mukavele ile Nemlizade ve mahdumların teşkil edecekleri bir şirkete verilmiş ve Samsun'dan Çarşamba'ya ve Terme'ye, Samsun'dan Bafra'ya ve Alaçam'a kadar 150 km.lik bir inşaat göze alınmıştır. Fakat netice itibariyle sadece Samsun-Çarşamba kısmı yapılabilmektedir. İnşaata 21 Eylül 1925'de başlamıştır. 15 Nisan 1933'den itibaren Devlet Demiryolları tarafından işletilmeye başlanmıştır.

³⁵ Emin Banguoğlu, Ulaştırma Politikası Dersleri, İzmir, 1966, s.24

³⁶ H.Yakup, "Cumhuriyet Hükümetinin 10 Sene İçinde Anayurda Döşediği Yollar" Demiryolları Dergisi, Ekim 1933, sayı:1044-105, s.544-545 ; H.K, "Kütahya-Balıkesir Hattının İşletmeye Açıldığı Gün", Demiryolları Dergisi, Ekim 1938, sayı:164-165, s.931-934 ; "Cumhuriyet Devrinde Demiryolları", 10.Yıl Dergisi, 1933, s.131-133 ; A.R.Erem, agm, s.836 ; H.K, "Cumhuriyet Hükümeti'nin Demiryolu İnşa Politikası ve İlk 10 Yılda Ne Kadar Demiryolu Yapıldı?", Demiryolları Dergisi, Ekim 1938, sayı:164-165, s.920-925 ; Mehmet Emin Yenigün, agm, s.7 ; Mühendis Nazır, "Samsun Sahil Demiryolları" Demiryolları Dergisi, Temmuz 1933, sayı:101, s.247 ; Kemal Arı, "Samsun-çarşamba Demiryolunun Temel Atma Tiren ve Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Gezisi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1991, s.609-622 ; Ahmet Onur, age, s.58 ; Servet Zengin, "Devlet Demiryolları Otuz Yaşına Basarken", Kalkınan Türkiye, Mart 1957, sayı:29, s.9-15 ; "Demiryolları", Bayındırlık Dergisi, Aralık 1948, s.65 ; Yakup Kalkay, "Milli Sınırlar içinde Demiryollarına Genel Bir Bakış", Demiryolları Dergisi, 1943, sayı:224-226, s.64 ; Türkiye Cumhuriyeti, İstatistik Yıllığı, 1930, s.377 ; "Nafta Vekâletinin Kuruluşundan itibaren Bugüne Kadar Geçirdiği Muhtelif Karakteristik Devirler", Bayındırlık Dergisi, Ekim 1938, sayı:5, s.16-24.

³⁷ Ünsal Yavuz, "Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına Yaklaşım Biçimi", Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu, Yay. Haz. Mukaddes Arslan, Ankara, 2010, "s.87

1936'da demiryolu hatları eski ve yeni hatlar olmak üzere 15 iktisadi bölgeye ayrılmıştır. Bunlar³⁸:

A. Eski Hatlar

1. Eski Anadolu Hattı
2. Eski Bağdat Hattı
3. Eski İzmir-Kasaba Hattı
4. Eski Aydın Hattı
5. Eski Şark Demiryolu Hattı
6. Eski Mersin-Tarsus-Adana Hattı
7. Eski Erzurum Geniş Hattı
8. Eski Mudanya Dar Hattı
9. Eski Erzurum Dar Hattı
10. Samsun-Çarşamba Hattı

B. Yeni Hatlar

1. Afyon-Karakuyu Hattı
2. Kütahya-Balıkesir Hattı
3. Ankara-Ulukışla- Zonguldak Hattı
4. Kayseri-Samsun-Erzincan
5. Fevzi-Diyarbakır-Malatya-Çetinkaya

1933-1938 yılları arasında yapılan hatlarda şunlardır³⁹:

1. Afyon-Karakuyu Hattı (112 km): 1 Nisan 1933 tarih ve 2134 sayılı kanunla inşasına başlanmıştır ve 26 Mart 1936'da işletmeye açılmıştır.

2. Boğazönü-Isparta Hattı (13 km): 26 Mart 1936'da işletmeye açılmıştır.

3. Zonguldak-Ereğli Hattı (45 km)

4. Sivas-Erzurum Hattı (548 km)

5. Çetinkaya-Malatya Hattı (143 km): 1937'de işletmeye açılmıştır.

6. Filyos-Zonguldak Hattı (21 km)

7. Diyarbakır-Irak Hattı (159 km): 16 Kasım 1937'de inşaatı başlamıştır. 47 km. uzunluğundaki Diyarbakır-Bismil kısmı 1 Eylül 1940'da işletmeye açılmıştır.

8. Fevzipaşa-Diyarbakır Hattı(508 km): İnşaatı 1926'da başlayan bu hat 1935 yılında tamamlanabilmiştir. Bu hat Fevzipaşa-Malatya (251 km), Malatya-Yolçatı (95 km), Yolçatı-Diyarbakır (159 km) ve Diyarbakır-Kurtalan (158 km) kısımlarından oluşmaktadır.

9. Irmak-Filyos (309 km): İnşaatına 1926'da başlamıştır ve 1935'te tamamlanmıştır.

10. Ulukışla-Kayseri Hattı (172 km)

³⁸ A.R.Erem, agm, s.836

³⁹ "Demiryollarımız", Bayındırlık Dergisi, Aralık 1948, s.65-66 ; Ahmet Onur, age, s.59 ; "Cumhuriyet'in 17. Yılı, Demiryollarının Son iki Senelik işletme Neticeleri", Demiryolları Dergisi, Ekim 1940, sayı:187-188, s.210-213,278-294 ; "Son Beş Senede Devlet Demiryollarımız", Demiryolları Dergisi, Mart 1937, sayı:154, s.419-422 ; "Türkiye'de Nafia İşleri", Demiryolları Dergisi, Mart 1937, sayı:154, s.1-8 ; H. K. "Cumhuriyet'in 5 Yılında (1933-1938) Demiryollarının Daha Ne Kadar Uzadı ve Nerele Kadar Yayıldı?" , Demiryolları Dergisi, Ekim 1938, sayı:164-165, s. 926 ; H. K. "Cumhuriyet'in 17. Yılında Diyarbakır-Irak Hattında inşaat Faaliyeti", Demiryolları Dergisi, Birinci teşrin 1940, sayı:187-188, s.278.

11. Hekimhan-Çetinkaya Hattı (69 km)

Yaptırılan bu hatlar dışında devlet tarafından şirketlerden satın alınan hatlarda şunlardır:⁴⁰

1. Mersin-Adana hattı(68 km): 31 Aralık 1928

2. Bursa-Mudanya hattı: 5 Mayıs 1931

3. Samsun-Çarşamba Sahil Demiryolu Hattı(36 km): 15 Nisan 1933'te satın alındı ve 2215 sayılı kanunla 15 Mayıs 1935'ten itibaren Devlet Demiryolları tarafından işletilmeye başlamıştır.

4. Bağdat hattı: Uzun yıllar Fransa tarafından işletilen bu hat 1934'te 2401 sayılı kanunla 15 yıl müddetle "Cenup Demir Yolları Türk Anonim Şirketi"ne verilmiştir. Bu hattın Ankara-Fevzipaşa kısmı; 27 Nisan 1931'de, Çobanbey-Nusaybin kısmı; 1 Temmuz 1937'de, Fevzipaşa-Meydanekbez kısmı; 1 Temmuz 1937'de, Şenyurt-Mardin kısmı; 1948'de, Derbesiye-Mardin kısmı; 1948'de ve Toprakkale-Payas-İskendurun kısmı; 1937'de satın alınmıştır.

5. İzmir-Kasaba ve Temdidi: 1 Haziran 1934'te 2487 sayılı kanunla Devlet Demiryollarına ilhak edilmiştir.

6. Aydın Demiryolu: 1 Haziran 1935'te 2745 sayılı kanunla satın alındı ve 2764 sayılı kanunla Devlet Demiryollarına verildi.

7. Toprakkale-Payas: 1937'de

8. Şark Demiryolları: 1888'de işletmeye açılan hattın sınırlarımız içinde kalan kısmın(İstanbul-Edirne, Alpulu-Kırklareli / 338 km) işletme hakkı 1931'de

Şark Demiryolları Türk Anonim Şirketi'ne verilmiş ve daha sonra 1997'de 3156 sayılı kanunla Devlet Demiryolları İdaresi'ne verilmiştir.

Görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında demiryolu politikasının saptanmasında yaşanan yılların içinde bulunduğu ortam göz önüne alınarak, ülkenin her tarafına devlet otoritesinin ivedilikle götürülmesi ve ülke savunması gibi amaçlar göz önünde tutularak demiryolu yapımında oldukça ileri gitmiş ve memleketin dört bir yanını çelik ağlarla sarmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren demiryolu yapımı milli bir politika olarak benimsenilmiş ve her yıl yeni hatlar inşa edilmesinin ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel kalkınmasına yapacağı katkı da düşünülmüştür.

3. Denizyolu Ulaşımı:

Anadolu üç yanı denizlerle çevrili bir yarımadadır. Bu coğrafi durum nedeniyle denizcilik faaliyetleri ülke ekonomisi açısından büyük önem arz etmektedir. 1990'ların Türkiye'si bunun öneminin farkındadır. Ancak sahillerimizde suni ve tabii liman bulunmaması ülkemizde denizciliğin gelişmesine engel olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında Akdeniz'in iç deniz haline gelmesine rağmen deniz ticareti alanında esaslı bir

⁴⁰ "Demiryollarımız 132 Yaşında" s.5-7 ; "Devlet Demiryolları", Bayındırlık İşleri Dergisi, Ekim 1936, sayı:5, s.179-191 ; "Son Beş Senede Devlet Demiryollarımız", Demiryolları Dergisi, İlkkanun 1937, sayı:154, s.419-422 ; Ahmet Onur, Türkiye Demiryolları Tarihi, İstanbul, 1958, s.61 ; T.C. Ulaştırma 50. Yıl, 1973, s. 43.

gelişme gerçekleştirilememiştir. XVI. yy.da Fransa ile imzalanan bir anlaşma gereğince kara sularımızda gemi işletme imtiyazı bu devlete verilmiş ve daha sonra bu imtiyazdan diğer devletler de (Hollanda, Avusturya, Rusya, İsveç, İspanya, Prusya) faydalanmıştır⁴¹.

Türk sularında Türk vapurlarının nakliyesi XIX.yy başlarına tesadüf etmektedir. 1827'de bir buharlı gemi satın alınarak deniz filosuna katılmış ve personel yetiştirilmesine başlanılmıştır⁴².

1847'de Bahriye Nezareti tarafından Avrupa'dan getirtilen bir vapurla İstanbul-Gemlik-İzmit-Tekirdağ hattı tesis edilmiş ve bunun işletilmesi için adı geçen nezarete bağlı ayrı bir idare kurulmuştur. 3 gemi ile yolcu taşımacılığına başlayan bu idare yabancı devletlerin rekabetine dayanamamış ve imtiyazını bir Fransız şirketine devretmeye mecbur kalmıştır⁴³. Dolayısıyla XIX.yy boyunca Osmanlı Devleti, düzenli bir denizyolları politikasına geçememiştir.

XX.yy başlarında, İmparatorluktaki 18 ve yukarı grostonluk gemi sayısı 45'i geçmiyordu. 1915 yılında bu sayı 73'e çıkarılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda kapitülasyonların kaldırması ile Türk denizciliği daha serbest bir saha bulmuştur. Fakat harp senelerinde mevcut vapurlardan birçoğu düşman tarafından tahrip edildiğinden ticaret filomuz daha da küçülmüştür⁴⁴. Bu nedenle imparatorluğun son günlerinde Türk deniz ticareti birkaç köhne geminin faaliyeti ile sınırlı kalmıştır. İmparatorluktan Cumhuriyet Türkiye'sine işleyebilir vasfa sahip ancak 35.000 tonluk bir filo miras kalabilmiştir⁴⁵.

Milli Mücadeleden sonra 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile kabotaj hakkının Türk gemilerine inhisar ettirilmesinden sonradır ki, milli menfaatleri gözeten bir denizyolu politikası geliştirilmiştir. Bu yıllarda ticaret filomuz sadece 35.000 tondan ibaretti. Deniz taşımacılığın geliştirilmesi yönünde olumlu bir takım adımlar atılmıştır. Bunlardan ilki, *Bayrak İnhisarı* diye de adlandırılan *Kabotaj Hakkı*'nın sağlanmasıdır. Bu hakla Türk liman ve iskeleleri arasında yük ve yolcu taşımacılığı münhasıran Türk bayrağı taşıyan gemilere verilmiş oluyordu. Böylece deniz ticaret filosu, kapitülasyonlarla Türk liman ve iskeleleri arasında her türlü yolcu ve yük taşıma ve başka imtiyazlara da sahip bulunan yabancı bayraklı gemilerin rekabetinden korunmuştur. Kabotaj hakkı gerçi ancak 1926'da çıkarılan bir kanunla sağlanmış ise de bu hakkın kullanılması imkânı Lozan Antlaşması ile elde edilmiştir.⁴⁶

Diğer önemli tedbir, devletin gemi inşa ve işletme faaliyetini elinde bulunduran Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi'nin 4 Nisan 1923 gün ve 547 sayılı Seyr-i Sefain Müdüriyet-i Umumiyesi'nin *Suret-i İdaresine Dair Kanun* ile *Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi* adıyla yeniden ve daha müstakil bünyeye sahip bir biçimde teşkilatlandırıldıkta sonra, imkânlarının kuvvetlendirilmesi ve teşebbüs serbestisine kavuşturularak sahillerimiz

⁴¹ Süleyman Barda, *Münakale Ekonomisi*, İstanbul, 1958, s.341

⁴² Muhlis Ete, age, s.217

⁴³ Enver Ziya Karal, age, c:VI, s.266

⁴⁴ T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Deniz Ulaştırması*, Ankara, 1964, s.8-10 ; *Demiryolları Dergisi*, "Cumhuriyetin Münakalat Ekonomisi", sayı: 236-238, 1944, s.8-9.

⁴⁵ T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Deniz Ulaştırması*, Ankara, 1960, s.9

⁴⁶ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, İstanbul, 1980, s.276.

arasında yolcu ve yük transferi işini üzerine almasıdır⁴⁷.

Bu dönemin, deniz taşımacılığının gelişmesi yönünde aldığı önemli tedbirlerin sonuncusu da, özel sektör gemi inşa ve işletmeciliğinin teşviki olmuştur. Bir kısmı Teşvik-i Sanayi Kanunu içerisinde yer alan teşvik hükümleri ile Türk armatörlerine hazineden avans ve kredi kolaylıkları, vergi ve gümrük muafiyetleri, devlet sektörü ile eşit rekabet şartları sağlanmıştır.⁴⁸

1930 senesinde Türk Ticaret gemilerinin sayısı toplam 240 adettir⁴⁹. Cumhuriyet Türkiye'si 10 yılda tonajını hemen hemen 3 kat arttırarak 95.000 tonaja çıkarmıştır. 1932 yılına ulaşıldığında ortaya çıkan filo çok yaşlı gemilerden meydana geliyordu. Bu durumda yabancı ülkelerin limanlarına girişte önemli sorunlar meydana getiriyordu. 1933 yılında 2248 sayılı kanunla Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi üçe ayrılmış ve Devlet Denizyolları kurulmuştur. Böylelikle deniz ulaşımındaki filonun modernleştirilmesinde devlet sorumluluk almaya başlamıştır. 1936 tarihinde hazırlanan II. Sanayi Planı'nda yeni gemi alımına önemli yer verilmiştir⁵⁰.

1 Haziran 1933 gün ve 3633 sayılı kanunla Devlet Denizyolları ve Limanları Umum Müdürlüğü ile Devlet Limanları İşletmesi Umum Müdürlükleri kurulmuştur⁵¹.

Bu dönemdeki yabancı şirketler elindeki liman işletmeleri de devlet eline geçmiştir; İstanbul ve İzmir Limanları 1925, Haydarpaşa Limanı 1927, Cumhuriyetin ilk 15 yılında daha çok demiryolu inşaatlarına malzeme taşımaları için Samsun, Mersin, Filyos, Bandırma ve Derince'de küçük limanlar yağılmış, 1939 yılından sonra askeri gerekçelerle Maltepe(İstanbul), Zeytinburnu, Mudanya, Gemlik, Mersin ve İskenderun iskeleleri yapılmıştır. 1940'ta 18 ve yukarı grostonluk gemi sayımız 166'yı bulmuştur. 1945'te ise Şirket-i Hayriyye'nin 94 yıllık bağımsız faaliyetine son verilerek Genel Müdürlüğe bağlanmıştır.⁵²

4. Havayolu Ulaşımı:

Ulaşım ağının en genç kolunu havayolları teşkil etmektedir. Türkiye'de havacılık alanında ilk kesin adım, 1911 yılında atılmıştır. Bu tarihte İtalyanların Trablusgarp'a saldırması ile 12 Ada düşman eline geçmiştir. Donanma yeterli olmadığından, gerekli keşif ve Kuzey Afrika ile bağlantı sağlanamamıştır. Bu nedenle Avrupa'da askeri amaçlarla kullanılan araçlardan yararlanma gereksinimi duyulmuştur⁵³.

Bu konuda ilk tarihi kararı Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa vererek Kurmay Yüzbaşı Süreyya Bey'i balon ve uçak sağlanması ve bunlarla ilgili tesislerin yapımı ile görevlendirmiştir. Aynı amaçla *Kıtaat-ı Fenniye ve Mevali-i Müstahkeme Müfettişi Umumiliği*'nin ikinci şubesine bağlı bir *Hava Komisyonu* kurulmuştur. 1 Haziran 1911'de

⁴⁷ Deniz Ulaştırması(1960), s.9

⁴⁸ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.276.

⁴⁹ T.C, 1930 İstatistik Yıllığı, s.411.

⁵⁰ T.C Ulaşımında 50. Yıl 1973, s.109

⁵¹ Deniz Ulaştırması, s.10

⁵² İlhan Tekeli-Selim İlkin, “Türkiye’de Ulaştırmanın Gelişimi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c:X. s. 2758-2768

⁵³ T.C Ulaşımında 50. Yıl 1973, s.110

kurulan bu çekirdek örgüt ile Türk Hava Kuvvetleri'nin ilk temeli atılmış oldu⁵⁴.

1911 yılı başında havacı yetiştirmek üzere ordudan istekli subaylar aranmıştır. İlk olarak Süvari Üsteğmeni Fesa Bey ile istihkam teğmeni Y. Kenan Bey Paris'e Blenot Havacılık Okulu'na gönderilmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın sıkı takibi sonucu 1912 Ocak ayında bugünkü Yeşilköy Hava Limanı'nın kuzey sınırında bulunan Safraköy'de 2 hangar ve 1 meydan yapıldı. Aynı yılın şubat ayında Fransa'dan bir kişilik ve bir R.E.P iki kişilik, bir Deperdussin uçağı satın alındı ve 15 Mart 1912'de İstanbul'a getirilmiştir; Fesa ve Kenan Beyler bunlarla uçmaya başladılar. Safraköy'deki ilk hava örgütü 3 Temmuz 1912'de Yeşilköy Hava Mektebi olarak hizmete girmiştir⁵⁵.

Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan ilk ticari hava hattı, Franko-Romen hava Seyrüsefer Kumpanyası'nın 1922'de İstanbul'a uğrattıkları hattır. 1924'de "Aero Espresso Italiana" şirketine 20 senelik bir imtiyaz verilmiştir. Bu şirket Ankara-İstanbul-İzmir ve Brindizi'ye muntazam seferler tesis etmek istenmişse de, faaliyet alanı ancak İstanbul-Atina-Brindizi hattı ile sınır kalmıştır. 1925'de Fransız Romanya ve Alman "Yunkers" tayyare şirketine Ankara-İstanbul arasında bir hat işletebilmek üzere verilmiştir⁵⁶.

Havayolları ile nakliyat devlet işi olarak ilk defa Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak 1933'te ele alınmıştır. Yine bu yıl da 2186 sayılı kanunla Havayolları Devlet İşletme İdaresi kurulmuştur. Bu ilk havayolları teşkilatı 5 uçak ve 28 kişilik bir personel kadrosu ile işe başlamıştır. Personelin büyük kısmı ordudan alındığı gibi, sivil havacılığın gerçekleştirebilmesi için de askeri hava alanları kullanılmış, bu yeni ihtiyaç için ayrı meydan inşasına girilmemiştir⁵⁷.

Havayolları Devlet İşletme İdaresi 6 kişilik De Havilland tipi uçaklarla İstanbul Ankara seferine başlamıştır. Daha sonra seferler İstanbul-İzmir, Ankara-Adana 'ya uzatılmıştır. 3 Haziran 1938 tarih ve 3424 sayılı kanun ile bu idare Bayındırlık Bakanlığı'na devredilmiştir. Bakanlık bu işi üzerine aldıktan sonra personel sayısını arttırmakla beraber Dragon Rapid tipinde üç tayyare satın alınmıştır. 1952'de Milli Savunma Bakanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı sivil havacılık işlerini beraber yürütmeye başlamıştır⁵⁸.

1933'de 5 ton ve 460 yolcudan itibaren olan havayolları taşımacılığı, 1939 ancak 110 tona ve 1221 yolcuya çıkabilmiştir⁵⁹. 1938'de Devlet Havayolları için 4 senelik bir program hazırlanmıştır. Programın ilk senesinin de şebekeye İzmir-Adana hattı ilave edilecek, 1939'da Adana-Diyarbakır seferleri başlayacak; 1940'ta Diyarbakır-Van, 1941'de Ankara-Sivas-Erzurum hava hatlarının açılması planlanmıştır⁶⁰.

1937'deki 6 uçak sayısı 1944'e geldiğinde 12'ye çıkarılmıştır. Hat sayısı da Ankara, Adana, Afyon, Antalya, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, İzmir, İstanbul, Konya,

⁵⁴ Muhlis Ete, age, s.242

⁵⁵ T.C.Ulaşım 50.Yıl,1973, s.173-174.

⁵⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, agm, s.2763 ; Muhlis Ete, age, s.242-244.

⁵⁷ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.278

⁵⁸ "Türkiye'de Nafia İşleri", Demiryolları Dergisi, sayı: 145, Mart 1937, s.1-8 ; İlhan Tekeli-Selim İlkin, agm, s. 2763 ; E. Panguoğlu, age, s.85-86 ; Süleyman Barda, Münakale Ekonomisi, age, s.373-378

⁵⁹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, s.282

⁶⁰ Muhlis Ete, age, s.244

Sivas, Van ve Gaziantep'i birbirine bağlayan 7 hatta çıkarılmıştır⁶¹.

1939 yılına kadar ki dönem içinde, hava ulaştırma faaliyetlerinin ihtiyaçlarının karşılayacak hiçbir meydan inşa edilmemiş, sivil ihtiyaçları için askeri meydanlardan faydalanmıştır. Bu durum, 1939'dan sonra da uzun zaman devam etmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ihmal edilen yollar, I.Dünya Savaşı ve ardından Milli Mücadele döneminde tamamen bozulmuştur. Yabancı şirketler tarafından işletilen demiryolları da kendi emperyalist çıkarları doğrultusunda inşa edildiği için ülke ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulaşımın alt yapısının geliştirilmesi acil bir zorunluluk olarak ele alınmış ve ilk günden itibaren kurulan hükümetlerin faaliyet alanları içerisinde yer almıştır.

Atatürk döneminde cumhuriyetin ulaşım sorunu öncelikli olarak demiryolu ile çözümlenmeye çalışılmış, diğer alanlar geri planda kalmıştır. Kuruluş ve gelişme sürecindeki Türkiye'de demiryolu yapımı sadece bir ulaşım aracı olarak görülmemiş, aynı zamanda ülke savunması, iktisadi kalkınma ve sosyo-kültürel gelişmenin temel unsurlarından birisi olarak kabul görmüştür. Bu amaçla, 1923-1938 arasında dış etkilerden uzak, ülke ihtiyaçlarını ön planda tutan "*Milli ve Bağımsız*" bir demiryolu politikası takip edilmiştir. Bu politika, biri yeni demiryolu yapımları, diğeri de yabancı şirketlerin elindeki mevcut demiryollarının satın alınarak, demiryollarına milli bir nitelik kazandırmak şeklinde iki yönde ilerlemiştir.

Yabancı şirketlere ait demiryollarının millileştirilmesi, esas itibariyle satın alma şeklinde yapılmıştır. Ancak hükümetin mali imkânlarının yetersizliği dolayısıyla bu satın almalar borçlanarak gerçekleştirilmiştir. 1923-1933 arasında devletleştirilen demiryolları, limanlar ve imtiyazlı kuruluşlar dolayısıyla Cumhuriyet Hükümetlerinin ödemeyi kabul ettiği tutarlar, Türkiye'nin o tarihlerdeki dış borçlarının önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Devlet tarafından işletilen demiryolları ise iç kaynaklarla finanse edilmiştir. Bu finansmanda normal bütçe gelirleri yani vergi kazançları kullanıldığı gibi, özellikle uzun demiryolları için iç istikrazlara da başvurulmuştur. Cumhuriyetin ilk uzun vadeli borçlanması, 1933 tarihli 12 milyonluk Ergani (Fevzipaşa-Diyarbakır hattı inşası için) istikrazı olmuş, bunu 1934 tarihli 30 milyon liralık Sivas (Sivas-Erzurum hattı inşası için) istikrazı izlemiştir⁶².

Cumhuriyet döneminde yapılan demiryollarının % 75'i Ankara'nın doğusunda % 25'i ise Ankara'nın batısında yapılmıştır. Kütahya-Balıkesir, Tavşanlı-Tunçbilek ve Afyon-Burdur hattı hariç tüm yeni inşa edilen demiryolları Ankara'nın doğusunda yapılmıştır. Eski demiryolları yeni demiryollarının yapılmasında önemli bir etken olmuştur⁶³.

Ulaşımın diğer araçları olan karayolu, denizyolu ve havayoluna cumhuriyetin ilk yıllarında gereken önem verilmemiş, kısır bir ilerleme sağlanmıştır. Bu alanlarda

⁶¹ "Cumhuriyetin Münakalat Ekonomisi", Demiryolları Dergisi, sayı: 236-238, 1944, s.8-9

⁶² Efdal As, agt, s.72

⁶³ Seyfi Yıldırım, agm, s.95

kaydedilen gelişmeler özetle şöyledir: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne 18.335 km yol intikal etmiştir. Bunun 13.885 km'lik kısmı harap ve tamire muhtaç yol, 4450 km.si ise toprak yoldur. Atatürk döneminde, on beş yılda yeniden yapılan yollar 3430 km. ve onarılan yollar ise 8069 km. olarak gerçekleşebilmiştir.

1923'de 34.902 ton olan deniz taşımacılığı, 1929'da 102.000 tona yükselmesine rağmen, 1932'de eski gemilerden bir kısmının hizmetten çıkarılması ve ekonomik buhran nedeniyle bunların yerine yenilerinin alınamaması ile 99.500 tona düşmüştür⁶⁴. Devletçilik politikası ile geçen otuzlu yıllarda, denizcilik sektörü farklı oluşumlar denenmesine rağmen, istenen duruma gelememiştir. 1933'de kamuya ve özel sektöre ait büyük gemi sayısı 1220 ve tonajı 216.458 iken, 1939'da bu rakam sırasıyla ancak 1692 ve 260.170 olmuştur. Bundan sonra da deniz ticaret filosuna yılda ortalama 6.500 gros tonluk bir ek kapasite eklenebilmiştir. 1933-1939 arasındaki dönemde Türkiye'de inşa edilen 18 ve yukarı gros tonluk gemilerin toplam kapasitesi 32.256 tonilatodan ibarettir⁶⁵.

XX.yy'ın en yeni ulaştırma türü olan Havayolu alanında, Türkiye dünyadaki gelişmelerin dışında kalmıştır. İlk sivil havacılık teşkilatı ancak 1933'de kurulabilmiştir. Bu ilk havayolu teşkilatında sadece 5 uçak ve 26 kişilik bir personel kadrosu bulunmaktadır. Bu dönemde sivil havacılıkta askeri havaalanları kullanılmış, ayrı bir meydan inşasına girilememiştir.

1923-1938 arasında karayolu, denizyolu ve havayolunun yetersiz kalmasının en önemli nedeni ekonomik yetersizlikler ve demiryolu yapımına öncelik verilmiş olmasıdır. Bu alanlardaki ilerlemeler ancak 1950 sonrasında etkisini gösterecek, gelişen ve büyüyen Türkiye Cumhuriyeti ulaşımın dört saçı ayağında da ilerleme kaydedecektir.

⁶⁴ Süleyman Barda, age, s.351

⁶⁵ Efdal As, agt, s.91

KAYNAKÇA**Resmi Yayınlar:**

Düster

1925-1926 T.C. Devlet Salnamesi

1926-1927 T.C. Devlet Salnamesi

1927-1928 T.C. Devlet Salnamesi

1930 T.C. İstatistik Yıllığı

1941-42 T.C İstatistik Yıllığı

T.C.Ulaştırmada 50.Yıl, Ankara, 1973

T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Deniz Ulaştırması, 1964

Dergi:

Demiryollar Dergisi, 1925-1951

Demiryol Dergisi, Ocak 1987-Aralık 1988

Bayındırlık Dergisi, 1934-1946

Demiryolcu Dergisi, Mart 1989-Aralık 1992

Demiryollar ve Limanlar Dergisi, 1958-1961

Cumhuriyetin 10.Yılı Dergisi, 1933

Kitap:

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Ankara,1997

Banguoğlu, Emin, Ulaştırma Politikası Dersleri, İzmir,1966

Barda, Süleyman, Münakale Ekonomisi, İstanbul, 1958

Ete, Muhlis, Münakalat, İstanbul,1938

İnan, Afet, Medeni Bilgiler, Ankara,1988

İnönü, İsmet, Hatıralar, c:II, İstanbul, 1987

İzbrak, Reşat, Türkiye-II, İstanbul, 1996

Onur, Ahmet, Türkiye Demiryolları Tarihi, İstanbul, 1958

Tarih IV, İstanbul,1934

Yıldırım, İsmail, Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1938), Ankara, 2001

Yol Davamız/ 9 yılda 2000 km, Ankara, 1948

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/2, Winter 2013

Makale:

- Arı, Kemal, “Samsun-Çarşamba Demiryolunun Temel Atma Töreni ve Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Gezisi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Temmuz 1991, s.609-622
- Arslan, Mukaddes, “Milli Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolcular”, Cumhuriyet Devrinde Demiryolları Sempozyumu, Yay.Haz.Mukaddes Arslan, Ankara, 2010, s.47-82
- Çolak, Filiz, “Türkiye’de Karayolu Ulaşımı (1880-1940)”, Türk Kültürü, sayı: 411, Temmuz 1997, s.431-438
- Erem, E.R., “Cumhuriyet 15, Devlet Demiryolları 11 yaşında” Demiryolları Dergisi, Ekim 1938, sayı:164-165, s.831-837
- H.K. “Milli Demir Yol İnşa Politikamız ve Cumhuriyetin 17.Yılındaki Verimleri”, Demiryolları Dergisi, Ekim 1940, sayı:187, s.219-233
- H.K. “Cumhuriyetin Yüksek Eserleri Önünde 15.Yıldönümü Tesis Hazırlıkları” , Demiryolları Dergisi, Eylül 1938, sayı:789-794
- H.K, “Kütahya-Balıkesir Hattının İşletmeye Açıldığı Gün”,Demiryolları Dergisi, Ekim 1938, sayı:164-165, s.931-934
- H.K, “Cumhuriyet Hükümeti’nin Demiryolu İnşa Politikası ve İlk 10 Yılda Ne Kadar Demiryolu Yapıldı?”, Demiryolları Dergisi, Ekim 1938, sayı:164-165, s.920-925
- H. K. “Cumhuriyet’in 5 Yılında (1933-1938) Demiryollarının Daha Ne Kadar Uzadı ve Nerelere Kadar Yayıldı?” , Demiryolları Dergisi, Ekim 1938, sayı:164-165, s. 926
- H. K. “Cumhuriyet’in 17. Yılında Diyarbakır-İrak Hattında inşaat Faaliyeti”, Demiryolları Dergisi, Birinci teşrin 1940, sayı:187-188, s.278
- Kalkay, Yakup, “Milli Sınırlar içinde Demiryollarına Genel Bir Bakış”, Demiryolları Dergisi, 1943, sayı:224-226, s.64
- Mendol, Arif, “Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Modelleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, cilt:10, s.2769-2772
- Mühendis Nazır, “Samsun Sahil Demiryolları” Demiryolları Dergisi, Temmuz 1933, sayı:101, s.247
- Tekeli, İlhan-Selim İlkin, “Türkiye’de Ulaştırmanın Gelişimi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c:X, Ankara, 1985, s. 2758-2768
- Yakup, H., “Cumhuriyet Hükümetinin 10 Sene İçinde Anayurda Döşediği Yollar” Demiryolları Dergisi, Ekim 1933, sayı:1044-105, s.544-545
- Yavuz, Ünsal, “Askeri Strateji Bakımından Türkiye’deki Demiryolları”,I.Askerî Tarih Semineri/Bildiriler II, Ankara,1983, s.184-185
- Yavuz, Ünsal, “Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına yaklaşım Biçimi”, Cumhuriyet Devrinde Demiryolları Sempozyumu, Yay.Haz.Mukaddes Arslan, Ankara, 2010, s.83-90
- Yenigün, Mehmet Emin, “1856’dan 1987’ye Demiryollarımız/Türkiye’de Demiryolları Ulaşımının Tarihi”, Demiryolları Dergisi, Mayıs 1987, sayı:736, s.4-9

- Yıldırım, Seyfi, “Cumhuriyet Devri Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler”, Cumhuriyet Devrinde Demiryolları Sempozyumu, Yay.Haz.Mukaddes Arslan, Ankara, 2010, s.93-100
- Zengin, Servet, “Devlet Demiryolları Otuz Yaşına Basarken” , Kalkınan Türkiye, Mart 1957, sayı:29, s.9-15
- “Türkiye’de Yol Faaliyeti”, Bayındırlık İşleri Dergisi, yıl: 2, sayı: 5, İlkteşrin 1935, s.21-34
- “Münakale İşlerine Umumi Bir Bakış”, Bayındırlık Dergisi, yıl:5, sayı:5, Ekim 1938, s.29
- “Türkiye’de yol işleri”, Bayındırlık Dergisi, yıl:3, sayı:5, Ekim 1936, s.41-56
- “Yol İşleri” Bayındırlık Dergisi, sayı:5, Ekim 1938, s.247
- “Şoseler”, Bayındırlık İşleri Dergisi, yıl:4, Sayı:5, Ekim 1937, s.42.
- “Nafia Vekaleti’nin Kuruluşundan İtibaren Bugüne Kadar Geçirdiği Muhtelif karakteristik Devirleri”, Bayındırlık Dergisi, yıl:5, Ekim 1938, s.16-24
- “Cumhuriyet Devrinde Demiryolları”, 10.Yıl Dergisi, 1933, s.131-133
- “Demiryolları”, Bayındırlık Dergisi, Aralık 1948, s.65
- “Nafta Vekâletinin Kuruluşundan itibaren Bugüne Kadar Geçirdiği Muhtelif Karakteristik Devirler” , Bayındırlık Dergisi, Ekim 1938, sayı:5, s.16-24.
- “Cumhuriyet’in 17. Yılı, Demiryollarının Son iki Senelik işletme Neticeleri”, Demiryolları Dergisi, Ekim 1940, sayı:187-188, s.210-213,278-294
- “Son Beş Senede Devlet Demiryollarımız”, Demiryolları Dergisi, Mart 1937, sayı:154, s.419-422
- “Türkiye’de Nafia İşleri”, Demiryolları Dergisi, Mart 1937, sayı:154, s.1-8 ¹
- “Demiryollarımız 132 Yaşında” s.5-7
- “Devlet Demiryolları”, Bayındırlık İşleri Dergisi, Ekim 1936, sayı:5, s.179-191
- “Cumhuriyetin Münakalat Ekonomisi”, Demiryolları Dergisi, sayı: 236-238, 1944, s. 8-9.
- “Türkiye’de Nafia İşleri”, Demiryolları Dergisi, sayı: 145, Mart 1937, s.1-8 s.373-378
- “Cumhuriyetin Münakalat Ekonomisi”, Demiryolları Dergisi, sayı: 236-238, 1944, s.8-9

Tez:

As, Efdal, Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları(1923-1960), DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006